التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

AKÇAĞ YAYINLARI

Genel Yayın Nu. : 37
TEFSİR : 1/6

ISBN 975-7568-00-7 **Takım**
ISBN 975-7568-26-0 **6. Cilt**

EDİTÖR : Ahmet Hikmet ÜNALMIŞ
TASHİH HEYETİ : İsmail KARAKAYA
Ömer PARLAK
Ahmet TÜLEK

SAYFA DÜZENİ : Halil ÖZTÜRK

© Bu tercüme eserin bütün yayın hakkı AKÇAĞ Anonim Şirketi'ne aittir.

DİZGİ-FİLM : Ajans Emel Ltd. Şti./ANKARA 125 55 39
ARAPÇA-TÜRKÇE DİZGİ : Recep KAYA
BASKI : Emel Matbaacılık Ltd. Şti. / ANKARA 125 78 09
CİLT : Balkan Cilt Sanayii / ANKARA
BİRİNCİ BASKI : 1989 ANKARA

التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L-GAYB

(6. Cilt)

TERCÜME:

Prof.Dr.Suat YILDIRIM • Doç.Dr. Lütfullah CEBECİ
Doç.Dr.Sadık KILIÇ • Öğr.Gör.C.Sadık DOĞRU

AKÇAĞ

BASIN YAYIN PAZARLAMA A.Ş.

Hükümet Cad. No: 8/C Tel: 312 13 94
ULUS / ANKARA

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا ۗ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا ۚ فَمَن جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّهِ فَانتَهَىٰ فَلَهُ مَا سَلَفَ ۖ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ ۖ وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۝

"Ribâ yiyenler,ancak kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi (kabirlerinden) kalkarlar. Böyle olması da onların, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendir. Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır. Kim Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse, geçmişi ona, ve işi de Allah'a aittir. Kim de tekrar dönerse, onlar ateşin yârânıdırlar ki, orada onlar ebedi kalıcıdırlar"

(Bakara, 275).

Riba (Faiz) Hakkında Hüküm

Bakara sûresinin bu âyetlerinde zikredilen hükümlerin ikincisi "Ribâ" hükmüdür.

Bil ki riba (faiz) ile sadaka arasında, zıt yönden bir münasebet vardır. Çünkü sadaka, Allah'ın emri sebebiyle, kişinin malını noksanlaştırmasıdır. Ribâ ise, Allah'ın yasakladığı bir şekilde,kişinin malını artırma isteğinden ibarettir. Bu bakımdan, bu iki şey birbirinin zıddıdırlar. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah ribanın bereketini tamâmen giderir, sadakaları ise artırır"* (Bakara, 276)

buyurmuştur. Binaenaleyh riba ile sadaka arasında, işte bu yönden bir çeşit ilgi bulunduğu için, Cenâb-ı Allah sadakanın hükmünden sonra, ribânın hükmünü zikretmiştir.

Riba Hakkında "Yemek" Tabirinin Delâleti

Allah Teâlâ'nın الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبٰوا *"Riba yiyenler"* sözünden murad, "riba (faiz) ile alış-veriş edenler" demektir. Maksadın büyüğü "yeme" ile alakalı olduğu için Cenâb-ı Hak, bunu *"yiyenler"* tabiriyle anlatmıştır. Nitekim O, *"Gerçekten, yetimlerin mallarını haksız olarak yiyenler"* (Nisa, 10) buyurmuştur. Yetimin malını yemek câiz olmadığı gibi, telef edip heder etmek de câiz olmaz. Fakat Allah Teâlâ, bu âyetinde *"yiyenler"* tabiri ile, yeme dışındaki tasarruflara da dikkat çekmiştir. Allah Teâlâ'nın, *"Aranızda, mallarınızı haksız yollarla yemeyin"* (Bakara, 188) âyeti de böyledir.

Hem sonra câhiliyye devri insanlarının yaptığı gibi, parada artma manasına olan ribanın kendisi yenilmez, ancak onunla yiyecek şeyler satın alınmak sureti ile yenilmiş olur. Bundan murad, ribâ (faiz) ile alış-veriş yapmaktır. Böylece Allah Teâlâ, zikrettiğimiz tehdidi ile, riba ile muamele yapmaktan menetmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) de, لُعِنَ آكِلُ الرِّبَا وَمُوكِلُهُ وَشَاهِدُهُ وَكَاتِبُهُ وَالْمُحَلِّلُ لَهُ *"Riba (faiz) yiyen, yediren, şâhidi olan, onu yazan ve onu helal sayan lânetlenmiştir"* [1] buyurmuştur. Bütün bunlardan hareketle ribânın haramlığının sadece onu yeme ile ilgili olmadığını anladık. Keza "tard" ve "aks"in [2] şehadetiyle sabit olmuştur ki haram olan şeyin haramlığı, diğer bütün tasarruflar içinde sadece "yeme"ye münhasır değildir. Bu dört izah ile, âyette bahsedilen "riba yemek"ten muradın, riba ile alış-veriş yapma olduğu sabit olur.

Riba (Faiz) İle İlgili Bazı Meseleler

Riba ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır. Şöyle ki:

BİRİNCİ MESELE "**Ribâ**" lûgatte fazlalık manasından ibarettir. Bu manada رِبَا الشَّيْءُ يَرْبُو "O şey, arttı; artıyor" denilir. Allah Teâlâ'nın, اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ *"Harekete gelir, kabarır"* (Hacc, 5) yani artar ayeti de bu mânâdadır. Bir insan ribâ ile iştigal ettiğinde أَرْبَى الرَّجُلُ denilir. Hadis-i şerifteki, مَنْ أَجْبَى فَقَدْ أَرْبَى *"Kim "icbâ"*

(1) Ebu Davud, Büyû, 4(3/244); Tirmizî, Büyû 2(3/512).

(2) Tard, illeti bulunduğu için, hükmün de bulunması; aks ise, illeti bulunmadığı için hükmün de bulunmamasıdır. (Ç.)

yaparsa fâizle alış-veriş yapmış olur'' sözü de böyledir. Buradaki **icbâ**, ürünün iyice kendini belli etmeden onu toptan satmaktır. İşte **''riba''**nın Arapça'daki manası budur.

İKİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî**, râ harfinin kesreli oluşundan dolayı bâ harfini imâle ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise, bâ harfini fethalayarak, kelimeyi ''tefhim'' ile okumuşlardır. Bu kelime Mushaflarda اَلرِّبٰوا şeklinde vâv ile yazılmıştır. Sen onu, elif, vav ve ya ile yazabilirsin.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: ''Bu kelime, صَلٰوةٌ ve زَكٰوةٌ kelimeleri gibi, tefhim ile okuyanlara göre, vav ile yazılır. Cemî vavına benzetilerek vâvdan sonra bir de elif yazılır''.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ribanın Çeşitleri

Riba, **ribe'n-nesie** ve **ribe'l-fadl** olmak üzere iki kısımdır.

Ribe'n-nesie, câhiliye devrinde bilinen ve yaygın olan fâiz şeklidir. Bu böyledir, çünkü câhiliye Arapları birisine verilen ana para aynı kalmak şartıyla, her ay belli bir miktar almak üzere borç para verirlerdi. Borcun vakti geldiği zaman da, borçlu olandan, verdikleri parayı aynen isterlerdi. Eğer borçlu bu parayı veremez ise, alacaklı olanlar, hem borcun müddetini uzatırlar, hem de alınacak para veya malın miktarını artırırlardı. Cahiliyyedeki insanların yaptıkları ribâ (faiz) şekli işte budur.

''Ribe'l-fadl,'' bir diğer tâbir ile, **''ribe'n-nakd''**a gelince, bu, meselâ bir ölçek buğdayın, iki ölçek buğday ile alınıp-satılması ve benzeri muamelelerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: **İbn Abbas** (r.a.)'ın bu ribalardan sadece birinci kısmı haram saydığı, ribanın sadece **''nesie''**de olacağını ve **''ribe'l-fadl''**in câiz olduğunu söylediği naklédilmiştir. Bundan dolayı kendisine **Ebu Sâ'îd el-Hudrî** (r.a.), ''Allah'ın Resûlü'nden senin şâhid olmadığın ve duymadığın şeylere şâhid oldum ve duydum'' demiştir. Sonra **İbn Abbas** (r.a.)'ın bu görüşünden vazgeçtiği rivayet edilmiştir.

Muhammed İbn Sîrin şöyle demiştir: ''Biz bir evde idik, **İkrime** de bizimle beraber idi. Derken bir adam:

''Ey **İkrime, İbn Abbas**'la beraber falancanın evinde iken ne olduğunu hatırlamıyor musun?'' dedi. **İkrime** de:

"Ben, riba ile alış-veriş yapmayı [3] helal saymıştım, bana Hz. Peygamber'in onu haram kıldığı haberi ulaşmıştı. Bunun üzerine ben: "Şâhid olun ki ben de ribayı haram sayıyor ve ondan uzaklaşıp Allah'a yöneliyorum" demiştim" dedi. **İbn Abbas**'ın delili âyettiki, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* beyanının, peşin olarak bir dirhemin iki dirheme satılabileceği manasını içine alıp, *"ribâyı haram kılmıştır"* hükmünün ise bunu içine almamasıdır. Çünkü "riba" fazlalık mânâsınadır. Her fazlalık haram kılınmamıştır. Aksine ayetteki, *"ribayı haram kılmıştır"* sözü, sadece câhiliye insanlarının aralarında "ribâ" saydıkları o belli akdi içine alır ki o da **"ribe'n-nesie"**dir. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın *"ribayı haram kılmıştır"* buyruğu sadece **ribe'n-nesîe** hakkında olmuş olur. Bu sebeple âyetteki, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* sözünün de **ribe'n-nakd** (fadl)i içine aldığı, *"ribayı haram kılmıştır"* ifâdesinin ise bunu içine almadığı, binaenaleyh bunun helâl olmaya devam etmesinin gerektiği sâbit olmuş olur. **"Ribe'l-fadl** hadisle haram kılınmıştır" da denilemez, çünkü bu, Kur'an'ın zahirinin haber-i vâhid ile tahsis edilmesi manasına gelir ki câiz değildir. İşte **İbn Abbas**'ın görüşü budur. Bu görüşün neticesi, Kur'an'ın haber-i vâhidle tahsis edilmesinin câiz olup olmadığı meselesine dayanır.

Müçtehidlerin ekserisi, ribanın her iki kısmının da haram olduğunda ittifak etmişlerdir.

Birinci kısmın, yani **ribe'n-nesie**'nin haramlığı, Kur'an ile; ikinci kısmın, yani ribe'l-fadl'in haramlığı ise sünnet iledir.

Sonra sünnet, ribe'l-fadlın, hadiste zikredilen altı şey hakkında söz konusu olduğuna delâlet eder[4]. Âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Fakihlerin çoğu, ribe'l-fadlın, hadiste zikredilen altı maddeye hasredilmeyeceği, aksine bu hadisin hükmünün diğer maddelerde de câri olduğu kanaatindedirler. Kıyası bir delil olarak kabul etmeyen alimler, bu haramlığın sadece hadiste geçen altı madde hakkında olduğunu söylemişlerdir. Bunların delilleri şunlardır:

---

(3) Tefsirin Arapçasında her nekadar burada برأى kelimesi yer almakta ise de, bunun siyak-sibakın delaletiyle ربا olması gerektiğini düşündük ve tercümeyi buna göre yaptık. Şayet, yazılı şekle göre tercüme edersek mana şöyle olur: "Ben, şahsi görüşümle, bu davranışı mübah saymıştım" olur. (Ç).

(4) Ribâ hakkındaki meşhur hadis şudur:

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اَلذَّهَبُ بِالذَّهَبِ، وَالْفِضَّةُ بِالْفِضَّةِ، وَالْبُرُّ بِالْبُرِّ، وَالشَّعِيرُ بِالشَّعِيرِ، وَالتَّمْرُ بِالتَّمْرِ، وَالْمِلْحُ بِالْمِلْحِ، مِثْلاً بِمِثْلٍ، يَدًا بِيَدٍ، فَمَنْ زَادَ أَوِ اسْتَزَادَ فَقَدْ أَرْبَى، اَلآخِذُ وَالْمُعْطِي فِيهِ سَوَاءٌ

Müslim, Müsâkat, 82; Resulüllah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "Altınla altın, gümüşle gümüş, buğdayla buğday, arpa ile arpa, hurma ile hurma, tuz ile tuz, misli misline ve elden ele (mübadele edilmesi caiz)dir. Her kim artırır yahut fazla almak isterse, muhakkak riba yapmış olur. Bunda alan ve veren müsavidir."

Birinci Delil: Hz. Peygamber ölçülüp tartılan şeyleri, yiyecekleri ve katıkları dört şeye tahsis etmiştir. Eğer hüküm bütün ölçülüp tartılanlar ve yiyecekler hakkında olsaydı, o zaman Hz. Peygamber, "ölçülüp tartılabilen şeyi, ölçülüp tartılan başka birşeye karşılık, fazla olarak alıp satmayın" veyahut da "Yiyecekleri yiyecekler ile, fazla olarak alıp satmayın" derdi. Çünkü bu hüküm daha kısa ve daha anlamlıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) böyle demeyip, dört şey zikredince, haramlığın sadece onlara has olduğunu anlamış oluruz.

İkinci Delil: Biz, Allah Teâlâ'nın, *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* sözünün, **ribe'n nakd**'in helâlliğini ifâde ettiğini söylemiştik. Sizler ise, ribe'n-nakd (fadl)in, altı şey hakkında gelen haber-i vahid ile, âyetin umûmi hükmünden çıkararak, bu haramlığı kıyas yolu ile onların dışındakilere de verdiniz. Böylece bu, o altı şeyi de içine alan Kur'an'ın âyetinin umûmî manasını, haber-i vâhid ile tahsis etmek olur. Bu altı şeyin dışında hüküm, kıyas yolu ile, yine haber-i vâhid ile sabit olmuş olur. Bu gibi kıyaslar haber-i vahidden daha zayıftır. Haber-i vahid de, Kur'an'ın zahirinden daha zayıf bir delildir. Binaenaleyh sizin yaptığınız daha zayıf olanı, daha güçlü delile tercih etmek olur ki bu câiz değildir.

Üçüncü Delil: Nassın mahallinden, nass mahalli olmayana geçmek, ancak, nassın varid olduğu hususta, hükmü ta'lil etmek (illetini bildirmek) vasıtasıyla mümkündür; bu da caiz değildir. Bunun birinci sebebi, Allah'ın hükmünü ta'lil etmeyi (hükmün sebebini bildirmeyi) gerektirmesidir ki Usulü'd-Dîn ilminde sabit olduğu üzere bu sebebi bilmemiz imkânsızdır. İkinci sebebi, nass varid olan hususta hükmün malum olmasıdır. Dil (lisan) ise zannîdir. Ma'lumu maznuna bağlamak caiz değildir. Cumhur-u fukaha ribe'l-fadlın haramlığının, bu altı kalem eşyaya münhasır olmadığında müttefiktirler. Onlara göre bilakis diğer eşyada da riba cereyan eder. Ayrıca malûmdur ki, herhangi bir hükmü, nass mahallinden nass mahalli olmayan meseleye nakletmek (orada geçerli kılmak), nass mahallinde sabit olan hükmün illetini, nass mahalli olmayan meselede de göstermekle mümkün olabilir. İşte bundan ötürü âlimler, illeti izah ederken muhtelif görüşler ortaya koymuşlardır:

Birinci Görüş: İmam Şafii (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, ribanın haram oluş illeti, dört şeydeki tad ile cins birliği ve altın ile gümüşteki peşin oluştur.

İkinci Görüş: Ebu Hanife (r.a.)'nin görüşüdür. Buna göre, miktarı belirlenebilen her şeyde riba (faiz) söz konusu olur. Altın ve gümüş paradaki ribânın illeti, tartılabilir olma; diğer dört şeyde ise ölçülebilme ve cins birliğidir.

Üçüncü Görüş: İmâm Malik (r.a.)'in görüşüdür. Ona göre haramlığın il-

leti, yiyecek olma veyahut da yemeye elverişli olma özelliğidir ki bu ikinci özellik, meselâ tuzda vardır.

Dördüncü Görüş: Abdulmelik İbn el-Mâcişûn'a âit olan görüştür. Ona göre, insanların istifade ettikleri her şeyde ribâ câridir.

Âlimlerin ribâ (faiz) ile ilgili görüşlerinin özeti budur. Meselenin detayına inmek, tefsire uygun değildir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ribanın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri

Âlimler, ribânın haram oluş hikmeti hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) Ribâ, insanın malını, bir karşılık vermeden almak demektir. Çünkü bir dirhemi, iki dirhem karşılığında alıp-satan, fazladan karşılıksız bir dirhem almış olur. İnsanların, mallarına ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla malın, bu bakımdan büyük bir saygınlığı (hürmeti) vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): حُرْمَةُ مَالِ الْإِنْسَانِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ *"İnsanın malının haramlığı kanın-canın haramlığı gibidir"* (5) buyurmuştur. Binaenaleyh, bir insanın malını karşılıksız almanın haram olması gerekir.

İmdi şayet, "Anaparanın, o kimsenin elinde uzun müddet kalmasının, fazladan alınacak paraya bir karşılık sayılması niçin câiz olmasın? Çünkü anapara, şayet bu müddet içerisinde esas sahibinin elinde olsaydı, onun bu parayla ticaret yaparak kazanç elde etmesi mümkün olurdu. Parayı borçluya verdiğine, borçlu da bu paradan istifade ettiğine göre, borçlunun alacaklıya, o paradan ettiği istifadeye karşılık fazladan bir para vermesi, yadırganmamalıdır" denilir ise, biz deriz ki: Sizin bahsettiğiniz istifâde, olması da olmaması da muhtemel mevhum (var sayılan) bir şeydir. Halbuki anaparadan fazlasını almak, kesin bir iştir. Binaenaleyh kesin olanı, varsayılan zannî bir şeyden dolayı elden çıkarmak, her halükârda zarardır.

b) Bazı alimler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, ribayı (faizi), insanları çalışmaktan alıkoyacağı için haram kılmıştır. Çünkü parası olan kimseler, ister vâdeli, ister peşin olsun, yapacakları ribâ akdi vasıtasıyla kâr elde etme imkânını bulduklarında, geçimlerini kolayca sağlarlar ve çalışma, ticaret ile güç sanatların meşakkatlerine girmezler. Bu da, insanların menfaatlerinin zedelenmesi neticesine götürür. Halbuki âlemin menfaatinin, ancak ticaret, sanat ve elsanatları ile, imar ile nizam ve düzene girdiği malumdur.

(5) Müsned, 1/446.

c) Şu izah da yapılmıştır: Riba muamelesinin haramlığındaki hikmet, bunun insanlar arasında bilinen ve yaygın olan karzın (borçlanmanın) sona ermesine sebeb olmasıdır. Çünkü ribâ haram kılındığında, insanlar borç para vermekten ve bu yaygın borç vermeyi sürdürmekten hoşlanırlar. Eğer ribâ helâl olsaydı, ihtiyaç sahiplerinin içinde bulunduğu zaruret, bu ihtiyaç sahibini, aldığı bir dirheme mukabil iki dirhem ödemeye mecbur ederdi. Bu da, eşitliğin, ma'ruf ve ihsanın sona ermesi neticesine götürür.

d) Genel olarak borç veren zengin, borç alan da fakirdir. Binaenaleyh ribâ akdinin câiz olduğunu söylemek; zengine, fakir ve güçsüz kimseden fazladan para alma imkânı vermek olurdu. Bu ise rahîm olan Allah'ın rahmetinden dolayı, câiz değildir.

e) Ribanın haramlığı nass (ayet) ile sâbittir. Mükellefiyetlerin hepsinin hikmetinin, insanlarca bilinmesi şart değildir. Biz, ribâ ile ilgili hikmetin ne olduğunu kesin olarak bilmesek bile, ribâ akdinin haram olduğunu kesin bilmek gerekir.

Allah Teâlâ'nın لَا يَقُومُونَ buyruğu hakkında, müfessirlerin ekserisi, bundan muradın kıyamet günündeki kalkış olduğunu; diğer bazıları da bundan muradın kabirden kalkış olduğunu söylemişlerdir. Bil ki bu iki görüş arasında bir zıddiyet yoktur. Binaenaleyh lâfzı her iki manaya da almak gerekir.

Şeytan Çarpmasının Buradaki Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ *"ancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi..."* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen تَخَبَّطَ kelimesinin mânâsı, rastgele vurmaktır. Herhangi bir iş hususunda gelişigüzel hareket eden ve onda doğru olanı bulamayan kimseye, اِنَّهُ يَخْبِطُ خَبْطَ عَشْوَاءَ "O rastgele gidiyor" denilir. Yine خَبَطَ الْبَعِيرُ لِلْأَرْضِ بِأَخْفَافِهِ "Deve, yeryüzünde gelişigüzel yürüdü" denilir. Birisini şeytan çarpıp delirttiğinde تَخَبَّطَهُ الشَّيْطَانُ denilir. Çünkü delilik, şaşkınlık içinde gelişigüzel vurmaktır. Şeytanın çarpıp delirtmesine خَبْطَةٌ denilir. Yine, "Onda bir delilik var" manasında بِهِ خَبْطَةٌ مِنْ جُنُونٍ diye de kullanılır. Âyetteki اَلْمَسُّ delilik demektir. مُسَّ الرَّجُلُ "Adam delirdi"; فَهُوَ مَمْسُوسٌ "O, delirmiştir" ve بِهِ مَسٌّ "Onda bir delilik var" denilir. Bu kelimenin asıl manası, el ile dokunmaktır. Buna göre sanki, şeytan o insana dokunmuş ve onu delirtmiştir. Delilik مَسٌّ diye adlandırılmıştır. Nitekim şey-

tan, insanı çarpar ve onu ayakları altında çiğneyerek delirtir. Bundan dolayı delilik, خَبْطَةٌ diye de adlandırılmıştır. Buna göre, çarpma (habta) ayak ile, mes ise el ile olmuş olur. Sonra bu hususta iki sual vardır:

Birinci Sual: "Tehabbut", "tefa'ul" veznindedir. Binaenaleyh bu babdan olup "lâzım" manasına gelen o fiil nasıl müteaddi manası ifâde eder?"

Cevap: تَقَسَّمَ fiilinin قَسَّمَ ; تَقَطَّعَ fiilinin de قَطَّعَ manasına gelmesi gibi, تَفَعَّلَ babı da çoğu kez فَعَّلَ manasına gelir.

İkinci Sual: Âyetteki مِنَ الْمَسِّ tabirindeki مِنْ harf-i cerri neye taalluk etmektedir?

Biz deriz ki: Bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu لَا يَقُومُونَ fiiline taalluk etmektedir. Buna göre ayetin takdiri, "Onlar kendilerinde bulunan mess (çarpılma) den, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur.

b) Bu, ayetteki يَقُومُ fiiline taalluk eder. Buna göre takdir, "Onlar ancak, mess (dokunma) sebebi ile çarpılmış kimsenin kalkışı gibi kalkarlar" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Cübbâî şöyle der: "İnsanlar, sar'alı kimseye, "şeytan dokunduğu ve çarptığı için bu hal onun başına gelmiştir" derler. Bunun aslı yoktur. Çünkü şeytan insanları delirtip öldürmeye kâdir olacak kadar güçlü değildir. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delildir:

a) Hak Teâlâ'nın şeytanlardan naklettiği şu sözleri.. *"Zaten benim, siz (insanlar) üzerinde hiçbir hükmüm ve nüfûzum da yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de bana hemen icâbet ettiniz"* (İbrahim, 22). Bu âyet, şeytanın insanları delirtmeye, öldürmeye ve onlara eziyet etmeye gücü olmadığı hususunda açık bir nasstır.

b) Şeytanın ya kesif bir cisim, veya lâtif bir cisim (ruhani bir varlık) olduğu söylenebilir. Eğer şeytan kesif bir cisim ise, görülmesi ve müşahede edilmesi gerekir. Çünkü onun kesif olması ve görülmesi mümkün olduğu halde görülemez ise o zaman bizim yanımızda güneşler, yıldırımlar, şimşekler ve dağların bulunup da bizim onları görmememiz de câiz olurdu. Bunu iddia etmek büyük bir cehalettir. Bir de, şayet şeytan kesif (maddi) bir cisim olsaydı, insanın içine girmesi nasıl mümkün olurdu? Şeytanın hava gibi lâtif bir cisim olmasına gelince, bu gibi varlıklarda bir katılığın ve gücün bulunması imkânsızdır. Binaenaleyh şeytanın, insanı delirtmeye ve öldürmeye kâdir olması imkânsızdır.

c) Şayet şeytan insanı delirtmeye ve öldürmeye muktedir olsaydı, peygamberlerin mucizelerine benzer şeyler yapabilirdi. Bu da, nübüvvet müessesesine ta'n edilmesine sebebiyet verirdi.

d) Şayet şeytan buna kâdir ise, o zaman daha niçin mü'minlerin azılı düşmanı olmasına rağmen, hepsini çarpıp delirtmiyor, onların mallarını alıp durumlarını bozmuyor, sırlarını ortaya koymuyor ve akıllarını gidermiyor? Bütün bunlar, asılsızlığı âşikar olan şeylerdir.

Şeytanın insanı delirtebileceğini ve öldürebileceğini söyleyenler ise şu iki şeyi, delil getirmişlerdir:

a) Rivayet edildiğine göre; şeytanlar, **Hz. Süleyman İbn Davud** (a.s.) zamanında, Allah'ın da: *"(Cinler) Süleyman; kalalar, heykeller, büyük havuzlar gibi çanaklar ve sabit kazanlardan, ne dilerse yaparlardı"* (Sebe, 13) buyurduğu gibi, güç işlere girip, onları yapabiliyorlardı. Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ cinleri, **Hz. Süleyman** (a.s.) zamanında mükellef tutmuştu. İşte bundan dolayı, bu gibi şeyleri yapabiliyorlardı. Bu, **Süleyman** (a.s.)'ın mûcizelerinden idi.

b) Tefsir etmekte olduğumuz ayetteki *"Şeytan çarpmış olan kimse"* tabiridir. Bu ifâde şeytanın dokunarak insanları delirttiği hususunda açık bir nastır. Buna şöyle cevap verilir: Şeytan, neticesinde sar'a ortaya çıkan, eziyet verici vesvesesi ile insana dokunur. Bu **Eyyub** (a.s.)'un, *"Gerçekten şeytan beni meşakkate ve azâba (hastalığa) düşürdü"* (Sâd, 41) sözünde ifâde ettiği hususdur. Sar'a, vesvese anında ortaya çıkar. Çünkü Allah Teâlâ, insanı zayıf tabiatlı ve ödlek olarak yaratmıştır. Çünkü vesvese esnasında hemen korkar, cesareti kırılır ve böylece de, korkak birisinin ıssız bir yerden korkup yere yığılması gibi, yığılır kalır. İşte bu manadan ötürü, böyle bir çarpma kâmil, fâzıl, akıllı ve mazbut kimselerde görülmez. Ancak bu zayıf mizaçlı ve eksik akıllı kimselerde bulunur." İşte, bu konuda **Cübbâî**'nin söylediği bütün şeyler bunlardan ibarettir.

Kaffâl, bu konuda şu izahı yapar: "İnsanlar, sar'ayı şeytan ve cinlerden bilirler. Bundan dolayı da, ayette onlara, bu hususdaki zanlarına göre hitap olunmaktadır. Yine insanlar, birşeyi kötülemek istedikleri zaman, onu şeytana nisbet etmeyi adet haline getirmişlerdir. Nitekim Hak Teâlâ *"Tomurcukları şeytanların başları gibidir"* (Saffat, 65) buyurmuştur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Ayetin Tefsirinde Müfessirlerin Başlıca Görüşleri

Müfessirlerin âyetin tefsiri hususunda şu değişik görüşleri vardır:

Birinci Görüş: Riba (faiz) yiyenler, kıyamet gününde cin çarpmış gibi kalkarlar. Bu, ribâ yiyenlere has bir âlamettir. Böylece mahşerdekiler, bu alamet sayesinde, onların dünyada iken ribâ yediklerini anlamış olurlar. Buna göre âyetin manası, "Onlar kıyamet günü, şeytanın çarptığı kimseler gibi, mecnun olarak kalkarlar" şeklindedir.

İkinci Görüş: Vehb İbn Münebbih şöyle der: "Allah Teâlâ bununla şunu kastetmektedir: İnsanlar, diriltilip kabirlerinden kaldırıldıklarında -bir ayette: *"Onlar, kabirlerinden fırlaya fırlaya çıkarlar"* (Meâric, 43) buyurulduğu gibi- hızlıca çıkarlar. Riba yiyenler ise böyle çıkamazlar. Çünkü onlar, şeytanın çarptığı kimseler gibi, düşe kalka yürürler. Çünkü onlar, dünyada iken riba yemişlerdir. Böylece Hak Teâlâ, onların dünyada yedikleri bu şeyi, kıyamet günü karınlarında artırmış ve onları ağırlaştırmıştır. Onlar kalkar ve düşerler. Koşmak isterler, fakat koşamazlar."

Bu görüş, birinci görüşten farklıdır. Çünkü buna göre, ribâ yiyenlerin koşamamaları, karınlarının ağırlığı sebebiyledir, delilikten dolayı değildir. Bu görüş, İsrâ hadîsi ile ilgili hadis-i şerifte rivayet edilen hususlarla da kuvvet bulur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Cebrail beni (İsrâ gecesi) herbiri koca bir ev gibi olan insanların yanına götürdü. Onlardan herbiri kalkmak istiyor, fakat karnı onu çektiği için tekrar düşüyordu. Bunun üzerine ben, "Ey Cibril, kimdir bunlar?" dediğimde O, "ribâ yiyenler ancak, kendisini şeytan çarpmış olan kimsenin kalkması gibi kalkarlar" dedi".*

Üçüncü Görüş: Bu, Hak Teâlâ'nın *"Takvaya erenler, kendilerine şeytandan bir âfıza dokunduğu zaman, iyice düşünürler, bir de bakarsın ki onlar görüp bilmişlerdir"* (A'raf, 201) âyeti gibidir. Çünkü şeytan, insanı lezzet ve şehevî arzuların peşine düşmeye ve Allah'tan başka şeylerle meşgul olmaya davet eder. Şeytanın dokunmasından murad, işte budur. Bu durumda olan herkes dünya işleri hususunda cin çarpmış gibi olur. Bazan şeytan onu, nefsine ve hevasına doğru; bazan da melek dine ve takvaya doğru çeker. Böylece o insanda birbirini tutmayan hareketler, çeşitli fiiller ve yalpalamalar meydana gelir. İşte şeytanın dokunması ve vesvesesi sebebi ile olan çarpma budur. Ribâ yiyen kimse de, hiç şüphesiz dünya sevgisinde ileri gitmiş ve kendisini olmadık tehlikelere atmış demektir. Kişi bu sevgi ile öldüğü zaman, onun bu sevgisi kendisi ile Allah arasında bir perde olur. İnsanın mal sevgisinden dolayı, dünyada meydana gelen bu çarpılma, ahirette bir başka çarpılmanın sebebi ol-

muş ve onu, Allah ile kendisi arasına perde çekmiş, Allah'dan mahrum kalma zilletine düşürmüştür. Bu izah ve görüş, bence, naklettiğimiz ilk iki görüşten daha doğrudur.

Allahu Teâlâ'nın, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوٓا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبٰوا *"Böyle olması onların, "Alım-satım da ribâ gibidir"* demelerindendir" ifadesi ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu insanlar, şu benzerlikten dolayı, ribânın da helâl olduğu görüşündedirler: "Birisi, bir elbiseyi on dirheme satın alıp, sonra onu onbir dirheme satarsa bu helâl olmaktadır Aynen bunun gibi, on dirhemi, onbir dirheme sattığı zaman da bunun helâl olması gerekir. Çünkü akıen bu iki durum arasında herhangi bir fark yoktur. Bu ribe'l-fadl hakkındadır. Ribe'n-nesie de böyledir. Çünkü bir insan o anda on dirhem değerinde olan bir elbiseyi, parasını bir ay sonra almak üzere onbir dirheme satarsa câiz olur. Tıpkı bunun gibi, on dirhemi, bir ay sonra geri almak üzere onbir dirhem mukabilinde verir ise, bunun da câiz olması gerekir. Çünkü akıen bu iki şekil, birbirinden farklı değildir. Zirâ birinci şekiller, iki taraf arasında bir rıza olduğu için câizdir. İkinci şekillerde de, taraflar arasında bir rızâ olduğuna göre, bunların da câiz olması gerekir. Alış-veriş, ihtiyaçları gidermek için meşru kılınmıştır. İnsanın o anda elinde hiçbir şeyin bulunmaması, fakat şiddetli ihtiyaç içinde olması ve ileride birçok mallara sahip olması mümkündür. İmdi eğer ribâ câiz olmaz ise, elinde parası bulunan kimse, o insana hiçbirşey veremez, böylece de o insan ihtiyaç ve sıkıntı içinde kalmaya devam eder. Fakat ribâ câiz olsa, parası olan kimse, karşılığında daha fazlasını alacağı için, o insana para verir; o insan da, mal elde ettiğinde, borcunu fazlasıyla verebilir. Mal elde edildiği zaman, fazlasıyla borcu ödemek, o insan için, devamlı ihtiyaç içinde sürünmekten daha kolaydır. İşte bu durum, riba'nın (faiz'in) helâl sayılmasını gerektirir. Nitekim biz, ihtiyaçlar karşılansın diye, diğer alış-verişlerin helâl olduğuna hükmetmişiz. "İşte bu insanların alış-verişi ribâ'ya benzetişleri böyledir. Allah Teâlâ, buna, tek bir sözle cevap vermiştir. O da, şu âyettir: وَأَحَلَّ اللّٰهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır."* Cenâb-ı Hakk'ın bu cevabının izahı şöyledir:

"Sizin söylediğiniz husus, nassa, kıyâs ile karşı koymaktır. Bu ise, şeytanın işidir. Çünkü Allah Teâlâ, şeytana, Hz. Adem için secde etmesini emredince kıyas yapıp Allah'ın emrine karşı çıkarak, *"Ben ondan hayırlıyım. (Çünkü) beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın"* (A'raf, 12) demiştir.

Bil ki kıyası delil olarak kabul etmeyen âlimler de aynı yoldan giderek, "şayet din, kıyâs ile olsaydı, bu şüphenin haklı bulunması gerekirdi. Bu şüphe kabul edilmediğine göre, dinin kıyâs ile değil, nass ile olabileceğini anlamış oluruz" demişlerdir.

Kaffâl (r.h.), bu iki meselenin birbirinden farklı oluşunu şöyle diyerek belirtir: "Değeri on dirhem olan bir elbiseyi, insan yirmi dirheme satsa, bu kimse elbiseyi yirmi dirhemlik kabul etmiş olur. Yirmi dirhem üzerinde,alan ve satan anlaştığında, elbise ve fiyat, alan ve satana göre, mal olarak birbirine denk sayılmış olurlar. Bundan dolayı, taraflar birbirinden karşılıksız birşey almamış olurlar. Fakat insan, karşılığında yirmi dirhem almak üzere on dirhem satarsa, karşılıksız fazladan on dirhem almış olur. "Onun karşılığı zaman bakımından tanınan mühlettir" denemez. Çünkü o, ne maldır, ne de kendisine işâret edilebilecek bir varlıktır. Binaenaleyh mühlet, fazladan alınan on dirhemin karşılığı sayılamaz. Bu izah ile, iki şekil arasındaki fark ortaya çıkmaktadır.

İKİNCİ MESELE

"Böyle olması, onların, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendir" âyetinin zâhiri, ribâyı alıp, haram olmasına rağmen yemekten ötürü değil, onu helâl saymadan dolayı yapılan ilâhî bir tehdidi gösterir. Buna göre, ribâ'nın büyük günahlardan olduğu, bu âyetle sâbit olmaz.

Buna göre şayet, "Bundan önceki ifadeler ribâ yiyenlerin kıyamet günü cin çarpmış gibi kalkacak olmalarının sebebinin, ribayı yemeleri olduğunu gösterir" denir ise, biz de deriz ki, âyetteki; *"Böyle olması, onların "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" demelerindendir"* buyruğu o çarpılışın sebebinin sadece bu söz ve inanış olduğunu açıkça göstermektedir. Binaenaleyh bundan önceki kısmı te'vil etmek gerekir. Halbuki biz, âyette bahsedilen "yeme"-'den maksadın, bizzat yemek olmadığını söylemiş ve bunun delillerini getirmiştik. Siz bunu, riba ile tasarrufa hamlediyorsunuz. Biz ise onu, ribâyı helâl ve mahzursuz sayma manasına hamlediyoruz. Çünkü bazan "yeme" ile, o şeyin helâlliği ifâde edilir. Nitekim فُلَانٌ يَأْكُلُ مَالَ اللّٰهِ قَضْمًا خَضْمًا 'Falanca, Allah'ın malını, helâl-haram demeden yer". Yani "hepsini helâl görür" denir. Âyetteki "yeme"yi, helâl görme mânâsına aldığımızda, ayetin başı ile sonu birbirine uyar. Âyetin lâfzının delalet ettiği, işte budur. Fakat müfessirlerin çoğu âyeti ribâ akdini helâl görenlere karşı ilâhî bir tehdid manasına değil, ribâ ile alış-veriş yapanlara karşı bir tehdid manasına hamletmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayetin bu kısmı ile ilgili bir soru vardır, o da şudur: Niçin "Ribâ da ancak alış-veriş gibidir" denilmemiştir. Çünkü alış-verişin helâl olduğu ittifakla kabul edilmiş bir hususdur. Onlar ribâyı buna kıyas etmek istemişlerdir. Kıyas ise ihtilâflı olan hususun, üzerinde ittifak edilen hususa benzetilmesinden ibarettir. Binaenaleyh âyetin nazmının, "Riba da ancak alışveriş gibidir" şeklinde olması gerekirdi. Bunun ters çevrilerek, "Alım-satım da ancak ribâ gibidir" denilmesinin hikmeti nedir?

Cevap: Bu kimselerin maksadı, bizzat bu kıyasa sarılmak değil, aksine maksadları, ribâ ile alış-verişin matlub olan her yönden birbirine benzediğini ifâde etmektir. "Binâenaleyh birbirine denk sayılan iki şeyden birisinin helâl, diğerinin de haram olduğunu söylemek nasıl câiz olur?" demek istiyorlar. Bu takdire göre, bunlardan hangisi önce zikredilse veya sonra zikredilse câiz olur.

Riba Haram, Alış Veriş İse Mübahtır

Cenâb-ı Allah'ın, وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَوٰا *"Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu cümlenin kâfirlerin sözlerinin devamı olması muhtemeldir. Buna göre mânâ şöyle olur: "Alış-veriş ribâ gibidir, sizler ise, Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kıldı diyorsunuz. Bu nasıl düşünülebilir" diyorlar. Yani, "Bu ikisi, birbirinin aynısı olduğuna göre, biri helâl, diğeri haram kabul edildiğinde, aynı olan iki şeyi farklı görme olur. Bu ise, hakîm Allah'ın hikmetine uygun değildir" demektedirler. Buna göre, *"Allah alış-verişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* ifâdesi kâfirlerin akıldan uzak sayarak zikrettikleri bir söz olur. Fakat müfessirlerin çoğu, kâfirlerin sözünün "alış veriş riba gibidir" sözü ile sona erip "Allah alış verişi helâl, ribayı ise haram kılmıştır" cümlesinin Allah Teâlâ'nın sözü olduğunda ittifak etmişlerdir. Müfessirlere göre Allah, bu farkı belirtmek ve kâfirlerin "alış veriş riba gibidir" iddialarını iptal etmek üzere bunu bildirmiştir. Bu görüşün doğruluğunun birçok delilleri vardır:

Birinci Delil: Bu ifâdenin kâfirlerin sözü olduğunu söyleyenlere göre, bunda birtakım mahzuf ziyadeler takdir etmek gerekir. Mesela bu sözü istifham-ı inkâriye hamletmek veya (alay etme kasdıyla) müslümanların ağzından naklettiklerini, yani (size kalsa.... böyledir) şeklinde söylediklerini düşünmek gerekir. Halbuki bilindiği üzere, aslolan mahzuf söz takdir etmek değildir (Zaruret olmadıkça böyle yapılmaz). Fakat biz onu, Allah'ın kelâmı kabul edersek, böyle bir takdire ihtiyaç kalmaz. Binaenaleyh bu daha uygun olur.

İkinci Delil: Müslümanlar, baştan beri bütün alış-veriş meselelerinde bu âyeti delil getirmiş ve buna sarılmışlardır. Eğer onlar, bu sözün kâfirlerden nakledilen değil de Allah'ın kendi sözü olduğu kanaatinde olmasalardı, bu âyetle istidlâl etmeleri câiz olmazdı. Bu delil hakkında, ikinci meselede bahsedilecektir.

Üçüncü Delil: Allah Teâlâ bu sözün peşinden, *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de (ribadan) vazgeçerse, geçmişi ona, ve işi de Allah'a âittir. Kim de tekrar dönerse, onlar o ateşin yârânıdırlar ki orada ebedî kalıcıdırlar"* ifâdesini getirmiştir. Bunun zâhiri, kâfirlerin, *"Alış-veriş de ancak ribâ gibidir"* şüphesine sarıldıklarını, Allah Teâlâ'nın da bu şüpheyi ve onun zayıflığını ortaya koyduğunu ifâde eder. Eğer, *"Halbuki Allah alışverişi helâl, ribâyı haram kılmıştır"* hükmü, Allah'ın kendi sözü olmasaydı, bu şüphenin cevabı zikredilmiş olmaz ve *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse"* ifâdesinin burada getirilmesi uygun düşmezdi.

İKİNCİ MESELE

Razi'ye Göre

وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا Ayeti Mücmeldir

Şafiî (r.a.)'ye göre âyetteki, *"Halbuki Allah alışverişi helâl, ribayı haram kılmıştır"* sözü delil olarak kullanılamayacak mücmel âyetlerdendir. Bana göre uygun olan görüş de budur. Bu görüşün delilleri şunlardır:

1- Usûl-ü Fıkıh'da, başında lam-ı ta'rif bulunan müfred isimlerin, kesinlikle umûm ifâde etmediklerini, aksine onlardaki marifeliğin, mahiyet itibari ile bir marifelik olduklarını açıkladık. Durum böyle olunca, bunların hükmünün tek bir şeyde bulunduğunu söylemek ve bu şekilde amel etmek kâfidir.

2- Biz, bu kelimelerin umûm ifade ettiğini kabul etsek bile, bunların ifâde ettikleri umûmîliğin, cemî lâfızların ifâde ettiği umumilikten daha zayıf olduğunda şüphe etmiyoruz. Meselâ âyetteki اَلْبَيْعُ kelimesi, her nekadar umum ifâde etse bile bunun cemî olan اَلْبَيِّعَاتُ kelimesinin ifâde ettiği umûmilik daha kuvvetlidir. Böylece Cenab-ı Hakk'ın وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ sözünün zayıf bir umûmîliği gösterdiği ortaya çıkmış olur. Âyetin umûm ifâde ettiği kabul edilse bile, ona sayısız husûsiliğin ârız olması söz konusudur. Böyle bir umumilik, ne Allah'ın, ne de Resulullah'ın sözüne uygun düşmez. Çünkü bu yalan olur, yalan da Allah için muhaldir. Çok az tahsis gören umûmî ifâdelerde ise bu câizdir. Çünkü genel olana umûmî denilmesi, Arapça'da meşhur olan bir örftür. Böylece bunu böyle bir umûma hamletmenin câiz olmadığı sâbit olur.

3- **Hz. Ömer** (r.a.)'in "Biz ona, ribânın ne olduğunu soramadan Allah'ın Resûlü bu dünyadan gitti" dediği rivayet edilmiştir. Eğer bu lâfız umûmîliği

ifâde etmiş olsaydı, **Hz. Ömer** böyle demezdi. Onun sözünden biz, bu âyetin mücmel olduğunu anlıyoruz.

4- Hak Teâlâ'nın, وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ *"Halbuki Allah alış-verişi helâl kılmıştır"* buyruğu hertürlü alış-verişin helâl olmasını, وَحَرَّمَ الرِّبٰوا *"ribayı haram kılmıştır"* buyruğu da, her türlü ribânın haram olmasını gerektirir. Çünkü ribâ, fazlalık manasınadır. Halbuki kendisinden artış (kâr) beklenmeyen hiçbir alış-veriş yoktur. Buna göre bu âyetin başı, bütün alış-verişleri mübah, sonu da bütün alış-verişleri haram kılmıştır. Binaenaleyh, helâl olan haram olandan, bu âyetle ayırdedilemez. Bu bakımdan âyet mücmeldir. Bundan dolayı, helâl ile haramı iyece bilip tanımak için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklamalarına başvurmak gerekir.

Allahu Teâlâ'nın فَمَنْ جَآءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ *"Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de"* buyruğuna gelince bil ki, âyette fâil olarak gelen "mev'iza" kelimesinin müennesliği, hakiki olmadığı ve *"va'z"* manasına geldiği için, fiili müzekker olarak getirilmiştir. **Ubey** (r.a.) ve **Hasan el-Basri**, âyeti فَمَنْ جَائَتْهُ şeklinde okumuşlardır.

فَلَهُ مَا سَلَفَ Buyruğunun Tahlili

Allah Teâlâ bundan sonra فَانْتَهٰى فَلَهُ مَا سَلَفَ *"vazgeçerse, geçmişi ona âittir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Geçmişi ona âittir" kısmı ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Yani Allah, bu âyet nâzil olmadan önce insanların işledikleri günahları bağışlar" demektir. Bu tıpkı, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوٓا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ *"O kâfirlere, eğer vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının affedileceğini söyle"* (Enfal, 38) âyeti gibidir.

Zeccâc'ın yaptığı bu izah zayıftır. Çünkü bu âyet inmeden önce, bu iş ne haramdı, ne de günahtı. O halde, ortada herhangi bir günah olmadığı halde, bu âyetten maksadın günahları bağışlamak olduğu nasıl söylenebilir? Sonradan gelen nehiy, önceden yapılmış fiil hakkında hüküm ifâde etmez. Bir de Allah Teâlâ, bunu o kimseye mâlikiyet ifâde eden lâm harf-i cerri ile فَلَهُ مَا سَلَفَ şeklinde nisbet etmiştir. O halde, bu daha nasıl günâh sayılır.

b) **Süddî** şöyle der: " فَلَهُ مَا سَلَفَ *"geçmişi ona âittir"* sözü; "Daha önce yediği fâizler ona âittir. Daha önce aldığı faizleri geri vermesi gerekmez. Fakat aldığı ribâyı henüz harcamamış olanın, onu yemesi câiz olmaz. *"Eğer*

tevbe ederseniz, sermâyeleriniz (anaparalarınız) sizindir'' (Bakara, 279) âyeti ile belirtildiği gibi, o kimsenin, bu durumda sadece sermayesini geri alması câizdir'' mânâsına gelir.''

İKİNCİ MESELE

Vahidî şöyle demiştir: **''Selef''** önce geçen demektir. Senden önce geçen herşey ''selef''tir. Geçmiş ümmet manasına **''ümmet-i sâlife''** denilmesi de bundandır. Boynun üst tarafına da, اَلسَّالِفَةُ denilir. Yemekten önce atıştırılan şeye de اَلسُّلْفَةُ denilir. İçkinin saf olanına da سُلَافَةُ الْخَمْرِ denilir. Çünkü bu, üzüm suyundan ilk önce çıkarılan süzme nevidir.

Hak Teâlâ'nın, وَاَمْرُهُ اِلَى اللّٰهِ *''ve işi de Allah'a âittir''* buyruğu ile ilgili, müfessirlerin değişik görüşleri var.Fakat ben bu âyetin, ribâ yeyip yemediğinden bahsedilmeksizin, ribayı helâl görmeyi terkeden kimselerle ilgili olduğunu söylüyorum. Bunun delili, âyetin başı ile son kısımlarıdır. Âyetin başında *''Kim, Rabbinden kendisine bir öğüt gelip de vazgeçerse''* buyrulmuştur. Bu ifâdede, bu kimsenin neden vazgeçtiği beyan edilmemiştir. Binaenaleyh bunun, geçen şeye hamledilmesi gerekir. Bu âyette en yakında zikredilen şey, Allah'ın kâfirlerden naklettiği, *''Alışveriş de ribâ gibidir''* sözüdür. Binaenaleyh *''vazgeçerse''* sözü bununla ilgilidir. Buna göre mana, *''Bu sözden vazgeçerse''* şeklinde olur. Âyetin sonunda ise, *''Kim de tekrar dönerse, onlar cehennemlik olur ki orada onlar ebedî kalıcıdırlar''* buyurmuştur. Bunun mânâsı, ''kim de o geçen söze dönerse, yani ribayı helâl sayarsa, onun işi de Allah'a aittir'' şeklindedir. Sonra bu insan için, ya ''O, ribayı helâl saymaktan vazgeçtiği gibi, riba yemekten de vazgeçmiştir'' denilir, veya ''Böyle değildir'' denilir. Eğer birincisi söz konusu olur ise, bu kimse Allah'ın dinini ikrar etmiş ve O'nun tekliflerini bilmiş olur. Bu durumda da, medhe, ta'zîme ve ikrâm edilmeye müstehak olmuş olur. Ne var ki Hak Teâlâ'nın *''Ve işi de Allah'a aittir''* sözü böyle değildir. Çünkü bu, Hak Teâlâ'nın o kimseye isterse azâb edeceğini, isterse o kimseyi bağışlayacağını ifâde eder. Binaenaleyh, bu âyetin mânasının, kâfire de, itâatkâr mü'mine de uygun düşmeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu sebeple geriye, bu âyetin sadece ribânın haram olduğunu ikrâr edip de onu yiyen kimseye has olduğu meselesi kalır. İşte bu noktada onun işi Allah'a kalmıştır. Allah dilerse ona azab eder, isterse bağışlar. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın, *''Şüphesiz Allah, kendisine eş tanınmasını (şirk koşulmasını) bağışlamaz. Ondan başka (günahı) dilediği kimse için bağışlar''* (Nisa, 48) âyeti gibidir. Binaenaleyh bu, bizim ''Allah'ın affetmesi umulur'' şeklindeki sözümüzün doğruluğuna apaçık bir delil olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ عَادَ فَاُولٰئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *''Kim de*

tekrâr dönerse, onlar cehennemlik olup, orada onlar ebedî kalıcıdırlar'' buyruğunun mânası, "kim bu ribâyı helâl saymaya ve böylece de küfre dönerse" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, *''Onlar cehennemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar''* sözü, ebedi kalmanın sadece kâfirler için söz konusu olacağı hususunda kesin bir delildir. Çünkü Hak Teâlâ'nın فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ sözü, kâfirlerin görüşüne avdet eden kimseler hakkında bir hasr ifâde eder. Yine Hak Teâlâ'nın هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ buyruğu da hasr ifâde eder. İşte bu tabirler cehennemlik olmanın ve o cehennemde ebedi kalmanın, sadece kâfirler için söz konusu olacağına delâlet eder.

Bu konuda söylenecek en ileri söz şudur: Biz, bu zâhire muhalefet ederek öteki kâfirleri de buna dahil edip cehenneme girdirdik. Ne var ki bu âyet-i kerime, büyük günah sahibi hakkında da zâhiri üzerinde kalmaya devâm etmektedir. Binaenaleyh sen, bu konuyu iyi düşün. Çünkü, bizim anlayışımıza göre büyük günah sahibi, Allah'a ve Resûlullah'a iman etmiş olursa, o kimseyi Allah'ın affetmesi caiz olduğu gibi, ona azâb etmesi de câizdir. Bu iki hususta onun durumu, Allah'a havâle edilmiştir. Allah'ın o kimseye azâb etmesinin kabul edilmesi durumunda, hiç şüphesiz Allah o kimseyi cehennemde ebedî bırakmaz, bilakis daha sonra onu oradan çıkarır. Allahu Teâlâ bu görüşün doğruluğunu işte bu âyette, *''Ve işi de, Allah'a aittir''* ifâdesiyle beyân buyurmuştur. Yani beyân ettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın büyük günah sahibini affetmesi caizdir.

Hak Teâlâ'nın, فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *''Onlar cehenemlik olup orada onlar ebedî kalıcıdırlar''* buyruğuna gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, büyük günah sahibini cehenneme sokacağının kabul edilmesi durumunda, O'nun o kimseyi orada ebedî olarak bırakmayacağına delâlet eder. Çünkü ebedî kalış, iman ehline değil, kâfirlere has bir durumdur. İşte bu, güzel bir beyân ve güzel bir tefsirdir.

★ ★
★

Allah Faizin Neticesini Akîm Bırakır

يَمْحَقُ ٱللَّهُ ٱلرِّبَوٰا۟ وَيُرْبِى ٱلصَّدَقَٰتِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ

"Allah ribânın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır. Allah, çok kâfir, çok günahkâr hiç bir kimseyi sevmez"

(Bakara, 276).

Bil ki Allahu Teâlâ, bu âyetlerde ribâdan son derece sakındırıp ve bu âyetlerden önceki âyetlerde de tasadduku emretme hususunda gerekli dikkat ve itinâyı gösterince, burada da sadakayı terkedip ribâ ile meşgul olmaya bir çağrı yerine geçen şeyleri zikretmiş ve bunun yanlışlığını ortaya koymuştur. Bu böyledir, çünkü ribâ işiyle meşgul olmaya çağıran şey, daha çok mal elde etme arzusu, sadakadan men eden ise, malın noksanlaşmasından kaçınma arzusudur. İşte bunun üzerine Hak Teâlâ, ribânın, her ne kadar o anda bir artış ve fazlalık temin etse de, hakikatte onun bir noksanlaşma sebebi olduğunu; yine sadakanın ise, görünüşte her ne kadar bir noksanlaşma sebebi olsa dahi, aslında onun bir artış ve ziyâdelik olduğunu beyân buyurmuştur.Durum böyle olunca, akıllı olan bir kimseye yakışan, tabiatının ve hislerinin davet ettiği şeylere iltifât etmeyip, aksine şeriatın teşvik ettiği şeylere dayanmasıdır. İşte âyetin, kendinden önceki âyetlerle olan irtibâtının izahı budur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

«اَلْمَحْقُ» bir şeyin, azar azar noksanlaşması demektir. Ay için de اَلْمِحَاقُ kelimesinin kullanılması (gittikçe inceldiği, noksanlaştığı için), bundandır. مَحَقَ اللّٰهُ فَالْمَحَقَ وَامْتَحَقَ *"Allah noksanlaştırdı, o şey de noksanlaştı, eksildi"* şeklinde kullanılır. Harareti sebebiyle eksilen, noksanlaşan her şeye هَجِيرٌ مَاحِقٌ denilir.

İKİNCİ MESELE

Ribâ'nın Dünyada Noksanlık Getirmesi

Bil ki, ribâ'nın noksanlaşmasının ve sadakaların da artmasının, hem bu dünyada, hem de âhirette olması muhtemeldir. Dünyadaki oluşuna gelince deriz ki: Ribânın dünyada noksanlaşması şu şekillerde olabilir:

a) Genel olarak ribâ ile iştigâl eden kimselerin malı her ne kadar çoğalsa bile, bunun neticesi fakirlik olup, bunun hiçbir bereketini göremez. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلرِّبَا وَاِنْ كَثُرَ فَاِلَى قُلٍّ *"Ribâ, her ne kadar çoğalsa bile, netîcede noksanlaşmaya mahkûmdur"* buyurmuştur.

b) Ribâ ile elde edilen mal noksanlaşmasa dahi, muhakkak ki onun neticesi kınanmak, noksanlaşmak, âdil olmamak, emânet ehliyyetini yitirmek, fasık, merhametsiz, ve katı kalpli olarak teşhir edilmek gibi kötü sıfatlardır.

c) Ribâ ile, o ribâcının, kendi mallarını aldığını gören fakirler o kimseye lânet, buğz ve bedduâ ederler. Bu da, hem o kimsenin kendisinden, hem de malından hayır ve bereketin yok olup gitmesine sebep olur.

d) İnsanlar arasında o kimsenin malını ribâ ile topladığı meşhur olup yayılınca, başkalarının arzuları o kimseye yönelir ve böylece bütün zâlim, dinsiz ve tamahkâr kimseler onu hedef alırlar ve, "Bu mal, hakikatte onun malı değildir; binâenaleyh bu mal ona bırakılmaz..." derler.

Ribânın Âhirette Getireceği Noksanlık

Ribâ'nın âhirette de noksanlaşma sebebi oluşu da, birkaç yöndendir:

a) **İbn Abbas** (r.a): "Bu noksanlaşmanın mânası şudur: Allahu Teâlâ o insanın sadakasını, cihâdını, haccını ve yapmış olduğu sıla-i rahmi kabul etmez" demiştir.

b) Muhakkak ki dünya malı, ölümle beraber dünyada kalır; o adama ise, o malların mesûliyeti ve cezası kalır. İşte bu, en büyük hüsrân ve noksanlaşmadır.

c) Hadis-i şerifte sâbit olduğuna göre zenginler cennete, fakirlerden beşyüz sene sonra gireceklerdir. Helâl yolla kazanılan zenginlik böyle olduğuna göre sen, haramlığı kesin olan bir yolla elde edilen zenginlik hakkında ne dersin; onun durumu nasıl olur bir düşün? İşte gerçek eksiklik ve noksanlaşma budur.

Allah Sadakaları Hem Dünyada Hem Âhirette Bereketlendirir

Sadakaların artmasına gelince, bunun dünyada olması da muntemeldir, âhirette olması da.. Dünyada olması birkaç bakımdan olur:

a) Kim Allah'tan yana olursa, Allah da ondan yana olur. İnsan, fakirliğine ve ihtiyacına rağmen, Allah'ın kullarına iyilik yaparsa, şüphesiz Allah Teâlâ onu bu dünyada yoksul ve aç bırakmaz. Yukarda da zikretmiş olduğumuz bir

hadis-i şerifte, her gün bir meleğin, "Allah'ım, infak edenin verdiğinin yerini doldur; infâk etmeyenin ise malını telef et!" diye nidâ ettiği rivâyet edilmiştir.

b) O kimsenin her gün mevkii ve şerefi artar; kalbler ona meyleder ve insanlar onda huzur bulur. Bu ise bu güzel hallerin zıtları olan durumlarla birlikte bulunacak maldan daha üstündür.

c) Fakirler hayır duâlarıyla o kimseye yardım ederler.

d) İnsanların arzu ve açgözlülüğü, bu kimseden uzaklaşır. Çünkü o, fakirlerin ve zayıfların ihtiyaçlarını gidermeye gayret etmekle meşhur olunca, herkes onunla çekişmekten kaçınır, zâlim ve tamahkârların ondan bir şeyler koparmaya çalışması hoş karşılanmaz. Bunun aksi, pek nâdir görülür... İşte, sadakaların dünyada iken artmasından murad budur.

Sadakaların âhirette artması hususunda **Ebu Hureyre** (r.a) şunu rivâyet etmiştir: Hz. Peygamber (s.a.s):

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقْبَلُ الصَّدَقَاتِ وَلاَ يَقْبَلُ مِنْهَا إِلاَّ الطَّيِّبَ وَيَأْخُذُهَا بِيَمِينِهِ فَيُرَبِّيهَا كَمَا يُرَبِّى أَحَدُكُمْ مُهْرَهُ أَوْ فِلُوَهُ حَتَّى أَنَّ اللُّقْمَةَ تَصِيرُ مِثْلَ أُحُدٍ

"Muhakkak ki Allahu Teâlâ sadakaları kabul eder. Sadakaların da ancak temizlerini kabul eder; onu eline alır ve, sizden birinizin tayını bakıp büyütmesi gibi, onu büyüttükçe büyütür. Öyle ki, tasadduk edilen bir lokma, Uhud Dağı kadar olur.." (6) buyurmuştur.

Bu Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetlerinde açıkça tasdik edilmiştir: *"Onlar, Allah'ın kullarından sâdır olacak tevbeleri kabul ettiğini ve sadakalarını aldığını bilmediler mi?.."* (Tevbe, 103) ve *"Allah ribâ'nın bereketini tamamen giderir, sadakaları ise artırır"* (Bakara, 276).

Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın: يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبٰوا âyetinin benzeri daha önceki âyette verilmiş olan, "üzerinde azıcık toprak bulunup, kendisine şiddetli bir yağmur isâbet ederek onu cascavlak bıraktığı kaya parçası..." şeklindeki benzetmedir; وَيُرْبِى الصَّدَقَاتِ ifâdesinin benzeri de, Cenâb-ı Allah'ın *"her başağında yüz dane bulunan yedi başak bitirmiş bir dane..."* şeklinde getirmiş olduğu benzetmedir."

Cenâb-ı Allah'ın وَاللَّهُ لاَ يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ *"Allah, çok kâfir, çok günahkâr hiç bir kimseyi sevmez"* buyruğuna gelince, bil ki buradaki كَفَّار kelimesi, كُفْر masdarından olup فَعَّال vezninde bir kelimedir ve, "küfür kendisinin âdeti haline gelmiş kimse" manasındadır. Araplar, bir şey üzerinde daim olan ve ondan hiç ayrılmayan kimseyi bu vezinle isimlendirirler. Bundan dolayı sen فُلاَنٌ فَعَّالٌ لِلْخَيْرِ أَمَّارٌ بِهِ "Falanca, devâmlı hayır yapmakta ve devamlı onu emret-

(6) Buhârî, zekât, 8; Müslim, zekât, 63-64 (2/702) (Az farklı olarak).

mektedir'' dersin. Âyette geçen أَثِيم kelimesi, ''günahkâr'' mânasında, فَعِيل veznindedir. Bu vezin yine, günâhlar irtikâb edip onları sürdürme ve devâm ettirme hususunda bir mübalağayı da ifâde eder. Bu, ancak ribânın haram olduğunu inkâr eden ve böylece de kâfir olan kimse için uygundur. Bunda başka bir vecih daha vardır. O da, buradaki كَفَّار kelimesinin, ribâyı helâl kabul eden; أَثِيم kelimesinin de, ribânın harâm olduğuna inanmakla beraber ribâ yoluyla alışveriş yapan kimseleri ifâde etmesidir. Buna göre âyet, her iki kısma da şâmildir.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

''İman eden, sâlih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rableri katında mükâfâtları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzûn da olacak değiller ''

(Bakara, 277).

Bil ki, Cenâb-ı Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de, ne zaman bir vaîd ve tehdit zikretse, bunun peşinden mutlaka bir va'ad ve müjde getirmek şeklinde muttarid ve sürekli bir âdeti bulunmaktadır. Bundan dolayı burada, ribâ ile alışveriş yapan kişi hakkında, son derece şiddetli bir tehdit ve vaîd getirince, bunun peşinden de va'ad-i ilahî ve müjdesini getirmiştir. Bu âyetin tefsiri birçok yerde geçmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

''Amel-i sâlih'in'', iman'dan başka olduğunu söyleyenler bu âyeti kerimeyi delil getirmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *''İman eden ve sâlih ameller yapan kimseler...''* buyurmuş ve iyi işler yapmayı, imân etme üzerine atfetmiştir. Atfedilen şey, matûfun aleyhden başkadır. Bazı kimseler buna cevap vererek şöyle demektedirler: Namaz kılıp zekât vermenin, Hak Teâlâ'nın وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *''ve sâlih ameller yaptılar''* ifâdesinin muhtevâsına girdikleri hususunda herhangi bir

münakaşa olmadığı halde Allahu Teâlâ bu âyette, وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ buyurmamış mıdır? Zikrettiğimiz şeyde de böyledir. Yine Hak Teâlâ اَلَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللّٰهِ *"Küfredip, Allah'ın yolundan men eden kimseler..."* (Muhammed, 1) ve وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Küfredip de âyetlerimizi yalanlayanlar..."* (Bakara, 39) buyurmuştur. İlk istidlâl eden kimsenin buna şu şekilde cevap vermesi mümkündür:

Asıl olan, her lafzı, ayrı ve yeni bir mânaya hamletmektir. Ancak imkânsızlık durumunda, onunla (o lafızla) amel terkedilir. Binaenaleyh, imkânsız olmadığı durumlarda aslı üzere kalır.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın لَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ *"Onların, Rabları katında mükâfâtları vardır,, buyruğu* عَلٰى رَبِّهِمْ اَجْرُهُمْ "Onların mükâfaatları Rab Teâlâ üzerinedir. O'na teretüb eder" ifâdesinden daha güçlüdür. Çünkü birinci ifâde, o kimsenin o şeyi, peşin olarak sattığı mânasını gösterir. Buna göre sanki o peşinat orada, satan kimsenin onu dilediği zaman alabileceği mânasında olmak üzere, hazır demektir. Halbuki, عَلٰى رَبِّهِمْ اَجْرُهُمْ ifâdesi, o kimsenin o şeyi, veresiye ve parası da onu satan kimsenin üzerinde kalmak üzere, satması anlamına gelir.. Buna göre, birincisinin daha üstün olduğu hususunda hiç bir şüphe yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara hiçbir korku yoktur, onlar mahzûn da olacak değiller"* âyetinde ihtilâf etmişlerdir. Buna göre **İbn Abbas** (r.a), "yüzyüze kalacakları kıyamet korkularından onların korkuları yoktur ve dünyada yapmadıkları şeyler sebebiyle de onlar mahzun olmayacaklardır. Çünkü bir halden, o halin üstünde başka bir hale geçen kimse, hernekadar ikinci hale gıpta etse bile, alışık olduğu ve âdet haline getirdiği için, daha önce sahib olup da kaçırdığı bazı şeylerden ötürü üzülür. Bundan dolayı Allah Teâlâ, bu kadarcık bir üzüntünün bile mükâfaat ve sevap ehline ulaşmayacağını beyân etmiştir" demiştir.

Esamm ise bu âyeti şu şekilde manalandırmıştır: "Onlara, kıyamet azabından dolayı herhangi bir korku yoktur ve diğer cennetliklere verilen büyük mükâfaatları kaçırmış olmaları sebebi ile de onlar mahzun olmazlar. Çünkü artık âhirette yarışma yoktur. Yine onlar, "Dünyada iken yaptığımız ibâdetten daha fazlasını yapmış olsaydık ve şu anda elde ettiğimiz sevaptan daha fazlasını elde etmiş olsaydık" diyerek de üzülmezler. Çünkü bu tür düşünceler âhirette bulunmaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE *"İman eden, salih ameller yapan, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren kimseler (yok mu?) Onların Rabb Teâlâ katında mükâfaatları vardır"* âyeti hakkında bir müşkil vardır ve o da şudur: Kadın, müslüman olarak bülûğa erdiğinde hayız olsa ve peşisıra da ölse, veyahut da erkek müslüman olarak bülûğa erse ve kendisine zekât ve namaz henüz vâcib olmadan ölse, bunlar ehl-i sünnet ve'l-cemaat âlimlerince ittifak ile, sevap ehlindendirler, cennetliktirler. Binâenaleyh bu, sevap ve mükâfaatı haketmenin, amellerin yapılmasına dayanmadığını gösterir. Yine bizim mezhebimize göre, Cenâb-ı Allah, hiçbir amel yapmamış olan mü'min ama fasık kimseye de bazan mükâfaat verebilir. Durum böyle olduğuna göre, artık, Allah Teâla'nın, ücretin ve sevabın elde edilmesini, amellerin yapılmasına bağladığı söylenebilir mi?

Cevap: Allah Teâla, bu özellikleri, mükâfaata müstehak olmanın bunlara bağlı olduğunu belirtmek için değil, aksine bunların herbirinin sevabı elde etmede bir tesiri olduğunu belirtmek için zikretmiştir Nitekim O, bu ifâdenin zıddında *"Onlar, Allah'ın yanında bir başka tanrıya daha tapmazlar"* (Furkan, 68) buyurmuş, daha sonra da *"Kim bunlardan (birini) yaparsa cezaya çarpar"* demiştir. Allah'ın yanında, bir başka ilâha tapan kimsenin, azabı haketmesi için, daha başka birşey yapmasına gerek olmayacağı herkesçe malumdur. Fakat Cenâb-ı Allah bu âyette, (bu iki ifâdenin arasında), herbirinin ilâhî azabı gerektirdiğini beyân etmek için, insanın Allah'tan başkasına tapmasının yanında, helâl görerek zinâ etmesini ve adam öldürmesini de zikretmiştir.

★ ★
★

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ
تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۖ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ
لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾ وَإِن كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ ۚ وَأَن تَصَدَّقُوا خَيْرٌ
لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّىٰ كُلُّ نَفْسٍ
مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

"Ey imân edenler, Allah'tan korkun ve mü'min iseniz ribâdan (faizden) kalanı bırakın. Böyle yapmazsanız Allah'a ve peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin. Eğer tevbe ederseniz sermâyeleriniz yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olmazsınız. Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın. (O alacağı) sadaka olarak bağışlamanız, eğer bilirseniz, sizin için daha hayırlıdır. Öyle bir günden sakının ki, o gün Allah'a döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek"

(Bakara, 278-281).

Bu âyetlerle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, önceki âyette ribâdan vazgeçenlerin, daha önce aldıkları faizlerin kendilerine ait olduğunu beyân edince ribâdan alınmış olan ile henüz alınmamış olan arasında herhangi bir fark olmadığı zannedilebilirdi. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu âyette, *"ribâdan kalanı bırakın, (almayın)"* buyurmuş ve bu beyanıyla, borç para verdikleri kimseler üzerinde henüz almadıkları ribâ var ise, bunu almalarının haram olduğunu, ana paralarından (sermâyelerinden) başka birşey alamayacaklarını beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu hususta çok şiddetli bir tehdidde bulunmuştur. Çünkü uzun zaman, bir müddetin dolmasını bekleyen kimseyi, müddet dolup da o fazlalığı (fâizi) elde edeceğini umduğu bir anda, ondan vazgeçirmek için, şiddetli bir tehdid gerekir. İşte Hak Teâlâ bundan dolayı, *"Allah'tan korkun"* buyurmuştur. Allah'tan korkmak ise, ribâdan vazgeçmekle olur.

Yine Cenâb-ı Allah, *"Ribâdan kalanı bırakın, almayın"* buyurmuştur ki bu, "Eğer ribâ olarak birşey almış iseniz, Allah onu affeder. Eğer henüz o ribâyı veya bir kısmını almamış iseniz, ister tamamı, ister bir kısmı olsun, almadığınız o ribâyı almak haramdır" mânâsındadır.

Bil ki, bu âyet, müslüman olan kâfirler hakkındaki hükümler bakımından, mühim bir asıldır. Bu böyledir, çünkü kâfirin küfür döneminde yaptığı şeyler, olduğu gibi devam eder, onlar ne noksanlaşır, ne de fesholur. Kâfirken yapılmayan şeylerin hükmü ise, İslâm'a hamlolunur. Meselâ, onlar kendilerince caiz olan, ama İslâm'a göre caiz olmayacak bir biçimde evlenip nikâhlandıkları zaman, bu affolunmuş olup, bunun peşine düşülmez.. Eğer nikâh haram bir şekilde cereyân etmiş olur, kadın da onu alırsa, bu olmuş bitmiş sayılır. Eğer kadın onu almamışsa, o kadına, mihr-i müsemmâ değil de, mihr-i misil vermek gerekir. Bu, **Şafiî** (r.a)'nin mezhebidir.

Buna göre şayet, "Allahu Teâlâ önce, *"Ey îman edenler, Allah'dan korkunuz"* buyurmuş, âyetin sonunda ise, *"Eğer mü'minler iseniz..."* demiştir. Bu nasıl olur?" denilirse, buna şu bakımlardan cevap veririz:

a) Bu tıpkı, إِنْ كُنْتَ أَخًا فَأَكْرِمْنِي denilmesi gibidir. Bunun mânası, "Kardeş olan kimse, kardeşine ikrâm eder" demektir.

b) Bunun mânasının, "Daha önce mü'min idiyseniz..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

c) Bunun mânası, "Sizin için imân hükmünün devam etmesini istiyor iseniz..." demektir.

d) Bunun mânası, "Ey lisanlarıyla imân etmiş kimseler, eğer kalbinizle imân ettiyseniz, ribâdan (faizden) kalanı bırakın.." şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında pekçok rivayetler yapılmıştır.

Birinci Rivayet: Bu, ribâ ile alışveriş yapan Mekkelilere hitâptır. Mekke'nin fethi sırasında müslüman olduklarında, Allahu Teâlâ onlara fâizi değil de, sermayelerini geri almayı emretmiştir.

İkinci Rivayet: Mukâtil, bu âyetin **Sakîf Kabîlesi**'nden dört kardeş: **Mesûd, Abdi Yâleyl, Hubeyb** ve **Rebîa** hakkında nâzil olduğunu söylemiştir. Bunlar, **Amr İbn Umeyr es Sakâfî**'nin oğulları olup, **Muğîreoğulları**'ndan borç alıp, onlara borç veriyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) **Taîf**'i hükmü altına alınca bu kardeşlerin hepsi müslüman oldu. Sonra da **Muğîreoğulları**'ndaki ribâ'dan elde ettikleri faizlerini istediler. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyeti indirdi.

Üçüncü Rivayet: Âyet-i kerime, **Abbâs** ile **Osman İbn Affân** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Onlar , daha sonra almak üzere, parasını peşin vererek hurma alıyorlardı. Hurmaları toplama zamanı geldiğinde, hurmanın bir kısmını alıyor, geriye kalan kısmını da, bilâhere olmak üzere, fazlasıyla alıyorlardı. Bu, **Atâ** ve **İkrime**'nin görüşüdür.

Dördüncü Rivayet: Bu âyet-i kerime **Abbas** ile **Hâlid İbn Velîd** hakkında nazil olmuştu. Onlar daha sonra fazlasıyla almak üzere, peşin parayla ribâ yapıyorlardı.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kadî, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer mü'min iseniz..."* buyruğunun, insan büyük günahta ısrar ettiği sürece imânının tekâmül etmeyeceğine, bütün büyük günahlardan kaçındığında mutlak anlamda bir mü'min olacağına delâlet eder gibi olduğunu söylemiştir.

Kadî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın, *"Ki onlar, gayba imân ederler"* (Bakara, 3) sözünün tefsiri hususunda zikredilmiş olan birçok delil, amelin imândan ayrı olduğuna delâlet edince, bu âyet imânın kemâline ve onun kanunlarına (hükümlerine) hamledilmiş olur. Buna göre de âyetin takdiri, "Eğer imânın ahkâmına göre amel ediyorsanız..." şeklinde olur. Bu, her ne kadar âyetin zahirini terketmek olsa da biz, (Bakara, 3) âyetinde zikredilmiş olan delillerden dolayı bu kanâate vardık...

Ribâyı Terketmeyenin Cezası

Hak Teâlâ'nın: فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ *"İşte böyle yapmazsanız Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım ve **Hamza**, فَآمِنُوا şeklinde olarak, elif-i memdûdenin fethası, zâl harfinin de kesresiyle فَآذِنُوا şeklinde; diğer kıraat imâmları ise, meksûr olan elifin sükûnü, zâl harfinin de fethasıyla فَأَذَنُوا şeklinde okumuşlardır. Hz. Peygamber (7) (s.a.s) ile, **Hz.Ali** (r.a)'nin de, فَآذِنُوا şeklinde okudukları rivâyet edilmiştir. Yani, "Bildirin, ilâm edin!..." demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın: فَقُلْ آذَنْتُكُمْ عَلَى سَوَاءٍ *"De ki, size müsâvât üzere bildirdim "* (Enbiya, 109)buyruğu gibidir. Buna göre bu âyette, فَآذِنُوا fiilinin mefûlü hazfedilmiştir. Buna göre âyetin takdiri: "Ribâdan vazgeçmeyen kimselere, Allah'ın ve Resûlünün onlara karşı açacağı harbi bildirin" şeklindedir. Onlar, bu harbi başkalarına bildirmekle emrolundukları zaman, böylece de onlar bu harbi bilmiş ve anlamış olurlar. Ne var ki, bu ifâdeyi فَأَذَنُوا şeklinde okursak, bunda başkalarına bildirme

(7) Hz. Peygamberden mütevatir olmayan, binaenaleyh Kur'aniyeti sabit olmayan şaz kıraatlerin nadiren, "Kıraatu'n-Nebî" vasfı ile nakledildiği görülür. Fakat burada, değişik olan durum mütevatir kıraat bulunuyor. Bu halde, sanıyorum ki, Peygamber ile ilgi Ali'ye nisbet edilmemelidir. (Ç)

konusunda herhangi bir delâlet bulunmaz. Binâenaleyh, bu kıraat فَآذِنوا belâğat bakımından daha kuvvetli olur.

Ahmed İbn Yahya, "Ammenin kırâatinin فَأْذَنُوا şeklinde olduğunu; yani "bir bilgi ve bir haber üzre olunuz..." anlamına geldiğini söylemiştir. **Hasan el-Basrî** de, فَأْيْقِنُوا "Yakînî ve kesin olarak biliniz..." şeklinde okumuştur ki, bu da ammenin kırâati lehine bir delildir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın *"İşte böyle yapmazsanız, Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* sözüyle ribâ ile muâmele yapmakta ısrar eden mü'minlere mi, ya da, "Alış-veriş de ribâ gibidir " diyerek, ribâyı helâl sayan kâfirlere mi hitâb edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1- **Kadî,** birinci ihtimalin daha uygun olduğunu, çünkü فَأْذَنُوا emrinin daha önce zikredilmiş olan bir topluluğa hitâb olduğunu; bu kimselerin de, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوا *"Ey îmân edenler, Allah'tan korkun ve ribadan kalanı bırakın"* sözüne muhatap olan kimseler olduğunu; bunun ise, hitâbın mü'minlere yönelik olduğuna delâlet ettiğini söylemiştir.

Eğer, "Müslümanlarla harbedilmesi nasıl emredilebilir?" denilirse deriz, ki: Bu lafız bazan, isyanı helal saymaksızın Allah'a isyan eden kimse hakkında da kullanılır. Nitekim bir hadis-i kutsîde şöyle varid olmuştur: مَنْ أَهَانَ لِي وَلِيًّا فَقَدْ بَارَزَنِي بِالْمُحَارَبَةِ *"Kim benim bir velimi hor-hâkîr görürse, muhakkak ki o, bana açıkça muharebe açmış demektir,,*(8).

Yine **Câbir**'in Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivâyet ettiğine göre, Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: مَنْ لَمْ يَدَعِ الْمُخَابَرَةَ فَلْيَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ *"Her kim "muhabere"*(9) *yi terketmezse, bilsin ki o, Allah ve Resûlüne bir harb açmış demektir'*(10). Müfessir ve fakîhlerden pekçoğu ise, Hak Teâlâ'nın: إِنَّمَا جَزٰؤُا الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ *"Allah'a ve Resûlüne harb açanların cezası, muhakkak kı.."* (Mâide, 33) âyetini, yol kesen müslüman (haydut)lar hakkında bir nass kabul etmişlerdir. Bu anlatılanlarla, müslümanlar hakkında da bu nevi tehditlerin Allah'ın kitâbı ile Resûlünün sünnetinde bildirildiği sabit olmaktadır.

Sen bunu iyice anladığında deriz ki: Zikredilen soruya cevap hususunda iki vecih bulunmaktadır:

a) Murad, tehdit hususunda mübalağa olup, harbin bizzat kendisi değildir.

b) Murad, harbin bizzat kendisidir. Bunun açıklaması şöyledir: Eğer ribâ'da ısrâr etmek tek bir şahıs tarafından vaki oluyor ve imâm da (devlet reisi) ona

(8) Aynı manada bir hadis için bkz. **İbn Mâce,** fiten, 16 (2/1321).

(9) **Muhâbere,** çıkacak ürünün yarısı veya üçte biri veyahut da dörtte birini almak üzere bir tarlayı başkasına kiraya vermektir.

(10) **Ebu Dâvud, buyû', 93 (3/262).**

güç yetirebiliyorsa, onu yakalar ve, o tevbe edinceye kadar ona hapis ve tâzir cezaları gibi, Allah'ın hükümlerini uygular. Eğer Ribâ'da ısrâr etmek, ordusu ve gücü kuvveti olan bir kimseden vaki oluyorsa imâm, tıpkı azgın bir grup ile muharebe ediyorcasına onunla savaşır.. Nitekim **Hz. Ebu Bekir** (r.a), zekâtı vermeyenlerle savaşmıştı. Topluluk, ezânı terketme ve ölüleri defnetmeme hususunda anlaşırlarsa, yine durum aynıdır. İmâm, onlara da yukarda zikrettiğimiz şekilde muâmele eder. Nitekim **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: *"Kim ribâ ile muâmele yaparsa, ondan tevbe etmesi istenir. Tevbe ederse ne âlâ.. Aksi halde, boynu vurulur."*

2- فَإِنْ لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا.. buyruğu, kâfirlere hitâptır. Buna göre âyetin mânası, "Eğer siz ribânın haram olduğunu itirâf ediyorsanız, ribâdan kalanı terkediniz" şeklindedir. Eğer onun haram olduğunu itirâf etmiyorsanız, o zaman Allah ve Resûlüne bir harb açmış olduğunuzu biliniz..." şeklindedir. Bu görüşte olanlar, bu âyette, İslâm'ın bütün kanunlarını inkâr eden kimsenin kâfir olması gibi, O'nun kanunlarından tek bir tanesini dahi inkâr eden kimsenin de kâfir olacağına dair bir delil bulunduğunu söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ تُبْتُمْ sözünün mânası, birinci görüşe göre, "Ribâ ile muâmele yapmaktan tevbe ederseniz"; ikinci görüşe göre ise, "Ribâyı helâl saymanızdan dolayı meydana gelmiş olan günahtan tevbe ederseniz, sermâyeleriniz yine sizindir. (Bu suretle) ne haksızlık yapmış, ne de haksızlığa uğratılmış olursunuz" şeklinde olur. Yani, "Sermayenizden fazlasını almak suretiyle borçlu olan kimselere zulmetmemiş; sermâyenizden daha azını alarak da zulme uğratılmış olmazsınız" demektir.

Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır

Hak Teâlâ'nın: وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın"* buyruğuna gelince, bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Nahivciler كَانَ kelimesinin birkaç şekilde kullanıldığını söylemişlerdir.

كَانَ Hakkında Dil Yönünden Geniş İzahat

a) Bu kelimenin حَدَثَ (oldu, meydana geldi) ve وَقَعَ (vâki oldu) manasına geldiğini söylerler. Nitekim bu mâna, bir kimse, قَدْ كَانَ الْأَمْرُ dediğinde tahakkuk eder. Yani, "Muhakkak ki iş bulundu, oldu, meydana geldi.." İşte bu mânaya geldiği zaman, كَانَ fiili haber almaz.

b) Kendisinde, "hades,, (iş, olay, hareket) anlamının bulunmaması hali.. Bu durumda kelime, sırf zaman anlamını ifâde etmek için bulunmuş olur. O

zaman da bir "haber"e muhtaç olur. Bu, bir kimsenin كَانَ زَيْدٌ ذَاهِبًا "Zeyd, gidici idi" demesi gibidir.

Bil ki ben, **Harezm**'de bulunuyordum. Burada, büyük edebiyatçılardan müteşekkil bir topluluk bulunmaktaydı. Onlara bu konuda bir müşkili arzederek şöyle dedim: "Siz, كَانَ "nâkısa" olduğu zaman, onun fiil olduğunu söylüyorsunuz, ama bu imkânsızdır. Çünkü fiil, bir "hades"in, bir zamanda meydana geldiğine delâlet eden şeydir. Buna göre senin كَانَ demen, "kevn" işinin geçmiş zamanda olup bittiğine delâlet eder. Bu lafız bu mânayı ifade edince, o zaman bu lafız nâkıs değil, tam olmuş olur. Buna göre bu delil, كَانَ lafzı fiil ise, onun nâkıs değil, tam olmasını gerektirir. Eğer bu lafız tam olmazsa, kesinlikle fiil olmayıp, bilâkis bir harf olur. Siz ise, bunun harf olmasını kabul etmiyorsunuz." Bunun üzerine onlar, bu müşkil soru üzerinde uzun bir süre kalakaldılar, düşündüler.. Buna cevap vermek için bir kitap tasnif ettiler, ama bu konuda yeterince başarılı olamadılar. Sonra şurada zikredeceğim sır, bana tecellî ve inkişâf etti. Bu sır şudur: كَانَ nin حَدَثَ ، وَقَعَ ve وَجَدَ (meydana geldi, vâki oldu ve var oldu, bulundu) mânalarından başka herhangi bir mânası yoktur. Ancak senin وَجَدَ ve حَدَثَ fiillerinin mânası da iki kısımdır:

1- Mânanın, "bir şey bulundu, bir şey meydana geldi " şeklinde olmasıdır. Meselâ senin,وَجَدَ الْجَوْهَرُ وَ حَدَثَ الْعَرَضُ"Cevher bulundu, âraz meydana geldi" demen gibi.

2- Mânanın, "bir şeyin birşey ile mevsûfiyyeti bulundu, meydana geldi" şeklinde olmasıdır. Buna göre, كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا dediğinde bunun mânası, "Geçmiş zamanda, Zeyd'in ilim ile mevsûfiyyeti tahakkuk etti, meydana geldi" şeklindedir. Birinci kısım, "tam olan "كَانَ, ikinci kısım ise, "nâkıs olan "كَانَ diye adlandırılır. İşin hakikati ise, her iki yerde de, كَانَ lafzından anlaşılan, bir şeyin meydana gelmesi ve vukû bulmasıdır. Ancak ne var ki birinci kısımda murad edilen, o şeyin kendisinde meydana gelmesidir. Buna göre hiç şüphesiz, tek bir isim yeterli olmaktadır, (Binaenaleyh habere ihtiyaç duyulmaz).

İkinci kısımda murad edilen ise, iki şeyden birisinin diğeri ile mevsûfiyyetinin meydana gelmesidir. Binaenaleyh, hiç şüphesiz böyle olan "كَانَ"de, tek bir ismin bulunması yeterli olmayıp, birinin diğeriyle mevsûf olduğuna işâret edilebilmesi için, mutlaka iki ismin zikredilmesi gerekir. Bu anlattıklarımız bu tür konuların inceliklerindendir.

Ama "كَانَ"nin, geçmiş zamanda masdarın meydana geldiğine delâlet eden bir fiil olduğunu söylediğimizde, كَانَ o zaman nâkıs değil, tam bir fiil olur.

Eğer onun fiil değil de harf olduğunu söylersek, bu harf mefhûmun içine mazi, muzari, emir ve fiillerin diğer bütün özellikleri nasıl girebilir? Ama konuyu

bizim dediğimiz mânaya hamledersek, onun bir fiil olduğu ortaya çıkar ve bu müşkil de tamamiyle ortadan kalkar.

c) كَانَ nin صَارَ (oldu) manasına gelmesidir.Nitekim lûgatçılar şu beyti nakletmişlerdir:

بِتِيْهَاءِ قَفْرٍ وَالْمَطِيُّ كَأَنَّهَا / قَطَا الْحُزْنِ قَدْ كَانَتْ فِرَاخًا بُيُوضُهَا

"Ipssız bir çölde(yizl).. Binek hayvanları da sanki yumurtaları civciv haline dönüşmüş olan ve hüzün şarkıları söyleyen bağırtlak kuşları gibidir."

Bana göre bu lafız, burada bizim zikrettiğimiz mânâya halledilmiştir. Çünkü: صَار 'nin mânası, bir varlığın daha önce böyle bir vasfı yok iken bilahare bir mevsuf olması (sayrûret) demektir. Böylece burada كَانَ kelimesi, حَدَثَ ve وَقَعَ manasına gelir. Ne var ki, bu meydana geliş, yeni bir oluştur. O da, o varlığın daha önce başka bir sıfatla mevsûf iken müteakiben başka bir sıfat ile mevsûfiyyetinin meydana gelmesidir.

d) كَانَ 'nin zâid olmasıdır. Nitekim şairler şöyle demişlerdir:

سُرَاةُ بَنِي أَبِي بَكْرٍ تَسَامَى / عَلَى كَانَ الْمُسَوَّمَةِ الْجِيَادِ

"Ebu Bekroğullarının savaşçıları, mühürlü ve nişanlı asil atlara biniyorlar."

Bu kaideyi iyice öğrendikten sonra, biz tekrar tefsire dönüyor ve bu âyetteki كَانَ hakkında şu iki izahın bulunduğunu söylüyoruz:

1- Bunun, وَقَعَ ve حَدَثَ manasına gelmiş olması.. Buna göre وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ buyruğunun mânası, وَإِنْ وُجِدَ ذُو عُسْرَةٍ şeklinde olur. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ وَقَعَتْ تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ manasında olmak üzere, ref ile, إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ *Yapılan peşin bir ticaret olması müstesna* (Nisa,29) buyurmasıdır. Âyetin maksadı da, ancak bu mânaya göre doğru olur. Çünkü, şayet وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ denilmiş olsaydı, hiç şüphesiz mâna, وَإِنْ كَانَ الْمُشْتَرِي ذَا عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ "Eğer müşteri sıkıntı içinde olursa, ona eli genişleyinceye kadar zaman tanıyın" şeklinde olurdu. Bu durumda da, zaman tanıma işi sadece müşteriye, parayı alana hasredilmiş olurdu. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü, ister müşteri isterse başkası darlık içinde bulunduğunda, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verilir.

2- كَانَ 'nin, haberi hazfedilmiş bir nâkıs fiil olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri, وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ غَرِيمًا لَكُمْ "Eğer sıkıntıda olan kimse, size borçlu olursa" şeklinde olur. **Osman**, ذَا عُسْرَةٍ şeklinde okumuştur ki, buna göre âyetin takdiri, إِنْ كَانَ الْغَرِيمُ ذَا عُسْرَةٍ "Eğer borçlu sıkıntı içinde olursa.." şeklinde olur. Yine, bu ifâde, وَمَنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ "kim sıkıntı içinde olursa..." şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE اَلْعُسْرَةُ lafzı, اَلْإِعْسَارُ lafzından alınmış bir isimdir. i'sar kelimesi de, "mal bulamama, sıkıntıda olma" demektir. Meselâ, bir kimse sıkıntıya düştüğünde اَعْسَرَ الرَّجُلُ denilir. Çünkü bu durumda, kişinin mal bulması zorlaşır.

Hak Teâlâ'nın فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ *"...Ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu sözde bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelamın takdiri فَالْحُكْمُ نَظِرَةٌ "Hüküm, mühlet vermedir" فَالْاَمْرُ نَظِرَةٌ "Durum mühlet vermedir" veyahut da فَالَّذِى تُعَامِلُونَهُ نَظِرَةٌ "yapacak olduğunuz iş, muâmele, ... mühlet vermedir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE نَظِرَةٌ kelimesinin manası tehir etmek, geciktirmektir. Bu kelime de اَلْإِنْظَارُ'dan alınmış bir isimdir. "**İnzâr**"ın mânası ise, zaman tanımak, mühlet vermektir. Nitekim sen, بِعْتُهُ الشَّيْءَ بِنَظِرَةٍ وَبِإِنْظَارٍ "Ona o şeyi, ona mühlet ve zaman tanıyarak (veresiye) sattım" dersin. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Şeytan) şöyle dedi: "Ya Rabbi, o halde (insanların) diriltilecekleri güne kadar bana mühlet ver." (Cenâb-ı Hak), "Haydi, sen mühlet verilenlerdensin; malûm olan zamanın gününe kadar.." buyurdu"* (Sâd, 79-81) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu kelime zâ harfinin sükûnu ile فَنَظْرَةٌ şeklinde okunmuştur. **Atâ** ise, فَنَاظِرْهُ şeklinde okumuştur. Yani, "Hak sahibi, ona mühlet verir" demektir. Yahut da nisbet yoluyla, "Mühlet tanıyan kimse... ona zaman tanır" demektir. Bu ifâde, Arapların tıpkı, ذُو عُشْبٍ (otlu) ve ذُو بَقْلٍ (sebzeli, otlu) manasında olmak üzere مَكَانٌ عَاشِبٌ وَبَاقِلٌ demeleri gibidir. **Atâ**'dan, emir şeklinde olmak üzere, فَنَاظِرْهُ şeklinde okunduğu da rivayet edilmiştir. Yani, "o kimsenin eli genişliğe çıkıncaya kadar, ona müsamaha et" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE اَلْمَيْسَرَةُ kelimesi اَلْيُسْرُ ve اَلْيَسَارُ kökünden olan mef'ale vezninde bir kelimedir. **Yusr** ve **Yesâr** kelimeleri ise, i'sar kelimesinin zıd manasını ifâde ederler. Bu da, "zengin olmak" demektir. اَيْسَرَ الرَّجُلُ فَهُوَ مُوسِرٌ "Adam zengin oldu; o zengindir" denilmiş olması da böyledir. Yani, "Eli bolluğa çıktı, zenginleşti" demektir. Buna göre meysere, yusr ve meysûr kelimeleri, "zenginlik" anlamlarına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Nâfi مَيْسَرَة kelimesini sîn harfinin dammesiyle meysure şeklinde; diğerleri de sînin fethasıyla okumuşlardır. Bu iki okuyuş şekli; اَلْمَقْبُرَةُ (mezar); اَلْمَشْرُفَةُ (balkon), ve اَلْمَسْرُبَةُ (otlak, mer'â) kelimelerinde olduğu gibi, meşhur olan iki okuyuş şeklidir. Fakat, fetha ile okunuşu daha meşhurdur; zira Araplar bu kelimeyi daha ziyade fethalı kullanmaktadırlar.

ALTINCI MESELE

Âlimler mühlet verme hükmünün sadece ribâ ile mi, yoksa bütün muâmelelerle mi ilgili olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1- **İbn Abbas, Şureyh, Dahhâk, Süddî** ve **İbrahîm en-Nehaî** bu hükmün ribâ ile ilgili olduğunu söylemişlerdir. Nakledildiğine göre **Şureyh,** davalaşan iki kişiden birisinin hapsedilmesini emreder. Ona, "Onun eli dardır" denilir. Bunun üzerine **Şureyh,** eli darda olmakla ilgili hüküm, ancak ribâ ile ilgilidir. Allahu Teâlâ kitâbında, *"Şüphesiz kî Allah size emanetleri ehillerine vermenizi.. emrediyor"* (Nisa, 58) buyurmuştur.

Bu Âyetin Nüzûl Sebebi

Müfessirler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında şunu zikretmişlerdir: Allahu Teâlâ'nın, *"Allah'a ve Peygamberine karşı harbe (girmiş olduğunuzu) bilin"* âyeti kerimesi nâzil olunca, ribâ ile muâmele eden Sakîfli o dört kardeş, "Hayır aksine, biz Allah'a döner, O'na tevbe ederiz. Çünkü biz, Allah ve Resûlüyle harbedemeyiz" dediler. Böylece de, sadece sermâyelerini almaya razı olarak, **Muğîreoğulları**'ndan sadece bunu istediler. Bunun üzerine **Muğireoğulları,** ellerinin darlığından şikâyet ederek, "ücretleri alıncaya kadar bize mühlet tanıyın" dediler. Onlar, mühlet tanımayı kabul etmeyince, Cenâb-ı Hak, *"Eğer (borçlu) darlık içinde bulunuyorsa, ona eli genişleyinceye kadar mühlet verin"* âyetini indirdi.

2- **Mücâhid** ve bir grup müfessirin görüşüne göre âyet-i kerime, her türlü borç hakkında umûmîdir. Bu görüşte olanlar, Allahu Teâlâ'nın وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ deyip de, hüküm güç durumda olan herkesi içine alsın diye, وَإِنْ كَانَ ذَا عُسْرَةٍ demeyip olmasını ileri sürmüşlerdir. Birinci görüş, tercihe daha şayandır. Çünkü Hak Teâlâ, önceki âyette, *"Eğer tevbe ederseniz, cimrilik etmeden ve noksanlaştırılmadan sermâyeleriniz yine sizindir"* buyurmuş; bu âyette de, "Borçlu güç durumda olursa, borcunu ödeyebileceği bir zamana kadar ona mühlet tanımak gerekir" demiştir. Çünkü bu âyette geçen نَظِرَةٌ kelimesiyle geciktirme, tehir etme, sonra alma manası murad edilmiştir. Geciktirmenin olabilmesi için mutlaka daha önce verilmiş olan bir hakkın bulunması gerekir. Bundan da öte, nassın hükmüyle, bu hususta zaman tanımanın vâcib olduğu

sabit olunca, mâna bakımından müşterek olmak zarûretinden dolayı, diğer durumlarda da zaman tanımanın vâcib olduğu sabit olmuş olur. Mâna bakımından müşterek olma, "Malı veremeyen kimseye, onu ödemesini teklif etmenin caiz olmaması hükmü" dür. İşte, **Ebu Hanife, Mâlik** ve **Şâfiî** (r.a) gibi, fukahânın ekserisinin görüşü budur.

YEDİNCİ MESELE

İ'sar (Eli Dar Olma) Nedir?

Bil ki bizim, "**i'sâr**" kelimesini iyice açıklamamız gerekmektedir. Buna göre biz deriz ki **i'sâr**, kişinin mülkü içerisinde, o şeyi ayniyle ödeyeceği bir şey bulamaması ve satması halinde borcunu ödeyebilecek bir şeyin de olmaması demektir. İşte bu sebepten dolayı biz diyoruz ki, bir kimsenin, satabildiğinde borcunu ödeyebileceği bir evi, ya da bir elbisesi, vb. şeyleri var ise, o kimse sıkıntı içinde bulunan kimselerden sayılmaz. Böyle bir kimsenin geriye sadece, hem kendisi hem de çoluk çocuğu için bir günlük yiyeceği ve, namaz kılıp soğuktan sıcaktan korunmaları için de gerekli olan eşyayı bırakmaları câiz olur.

Âlimler, borçlu kimsenin gücünün kuvvetinin yerinde olması hâlinde, bu borçlu kimsenin alacaklıya ya da başkalarına ücret karşılığında çalışıp çalışamayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun, kendisi ve çoluk çocuğu için çalışmaya ihtiyaç duyduğunda gerekli olduğu gibi, bu durumda da gerekli olduğunu; bazıları da gerekli olmadığını söylemişlerdir.

Yine âlimler, sıkıntı içinde bulunan bu kimseye, başkalarının, borcunu ödeyebileceği kadar mal vermesi halinde onun bunu kabul edip edemiyeceği hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Ama, değerinde satamıyacağı bir malı ve bir ticâret eşyası bulunan kimsenin, eğer bundan başka hiçbir şeyi yoksa, onun bunu noksanıyla satması ve borcunu ödemesi gerekir...

SEKİZİNCİ MESELE

İnsan, alacaklısının darda olduğunu bilirse, onu hapsettirmesi ve ondan malını istemesi o kimseye haram olur. Bundan dolayı, onun eli genişleyinceye kadar ona mühlet tanıması gerekir. Eğer onun elinin darda olduğu hususunda bir şüphesi varsa, onun elinin darda olduğu ortaya çıkıncaya kadar, onun başka yere gitmesini engellemesi caizdir. Bil ki, borçlu olan kimse darda olduğunu iddia eder, alacaklı da onu yalanlarsa, onun vermesi gereken borç, ya alışverişten ya da borç para almasından dolayıdır veya böyle değildir. Eğer birinci kısma dahil ise, borçlunun bu malın helâk olduğu hususunda âdil iki şahid getirmesi gerekir.

İkinci kısımdan ise, yani o borç telef etmek, mehir ve tazminatta olduğu

gibi bir karşılık mukabili değilse, borçlunun sözüne itibar edilir; alacaklının da bir delil getirmesi gerekir. Çünkü aslolan, fakirlik durumudur.

Alacağını Bağışlamanın Faziletl

Sonra Cenâb-ı Hak: وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَكُمْ *"Sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır"* buyurmuştur. Bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, تَصَدَّقُوا kelimesini, sâd harfinin tahfifiyle, تَصَدَّقُوا ; diğer kıraat imamları da, sâd harfinin şeddesiyle تَصَّدَّقُوا şeklinde okumuşlardır. Bu kelimenin aslı, iki ta harfiyle olmak üzere, تَتَصَدَّقُوا şeklindedir. Sâd harfini şeddesiz okuyanlar, hafiflik olsun diye iki tâ harfinden birisini hazfetmişlerdir. Şeddeli okuyanlar ise, tâ harfinden birisini sonraki sâd harfine idğam etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Buradaki "tasadduk etme" hakkında iki görüş vardır:

1- Bunun mânası, "sıkıntıda olana üzerinde olan alacağınızı tasadduk etmeniz, sadaka olarak bağışlamanız, sizin için daha hayırlıdır. Çünkü, o malı başkasına sadaka olarak vermek doğru değildir" şeklindedir. Bu bilindiği için âyette hazfedilmiştir. Çünkü âyette hem güç durumda olandan, hem de ana paradan bahsedilmiştir. Böylece tasaddukun bunlarla ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bu, tıpkı Hak Teâlâ'nın *"Bağışlamanız takvaya daha yakındır"* (Bakara, 237) âyeti gibidir.

2- Burada tasadduktan murad, mühlet vermedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s): لاَ يَحِلُّ دَيْنُ رَجُلٍ مُسْلِمٍ فَيُؤَخِّرُهُ اِلاَّ كَانَ لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ *"Bir müslümanın borcunu alma zamanı gelir de, borçluya yeniden mühlet tanır ise, bu para hergün için o adam namına bir sadaka sayılır"* buyurmuştur. İkinci görüş zayıftır. Çünkü zaman tanımanın gerekmesi, önceki âyet ile sâbit olmuş bir hükümdür. Binâenaleyh bu âyeti, değişik bir manaya hamletmek gerekir. Bir de Cenâb-ı Hakk'ın *"Sizin için daha hayırlıdır"* buyruğu, vâcib olan değil, mendub olan bir hükme uygun düşer.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki "hayır"dan murad, dünyada güzel bir övgü ve şeref, âhirette de bol sevabtır.

Allah Teâla sonra, إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ *"eğer bilirseniz"* buyurmuştur ki, bunun tefsiri ile ilgili şu izahlar vardır:

a) Bu, "Böyle yapmanız halinde bu tasaddukun sizin için daha hayırlı olduğunu eğer bilirseniz..." manasındadır. Buna göre amel, ilmin (bilmenin) ayrılmaz bir vasfı kılınmıştır. Bu ifâdede, günahkârlar için şiddetli bir tehdid vardır.

b) "Tasaddukun, zaman tanıyıp böylece o parayı almaktan daha hayırlı olduğunu bilirseniz..." manasındadır.

c) Bu, "Rabbinizin size emrettiği şeylerin, sizin daha hayrınıza olduğunu bilirseniz..." manasındadır.

Sonra Cenâb-ı Hakk:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ

"Öyle bir günden sakının ki o gün Allah'ın huzuruna döndürüleceksiniz, sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek, onlara haksızlık da edilmeyecek" buyurmuştur. Bil ki bu âyet-i kerime ribâ ile alış-veriş yapan, zengin, kudretli, ve etrafı çok olan ekâbirler hakkındadır. Genel olarak bu kimseler, servetleri ile, insanlara hükümran olmak istemişlerdir. Bu sebeble ribâ (faiz)'den ve insanların mallarını diğer batıl yollarla alıp yemekten vazgeçsinler diye, bunlar için çok şiddetli bir tehdid ve va'îd gerekmiştir. İşte Allah Teâlâ bu âyetle onları tehdid etmiş ve onları en şiddetli bir biçimde korkutmuştur.

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

İbn Abbas (r.a), bu âyetin Hz. Peygamber (s.a.s)'e en son inen âyet olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) haccederken, **Kelâle âyeti** diye bilinen يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلاَلَةِ (Nisâ, 176) âyeti nazil olmuştur. Daha sonra O, **Arafat**'da vakfede iken, اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي *"Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım"* (Mâide, 3) âyeti, daha sonra da (tefsir ettiğimiz) bu âyet nazil olmuş ve Cebrâil (a.s), *"Ya Muhammed, bu âyeti Bakara sûresinin 280. âyetinin peşine koy"* demiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu âyetin nüzulünden sonra ancak seksenbir gün yaşamıştır. Bu müddetin yirmibir gün, veya yedi gün, veyahut da üç saat olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Amr, تُرْجَعُونَ kelimesini, te harfinin fethası ile, diğerleri de zammesi ile okumuşlardır. Bil ki, اَلرُّجُوعُ masdarı lâzım, اَلرَّجْعُ masdarı ise müteaddidir. Bu iki kıraat, bu iki masdara dayanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, يَوْمًا kelimesi, mef'ûlün fih olarak değil, mef'ûlün bih olarak mansubdur. Çünkü âyetin manası "o günde korkun" şeklinde değil, "yaptığınız salih ameller ile, o günle

karşılaşmaya hazırlanın" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا *"Eğer siz, inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek bir günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?"* (Müzzemmil; 17) yani, "Allah'ı inkâr ederek, şu vasıfta olan o günden nasıl sakınacaksınız?" âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle der: "Yevm (gün), belli bir zaman diliminden ibarettir. Binaenaleyh ondan korkulmaz. Ancak onda meydana gelen şiddetlerden ve korkunç hallerden korkulur. Bu hallerden sakınmak ise, daha dünyada iken günahlardan kaçınıp ibadetleri yerine getirmekle olur. Bundan dolayı âyetteki *"... bir günden sakının"* buyruğu, bütün mükellefiyetleri emir manasına gelir.

BEŞİNCİ MESELE

İnsanın Allah'a Döndürülmesinin Mânası

"Allah'a döndürülmek"ten murad, mekan ve yön bakımından olan bir dönme değildir. Çünkü bunlar Allah için muhaldir. Bundan murad, Allah'ın ilmine ve muhafazasına dönmek de değildir. Çünkü Allah, nerede olurlarsa olsunlar, dâima onlarladır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'de, bu tabirin geçtiği her âyette, bu döndürülmenin şu iki manası vardır:

a) İnsanın, sırası ile şu üç durumu söz konusudur:

Birinci durum, ana karnında olup, insanın zararı defedemeyip, faydasına olacak şeyi elde edememesidir. Bunlar üzerinde tasarruf sadece Cenâb-ı Allah'ın elindedir.

İkinci durum, insanın ana karnından çıkmasıdır. Bu durumda, öncelikle onların durumlarını iyileştirmeyi üzerine alan, ana ve babasıdır. Bu durumdan sonra, onlar birbiri üzerinde zâhiren tasarrufta bulunurlar.

Üçüncü durum ise, insanın ölümünden sonra meydana gelen durumdur. Bu durumda da, zâhiren hakiki manada tasarruf sahibi sadece Allah Teâlâ'dır. Buna göre sanki insan, öldükten sonra, dünyaya gelmezden önceki durumuna dönmüş olur ki, işte Allah'a dönmenin ve döndürülmenin manası budur.

b) Bundan murad, Allah'ın insanlar için hazırlamış olduğu sevab veya ikâba dönmektir. Her iki izah da, âyetin lafzına uygun, güzel birer açıklamadır.

Sonra Allah Teâlâ: ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecek"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bundan murad, "Her mükellefin Allah'a rücû etmesi esnâsında, kendisine, yaptığı şeylerin karşılığının tam tamına mutlaka ulaşması" dır. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yapıyorsa, onu görecektir. Kim de, zerre ağırlığınca şer yapıyorsa, onu da görecektir"* (Zilzâl, 7-8); *"Evladım, bir haslet bir hardal tanesi kadar dahi olsa, bir kaya içinde, göklerde, yahud yerin içinde bile olsa, Allah onu getirir.. Çünkü Allah latîftir, hakkıyla haberdârdır"* (Lokman, 17) ve *"Biz kıyamet gününde adâlet terazilerini kuracağız. Artık hiçbir kimse hiçbir şekilde haksızlığa uğratılmayacaktır. (O şey) bir hardal dânesi kadar bile olsa onu getirir (mizana koruz). Hesaba çekenler olarak biz yeteriz"* (Enbiya, 47) buyurmuştur.

Âyetteki, مَا كَسَبَتْ *"kazandığı"* tabiri ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu sözde bir hazif vardır ve takdiri: جَزَاءُ مَا كَسَبَتْ "kazandığının karşılığı" şeklindedir.

b) Kazanılan, bu karşılığın kendisidir. Çünkü kişinin, ticaretten elde ettiği mal, Arapça'da "onun müktesebi" diye ifâde edilir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ sözünün mânası, "Her nefse, müktesebi tastamam ödenir" şeklindedir. Bu ikinci izah, daha münasiptir. Çünkü herhangi bir takdire ihtiyaç duyulmadan, sözü açıklamak mümkün olduğu zaman, o açıklama daha uygun olur.

İKİNCİ MESELE **Va'îdiyye** (11) bu âyetle, günahkârlar için de bir tehdidin bulunduğuna kesin olarak hükmetmişlerdir. Âlimlerimiz ise, bu âyetle, günahkârların cehennemde ebedî kalmayacaklarına kesin olarak hükmetmişlerdir. Çünkü kişi mü'min olunca, mutlaka imanının mükâfaatını görmesi gerekir. Bu da, onun cehennemden çıkartılarak, neticede cennete sokulmasıyla mümkün olur.

Sonra Hak Teâlâ: وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ *"Onlara haksızlık da edilmeyecek.."* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili şu soru vardır: Âyetteki *"Herkese kazandığı tastamam verilecek.."* buyruğu ancak, "onlar zulme ve haksızlığa uğratılmaz" manasındadır. Binâenaleyh bu bir tekrar olmuş olur?

Buna şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, *"Herkese kazandığı tastamam verilecek.."* dediği için, bu, günahkâr ve kâfire ilâhî azabın ulaşacağına bir delil olur. Bundan dolayı, birisi şöyle diyebilir: Cömertlerin en cömerdi (Ekremu'l-Ekremîn) Allah Teâlâ'nın keremine, kullarına azab etmesi nasıl

(11) Mu'tezile gibi "Allah vaîdini (tehdidini) tevbe etmeyenler hakkında mutlaka gerçekleştirecektir" görüşünde olanlar (Ç).

yakışır? Cenâb-ı Allah, işte çıkabilecek böyle bir soruya *"Onlara haksızlık da edilmeyecek"* diyerek cevap vermiştir. Bu, "O tehlikeye, kul kendi kendini düşürmüştür. Çünkü Hak Teâlâ ona imkân vermiş, hertürlü mazeretini ortadan kaldırmış, istidlâl yollarını kolaylaştırmış ve onlara mühlet tanımıştır. Buna rağmen kim kusur ederse, artık o kendisine kötülük etmiş demektir" manasına gelir. Bu şekildeki bir cevap, ancak **Mu'tezile**'nin prensiplerine göre doğru olur. Fakat ehl-i sünnet âlimlerinin prensiplerine göre ise, Hak Teâlâ mahlûkatın gerçek maliki ve sahibidir. Mâlik olan, mülkünde istediği ve dilediği şekilde tasarruf ettiğinde, bu kesinlikle zulüm sayılamaz. Binaenaleyh, ilahî va'îdin zikrinden sonra, *"Onlara haksızlık da edilmeyecek"* buyurulması, bizim zikrettiğimiz mânaya bir işarettir.

ÜÇÜNCÜ HÜKÜM
Borçlanma

Bu sûrede, burada zikredilen şer'î hükümlerden üçüncüsü, müdâyene (borçlanma) âyetidir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ إِذَا تَدَايَنتُم بِدَيْنٍ إِلَىٰٓ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَٱكْتُبُوهُ ۚ وَلْيَكْتُب بَّيْنَكُمْ كَاتِبٌۢ بِٱلْعَدْلِ ۖ
وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَن يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ ٱللَّهُ ۚ فَلْيَكْتُبْ ۚ وَلْيُمْلِلِ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ
رَبَّهُۥ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْـًٔا ۚ فَإِن كَانَ ٱلَّذِى عَلَيْهِ ٱلْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا
يَسْتَطِيعُ أَن يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُۥ بِٱلْعَدْلِ ۚ وَٱسْتَشْهِدُوا۟ شَهِيدَيْنِ مِن رِّجَالِكُمْ ۖ
فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَٱمْرَأَتَانِ مِمَّن تَرْضَوْنَ مِنَ ٱلشُّهَدَآءِ أَن تَضِلَّ إِحْدَىٰهُمَا
فَتُذَكِّرَ إِحْدَىٰهُمَا ٱلْأُخْرَىٰ ۚ وَلَا يَأْبَ ٱلشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُوا۟ ۚ وَلَا تَسْـَٔمُوٓا۟ أَن تَكْتُبُوهُ
صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰٓ أَجَلِهِۦ ۚ ذَٰلِكُمْ أَقْسَطُ عِندَ ٱللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَٰدَةِ وَأَدْنَىٰٓ أَلَّا
تَرْتَابُوٓا۟ إِلَّآ أَن تَكُونَ تِجَٰرَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ
أَلَّا تَكْتُبُوهَا ۗ وَأَشْهِدُوٓا۟ إِذَا تَبَايَعْتُمْ ۖ وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ ۚ وَإِن
تَفْعَلُوا۟ فَإِنَّهُۥ فُسُوقٌۢ بِكُمْ ۗ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ ۖ وَيُعَلِّمُكُمُ ٱللَّهُ ۗ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ

"Ey iman edenler, belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın. Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın. Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın. Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın, Rabbi Allah'tan korksun, ondan hiçbirşeyi eksik bırakmasın. Eğer üstünde hak bulunan (borçlu), bir beyinsiz (cahil) veya bir zaif olur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi dosdoğru yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şâhid tutun. Eğer iki erkek bulunmazsa, râzı olacağınız şâhidlerden bir erkek ile iki kadın şahid (yeter). Kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırlatır. Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar. Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin. Bu; Allah yanında adâlete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir. Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna. O zaman, bunu yazmamanızda size bir vebâl yoktur. Alışveriş yaptığınız zaman da şâhid tutun. Yazana da, şâhidlik edene de aslâ zarar verilmesin. (Bunu) yaparsanız o, sizin için bir fıskır. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor. Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Bakara, 282).

Bil ki, bu âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin Mâkabli İle Münasebeti

Bu âyet-i kerimenin kendinden öncekilerle münasebet keyfiyeti hususunda iki vech bulunmaktadır.

a) Allahu Teâlâ bu hükümden önce, birisi, Allah yolunda infâk etmek sûretiyle, diğeri de ribâyı terketmek sebebiyle malın eksilmesine yol açan iki tür hükmü zikredip, sonra bu iki hükmü büyük bir tehdit ile bitirerek şöyle buyurmuştur: *"Öyle bir günden sakınınız ki o gün Allah'a döndürüleceksiniz. Sonra (o günde) herkese kazandığı tastamam verilecektir..."* (Bakara, 281). Takvâ ise, kazanç ve menfaat yollarının pekçoğundan insanı alıkor... İşte Cenâb-ı Hak, bunun peşinden de, insanı helâl malın korunma biçimine, onu bozulmaktan ve zayi olmaktan muhafaza yollarına teşvik ederek, bu hükmünü getirmiştir. Çünkü, Allah yolunda infâka, ribâ'yı terke ve takvâyı terketmemeye muktedir olabilmek, ancak malın bulunmasıyla hasıl olabilir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, işte bu incelikten ötürü, helâl malın muhtelif telef ve zayi olma sebeplerinden korunması hususunda, önemli ve dikkat çekici tavsiyelerde bulunmuş, emirler vermiştir. Bunun bir benzeri de Nisa sûresinde vârid olan وَلَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا *"Allah'ın dünya*

geçimi için vesile kıldığı tasarrufunuzdaki malları, akılsızlara vermeyin'' (Nisa, 5) âyetidir. Bu âyette Cenâb-ı Hak, hem dünya hem de âhiret faydalarının teminine vesile olmasından dolayı, mal hususunda insanları ihtiyatlı olmaya teşvik etmiştir. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Buna delâlet eden şey şudur: Kur'ân-ı Kerim'in lafızları ekseriyetle muhtasar ve kısadırlar. Bu âyet ise, oldukça uzundur. Baksanıza, Cenâb-ı Hak önce, *''Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın''* buyurmuş, daha sonra, *''Aranızdan bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın''* demiş, üçüncü olarak da, *''Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin''*buyurmuştur. Bu üçüncü tabir, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın''* emrinin bir tekrarı gibi olmuştur; çünkü adâlet, Cenâb-ı Hakk'ın ona öğrettiği şeyin ta kendisidir.

Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak, *''Yazsın...''* buyurmuştur; bu da ilk emrin bir tekrârı ve iâdesidir.

Beşinci olarak, *''Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın''* buyurmuştur... Oysa ki, *''Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın''* buyruğu ile yetinilir, *''Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın''* emri tekrar edilmeyebilirdi; çünkü adâletle yazan bir yazıcı, sadece kendisine dikte ettirileni yazar...

Altıncı olarak, *''Rabbi Allah'tan korksun''* buyurmuştur. Bu söz, bir te'kid ifâdesidir.

Yedinci olarak, *''Ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın''* buyurmuştur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Rabb'i Allah'dan korksun''* emrinden anlaşılmakta olan gibidir.

Sekizinci olarak, *''Az olsun, çok olsun, o borcu vadesiyle birlikte yazmaktan üşenmeyin''* buyurmuştur. Bu da, daha önce geçmiş olan ifâdeleri te'kid etmektedir.

Dokuzuncu olarak da, *''Bu, Allah yanında adâlete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenize daha yakındır''* buyurmuştur. Böylece, Cenâb-ı Hak, bu zikrettiği üç faydayı, daha önce geçmiş olan te'kîdler için zikretmiştir. Bütün bunlar Cenâb-ı Hakk'ın, "Evvelki iki hükümde, malın noksanlaştırılması sayılabilecek şeylere teşvik edince, insan, onun vasıtasıyla Allah yolunda infâk edebilsin, ribâ ve benzeri Allah'ın gazabını celbedecek şeylerden kaçınabilsin ve Allah'tan ittikâ etmeyi sürdürebilsin diye, helâl malın korunması ve yok olup zayi olmaktan muhafaza edilmesi hususunda, son derece dikkat çekici bir biçimde tavsiye ve emirler vermiştir. Âyet-i Kerime'nin öncekilerle olan münasebet vecihlerinden ilki budur. Bu, güzel ve hoş bir açıklamadır.

b) Bir grup müfessir şöyle demiştir: "**Müdâyene**" den murad, "**selem akdi**" dir. Allahu Teâlâ, bir önceki âyette ribâyı yasaklayınca, her ne kadar ribâdan elde edilmek istenen bütün faydalar "selem" akdinde de sözkonusu ise de, bu âyetin tamamında selem akdine izin vermiştir. Bundan dolayı bazı âlimler şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Allah, haram bir yolla ulaşılan her lezzet ve faydayı elde etmek için, mutlaka helâl ve meşrû olan başka bir yol koymuştur. İşte bu da, âyetin önceki âyetlerle münasebeti hususunda zikredilen bir başka görüştür.

İKİNCİ MESELE

اَلتَّدَايُنُ kelimesi, اَلدَّيْنُ *mastarından, "tefâül"* vezninde bir kelimedir. Bunun mânası, دَايَنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *"Birbirinize borç verdiniz"* demektir. تَدَايَنْتُمْ *"Borçlandınız"* kelimesinin anlamı ise, "Borç ile alışveriş yaptınız..." manasındadır. Dilciler, اَلْقَرْضُ (karz) kelimesinin ifâde ettiği mâna, اَلدَّيْنُ (deyn) kelimesinin ifâde ettiğinden farklıdır. Çünkü اَلْقَرْض (karz), insanın para, hububat veya hurma veyahut da buna benzer bir şeyi başkasına borç olarak vermesidir. Bunda bir süre ve bir mühlet tanımak caiz değildir. "Deyn" de ise, mühlet câizdir. Bir kimse malını, bedelini muayyen bir süre sonunda almak üzere sattığında deyn kökünden olmak üzere اَدَانَ denilir. Ama onu "karz" olarak verdiğinde ise, دَانَ – يَدِينُ denilir. Yine bir kimse başkasından borç istediğinde, bu, دَانَ fiili ile ifâde edilir. **Şair el-Ahmer** şöyle demiştir:

نَدِينُ وَيَقْضِي اللّٰهُ عَنَّا وَقَدْ نَرَى / مَصَارِعَ قَوْمٍ لَا يُدِينُونَ ضَيِّقَا

"Biz borç istiyoruz, Allah da bizim ihtiyacımızı karşılıyor. Darda olan kimseye borç vermeyenlerin de, çoğu kez yıkılıp gittiklerini, helâk olduklarını görüyoruz."

Borç Akdinin Nevileri

Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, burada bahsedilen "müdâyene"den ne kastedildiği hususunda birkaç görüş vardır:

1- **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime "**Selef akdi**"[12] hakkında nazil olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) Medine'ye geldiğinde, Medineliler iki veya üç sene süreyle olmak üzere, hurmada "selef" alışverişi yapıyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

مَنْ أَسْلَفَ فَلْيُسْلِفْ فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ وَوَزْنٍ مَعْلُومٍ إِلَى أَجَلٍ مَعْلُومٍ

(12) Parayı peşin yatırıp malı sonra almak suretinde yapılan bir alışveriş muâmelesi (Ç).

"Kim selef alışverişi yaparsa, belli bir ölçü ve belli bir tartıda belli bir mühlet için bunu yapsın"(13) buyurur. Allahu Teâla sonra mükelleflere ölçü, tartı ve mühlet hususunda ihtiyatlı davranmayı öğreterek, *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman, onu yazın"* buyurmuştur.

2- Bu, **"Karz,,'dır.** Bu görüş zayıf bir görüştür. Çünkü biz, karz'da belli bir mühletin şart koşulmasının mümkün olmadığını; bu âyette zikredilen "deyn" de ise, bir mühletin şart koşulduğunu beyan etmiştik.

3- Müfessirlerden ekseriyetin görüşüne göre, alışverişler dört şekilde olur:

a) Mal karşılığında mal vermek. Bu, kesin olarak "müdâyene" değildir.

b) Borcu, borç ile değiştirmek. Bu muâmele bâtıldır. Binaenaleyh, bu âyetin hükmü altına girmez. Geriye iki şekil kalır.

c) Borçlanarak mal almak.. Bu, parasını daha sonra vermek üzere birşey satın almaktır.

d) Parayı peşin verip, malı sonra almaktır... İşte buna, **"selem"** denilir. Bu son iki alışveriş şekli, "müdâyene" âyetinin hükmüne dahildir. Âyetle ilgili iki soru bulunmaktadır:

Âyetle İlgili Bazı Sualler ve Cevaplar

Birinci soru: "Müdâyene" kelimesi "müfâale" veznindedir. Bu veznin ifâde ettiği esas mâna, iki taraftan her birinin borcunun olmasıdır. Bu da, borca karşılık borç almaktır... Bu ise, ittifâkla batıldır."

Cevap: تَدَايَنْتُمْ tabirinden murad, تَعَامَلْتُمْ "muâmele ettiniz.."dir. Bu ifâdenin takdiri, "içinde borç bulunan bir muâmele yaptığınızda.." şeklindedir.

İkinci soru: Âyetteki تَدَايَنْتُمْ tabiri, zaten borca delâlet etmektedir. Binâenaleyh, buradaki بِدَيْنٍ *"bir borçla"* kelimesinin mânası nedir?

Buna cevap, birkaç bakımdandır:

a) İbnu'l-Enbârî şöyle demiştir: "Tedayün kelimesinin iki mânası vardır: **Birincisi,** mal ile borçlanma, diğeri de "karşılığını vermek" anlamında borçlanmadır. Bu, Arapların, كَمَا تَدِينُ تُدَانُ "Nasıl muâmele edersen, o şekilde muâmele olunursun" şeklinde sözlerinden alınmıştır. Nitekim "deyn" kelimesi, cezâ mânasına gelir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu iki mânadan birisini tahsis etmek için, بِدَيْنٍ kelimesini zikretmiştir."

(13) **Müslim,** müsâkât, 128 (3/1227).

b) **Keşşâf Sahibi** şöyle demektedir: "Cenâb-ı Hak, فَاكْتُبُوهُ "Onu yazınız..." lafzındaki zamir, "deyn" kelimesine râci olsun diye, بِدَيْنٍ kelimesini zikretmiştir. Eğer bu kelimeyi zikretmemiş olsaydı, o zaman فَاكْتُبُوا الدَّيْنَ "Borcu yazınız " denilmesi gerekirdi ki, bu durumda âyetin nazmı güzel olmazdı.

c) Allahu Teâlâ bu ifâdeyi, te'kîd için zikretmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ *"Bunun üzerine meleklerin hepsi toptan secde etti "* (Hicr, 30) ve وَلَا طَٰٓئِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ *"... iki kanadıyla uçan hiçbir kuş hariç olmamak üzere..."* (En'âm, 38) âyetlerinde de aynı gayeyi gütmüştür.

d) Bu, فَإِذَا تَدَايَنْتُمْ اَيِّ دَيْنٍ mânasındadır. Yani, "Belirli bir müddete kadar, ister büyük olsun ister küçük olsun; ister karz olsun, ister selem olsun; veya aynî bir malı satma olsun.. her ne şekilde olursa olsun.. bir borçla boçlandığınızda" demektir.

e) Benim hatırıma gelen şu hususdur: Biz daha önce "müdâyene" kelimesinin "müfâale" babından olduğunu söylemiştik. Bu ifâde, borcun borç ile satılmasını da içine alır ki, bu bâtıldır. Buna göre eğer Cenâb-ı Hak, sadece إِذَا تَدَايَنْتُمْ demiş olsaydı,nass, borcun borç mukabilinde satılmasına hasredilmiş olurdu ki, bu bâtıldır. Ama Cenâb-ı Hak, إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ buyurunca mâna, "İçinde borç bulunan bir muamele ile borçlandığınızda..." şeklinde olmuştur. Bu durumda da, borcun borç ile satılması meselesi nassın hükmünden çıkarılmış; "ayn"ın borç mukabilinde veyahut da borcun "ayn" mukabilinde satılması ise nassın hükmünün içinde kalmıştır. Çünkü bunların her birinde bulunan, sadece tek bir borçtur, başkası değil...

Bir üçüncü soru da şudur: Âyetten maksat, كُلَّمَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ فَاكْتُبُوهُ "Her ne zaman bir borçla muâmele yaptığımızda, onu yazınız" manasıdır. Halbuki, إِذَا lafzı, umûm ifâde etmez. O halde daha niye Cenâb-ı Hak, كُلَّمَا تَدَايَنْتُمْ değil de, إِذَا تَدَايَنْتُمْ buyurmuştur?

Cevap: إِذَا lafzı her ne kadar, umûm ifâde etmekle beraber bu lafız umumîliğe mani de değildir. Burada, bundan maksadın umumîlik olduğu hususuna dair delil bulunmaktadır. Çünkü Hak Teâlâ yazmanın emredilmesindeki illeti, âyetin sonunda, *"Bu, Allah katında adâlete daha uygun, şahidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir"* diyerek beyân etmiştir. Buna göre mâna, "Borçla muâmele yapılıp da o muâmele yazılmadığında, zâhirî duruma göre borcun keyfiyyeti unutulabilir ve böylece de, ilgili kişiler fazlalık vehmine kapılır; bu fazlalığı da almak ister ki, bu da bir zulümdür. Yine, ilgili taraflar noksanlık vehmine kapılır, böylece rızası alınmadan ve bir karşılığı da olmadan karşı tarafın hakkını vermemiş olur.

Ama vakıânın keyfiyyeti yazıldığında, bu tür mahzurlardan emin olunmuş olur. Nass, illetin bu olduğuna delâlet edip sonra bu illet de bütünde (küllde) bulununca, hüküm de bütünde (küllde) bulunmuş olur.

Hak Teâlâ'nın إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى *"Belirlenmiş vakte kadar.."* tabirine gelince, bu hususta iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Âyette geçen أَجَلٍ kelimesinin mânası nedir?

Cevap: Arapçada *"ecel"*, müddetin sona erdiğini belirtmek için tayin edilmiş olan bir zaman dilimi demektir. Meselâ, insanın eceli, ömrünün sona ermesi için belirlenmiş vakit demektir. "Borcun eceli" ise, ilerde ödeneceği muayyen bir vakit demektir. Bu kelimenin aslı ise, "geciktirmek"tir. Birşey geri kaldığında buna, أَجَلَ الشَّيْءُ يَأْجَلُ أُجُولاً denilir. آجِل kelimesi ise, عَاجِل (acele olan, peşin, şimdi olan) kelimesinin zıddı olan bir mânayı ifâde eder.

İkinci soru: Borçlanmanın ne zamana kadar olduğu zaten bellidir. O halde bu lafız (تَدَايَنْتُمْ lafzı) zikredildikten sonra, yeniden ... إِلَىٰ أَجَلٍ tabirinin zikredilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Cenâb-ı Hak, مُسَمًّى (belirlenmiş, tayin edilmiş) kelimesini sıfat verebilmek için إِلَىٰ أَجَلٍ kelimesini zikretmiştir. مُسَمًّى kelimesinin zikredilmesindeki fayda, o zamanın, malûm bir zaman olduğu hükmünü belirtmektir... Meselâ bunu yıl, ay, günler... diye vakitlendirmek ve belirlemek gibi... Cenâb-ı Hak, "Hasad zamanına kadar"; "harman zamanına kadar" veyahut da, "Hacılar, haccdan dönünceye kadar..." şeklinde ifâde etmiş olsaydı, muayyen ve belirli bir zaman ortaya konulmadığı için, bu caiz olmazdı.

Borcu Yazmanın Mânası ve Faydası

Cenâb-ı Hakk'ın فَاكْتُبُوهُ *"Onu yazınız"* emrine gelince, bil ki, Allahu Teâlâ "müdâyene" hususunda şu iki şeyi emretmiştir:

a) Borcu yazmayı... Bu, Hak Teâlâ'nın bu âyetteki, *"Onu yazınız"* buyruğundan anlaşılmaktadır.

b) Şahid tutmak... Bu da, *"Erkeklerinizden iki de şahid tutun"* emrinden anlaşılmaktadır. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Yazma ve şahid tutmanın faydası şudur: Zamanla ilgili olan her şeyde, isteme gecikebilir, araya unutkanlık girebilir ve bazan da inkâr etme durumu söz konusu olabilir. Böylece borcu yazmak, her iki taraf için de, malı muhafaza etmenin vesilesi gibidir. Çünkü alacaklı kimse, alacağı miktarı yazdırarak ve

şahid tutarak kayıt altına aldığını bildiğinde, fazlasını ve zamanı gelmeden önce borcunu istemekten sakınır. Borçlu olan kimse de, bunu bildiği zaman malı inkâr etmekten sakınır, borcunu vaktinde ödeyebilmek için, ödeme vaktinden önce tedbirini alır. Yazmada ve şahid bulundurmada bu gibi faydalar bulunduğundan, Cenâb-ı Hak bunları emretmiştir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE Emrin zahirinin "nedb" (mendûb hükmünü) ifâde ettiğini söyleyenlere göre, burada onlar için bir müşkilât söz konusu değildir. Ama, emrin zahirinin vücûb ifâde ettiğine hükmeden kimselere gelince, onlar buradaki emrin hükmü üzerinde ihtilâf etmişlerdir. Bazıları burada geçen emirlerin vücûb ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bu, **Atâ, İbn Cüreyc, en-Nehaî**'nin mezhebi ve **Muhammed İbn Cerîr et- Taberi**'nin de tercih etmiş olduğu görüştür. Meselâ, **Nehaî:** "Sattığı şey, velev ki, bir bağ (deste) sebze olsun; onun buna şahid tutması gerekir" demiştir. Diğerleri ise, buradaki emri "nedb"e hamledildiğini söylemişlerdir. Müçtehid fukahânın çoğu bu görüştedir. Bunun delili şudur: Biz bütün İslâm ülkelerinde müslümanların çoğunu, yazmaksızın ve şahid tutmaksızın veresiye alışveriş yaparken görüyoruz. Bu da, yazmanın ve şahid tutmanın vâcib olmadığı hususunda bir icmâdır. Bir de, bunların vâcib olması müslümanlara büyük bir külfet yüklemek demektir. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s), بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahalı olan Hanîflik (tevhîd) inancıyla peygamber olarak gönderildim"* (14) buyurmuştur.

Bazı âlimler de, bunun vâcib olduğunu, ancak, Hak Teâlâ'nın, *"Eğer bir seferde bulunuyorsanız, bir yazıcı da bulamazsanız, o vakit, birtakım rehinler alırsınız. Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam, rabbi olan Allah'dan korksun"* (Bakara, 283) âyetiyle mensûh olduğunu söylemişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî, Şa'bî** ve **Hakem İbn Uyeyne**'nin görüşüdür. **et-Teymî** de, "**Hasan el-Basrî**'ye bu meseleyi sordum, o da bana, "isterse şahid tutar, isterse tutmaz. Hak Teâlâ'nın, *"Eğer birbirinizden emin olmuşsanız..."* dediğini duymaz mısın?" dedi.." demiştir.

Allahu Teâlâ, borcu yazmayı emrederken, bu yazma hususunda iki şarta itibâr etmiştir.

Birinci şart: Bu, kâtibin âdil olmasıdır. Bu da Hak Teâlâ'nın, *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın."* buyruğundan anlaşılmaktadır. Bil ki, Hak Teâlâ'nın: فَاكْتُبُوهُ emrinin zahiri, bu yazmanın herkese vâcib olmasını gerektirir. Ne var ki bu, imkânsız bir şeydir. Bazan o kimseler (muâmeleyi yapanlar), yazı yazmasını bilmeyebilirler. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın فَاكْتُبُوهُ emrinin mânası, bu yazma işinin mutlaka bulunması, demektir. Bu, Hak

(14) Müsned, 5/266; 6/116.

Teâlâ'nın tıpkı, *"Erkek hırsızla kadın hırsızın ellerini kesin"* (Maide, 38) âyetinde olduğu gibidir. Çünkü Maide 38 âyetinin zahiri, her ne kadar bu işi herkesin yapması gerektiğini ifâde ediyorsa da, ancak ne var ki biz bundan maksadın el kesmenin mutlaka tek bir insan, imâm (devlet başkanı), veya onun nâibi, yahut da müsade ettiği bir görevli tarafından ifa edilmesi olduğunu anlamış olduk. İşte burada da böyledir. Sonra bizim belirttiğimiz bu husus, Hak Teâlâ'nın *"Aranızda bir yazıcı da doğrulukla (onu) yazsın"* buyruğu ile de kuvvet kazanmaktadır. Çünkü bu da, bundan maksadın, bu yazma işinin herhangi bir şahıs tarafından yapılabileceğine delâlet eder.

Borç Ödemede Adalet Şartı

Cenâb-ı Hakk'ın: بِالْعَدْلِ *"adâletle"* sözüne gelince, bu şu şekillerde izah edilmiştir:

a) Kâtibin, borcu ne fazla ne de noksan göstermeyecek ve ihtiyaç anında delil olabilecek bir biçimde yazmasıdır.

b) Kâtip, fakîh olursa, borcu, her iki tarafın da lehine olabilecek bir biçimde yazması gerekir. Hatta, taraflardan herhangi birinin, diğerinin kendi hakkını iptâl edemiyeceği hususunda emin olabileceği bir biçimde yazması lâzımdır.

c) Bazı fakihler de, âyet-i kerimede geçen اَلْعَدْلِ kaydından maksadın, "Kâtibin onu , ehl-i ilim arasında "müttefekun aleyh" olacak ve müslüman hâkimlerinden hiçbir hâkim de, müçtehid imamlardan bazısının mezhebine göre onu iptal edebilme imkânını bulamayacak bir tarzda yazması" olduğunu söylemişlerdir.

d) Yazılan şeyden muradın ne olduğu hususunda çekişmeye sevkedecek mücmel ve mübhem lafızlardan kaçınarak, açıkça yazmasıdır. Söylemiş olduğumuz bu hususlara riâyet ancak kâtibin fakîh, müçtehidlerin görüşlerini bilen ve müteşabih lafızları birbirinden tefrik eden bir edîb olması durumunda mümkündür.

Borç Akdinin Yazılması İle İlgili Şartlar

Hak Teâlâ'nın: وَلاَ يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللّٰهُ *"Kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin"* emrine gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdenin zahiri, yazabilen herkesi, yazmamaktan nehyeder ve yazmayı emreder. Bu hususta şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Bu, farz kılma manasında değil de, evlâ olana sevketme manasında bir emirdir ve manası şudur: "Allah Teâlâ, o kimseye yazmayı öğretip, şer'î hükümleri bilme şerefini nâsib ettiği için, ona yakışan, bu nimetin şükrünü edâ etmek gayesiyle, müslüman kardeşinin mühim işini yazarak yerine getirmesidir. Bu tıpkı Hak Teâlâ'nın: *"Allah'ın sana iyilik edişi gibi, sen de iyilik et.."* (Kasas, 77) âyeti gibidir. Allah Teâlâ, o kimseye bunları öğreterek faydalandırdığı gibi, o da yazısı ile insanları faydalandırır.

b) **Şâ'bî**'nin görüşüne göre, yazma farz-ı kifâyedir. Eğer o kimse, bundan başka yazacak kimse bulamaz ise, bu şahsın onu yazması farz-ı ayn olur. Eğer yazabilecek başka kimseler bulur ise, bunu yazmak onlardan sadece birine vâcib olur.

c) Bu, yazabilene farzdır. Ancak bu hüküm, âyetteki *"Yazana da, şahidlik edene de aslâ zarar verilmesin"* sözü ile neshedilmiştir.

d) Farz olan, o kimsenin Allah'ın öğrettiği şekilde yazmasıdır. Yani, yazması düşünülmesi durumunda, o kimseye gereken, onu Allah'ın öğrettiği şekilde yazması, hiçbir şartını zedelememesi ve tarafların maksadına zarar verecek bir kayıt düşmemesidir. Çünkü bu şartlara riayet etmeden yazacak olursa, tarafların maksadı yerini bulmaz ve malları ziyân olur. Buna göre yazana sanki şöyle denilmektedir: "Eğer yazacaksan âdil bir biçimde yaz ve Cenâb-ı Hakk'ın itibar ettiği bütün şartlara itibar et."

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Allah'ın, kendisine öğrettiği gibi"* ifâdesi ile ilgili iki ihtimal vardır:

1- Bu ifâdenin, kendinden öncesi ile ilgili olması... Buna göre mana, "Hiçbir kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği kitâbetten çekinmesin. Hiçbir kâtibe, Allah'ın öğrettiğinin dışında birşey yazması yakışmaz. O, Allah'ın kendisine öğrettiği yazıyı yazsın."

2- Bunun, kendinden sonrası ile ilgili olması... Buna göre takdir "Hiçbir kâtip yazmaktan çekinmesin" şeklinde olur ve söz burada biter. Bundan sonra Cenâb-ı Allah, "O kâtip, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazsın" buyurmuş olur. Bu durumda birincisi, mutlak mânâda yazmayı emretmek olur. Cenâb-ı Hak bunun peşinden, ona öğrettiği kitabete göre yazmasını emretmiş olur. Bu iki izâh, **Zeccâc**'a aittir.

Kitabette (yazmada)ki **ikinci şart,** Hak Teâlâ'nın: وَلْيُمْلِلِ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* emridir. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hernekadar şartların ve kayıtların nasıl yazılacağını bilen birisinin tercih edilmesi yazmada gerekli ise de, yazma işi ancak borçlu kimsenin yazdırması ile tamam olur. "Onun yazdırması" hükmüne, üzerindeki hakkın (borcunun) ne kadar olduğunu, ne olduğunu, nasıl olduğunu ve ne zamana kadar olduğunu ve benzeri şeyleri itiraf etmesi girer. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Üzerinde hak olan (borçlu) da yazdırsın"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE اَلْإِمْلاَلُ ve اَلْإِمْلاَءُ kelimeleri aynı mânâya gelir. **Ferrâ,** اَمْلَلْتُ عَلَيْهِ الْكِتَابَ "Ona kitabı yazdırdım" şeklindeki kullanışın, **Hicazlılar** ile, **Esed Kâbilesi**'nin kullanışı olduğunu, اَمْلَيْتُ şeklindeki kullanışın ise **Temîm** ve **Kays Kabileleri**'nin kullanışı olduğunu söylemiştir. Kur'ân, her iki lügata göre de inmiştir. Nitekim Allah Teâlâ, müşriklerden naklen, فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَاَصِيلاً *"O, sabah akşam kendisine okunuyor (dikte ettiriliyor)"* (Furkan, 5) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah: وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلاَ يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا *"Rabbi Allah'dan korksun, ondan hiçbir şeyi eksik bırakmasın"* buyurmuştur. Bu, üzerinde hak olan (borçlu)ın, üzerindeki borcun ne kadar olduğunu eksiksiz söylemesini ve noksansız olarak vermesini emretmektir.

Daha sonra Hak Teâlâ:

فَاِنْ كَانَ الَّذِى عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا اَوْ ضَعِيفًا اَوْلاَ يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ

"Eğer üstünde hak bulunan (borçlu) bir beyinsiz (cahil) veya bir zâif olur, yahut da bizzat yazdırmaya gücü yetmezse, velisi dosdoğru yazdırsın" buyurmuştur. Bunun mânâsı, "Borçlu kimsenin ikrârı muteber olmadığı zaman, muteber olan, onun velîsinin ikrarıdır. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Şu üç lafzın, yani "sefih", "zaîf" ve "bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen" kelimelerinin başına اَوْ (veyahut) lafzının getirilmiş olması, bunların başka başka şeyler olduğunu gösterir. Çünkü bu, "Borçlu kimsede, bu üç vasfın biri bulunduğu zaman, velisi o borcu dosdoğru yazdırsın" mânâsındadır. Binâenaleyh bu üç lafzın, birbirinden farklı şeyler olması gerekir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, âyet-i kerime'de geçen "sefih" lafzını, büluğa ermiş kimselerden aklı noksan ve görüşü zayıf; "zaîf" lafzını ise küçük, deli ve bunak manasına hamletmek gerekir. Bunlar tamamen akıldan yoksun kimselerdir.

Bizzat yazdırmaya gücü yetmeyen "kimse" ise, dilsiz olduğu için yazdıramayan veyahut da lehine ve aleyhine olan şeyleri bilemeyen kimse demektir. İşte

böyle kimselerin, ne yazdırmaları ne de ikrarları sahih olur. Mutlaka onların yerine, bunu yapacak birisinin bulunması gerekir. Bundan dolayı Hak Teâlâ, *"Velisi dosdoğru yazdırsın"* buyurmuştur ki, bundan murad, bu üç durumdaki insandan herbirinin velisidir. Çünkü malında tasarruf etmekten şer'an alıkonan sefîh'in velîsi ile, çocuğun velîsi, diğer işleri ikrar ettikleri gibi, borcu da ikrâr ederler. Doğru olan görüş budur. **İbn Abbas** (r.a), **Mukâtil** ve **Rebî'** ise, فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ âyetindeki "velî"den maksad, alacaklının velîsidir. Yani "Alacaklı olanın velisi yazdırsın" demişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü muteber olsa bile, iddia edenin sözü kabul edilmez. Yoksa, yazmaya ve şâhid tutmaya ne gerek var.

İKİNCİ MESELE
Borç Akdinde Şahit Tutma İşi

Cenâb-ı Allah'ın müdayene'de itibar ettiği işlerden ikincisi şâhid tutmadır. Bu, وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun"* âyetinde beyan edilmiştir.

Bil ki, kitabetten maksad, inkâr edilmesi halinde, şâhidler vasıtası ile hakkı alabilmek için şâhid tutmadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اِسْتَشْهِدُوا kelimesi, "şâhid tutun" mânasınadır. Nitekim, bu manada اَشْهَدْتُ الرَّجُلَ وَاسْتَشْهَدْتُهُ denilir. اَلشَّهِيدَيْنِ kelimesi, شَاهِدَيْنِ manasınadır. Buradaki فَعِيلٌ vezni, ism-i fâil manasınadır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, مِنْ رِجَالِكُمْ ifâdesindeki izâfet hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bu, "sizin dindaşlarınızdan, müslümanlardan" demektir.

2- Bazıları bunun, "hür erkeklerinizden.." manasında olduğunu söylemişlerdir.

3- Bu, "Adâletleri sebebi ile şâhidliğe uygun gördüğünüz kimselerden..." demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şâhidliğin şartları pek çoktur ve fıkıh kitaplarında sayılmıştır. Biz burada, bir tek meseleden bahsedeceğiz. O da şudur: **Kadı Şüreyh, İbn Sîrîn** ve **Ahmed İbn Hanbel**'e göre, kölenin şahâdeti câizdir. **İmâm Şâfiî** ve **İmam Ebû Hanife** (r.h)'ye göre ise câiz değildir. **Şüreyh**'in delili şudur: Bu âyetteki *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun"* emri köleye de, köle olmayana da şamil olan umûmi bir ifâdedir. Nasstan çıkartılan mana da buna delalet etmektedir.

Bu böyledir, çünkü insanın aklı, dini ve adaleti, yalan söylemesine mani olur. Bu şartlar bir araya geldiğinde, iddia edenin sözü bunlarla kuvvet kazanır. Bu da, o kimsenin hakkının yenmemesine sebeb olur. Akıl, din ve adalet, hürriyet ve kölelik sebebi ile değişmez. Binâenaleyh kölenin şâhidliğinin de makbul sayılması gerekir.

Şâfi'î ve Ebu Hanîfe'nin delilleri ise, *"Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* ifâdesidir. Bu ifâde, şâhid olan herkesin, şâhidliği yapacağı yere gitmesinin vâcib olduğunu, gitmemesinin ise haram olduğunu gösterir. Binâenaleyh âyet şâhid olan herkesin, şâhidliği yapacağı yere gitmesinin vâcib olduğuna delâlet edip, icmâ da kölenin gitmesinin vâcib olmadığına delâlet ettiğine göre, kölenin şâhit olamaması gerekir. Yapılan bu istidlâl güzeldir.

Cenâb-ı Allah'ın, *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun"* buyruğuna gelince, biz bazı âlimlerin, bunun, "şahâdeti edâ etmeye uygun gördüğünüz erkeklerinizden iki de şâhid tutun" manasında olduğunu söylediklerini beyan etmiştik. Bu mânâya göre, kölelerin de buna uygun olduğunu niçin kabul etmiyorsunuz?

Sonra Cenâb-ı Allah: فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ *"Eğer iki erkek bulunmazsa, bir erkek şâhid ile iki kadın şâhid (yeter)"* buyruğundaki رَجُلٌ ve اِمْرَأَتَانِ kelimelerinin merfu oluşu hususunda şu dört izah yapılmıştır:

a) Bu, فَلْيَكُنْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "Bir erkek ile iki kadın (şâhid) olsun" takdirindedir.

b) Bu, فَلْيَشْهَدْ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "Bir erkek ile iki kadın şâhidlik etsin" takdirindedir.

c) Bu, فَالشَّاهِدُ رَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ "O zaman şâhid, bir erkekle iki kadındır" manasındadır.

d) Bu, فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ يَشْهَدُونَ "Bir erkek ile iki kadın şahâdet ederler" mânasındadır. Bu takdirlerin hepsi, mümkün ve yerindedir. Bunları **Ali İbn İsâ** zikretmiştir.

Şahidde Bulunacak Şartlar

Daha sonra Allah Teâlâ: مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ *"Razı olacağınız şâhidlerden"* buyurmuştur. Bu, talakla ilgili olan *"İçinizden adâlet sahibi iki kişiyi de şâhid yapın"* (Talâk, 2) âyeti gibidir. Bil ki bu âyet, herkesin şâhid olmaya elverişli olmadığını gösterir. Fakîhler şöyle demişlerdir: "Şahâdetin kabul edilebilmesinin on şartı vardır. Bunlar şâhidin hür, bâliğ, müslüman, âdil, neye

şahâdet ettiğini bilen, bu şahâdeti sebebi ile bir menfaat elde etmeyecek veya bir zararı gidermeyecek olan, fazla yanılma özelliği ile tanınmayan, kişilik sahibi ve aleyhine şahâdet ettiği kimse ile bir düşmanlığı bulunmayan bir insan olmasıdır."

Daha sonra Hak Teâlâ: اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى *"Böylece kadınlardan biri unutursa, öbürü ona hatırlatır"* buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: Kadınların yapılarında, burûdet ve rutûbetin çok olmasından ötürü, unutma kadınların genel karakteri olmuştur. İki kadının birden unutması, birinin unutmasından aklen daha uzak bir ihtimaldir. İşte bundan dolayı, biri unuttuğunda, diğeri kendisine hatırlatsın diye iki kadın bir erkeğe bedel sayılmıştır. Âyetten maksad da işte budur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, hemzenin kesresi ile âyeti, اِنْ تَضِلَّ (Eğer unutursa) şeklinde; buradaki فَتُذَكِّرَ lafzını da, şeddeli ve merfu olarak فَتُذَكِّرُ (Ona hatırlatır) şeklinde okumuştur. Bu, şartın cezasıdır. Buna göre تَضِلُّ fiili cezm mahallindedir. Fakat muzâf bir fiil olduğu için, cezm hali açıkça görülmemektedir. فَتُذَكِّرَ fiili ise merfûdur, çünkü "cezâ" cümlesinin sonrası mübtedâdır. Diğer kıraat imamları ise, hemzenin fethası ile âyeti, اَنْ تَضِلَّ şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatin şu iki izahı vardır:

a) Bu, لِأَنْ تَضِلَّ (unutursa diye) takdirindedir. Buna göre, buradaki lam harf-i cerri hazfedilmiştir.

b) Bu, اِرَادَةَ اَنْ تَضِلَّ "unutacağı düşüncesiyle.." takdirindedir.

Buna göre eğer, "Şâhid tutmak, saptırmak için değil de hatırlatmak için olduğuna göre, bu söz nasıl doğru olur?" denilirse, biz deriz ki:

Burada iki maksat vardır:

a) Şahit tutmak. Bu da ancak, iki kadından birisinin diğerine hatırlatmasıyla mümkün olur.

b) Erkeğin kadına üstün kılınmış olduğunun izahı. Bu da, iki kadının bir erkeğin yerine geçmesinin, hükûmdeki adâletin ancak böyle temin edileceğini beyân etmek içindir.. Bunu sağlamak da, ancak kadınlardan birisinin unutması halinde meydana gelir. Şahit tutmak ile erkeğin kadından üstün olduğunu beyân etmek kastedilip, bu da ancak iki kadından birisinin unutması, diğerinin de ona hatırlatması durumunda mümkün olunca, hiç şüphesiz bu iki husus elde edilmek istenen netice olmuş olur (matlûb). Bu, bu konuyu yazarken bu sorunun cevabı olarak hatırıma gelen hususdur. Bu hususta ayrıca nahivcilerin

de, benim şahsen güzel bulmadığım başka cevapları da vardır.. Bunlar, kitaplarda yazılıdır. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا *"Kadınlardan biri unutursa"* ifâdesindeki "dalâl"in hangi manaya geldiği hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, unutmak anlamındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Uydurmakta oldukları şeyler, onlardan ayrılıp gayb oldu"* (Enâm, 24), yani "gitti" buyurmuştur.

b) Bunun mânâsı, kişinin yolu şaşırmasıdır. Bu iki izah, birbirine yakındır.

Ebu Amr ise, Arapça'da "dalâl"in manasının "kaybolmak", "yitmek" olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nâfi, İbn Âmir, Âsım ve el-Kisaî, فَتُذَكِّرَ; **Hamza** şeddeli ve merfû olarak فَتُذَكِّرُ; **İbn Kesir ve Ebu Amr** ise, şeddesiz ve nasb ile فَتُذْكِرَ şeklinde okumuşlardır. Gerek ذَكَّرَ, gerekse اَذْكَرَ kelimeleri, نَزَّلَ ve اَنْزَلَ kelimeleri gibi, aynı manada kullanılırlar. Fakat, şeddeli olarak kullanılmaları daha fazladır. Nitekim Hak Teâlâ: فَذَكِّرْ اِنَّمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ *"Hatırlat, sen ancak bir hatırlatıcısın"* (Gâşiye, 21) buyurmuştur. Bu kelimeyi şeddesiz olarak okuyanlar, onu اِفْعَال babından olarak okumuşlardır. **Süfyân İbn Uyeyne**'den rivâyet edilen durum hariç, bütün müfessirler hatırlatma manasına gelen bu *"tezkîr"* ve "izkâr"ın unutmadan dolayı olduğu görüşündedirler. **Süfyan İbn Uyeyne** ise فَتُذْكِرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى şeklinde okuyarak, bunun mânasının da, "onlardan biri diğer kadını da zikreder, hatırlatır" şeklinde olduğunu söylemiştir. Buna göre mâna, "O iki kadının yapacakları şahâdetin toplamı, bir erkeğin şahâdeti gibidir" şeklinde olur. Bu görüş, **Ebu Amr İbn el-Alâ**'dan da rivâyet edilmiştir. **el-Alâ** şöyle der: "Kadının birisi şahâdet edip, diğeri de gelerek onunla beraber şahâdette bulunduğunda, o ona hatırlatmış olur... Çünkü bu iki kadın bir erkeğin yerine geçmiş olurlar."

Bu görüş, bütün müfessirlerin ittifakıyla bâtıldır. Bunun zayıf olduğuna şu iki husus da delâlet eder:

a) Kadınların sayısı ne olursa olsun, içlerinde bir erkek bulunmazsa, onların şahâdetleri caiz olmaz. Durum böyle olunca, ikinci kadın birincisine hatırlatmamış olur.

b) Hak Teâlâ'nın, فَتُذَكِّرَ sözü, O'nun اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا ifâdesinin mukabili

olarak zikredilmiştir. Binâenaleyh, *"ed-dalâl"* sözü, unutma ile tefsir edilince, hatırlatma da, nisyânın zıddı olarak tefsir edilmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ: وَلاَ يَأْبَ الشُّهَدَآءُ إِذَا مَا دُعُوا *"Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin tefsiri hususunda şunlar söylenmiştir:

a) En doğru olan bu görüşe göre, Hak Teâlâ şahâdette bulunacak olan kimseyi, hak sahibinin, onun şahâdetine ihtiyaç duyduğunda şahâdette bulunmamaktan nehyetmiştir.

b) Bundan maksat, mutlak anlamda şahâdeti üstlenmektir. Bu, **Katâde**'nin görüşüdür ki, **Kaffâl** da bunu tercih ederek şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak kâtibe, yazmaktan kaçınmamasını emrettiği gibi, şâhide de, şahâdeti üstlenmekten kaçınmamasını emretmiştir. Çünkü bunlardan her biri (şehâdet ve kitâbet), birbirleriyle ilgilidir. Bu iki şey bir arada olmazsa, haklar zayi olabilir.

c) Bundan murad, başkası bulunmadığı zaman şahâdeti üstlenmektir.

d) Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre bundan maksat, iki şeyin tamamıdır. Yani, ilk defâ şahâdeti üstlenmek ikinci olarak da onu yerine getirmektir.

Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu

Birinci görüşte olanların delilleri şunlardır:

1- Hak Teâlâ'nın, *"Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* emri, onların şâhid olmalarının takdimini gerektirir. Bu da fiilen ancak, şahâdet îfa edilirken mümkün olabilir. Şahâdeti üstlenme zamanı, onların şâhid olmaları zamanından önce bulunamaz.

Buna göre şayet, "Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun"* buyruğu ile müşkillik arzeder. Nitekim Cenâb-ı Hak, yazmazdan önce de kâtibi, kâtip olarak adlandırmıştır" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikretmiş olduğumuz delil, bu âyette zaruret sebebiyle zikredilmemiştir. Binâenaleyh, bunu, zarûret illetinden dolayı o âyette terketmemiz caiz olmaz.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasın"* emrinin zahiri, şahâdetten kaçınmayı nehy; bilfiil şahâdette bulunmayı emirdir. Bu da, herkes hakkında vücub ifâde eder. Şahâdeti üstlenmenin herkese vâcib olmadığı, bilinen bir husustur. Binâenaleyh bunu, o mânaya hamletmek caiz

değildir. Şahâdeti üstlendikten sonra onu bilfiil edâ etmek ise herkese farz ve Hak Teâlâ'nın *"Şâhidliği gizlemeyiniz"* (Bakara, 283) buyruğu ile de te'kid edilmiştir. Binâenaleyh bu daha evlâdır.

3- Şâhid tutmayı emretme, bazı bakımlardan şâhide bu şâhidliği üstlenmeyi emretmeyi ifâde eder. Binâenaleyh böylece şahadeti üstlenmeyi emretme işi, Hak Teâlâ'nın, *"Erkeklerinizden iki de şâhid tutun"* emrinin hükmüne girer. Bundan dolayı âyetteki *"Şâhidler çağırıldıkları zaman kaçınmasınlar"* buyruğunu, başka bir mânâya hamletmek gayesi ile, şahâdeti bilfiil yerine getirmeyi emretme manasına vermek gerekir. Bu sebeble, bu daha evlâ olur. Yaptığımız izah ile, âyetin, şâhidin şâhidliğe çağrıldığında, şahâdetten kaçınmamasının farz olduğuna delâlet ettiği ortaya çıkmış olur.

Bil ki, şâhid ya belli bir kimsedir, veyahut da buna şâhid olan birçok insan vardır. Eğer şâhid belli birisi ise, bu kimsenin şahâdeti ifâ etmesi farz olur. Eğer birçok insan buna şâhid olabilecek ise, bu şahâdet o zaman farz-ı kifaye olur.

İKİNCİ MESELE Bu âyetin, kölenin şahâdetinin câiz olmadığına delâlet ettiğini yukarıda açıklamıştık. Binâenaleyh burada aynı mevzuyu tekrar etmiyoruz.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Şâfi'î** (r.a) şöyle demiştir: "Bir şahid ve yemin ile hüküm vermek câizdir." **Ebu Hanife** (r.a) ise bunun câiz olmadığını söylemiştir. **Ebu Hanife**, bu âyeti delil getirerek şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ iki erkek şâhid bulunmadığı zaman, bir erkek ve iki kadının şâhid olacaklarını özellikle belirtmiştir. Binâenaleyh tek bir şâhid ve yemin ile yetinmeyi câiz görürsek, Allah'ın bu belirlemesi bâtıl olmuş olur."

Şâfi'î (r.a)'nin delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bir şâhid ve yemin ile hükmetmiş olmasıdır. Bu hususlaki geniş izah, fıkıh hilâfiyat kitaplarında vardır.

Bil ki, Allahu Teâlâ, borçla alış veriş yaparken önce yazmayı, sonra da şâhid tutmayı emredince, bunu ikinci defâ te'kid yollu tekrar ederek, yazmayı yeniden emretmiş ve: وَلاَ تَسْئَمُوٓا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا اَوْ كَبِيرًا اِلٰى اَجَلِهِ *"Az olsun, çok olsun, o borcu vadesi ile birlikte yazmaktan üşenmeyin"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلسَّآمَةُ bıkmak, canı sıkılmak ve usanmak manasınadır. سَئِمْتُ الشَّيْءَ سَأْمًا وَسَآمَةً "o şeyden usandım" denilir. Âyetten maksad, borç ister az ister çok olsun, insanları yazmaya teşviktir. Çünkü bu ihtiyata göre, mal az da olsa çok sayılır. Zirâ az mal sebebi ile meydana gelen münakaşalar, çoğu kez büyük fesatlara ve tehlikeli olaylara götürür. İşte Hak Teâlâ, bundan dolayı, borç alınan mal az olsun çok olsun yazmayı emretmiş, böylece de *"üşenmeyin"* yani, "Bıkmayın, eğer bıkar ve yazmayı bırakırsanız sonra pişman olursunuz" buyurmuştur.

Buna göre, "Bu emre, çok az şeylerin borç alınmasında da yazma dahil midir?" denilir ise, biz deriz ki: Hayır. Çünkü bu örfe bırakılmıştır ve örfen önemsiz şeyler yazılmaz.

İKİNCİ MESELE Âyet-i Kerime'deki, اَنْ تَكْتُبُوهُ sözünün mahalli, şu iki şeyden dolayı mansubtur:

a) Onu, te'vil-i masdara çevirmek. Buna göre takdiri, وَلاَ تَسْئَمُوآ كِتَابَتَهُ şeklinde olur.

b) Başındaki harf-i cerr hazfedildiği için... Buna göre, âyetin takdiri: وَلاَ تَسْئَمُوآ مِنْ اَنْ تَكْتُبُوهُ şeklindedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki اَنْ تَكْتُبُوهُ sözündeki mef'ul (hû) zamiri, mutlaka daha önce geçen bir şeye râcîdir. O geçen şey de, ya "deyn" (borç), veyahut da "hak" kelimeleridir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu ifâde, her iki fiil de yâ harfi ile وَلاَ يَسْئَمُوآ اَنْ يَكْتُبُوهُ şeklinde de okunmuştur.

Sonra Hak Teâlâ:

ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلاَّ تَرْتَابُوآ

"Bu, Allah yanında adalete daha uygun, şâhidlik için daha sağlam ve şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir" buyurmuştur. Bil ki, Cenâb-ı Allah, yazma işinin şu üç faydası olduğunu beyân etmiştir:

Birinci fayda: *"Bu, Allah yanında adâlete daha uygun"* sözüdür. Bu ifâdedeki ذٰلِكُمْ kelimesindeki ذَا ism-i işaretinin neye işaret ettiği hususunda şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu, Hak Teâlâ'nın, masdar mânâsında olan اَنْ تَكْتُبُوهُ ifâdesine işarettir. Yani, "Bu yazmanız adâlete daha uygundur" demektir.

b) **Kaffâl** (r.h), bunun "size emrettiğim bu yazma ve şâhid tutma işi, isteyenler içindir" manasında olduğunu söylemiştir. Âyetteki أَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ vasfı, "Allah katında daha âdildir" manasındadır. قِسْطٌ kelimesi isim, إِقْسَاطٌ kelimesi ise masdardır. Kişi âdil olduğu zaman, أَقْسَطَ – يُقْسِطُ فُلَانٌ فِي الْحُكْمِ إِقْسَاطًا فَهُوَ مُقْسِطٌ "Falanca, hükmetmesinde âdil oldu, o âdildir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ *"Allah, şüphe yok ki âdil olanları sever"* (Hucurat, 9) buyurmuştur. Yine birisi zulmettiğinde هُوَ قَاسِطٌ "O, zalimdir" denilir. Nitekim Hak Teâlâ: وَأَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَبًا *"zulmedenlere gelince, onlar cehenneme odun oldular"* (Cin, 15) buyurmuştur. Bu, Allah yanında âdalete daha uygun olmuştur, çünkü borç yazılınca hakka ve doğruya yakın, cehâlet ve yalandan da o nisbette uzak olmuş olur. Böylece de bu, Allah katında âdalete daha uygun olur. Bu, Hak Teâlâ'nın: اُدْعُوهُمْ لِآبَائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Onları babalarına nisbetle çağırın. Bu, Allah indinde daha doğrudur."* Yani daha âdil ve sizin onları babaları olmayan kimselere nisbet etmenizden gerçeğe daha uygundur (Ahzab, 5) âyeti gibidir.

İkinci fayda, âyetteki *"şahidlik için daha sağlam"* sözüdür. Buradaki أَقْوَمُ kelimesinin mânâsı, eğriliğin zıddı olan, dosdoğru olmadır. Çünkü dosdoğru olan şey, eğri büğrü olan şeyin zıddıdır.

Buna göre şayet, "Âyetteki أَقْسَطُ ve أَقْوَمُ ism-i tafdilleri, neden binâ edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki: **Sibeveyh**'e göre, bunların أَقْسَطَ ve أَقَامَ fiillerinden olmaları mümkün olduğu gibi, أَقْسَطُ ism-i tafdilinin قَاسِطٌ ism-i fâilinden; أَقْوَمُ kelimesinin ise قَوِيمٌ kelimesinden olmaları da mümkündür.

Bil ki kitâbetin (yazmanın), şâhidlik için daha sağlam olması, yazmanın hatırlama ve hıfzın bir sebebi olmasından dolayıdır. Böylece bu, doğruya daha yakın olmuş olur. Birinci fayda ile ikinci fayda arasındaki fark şudur: Birincisi, Allah'ın rızasını elde etme, ikincisi ise dünyevî menfaati sağlama ile ilgilidir. Dinin, dünyaya tercih edilmesi gerektiğini ihsâs ettirmek için, birinci fayda ikinciden önce zikredilmiştir.

Üçüncü fayda, âyetteki *"şüpheye düşmemenizi daha çok temin edicidir"* ifâdesidir. Yani, "Bu, tarafların kalblerinde şek ve şüphenin zâil olmasına daha uygundur" demektir. İlk iki fayda ile, bu üçüncüsü arasındaki fark şudur: İlk ikisi, menfaatin elde edilmesiyle ilgilidir. Bunlardan birincisi dinî, ikincisi de dünyevî menfaatin elde edilmesine işarettir. Üçüncüsü ise, insanın hem kendisinden, hem de başkasından zararı defetmesine işarettir.

İnsanın kendisinden zararı defetmesi şu şekilde olur: O, bu sâyede, bu işin nasıl olduğunu ve söylediği şeyin doğru mu yanlış mı olduğunu kafasına

takmaz. Başkasından zararı gidermesi de şu şekilde olabilir: Bu kimse, onun bazan yalan söylediğini ve hatalı davrandığını düşünebilir. Böylece de gıybet ve iftira günahına düşebilir. Bunlar, ne güzel faydalar ve ne âdil hükümlerdir. Ne güzel de sıralanmışlardır!

Sonra Allahu Teâlâ: إِلاَّ أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ *"Ancak aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna.."* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Buradaki, إِلاَّ istisnâ edâtı ve istisnası hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Bu, istisnâ-ı muttasıldır.

b) Bu, istisnâ-ı munkatî'dir.

İstisnâ'ı muttasıl sayılması durumunda şu iki izah yapılmıştır:

1- Bu istisnâ, *"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın"* cümlesinden yapılmıştır. Çünkü borç karşılıklı alış-veriş etmek, bazan yakın bazan uzak bir müddet için olur. Cenâb-ı Hak, borçla alış-veriş ederken yazmayı emredince, bu hükümden, yakın zamanlı olanı istisnâ etmiştir. Buna göre âyetin takdiri:

إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ الْأَجَلُ قَرِيبًا

"Belirlenmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın, ancak mühlet yakın ise bu müstesnâ" şeklindedir ki bundan murad peşin yapılan ticarettir.

2- Bu istisnâ, âyetteki, *"Az olsun, çok olsun o borcu vâdesi ile yazmaktan üşenmeyin"* kısmından yapılmıştır. Buradaki istisnânın munkatı' sayılması halinde ise, âyetin takdiri: "Fakat o, aranızda devredeceğiniz ve peşin yaptığınız bir ticaret olursa, onu yazmamanızda size bir vebal yoktur" şeklinde olur. Buna göre, istisnâ cümlesi müste'nef (yeni) bir cümle olmuş olur. Cenâb-ı Allah, insanlar arasında çokça yapıldığı için, bu tür ticarette yazmamaya ve şâhid tutmamaya müsaade etmiştir. Eğer bu şekildeki ticarette yazma ve şahid tutma şart kılınmış olsaydı, bu insanlara güç gelirdi. Çünkü alış-veriş yapanlardan herbiri, hakkını karşı taraftan aynı anda ve yerde aldıkları zaman bir inkâr etme korkusu olmaz. Bundan dolayı da yazmaya ve şahid tutmaya gerek yoktur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki اَنْ تَكُونَ kısmındaki كَانَ fiili ile ilgili iki görüş vardır:

1- Bu, bizim وَاِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ âyetinin tefsirinde bahsettiğimiz gibi, "meydana geldi, vâkî oldu" manasında olan كَانَ dir.

2- **Ferrâ** şöyle demiştir: "Dilersen sen onu, nâkıs fiil olan كَانَ kabul edersin ki bu durumda, تِجَارَةٌ حَاضِرَةٌ ifâdesi onun ismi, تُدِيرُونَهَا kısmı da haberi olur. Buna göre âyetin takdiri: "Onun, aranızda cereyan eden peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âsım, "ticaret" kelimesini, mansub olarak تِجَارَةً şeklinde; diğer kıraat imamları ise, merfû olarak تِجَارَةٌ şeklinde okumuşlardır. Mansub okunuş, kelimenin, كَانَ fiilinin ismi sayılmasına göredir. Bu durumda كَانَ için bir isim takdir etmek gerekir. Bunun da birkaç şekli vardır:

1- Bunun takdiri, إِلاَّ اَنْ تَكُونَ التِّجَارَةُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "O ticaretin, peşin yapılan bir ticaret olması müstesnâ..." şeklindedir. Buna benzer bir şekilde şâir şöyle demiştir:

يَابَنِي أَسَدٍ هَلْ تَعْلَمُونَ بَلاَءَنَا إِذَا كَانَ يَوْمًا ذَا كَوَاكِبَ أَشْهَبَا

"Ey Esedoğulları, o gün, parlak yıldızlı bir gün olduğu zaman bizim belâmızı biliyor musunuz?" Bu, ...إِذَا كَانَ الْيَوْمُ يَوْمًا takdirindedir.

2- Bunun takdiri, إِلاَّ اَنْ يَكُونَ الْأَمْرُ وَالشَّأْنُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "İş ve durumun, peşin bir ticâret olması müstesna.." şeklindedir.

3- **Zeccac,** bunun takdirinin, إِلاَّ اَنْ تَكُونَ الْمُدَايَنَةُ تِجَارَةً حَاضِرَةً "Borçlanmanın peşin bir ticaret olması müstesna..." şeklinde olduğunu söylemiştir. **Ebû Ali el-Fârisî,** bu takdirin câiz olmadığını, çünkü borçlanmanın peşin bir ticaret olamayacağını söylemiştir.

Ebû Ali'ye şöyle cevap verilebilir: Borçlanma bir saat mühlet için olursa, onu peşin ticaret saymak mümkündür. Çünkü insan bir elbiseyi, bir saat sonra parasını vermek üzere alırsa, bu hem bir müdayene (borçlanma), hem de peşin bir ticaret olur. Âyetteki "ticaret" kelimesinin merfû okunuşunun izâhı ise, ikinci meselede yaptığımız izahın aynısıdır. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ticaret, kazanç sağlamak için, ister peşin olsun, ister veresiye olsun, malda tasarrufta bulunmaktan ibarettir. Meselâ: تَجَرَ الرَّجُلُ، يَتْجُرُ، تِجَارَةً فَهُوَ تَاجِرٌ "Adam ticaret yaptı, o tâcirdir " denilir. Bil ki, alış-veriş, ister borç mukabili, isterse

mal mukabili olsun, bu peşin ticaret sayılır. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"Peşin yaptığınız bir ticaret olursa, bu müstesna"* istisnasını zâhirî mânâsına hamletmek mümkün değildir. Aksine âyette bahsedilen ticaretten murad, kendisinde ticaret yapılan şey demektir. Bu şeyin, insanlar arasında devretmesinin, dönüp dolaşmasının manası ise, insanların o şey hususunda elden ele peşin muamele yapmalarıdır.

Sonra Hak Teâlâ: فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا *"O zaman bunu yazmamanızda size bir vebal yoktur"* buyurmuştur. Bu, "Yazmayı bırakmada size bir zarar yoktur ve bundan dolayı size günah olmaz" manasındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, bunun günah olduğunu murad etmiş olsaydı, bu yazma onlara farz olurdu ve alacaklı da yazmadığı için günaha girmiş olurdu. Halbuki böyle değildir. Çünkü yukarıda da anlattığımız gibi, yazmamada bir zarar söz konusu değildir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَأَشْهِدُوٓا إِذَا تَبَايَعْتُمْ *"Alış-veriş yaptığınız zaman da şâhid tutun"* buyurmuştur. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: "Bundan murad şudur: Hernekadar peşin ticarette yazma işi onlardan kaldırılmış ise de, şâhid tutma kaldırılmamıştır." Çünkü yazma olmaksızın şâhid tutma daha az zordur. Bir de bunda, ihtiyaç duyulduğunda "unutma"dan endişe edilmez. Bil ki bu emirden maksad, insanları ihtiyatlı olana sevketmektir.

Daha sonra Allah Teâlâ: وَلَا يُضَآرَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ *"Yazana da şâhidlik edene de aslâ zarar verilmesin"* buyurmuştur. Bil ki bunun, kâtip ve şâhidi, alacaklı olana zarar vermekten nehiy manasına gelmesi muhtemeldir. Kâtibin zarar vermesi, borcu fazla veya noksan yazması veyahut da yazarken ihtiyatı terketmesi sebebiyle olur. Şâhidin zarar vermesi ise, ya şâhidliği hiç yapmama veya işe yaramaz bir şekilde şâhidlik etmesi ile olur. Yine bunun, hak sâhibi kâtibe ve şâhide, onları zarara sokmak veya mühim işlerinden alıkoymak suretiyle, zarar vermekten nehyi ifâde etmesi de muhtemeldir. Birincisi müfessirlerden ekserisi ile, **Hasan el-Basrî, Tavûs ve Katâde**'nin görüşüdür. İkincisi ise **İbn Mes'ud, Ata ve Mücâhid**'in görüşüdür.

Bil ki her iki ihtimal de Arapça açısından mümkündür. Bu iki ihtimal, âyetteki لَا يُضَآرَّ fiilindeki idğama dayanır. Birinci ihtimal, kelimenin aslının, ilk râ harfinin kesresi ile لَا يُضَارِرْ şeklinde olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhid, zararın fâili olurlar. İkinci ihtimal ise, kelimenin asılının, birinci râ harfinin fethası ile لَا يُضَارَرْ şeklinde meçhul olmasına dayanır. Buna göre kâtip ve şâhid zararın mef'ûlü (nâib-i fâili) olmuş olurlar. Bu âyetin bir benzeri de Bakara sûresindeki, لَا تُضَآرَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا *"Anne çocuğu yüzünden zarara uğratılmasın"* (Bakara, 233) âyetidir. Biz, o âyeti tefsir ederken bu lafzı iyice açıklamıştık.

Zikrettiğimiz bu iki ihtimalin delili, **Hz. Ömer** (r.a)'in bu ifâdeyi idğamsız ve birinci râ'nın kesresi ile لاَ يُضَارِرْ şeklinde; **İbn Abbas** (r.a)'ın ise yine idğamsız, fakat birinci râ'nın fethası ile لاَ يُضَارَرْ şeklinde okumuş olmalarıdır.

Zeccâc birinci görüşü tercih etmiş ve buna, âyetteki *"Bunu yaparsanız, o sizin için bir fisktır"* buyruğu ile istidlâl ederek, şöyle demiştir: "Fısk isminin, alacaklının hakkının tamamen zâyi olması için yazıyı tahrif eden kâtip ile şâhidliği yapmayan kimseye verilmesi, kâtip ile şâhide zarar veren kimseye verilmesinden daha uygundur. Bir de Hak Teâlâ, şâhidlik etmekten kaçınan kimseler hakkında, *"Kim onu gizlerse, hakîkaten onun kalbi günahkârdır"* buyurmuştur ki fâsık ile günahkârın mânâsı, birbirine yakındır.

İkinci ihtimali savunanlar ise şu şekilde delil getirmişlerdir: "Eğer bu kâtip ile şâhide bir hitap olsaydı, o zaman bunun, "Siz ikiniz eğer bunu yaparsanız, o sizin için bir fısktır" şeklinde olması gerekirdi. Bu borçla alış-veriş yapanlara bir hitap olduğu için, zarar vermekten nehyolunanlar onlardır." Allah en iyisini bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah: وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ *"(Bunu) yaparsanız, o sizin için bir fisktır"* buyurmuştur. Bu hususta da şu iki izah yapılır:

1- Bu ifâdenin, sadece bu borçlanma mevzuu ile ilgili olması muhtemeldir. Buna göre mana, "Eğer nehyettiğimiz bu zararı verirseniz..." şeklindedir.

2- Bu ifâde, bütün mükellefiyetler hakkında umûmîdir. Buna göre mana, "Eğer yasakladıklarımızdan birini yapar veya emrettiklerimizden birini terkederseniz, bu sizin için bir fısktır " yani "Allah'ın emrinin ve taatının dışına çıkmadır" şeklinde olur.

Sonra da Cenâb-ı Hak: وَاتَّقُوا اللَّهَ yani "Burada sizi sakındırdığı zarar verme hususunda Allah'tan korkunuz" buyurmuştur. Yahud bu ifâde de, umûmî bir ifâdedir ve mânâsı, "Allah Teâlâ'nın bütün emir ve yasakları hususunda Allah'tan korkun" şeklindedir.

Sonra Allah Teâlâ: وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ *"Allah size öğretiyor"* yani, "Allah size, dinî hususlarda güzel ve hoş olan şeyleri öğrettiği gibi, dünyevî hususlarda güzel ve ihtiyatlı olan şeyleri de öğretiyor" demektir. Allah'ın, وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ *"Allah herşeyi hakkıyla bilendir"* buyruğu, Allah Teâlâ'nın dünya ve âhiretin bütün faydalarını bildiğine işarettir.

★ ★
★

وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا
فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ ۚ وَمَن يَكْتُمْهَا
فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾

"Eğer yolculukta olur ve bir yazıcı da bulamazsanız, o zaman (borçludan) alınacak rehinler (yeter). Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu), Rabb'i Allah'tan korksun ve emanetini ödesin. Şâhidliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, hakîkaten onun kalbi günahkârdır. Allah ne yaparsanız hakkıyla bilendir"

(Bakara, 283).

Bil ki Allah Teâlâ, bu âyette alış-verişleri üç kısma ayırmıştır; yazı ve şâhid tutarak, alınan bir rehin mukâbili olarak, bir de karşılıklı güvenle yapılan alış-veriş etme. Cenâb-ı Hak, önceki âyetin sonunda yazmayı ve şâhid tutmayı emredip, bu hususun çoğu zaman ya yazacak birisinin bulunmaması, veyahut da yazacak kimse bulunsa bile yazacak malzemenin bulunmaması sebebi ile, yolculuk esnasında imkânsız olabileceğini bildirince, işi sağlama almaya dayanan başka bir alış veriş şekli zikretmiştir ki, bu da rehin almadır. Tefsirini yaptığımız âyetin, önceki âyetlerle irtibatı budur. Bu yol, yazma ve şahid tutma ile olandan daha ihtiyatlı bir yoldur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında

Biz, سَفَرٌ kelimesinin nereden iştikâk ettiğini, فَمَنْ كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ (Bakara, 184) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. Burada tekrar ele alacağız. Dilciler şöyle demişlerdir: "Bu kelime, ortaya çıkma manasına gelir. Meselâ "sifr" kelimesi, kitap demektir. Çünkü kitap birşeyi ortaya kor ve izâh eder. Yolculuğa da "sefer" denmiştir. Çünkü yolculuk insanların huyunu husunu ortaya çıkarır, veyahut da insan, gölgeliğinden sahraya çıktığında, herkesçe görülebilir. Veyahut da insan sahraya çıktığında, evi boş ve muhafazasız kalır. Tan ağardığında, أَسْفَرَ الصُّبْحُ (sabah ortaya çıktı); kadın peçesini açtığında أَسْفَرَتِ الْمَرْأَةُ عَنْ وَجْهِهَا "Kadın yüzünü açtı" yani "insanlara göründü" denilir. Yine, kalbte olan niyet ortaya çıktığında أَسْفَرَ سَفَارَةً, kadın bir yerl süpür-

düğü zaman سَفَرَتْ وَاَسْفَرَتْ denilir. اَلسَّفْرُ süpürme manasınadır. Çünkü sen bir yeri süpürdüğünde, toz altında kalan şeyleri ortaya çıkarmış olursun. Rüzgâr yaprakları süpürüp götürdüğünde, سَفَرَ بِهِ الرِّيحُ denilir. Güneşin batmasından sonra, gündüzden arta kalan beyazlığa da, açık olduğu için اَلسَّفَرُ denilir.

İKİNCİ MESELE
Rehin Kelimesi Hakkında

"Rehin" kelimesinin asıl manası devamdır. Birşey devamlı hale geldiğinde رَهَنَ الشَّيْءُ denilir. Devamlı olan nimete de نِعْمَةٌ رَاهِنَةٌ denilir.

Bu asıl mânâyı anladığında biz deriz ki, âyetteki "rehin" kelimesi (mef'ûl-ü mutlak) masdardır. Birşeyi, birisinin yanında koyduğunda رَهَنْتُ عِنْدَ الرَّجُلِ، اَرْهَنُهُ رَهْنًا dersin. Nitekim şâir:

يُرَاهِنُنِي فَيَرْهَنُنِي بَنِيهِ / وَأَرْهَنُهُ بَنِيَّ بِمَا أَقُولُ

"Benimle karşılıklı rehinleşir (rehinleşmede yarışır) ve, bana oğullarını rehin bırakır; söylediğime karşılık, ben de oğullarımı ona rehin bırakırım."

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Masdarlar (mef'ûl-ü mutlaklar), bazan mef'ûl-ü mutlak olmaktan çıkar, isim (mef'ûl'ün bih) olurlar. Böylece de fiil onda mef'ûlü mutlak olarak amel etmez. Buna göre, mesela sen, رَهَنْتُ عِنْدَ زَيْدٍ رَهْنًا "Zeyd'in yanına bir rehin bıraktım" dediğin zaman, bu cümlendeki رَهْنًا kelimesi mef'ûl-ü mutlak olarak değil, mef'ûlün bih olarak mansub kılınmıştır. Nitekim bu aynen, رَهَنْتُ عِنْدَ زَيْدٍ ثَوْبًا "Zeyd'in yanına bir elbise rehin bıraktım" demen gibidir. Bu kelime, bu şekilde mefûlün bih kılınınca, isimler gibi cemî kılındı. Bu, رُهُنٌ ve رِهَانٌ şeklinde cemî olur. Meselâ A'şâ'nın şu beyti, رُهُنٌ şeklinde cemîlenmiştir.

آلَيْتُ لاَ أُعْطِيهِ مِنْ أَبْنَائِنَا / رُهُنًا فَيُفْسِدُهُمْ كَمَنْ قَدْ اَفْسَدَا

"Yemin ettim: Ona, oğullarımdan hiçbirini rehin olarak vermeyeceğim!... Çünkü o da, daha önce ifsad etmiş olanlar gibi, oğullarımı ifsâd eder.."

Bu'âys de şöyle demiştir:

بَانَتْ سُعَادُ وَأَمْسَى دُونَهَا عَدَنٌ / وَغَلِقَتْ عِنْدَهَا مِنْ قَبْلِكَ الرُّهُنُ

"Aden önünde geceledigi halde, Suâd uzaklaşıp gitti; ve onun yanındaki rehinlere de, senden önce el konuldu."

Bizim رَهْنٌ (cem'i رُهُنٌ) sözümüzün bir benzeri de, سَقْفٌ (cem'i سُقُفٌ) نَشْرٌ؛ (cem'i نُشُرٌ) خَلْقٌ؛ (cem'i خُلُقٌ) gibi kelimelerdir. **Zeccâc:** فَعْلٌ vezninin فُعُلٌ kalıbında cemi olarak getirilmesi azdır" demiştir. **Ferrâ,** رَهْنٌ kelimesinin cem'inin رِهَانٌ؛ رِهَانٌ kelimesinin cem'inin de رُهُنٌ olduğunu söylemiştir. Böylece, رُهُنٌ kelimesi, "cem'u'l-cem" (çoğulun çoğulu) olmuş olur. Bu,

Arapların tıpkı ثُمَرٌ (cem'i ثَمَارٌ) tabirleri gibidir. Bazı kimseler de **Ferrâ**'nın bu görüşünün aksini savunarak, اَلرَّهْنُ kelimesinin cem'inin رُهُنٌ; رَهْنٌ kelimesinin cem'inin de رِهَانٌ olduğunu söylemişlerdir.

Bil ki, bu iki görüş birbirleriyle bir çelişki teşkil edince, bunların her ikisine de itibar edilmez. Özellikle **Sîbeveyh,** cem'u'l-cem'in daima aynı olmadığı, aynen gelmeyeceği görüşündedir. Binâenaleyh, ancak üzerinde ittifak edilen şeyi söylemek gerekir. رِهَانٌ kelimesinin, رَهْنٌ kelimesinin çoğulu olmasına gelince, bu açık olan kıyasî bir çoğuldur. Meselâ: نَعْلٌ (cem'i نِعَالٌ) كَبْشٌ؛ (cem'i كِلَابٌ) كَلْبٌ؛ (cem'i كِعَابٌ) كَعْبٌ؛ (cem'i كِبَاشٌ) kelimelerinde olduğu gibi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Kesir ile **Ebu Amr,** râ ve hâ harflerinin dammesiyle رُهُـنٌ şeklinde okumuşlardır. Yine bu iki zatın bu kelimeyi, râ'nın ötresi, hâ'nın da sükûnu ile رُهْنٌ şeklinde okudukları da rivayet edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, فِرِهَانٌ şeklinde okumuşlardır. **Ebu Amr,** "رِهَانٌ lafzının ancak atlar hakkında kullanıldığını biliyorum. İşte bundan dolayı, atlar hakkında kullanılan bu kelimeyle, رِهْنٌ kelimesinin cem'i olan رِهَانٌ kelimesinin arasını ayırmak için رُهُنٌ şeklinde okunmuştur" demiştir.

Ebu Amr'ın kıraati ise, râ harfinin ötresi ve hâ'nın da sükûnuyla رُهْنٌ şeklindedir. **Ahfeş,** bu şekilde okumanın güzel olmadığını; çünkü فَعْلٌ vezninin فُعْلٌ şeklinde cemi yapılmasının şaz bir durum olup çok az rastlandığını söylemiştir. Nitekim, kâf harfinin bazan dammesi, bazan da sükûnuyla, بُسُطٌ ve بُسْطٌ؛ لُحُدٌ ve لُحْدٌ؛ قُلُبٌ ve قُلْبٌ ; hurma hakkında سُقُفٌ ve سُقْفٌ şeklinde söylenmektedir. خَيْلٌ وَرْدٌ ve فَرَسٌ وَرْدٌ

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyette bir hazf bulunmaktadır. Dilersek bu ifâdeyi mübtedâ kabul eder, haberi de takdir ederiz. Buna göre kelamın takdiri, فَرُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ بَدَلٌ مِنَ الشَّاهِدِينَ "O takdirde, alınmış rehinler şâhidlerin yerine geçer" şeklinde olur. Veya, bu iki kelimenin yerine geçecek olan فَعَلَيْهِ رُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ "O kimseye, alınacak rehinler gerekir, vardır" takdiri yapılır. İstersek de bu kelimeyi haber sayıp, mübtedâsını takdir ederiz. Buna göre takdir, وَالْوَثِيقَةُ رُهُنٌ مَقْبُوضَةٌ "Belge, alınacak rehinelerdir" şeklinde olur.

BEŞİNCİ MESELE

Bugün fukahâ, ister yolcu (seferî) ister mukîm olsun; yine ister yazıcı bulunsun ister bulunmasın , ikisinin de hükmünün aynı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Mücahid,** âyetin zahirine dayanarak rehnin sadece seferde caiz olabileceği görüşündedir. Bugün, **Mücahid'in** görüşüyle amel edilmemektedir.

Âyetteki *"sefer.."* kaydı, genel durum göz önüne alınarak getirilmiştir. Bu Hak, Teâlâ'nın tıpkı, فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ *"Eğer endişe ederseniz, namazdan kısaltmanızda size bir vebâl yoktur.."* (Nisa, 101) âyeti gibidir.Halbuki âyette bahsedilen korku, seferde farz namazların kısaltılabilmesinin şartından değildir.

ALTINCI MESELE

Rehn ile ilgili meseleler çoktur. Müşâ' (taksim edilmemiş ortak şey ve arazi)'nin rehn olarak verilmesinin câiz olmayacağını söyleyen kimseler, bu âyet-i kerimenin "rehnin ele geçmesinin (makbûd olmasının) farz olduğuna" delâlet ettiğini söyleyerek, istidlâlde bulunmuşlardır. Akıl da buna delâlet eder. Çünkü rehin almaktan maksat, alacaklı tarafın, verdiği şeyin inkâr edilmeyeceğine dair güven içinde olması, buna dair teminat almasıdır. Bu ise ancak, "kabz" (ele almak, ele geçirmek) ile mümkün olur. "Müşâ'" olan şeyin ise ele geçmesi, (makbûd olması) mümkün değildir. Binâenaleyh, müşâ'ın rehn olması gerekir.

Sonra Hak Teâlâ: فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ *"Eğer birbirinizden emin olmuşsanız, kendisine inanılan adam (borçlu) emanetini ödesin.."* buyurmuştur

Bil ki bu, âyet-i kerimede zikredilen alış-veriş şekillerinin üçüncüsüdür. Bu da, güvene dayanarak yapılan alış-veriştir (bey'u'l-emâne). Yani, kendisinde yazı, şâhid ve rehin olmayan alış-veriş şekli... Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bir kimse bir kimseye güvenip ondan endişelenmediğinde اَمِنَ فُلَانٌ غَيْرَهُ denilir. Nitekim Hak Teâlâ: هَلْ اٰمَنُكُمْ عَلَيْهِ اِلَّا كَمَا اَمِنْتُكُمْ عَلٰى اَخِيهِ *"Bundan önce kardeşi Yusuf'u size emniyet ettiğim gibi, hiç onu size emniyet edebilir miyim?"* (Yusuf, 64) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ'nın: فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا sözünün mânâsı, "O hak sahibi, borçlu kimsenin hainlik edip inkâr edeceğinden bir endişe duymazsa فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ yani,"borç veren kimsenin nazarında emîn ve güvenilir bir kimse olan o borçlu kişi, borcunu ödesin. Borcunu edâ edeceği ve hakkını ona vereceği hususunda, hak sahibinin hakkındaki hüsnü zannına muhalefet etmesin!.." demektir. Nitekim: اَمِنْتُهُ وَائْتَمَنْتُهُ فَهُوَ مَأْمُونٌ وَمُؤْتَمَنٌ "ondan emin oldum; o kendisinden emin olunulan kimsedir; ona güvendim, o güvenilen bir kimsedir " denilir.

Sonra Hak Teâlâ: وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ *"Rabb'i olan Allah'tan korksun"* buyurmuştur. Yani, borçlu kimsenin Allah'tan korkması ve borcunu asla inkâr etmemesi gerekir. Çünkü borç veren kimse, alacağı hususunda o kimseye

güvenip, ondan herhangi bir yazı isteme, şâhid tutma ve rehin alma gibi vesîkalar talep etmeksizin ona güzel bir şekilde davranınca, bu borçlu kimsenin de Allah'tan sakınması, borcunu inkâr etmeme ve zamanı geldiğinde de onu ödeme hususlarında alacaklıya aynı şekilde güzel muâmelede bulunması gerekir.

Âyet hakkında başka bir görüş de şudur: Bu ifâde, malını eksiksiz aldığında, rehn alan kimseye, almış olduğu rehni geriye vermesiyle ilgili olan bir hitâptır. Çünkü aldığı rehin de, o kimsenin elinde bir emânettir. Ama, kabûle şayan olan görüş birincisidir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyette Nesh Sözkonusu Değildir

Bazı âlimler bu âyetin, yazmanın, şahid tutmanın ve rehin almanın vâcib olduğuna delâlet eden önceki âyetleri neshettiğini söylemişlerdir. Bil ki, mecbûr eden bir delil bulunmadan, neshin vukû bulduğunu kabul etmek hatadır. Aksine önceki âyetlerde geçen emirler irşâda ve ihtiyatlı davranmayı temin gayesine hamledilmiştir. Bu âyet ise, ruhsat'a hamledilmiştir. **İbn Abbas** (r.a)'dan: "Müdâyene âyetinde nesh yoktur" dediği rivâyet edilmiştir.

Cenâb-ı Hak sonra: وَلاَ تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ *"Şahidliği gizlemeyin"* buyurmuştur. Âyetin tefsiriyle ilgili şu izahlar bulunmaktadır:

Birinci izah: Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, borçlu kimsenin güvenilir birisi olduğuna inanıldığı zaman, yazmamayı, şahid tutmamayı ve rehin almamayı mübah kılınca, sonra da bu borçlu kimsenin, alacaklı kimsenin kendisi hakkındaki zannına muhâlefet ederek, hainlik edip onun hakkını inkâr eden birisi olarak hâin çıkması mümkün olunca; -ancak ne var ki, diğer insanların da bu gibi insanların hallerine muttali olmaları da mümkün olunca- işte Cenâb-ı Hak bu noktada bu bazı insanları, o hakkı ihyâ ve hak sahibinin hakkını ikrâr etme hususunda sa'yü gayret etmeye teşvik etmiş ve, -hak sahibi onun şehadetini ister bilsin, isterse bilmesin- şehâdeti gizlemekten onları men etmiş, bu hususta da şiddet göstererek, şehâdeti terketmesi durumunda o kimselerin kalbinin günahkâr olduğunu belirtmiştir."

Hz. Peygamber (s.a.s)'den, bu açıklamanın doğruluğuna delâlet eden şu haber de rivâyet edilmiştir: خَيْرُ الشُّهُودِ مَنْ شَهِدَ قَبْلَ أَنْ يُسْتَشْهَدَ *"Şahidlerin en hayırlısı, kendisinden şehâdette bulunması istenmeden önce şahidlik eden kimsedir."*

İkinci izah: *"Şehâdeti gizlemek"*ten maksat, kişinin o vak'âyı bildiğini inkâr etmesidir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yoksa siz, "Hakîkaten*

İbrahîm, İsmaîl, İshâk, Yakûb ve oğulları yahudî, yahud hristiyan idiler" mi diyorsunuz? De ki: "Siz mi yoksa Allah mı daha iyi bilir? Allah tarafından gelen (kitap vasıtasıyla bildiği) ve kendince sabit gördüğü şeyin şâhitliğini gizleyenden daha zalim kim olabilir?" (Bakara, 140) âyetidir. Bu âyetteki "gizlemek"ten maksat, inkâr etmek ve bildiğini saklamaktır.

Üçüncü izah: Bundan maksat, ihtiyaç hissedildiğinde, şehâdeti yerine getirmekten kaçınmaktır. Bu husus O'nun, *"Şâhidler, çağrıldıklarında kaçınmasın.."* (Bakara, 282) emrinin tefsirinde geçmişti. Bu böyledir, çünkü kişi şehâdette bulunmadığı zaman, alacaklı kimsenin hakkı zayi olmuş olur. Böylece de şehâdette bulunmayan kimse bundan kaçındığı için, o kimsenin hakkını bizzat zâyi etmiş gibi olur. Halbuki müslümanın malı da, canı kadar mukaddestir. Bu, son derece etkili bir tehdittir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ *"Kim onu gizlerse, hakîkaten onun kalbi günahkârdır"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır.

BİRİNCİ MESELE

آثِمٌ kelimesi, fâcir anlamına gelir. Rivâyet edildiğine göre **Hz. Ömer,** bir bedeviye Hak Teâlâ'nın: إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ . طَعَامُ الْأَثِيمِ *"Muhakkak ki zakkum ağacı, günahkârın yiyeceğidir"* (Duhân, 43-44) âyetini öğretirken, (yetimin طَعَامُ الْيَتِيمِ yiyeceği) dedi. Onun beceremediğini gören **Hz. Ömer,** ona, bâri طَعَامُ الْفَاجِرِ (Fâcirin yiyeceği) şeklinde okumasını söyledi. İşte bu da, **âsim** kelimesinin fâcir (günahkâr) anlamına geldiğini gösterir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, âyet-i kerimedeki آثِمٌ lafzının إِنَّ nin haberi; قَلْبُهُ lafzının ise, آثِمٌ kelimesinin fâili olduğunu söylemiştir. Burada sanki, فَإِنَّهُ يَأْثَمُ قَلْبُهُ "Muhakkak ki onun kalbi günah işler" denmek istenmiştir. قَلْبُهُ kelimesi fetha ile olmak üzere قَلْبَهُ şeklinde de okunmuştur. Bu Hak Teâlâ'nın: سَفِهَ نَفْسَهُ *"Kendini bilmedi"* (Bakara, 130) âyetinde olduğu gibidir. **İbn Ebî 'Able** bunu, أَثِمَ قَلْبُهُ şeklinde okumuştur. Yani, "Kalbini günahkâr yaptı..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kalbin Fiilleri ve Mes'uliyeti

Bil ki, kelâmcıların pek çoğu şöyle demişlerdir: Kalb, hem fâil, hem ârif, hem memur hem de menhî (yasaklanan)dir. Biz bu meseleyi, Hak Teâlâ'nın Şuarâ Sûresindeki: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ *"Onu Rûhu'l-emîn senin kalbine indirdi"* (Şuarâ, 193-194) âyetinin tefsirinde derinlemesine inceledik. Bu hususu bir nebze de Hak Teâlâ'nın: *"Kim Cebrâil'e düşman olursa, (bilsin ki, Cebrâil) onu senin kalbine indirmiştir"* (Bakara, 97) âyetinin tefsirinde zikretmiştik. İşte bu kimseler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle

demektedirler: Allahu Teâlâ "İsm" (günah) hadisesini kalbe nisbet etmiştir. Eğer kalb fail olmasaydı, günahkâr addedilmezdi...

Bu görüşe muhalefet edenler, buna şu şekilde cevap vermişlerdir: Fiili, bedenin cüzlerinden bir cüze nisbet etmek, o fiilin meydana gelmesinde rolü olan sebeplerin en büyüğünün, o uzuv olması sebebiyledir. İşte bundan dolayı, هٰذَا مِمَّا أَبْصَرَتْهُ عَيْنِي وَسَمِعَتْهُ أُذُنِي وَعَرَفَهُ قَلْبِي "Bu, gözümün gördüğü, kulağımın işittiği ve kalbimin tanıyıp bildiği şeyler cümlesindendir" denilir. Yine, فُلَانٌ خَبِيثُ الْفَرْجِ denilir. Yani, *"Falanca, namusunu gözetmez, namussuz."* Uzuvlara ait olan fiillerin, kalbin fiillerine tabi olduğu ve kalbde meydana gelen sebeplerin neticesi olarak ortaya çıktığı herkesin malûmudur. Durum böyle olunca, işte bundan dolayı, bu âyet-i kerimede "günah" fiili, kalbe nisbet edilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ (c.c): وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ *"Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ'nın bu buyruğu insanları, şehâdeti gizlemeye cüret etmekten sakındırmanın bir ifâdesidir. Çünkü mükellef olan kimse, kalbinde gizlediği şeylerin Allah'ın bilmesinden gizli kalamıyacağını bilince, Allah'ın emirlerine muhalefet etmekten korkarak, daima bu endişeyi taşır. Çünkü o kimse, Allahu Teâlâ'nın, kendisini, yapmış olduğu bütün fiillerden sigaya çekeceğini ve bu fiillere mutlaka bir karşılık vereceğini bilir. Eğer yaptığı şeyler hayır ise, karşılığı hayır; şer ise, elde edeceği karşılık şer olur.

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ
فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٨٤﴾

"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır. Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesâba çeker. Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğini de azablandırır. Allah herşeye hakkıyla kâdirdir"

(Bakara, 284).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetin, daha önceki kısımla münasebeti hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **el-Esamm** şöyle der: "Hak Teâlâ Bakara sûresinde usûl ilmine (tevhîd ilmi) dair birçok şeyleri, -ki bunlar tevhîd ve nübüvvet delilleridir; ve yine, şeriatın ve mükellefiyetlerin izahı ile ilgili usûl ilmine dair diğer pekçok şeyi de, ki bunlar da namaz, zekât, kısas, oruç, hacc, cihad, hayz, talâk, iddet, mihir, hull', îlâ, reda' (süt emzirme), alış-veriş, ribâ ve müdâyenenin keyfiyyeti gibi hususlardır- bu sûrede bir araya getirince, O, bu sûreyi tehdit âde eden bu âyetiyle bitirmiştir."

Ben derim ki, hakîkî kemâl olan sıfatların sadece kudret ve ilim olduğu sabittir. Bunun için Cenâb-ı Hak, kudretinin kemâlinden *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, hem mülken, hem de milken Allah'ındır"* buyruğu ile; külliyyâtı ve cüz'iyyâtı kuşatan ilminin kemâlinden ise, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* beyanıyla bahsetmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin ve ilminin kemâli tahakkuk edip de, göklerde ve yerde bulunanların da O'nun yaratması ve halketmesiyle meydana gelen, bakıp büyüttüğü kullar olduğu ortaya çıkınca, bu itâat edenler için mükemmel bir va'ad; günahkâr olanlar için de aynı şekilde tam bir vaîd (tehdit) olmuş olur. İşte bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ bu sûreyi, bu âyet ile hitâma erdirmiştir.

b) **Ebu Müslim** şöyle der: "Allahu Teâlâ önceki âyetin sonunda, *"Allah, ne yaparsanız, hakkıyla bilendir"* buyurunca, bunun peşine aklî delîl yerine kaîm olacak ifâdeyi getirerek, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah'ındır"* buyurmuştur. Buradaki mülkiyyetin mânası, "Bu şeyler meydana gelince, hiç şüphesiz Allah'ın yaratması, tekvînî ve ibdâî ile ortaya çıkmışlardır. Birçok hikmete ve büyük faydalara şamil olan şu muhkem, sağlam, akıllara hayranlık verici ve şaşırtıcı bu fiillerin fâili olan, yaratıcısı olan zâtın, mutlaka bu fiilleri en mükemmel biçimde bilmesi gerekir. Çünkü, bir şeyin detayını bilmeyen kimseden, son derece muhkem, güzel, yerliyerinde olan fiillerin sâdır olması imkânsızdır. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ, kendilerinde çeşitli sağlamlık ve güzelliklerin bulunması yanında, gökleri ve yeri de yaratmış olmasıyla, kendisinin gökleri, yeri ve içinde bulunanları bildiğine, bütün unsurlarını da en mükemmel biçimde ihâta ettiğine dair delil getirmiştir" şeklindedir.

c) **Kadî** şöyle demektedir: "Allah Teâlâ yazmak, şahid tutmak ve rehin almak veya vermek gibi işlemler yapmayı (vesâik) emredip, bunları

emretmekten maksadı da malı koruyup, onu koruma hususunda ihtiyatlı davranmak gerektiğini açıklamak olunca, O, bundan hasıl olacak faydanın kendisine değil de, mahlûkâta âit olduğunu beyân buyurmuştur. Çünkü, göklerin ve yerin mülkiyyeti O'na aittir."

d) **Şa'bî, İkrime ve Mücahid** şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, şehâdeti gizlemeyi yasaklayıp, bu hususdaki tehdidini izhâr edince, göklerin ve yerin mülkiyyetinin ancak kendisine ait olduğunu; şehâdeti gizleyenler ile onu ifa edenlere, hak etmiş oldukları karşılıkları vereceğini beyân etmiştir."

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, Hak Teâlâ'nın: *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler, Allah'ındır"* buyruğuyla, kulların fiillerini Allah'ın yarattığı hususunda istidlâlde bulunmuşlardır. Çünkü, kulların fiillerini yaratma meselesi de, istisnânın yapılabilmesi delili ile, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler"* cümlesindendir. Cenâb-ı Hakk'ın, لِلّٰهِ sözünde lâm *"lâmu'l-garad"* (maksat lâmı) değildir. Çünkü, fâsıkın fıskından maksadı, Allah'a itâat etmek değildir. Binâenaleyh, bu lâmdan maksadın "lâmu'l-mülk ve't-tahlîk" (mülkiyyet ve yaratma lâmı) olması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle *"ma'dûm"*un, bir şey olmadığına istidlâl etmişlerdir. Çünkü eşyânın hakîkâti ile mahiyyeti de, *"Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler.."* cümlesindendir. Binâenaleyh, eşyânın hakîkati ile mâhiyyetinin, mutlaka Allah'ın kudretinin tahtında bulunması gerekir. Allah, bu hakîkatleri gerçekleştirmeye ve o mahiyyetleri meydana getirmeye (tekvîn) kâdir olursa ancak, hakîkatler ve mâhiyyetler O'nun kudretinin tahtında bulunmuş olur. Durum böyle olunca, Allahu Teâlâ'nın kudreti, zâtları oluşturan ve hakîkatleri tahakkuk ettiren olmuş olur. Böylece de, "ma'dûm"un şey olduğuna hükmetmek yanlış olmuş olur.

Allah Aşikâr Gibi Gizliyi de Bilir

Sonra Hak Teâlâ: وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesâba çeker"* buyurmuştur. **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bu âyet-i kerime nâzil olunca, **Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Abdurrahman İbn Avf, Muâz** (r.a) ve bazı insanlar Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Ya Resûlallah! Biz, güç yetiremiyeceğimiz amellerle mükellef tutulduk. Çünkü, hiç şüphe yok ki içimizden birisi, kalbinde yer almasını istemediği şeyleri hatırından geçirebilir.. Üstelik o kimse dünyadadır..." derler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),

"Belki de sizler İsrâiloğullarının, سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا *"İşittik, ama isyân ettik"* (Nisa, 46) dedikleri gibi demek istiyorsunuz.. Sizler, سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا *"İşittik ve itâat ettik"* (Bakara, 285) deyiniz.." der. Bu cevap, onlara ağır geldi. Onlar, bu konuda bir yıl bekledi.. İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ: *"Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) âyetini indirmiştir. Böylece de, bu âyet nesholunmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s):

إِنَّ اللَّهَ تَجَاوَزَ عَنْ أُمَّتِي مَا حَدَّثُوا بِهِ أَنْفُسَهُمْ مَا لَمْ يَعْمَلُوا أَوْيَتَكَلَّمُوا بِهِ

"Allahu Teâlâ, yapmadıkları veya onu söylemedikleri müddetçe ümmetimin, nefislerine söylemiş oldukları şeyi bağışlamıştır" buyurmuştur.

Bil ki, bu âyette bahse konu olan şey, Hak Teâlâ'nın: *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesâba çeker"* sözüdür. Bu ifâde, insanın kendi kendine bir şeyler fısıldamasıyla kalbe gelen ve kalbten çıkarılması mümkün olmayan bozuk düşünceleri konu alır. Binâenaleyh bu şeylerden sorumlu tutulmak, "teklif-i mâlâ yutâk" (= tâkat getirilemiyecek teklif) olur. Âlimlerimiz, bu hususa şu şekillerde cevap vermişlerdir:

İradî Olmaksızın Kalbden Geçen Şeyler

a) Kalbe gelen düşünceler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmını insan kalbine iyice yerleştirir ve onları gerçekleştirmeye azmeder. Bir kısmıysa böyle değildir; aksine bunlar, insanın hoşlanmadığı, fakat içinden de bir türlü söküp atamadığı şeylerdir. İnsan birinci kısımdakilerden sorumludur. İkinci kısımdakilerden ise, mes'ûl değildir. Hak Teâlâ'nın: *"Allah, sizi yeminlerinizdeki "lağv" dan dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sorumlu tutar (muâheze eder)"* (Bakara, 225) âyetini görmez misin? Yine O, bu sûrenin sonunda, *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi zararınadır"; "Mü'minler arasında kötülüğün yayılıp duyulmasını arzu edenler..."* (Nûr, 19) buyurmuştur. İşte dayanılacak cevap budur.

b) "Yapılmayan, fakat kalbte bulunan herşey, affın konusuna girer. Halbuki, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizlesiniz de, Allah onunla sizi hesâba çeker"* beyânından maksat, bu işin ya açıktan, veya gizli olarak fiil haline getirilmesidir. Fakat kalbdeki niyet ve düşünceler fiil haline getirilmez ise, hepsi affedilebilir." Bu cevap zayıftır. Çünkü insanların sorumlu tutuldukları şeylerin çoğu kalbin fiilleridir. Baksana, küfür ve bid'at kalbin amellerindendir. En büyük cezâ da bunlara verilmektedir. Yine âzâların (organların) fiilleri, kalbin fiillerinden uzak ve berî olduğunda, onlara herhangi bir cezâ terettüb etmez.

Meselâ uyuyan kimse ile, dalgın kimsenin yaptığı (gayr-i ihtiyarî) fiiller gibi... Böylece bu cevabın zayıflığı ortaya çıkmış olur.

c) Allah Teâlâ, o kimseyi kalbinden geçirdiği bu hususlarla sorumlu tutar. Fakat bunların cezası, dünyada çekilen gam ve kederlerdir. **Dahhâk, Hz. Âişe** (r.h)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kulun kalbinden geçirdiği kötü şeylerin muhasebesi, Allah Teâlâ'nın o kimseyi dünyada gam, keder ve sıkıntılarla imtihan etmesidir. Âhiret günü geldiğinde, Allah insanları bunlardan mesul tutmaz ve bunlardan dolayı cezâ vermez." **Hz. Âişe** (r.h), Hz. Peygamber (s.a.s)'den bu âyetin mânâsını sorduğunu, O'nun da bu şekilde cevap verdiğini rivayet etmiştir.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ: *"Bugün herkes, ne kazandı ise, onunla karşılanacak"* (Mü'min, 17) buyurmuş iken, bu dünyada iken nasıl muâheze olunur?" denilir ise, biz deriz ki: "Bu, husûsî bir hükümdür. Binâenaleyh umûmî ifâdeden önce gelir."

d) Allah Teâlâ: يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللَّهُ *"Allah, onunla sizi hesaba çeker"* buyurmuş, fakat يُؤَاخِذْكُمْ بِهِ اللَّهُ "Allah, onunla sizi sorumlu tutar (muâheze eder)" demeyiştir. Biz, Hak Teâlâ'nın "hasîb" ve "muhâsib" olmasının mânâsı hususunda birçok izahlar zikrettik. Bunlardan birisi olarak, bunun "Allah Teâlâ, onları bilir" mânâsına olduğunu zikretmiştik. Buna göre âyetin mânâsı: "Allah Teâlâ, kalblerde saklı ve gizli olan herşeyi bilir" şeklinde olur.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ, kıyamet günü, bütün mahlûkâtı biraraya toplar ve onlara kalblerinden geçirdiklerini haber verir. Mü'minlere haber verir ve sonra onları affeder. Günahkârlara da, kalblerinden geçirdikleri küfür ve günahları haber verir."

e) Allah Teâlâ, bu beyânı müteakip, *"sonra dilediğini bağışlar, dilediğini de azablandırır"* buyurmuştur. Buna göre, bu bağışlama, böyle düşüncelerin kalbine gelmesinden hoşlanmayan kimselerin payı; azab da, böyle düşüncelerde ısrar edip, onları hoş karşılayan kimselerin payıdır.

f) Bazı âlimler, bu âyetten maksadın, şâhidliği gizlemek olduğunu söylemişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü lafız umûmî (genel)dir ve hernekadar o hükmün peşinden geliyorsa da, bunu sadece ona has kılmamak gerekir.

g) Bu âyetin, *"Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* âyeti ile neshedilmiş olduğu görüşü rivayet edilmiştir. Fakat bu, şu sebeplerden ötürü zayıftır:

1- Nesh, ancak "Onlar, daha önce, savuşturmaktan âciz oldukları bu tür

düşüncelerden kaçınmakla emrolunmuşlardı" dememiz hâlinde mümkün olur ki bu denemez. Çünkü mükellefiyet, ancak insanın gücü dahilindeki şeylerde söz konusudur. İşte bu sebepten ötürü, Hz. Peygamber (s.a.s): بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsâmahakâr olan Haniflik (tevhid) inancı ile gönderildim"*[15] buyurmuştur.

2- Neshe, âyetin bu tür düşünce ve niyetlerden dolayı ikâba delâlet etmesi halinde ihtiyaç hissedilir. Halbuki âyetin buna delâlet etmediğini daha önce belirtmiştik.

3- Ahbârın (hâdise ve kıssaların) neshedilmesi câiz değildir. Nesh, ancak emir ve nehiylerde câizdir.

Bil ki ahbârın neshedilip edilemeyeceği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Biz "Usûl-ül-Fıkıh" kitabımızda bunu anlattık. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak: فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ *"Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azâb eder"* buyurmuştur. Bu cümle ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyeti büyük günah sâhibi kimselerin affedilebileceği hususuna delil getirmişlerdir. Bu böyledir; çünkü itaatkâr mü'minin azâb edilmeyip, mükâfaatlandırılacağında; kâfirin ise mükâfaatlandırılmayıp cezalandırılacağı hususunda kesin hüküm vardır. O hâlde, Hak Teâlâ'nın: *"Sonra, dilediğini bağışlar, dilediğine de azâb eder"* buyruğu, sevâb ve mükâfaattan birisine kesin hükmetmeyi ortadan kaldırır. Bundan dolayı, geriye bunun, günahkâr mü'minin nasibi olması kalır.

İKİNCİ MESELE

Âsım ve **İbn Âmir**, râ ve bâ harfinin ref'i ile وَيُعَذِّبُ ve فَيَغْفِرُ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, bunları وَيُعَذِّبْ ve فَيَغْفِرْ şeklinde meczûm olarak okumuşardır. Merfu okuyanlar, bu ifâdeleri müste'nef bir cümle sayarak; meczûm okuyanlar ise, bunları يُحَاسِبْكُمْ kelimesine atfederek böyle okumuşlardır. **Ebû Âmr**'ın, يَغْفِرْ لِمَنْ يَشَاءُ kısmındaki râ'yı lâm'a idğam ederek, يَغْفِرُ لَمَنْ يَشَاءُ şeklinde okuduğu nakledilmiştir.

Keşşâf sâhibi bu hususta şöyle der: "Bu, hatalı bir okuyuştur ve bunun **Ebu Âmr**'a nisbeti yalandır. Böyle bir dil hatası, Arapçayı en ileri derecede bilen bir zata hiç isnad edilebilir mi?"

Daha sonra Allah Teâlâ: وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah herşeye hakkıyla*

(15) **Müsned**, 5/266

kâdirdir'' buyurmuştur. Allah Teâlâ: *''Göklerde ve yerde bulunan bütün şeyler Allah'ındır''* buyruğu ile mülk ve melekûtun; *''Siz, içinizdekini açıklasanız da, gizleseniz de, Allah onunla sizi hesâba çeker''* sözü ile de ilminin ve ihâtasının mükemmel olduğunu beyân buyurmuş, daha sonra da, *''Allah herşeye hakkıyla kâdirdir''* diyerek kudretinin mükemmel olduğunu ve kendisinin, kahretmesi, kâdir olması, yaratması ve yok etmesi ile de hertürlü mümkinâta hükümran olduğunu bildirmiştir. Bu sıfatlardaki kemâlden, daha büyük ve mükemmel başka bir kemâl yoktur. Bu kemâlat ile mevsuf olan Allah'a, aklı olan her insanın kul olması, boyun eğmesi, emirleri ile yasaklarına itaat etmesi, O'nun gazabından ve nehyettiği şeylerden sakınması gerekir. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِن رَّبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ
وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا
وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ۝

''O Peygamber de kendisine Rabb'inden indirilene imân etti, mü'minler de... (Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı. ''Onun peygamberlerinden hiç birini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız). Dinledik, itaat ettik. Affını dileriz ya Rabbi! Varış ancak sanadır'' dediler''

(Bakara, 285).

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Âyetin daha önceki âyetlerle münasebeti konusunda birkaç vecih bulunmaktadır:

Birinci vecih: Hak Teâlâ önceki âyette Allah'ın mülkünün, ilminin ve kudretinin kemâlini açıklayınca, bunlar da rubûbiyyet sıfatlarının kemâlini gerektirince, işte bunun peşinden hemen, mü'minlerin de Allah'a son derece bağlı, itaatkâr ve boyun eğmiş olduğunu, bunun da kulluğun kemâli olduğunu beyan etmiştir. Allah'ın rubûbiyyetinin kemâli bize tecellî edince, bizden de, O'na karşı kulluğun kemâli zuhur etmiştir. Lütfü ve ihsânı

çok yaygın ve şamil olan Allah'tan ümid edilen, kıyamet gününde bizim hakkımızda inayet, rahmet ve ihsanın kemâlini izhar etmesidir. Allah'ım, sen bu arzumuzu gerçekleştir.

İkinci vecih: Allahu Teâlâ, *"Siz, içinizdekini açıklasanız da gizleseniz de, Allah onunla sizi hesaba çeker"* (Bakara, 284) buyurunca, bizim ne gizli, ne açık, ne zahir ne de batınımızdan hiçbir şeyin O'na asla gizli kalamayacağını beyan etmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bizim için bir medh ve övgü ifâde eden açıklamaları getirerek; *"O Peygamber de kendisine (Rabb'inden indirilene îmân etti, mü'minler de"* (Bakara,285) buyurmuştur. Cenâb-ı Hak sanki, lütfu ve keremi vesilesiyle şöyle demektedir: "Kulum, her ne kadar ben senin bütün hallerine muttali isem de, bunlardan ancak, senin için bir medh ü senâ olacak olanları zikrederim.. Öyle ki sen böylece benim, mülk, ilim ve kudret hususunda kemâl sahibi olduğum gibi, aynı şekilde cömertlik ve merhamet, iyilikleri izhar ve hataları da örtme hususunda da kemâl sahibi olduğumu bilir, anlarsın!"

Üçüncü vecih: Cenâb-ı Hak Bakara sûresine, gayba iman eden, namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiklerinden infâk eden muttakîleri medhederek başlamış; sûrenin sonunda da, başında medhü senâ ettiği kimselerin, Muhammed (s.a.s)'in ümmeti olduğunu beyân ederek, *"...Mü'minler de (onlardan) herbiri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı." O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız", (hepsine inanırız derler)"* (Bakara, 285) buyurmuştur. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın sûrenin başındaki, *"ki onlar gayba îmân ederler"* (Bakara, 3) âyetinden muradı da budur. Sonra, Cenâb-ı Hak burada, *"Dinledik, itâat ettik"* buyurmuştur; *"namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden de infâk ederler"* (Bakara, 3) âyetinden murad da, budur.

Cenâb-ı Hak burada, *"Affını dileriz ya Rabbi. Varış ancak sanadır"* buyurmuştur; O'nun, *"Âhirete ise, yakînî ve kat'î olarak inanırlar"* (Bakara, 4) âyetinden murad edilen de budur.

Cenâb-ı Hak burada daha sonra, *"Ya Rabb, unutur yahut yanılırsak, bizi tutup sorguya çekme"* (Bakara, 286) sözleriyle onların Rablerine nasıl tazarru ve niyazda bulunduğunu açıklamıştır ki, bu da, O'nun, *"İşte onlar, Rab'lerinden gelen bir hidâyet üzerindedirler. İşte onlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridirler"* (Bakara, 5) âyetinden kastedilendir.

Dördüncü vecih: Bu vecih şöyledir: Vahiy meleği Allah katından peygambere gelip de O'na, "Muhakkak ki, Allah seni, bütün varlıklara peygamber olarak yolladı" deyince, peygamberin, meleğin sözünde sadık olup

olmadığını bilmesi, ancak, Allahu Teâlâ'nın bu meleğin doğru söylediği hususunda izhar edeceği bir mûcize ile mümkün olabilir. Eğer böyle bir mûcize olmazsa, peygamber, haber veren bu varlığın sapmış ve başkalarını da saptıran bir şeytan olduğunu düşünebilir, böyle bir şeyi câiz görebilir. Bu melek yine, Allahu Teâlâ'nın sözünü işittiğinde, duyduğu şeyin başkasının değil de Allah'ın sözü olduğuna delâlet edecek bir mûcizeye ihtiyaç duyar... Bu mertebeler, birkaç bakımdan mûteberdirler:

a) Meleğin duyduğu şeyin sadece Allah'ın kelamı olup başka bir şey olmadığını ispatlayan bir mûcizenin bulunması. İşte melek bu mucize vasıtasıyla, Allah'ın sözünü duyduğunu bilir.

b) Bunun, meleğin sözünde ve iddiâsında doğru olduğu; bunun şeytan olmayıp, Allah'ın göndermiş olduğu bir melek olduğu hususunda, peygamber için bir mucize olması..

c) Bunun, ümmet nazarında, peygamberin elinde zuhur etmiş olan bir mucize olması.. Böylece bu mûcizeyle ümmet-i Muhammed, peygamberin, davasında sadık olduğu hususunda istidlâl eder... Öyle ise peygamber, kendisinin Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilemeyince, bunu bilmeye ümmetin de gücü yetmez. Allah Teâlâ bu sûrede, muhtelif şerîatları ve ahkamın kısımlarını zikrederek آمَنَ الرَّسُولُ *"O peygamber îmân ettî.."* buyurmuş ve böylece peygamberin, bunun Allah'tan gelen ve kendisine ulaşan bir vahiy olduğunu; bunu kendisine haber verenin, Allah tarafından gönderilmiş ve tahrif etmekten masûm olan vahiy meleği olduğunu, saptıran bir şeytan olmadığını bildiğini açıklamıştır. Cenâb-ı Hak sonra, Allah'ın Resûlü (s.a.s)'nün buna olan imânını zikretmiştir ki bu önce gelen mertebedir. Bunun peşinden de buna olan mü'minlerin imânını zikretmiş, ki bu da sonraki mertebedir ve şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler de (îmân ettiler). Her birî, Allah'a ... inandı"* buyurmuştur.

İşte kim bu sûrenin nazmı, yani kelamın dizilmesindeki incelikler ve tertibinin eşsizliği hususunda iyiden iyiye düşünürse, Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarının fesahati ve manalarının üstünlüğü yönünden bir mûcize olduğu gibi, tertibi ve âyetlerinin nazmı (dizilmesi) bakımından da bir mûcize olduğunu anlar. "Kur'ân, uslûbu bakımından bir mûcizedir" diyenler de galiba bunu kastetmişlerdir. Ancak; şu kadar var ki ben müfessirlerin çoğunun, bu meselelerin farkına varmayıp, böylesi inceliklere dönüp bakmadıklarını gördüm. Bu konuda durum, hiç de böyle küçümsenecek gibi değildir. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَالنَّجْمُ تَسْتَصْغِرُ الْأَبْصَارُ رُؤْيَتَهُ / وَالذَّنْبُ لِلطَّرْفِ لاَ لِلنَّجْمِ فِي الصِّغَرِ

"Gözler yıldızı küçük görür. Küçük görmenin günahı yıldıza değil göze âittir."

Allah Teâlâ'dan, bizi bildiklerimizden faydalandırmasını, lütfu ve keremi ile bize faydası olacak şeyleri öğretmesini niyâz ederiz.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın: آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ sözünün mânâsı, "O Peygamber, muazzam deliller ve apaçık mucizeler ile bu Kur'ân'ın ve onda bulunan bütün hükümlerin Allah katından indiğini, bunların ne şeytanların ilkâ ettiği şeyler kabilinden, ne de bir sihir, kehânet ve gözboyayıcılığı kabilinden bir şey olmadığını bilmiştir. O, bunu ancak, vahiy meleği Cebrâil (a.s)'in elinde tecelli eden güçlü mûcizelerin zuhûr etmesi ile bilmiştir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın: وَالْمُؤْمِنُونَ *"Mü'minler de (îmân ettiler)"* ifâdesi hakkında iki ihtimal bulunmaktadır:

a) Söz, bu kelime ile tamamlanmaktadır. Buna göre âyetin mânâsı, "Peygamber ve mü'minler, ona Rabb'inden indirilene imân ettiler" şeklindedir.

كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ ifâdesi ile yeni bir söz başlamıştır. Buna göre mânâ, "Daha önce zikredilmiş olanlardan herbiri, ki bunlar da peygamber ile mü'minlerdir, Allah'a imân etti" şeklindedir.

b) Sözün, bu kelimeden önce tamamlanıp, bu وَالْمُؤْمِنُونَ kelimesi ile yeni bir cümleye başlanmıştır. Buna göre mânâ, "Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilen herşeye imân etti. Mü'minler de, muhakkak ki Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiler" şeklinde olur. Birinci ihtimal, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Rabb'ine imân etmemiş iken, sonra imân ettiğini ve istidlâl vaktinden önce imanının olmadığı zannını uyandırabilir. İkinci ihtimale göre ise, lafız, meydana gelen şeyin, O Peygamber'in kendisine indirilmiş olan ahkama imân etmesi olduğunu hissettirir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Halbuki (vahiyden evvel) kitap nedir, imân nedir, bilmezdin"* (Şûra, 52) buyurmuştur.

Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine icmâlî (toptan) imâna gelince bu, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'i yarattığı ilk andan itibaren, onda mevcut idi. Hz. İsâ (a.s), doğduğu zaman "Ben, Allah'ın kuluyum, O bana kitap verdi" demişken, Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında bunu uzak görmek nasıl mümkün olur? Hz. İsâ (a.s)'nın çocuk iken Allah'ın peygamberi olduğu akıldan

uzak görülmeyince, "Hz. Muhammed (s.a.s), mükemmel bir akıl ile yaratıldığı ilk andan itibaren, Rabb'ini biliyordu" denilmesi, nasıl uzak bir ihtimal olarak görülür?

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Rabb'i tarafından kendisine idirilene; mü'minlerin ise, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân ettiklerini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bilhassa buna imân ettiği ifâde edilmiştir. Çünkü Rabb'inden kendisine indirilen şey, bazan başkasının "metluv" (16) diye isimlendirdiği, tanıyıp imân etmesi mümkün olan bir söz olur, bazan da, peygamberden başkasının bilemeyeceği bir vahiy olur. Böylece o hususa sadece Hz. Peygamber (s.a.s) imân etmiş olur, başkasının imân etmesi mümkün olmaz. İşte bu sebepten dolayı, imân konusunda, başkasının imân etmesinin mümkün olmayacağı bir hususa, sadece Hz. Peygamber imân etmiş olur.

Sonra Allah Teâlâ: وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَٰئِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ *"Mü'minlerden herbiri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Âyete Göre İmânın Mertebeleri

Bil ki bu âyet, şu dört mertebenin bilinmesinin, imânın şartlarından olduğunu gösterir:

Birinci mertebe: *Allah Teâlâ'ya imân etmek.* Bu böyledir, çünkü âlemin, herşeye kâdir olan, herşeyi bilen, her türlü ihtiyaçtan âzâde bir Yaratıcısı olmadıkça, peygamberlerin doğru söylediklerine inanmak imkânsız olur. İşte bu sebeple Allah'a imân edip, O'nu tanıma, imânın temeli olmuştur. Bu sebeple de Hak Teâlâ, burada öncelikle "Allah'a imânı" zikretmiştir.

İkinci mertebe: Allahu Teâlâ melekleri vasıtası ile peygamberlerine vahyetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"O, kendi emriyle kullarından dilediğine vahiy ile melekleri indirir"* (Nahl, 2); *"(Ya) bir vahiy ile, ya bir perde arkasından, yahut bir elçi gönderip de kendi izniyle dilediği şeyi vahyetmesi dışında, Allah'ın hiçbir insana konuşması (vâkî) olmamıştır"* (Şûrâ, 51); *"Çünkü (Cebrâil), senin kalbine o Kur'ân'ı indirmiştir"* (Bakara, 97); *"Onu, Ruhu'l Emîn, senin kalbine indirdi..."* (Şu'arâ, 193-194) ve *"O (Kur'ân'ı) müthiş kuvvetlere sahip olan öğretti"* (Necm, 5). Allah'ın vahyinin, insanlara melekler vasıtası ile ulaştığı sâbit olunca, melekler de Allah ile insan arasında bir vasıta gibi olurlar. İşte bundan dolayı, meleklere imân âyette ikinci mertebede zikredilmiştir. Yine bu incelikten dolayı Hak Teâlâ: *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığını, adâleti ayakta*

(16) Kur'an'ın ayetleri, okunarak ibâdet edildikleri için, "vahy-i metlûv" (okunan vahiy) diye: Hz. Peygamberin vahye dayandığına inanılan hadisleri de "vahy-i gayr-i metlûv" (Okunması ile ibâdet edilmeyen) diye isimlendirilmiştir.

tutarak açıkladı. Melekler ve ilim sahipleri de (böylece inandı..)'' (Al-i İmran, 18) buyurmuştur.

Üçüncü mertebe: *Kitaplara İmândır.* Kitap, meleğin Allah'tan alıp, insanlara ulaştırdığı vahiydir. Bunu, ayın yüzünün güneşin ışığından alarak aydınlanmasına benzetebiliriz. Buna göre melek, ay gibi; vahiy ise ayın nurlanması gibi olmuştur. Ayın bizzat kendisinin, derece bakımından nurlanmasından önce oluşu gibi, meleğin kendisi de "kitaplar" diye ifâde olunan vahiyden öncedir. İşte bu sebeple, âyette *''kitaplar''* sözü, meleklerden sonra zikredilmiştir. Yine bundan dolayı Allah Teâlâ, kitaplara imânı, meleklere imandan sonra zikretmiştir.

Dördüncü mertebe: *Peygamberlere İmandır.* Peygamberler, vahyin nûrunu meleklerden alan insanlardır. Bundan dolayı peygamberler, mertebe bakımından kitaplardan sonradırlar. Bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ, peygamberlere imânı dördüncü sırada saymıştır.

Bil ki bu şekilde yapılan bu dörtlü tertibte, ince sırlar ve kitaplarda açıklanması yerinde olmayan büyük hikmetler vardır. Yaptığımız bu kadar izah, mevzunun şerefi için kifâyet eder.

İKİNCİ MESELE

Allah'a imân, O'nun varlığına, sıfatlarına, fiillerine, hükümlerine ve isimlerine imândan ibarettir.

Allah'ın varlığına imân, insanın bir mekânı olan varlıkların ötesinde, bütün varlıkları yaratan bir Yaratıcının olduğunu bilmesidir. Buna göre, mücessime itikâdına sahip olanlar, Allah'ın varlığını kabul etmezler. Çünkü mekan tutan varlıkların dışında, bunlara göre hiçbirşey yoktur. Binâenaleyh bizim ile mücessime arasındaki ihtilâf, Allah'ın zâtının varlığını kabul etme hususundadır. Felsefeciler ile Mu'tezile, mekan tutan varlıkların (yani maddî varlıkların) ötesinde, onları yaratan bir mevcudun bulunduğunu kabul ederler. Buna göre, felsefeciler ve Mu'tezile ile bizim aramızdaki ihtilaf, Allah'ın zâtı konusunda olmayıp, O'nun sıfatları hususundadır.

Allah'ın sıfatlarına imâna gelince, O'nun sıfatları iki kısımdır, selbî ve subûtî...

Selbî sıfatları: İnsanın Cenâb-ı Hakk'ı her türlü terkibten münezzeh tek bir zat olarak bilmesidir. Çünkü her mürekkeb varlık, kendisini meydana getiren parçalardan herbirine muhtaçtır. Parçalarından herbiri, kendisinden başka olan şey, mürekkebtir, başkasına muhtaçtır ve "mümkin" bir varlıktır. Binâenaleyh her mürekkeb varlık, mümkin li-zâtihi (zatı gereği mümkin)dir. Zatı gereği mümkin olmayıp, vâcib olan varlığın, kesinlikle mürekkeb olmaması, aksine

mutlak mânâda tek olması gerekir. O, zâtı bakımından tek (müfred) bir varlık olunca, onun bir mekan tutmaması, cisim veya cevher olmaması, bir mekanda bulunmaması, bir mekanın sıfatı olmaması, bir mahalde olmaması, değişmemesi ve hiçbir surette başkasına muhtaç olmaması gerekir.

Subûtî sıfatları: İnsanın, zâtı gereği mûcib olan şeyin, mümkinâttan birine olan nisbetinin, diğerlerine olan nisbeti gibi olduğunu bilmesidir. Buna göre biz, bu mahlûkatın bulunduğu durumların, aksine olabilecek bir şekilde meydana gelmiş olduklarını görünce, bu durumlar üzerinde mü'essir olan zâtın, zâtı gereği mûcib değil, kâdir ve irâde sahibi olduğunu anlarız. Sonra bu insan, Allah'ın fiillerindeki sağlamlığı ve güzelliği ile de, O'nun ilminin tam olduğuna istidlâl eder. Böylece de o insan, Allah'ın kâdir, âlim, hayy, semî, basîr ve celâl ile kemal sıfatları ile mevsuf olduğunu anlar. Biz bu hususu, اَللّٰهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ (Bakara, 255) âyetinin tefsirinde genişçe anlattık.

Allah'ın fiillerine imân: Senin O'nun dışında kalan herşeyin mümkin ve muhdes (sonradan olma) varlıklar olduğunu; aklının açıkça göstermesi ile de, mümkin ve muhdes varlıkların zatları gereği meydana gelemeyeceklerini, aksine onları yaratan bir mûcid'in bulunduğunu bilmendir ki bu mûcid ezelî ve ebedî olan Allah Teâlâ'dır. İşte bu delil seni, Allah'ın dışındaki herşeyin, ancak O'nun yaratması, icâd etmesi ve meydana getirmesi ile olacağına kesin hükmetmeye götürür.

Canlıların İhtiyarî Fiillerini Yaratan da Allah'dır

Fakat arada bir düğüm var, o da canlılara ait olan ihtiyârî fiiller meselesidir. Birinci hüküm ki bu, bu fiillerin mümkin ve muhdes olmalarıdır, binâenaleyh bunların da mutlaka, bu hususta değişmeyen vâcibu'l-vücûd bir zâta isnâd edilmeleri gerekir.

Buna göre eğer, "Ben, hareket etmek istediğimde hareket ediyor, etmemek istediğimde ise etmiyorum. Binâenaleyh hareket etmem veya etmemem, başkasının değil benim elimde" dersen, biz deriz ki: Sen, hareket etmeyi istemenden dolayı hareket etmeni; hareket etmemeyi istemenden dolayı da hareketsiz kalmayı düşündün. Böylece de hareket etmeyi istemenden önce hareket edemedin, ve durmayı istemenden önce de duramadın. Hareket istemen anında mutlaka hareket etmen gerekir. Bu husus, böyle sâbit olunca, biz deriz ki: Sendeki bu istek nasıl meydana gelmiştir. Çünkü bu isteğin meydana gelmesi ya bir muhdis (meydana getiren) tarafından kesinlikle değildir veyahut da bir muhdis tarafındandır. Sonra bu muhdis, ya kulun kendisidir, veya Allah Teâla'dır. Eğer, bu isteğin bir muhdise bağlı olmaksızın meydana

çıktığını söylersek, bundan bir yaratıcının olmadığı neticesi çıkar. Eğer o isteğin îcâd edicisinin ve meydana getireninin kulun kendisi olduğunu kabul edersek, kul bu isteği meydana getirmede, bir başka isteğe daha muhtaç olur ki, bu da teselsüle götürür. Böylece insanın o isteğini Allah'ın yarattığı ve meydana getirdiği ortaya çıkmış olur. Bunun böyle olduğu da sâbit olunca biz deriz ki: İnsanın, o meşî'etin (isteğin) meydana gelişinde, bir tesiri yoktur. O istek meydana geldikten sonra ise, insanın o isteğine terettüb edecek fiil hususunda, ancak onu istemekten başka bir çaresi ve diledikten sonra fiilin meydana gelmesinde de bir ihtiyarı yoktur. Buna göre insan, ihtiyar (irâde) sahibi görünen mecbûr bir varlıktır. Bu, ikna edici güçlü bir izahtır.

Ama şu iki problem bunun karşısına dikilir:

1- Allah'ın hikmetinin kemâline, küfür ve fısk gibi şu çirkin ve kötü amelleri yaratma nasıl uygun düşer?

2- Şayet herşey Allah'ın yaratmasıyla ise, bu durumda insana, nasıl emir ve yasak, medh ve zemm, sevab ve ikâb terettüb eder?

Hasmın ileri süreceği problemler işte bunlardır. Fakat, çeşitli yerlerde de izah ettiğimiz gibi, aynı şeyler ilim meselesinde, hasmımız aleyhinde söz konusudur.

Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur?

Allah'a imân'ın dördüncü kısmı da, O'nun hükümlerini bilip inanmaktır. İnsanın, Allah'ın hükümlerini bilme hususunda, şu dört şeyi bilmesi gerekir:

a) Allah'ın hükümleri, kesin olarak bir illete bağlanamaz. Çünkü bir illete ve sebebe bağlı olan herşeyin sahibi, zâtı gereği noksan, ve başka birşeyle tamamlanmış olur ki bu, Allah Teâlâ için düşünülemez.

b) Allah'ın hükümlerinden maksadım, insanın, Allah'a değil, kula yönelik bir menfaatın bulunduğunu bilmesidir. Çünkü Allah Teâlâ, kendisi için menfaat celbetmekten ve zarar defetmekten münezzehtir.

c) Allah'ın dünyada nasıl diler ve isterse, öylece hükmedeceğini ve vâcib kılacağını insanın bilmesidir.

d) İnsanın, yapmış olduğu fiil ve amellerden dolayı, Allah'ın üzerinde hiç kimsenin bir hakkının olmadığını; âhirette O'nun istediklerini fazl-ı ilâhisi ile bağışlayıp, dilediği kimselere de adaleti ile azab edeceğini, Allah'tan kabih (= çirkin, yakışıksız) bir fiilin sudûr etmeyeceğini ve hiçbir şeyin Allah'a gerekli olmadığını bilmesidir. Çünkü herşey Allah'ın mülkü ve milkidir. Mecâzî

mânâdaki mâliklerin, yine mecâzî mânâdaki mâlikler uzerinde bir hakkı yoktur. O hâlde gerçek mânâda memlûk (Allah'ın kulu ve kölesi) olan insanların, hakikî mânâda mâlik olan Allah'ın yanındaki durumları nasıl olur, siz düşünün!

Allah'a imânın beşinci kısmı: O'nun isimlerini bilmektir. Allah Teâlâ, A'raf sûresinde: *"En güzel isimler Allah'ındır"* (A'raf, 180); İsrâ sûresinde: *"Hangi ismiyle çağırırsanız çağırın, en güzel isimler O'nundur"* (İsra, 110); Taha sûresinde: *"Allah, o (Allah)'dır ki, kendisinden başka hiçbir tanrı yoktur. En güzel isimler O'nundur"* (Ta-ha, 8) ve Haşr sûresinin sonunda: *"En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olan herşey O'nu tesbîh eder"* (Haşr, 24) buyurmuştur. En güzel isimler (Esmâ-i Hüsnâ), mâsûm peygamberlerin lisanı üzere indirilen ilahî kitaplardaki Allah'ın isimleridir. Bu, Allah'a imânın önemli noktalarına işaret eden bir izahtır.

Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri

Meleklere iman da, şu dört mertebede olur:

Birinci mertebe: Meleklerin varlığına imân etmektir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Melekler, ya sırf ruhânî varlıklardır yahut cismanî varlıklardır veyahut da bu iki kısımdan mürekkebtir. Meleklerin cismanî varlıklar olduğunun kabul edilmesi durumunda, bunlar ya latîf (şeffâf) veyahut da kesîf (yoğun ve katı) cisimler olur. Eğer bunlar latîf olurlarsa, bu durumda ya nûranî cisimlerdir, veyahut da hava nev'inden cisimler... Eğer böyle olurlarsa, cisimlerin şeffâflıklarıyla beraber, son derece güçlü olmaları nasıl mümkün olur? Bu, Kur'ânî ve aklî hikmet ilimlerinde derinleşmiş âlimlerin makamıdır.

Meleklere imân konusunda **ikinci mertebe,** onların masûm ve temiz olduklarını bilmektir. *"Kendilerine her suretle kâhir ve hâkim olan Rab'lerinden korkarak, kendilerine emredilen şeyleri yaparlar"* (Nahl, 50) ve *"Onlar ibâdet etmekten aslâ kibirlenmezler, yorulmazlar da"* (Enbiya, 19). Çünkü onlar, ancak Allah'ın zikrinden tad alır ve O'na ibâdete ünsiyyet duyar, bununla sevinirler. Nasıl, bizlerden her birinin hayatı havayı teneffüs etmekten ibaret ise, bunun gibi meleklerin hayatı da Allahu Teâlâ'nın zikri, O'nun tâati ve marifeti iledir.

Üçüncü mertebe: Melekler, Allah ile kul arasında vasıtadırlar. Onlardan her bir kısmı, bu âlemin kısımlarından bir kısmın işlerini idâre etmekle görevlendirilmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Saflar bağlayıp duranlara, sevk ve men edenlere yemin ederim ki.."* (Saffât, 1-2), *"Tozutup savuranlara, sonra da yükü taşıyanlara... yemin ederim"* (Zariyat, 1-2), *"Andolsun birbiri ardınca gönderilip de, sert rüzgârlar gibi estikçe esenlere..."* (Mürselât, 1-2) ve, *"Andolsun (boğulmuş olan) ruhları ta derinliklerinden söküp koparan, (mü'minlerin*

ruhunu da) yumuşaklıkla çıkaran (meleklere)...'' (Nazıât, 1-2) buyurmuştur. Biz bu âyetlerin tefsirinde, birçok gizli sırlar zikretmiştik. İlimde derinleşmiş olanlar, yazmış olduklarımızı gözden geçirirlerse, bunlara onlar da muttali olurlar.

Dördüncü mertebe: Allah'ın indirmiş olduğu kitapları, peygamberlere ancak melekler vasıtasıyla ulaşır. Nitekim Hak Teâlâ: *''Şüphesiz muhakkak ki o (Kur'ân) çok şerefli bir elçinin kelâmıdır. Ki o (elçi) çetin bir güce sâhiptir. Arşın sahibi nezdinde çok itibarlıdır. Orada kendisine itâat olunandır, bir emîndir''* (Tekvir, 19-21) buyurmuştur. Meleklere imân konusunda, mutlaka bu mertebelerin nazar-ı dikkate alınması gerekir. Akıl, bu mertebelere ne kadar dalarsa, o kimsenin meleklere olan imanı o nisbette tam ve mükemmel olur.

Allah'ın Kitapları: Mahiyetleri, Hükümleri

Kitaplara İmâna gelince, bu hususta da mutlaka şu dört mertebenin bulunması gerekir:

Birinci mertebe: İnsanın, bu kitapların Allah'ın peygamberlerine gönderdiği bir vahiy mahsulü olduğunu, onun kehânet, sihir ve şeytanlara kötü ruhların ilkâsı kabilinden bir şey olmadığını bilmesidir.

İkinci mertebe: İnsanın, bu kitapların vahyedilmesinin, her ne kadar temiz ve mutahhar melekler tarafından olmuşsa da, Allahu Teâlâ'nın bu temiz ve lekesiz vahyi indirmesi esnasında, hiçbir şeytana sapıklıklarından hiçbir şeyi ilkâ etme fırsatını vermeyeceğini bilmesi ve anlamasıdır. Bu durumda da o insan, "şeytanın, vahiy inzâli sırasında تِلْكَ الْغَرَانِيقُ الْعُلَا "Bunlar en yüce kuğulardır." (Putlar hakkında) sözünü ilkâ ettiğini söyleyen bir kimsenin, ne cüretkâr bir söz söylemiş olduğunu ve Kur'ân'ı tenkîd ve onu tâ'n etme kapılarını ve yollarını açtığını anlamış olur.

Üçüncü mertebe: Bu Kur'ân'ın değiştirilmediğini ve tahrif edilmediğini bilmesidir. "Kur'ân'ın bu şekildeki tertibi, **Hz. Osman**'ın tertibidir" diyen kimsenin sözünün bozukluğu da buraya dahildir. Çünkü böyle diyen kimse, Kur'ân'ı hüccet olmaktan çıkarmıştır.

Dördüncü mertebe: İnsanın, Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri kapsadığını, onun muhkeminin, müteşabihin mânâsını beyân edip ortaya koyduğunu bilmesidir.

Peygamberlere İmân

Peygamberlere İmân hususuna gelince, bu hususta da şu dört mertebenin bilinmesi gerekir:

Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri

Birinci mertebe: İnsanın, peygamberlerin günahsız, mâsûm olduklarını bilmesidir. Biz bu meseleyi Cenâb-ı Hakk'ın: *"Bunun üzerine şeytan onları oradan kaydırıp, içinde bulundukları durumdan çıkarıvermişti"* (Bakara, 36) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye açıklamıştık. Bize muhalif olan kimselerin kendisiyle istidlâl ettikleri âyetlerin tamamının muhtemel mânâlarını, Allah'ın yardımıyla bu tefsirde yazdık, anlattık...

İkinci mertebe: İnsanın, peygamberin peygamber olmayanlardan daha üstün olduğunu bilmesidir. Sûfîlerden bu hükme karşı çıkan kimseler vardır.

Üçüncü mertebe: Bazı âlimler, peygamberlerin meleklerden daha üstün olduğunu söylemişlerdir. Âlimlerin çoğu ise, semavî meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu, peygamberlerin ise arzî, (yeryüzündeki) meleklerden üstün olduğunu söylemişlerdir. Biz bu meseleyi, *"hani biz meleklere, "Adem'e secde edin.." demiştik"* (Bakara, 34) âyetinin tefsirinde açıkladık. Mükâşefe erbâbının ise, bu meselede çok ince ve derin görüşleri bulunmaktadır.

Dördüncü mertebe: İnsanın, peygamberlerin bir kısmının bir kısmından üstün olduğunu bilmesidir. Biz bu hususu da, Hak Teâlâ'nın, *"Resullerin bir kısmını bir kısmından üstün kıldık"* (Bakara, 253) âyetinin tefsirinde izâh ettik. Ulemâdan, bunun böyle olduğunu kabul etmeyip de, Hak Teâlâ'nın, *"Biz, O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız"* âyetiyle istidlâl edenler de vardır.

Âlimler, bu görüşte olanlara şu şekilde cevap vermişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın bu beyanından maksat, başka bir şeydir ki, o da şudur: Peygamberler hayatta iken, onların peygamberliğini isbat etmenin yolu, dâvâlarına muvafık bir şekilde mûcizelerin zuhûr etmesidir. Peygamberliğin isbâtının yolu bu olunca, dâvâsına muvafık bir şekilde mucizesi zuhûr eden herkesin sâdık ve doğru olması gerekir. Eğer bu yol sahih olarak kabul edilmezse, bunun, onlardan herhangi biri hakkında peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesi gerekir. Ama, bunun bazısının peygamberliğinin doğruluğuna delâlet edip, bazısının da peygamberliğinin doğruluğuna delâlet etmemesine gelince, bu iddiâ fasit ve çelişik bir iddiâdır." Bundan maksat, **Hz. Musa** ve **Hz. İsa**'nın peygamberliğini kabul edip de, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in nübüvvetini yalanlayan yahudî ve hristiyanların yolunun yanlış ve tutarsızlığını ortaya koymaktır. İşte Hak Teâlâ'nın: *"Onun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* beyanından maksat budur; yoksa

sizin dediğiniz gibi, onların bazısının bazısından daha üstün olmasının caiz olmaması değildir. İşte bu anlattığımız hususlar, Allah'a, O'nun meleklerine, kitap ve peygamberlerine imân etmeye dair olan esaslara bir işarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hamza, müfred sîgasıyla, وَكِتَابِهِ (ve kitâbına); diğer kırâat imamları ise cemi siğasıyla وَكُتُبِهِ (ve kitaplarına) şeklinde okumuşlardır. Birinci kırâatin dayanağı şu iki şeydir:

a) Bu okuyuştan maksat, bu kitabın Kur'ân-ı Kerim olduğunun kastedilmesidir. Gönderilen son kitap olan Kur'ân-ı Kerim'e imân etmek, Allah'ın bütün kitaplarına ve peygamberlerine iman etmeyi içine alır.

b) Cins mânâsı murad edilerek bu şekilde okunmuştur ki, bu da çoğul mânâsına tekâbül eder. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın:

فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

"Allah, müjdeleyici ve korkutucu olmak üzere peygamberler gönderdi; onlarla beraber de, hak olarak kitap indirdi" (Bakara, 213) âyetidir.

Buna göre eğer, "Cins isim, elif lâmlı olduğu zaman ancak, umûm ifâde eder. Bu ise, (وَكِتَابِهِ kelimesi), elifiâmlı değil, izâfetli olarak okunmuştur" denilirse, biz deriz ki: İsimler bazan muzaf olarak gelir, biz bununla da çokluk mânâsını kastederiz.. Nitekim Hak Teâlâ: وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لاَ تُحْصُوهَا *"Eğer, Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız, onları sayamazsınız"* (Nahl, 18) ve أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَآئِكُمْ *"Oruç gecesinde hanımlarınıza yaklaşmanız size helâl kılındı"* (Bakara, 187) buyurmuştur ki, bu "helâl kılınma" bütün oruç geceleri için söz konusudur. Âlimler, kelimenin, hem kendinden önceki hem de kendinden sonraki çoğul kelimelerle bir benzerlik arzetmesi sebebiyle cemi olarak كُتُبِهِ okunmasının daha efdal olduğunu ve bu şekilde okuyuşun, ekseriyetin kırâati olduğunu söylemişlerdir. Bil ki kurrâ, Hak Teâlâ'nın وَرُسُلِهِ sözünde, sîn harfinin damme ile (ötreli) okunacağı hususunda ittifak etmişlerdir. **Ebu Amr** bu kelimeyi sükûn ile, **Nâfi** de her iki kelimede tahfif ile وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ şeklinde okumuşlardır. Çoğunluğun delili, kelimenin aslının, ayne-l-fiili'nin dammesiyle فُعُلٌ vezninde olmasıdır. **Ebu Amr**'ın delili ise, peşpeşe dört harekenin gelmemesidir. Zira, Araplar böyle bir şeyi hoş görmemektedirler. İşte bu sebepten dolayı, şiirde de, *zihâf* زِحَافٌ durumu hariç, dört hareke peşpeşe gelmez. Birinci görüşte olanlar, harekelerin peşpeşe gelmesi, tek bir kelimede olunca mekruhtur. Ama iki kelimede olması haline gelince, kendisinde peşpeşe harekeli beş harf bulunduğu halde فِي وَجَعَلَ lâfızlarında bir idğamın gerekmemesi deliliyle, mekrûh sayılmaz. Halbuki, bir

kelimeye zamir bitiştiğinde bu kelime, tek bir kelime değil, iki kelime olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'hın, لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ buyruğunda bir hazf bulunmaktadır. Buna göre takdir, يَقُولُونَ لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerinden ayırmayız" [derler]" şeklindedir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, وَالْمَلٰئِكَةُ بَاسِطُوا اَيْدِيهِمْ اَخْرِجُوا *"Melekler de pençelerini uzatarak, "canlarınızı kurtarın!.."* (En'âm, 93) âyetinde olduğu gibidir. Bunun mânası, يَقُولُونَ اَخْرِجُوا "canlarınızı kurtarınız, (derler)" şeklindedir. Yine Cenâb-ı Hak:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ اَوْلِيَآءَ مَا نَعْبُدُهُمْ اِلاَّ لِيُقَرِّبُونَا اِلَى اللّٰهِ

"O'nu bırakıp da birtakım dostlar edinenler, "Biz, bunlara ancak bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye tapıyoruz.." (Zümer, 3) buyurmuştur. Yani, قَالُوا هٰذَا "[Böyle dediler] demektir.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu Amr, (tahtında bulunan zamiri كُلٌّ lafzına râci olacak şekilde) لاَ يُفَرِّقُ (ayırmaz); **Abdullah İbn Mesud** ise لاَيُفَرِّقُونَ "ayırmazlar.." şeklinde okumuşlardır.

ALTINCI MESELE

Âyet-i kerimede geçen أَحَدٌ lafzı, çoğul mânâsındadır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı فَمَا مِنْكُمْ مِنْ اَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ *"O zaman sizden hiç kimse de buna mâni olamaz"* (Hakka, 47) âyetindeki gibidir. Buna göre, âyetin takdiri لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ جَمِيعِ رُسُلِهِ "O'nun peygamberlerinin tamamı arasında hiçbir ayırım yapmayız" şeklinde olur. Bu, âlimlerin söylediği sözdür.

Bana göre ise, burada أَحَدٍ lafzının cemî anlamında olması câiz değildir. Çünkü takdir-i kelam "Allah'ın peygamberlerinin hepsinin arasını açmayız" şeklinde olur. Bu ise yahudî ve hristiyanların peygamberlerden bazılarının arasını açmalarına ters düşmez. Halbuki âyetteki olumsuzluktan maksad, yahudî ve hristiyanların bu şekildeki davranışlarıdır. Çünkü yahudî ve hristiyanlar, bütün peygamberlerin değil, birinin arasını ayırırlar ki o Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Böylece onların yaptıkları bu te'vilin bâtıl olduğu ortaya çıkmış olur. Aksine âyetin mânâsı, "Nübüvvet hususunda peygamberlerden tek biri ile, diğerlerini tefrik etmeyiz" şeklindedir. Biz âyeti bu şekilde tefsir ettiğimizde, bu ifâdenin maksadı yerini bulmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Allah Teâlâ: وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَ اِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"(Onlar) "Dinledik, itaat ettik. Ya Rabbena, mâğfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır" dediler"* buyurmuştur.

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır;

Âyetin makabiliyle ilgisi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

İlmin Amelden Önce Gelmesi

Birinci açıklama: İnsanın kemâli "hakîkâti" zatı gereği, "hayrı"da onunla amel etmek gayesiyle tanımasındadır. Nazarî kuvvetin mükemmelliği ilim, amelî kuvvetin mükemmelliği ise hayır işleme ile (ibâdet ile) olur. Nazarî kuvvet, ameli kuvvetten daha şereflidir. Kur'ân-ı Kerim, nazarî kuvvetin, amelî kuvvetten önce olması şartı ile, bu iki hususla dopdoludur. Nitekim Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'den naklederek, رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *"Rabbim, bana hüküm ihsan et ve beni salihlere ilhâk et"* (Şuârâ, 83) buyurmuştur. Âyet-i kerimedeki *"hüküm"* nazarî kuvvetin mükemmelliğini; *"ve beni salihlere ilhâk et!"* kısmı ise, âmeli kuvvetin mükemmelliğini gösterir. Biz, Kur'ân'daki bu mânânın delillerini şu kitabımızın daha önceki yerlerinde uzun uzadıya anlatmıştık.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu âyetteki durum da aynen böyledir. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"(Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine imân etti. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* ifâdesi, nazarî kuvvetin şu yüce bilgilerle; *"Dinledik, itâat ettik"* sözü ise, beşerî amelî kuvvetin şu mükemmel ve faziletli amellerle mükemmelleşeceğine işârettir. Bu nüktelere vakıf olan herkes, Kur'ân'ın, pekçok kimsenin gafil olduğu şaşırtıcı ve akıllara hayranlık verici birçok sırları ihtiva ettiğini anlar ve bilir.

İkinci açıklama: İnsanın üç günü vardır. *Dün:* Bundan bahsedebilmek, "mebde' bilgisi" diye adlandırılır. *Bugün:* Bundan bahsetmek, "vasat bilgisi" (yani halihazırda bulunulan, gelecek ile geçmiş arasında olan şeyin bilgisi); *Yarın:* Yarından bahsetmek ise, "meâd ilmi" (âhiret ilmi) diye isimlendirilir. Kur'ân-ı Kerim, bu üç mertebeyi de ihtivâ etmektedir. Allahu Teâlâ Hûd sûresinin sonunda, *"Göklerin ve yerin gaybı Allah'ındır. Her iş O'na döndürülür"* (Hûd, 123) buyurmuştur. O'nun, *"Her iş O'na döndürülür"* buyruğu, Allah'ın kudretinin kemâline, aynı zamanda da mebde' ilmine bir işârettir.

Vasatın bilgisi'ne gelince, bu, bu günde meşgûl olunması gereken bir ilimdir. Bu ilmin de iki mertebesi vardır: Başlangıcı ve sonu... Bunun başlangıcı, kullukla meşgul olmaktır. Sonu ise, sebeplere dayanmamak ve bütün işleri,

Müsebbibu'l-Esbâb olan Allah'a havâle etmektir ki, buna da tevekkül denilir. Allahu Teâlâ bu iki makamı, *"Öyleyse O'na ibâdet et ve O'na tevekkül et!"* (Hûd, 123) diyerek zikretmiştir.

Meâd ilmi'ni ise, *"Rabb'in, onların yaptıklarından habersiz değildir"* (Hûd, 123) diyerek zikretmiştir. Yani, "Yarınki gününde amellerinin neticesi sana ulaşacaktır" demektir. Böylece bu âyet-i kerime, bu üç mertebede kendisinden bahsedilen şeylerin kemâlini ihtiva etmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın: *"İzzet sahibi olan Rabb'ini, onların vasıflamalarından tenzih et!"* (Saffât, 180) âyetidir. Bu ifâde, mebde' ilmine işarettir. Bundan sonra Cenâb-ı Hak: *"Gönderilmiş olan peygamberlere selâm olsun"* (Saffat, 181) buyurmuştur ki, bu da "vasat ilmi"ne işarettir. Daha sonra ise, *"Hamd, âlemlerin Rabb'i olan Allah'a mahsustur"* (Saffat, 182) buyurmuştur ki bu, cennetliklerin sıfatlarından bahsederken, *"Duâlarının sonu da, "Hamd olsun kâinatın Rabb'i olan Allah'a" demektir"* (Yunus, 10) buyurulduğuna göre, "meâd ilmi"ne işarettir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, bu üç mertebenin tarifi, Bakara sûresinin sonunda belirtilerek zikredilmiştir. *"O Peygamber de kendisine Rabb'inden indirilene iman etti, mü'minler de.. (Onlardan) her biri, Allah'a, O'nun meleklerine, kitâplarına ve peygamberlerine inandı. "O'nun peygamberlerinden hiçbirini, diğerlerinden ayırmayız, (hepsine inanırız)"* kısmı "mebde' bilgisi"ne; *"Dinledik ve itâat ettik"* dediler" kısmı, insanın, bu dünyada bulunduğu sürece bilmesi ve meşgul olması gereken hallerin bilgisi demek olan, "vasat ilmi"ne ve, *"Yâ Rabbena, mağfiretini (isteriz). Varış ancak sanadır"* sözü de meâd ilmine işârettir. Bu sırlara muttalî olmak, kalbi nurlandırır ve onu cisimler âleminin darlığından gökler âleminin genişliğine ve semâvâtın güzellik nurlarına doğru cezbeder.

Üçüncü açıklama: Konular iki kısımdır:

a) Mevcûdatın hakikatlerinden bahsetmek.

b) Vâcib, câiz ve yasak olması bakımından fiillerin hükümlerinden bahsetmek. Birinci kısım, akıldan; ikinci kısım da nakilden elde edilir. *"(Onlardan) her biri, Allah'a ... iman etti"* beyanıyla birinci kısım; *"Dinledik ve itâat ettik", dediler"* beyanıyla da ikinci kısım murâd edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "Âyetteki سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا ifâdesi, "sözünü işittik, emrine itâat ettik" mânâsınadır. Ancak ne var ki, bu ifâdeyle medhedilmiş olmaları cihetiyle (sözde kendilerine delil bulunduğu için) mef'ûller

hazfedilmiştir. Ben derim ki: Bu, **Abdulkâhir en-Nahvî** (r.h)'nin zikrettiği gibi mef'ûlün hem zâhiren hem de takdiren hazfedilmesinin evlâ olduğu şeyler kabilindendir. Çünkü sen, bu ifâdenin takdirini, سَمِعْنَا قَوْلَهُ وَاَطَعْنَا اَمْرَهُ "sözünü işittik ve emrine itâat ettik" şeklinde yaptığında, bu durumda burada O'nun sözünden ayrı bir söz ve onun emrinin dışında, itâat edilen başka bir emrin varlığı söz konusu olabilir. Fakat mef'ûl takdir edilmediğinde, bu söz topyekün varlıkta Allah'ın buyruğundan başka işitilecek bir söz, O'nun emrinden başka, mukabilinde, "emredersiniz!" denilecek bir emrin bulunmadığına delâlet eder. Binâenaleyh burada mef'ûlü hem şeklen, hem de mânâ bakımından hazfetmek daha uygundur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki, Cenâb-ı Hak, bu mü'minlerin imânını *vasfedince, bundan sonra onları "Dinledik, itâat ettik"* demekle nitelemiştir. Buna göre, âyetteki *"Dinledik"* sözünden murad, zâhirî dinleme değildir. Çünkü zâhiren dinleme bir övgüye lâyık değildir. Bilâkis bu ifâdeden murad, "Biz onu akıl kulaklarımızla dinledik." Yani, "Onu anladık ve doğru olduğunu bildik; "emredersiniz", kesin olarak meleklerin ve peygamberlerin lisanı üzere bize gelmiş olan bütün mükellefiyetlerin hak ve gerçek olduğunu, kabul edilmesinin vâcib olduğunu bildik" mânâsıdır. Kabul etme ve anlama mânâsında سَمِعَ (duydu, dinledi) fiili, Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. Cenâb-ı Hak: اِنَّ فِى ذٰلِكَ لَذِكْرٰى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ اَوْ اَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ *"Şüphesiz bunda aklı olan, yahut şâhid olarak kulak veren kimseler için bir öğüt vardır"* (Kâf, 37) yani, "uyanık bir anlayış ile öğüdü dinleyen kimse için bir öğüt vardır" buyurmuştur. Bu durumun aksi ise, Allah'ın: كَاَنْ لَمْ يَسْمَعْهَا كَاَنَّ فِى اُذُنَيْهِ وَقْرًا *"Onlar sanki kulaklarında bir ağırlık varmış gibi, sanki o (âyetleri) işitmemişler gibi..."* (Lokman, 7) âyetidir.

Allah Teâlâ, bundan sonra اَطَعْنَا *"itâat ettik"* buyurmuştur. Bu ifâde, mükellefiyetler konusunda onların inançlarının sahîh olduğuna delâlet ettiği gibi, mükellefiyetlerden hiç birisini ihlâl etmediklerine de delâlet eder. Böylece Cenâb-ı Allah, bu iki lafızla, gerek ilim, gerekse amel bakımından, mükellefiyetlere taalluk eden herşeyi toplamıştır.

Bundan sonra Cenâb-ı Hak, onların *"Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz) varış ancak sanadır"* dediklerini nakletmiştir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetle ilgili şu sual sorulur: Bu topluluk, mükellefiyetleri kabul edip, onlara amel de ettiklerine göre, daha niçin mağfiret talebinde bulunma ihtiyacını duymuşlardır?

Buna birkaç şekilde cevap verilir:

1- Onlar, mükellefiyetlerini yerine getirme hususunda, her nekadar bütün gayretlerini sarfetmiş iseler de, kendilerinden bir kusurun sâdır olmasından korkmaktadırlar. İşte bunu mümkün gördükleri için, *"Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz)"* demişlerdir. Bunun mânâsı, "yaptıkları ve sakındıkları şeylerde kusurlarından ötürü, Allah tarafından bir mağfiret isterler" şeklindedir.

2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً

"Benim kalbim de bulutlanır ve ben hergün ve gece Allah'a yetmiş defâ [17] Âlimler bu hadis hakkında çeşitli izahlar yapmışlardır. Onlardan birisi de şu izahtır: Hz. Peygamber (s.a.s), kulluk derecelerinde terakkî ediyordu. O, bir makamdan, daha üstteki makama çıktığında, önceki makamı daha değersiz görüyor ve işte bundan dolayı Allah'tan mağfiret taleb ediyordu. Buna göre, bu âyetteki mağfiret isteyi, bu manaya hamletmek uzak bir ihtimal değildir.

3- Bütün tâatlar, Allah'ın ilâhlık hakları karşısında, birer kusurdur. Allah'ın kibriya nurları karşılığında, mahlûkatta meydana gelen her türlü bilgi eksiktir, kusurludur ve cehâlettir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak: *"(Onlar) Allah'ı hakkıyla takdîr edemediler"* (Zümer, 67) buyurmuştur. Durum böyle olunca kul, kulluk mertebelerinin hangisinde olursa olsun ve isterse son derece âlim olsun, bu, Allah'ın kibriyasının celâli ile mukayese edildiğinde, istiğfâr edilmesi gereken kusurun kendisi olur. İşte Hak Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'e *"Bil ki, Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve günahın için istiğfâr et"* (Muhammed, 19) buyurmasındaki sır budur. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in kulluk makamları ne kadar yüce olsa da, her yükseldiği derecede, yükseldiği bu derecelerin, Hz. Allah'a nisbetle noksan olduğu ortaya çıkıyor, O da bundan dolayı Allahu Teâlâ'dan bağışlanmasını istiyordu. Yine Allah Teâlâ: *"Bunların oradaki duâları, "Allahım! Seni tesbih ve tenzih ederiz" (sözüdür.) Oradaki iltifatları da selamdır"* (Yunus, 10) diyerek, cennetliklerin sözünü nakletmiştir. Bu âyetteki *"Allah'ım! Seni tesbih ederiz"* sözü, tenzihe işarettir. Cenâb-ı Hak, bu âyetin sonunda, *"(Onların) dualarının sonu da, "Hamd olsun kâinatın Rabbi Allah'a" (demektir)"* (Yunus, 10) yani, "O hamdin ne olduğunu tam olarak akıllarımızla anlayamasak ve ifâde edemesek bile, bütün hamdler Allah'a aittir" demektir" buyurmuştur.

(17) **Müslim**, zikir, 41 (4/2075) ("Yetmiş defâ" yerine "yüz defa" gelmiştir); **Ebu Dâvud**, vitr, 26 (2/85) (aynı farkla...).

İKİNCİ MESELE

Âyetteki غُفْرَانَكَ ifâdesinin takdiri, اِغْفِرْ غُفْرَانَكَ "Mağfiretini bize ver" şeklindedir. Duâ cümlelerinde masdar, fiilin yerini tutar. Mesela, سَقْيًا "sulamak" (yani bizi sula) ve رَعْيًا "gözetmek" (yani, bizi gözet) masdarlarında olduğu gibi. **Ferra,** bunun emir yerine kullanılan ve bundan dolayı mansub olan bir masdar olduğunu söylemiştir. Bunun bir benzeri de اَلصَّلَاةَ الصَّلَاةَ yani, "Haydi namaza namaza" ve اَلْأَسَدَ الْأَسَدَ yani, "Aslandan sakın aslandan" ifâdeleridir. Bu görüş, âyetteki bu ifâdenin takdirinin نَسْأَلُكَ غُفْرَانَكَ "Mağfiretini isteriz" şeklinde olduğunu söyleyenlerin görüşünden daha evlâdır. Çünkü âyetteki bu ifâde, baştan beri mağfiret manasına icâd edilmiş olunca, bu manaya daha çok delâlet eder. Bunun bir benzeri de senin حَمْدًا حَمْدًا ve شُكْرًا شُكْرًا yani اَحْمَدُ حَمْدًا (hamdederim) ve اَشْكُرُ شُكْرًا (şükrederim) demen gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu mağfiret talebi, şu iki şeyle birlikte olmuştur:
a) Bu mağfiret, *"Senin mağfiretini"* denilerek Allah'a nisbet edilmiştir.

b) Bu ifâdenin, hemen peşisıra *"Rabbena"* hitabı getirilmiştir.

Bu iki kayıttan birincisi, şu manalara gelir:

1- Sen, mağfiret etmede en mükemmel olansın. Sen, günahları bağışlayansın. Sen, gafûrsun. Nitekim Hak Teâlâ: *""Senin Rabb'in gafûrdur"* (Kehf, 58) ve *"O, çok affeden ve çok sevendir"* (Burûc, 14) buyurmuştur. "Sen gaffârsın." *"Rabb'inizden mağfiret dileyin. Çünkü O, gaffârdır"* (Nuh, 10). Yani, O'nun gaffâr oluşu, sadece bu vakte has değil, bundan önce de O, günahları çok bağışlayan idi. Binâenaleyh bu bağışlama O'nun bir sanatı gibidir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın bu âyetteki, غُفْرَانَكَ hitabının mânâsı, "senden mağfiretini isterim. Sen, bu sıfatta kâmil bir zatsın." Bir sıfatta kâmil olan zattan, kâmil bir şekilde bağışta bulunması beklenir. Buna göre, غُفْرَانَكَ ifâdesi, kâmil ve tam bir mağfireti taleb etmek olur. Bu ise, Allah'ın fazlı ve rahmeti ile bütün günahı bağışlaması ve onları hasenâta tebdil etmesi ile olur. Nitekim Hak Teâlâ, *"İşte Allah, onların kötülüklerini iyiliklere çevirir"* (Furkân, 70) buyurmuştur.

2- Sahih hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

إِنَّ لِلَّهِ مِائَةَ جُزْءٍ مِنَ الرَّحْمَةِ قَسَّمَ جُزْءًا وَاحِدًا مِنْهَا عَلَى الْمَلَائِكَتِهِ وَالْجِنِّ وَالْإِنْسِ وَجَمِيعِ الْحَيْوَانَاتِ فِيهَا يَتَرَاحَمُونَ وَادَّخَرَ تِسْعَةً وَتِسْعِينَ جُزْءًا لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ

"Allah'ın yüz parça rahmeti vardır. Onlardan birini meleklere, cinlere, insanlara ve bütün hayvanlara paylaştırmıştır ki, onlar bu rahmet ile birbirlerine merhamet ederler. Doksandokuz parça rahmetini ise, kıyamet gününe

saklamıştır." (18) İşte Hak Teâlâ'nın: *"Mağfiretini"* (dileriz) hitabından muradın, kıyametteki bu büyük bağışlaması olduğunu sanıyorum. Buna göre sanki kul şöyle demektedir: "Farzet ki günahlarım çok. Ancak senin mağfiretin benim günahlarımdan daha büyük."

3- Sanki, bu ifâde ile kul şöyle demek istemiştir: "Senin celâl ve ulûhiyet sıfatlarından herbirinin eseri, belli bir yerde tecelli eder. Meselâ yokluktan sonra varlık olmasaydı, kudretinin eserleri zuhur edip gözükmezdi. Bu son derece hayran bırakan tertip ve düzen olmasaydı, ilminin eserleri görünmezdi. Aynen bunun gibi, eğer kulun günahı ve kusuru, aczi ve ihtiyacı olmasaydı, senin mağfiretinin eserleri de gözükmezdi." Buna göre, غُفْرَانَكَ sözünün mânâsı, "Eseri ancak benim, ve benim gibi suçluların üzerinde kendini gösterecek mağfiretini istiyorum" şeklinde olur.

İkinci kayıd ki bu, رَبَّنَا *"Ey Rabb'imiz"* hitabıdır. Bunun da birçok manaları vardır:

1- Seni tevhidin ile anmadığım sırada beni terbiye edip büyüttün. O halde ömrümü senin tevhidin yolunda tükettiğim bu esnada, beni terbiye edip büyütmemen keremine nasıl yakışır.

2- Ben, yok iken beni yaratıp terbiye ettin. Eğer sen, beni o zaman eğitip büyütmeseydin, zarara uğramazdım. Çünkü o zaman, yok olarak kalırdım. Fakat şu anda sen beni terbiye etmez isen, büyük zarara uğrayacağım. Bundan dolayı beni ihmal etmemeni taleb ediyorum.

3- Beni, mazide terbiye edip büyüttün. Bundan dolayı mazide beni terbiye edişini, istikbalde terbiye etmen hususunda, yanında şefaatci kıl.

4- Geçmişte beni terbiye ettin. Uygun ve mâruf olanı tamamlamak, başlatmaktan daha hayırlıdır. O halde, fazlın ve rahmetin ile, bu terbiyeyi tamamla.

Sonra Allah Teâlâ: وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"Varış, ancak sanadır"* buyurmuştur ki bunun şu iki faydası vardır:

a) Bu, onların, mebde'i (başlangıcı) kabul edip, ikrar ettikleri gibi, meâdi (âhireti) de ikrâr ettiklerini açıklamaktadır. Çünkü, mebde'e iman, me'âda imânın temelidir. Zira Allah Teâlâ'nın cüz'iyyatı bildiğini ve her türlü mümkinata kâdir olduğunu kabul eden kimsenin, mutlaka me'âdı (âhireti) de kabul etmesi gerekir.

---

(18) Müslim, tevbe, 19-20 (4/2108) (az farklı bir şekilde).

b) Bu, kul, Allah'ın varılacak yegâne zât olduğunu, O'nun hükmünden başka hükme başvurulamayacağını ve Allah'ın izni olmaksızın, hiç kimsenin şefaat edemeyeceğini bildiği zaman, taatlardaki ihlâsının tastamam ve günahlardan kaçınmasının da mükemmel olacağının beyânıdır. İşte Allah Teâlâ'nın, mü'minlerin imanlarını açıklamasına dair yaptığı son açıklaması budur.

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا

"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez. (Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) kendi aleyhinedir. "Ey Rabb'imiz, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup azarlama"

(Bakara, 286).

Bil ki bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* cümlesinin, Allah'ın yeni haber verdiği bir hüküm olması muhtemel olduğu gibi, *"(Onlar) 'Dinledik, itâat ettik. Ya Rabbena, mağfiretini (isteriz), varış, ancak sanadır. Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* dediler" mânâsında, Hz. Peygamber ve mü'minlerden nakledilen bir söz olması da muhtemeldir.

Bu ikinci görüşü, bunun hemen peşinden, *"Ey Rabb'imiz, bizi tutup azarlama..."* ifâdesinin gelmiş olması da te'kid eder. Buna göre sanki Hak Teâlâ, onların imân ve sâlih amele sarılmadaki hallerini anlatınca, Rab'lerini, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* diye tavsif ettiklerini nakletmiştir.

İKİNCİ MESELE Âyetin önceki kısımla ilgi ve münasebeti şöyledir: Biz bu ifâdenin mü'minlerin sözü olduğunu kabul edersek, âyetin irtibatı, "Onları dinledik, itâat ettik" dediklerinde, sanki "Biz nasıl dinleyip, itâat etmeyiz ki, O Allah, bizi sadece

gücümüz ve takatimizin yeteceği şeyle mükellef tutmuştur. O, rahmetinin gereği olarak, bizden ancak kolay ve önemsiz şeyleri taleb edince, bizim de kulluğumuzun gereği olarak, O'nu dinleyip, O'na itaat etmemiz gerekir" demişlerdir" şeklinde olur. Eğer bunun bizzat Cenâb-ı Allah'ın sözü olduğunu kabul edersek, âyetin münasebeti şu şekilde olur: Onlar, *"Dinledik, itâat ettik"* deyip, daha sonra da *"Ya Rabbena mağfiretini (isteriz.)..."* dediklerinde bu, onların *"mağfiretini (isteriz)"* demelerinin kendilerinden kasten sudûr eden günahlarının bağışlanmasına delâlet eder. Onların *"mağfiretini (isteriz)"* demeleri, bu tür günahlarının bağışlanması hususunda bir taleb olunca, şüphesiz Allah Teâlâ, bu hususu onlar için hafifleterek *"Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* buyurmuştur. Buna göre mânâ, "Siz dinleyip, itâat ettiğiniz ve kasten günah işlemediğiniz zaman, sizden gaflet ve yanılma neticesi sudûr edecek günahlardan ötürü korkuya kapılmayın. Çünkü, *"Allah, hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez."* Netice olarak bu, onların *"Ya Rabbena mağfiretini (isteriz)"* şeklindeki dualarının kabul edildiğini gösterir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

كَلَّفْتُهُ الشَّيْءَ فَتَكَلَّفَ "Ben onu birşeyle mükellef kıldım, o da onu kabul etti" denilir. "Külfet" bu kökten bir isimdir. Âyette geçen *"vus'"* ise, insanın gücünün yettiği, zorlanmadığı şeydir. **Ferrâ,** bunun "vücd" (bulmak) ve "cühd" (meşakkat) gibi bir isim olduğunu söylemiştir. Bazıları da, "vus', güçlük bakımından mechûdun (zorlanılan şeyin) altında olan, yani insanın gücü dahilinde olan şeye denir" demişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Teklif-i Mâlâ Yutak (Takat Dışında Yük) Var mıdır?

Mu'tezile, Allah'ın, kulunu gücünün yetmeyeceği ve takat getiremeyeceği şeylerle mükellef tutmayacağı konusunda bu âyete dayanmıştır. Bunun bir benzeri de, *"O, din (işlerinde) üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78); *"Allah, sizden hafifletmek ister "* Nisa, 28); *"Allah size kolaylık diler"* (Bakara, 185) âyetleridir. **Mu'tezile** sözüne devamla, bu âyetin, "teklîf-i mâ lâ yutâk"ın olmadığı hususunda açık bir nass olduğunu söylemişlerdir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, burada şu iki kalde ortaya çıkar:

a) Kul, fiillerinin mûcidi; yaratıcısıdır. Çünkü, eğer kulun fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, kula bir fiili teklif etmek *"teklif-i mâlâ yutâk"* olurdu. Çünkü, Allahu Teâlâ fiili yaratınca, o fiil muhakkak ki tahakkuk eder. Bu durumda da kulun o fiili yapma veya yapmama hususunda kat'î olarak bir kudreti bulunamaz. Kulun o fiili yapmaya kudreti olmadığı hususuna gelince, çünkü

o fiil Allah'ın kudreti ile meydana gelmiştir. Meydana gelen bir şey ikinci olarak meydana getirilmez. Kulun o fiili yapmamaya kudretinin olmaması ise şöyle olur: Çünkü kulun kudreti, Allah'ın kudretinden daha zayıftır. O halde daha nasıl kulun kudreti Allah'ın kudretini men etmeye kâdir olabilir? Allah o fiili yaratmadığı zaman ise, kulun onu meydana getirmesi imkânsız olur. Binâenaleyh, kulun fiilinin yaratıcısının Allah olduğunun kabul edilmesi halinde, o zaman kula o fiili teklif etmenin, *"teklîf-i mâlâ yutâk"* olması gerekirdi.

b) "İstitâa" (güç yetirebilme) fiilden öncedir. Aksi halde imân etmesi emredilmiş olan kâfirin, imân etmeye muktedir olmaması gerekirdi. Binâenaleyh bu da, " teklîf-i mâlâ yutâk" olurdu". **Mu'tezile**'nin bu konudaki istidlâlinin tamamı işte budur.

Âlimlerimiz, "Aklî deliller bu şekildeki tekliflerin vaki olabileceğine delâlet etmektedir. Binâenaleyh bu âyetin muhtemel olan başka mânâsına başvurmak gerekir" demişlerdir.

Birinci hüccet: Küfür üzere ölen kimsenin bu şekilde ölmesi, Allahu Teâlâ'nın ezelde o kimsenin kesinlikle imân etmeyeceğini ve küfür üzere öleceğini bildirir. Böylece, Allahu Teâlâ'nın o kimsenin imân etmeyeceğinin mevcut olmasını ve imansızlığını bilmesi, çeşitli yerlerde izah ettiğimiz üzere, imanın bulunmasına münafidir, aykırıdır. Bu da, bizzat apaçık bir mukaddimedir. O halde, o kimsenin imân etmeyeceğini bile bile onu imân etmekle mükellef tutmak, zıt olan iki şeyi telif etmekle sorumlu tutmak gibi olur. Bu delil, "ilim" mevzûunda câri olduğu gibi, "cebr" hususunda da câridir.

İkinci hüccet: Kuldan bir fiilin sudûru, sebeplere dayanmaktadır. O sebepleri ise, Allahu Teâlâ yaratmıştır. Durum böyle olunca, "teklîf-i mâlâ yutâk" kaçınılmaz olur. Biz, kuldan bir fiilin sudûr etmesinin sebeplere istinâd ettiğini söyledik. Çünkü kulun kudreti bir fiili yapmaya veya yapmamaya elverişli olunca, bu durumda iki taraftan birisinin, bir müreccih olmadan, diğerine ağır basması hâlinde, mümkün olan bir şeyin müreccihsiz meydana gelmesi gerekir ki, bu da bir yaratıcının yokluğu demektir. Yine biz, o sebeplerin Allah'tan olduğunu söyledik. Çünkü eğer o sebepler kuldan olsaydı, o sebebi meydana getirme işi, başka bir sebebe dayanırdı ki, bu durumda da teselsül îcâb ederdi. Biz, "durum böyle olunca cebr lâzım gelir" dedik; çünkü iki taraftan birini tercih eden bir sebep bulunduğunda, diğer taraf "mercûh" durumuna düşmüş olur (tercih edilmez). Mercûh olanın racih olması ise imkânsızdır, meydana gelemez. Mercûh imkânsız olunca, bu iki zıt şeyin dışına çıkılamıyacağı zarûretine binaen, râcih olan şey vâcib olmuş olur, (mutlaka meydana gelir). Öyleyse,

mükellef olduğu halde kâfirden imânın sudûr etmesi imkânsız olur. Böylece de teklif, "teklîf-i mâlâ yutâk" olur.

Üçüncü hüccet: Teklîf, ya, iki sebebin müsâvi olması durumunda kula teveccüh eder veyahut da, iki sebepten birisinin rüçhâniyyeti söz konusu olduğu halde teveccüh eder. Buna göre, eğer birincisi olursa bu "teklîf-i mâlâ yutâk" olmuş olur. Çünkü eşitlik, rüçhaniyyete zıddır. Kul, sebepler eşit olduğu halde mükellef tutulduğu zaman, o vakit de kul iki zıddın arasını cem etmekle mükellef tutulmuş olur. Eğer ikincisi olursa, "râcih" olanın (meydana gelmesi) vâcib, "mercûh" olanın ise (meydana gelmesi) imkânsız olur. Eğer râcih olanın teklif edilmesi söz konusu olursa, muhakkak ki vâcib olan tahakkuk etmiş olur. Eğer, teklif mercûh olan ile ilgili olursa, bu durumda da, imkânsız olan teklif edilmiş olur.

Dördüncü hüccet: Allahu Teâlâ, **Ebu Leheb**'i imân etmekle mükellef tutmuştur. İmân ise, Allah'ı, haber verdiği her şeyde tasdik etmektir. Allahu Teâlâ, **Ebu Leheb**'in imân etmeyeceğini haber vermiştir. Bu durumda da **Ebu Leheb**, imân etmeyeceğine imân etmekle mükellef olmuş olur ki, bu da "teklîf-i mâlâ yutâk" olur.

Beşinci hüccet: Kul, fiilinin tafsilâtını bilemez. Çünkü, parmağını hareket ettiren bir kimse, içinde parmağını hareket ettirmiş olduğu anların sayısını bilemez. Zira, kelâmcılara göre yavaş hareket, duraklamalarla karışık birtakım hareketlerden ibarettir. Kulun ise, bazı vakitlerde hareket edeceği, bazı vakitlerde hareket etmeyeceği ve yine nerede hareket edip nerede hareket etmeyeceği hatırına gelmez. Dolayısıyla kul fiilinin tafsilâtını bilemeyince, onun mûcidî, yaratıcısı da olamaz. Çünkü o, bir takım fiillerden meydana gelmekte olan bu hususi sayıyı îcâd etmeyi, meydana getirmeyi kastetmemiştir. Eğer o, daha fazlasını ve daha azını değil de bu sayıyı yapmış olsaydı, o zaman da muhakkak ki mümkin, müreccihsiz ağır basmış olurdu ki, bu da imkânsızdır. Böylece kulun mûcid olmadığı, fiillerini yaratmadığı ortaya çıkmış olur. Kul, fiillerinin yaratıcısı olmayınca da, zikrettiğimiz şekilde, "teklîf-i mâlâ yutâk" kaçınılmaz olur. İşte bu konuda söylenebilecek olan aklî, kat'î ve yakîn ifâde eden açıklamalar bunlardır.

Böylece biz, âyetin mutlaka tevil edilmesi gerektiğini anlamış olduk. Tevîl konusunda da birkaç vecih bulunmaktadır:

Birinci vecih: En doğru olan bu izah şekline göre, şu husus sabit olmuştur ki: Aklî olan kat'î bir delil ile sem'î (naklî) olan zahir bir delil arasında bir teâruz, çatışma meydana geldiğinde kişi ya ikisini de tasdik eder ki bu muhaldir; zirâ

bu, iki zıddı birlikte kabul etmek demektir, veya ikisini de yalanlar ki bu da muhaldir; zira bu, iki zıddı iptâl etmek olur veyahut da aklî olan kat'î delili yalanlayıp semî olan zâhir delili tercih eder ki, bu da aklî delilleri ta'n edip tenkid etme yolunun açılmasına sebep olur. Ve ne zaman böyle olursa, o vakit tevhîd, nübüvvet ve Kur'ân bâtıl olur; geçersiz olur. Semî delilin tercih edilmesi, hem aklî delili, hem de semî, naklî delili yaralamaya yol açar. Geriye sadece, aklî delillerin sıhhatinin kat'îliğine hükmedip, naklî olan zâhir delili başka mânasına hamletmek kalmaktadır... Müşebbihenin tutunmuş olduğu zahirî mânaları savuşturma ve def' etme hususunda **Mutezile**'nin sürekli olarak dayandığı kaide işte budur.. İşte bu yolla biz, ister bilelim ister bilmeyelim, bu âyetin mücmel bir te'vîli olduğunu, o zaman da tafsilâtlı bir biçimde bu te'vîle dalıp ondan söz etmeye gerek kalmadığını anlamış olduk.

İkinci vecih: Emir ve nehiy konusundaki teklifin anlamı sadece, kulun ne zaman şunu yaparsa sevablandırılacağını; ne zaman da yapmazsa cezâlandırılacağını bildirmektir. Buna göre emir ifâde eden zâhir bir delil bulunup, emredilen şey de mümkin olursa, o zaman bu hakikaten bir emir ve teklif olmuş olur. Aksi halde hakikatte bir teklif olmayıp, daha doğrusu o kimseye ahirette cezâ verileceğini bildirmek ve onun ancak ateş için yaratılmış olduğunu ihsâs ettirmek olmuş olur.

Üçüncü vecih: Buna göre, insan ölmediği sürece, biz Allahu Teâlâ'nın onun küfür üzerine ölüp ölmeyeceğini bildiğini bilemeyiz, idrak edemeyiz. Öyleyse biz, bir engelin mevcûdiyeti konusunda şüphe duyabiliriz. Binâenaleyh bizim ona imân etmeyi emretmemiz ve onu imâna teşvik etmemiz gerekecektir. O kimse küfür üzere öldüğünde, onun ölümünden sonra, onun hakkında bir engelin bulunmuş olduğunu anlarız... Böylece de, hayatta bulunduğu sürece mükellef tutulma şartının o kimsede bulunmamış olduğu ortaya çıkar... Bu sözler, "cebr"i savunanların öncülerinden bir grubun görüşüdür.

Dördüncü vecih: Biz, *"Allah hiç kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* sözünün, Allahu Teâlâ'nın kavli olmayıp, mü'minlerin söylediği söz olduğunu, binâenaleyh bir hüccet olamıyacağını açıklamıştık... Ancak ne var ki bu zayıftır. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ ne zaman bunu mü'minlerden bir medh ve onları övmek sadedinde nakledince, bundan dolayı mü'minlerin bu sözde sâdık ve doğru olmaları vâcib olur. Çünkü onlar bu hususta yalan söylemiş olsalardı, Allah'u Teâlâ'nın bundan dolayı onları yüceltmesi ve övmesi câiz olmazdı... Bu konuda söylenebilmesi mümkün olan şeylerin tamamı işte bundan ibarettir. Biz, Yüce Allah'tan aczimizi ve anlayıştaki kusurumuzu

bağışlamasını ve hatalarımızı affetmesini diliyoruz. Zira biz, ancak Hakk'ı taleb ediyor ve ancak doğru olanı istiyoruz.

Cenâb-ı Hakk'ın: لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ *"(Herkesin) kazandığı (hayır) kendi faydasına, yaptığı (şer) de kendi aleyhinedir"* beyanına gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, dil bakımından اَلْكَسْبُ ile اَلْاِكْتِسَابُ kelimeleri arasında bir farkın bulunup bulunmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Vahidî** (r.h), "Dilcilere göre doğru olan, aralarında hiçbir fark bulunmayıp, اَلْكَسْبُ ile اَلْاِكْتِسَابُ kelimelerinin ayni olduğudur" demiştir.

Nitekim **Zürrumme:** أَلْفَى أَبَاهُ بِذَاكَ الْكَسْبِ يَكْتَسِبُ *"O babasını, bu kesbi kazanır vaziyette buldu"* demiştir. Kur'ân-ı Kerim de bunu söylemektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, şöyle buyurmaktadır: كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ *"Her nefis kazandığına karşılık bir rehindir"* (Müddessir, 38); وَلاَ تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ اِلاَّ عَلَيْهَا *"Herkesin kazanacağı kendisinden başkasına ait değildir"* (Enâm, 164), بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَاَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ *"Hayır, kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa"* (Bakara, 81) وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بِغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا *"Erkek mü'minlerle kadın mü'minlere işlemedikleri şeyler yüzünden ezâ edenler..."* (Ahzâb, 58). Böylece bütün bu âyetler, bu iki lafızdan her birinin diğerinin yerine kullanılabildiğine delâlet eder.

Âlimlerden, bu iki kelime arasında fark bulunduğunu kabul edenler de vardır. Bu konuda şu iki görüş ileri sürülmüştür.

a) اَلْاِكْتِسَابُ kelimesi, اَلْكَسْبُ kelimesinden daha hususidir. Çünkü *"kesb"* kişinin hem kendisi hem de başkaları için bir şey kazanmasına, kesbetmesine denilir. *"İktisâb"* ise, insanın sadece kendisi için bir şey kazanması hakkında kullanılır. Meselâ, فُلاَنٌ كَاسِبٌ لِاَهْلِهِ *"Falanca, çoluk çocuğu için kazanıyor, kesbediyor"* denilir de, مُكْتَسِبٌ لِاَهْلِهِ denilmez.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle demektedir: Hayrı işlemek "kesb" kelimesiyle, şerri yapmak ise "iktisâb" kelimesiyle ifâde edilir. Çünkü "iktisâb", bir işte tasarrufta bulunma, çalışıp çabalama demektir. Şer, nefsin arzuladığı şeylerden olup, nefis de ona can atıp, çoğunlukla onu emredince, nefis onu kazanmak ve elde etmek için çok gayret eder ve çok didinir. İşte bu anlamdan dolayı, nefis, şer konusunda "**müktesibe**" (çalışıp çabalayan) olarak isimlendirilmiştir. Hayır konusunda durum böyle olmayınca, nefis, çalışıp çabalamaya delâlet etmeyen bir şekilde vasfedilmiştir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Mutezile, bu âyet-i kerimeyle, kulun, fiilin kendi icadı ve kendi yapmasıyla olduğu hususuna istidlâlde bulunarak, şöyle demektedir: "Çünkü âyet, hayrın ve şerrin kula nisbet edilmesi hususunda sarih bir hüküm ifâde eder. Eğer bu, Allah'ın yaratmasıyla olsaydı, bunun kula nisbet edilmesi bâtıl olur ve kuldan sudûr eden fiiller de, kendisi hususunda kulun kesinlikle hiçbir dahli ve kudreti bulunmadığı rengi, boyu-bosu, şekli ve diğer hususlar gibi olmuş olur." Bu konuda söylenecek söz ise, herkesçe malûmdur. Muvafakiyyet Allah'tandır.

Kâdî şöyle demektedir: "Eğer kulların fiillerinin yaratıcısı Allah olsaydı, teklîfin hiçbir anlamı olmazdı. Kulların Cenâb-ı Hak'tan, kendilerine ağır teklifte bulunmamasını istemelerine gelince, onlara göre ağır olan teklif, Allahu Teâlâ'nın kullarda onu yaratması ve o şeyden dolayı kullara herhangi bir yorgunluk ve zorluğun arız olmaması sebebiyle, hafif gibidir..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, bu âyet-i kerimeyle "ihbât" görüşünün yanlışlığına istidlâlde bulunarak şöyle derler: "Çünkü Allahu Teâlâ bu iki hususu da birlikte emretmiş, nefsin, kesbettiği şeylerden sevâb elde edeceğini, iktisâb ettiği şeylerden dolayı da cezâya dûçar olacağını beyan buyurmuştur. İşte bu husus, sevâb ve ikâbın bir arada bulunacağı ve birinin meydana gelmesinden diğerinin zâil olmasının gerekmeyeceği hususunda sarih bir ifâdedir."

Cübbâî şöyle der: "Âyetin zahiri, her ne kadar mutlak bir mânaya delâlet etse bile, bu zâhiri mâna bir kayıtla mukayyettir. Buna göre ifâdenin takdiri, "Nefis onu iptâl etmediği sürece, salih amelin mükâfaatından elde ettiği şey, sevap onun lehine; tevbe ile örtmediği sürece, iktisâb ettiği mes'uliyet ve ikab ise, onun aleyhinedir" şeklinde olur.

Biz, sevâbın saf ve devamlı bir menfaât olması, ikâbın ise, saf ve devamlı bir zarar olması gerektiğini; bu ikisini bir araya getirmenin mümkün olmadığını, böylece de, bu ikisinden elde edilen sevap ve ikâbın da cem edilmesinin mümkün olmadığını açıkladığımız için, böyle bir takdire başvurduk."

Bil ki, bu hususlaki gerekli açıklama Hak Teâlâ'nın, *"Başa kakarak ve eziyet ederek sadakalarınızı boşa çıkarmayın"* (Bakara, 264) âyetinin tefsirinde tafsilatlı bir şekilde yapılmıştı. Bu sebeple onu burada tekrarlamıyoruz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kelâmcılardan birçoğu, bu âyetle, Allahu Teâlâ'nın, babalarının günahlarından dolayı çocuklarına azâb etmeyeceği hususunda istidlâl etmişlerdir. Bu hu-

sustaki istidlâlin vechi gayet açıktır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *"Hiçbir günahkâr başkasının günah yükünü yüklenmez"* (İsra, 15) âyetidir.

BEŞİNCİ MESELE

Fukaha, bir şeyi elde, mülkiyyette tutmada aslolanın devamlılık (istimrar) olduğuna bu âyeti delil getirirler. Çünkü, Hak Teâlâ'nın: لَهَا مَا كَسَبَتْ buyruğundaki lâm, mülkiyyetin devamına ve ihtisasına delâlet eder. Bu husus Hz. Peygamber (s.a.s)'in:

كُلُّ امْرِىءٍ اَحَقُّ بِكَسْبِهِ مِنْ وَالِدِهِ وَوَلَدِهِ وَسَائِرِ النَّاسِ اَجْمَعِينَ

"Herkes, kendi kazandığına babasından, çocuğundan ve diğer bütün insanlardan daha fazla hak sahibidir" hadisiyle de kuvvet kazanır. Bu kaide ve düstur tekarrur edip yerleşince, bundan birçok fıkhî meseleler çıkmıştır. Şöyle ki:

a) Bedeli tazmin edilen şeyler, karşılığı ödenmekle mülk olmazlar. Çünkü mülkün devamlılığını gerektiren şey mevcuttur. Bu da Hak Teâlâ'nın لَهَا مَاكَسَبَتْ hükmüdür. Sonradan meydana gelen şey, ya gasbtır veyahut da tazmin etmedir. Bu ikisiyse, *"ümm-i veled"* ve "müdebbere" deliliyle, mülkiyyet hakkını izale edemezler.

b) Bir kimse bir alanı gasbedip, onu kendi binasına, evine katsa, veyahut da buğday gasbedip onu un haline getirse, yine Cenâb-ı Hakk'ın: لَهَا مَا كَسَبَتْ hükmünden dolayı, mülkiyyet yok olmaz.

c) Komşunun şuf'a hakkı yoktur. Çünkü mülkün devamını gerektiren şey mevcuttur. O da, لَهَا مَا كَسَبَتْ buyruğudur. Bir kimsenin bir şeydeki ortağı ile komşusu arasındaki fark, komşusunun ortağına takdim edilemiyeceği, ona tercih edilemiyeceği deliliyle, son derece açıktır. Bu da, ikisi arasında eşitliğin bulunmasına mânidir. Bir de, komşunun devreye sokulmasıyla ortaya çıkacak olan zarar, daha azdır. (Bundan dolayı, daha fazla olan zarardan kaçınmak için, ortağı gözetmek gerekir.) Bir de ortaklıkta, ortaklığın yükünü çekmek gerekir, buna ihtiyaç duyulur. Halbuki bu mâna, komşuda bulunmamaktadır.

d) El kesmek, tazminin vâcib olmasına mani değildir. Çünkü mülkiyyetin devamlılığını gerektiren şey bulunmaktadır ki, bu da لَهَا مَا كَسَبَتْ hükmüdür. El kesmek, çalınan şeyin var olması ve kaybolmaması halinde, çalan kimsenin onu esas sahibine vermesinin vâcib olması deliliyle, mülkiyyetin zevâlini gerektirmez. O halde el kesmek, o şeyin, o kimsenin mülkü olmamasını iktiza etmez.

e) Zekâtın farz olmadığını söyleyenler de, bu âyetle istidlâl etmişlerdir.

Buna verilecek cevap ise, "Zekâtı gerektiren deliller daha hususîdir. Ehass olan hükümler ise, 'amm olan delillerden öncedir" şeklindedir.

Özet olarak, bu âyet-i kerime fürû fıkıhta çok büyük bir kaide ve asıldır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra bil ki, Allahu Teâlâ, mü'minlerin duâlarını nakletmiştir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) اَلدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ *"Duâ ibâdetin özüdür"* (19) buyurmuştur. Çünkü duâ eden kimse, kendisinin fakirlik, ihtiyaç, zillet ve yoksulluk makamında olduğunu müşâhede eder; yine o, Allah'ın celâl sıfatlarını, keremini, izzetini, bütün âlemlerden müstağnî olup yüce olması sıfatıyla da O'nun azametini müşahede eder. Bütün tâat ve ibâdetlerden maksat ise, işte budur. Bu sebeple Cenâb-ı Hak, bu büyük ilimleri ihtiva eden bu yüce sûreyi, Allah'a duâ etmek ve O'na yakarıda bulunmakla bitirmiştir. Duânın hakikâtları hususundaki sözümüzü, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Kullarım sana beni sorduklarında, (bilsinler ki) ben onlara yakınım"* (Bakara, 186) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Cenâb-ı Hak daha sonra, رَبَّنَا لاَ تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا *"Ya Rabbena, eğer unutursak, veya yanılırsak, bizi tutup azarlama"* buyurmuştur. Âyetle ilgili bir mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki Allahu Teâlâ, mü'minlerin dört çeşit duâ yaptıklarını anlatmış, dördüncüsü hariç, bunların başında da رَبَّنَا *"Rabbena"* hitabını zikretmiştir. O, dördüncü duâ olan, وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا *"Bizi affet ve bizi bağışla"* (Bakara, 286) dileğinin başında, bu kelimeyi zikretmemiştir.

Mü'minlerin yaptıkları birinci çeşit duâ, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ya Rabbena, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup azarlama"* dileğidir. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bizi tutup azarlama* لاَ تُؤَاخِذْنَا sözünün mânası, "Bizi cezalandırma" demektir. Burada bir müşâreket mânası olmadığı halde, Cenâb-ı Hak bu lafzı "müfâale" kalıbında getirmiştir. Çünkü unutan kimse, nefsine hakim olmuş ve yaptığı şeyden dolayı onu azarlamıştır. Böylece günahı sebebiyle onu cezâlandıran kimse, nefsine sıkıntı verme konusunda ona yardım eden bir kimse gibi olmuş olur. Bana göre burada başka bir izah şekli daha vardır. Şöyle ki: Allah, günahkâr kimseyi azâb ile muâhaze eder. Günahkâr

(19) İbn Mâce, duâ, 1 (2/1258); Tirmizî, dua, 1 (5/456).

kimse de -birinin yakasına yapışan kimse gibi- âdeta ondan ısrarla af ve ihsan diler ve anlar ki kendisini azabdan kurtaracak O'ndan başka kimse yoktur. İşte bu sebepten dolayı kul, günahından ötürü Allah'tan korktuğunda yine O'na sarılıyor.. İki taraftan herbiri böylece diğerini yakaladığı için, bu burada, مُؤَاخَذَةٌ lafzıyla beyan edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyet-i kerimedeki "unutmak" kelimesi hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Bundan murad, bizzat, hatırlamanın zıddı olan unutmadır. Buna göre şayet, "Unutan kimsenin yaptığı iş, Cenâb-ı Hakk'ın, "tekîf-i mâlâ yutâkı" câiz olamaması aklî delili ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in de:

رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُو عَلَيْهِ

"Ümmetimden hatanın, unutmanın ve cebren kendilerine yaptırılmış olan şeylerin hükmü kaldırıldı, affedildi" (20) buyurmuş olması naklî delîliyle de, affın doğrudan konusudur. Unutmak, kat'î olarak affın konusu olunca, mü'minlerin duâlarında, unuttukları şeylerden dolayı Cenâb-ı Hak'tan aff talebinde bulunmalarının anlamı nedir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

1- Unutma bazan, sahibinin mazur görüleceği şeylerde olur, bazan da mazur görülemeyeceği şeyler hakkında olur. Baksana, bir kimse elbisesinde kan görse, sonra da onu temizlemeyi sonraya bıraksa ve unutsa, elbisesinde kan olduğu halde namaz kılsa, kusurlu sayılır. Çünkü onun, kanı hemen temizlemesi gerekirdi. Fakat o, elbisesindeki kanı hiç görmeksizin namaz kılsa, mazur sayılır. Yine bir kimse, bir yerde bulunan av hayvanına öldürmek için bir şey atsa ve bu bir insana isabet etse, o avcı attığı şeyin o av hayvanına mı, yoksa başka birisine mi isâbet edeceğini bilemeyeceği bir durumda olduğu halde, ihtiyatlı davranmazsa, bu kişi kınanır ve suçlu görülür. Fakat hata edeceğine açık işaretler bulunmaz ve bu durumda okunu veya taşını atar da, bir insanı vurursa, o zaman bu kişi mazur sayılır. İşte bunun gibi, insan mütalaadan ve tekrar etmekten gafil olur da Kur'ân-ı Kerim'i unutursa, kınanır. Fakat devamlı Kur'ân okuduğu halde, Kur'ân'ı unutmuş ise, bu kimse mazur sayılır. Böylece unutmanın iki çeşit olduğu ve bir kısmının mazur görülüp, bir kısmının mazur görülmediği ortaya çıkmış olur. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), yerine getirmesi gereken bir şeyini hatırlamak istediği

(20) Aynı manada, değişik bir ifâde ile: İbn Mâce, talâk, 16 (1/659); Keşfu'l-Hafâ, 1/433.

zaman, parmağına iplik bağlardı. Bu anlattıklarımız ile, unutan kimsenin bazan mazur görülemeyeceği ortaya çıkmış olur. Bu, kişi tekrar tekrar hatırlamayı terkedip, hatırlatıcı vesileleri terkettiği zaman olur. Böyle olduğu zaman, insanın dua ederek bağışlanmasını dilemesi doğrudur.

2- Bu, takdiren bir duâdır. Bu böyledir. Çünkü bu duâda bulunan mü'minler, Allah'tan nasıl korkulması gerekiyor ise öylece ittikâ eden kimselerdir. Bu sebeple, onlardan yakışıksız birşey, ancak unutma ve hatadan dolayı sâdır olur. Binâenaleyh onların bu şekilde duâ etmiş olmakla vasfedilmeleri, muâheze olunacakları şeylerden tamamen uzak olduklarını göstermek içindir. Sanki şöyle denilmektedir: "Eğer unutma sebebi ile muâheze etme mümkün ise, Ey Rabb'imiz sen, bizi ondan dolayı muâheze etme."

3- Duâdan maksad, Allah'a olan tazarrû ve yakarışı göstermek olup, birşey istemek değildir. İşte bundan dolayı, duâ eden kimse çoğunlukla, ister duâ etsin, ister etmesin, Allah'ın yapacağını kesin olarak bildiği bir şekilde duâ eder. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Ya Rabbi, sen hak ile hükmet"* (Enbiya, 112) ve *"Ey Rabb'imiz, peygamberlerin lisanı ile bize vaadettiklerini bize ver. Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkartma"* (Al-i İmrân, 194). Melekler de şöyle duâ etmişlerdir: *"Tevbe edenleri, senin yoluna uyup gidenleri yarlığa..."* (Mü'min, 7). İşte bunun gibi, bu âyette de, unutmanın affedileceğini bilmek, duâda mağfiret talebinde bulunmanın yerinde olmasına manî değildir.

4- Unutan kimsenin muâheze edilmesi, aklen imkânsız değildir. Çünkü insan unuttuğunda muâheze edileceğini bilirse, hesaba çekilme korkusundan dolayı hafızasını hep diri tutar. O zaman da ondan, herhangi bir unutma sadır olmaz. Fakat hatırlamayı sürdürmek ve hafızayı diri tutmak nefse zor gelen bir iştir. Bu durum akıl için söz konusu olunca, bu hususta duâ edip Allah'tan mağfiret talebinde bulunmanın güzel olması gerekir.

5- "Teklîf-i mâ-lâ yutâk"ı câiz gören âlimler, bu âyeti delil getirerek şöyle demişlerdir: "Unutan kimse o işi yapmaktan kaçınmaya muktedir değildir. Şayet Allah Teâlâ'nın onu cezalandırması aklen câiz olmasaydı, o kimse duâ ederek, muâheze edilmemesini istemezdi."

İkinci Görüş: "Nisyân" (unutma) kelimesi, terketme manasına hamledilir. Nitekim Cenâb-ı Allah: فَنَسِيَ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا *"Fakat o unuttu, yani, âmeli terketti. Biz onda bir azm bulamadık"* (Tâ-hâ, 115) ve نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu"* (Tevbe, 67) yani "Onlar Allah için âmel etmeyi terkettiler, Allah da onları terketti" buyurmuştur. Bir kimse arkadaşına,

"Beni terketme" mânâsında, لاَ تَنسَنِى مِنْ عَطِيَّتِكَ "Bağışından beni de unutma der. Buna göre, bu âyetteki nisyandan murad, yanlış bir te'vilden dolayı bir fiili terketmek hatâdan murad da, yine yanlış bir mânâlandırmadan dolayı bir fiili yapmaktır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyet-i kerimede zikredilmiş olan "nisyan" ve "hata"nın, ya uygun olmayan birşeyi yapmaya yönelme mânasına uygun bir şekilde tefsir edilmiş oldukları, yahut da ikisinden birisinin bu şekilde tefsir edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Birinci ihtimal, büyük günah sahiplerinin affedileceğine delâlet etmektedir. Çünkü bir günaha yönelme, unutkanlık ve hata halinde meydana gelip, sonra da Cenâb-ı Hak, *"Ey Rabb'imiz, eğer unutursak veya yanılırsak, bizi tutup sorguya çekme"* sözü ile kendisine duâ etmelerini emredince, bu, müslümanların hatalarından dolayı azab olunmamalarını Allah'tan istemeleri hususunda bir emir olmuş olur. İşte Allah, mü'minlere bunu istemeyi emredince, bu emir, Allah'ın onların isteğini karşılayacağına delâlet etmiştir. Bu da, büyük günah sahiplerinin affedileceğini gösterir. İkinci ihtimal içindeki iki ihtimale gelince, bunların her ikisi de geçersizdir. Çünkü hasmımıza göre, bunlardan dolayı hesaba çekilmek "kabîh" (çirkin)dir. Allah tarafından yapılması kabîh (yakışıksız) görülen şeyi duâ ile istemek ise imkânsızdır.

Buna göre eğer, "unutan kimse, geçen meselede anlattığınız gibi, hatırda tutmayı kasden terkettiği için bazan muâheze olunur" denilir ise, biz deriz ki: O kimse, gerçekte hatırlamayı kasden ve bile bile terkettiği için muâheze olunmaktadır. Binâenaleyh buradaki muâheze, onun bunu bilerek terketmesinden dolayı meydana gelmiştir. Bu zikrettiğimiz şeylerin zâhirî, bu âyet-i kerimenin, büyük günah işleyenlerin de affının umulacağına delalet ettiğini gösterir.

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَآ إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُۥ عَلَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِنَا

"... Rabbena, bizden evvelkilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme..."

(Bakara, 286).

Bil ki bu ifâde, ikinci bir duâdır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki اَلْإِصْرَ kelimesi lügatte ağırlık ve şiddet mânâsına gelmektedir. Nitekim şâir **Nâbiğa** şöyle demiştir:

يَا مَانِعَ الضَّيْمِ أَنْ يَغْشَى سَرَاتَهُمْ / وَالْحَامِلَ الْإِصْرِ عَنْهُمْ بَعْدَ مَا عَرَفُوا

"Ey, zulmün, kavmin liderlerini bürüyüp kaplamasına mani olan ve, iyice tanımalarından sonra, onların sıkıntılarını yüklenen kimse..."

Daha sonra, ahidler, ağır olduğu için **isr** diye isimlendirilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَأَخَذْتُمْ عَلَى ذٰلِكُمْ إِصْرِي *"ve üzerinize bu ağır ahdimi alıp kabul ettiniz mi?"* (Âl-i İmran, 81) yani "ahdimi ve misakımı..." buyurmuştur.

İsr kelimesinin bir manası da temayül ve şefkattir. Nitekim, مَا يَأْصِرُنِي عَلَيْهِ آصِرَةٌ denilir. Yani, "Hiçbir yakınlık ve akrabalık beni ona meylettirmez" demektir. Temâyül ve şefkat, "İsr" diye isimlendirilmiştir. Çünkü senin bir kimseye olan temayül ve şefkatin, ona dokunan hertürlü kötülüğü, kalbine ağırlaştırır.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler, bu âyetle ilgili şu iki açıklamayı yapmışlardır:

1- "Bizden önceki yahudîlere katı ve sert davrandığın gibi, mükellefiyetler hususunda bize sert davranma." Bu müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, yahudilere elli vakit namazı farz kılmış, mallarının dörtte birini zekat olarak vermelerini ve elbiselerine pislik bulaştığında, o kısmı kesmelerini emretmiştir. Yine yahudiler bir şeyi unutup yapmadıklarında, daha dünyada iken hemen cezalandırılmışlardır. Bir hata işlediklerinde, daha önce kendilerine helâl olan yiyeceklerin bir kısmı onlara haram kılınmıştır. Nitekim Hak Teâlâ: *"Yahudilerden bir zulüm sebebiyle biz onlara, kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri haram ettik"* (Nisa, 160) ve, *"Gerçekte biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, içlerinden birazı müstesna olmak üzere, bunu yapmazlardı.."* (Nisa, 66) buyurmuştur.

Yine, Tâlût'un kavminden yolcu olanlara, nehirden su içmeleri haram kılınmış ve onların azâbı, bu dünyada hemencecik cezalandırılması olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz birtakım yüzleri silip ve belirsiz edip de enselerine çevirmezden, yahud cumartesi yârânına ettiğimiz lânet gibi kendilerini de lânetlemeden önce..."* (Nisa, 47) buyurmuştur. Onlar bundan dolayı domuzlara ve maymunlara çevrilmişlerdir.

Kaffâl şöyle demektedir: "Kim şu yahudilerin iddiâ ettikleri Tevrât'ın

beşinci bölümüne bakarsa, Cenâb-ı Hakk'ın onlardan ne derece sert ve katı olan ahitler almış olduğuna vakıf olur ve çok şaşırtıcı şeyler görür. İşte mü'minler bundan dolayı Rab Teâlâ'dan, bu gibi ahitlerden kendilerini korumasını taleb etmişlerdir. O da, fazl u keremiyle mü'minlerden bu tür ahitler almamıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu ümmetin vasfıyla ilgili olarak, *"O, onların ağır yüklerini, sırtlarında olan zincirleri indiriyor.."* (A'râf, 157) buyurmuş, Hz. Peygamber de, رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْمَسْخُ وَالْخَسْفُ وَالْغَرَقُ *"Ümmetimden "mesh" (maymuna çevrilme), "hasf" (yere batırılma) ve boğulma gibi ilahî cezâlar kaldırılmıştır"* buyurmuştur. Yine Cenâb-ı Hak, *"Sen onların arasında bulunurken, Allah onlara azâb edici değildir. Onlar istiğfar ederlerken de Allah yine onları azâblandırıcı değildir"* (Enfâl, 33) buyurmuştur. Hz. Peygamber de, بُعِثْتُ بِالْحَنِيفِيَّةِ السَّهْلَةِ السَّمْحَةِ *"Ben, kolay ve müsamahakâr olan Haniflik (tevhid inancı) ile gönderildim"* (21) buyurmuştur. Mü'minler, Cenâb-ı Hakk'ın tekliflerini hafifletmesini istemişlerdir. Çünkü ağır olan mükellefiyetlerde kusur işlemek ihtimali fazladır. Kusur işlemek ise, Allah tarafından cezalandırmayı gerektirir. Halbuki, onların ilâhî azâba dayanacak tâkatleri yoktur. İşte bu sebeple muhakkak ki, tekliflerde kolaylığı taleb etmişlerdir.

2- "Şiddet ve katılık bakımından bizden öncekilerin misak ve ahdine benzer bir misak ve ahdi bize yükleme, Allahım!" Bu görüş öz olarak, birinci görüşe dayanır. Ancak ne var ki, bunda, fazladan bazı kayıtlar bulunmaktadır. Binaenaleyh birinci görüş daha evlâdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bir kimse şöyle diyebilir: "Gerek aklî gerekse naklî deliller, Cenâb-ı Hakk'ın *"Ekremu'l ekremîn" (çok ikrâm edenlerin en fazla ikrâm edeni) ve "Erhamu'r-râhimîn"* (= ve merhamet edenlerin en fazla merhamet edeni) olduğuna delâlet etmektedir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın yahudilere şiddetli ve katı mükellefiyetler yükleyip, böylece onların çeşitli ihtilâflara ve inatlaşmalara da düşmelerine sebep olmasındaki hikmet nedir?" **Mu'tezile,** "Birşeyin, bir insan hakkında faydalı, başka bir insan hakkında ise zararlı olması mümkündür. Binâenaleyh yahudilerin tabiatlarında katılık ve kötülük ağır basmaktadır. Onlar, ancak böyle güç ve zor mükellefiyetle yola gelirlerdi. Ümmet-i Muhammed'in tabiatında ise, incelik ve güzel huy hâkimdir. Bundan dolayı, onlara uygun olan hükümlerin hafif ve katılıktan uzak olmasıdır" demiştir.

Âlimlerimiz ise şöyle cevap vermişlerdir: Birinci makamda zikrettiğimiz o suali, ikinci makama alıyor ve şöyle diyoruz: Niçin Cenâb-ı Hak, yahudileri

(21) **Müsned, 5/266.**

tabiatları sert, kalbleri katı ve himmetleri az olarak yaratmış ve böylece onlar da bu kadar sert ve katı tekliflerle karşı karşıya kalmışlardır? Niçin yine Allahu Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i, tabiatları yumuşak, huyları güzel ve himmetleri yüce olarak yaratmış ve onlara menfaat sağlamak hususunda hafif ve kolay mükellefiyetler kâfi gelmiştir? Kim iyice düşünür ve insaf ederse, bu niçinlerin tutarsız olduğunu anlar. Allah'tan gelen herşey **Mu'tezile** terazisinde tartılmaktan yüce ve uzaktır. Allahu Teâlâ dilediğini yapar, istediği şekilde hükmeder. *"O, yapacağından mes'ûl olmaz, fakat onlar (insanlar) mes'ûl olurlar"* (Enbiya, 23).

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

"Ey Rabb'imiz, tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"

(Bakara, 286)

Takat Getirilemeyecek Yük Hakkında

Bil ki bu, mü'minlerin yaptığı üçüncü duadır. Bununla ilgili birkaç mes'ele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Taat" kelimesinin, "itaat"tan, "câbe" kelimesinin, "icâbet"ten gelen birer isim oluşu gibi, "tâkat" kelimesi de "itâka" masdarından bir isimdir. Bu kelime, masdarı yerine kullanılmıştır.

İKİNCİ MESELE Âlimlerimizden, "teklîf-i mâlâ yutâk"ın câiz olduğu hususunda bu âyeti delil getirenler vardır. Çünkü eğer bu câiz olmasaydı, duâ ile Allah'tan onun kaldırılmasının istenmesi yerinde olmazdı.

Mu'tezile buna, şu hususları ileri sürerek cevap verir:

1- Âyetteki *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi..."* sözünün mânâsı, "yapmak çok zor olan şey" demektir. Bu tıpkı, bir insanın ağır görerek, لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَنْظُرَ إِلَى فُلَانٍ "Falancaya bakmaya gücüm yetmez" demesi gibidir. Nitekim şâir: إِنَّكَ إِنْ كَلَّفْتَنِي مَالَمْ أُطِقْ / سَاءَكَ مَا سَرَّكَ مِنِّي مِنْ خُلُقْ

"Eğer sen, bana gücümün yetmeyeceği şeyi yüklersen, seni (şimdi) sevindiren güzel huyum, seni üzer" demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in köleler hakkında şöyle dediği, hadiste gelmiştir: لَهُ طَعَامُهُ وَكِسْوَتُهُ وَلاَ يُكَلَّفُ مِنَ الْعَمَلِ مَالاَ يُطِيقُ *"Kölenin yiyeceği ve giyeceği sahibinin üzerinedir. Köle güç yetiremeyeceği işle mükellef tutulmaz."* (22) Yani, "ona zor gelen işlerle..." demektir.

İmran b. el-Husayn (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: اَلْمَرِيضُ يُصَلِّي جَالِسًا فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَعَلَى جَنْبٍ *"Hasta olan, oturarak namaz kılar. Eğer buna da gücü yetmez ise, yan yatarak kılar."* (23) Buna göre hadisteki *"gücü yetmez ise.."* ifâdesi "oturacak kadar gücü yoksa" mânâsında olmayıp, aksine bütün fukahâ bu ifâdeden maksadın, "oturması hâlinde, o insan için çok büyük bir meşakkat söz konusu olursa" mânâsı olduğunu söylemişlerdir. Hak Teâlâ da kâfirleri anlatırken, مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ *"Onlar işitmeye tahammül edemezler"* (Hûd, 20) yâni, "O, onlara çok zor gelir" buyurmuştur.

2- Cenâb-ı Hak, "Tâkat getiremiyeceğimiz şeyi bize teklif etme" buyurmamış da, "Tâkat getiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme" buyurmuştur. Bir şeyi "tahmîl" etmek, yüklemek, kişinin yüklenmeye tâkat getiremiyeceği şeyi onun üzerine koymaktır; binâenaleyh bundan murad "azâb" olmuş olur. Buna göre mânâ: "Bize, taşımaya katlanamayacağımız azâbını yükleme" şeklinde olur. Eğer âyeti bu mânâya hamledersek, Cenâb-ı Hakk'ın, لاَ تُحَمِّلْنَا buyruğu, hakikat ifâde eder. Şayet bunu "teklif etme, mükellef kılma" mânâsına hamledersek, mecâz olur. Bu sebeple, birincisi daha uygundur.

3- Farzedelim ki onlar, Cenâb-ı Hak'tan, kendilerini, tâkat getiremiyecekleri şeylerle mükellef kılmamasını istemiş olsunlar... Fakat bu, bunun aksinin yapılmasının câiz olduğuna da delâlet etmez. Çünkü, bu ifâde eğer buna delâlet ederse, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabb'im, hak ile hükmet"* (Enbiya, 112) ifâdesi de Cenâb-ı Hakk'ın bâtıl ile hükmetmesinin cevâzına delâlet ederdi!.. Bunun gibi **İbrahim** (a.s)'in, *"İnsanların diriltileceği günde, beni utandırma"* (Şuarâ, 87) sözü de, Cenâb-ı Hakk'ın peygamberlerini utandırmasının câiz olduğuna delâlet ederdi!.. Öte yandan Cenâb-ı Allah Hz. Peygamber (s.a.s)'e, *"Kâfirlere ve münâfıklara itâat etme!"* (Ahzab, 48) demiştir. Bu, Hz. Peygamber'in kâfirlere ve münâfıklara itâat etmesinin cevâzına delâlet etmez.. Cenâb-ı Hakk'ın

(21) **Müslim**, eymân, 41 (3/1284).
(23) **İbn Mâce**, ikâme, 139 (1/386-387) (Aynı manada...)

"Andolsun ki, eğer sen şirk koşmuş olsaydın, muhakkak ki amelin boşa giderdi" (Zümer, 65) âyeti hakkında söylenebilecek söz de bunun gibidir. **Mu'tezile**'nin cevaplarının tamamı işte budur.

Bizim âlimlerimiz buna şöyle diyerek cevap vermişlerdir:

Birincisi: İki yönden reddedilir:

a) Şayet, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Tâkat getiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme"* sözü, "onlara olan teklifleri zorlaştırmama" anlamına hamledilirse, bu takdirde bu âyetin mânasıyla, bundan önce bulunan, *"Ey Rabb'imiz, bizden öncekilere yüklediğin gibi üstümüze ağır bir yük yükleme"* ifâdesinin mânâsı aynı olurdu. Bu ise, sırf tekrârdır. Tekrâr ise, câiz değildir.

b) Biz, âyette geçen اَلطَّاقَةَ kelimesinin güç yetirmek ve muktedir olmak anlamlarına geldiğini açıkladık. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: لَا تُحَمِّلْنَا مَالَا طَاقَةَ لَنَا buyruğunun zahirî mânası, "kendisine güç yetiremediğimiz şeyi bize yükleme!" şeklinde olur. Bu konuda söylenebilecek en son şey, bu lafzın, bazı kullanış şekillerinde mecâzen istikbâl anlamına geldiğidir... Ancak ne var ki asl olan, lafzı hakikî mânâsına hamletmektir.

İkincisine de şöyle cevap verilir: Tahammül etmek, yüklenmek kelimesi Kur'ân dilinde, "teklif" mânâsına tahsis edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ve teklîf ettik de, onlar bunu yüklenmekten çekindiler; bundan korktular. İnsan ise bunu yüklendi..."* (Ahzâb, 72) buyurmuştur.

Sonra farzedelim ki, bu anlayış bulunmamış olsun.. Ama ne var ki Cenâb-ı Hakk'ın: *"Tâkat getiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme"* buyruğu hem azâb hem de teklif hakkında umûmî bir mânâ ifâde eder. Binâenaleyh kelimeyi zâhirine göre amel ettirmek gerekir. Tahsis etmeye gelince, bu bir hüccet olmadan yapılırsa câiz değildir.

Üçüncüye ise şöyle cevap verilir: Bir şeyi yapmak imkânsız olunca, bu imkânsızı duâ ve niyaz yoluyla O'ndan taleb etmek câiz olmaz. Bu tıpkı, duâsında ve niyazında, "Ey Rabb'imiz, iki zıddı bir araya getirmel Kadîm olanı muhdese çevirme" diyen kimsenin durumu gibi olur.. Oysa ki bu, câiz değildir.. Sizin zikrettiğiniz şey de böyledir.

Bu sâbit olunca deriz ki, asl olan işte budur. Mufassal (detaylı) bir delil sebebiyle bazı durumlarda bunu terketmek câiz olsa da diğer hallerde delil olmaksızın terketmek gerekmez. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bilmek gerekir ki, âyet-i kerime hakkında geriye birkaç soru kalmıştır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hak önceki âyette لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا buyurmuşken, burada niçin لَا تُحَمِّلْنَا demiştir? Niye, birincisini *"haml"* kelimesine; ikincisini de *"tahmîl"* kelimesine tahsis etmiştir.

Cevap: Güç olanın taşınması (haml) mümkündür. Tâkat getirilemeyene gelince, bunu taşımak (haml) mümkün değildir. Tâkat getirilemeyen şeyde söz konusu olan ise, onun sadece "yüklenilmesi" (tahmîl)'dir. Zor ve meşakkatli olan şeye gelince, bunu hem taşımak (haml), yüklenmek; hem de başkasına yüklemek (tahmîl) mümkündür. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak son âyet-i kerimede *"tahmîl"* (yüklemek) kelimesini zikretmiştir.

İkinci soru: Kul, *"üstümüze ağır bir yük yükleme"* sözüyle kendisini zor bir işle mükellef kılmamasını taleb edince, Allah'ın, tâkat getirilemeyecek şeyle mükellef kılmaması da bunun zarurî neticelerinden olmuştur. Buna göre, bu tertibin aksi daha evlâdır.

Cevap: Benim hatırıma gelen, gerçekteyse bilgisi Allah katında olan şey şudur: Kulun iki makamı vardır:

a) Şeriâtın zahirini yerine getirmek;

b) Mükâşefeye yönelmek.. ki bu, insanın marifetullâh ile, Allah'a hizmet, O'na taât ve nimetlerine de şükür ile meşgûl olmasıdır.

Birinci makamda, Cenâb-ı Hakk'ın, güç gelen mükellefiyetler yüklememesi taleb edilir. İkinci makamda ise insan şöyle der: "Ya Rabbi, benden, senin celâline lâyık bir hamd ve övgü; nimet ve lütuflarına lâyık bir şükür; kudsiyet ve azametine lâyık bir marifet isteme!.. Çünkü, benim zikrim, fikrim ve şükrüm buna uygun değildir... Buna gücüm de yetmez.." Şeriât "hakikât"ten önce olduğu için, Allahu Teâlâ, *"Üstümüze ağır bir yük yükleme"* sözünü, *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* ifâdesinden önce zikretmiştir.

Üçüncü soru: Allahu Teâlâ, mü'minlerden, onların cemî sîgasıyla, *"Eğer unuttuk yahut yanıldıysak, bizi tutup azarlama, "Bizden öncekilere yüklediğin gibi, üstümüze ağır bir yük yükleme"* ve *"Tâkat getiremiyeceğimiz şeyi bize yükleme"* diyerek, toplu bir biçimde bu duâları yaptıklarını nakletmiştir. Duâ zamanında bir araya gelmenin faydası nedir?

Cevap: Bundan maksat, duânın kabûlünün topluca yapılınca daha mükemmel olacağını beyan etmektir. Bu böyledir. Çünkü her insanın himmet ve gayretinin ayrı ayrı tesirleri vardır. Bunlar ve sebepler tek bir şey üzerinde bir arava geldiklerinde, o seyin tahakkuku daha mükemmel olur.

وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et. Sen Mevlâmızsın bizim. Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et"

(Bakara, 286).

Bil ki, önceki üç çeşit duâda taleb edilen şey, Allahu Teâlâ'nın yapmaması, o şeyleri terketmesidir. Bu duâlâr da رَبَّنَا *"Rabbimiz.."* lafzına bitişik olarak gelmiştir. Fakat bu dördüncü duâdâ رَبَّنَا lafzı bulunmamaktadır; zahiri de, Allah'ın bir şeyi yapmasını istemeye delâlet etmektedir. Bu hususla ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Burada niçin رَبَّنَا lâfzı zikredilmemiştir?

Cevap: Nidâ etmeye ancak, uzaklık söz konusu olduğu zaman ihtiyaç duyulur. Nidâ edilen şey yakın olduğunda ise, nidâya ihtiyaç duyulmaz. Bu duâda رَبَّنَا nidâsı, kulun yalvarıp yakarmaya devâm ettiğinde Allah'a kurbiyyete nâil olacağını bildirmek için hazfedilmiştir. Bu, kendisiyle başka sırlara muttali olunacak büyük bir sırdır.

Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark

İkinci soru: "Afv", "mağfiret" ve "rahmet" kelimeleri arasında ne fark vardır?

Cevap: Afv, kuldan cezânın düşmesidir; **mağfiret,** kulu utandırmak ve rezil-rüsvay etmek azabından koruyarak, onun suçunu örtmektir. Buna göre kul sanki şöyle demektedir: "Senden afv diliyorum. Beni affettiğin zaman, günahımı örtl Çünkü, kabir azabından halâs olmak, ancak onun peşinden utanç azabından da halâs olunduğunda, kurtulunduğunda hoş olur.." Birincisi cismanî, ikincisi ise ruhânî bir azâbtır. Kul her ikisinden de kurtulunca, mükâfaat istemeye yönelir. Bu da iki kısımdır: Cismânî mükâfaat ki bu cennet nimetleri, onun lezzetleri ve oradaki hoş ve güzel şeylerdir. Diğeri ise, ruhanî bir mükâafattır ki bunun da zirvesi, Allah'ın celâl nûrlarının o kimseye tecelli etmesi ve, tâkati nisbetinde Allah'ın kibriyâsının, yüceliğinin o kimseye inkişâf etmesi, zuhûr etmesidir. Bu da, o kimsenin Allah'ın dışında bulunan herşeyden sıyrılarak, tamamiyle Allah'ın celâlinin nuruna boğulmasıyla, istiğrakıyla mükmün olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: وَارْحَمْنَا *"Bize merhamet et!"* buy-

rüğu cismanî mükâfaatı; O'nun bundan sonra اَنْتَ مَوْلٰنَا demesi de, "ruhânî mükâfaatı" ve kulun bütün benliğiyle Allah'a yönelmek istediğini gösterir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın: اَنْتَ مَوْلٰنَا *"Sen Mevlâmızsın bizim"* buyruğu, o anda bulunan kimselerin (hâzirûn) yaptığı bir hitâbtır. Belki de kelâmcılardan pek çoğu, bu açıklamaları tuhaf görür ve bunların tâat kabilinden söylenilmiş şeyler olduğunu söylerler. Yemin ederim ki, onlar söyledikleri şeylerde doğru söylemektedirler, zira onların ilimdeki dereceleri budur. *"Şüphesiz ki Rabb'in, yolundan sapan kimseleri çok iyi bilenin ta kendisidir. O, hidâyete ulaşmış olan kimseleri de pek iyi bilendir"* (Necm, 30).

Cenâb-ı Hakk'ın: اَنْتَ مَوْلٰنَا *"Sen Mevlâmızsın bizim"* buyruğunda bir başka anlam daha vardır. O da şudur: Bu kelime, kulun son derece huşû ve inkiyâd içinde bulunduğunu; kendisine ulaşan her nimetin sâhibinin Allah olduğunu ve elde ettiği her türlü ikrâmı ve ihsanı O'nun lütfettiğini itiraf ettiğini gösterir. Hiç şüphesiz işte bu sebeple, kullar duâ ederken, Allah'ın lütfu ve ihsanına dair söz ederlerken kendilerinin, ancak Cenâb-ı Hakk'ın tedbiriyle işlerinin tamamlanacağı bir çocuk ve, ancak Mevlâsının ıslâhıyla işlerinin yoluna gireceği bir kul durumunda olduklarını; Allahu Teâlâ'nın, gökler ve yerin Kayyûm'u olduğunu, bütün işleri yoluna koyan olduğunu, *"Ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcı"* (Enfâl, 40) âyetinde de belirttiği gibi, hakikatte her şeyin müdebbiri (yöneticisi) O olduğunu izhar etmişlerdir.

Bu âyetin bir benzeri de, *"Allah, îmân edenlerin dostudur"* (Bakara, 257); yani, "yardım edenidir", *"Muhakkak ki Allah, onun dostudur"* (Tahrim, 4) ve *"Bunun sebebi şudur: Çünkü Allah muhakkak ki îmân edenlerin dostudur. Kâfirlerinse dostu yoktur"* (Muhammed, 11) âyetleridir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak: فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ *"Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et"* buyurmuştur. Yani, "Onlarla savaşırken, onlarla hüccetleşirken ve, Hak Teâlâ'nın, *"Onu diğer bütün dinlerden üstün kılmak için"* (Saf, 9) âyetinde de buyurduğu gibi, İslâm devletinin onların devletlerinin üzerine çıkması hususunda, onlara karşı bize yardım et!" demektir. Muhakkik ulemâdan, *"Kâfir toplumlara karşı da bize yardım et"* duâsından maksadın, "Ruhanî- melekî kuvvetlerle, mâsivâullah'tan başkasına çağıran cismanî güçleri kahretme konusunda Allah'tan yardım istemek olduğunu" söyleyenler de bulunmaktadır. Bakara sûresi bu ifâdelerle sona ermektedir.

Vahidî (r.h), **Mukâtil İbn Süleyman**'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Hz. Peygamber Mirâca çıktığında, ona Bakara sûresinin son âyetleri verilmiştir. Bunun üzerine melekler, "Hiç şüphesiz Allahu Teâlâ: آمَنَ الرَّسُولُ *"Peygamber*

"İmân ettî" diyerek, sana güzel bir övgüyle ikramda bulundu. Binâenaleyh, sen O'ndan iste, ve O'na yalvar yakar.." dediler. Bunun üzerine Cebrâil (a.s), Hz. Peygamber'e nasıl duâ edeceğini öğretir.. Hz. Peygamber (s.a.s) de, غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ *"Ey Rabb'imiz, bağışlamanı dileriz.. Dönüş ancak sanadır"* deyince de, Allahu Teâlâ, "Şüphesiz ben sizi bağışladım!" der. Hz. Peygamber, *"Bizi muâhaze etme!.."* deyince, Allah (c.c), "Ben sizi muâhaze etmeyeceğim!" buyurur. Hz. Peygamber: وَلاَ تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا *"Üstümüze ağır bir yük yükleme"* deyince Cenâb-ı Hak, "Ben size katı davranmayacağım" buyurur. Hz. Peygamber (s.a.s), وَلاَ تُحَمِّلْنَا مَلاَ طَاقَةَ لَنَا بِهِ *"Tâkat getiremeyeceğimiz şeyi bize yükleme"* deyince, Cenâb-ı Hak, "Bunu size yüklemiyeceğim" buyurur. Hz. Muhammed: وَاعْفُ عَنَّا وَاغْفِرْلَنَا وَارْحَمْنَا *"Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et"* deyince, Allahu Teâlâ da, "Muhakkak ki sizi affettim, sizi bağışladım, size merhamet ettim ve, kâfir toplumlara karşı da size yardım ettim" buyurur.

Bazı rivâyetlerde Hz. Muhammed (s.a.s) bu şekilde duâ ederken, meleklerin "Amîn" (= kabul buyur) dedikleri de yer almıştır.

Bu kelimelerin yazarı şu yoksul, fakir, muhtâç kimse de şöyle der: "Ey Allah'ım, ey efendim! Araştırdığım ve yazdığım her şey ile, sadece senin rızanı ve yüce cemâlini gözettim. Eğer isabet ettiysem, senin muvaffak kılmanla isabet etmişimdir. Sen bunları, lûtfun ve ihsanınla, bu yoksul ve muhtaç kimseden kabul et!.. Eğer hata ettiysem, ey ısrâr edenlerin ısrârının cânını asla sıkmadığı ve isteyenlerin isteklerinin de kendisini meşgul etmediği Allahım! Sen lütfü kereminle, benim günahlarımı bağışla..." Bunlar, bu sûrenin tefsiri hakkında söylediğim son sözlerdir. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'adır. Salât ü selâm ise, efendimiz, Peygamberimiz **Hz. Muhammed** (s.a.s) ile O'nun âline ve ashâbına olsun...

★ ★
★

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

●

"Bu sûre,
Medenî bir sûredir.
Âyet sayısı ikiyüz olup,
Enfâl sûresinden sonra nazil olmuştur."

●

الٓمٓ ۝١ اللَّهُ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ ٱلْحَيُّ ٱلْقَيُّومُ ۝٢

"Elif, Lâm, Mîm. Allah o Allah'dır ki O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur. Hay ve Kayyûmdur"

(Âl-i İmrân, 1-2).

الٓمٓ ifâdesinin tefsiri, Bakara sûresinde geçti. Bununla ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Elif Lâm Mîm İle İlgili Kıraat Vecihleri

Âsım'ın râvisi Ebû Bekr, buradaki mîm harfini sükûn ile, اللَّهُ lafzının hemzesini de fetha ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ise, mim'i fetha ile okuyarak, اللَّهُ lafzına vasletmişlerdir.

Âsım, şu iki sebepten dolayı o şekilde okumuştur:

a) Vakfa niyet edip, sonra da yeni başlamış olduğu için, hemzeyi açıkça gösterip okumak.

b) Vasl elifini kat' ederek okuyanların lehçesine göre olması, yani vasl elifini vasletmeyenlere göre okunmuş olmasıdır.

الٓمٓ ile "lafza-i celâl" arasını fasledip hemzeyi izhar ederek okuyanlar ise, ululamak ve tazim etmek için böyle okumuşlardır.

Mîm harfini mansub okumanın iki türlü izahı vardır:

1- Birincisi Ferrâ'nın görüşüdür ki bunu Basralılardan pek çok kimse de tercih etmiştir. Bu görüşe göre harf isimlerinin sonu sükûndur. Sen; وَاحِدٌ، اثْنَانِ ثَلَاثَةٌ (bir, iki, üç) dediğin gibi, "elif, lâm, mîm" dersin. Bu takdire göre, اللَّهُ

lafzı ile yeni başlanıyor olması gerekir. Biz "Allah" lafzı ile başladığımızda, hemzesini harekeli olarak okuruz. Fakat bu imamlar, hafiflik ve kolaylık olsun diye hemzeyi düşürmüşler ve hemzenin harekesini, الٓمٓ 'in mîm'i ile başlamasından dolayı, hemze varmış gibi olsun diye mîm'e vermişlerdir.

Buna göre şayet, "Eğer maksad bu iki kelimeyi birbirinden ayırmak ise, hemzeyi düşürmek imkânsız olur. Eğer maksad, bu iki kelimeyi birbirine vasletmek ise, harekeli olarak hemzenin kalması imkânsız olur. Hemzenin durması imkânsız olunca, harekesi de, harekesinin mîm'e verilmesi de imkânsız olur?" denirse, biz deriz ki: Bunun yazıda düşmesi, fakat mânâca kalması ve mânâca bulunduğuna delâlet etmesi için harekesinin bırakılmış olması niçin câiz olmasın? **Ferra'nın** görüşünün izahı budur.

2- **İkincisi Sîbeveyh'**in görüşüdür. Buna göre, mîm'in harekelenmesinin sebebi, iki sâkin harfin yan yana gelmiş olmasıdır. Âlimlerden çoğu bu görüşü kabul etmemişlerdir. Burada bir incelik vardır, fakat bunu özetlemek bile uzun sürer.

Ben diyorum ki: Bu hususta iki bahis vardır:
a) Harekenin kendisinin sebebi.
b) O harekenin fetha oluşu meselesi.

Birinci bahis, şu mukaddimelere dayanır:

Birinci mukaddime: İki sâkin harf yan yana geldiğinde, onlardan birincisi med ve lîn harflerinden olursa, ona hareke vermek gerekmez. Çünkü bu iki sâkin ve benzeri harfleri telaffuz etmek kolaydır. Mesela, senin, هٰذَا اِبْرَاهِيمُ وَاِسْحَاقُ وَيَعْقُوبُ demen gibi... Fakat böyle olmazsa, birinci harfi harekelemek gerekir. Çünkü bu gibi iki sakini telaffuz etmek kolay olmaz. Zira telaffuz ancak hareke ile olur.

İkinci mukaddime: Sîbeveyh'e göre, harf-i tarif sadece sakin olan lâm harfidir. Sakin harf ile bir kelimeye başlamak mümkün olmaz. Bundan dolayı Araplar, harf-i tarif olan sakin lâmın başına bir hemze getirip, lâm'ı telaffuz edebilmek için o hemzeye hareke vermişlerdir. Buna göre, harf-i tarif lâm'ından önce Araplar, harekeli başka bir harf bulurlarsa, o zaman sâkin lâm'ı onunla okuma imkânı bulmuş olurlar. Eğer lâm'dan önce, sâkin bir harf bulurlarsa, o sâkini harekeleyerek, lâm'ı böylece okuyabilirler. Bu takdire göre hemze-i vasl'a ihtiyaçları kalmaz. Çünkü hemze-i vasl'a, lâm'ı okumak için ihtiyaç duyulur. Kendisi ile lâm harfinin telaffuzu mümkün olan harekeli bir harf bulunduğu zaman, hemze hem şeklen, hem manaca; hem hakîkaten, hem de hükmen hazfedilir.

Durum böyle olunca, varlığına hükmen delâlet etsin diye hemzenin harekesinin mim'e verildiği söylenemez. Çünkü buna, varlığına bir hükmün ve bir eserin taalluk ettiği yerlerde başvurulur. Fakat biz, durumun böyle olmadığını açıkladık. Böylece o hemzenin zâtı ve eseri ile tamamen düştüğünü anlamış oluruz. Binâenaleyh **Ferrâ**'nın görüşü bâtıl olmuş olur.

Üçüncü mukaddime: Harf isimlerinin sonları sâkindir ve bu hususta ittifak vardır.

Bu mukaddimeleri iyice anladığın zaman, biz deriz ki: Bizim الٓمٓ sözümüzdeki "mîm" sakindir. اللّٰه deyişimizdeki lam-ı tarif de sâkindir. Böylece iki sâkin bir araya gelmiş oldu. Binâenaleyh mîmi harekelemek ve hemzenin de hem şeklen hem de hükmen düşmesi gerekirdi. **Sîbeveyh**'in görüşü bu izaha göre sahih, **Ferra**'nın görüşü ise bâtıldır.

İkinci bahis: Birisi şöyle diyebilir: "Sakin harf, harekelendiği zaman kesre ile harekelenir. O halde burada niçin fetha ile harekelenmiştir?"

Zeccâc buna şöyle cevap verir: "Burada kesre uygun düşmemektedir. Çünkü الٓمٓ deki مِيمْ kelimesinin, son mîm'inden önce yâ harfi bulunmaktadır. Eğer bu son mîm kesre ile harekelense, yâ harfi ile birlikte kesre de bulunmuş olur ki bu dile ağır gelir. Binâenaleyh kesre bırakılmış, fetha tercih edilmiştir."

Ebu Ali el-Fârisî, Zeccâc'ın bu görüşünü tenkid ederek şöyle der: "Bu, bizim جَيْرِ (Evet) dememiz ile bozulur. Çünkü bu sözümüzde râ harfi, kendisinden önce sâkin yâ bulunduğu halde kesrelidir."

Bence bu tenkid zayıftır. Zira kesre, biraz ağırca bir harekedir, yâ harfi de onun kızkardeşidir. Bunlar bir araya geldiklerinde kesrenin ağırlığı artar. Sonra bundan, "Allah" lafzındaki son derece hafif olan elifi telaffuz etmeye geçilir. Böylece de dil, harekelerin en ağırından en hafifine geçmiş olur ki, bir anda iki zıddan birinden diğerine geçmek, lisana zor gelir. Fakat mîm harfini fetha ile harekelediğimizde, lisân mîm'in fethasından, "Allah" lafzının hemzesine geçmiş olur ki bu kolaydır. İşte **Sîbeveyh**'in görüşünün açıklaması bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Sûrenin Nüzûl Sebebi

Bu sûrenin sebeb-i nüzûlü hakkında şu iki rivâyet ileri sürülmüştür:

Birinci görüş: Bu, **Mukâtil b. Süleyman**'ın görüşüdür. Ona göre, bu sûrenin başındaki bazı âyetler yahudîler hakkında nâzil olmuştur. Biz, bu hususu الٓمٓ ۚ ذٰلِكَ الْكِتَابُ (Bakara, 1-2) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

İkinci görüş: "Bu sûrenin başından, mübâhele âyetine (Âl-i İmran, 61) kadar olan kısım hristiyanlar hakkındadır." Bu **Muhammed b. İshâk**'ın görüşüdür. O şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'e, **Necran**'dan binitli yetmiş kişilik bir heyet geldi. İçlerinden ondördü onların eşrafından idi. Bu ondört kişinin üçü de kavmin ileri gelenlerinden idi. Bunlardan birisi başkanları idi ve adı da **Abdu'l-Mesîh** idi. İkincisi danışmanları ve en ileri görüşlü olanları idi. Ona **"Seyyid"** (Efendi) diyorlardı ve adı **el-Eyhem** idi. Üçüncüsü de, âlimleri, piskoposları ve müderrisleri idi ki adı **Ebu Hârise İbn Alkame** idi. O, **Benû Bekir İbn Vâil** kabilesinden idi. Hristiyanlıktaki eğitim ve öğretimi, hristiyanlığa yaptığı hizmetleri, çalışmaları sebebi ile ve ilmi ile meşhur olduğu için, ona Rum hükümdarları tarafından izzet ve ikramlara mazhar kılınarak, kendisine birçok mallar verilmiş ve idaresine birçok kiliseler bağlanmıştı. **Necran**'dan gelirken bir katıra binmiş, onun yularını da kardeşi **Kürz b. Alkame** çekmiştir. **Ebu Hârise**'nin katırı yürürken birden tökezler. Kardeşi **Kürz**, Hz. Peygamber (s.a.s)'i kastederek, "O uzaktaki helâk olsun" deyince, **Ebu Hârise**, "Aksine senin anan helâk olsun" dedi. Bunun üzerine **Kürz**, "Niçin ey kardeşim?" deyince, o cevaben, "vallahi o bizim beklemekte olduğumuz peygamberdir" der. **Kürz** de, "Bunu bildiğin halde, ona inanmana mâni olan nedir?" der. **Ebu Hârise**, "Şu krallar bize çok mallar verip, izzet-ü ikramda bulundular. Eğer biz **Muhammed**'i tasdik edecek olursak, onlar bütün verdiklerini geri alırlar" dedi. Bu cevap **Kürz**'ün kalbinde bir ukde oldu. Müslüman oluncaya kadar bunu gönlünde sakladı. Müslüman olunca, bu hadiseyi anlattı.

Sonra bu üç ileri gelen reisleri, piskoposları ve danışmanları Hz. Peygamber (s.a.s) ile, dinlerindeki ihtilaflar üzerinde konuştular. Onlar bazan **Hz. İsâ** (a.s)'nın Tanrı olduğunu, bazan "Allah'ın oğlu" olduğunu, bazan da üçün (Baba-Oğul-Ruhul-Kudüs) üçüncüsü olduğunu söylüyorlardı. "O, Allah'tır" demelerine, "Çünkü ölüleri diriltir, anadan doğma körleri, alaca hastalığına musab olanları ve diğer hastaları iyileştirir, gaybları haber verir, çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üfler, o da uçardı' diye delil getiriyorlardı. O'nun, Allah'ın oğlu olduğu iddiasına da, "Çünkü O'nun bilineri bir babası yoktu" diye istidlâl ediyorlardı. Onun, üçün üçüncüsü olduğu görüşlerine de, "Çünkü Allah "Biz yaptık," "Biz kıldık" diyor. Eğer Allah bir olsaydı "Ben yaptım" derdi, diye istidlâl etmişlerdir. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.s) onlara "İslam'a giriniz" deyince, onlar, "Biz senden daha önce İslâm'a girdik" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Yalan söylüyorsunuz. Allah'a bir oğul isnad edip duruyorken, haça taparken ve domuz eti yiyip dururken, sizin müslümanlığınız nasıl doğru olur" dedi. Onlar da: "Eğer O, Allah'ın oğlu değil ise, onun babası kimdir?" dediler. Hz.

Peygamber (s.a.s) sustu ve bunun üzerine Allah Teâlâ, Âl-i İmrân sûresinin başından seksen kadar âyeti indirdi.

Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s) onlarla münazaraya başlayarak, şöyle dedi:

"Bilmiyor musunuz, Allah ölümsüz olan bir Hayy'dır, diridir? Hz. İsa ise, ölümlüdür..."

"Evet, biliyoruz.."

"Bilmiyor musunuz ki, babasına benzemeyen hiçbir çocuk yoktur?"

"Evet biliyoruz.."

"Bilmiyor musunuz ki, Rabb'imiz her şeye hâkim ve kayyûmdur? Onu korur, gözetir, muhafaza eder ve rızıklandırır.. Halbuki İsa, bunların herhangi birini yapabilir mi?"

"Hayır..."

"Bilmiyor musunuz, yerde ve gökte bulunan hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz? İsa ise, Allah'ın bildirdiğinden başka herhangi bir şeyi bilebilir mi?"

"Hayır..."

"Rabb'imiz, İsa'yı anasının rahminde dilediği gibi şekillendirdi.. Bunu bilmiyor musunuz?.. Rabb'imizin ise yemez-içmez ve abdest bozmaz olduğunu bilmiyor musunuz?"

"Evet, biliyoruz."

"İsa'yı anası, bir kadının çocuğunu taşıdığı gibi taşımış, yine bir kadının çocuğunu doğurduğu gibi de doğurmuştur. O da, bir çocuğun beslenmesi gibi beslenmiş, gıdalanmıştı."

"Evet..."

Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), **"O halde İsa, sizin iddiâ ettiğiniz gibi, nasıl bir ilâh olabilir?"** dedi. Onlar da, bunu anladılar; ama sonra küfrân-ı nimette bulunarak, inkârı sürdürdüler.

Yine onlar inadlarını sürdürerek:

"Sen, İsa'nın, Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğunu zannetmiyor musun?" dediler. Hz. Peygamber de:

"Evet, öyle biliyorum" deyince, bunun üzerine onlar:

"Eh, bu da bize yeter" diye cevap verdiler.

Bunun üzerine Allahu Teâlâ, *"İşte kalblerinde bir eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak, onun teviline yeltenmek için, onun müteşabih olanına tâbi olurlar. Halbuki onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imiz katındandır' derler. Akıl sahiplerinden başkası bunu iyi düşünemez"* (Âl-i İmran, 7) âyetini indirdi.

Sonra onlar, bu âyeti kabul etmeyince Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e onlarla "mübâhele"yi (karşılıklı lanetleşmeyi) emretti.. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onları "mübâhele" ye davet edince, onlar:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, bizi bırak da bir düşünelim.. Sonra, yapmamızı istediğin şeyi yapmak için sana geliriz.." dediler ve, çekip gittiler.

Daha sonra bu üç kişi kendi aralarında birbirlerine, "Bu konuda ne diyorsunuz.." deyince, içlerinden birisi, "Ey, hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, sizler hiç şüphesiz Muhammed'in peygamber olduğunu biliyorsunuz.. Andolsun ki o size, peygamberiniz hakkındaki meseleyi çok güzel izah etti... Yine, yemin ederim ki, bir peygamber ile lânetleşmeye girmiş olan her kavmin, büyüğünün küçüğünün öldüğünü; eğer siz de bunu yaparsanız, bunun sizin kökünüzü kurutacağını biliyormusunuz.. Madem ki bu dinde kalmak istiyorsunuz, o halde o adamla bir anlaşma yapın, sonra da ülkenize dönün!" dedi. Bunun üzerine onlar, Allah'ın Resûlü'ne gelerek, şöyle dediler:

"Ey Ebâ'l-Kâsım, biz seninle lânetleşmemeye, seni kendi dininde bırakmaya, kendimiz de kendi dinimiz üzre kalmaya karar verdik.. O halde, malımız, mülkümüz hususunda anlaşmazlığa düştüğümüzde aramızda hükmedecek ashabından birisini beraberimizde yolla... Çünkü siz bizim nazarımızda kabûle şayan kimselersiniz.."

Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara:

"Öğle sonu yanıma geliniz de, çok kuvvetli ve güvenilir bir hakemi sizinle beraber yollayayım.." dedi. **Hz. Ömer** ise içinden şöyle diyormuş: "Ben hiçbir zaman emirlikten hoşlanmadım. Fakat o gün, kendimin tayin edilmesini umuyordum. Öğle namazını Allah'ın Resûlü ile kıldığımızda, O, selâmdan sonra, sağa ve sola bakınıyordu.. Ben de, beni görsün diye ileri atılıyordum. O ise, sürekli göz gezdiriyordu. Nihâyet **Ebû Ubeyde İbnu'l-Cerrâh**'ı gördü. Onu çağırdı ve:

"Onlarla git; ihtilâf ettikleri hususlarda aralarında hak ile hüküm ver" dedi.. Hayatımda ilk defa arzuladığım emirliği, idareciliği de **Ebu Ubeyde** alıp götürdü.."

Bil ki bu rivâyetler dinî konuları açıklama ve her türlü şüpheyi giderme hususunda münazara etmenin peygamberlerin yöntemi olduğuna; münazarada bulunmanın ve meseleleri araştırmanın doğru olmadığını savunan "Haşviyye"nin yolunun ise kesinlikle bâtıl olduğuna delâlet etmektedir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Sûrenin Baş Tarafındaki Harika Tertip

Bil ki, bu sûrenin baş tarafı, çok güzel ve hayranlık verici bir tertip (söz dizisi) arzetmektedir. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) ile tartışmaya giren o hristiyanlara sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizler, ya Allah'ı tanımak veyahut da nübüvvet hususunda münâzaa ediyorsunuz... Eğer münâzaanız Allah hakkında ise, sizler Allah'ın bir çocuğu olduğunu söylüyorsunuz;Hz. Muhammed ise,O'nun bir çocuğu olmadığını söylüyor. Akli ve kat'î delillerle hak, Hz. Muhammed'den yanadır. Çünkü aklî delillerle Cenâb-ı Hakk'ın Hayy ve Kayyûm olduğu sabittir. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması, aklen imkânsızdır. Eğer tartışmanız nübüvvet konusunda ise, bu da geçersizdir. Çünkü Allah Tevrât ve İncil'i **Hz. Musa** ve **İsa**'ya sizce hangi yol ile indirmişse aynı şey Hz. Muhammed (s.a.s) için de variddir. Bu yol ise, ancak mucize yoludur ki, bu mucize burada da mevcuttur. O halde, nübüvveti konusunda, O'nunla çekişmeniz nasıl mümkün olur?" İşte, âyetin münasebet vechi ve yönü budur... Bu, son derece güzel ve uygun bir münasebettir. O halde biz burada şu iki konuyu gözden geçirelim:

Birinci konu: Bu, **"İlahiyât"**la ilgili konulardır. Biz şöyle diyoruz: "Allahu Teâlâ, Hayy ve Kayyûm'dur. Hayy ve Kayyûm olanın ise, bir çocuğunun bulunması imkânsızdır.. Biz Allahu Teâlâ'nın Hayy ve Kayyûm olduğunu söyledik.. Çünkü O, zâtı gereği "Vâcibu'l-vücud"dur. O'nun dışında kalan bütün varlıklar ise, zâtı gereği "mümkin", "muhdes" dir; onların meydana getirilmesi (tekvin), yaratılması ve icad edilmeleri, daha önce izah etmiş olduğumuz gibidir. Bunlar, Hak Teâlâ'nın, *"Allah (o Allah'dır ki), kendinden başka hiçbir Tanrı yoktur"* (Bakara, 255) âyetinin tefsirinde geçmişti. Bütün bu varlıklar "muhdes" ve mahlûk (yaratılmış) olunca, onlardan herhangi birisinin Allah'ın çocuğu ve de ilâh olması imkânsız olur. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Göklerde ve yerde olan herşey, istisnâsız, O Rahman (pek merhametli) olan Allah'a bir kul olarak gelecektir"* (Meryem, 94) buyurmuştur.

Yine, ilâh olanın Hayy ve Kayyûm olmasının gerektiği sâbit olup, **Hz. İsa**'nın ise, çocuk olduğu, yeyip içip abdest bozduğu için, Hayy ve Kayyûm olamıyacağı da sübut bulunca; öte yandan hristiyanlar ise, **Hz. İsa**'nın öldürüldüğünü ve ölümü kendisinden savuşturamadığını iddiâ edip kabul edince, işte böylece **Hz. İsa**'nın Hayy ve Kayyûm olmadığı kesinlik kazanmış olur. Bu da, onun ilâh olamıyacığına kat'î olarak hüküm vermeyi gerektirir. Cenâb-ı Hakk'ın: اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ *"Hayy ve Kayyûm"* (Bakara, 255) tavsîfi, hristiyanların "teslîs" (üçleme) hususundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna delâlet eden bütün delilleri ihtiva etmektedir."

İkinci konu: Nübüvvet'le ilgilidir; ki işte bu hususu Cenâb-ı Hak burada, son derece güzel ve mükemmel bir biçimde anlatmıştır. Bu böyledir. Çünkü Hak Teâlâ: *"O, sana Kitâb'ı hak olarak indirdi"* (Âl-i İmran, 3) buyurmuştur ki bu, bir dava (iddia) durumundadır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu davânın doğruluğuna delâlet edecek delilleri getirerek şöyle demiştir: "Ey yahudi ve hristiyanlar! Allahu Teâlâ'nın, insanlara hidayet olmak üzere Tevrât ve İncil'i inzâl ettiği hususunda bize muvafakat ediyor ve Tevrât ve İncil'in ilahî kaynaklı iki kitap olduğunu kabul ve ikrâr ediyorsunuz.. Çünkü Allahu Teâlâ, bunları indirirken, sözü hak olan ile sözü bâtıl olanı birbirinden ayırmaya delâlet edecek olan mucizeyi de birlikte göndermiştir. Mucize ile, doğru olan dâva ile yalan olan davâyı birbirinden ayırmak mümkün olunca, hiç şüphe yok ki bu apaçık bir fark olmuş olur.

Sonra mucize olan bu hak ile bâtılın arasını ayırma işi, Tevrât ve İncil'in Allah katından indirildiği hususunda söz konusu olduğu gibi, Kur'ân'ın da Allah katından indirildiği hususunda da söz konusudur. Yol aynı olunca, bu durumda vâcib olan, Berâhime (Brahmanlar)'nin görüşünde olduğu gibi, ya hepsini yalanlamak veyahut da müslümanların inancında olduğu gibi, hepsini tasdik etmek olur. Ama, bunların bir kısmını kabul edip bir kısmını kabul etmemek ise; bir cehâlet ve bir taklittir.

Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in getirdiği şeyde, Kur'ân'da, ilahı tanıma hususundaki umdeler ile Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini isbat hususundaki umdeleri zikredince, bundan sonra geriye, O'nun dini konusunda tartışmaya girenler için herhangi bir mazeret kalmamıştır. İşte böylece, muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunun peşinden teîdit ve vaîdini getirerek, *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek yaman bir azâb vardır. Allah, cezâda amansız bir gâlib-i mutlakdır"* (Âl-i İmran, 4) buyurmuştur.

Böylece zapta, (kavramaya), güzel tertip ve mükemmel telife bu sözden daha yakın bir kelâm bulunmasının mümkün olmadığı ortaya çıkmış oldu. Bu

miskîni, bu hususlara hidayet eden Allah'a hamdolsun. Sınırsız nimetlerine mukabil, şükür ancak O'nadır.

Allah'ın bu sözünden esas maksadın ne olduğunu özetledikten sonra, lafızlarından her birinin tefsirine geçebiliriz.

Hak Teâlâ'nın: اَللّٰهُ لاَ اِلٰهَ اِلاَّ هُوَ *"Allah o Allah'dır ki, O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur"* buyruğu, hristiyanlara bir reddiyedir. Çünkü onlar, **Hz. İsa**'ya ibâdet edileceğini söylüyorlar. Böylece Allahu Teâlâ, kendisinden başka hiç kimsenin ibâdete müstehak olmadığını beyan buyurmuş, sonra da bunu gösterecek hususları da onun peşinden getirerek, *"Hayy ve Kayyûm'dur"* buyurmuştur. *"Hayy"* çok faâl olan ve en üstün derecede idrâk sahibi olan (fe'âl derrâk)'dır. "Kayyûm" ise, O'nun kendi zatıyla kaîm olması; mahlukâtın, yaşantılarında muhtaç olacakları gece ile gündüzü, sıcak ile soğuğu, rüzgâr ile yağmuru ve kendisinden başka hiç kimsenin kâdir olamayacağı ve sayamayacağı nimetleri veren ve, bütün mahlûkatın işlerini tedbir eden varlık demektir. Nitekim Hak Teâlâ: *"Allah'ın nimetlerini saymaya çalışsanız, sayamazsınız"* (Nahl, 18) buyurmuştur.

Hz. Ömer, burayı اَلْحَيُّ الْقَيَّامُ şeklinde okumuştur. **Katâde** ise el- Hayy kelimesini, "ölümsüz, diri olan"; el kayyûm kelimesini ise, "mahlûkatının işlerini, ecellerini ve rızıklarını tedbir eden, yöneten" diye tefsir etmiştir.

Saîd İbn Cübeyr'den, Hayy kelimesini, "Her canlıdan önce diri olan", "Kayyûm"u ise, "Eşi ve benzeri olmayan" diye tefsir ettiği rivâyet edilmiştir.

Biz, Bakara sûresinde "el-hayyu'l-kayyûm" sözümüzün, Allah hakkında muteber olan bütün sıfatları ihata ettiğini söylemiştik. "Mabûd" olanın, Hayy ve Kayyûm da olması gerektiği; aklın bedâheti ile hislerin de **Hz. İsa** (a.s)'nın hayy ve kayyûm olmadığına delâlet ettiği - Onlar **Hz. İsa**'nın öldürüldüğünü ve ölümden dolayı korku duyup çığlıklar attığını söylediği halde, **Hz. İsa** nasıl hayy ve kayyûm olabilir ki- sâbit olunca, biz kesin olarak **Hz. İsa**'nın bir lâh ve Cenâb-ı Hakk'ın da oğlu olmadığını anlamış olduk. Allah, zalimlerin söylemiş olduğu bu gibi şeylerden çok çok yücedir.

★ ★
★

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٣﴾

"O, sana kitâbı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi. Bundan evvel de Tevrât'ı ve İncil'i indirmişti"

(Âl-i İmran, 3).

Cenâb-ı Hakk'ın: نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"O, sana kitâbı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici olarak indirdi"* buyruğuna gelince, bil ki, burada geçen "Kitap"dan maksat Kur'ân'dır. Biz bu kelimenin iştikâkını, Bakara sûresinin başında anlatmıştık. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın indirilmesini *"tenzîl"*; Tevrât ve İncil'in indirilmesini ise, *"inzâl"* ile ifâde buyurmuştur. Çünkü, *"tenzîl"* çokluk ifâde eder. Allahu Teâlâ da Kur'ân-ı Kerim'i müteaddit defalarda parça parça indirmiştir. Böylece, bunda çokluk mânası bulunmuş olur. Tevrât ve İncil'i ise, tek bir defada indirmiştir. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, bu kitâplar hakkında "inzâl" kelimesini özellikle kullanmıştır. Bir kimse, "sizin söylediğiniz bu husus, Cenâb-ı Hakk'ın: اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ *"Kitabı kuluna indiren Allah'a hamd olsun"* (Kehf, 1) ve وَبِالْحَقِّ اَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ *"Biz onu hak olarak indirdik, o da hak olarak indi"* (Isra, 105) âyetleriyle bir müşkillik arzetmektedir". (Zira buralarda Kur'ân'ın indirilmesini bildirmek için de *inzâl* tabiri kullanılmıştır) diyebilir.

Bil ki Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i şu iki vasıfla tavsif etmiştir.

Birinci vasıf: O'nun, بِالْحَقِّ (= hak ile) sözüdür. **Ebu Müslim** bu tabirin şu mânâlara gelebileceğini söylemiştir:

a) Geçmiş ümmetlere dair ihtiva ettiği haberler konusunda sadık ve doğrudur.

b) O'nda bulunan va'ad ve vaîdler, mükellefi inançlar ve ameller hususunda hak olan yola yapışmaya sevkedip, onu bâtıl yollara sülûk etmekten de men eder.

c) O, hak ile bâtılı birbirinden ayıran bir *"kavl-i fasl"* olduğu, bir şaka (hezl) olmadığı mânasında olmak üzere, bir haktır.

d) **Esamm** şöyle demektedir: Bunun mânâsı, "Allahu Teâlâ Kur'ân'ı, mahlûkata vâcib olan kulluk, nimetlere şükür, huşû ve inkıyâdı izhar etme anlamında bir hak ile; bazı kimselerin bazıları üzerinde bir hakkı olan adâlet

ve muâmelât hususlarındaki insâf ve itidâl anlamındaki bir hak ile indirmiştir.." demektir. (Yani Kur'ân, Allahu Teâlâ'nın mahlukatı üzerindeki hakları ile insanların birbirleri ile olan münasebetlerindeki hakları bildirmektedir, demek istiyor.)

e) "Allahu Teâlâ o Kur'ân'ı, birbiriyle çelişen bozuk mânâlarla değil, hak ile indirmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Onu kulu (Muhammed'e) indirdi ve kendisinde hiçbir eğrilik yapmadı"* (Kehf, 1) ve *"Eğer o, Allah'tan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* (Nisa, 82) buyurmuştur.

Kur'ân'ın Önceki Semâvî Kitapları Tasdik Etmesinin Mânâsı

İkinci vasıf: O'nun, مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ *"Kendinden öncekileri de tasdik edici olarak"* indirilmesidir. Bunun mânâsı, "Kur'ân-ı Kerim, peygamberlerin (a.s) kitaplarıyla, Allah (c.c)'dan haber verdikleri şeyi tasdik eder" demektir.

Sonra bu âyetle ilgili olarak şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allahu Teâlâ bununla Kur'ân'ın sıhhatine işâret etmek istemiştir. Çünkü, Kur'ân eğer Allah'dan başkası tarafından olmuş olsaydı, diğer kitaplara muvâfık olmazdı. Zira Hz. Peygamber, hiçbir âlimle bir araya gelip görüşmemiş, hiç kimseye talebelik yapmamış ve hiç kimseden birşey okumamış bir "ümmî" idi. (Kur'ân'ın uydurulmuş olduğunu söyleyenlere göre) onu uyduranın vasfı böyle olunca, onun yalan ve tahriften uzak ve sâlim olması imkânsız olur. Peygamber ise böyle olmayınca, O'nun bu kıssaları ancak Allah'ın vahyi ile öğrenip haberdar olduğu ortaya çıkar.

b) **Ebû Müslim** şöyle demektedir: "Bundan murad şudur: Allahu Teâlâ bütün peygamberleri, zâtını bir tanımaya, O'na imân etmeye, O'nu kendisine yakışmayan şeylerden tenzih etmeye; adalet, ihsan ve her zaman yegâne çıkar ve faydalı yol olan dinî hükümlerle emretmeye davet etmek için göndermiştir. Binâenaleyh Kur'ân-ı Kerim, bütün bu hususlarda o kitapları (tahrif edilmemiş şekliyle) tasdik etmektedir.

Geriye ise, âyetle ilgili olarak şu iki soru kalmaktadır:

Birinci soru: Allahu Teâlâ, Kur'ân'dan önce indirilmiş olanları, niçin *"onun önünde"* بَيْنَ يَدَيْهِ diye adlandırmıştır?

Cevap: O haberler son derece âşikâr olduğu için, onları bu isimle vasfetmiştir.

İkinci soru: Kur'ân, kendisinden önceki hükümlerin birçoğunu neshettiği halde, kendinden önceki kitapları nasıl tasdik etmiş olur?

Cevap: Kitapları Kur'ân ve O'nun peygamberi olan Hz. Muhammed'i müjdeleyici, hükümlerinin Hz. Muhammed gönderilinceye kadar geçerli olduğuna ve Kur'ân inince hükümlerinin mensuh olacağına delâlet edince, bu kitaplar Kur'ân'a muvafık olmuş olurlar. Böylece de Kur'ân, onları tasdik etmiş olur. Bazı ahkâmın dışında, Kur'ân'ın, o kitapları tasdik edici olduğu konusunda herhangi bir şüphe yoktur. Çünkü, ulûhiyyet ile ilgili konuların delilleri, burada değişmez. O halde Kur'ân, Tevrât ve İncil'de varid olan haberler hususunda onları tasdik etmiş olur.

Sonra Allahu Teâlâ: وَأَنزَلَ التَّوْرٰيةَ وَالْإِنجِيلَ *"Bundan evvel de Tevrât'ı ve İncil'i indirmişti"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tevrat ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Tevrât ve İncil, a'cemî (Arapça olmayan) iki isimdir. Bu kelimelerin iştikâklarıyla meşgul olmanın bir faydası yoktur." **Hasan el-Basrî,** hemzenin fethasıyla وَالْأَنْجِيلَ şeklinde okumuştur ki bu da bu kelimenin Arapça olmadığına delâlet eder. Çünkü, hemzenin fethasıyla أَفْعِيلَ kalıbı, Arapça'nın vezinleri arasında yer almaz. Bil ki bu görüş, kendisinden kaçışın mümkün olmadığı hak bir görüştür. Bununla berâber, edebiyatçıların bu konudaki sözlerini nakledelim...

اَلتَّوْرٰيةَ kelimesi hakkında, şu üç bahis vardır:

Birinci bahis: Kelimenin iştikâkı hakkındadır. **Ferrâ** şöyle demektedir: "**Tevrât**" kelimesinin mânâsı, aydınlık ve nûr demektir. Bu kelime Arapların, çakmak taşını çeliğe vurup da ateş çıktığında söyledikleri, وَرَى الزَّنْدُ ifâdesinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak: فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا *"Kasem olsun (tırnaklarıyla) ateş çıkaran (atlara).."* (Adiyat, 2) buyurmuştur.

Yine Araplar, وَرَيْتُ بِكَ زَنَادِي derler. Bunun manası, "Senin sayende hayır bana göründü" demektir. Buna göre **Tevrât** kendisi vesilesiyle hak zuhûr edip ortaya çıktığı için, bu ismi almıştır. Bu mânaya Hak Teâlâ'nın, *"Andolsun ki biz Musa ile Hârun'a bir ziyâ, takva sahipleri için de bir şeref olan Furkân'ı verdik"* (Enbiya, 48) âyeti de delâlet etmektedir.

İkinci bahis: Edebiyatçılar bu kelimenin vezni hakkında şu üç görüşü öne sürmüşlerdir:

Birinci görüş: Ferrâ, bu kelimenin aslının, tâ harfinin fethası, vâv harfinin

sükûnu ve râ ile yâ harflerinin fethasıyla تَوْرَيَةً şeklinde olduğunu; ancak ne var ki yâ harfi harekeli olup, kendisinden önceki harfin harekesi de fethalı olduğu için, bu yâ harfinin elife çevrilmiş olduğunu söylemiştir.

İkinci görüş: Yine **Ferrâ**, "Bu kelimenin, تَوْفِيَة ve تَوْصِيَة vezninde olmasının da caiz olduğunu; buna göre kelimenin aslının تَوْرِيَة şeklinde olabileceğini, ancak ne var ki, Tay kabîlesinin lehçesine göre, râ harfinin kesresinin fethaya çevrildiğini; çünkü onların جَارِيَة kelimesini جَارَاة ناصِيَة kelimesini de نَاصَاة şeklinde telâffuz ettiklerini" de söylemiştir.

Nitekim şair: فَمَا الدُّنْيَا بِبَاقَاةٍ لِحَيٍّ / وَمَا حَيٌّ عَلَى الدُّنْيَا بِبَاقِ

"Dünya hiçbir canlı için bâkî ve ebedî kalıcı değildir. Hiçbir canlı da dünyada bâkî değildir" demiştir.

Üçüncü görüş: Bu, **el-Halîl** ile Basralıların görüşüdür. Buna göre kelimenin aslı, فَوْعَلَة kalıbında olmak üzere وَوْرَيَة dür. Daha sonra birinci vâv harfi tâ harfine çevrilmiştir. Arapça'da bu tür "kalb"ler (çevirme) pek çoktur. Meselâ, تُجَاة (çn); تُرَاث (kültür, miras); تُخْمَة (çok yemenin sebep olduğu rahatsızlık) ve تُكْلان (tevekkül) kelimeleri gibi.. Daha sonra, yâ harfi harekeli olup, kendinden önceki harfin harekesi de fetha olduğu için, elife çevrilerek kelime تَوْرَاة halini almıştır. Bu kelime, aslında olduğu gibi yâ harfiyle التَّوْرِية yazılır. Bu görüşte olanlar, **Ferrâ**'nın görüşünü tenkid etmişlerdir.

Birinci görüşü hakkında, böyle bir kalıbın nadir olduğunu söylemişlerdir. Onlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: "Bizim ileri sürdüğümüz فَوْعَلَة kalıbı ise çok kullanılmaktadır. Meselâ: صَوْمَعَة (manastır); حَوْصَلَة (kuşun kursağı, midesi) ve دَوْسَرَة (eski şey) kelimeleri gibi.. Halbuki, kelimeyi daha çok kullanılan kalıba hamletmek daha münasiptir."

Ferrâ'nın ikinci görüşü hakkında da, "Bu, lafzı ancak Tay kabilesinin diline nisbet etmekle tam olur. Halbuki, Kur'ân, kesinlikle bu lehçeyle nazil olmamıştır" demişlerdir.

Üçüncü bahis: Tevrât kelimesi iki şekilde okunur: İmâle ve "tefhîm" (kalın) ile.. Tefhîm ile okuyanlar, râ harfinde tekrîr sıfatı bulunduğu için, imâleye mâni olmasından dolayı okumuşlardır. Allah en iyisini bilendir.

اَلْإِنْجِيلُ (İncîl) lafzına gelince, bu hususta da şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) **Zeccâc** şöyle demektedir: "Bu kelime, اَلنَّجْلُ (Çocuk, asılolan, nesil) kökünden olup, إِفْعِيل kalıbındadır. Nitekim لَعَنَ اللّٰهُ نَاجِلَيْهِ denilir. Yani, "Allah, onun ebeveynine lânet etsin" demektir. İşte bundan dolayı bu kitap (İncil) bu

isimle adlandırılmıştır. Çünkü, İncîl, (hristiyanlık) dini hususunda kendisine başvurulan bir asıl ve temeldir."

b) Bazıları da, İncîl'in, Arapların bir şeyi çıkarıp ortaya koyduklarında söylemiş oldukları نَجَلْتُ الشَّيْءَ tabirinden alınmıştır. Meselâ, kuyudan çıkartılan suya نَجْل ; su gözeden sızıp çıktığında da قَدْ اِسْتَنْجَلَ الْوَادِى denilir. Kendisi ile hak ortaya çıktığı için, *İncîl*'e de bu ad verilmiştir.

c) **Ebû Amr eş-Şeybanî** şöyle demektedir: اَلتَّنَاجُلُ kelimesi, karşılıklı çekişmek anlamına gelir. İşte bu sebeple bu kitâp, hristiyan topluluğu kendisi hakkında çekişip tartışmaya girdiği için, "İncîl" diye adlandırılmıştır."

d) Bu kelime, "gözü büyük" anlamına gelen نَجْل kelimesinden alınmıştır. طَعْنَةٌ نَجْلاءُ (geniş yara, mızrak yarası) denilmesi de, bundan dolayıdır. İncîl de, Allahu Teâlâ'nın onlar için gönderdiği bir nûr, bir ziyâ ve bir genişlik olduğu için, bu adı almıştır.

Etimolojinin Bazan Tutarsız Olduğu

Ben derim ki, o edîblerin (dilcilerin) durumu çok şaşırtıcıdır. Onlar, her lafzın mutlaka bir başka şeyden alınmış olmasını âdeta şart koşuyorlar! Eğer durum böyle olsaydı, ya teselsül, ya da devr-i fasit gerekirdi. Bu iki şey de bâtıl olunca, önce, diğer kelimelerin kendisinden iştikâk edebilmesi için, daha önce vaz olunmuş başka lafızların bulunması gerektiğini itiraf etmek vâcib olur. Durum böyle olunca, onların bir başka şeyden müştak olduğunu söyledikleri bu lafzın, asıl; o başka lafzın ise, ferc olması niçin caiz olmasın? Onlara, bunun ferc, şunun da asıl olduğunu kim söylemiş ki?. Çoğu kez onların ferc ve müştak olarak kabul ettikleri şey son derece meşhur; onların asıl kabul ettikleri berikisi ise, son derece saklı olabilir, tanınmaz..

Yine şayet Tevrât, çok açık olduğu için "Tevrât"; İncil de asıl olduğu için "İncil" olarak isimlendirilmiş olsaydı, açık ve zahir olan her şeyin Tevrât diye isimlendirilmesi gerekirdi. Böylece de bütün görünen hadiselerin Tevrât diye isimlendirilmesi gerekirdi.

Yine bir başka şeyin aslı olan her şeyin de, İncil diye adlandırılması gerekirdi. Meselâ, çamur, küpün aslıdır; o halde çamurun İncil diye; altın, yüzüğün aslı; iplik de elbisenin aslıdır... Binâenaleyh, bütün bunların da incil diye adlandırılmaları gerekirdi.. Halbuki bunların, böyle isimlendirilmediği herkesçe malumdur.

Sonra onlar, her kelimeye mutlaka bir asıl bulmak gerektiğini kendilerine zarurî görünce, onlar yine ilk konulmuş olan kelimeye sarılıyor ve şöyle diyorlar:

"Araplar şu iki lafzı, şu iki manaya, "vaz" yoluyla, tahsis etmişlerdir." İşin sonunda maksat ve gaye, yine "vaz"'a başvurmak suretiyle tamamlanınca; o halde daha niçin işin başında buna tutunmuyor ve kendimizi, bu kelimelerin aslını araştırmaya dalmaktan kurtararak rahatlatmıyoruz?..

Şunu da söyleyeyim ki, Tevrât ve İncil kelimeleri, Arabça olmayan iki isimdir. Bunlardan birisi İbranice, diğeri ise Süryanice'dir. O halde, daha nasıl aklı olan kimsenin, bunları Arapça kalıblara uydurmakla meşgul olması yakışır?.. Binâenaleyh, aklı olan kimseye yakışan en uygun yolun, bu gibi konulara iltifât etmemesi olduğu ortaya çıkmıştır. Allah en iyisini bilendir.

مِن قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ ۗ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ ۗ
وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ ﴿٤﴾ إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾
هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ ۚ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

"... Bundan önce (Tevrât ve İncîl'i indirdi) (ki onlar) insanlar için bir hidâyetti. Hak ile bâtılı ayırdeden hükümleri indirdi. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çetin bir azâb vardır. Allah cezâda amansız bir gâlib-i mutlaktır. Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlâk gâlibtir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"

(Âl-i İmrân, 4-6).

Hak Teâlâ'nın مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ *"..Bundan önce (Tevrât ve İncîl'i) indirdi"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ, Kur'ân'ı indirmeden önce Tevrât ve İncîl'i indirdiğini beyan etmiş, daha sonra da Tevrât ve İncil'i, insanlar için bir hidâyet rehberi olsunlar diye indirdiğini açıklamıştır.

Ka'bî şöyle der: "Bu âyet, Kur'ân'ın kâfirler için bir körlük olup onlar için bir hidâyet sebebi olmadığını iddia edenlerin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Cenâb-ı Hakk'ın: وَهُوَ عَلَيْهِمْ عَمًى *"O, onlara karşı bir körlüktür"* (Fussilet, 44) âyetinin mânâsına, müşriklerin Kur'ân indiğinde, mecazî mânada olmak üzere, körlüğü seçmeleri de delâlet etmektedir. Bu, kavmi kendisini

dinlemediği zaman **Nuh** (a.s)'un söylemiş olduğu, فَلَمْ يَزِدْهُمْ دُعَآئِي إِلاَّ فِرَارًا *"Benim davetim, onların ancak kaçmalarını artırdı"* (Nuh, 6) demesi gibidir.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *"İnsanlar için bir hidâyettir"* beyanı ile ilgili şu iki ihtimal bulunmaktadır:

1- Bunun, sadece Tevrât ve İncil ile ilgili olmasıdır. Bu takdire göre Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ı "Hak" diye; Tevrât ve İncil'i ise, "Hidâyet rehberi" diye vasfetmiş olur ki, bu iki vasıf birbirine yakın şeylerdir. Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinin başında, Kur'ân'ı müttakiler için bir hidâyet rehberi olarak vasfetmişti.. Öyleyse daha niye burada onu böyle vasfetmemiştir?" denilirse, biz deriz ki burada bir incelik söz konusudur: Çünkü biz Bakara sûresinde, Cenâb-ı Hakk'ın, bu hidâyetten ancak müttakiler istifâde ettiği için هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyet rehberi..."* (Bakara, 2) buyurduğunu söylemiştik. Böylece Kur'ân bu yönden, başkaları için sadece müttakiler için hidâyet kaynağı olur. Ama burada, hristiyanlarla yapılan bir münazara söz konusu olup, onlar da Kur'ân sayesinde hidâyete ermeyince, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak burada Kur'ân hakkında, "O bir hidâyettir" demeyip, aksine "Onlar ister kabul etsinler isterse etmesinler, bu Kur'ân bizatihî bir haktır" demiştir. Tevrât ve İncil'e gelince, onlar bu ikisinin sıhhatine inanıyor ve biz müslümanların, dinimizde, Tevrât ve İncil hakkında iftirâda bulunduğumuzu iddiâ ediyorlardı. İşte, bundan dolayı Cenâb-ı Hak, Tevrât ve İncil'i "hidâyet" diye vasfetmiştir. İşte, aklıma gelen budur. Allah, en iyisini bilendir.

2- Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Bu görüşe göre Cenâb-ı Hak, üç kitâbı da "hidâyet rehberi" olarak vasfetmiştir. Böylece bu vasıf, Tevrât ve İncil'e mahsûs olmayıp, bütünüyle ilgili olmuş olur.

Cenâb-ı Hak sonra, وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ *"Hak ile bâtılı ayırdeden hükümleri indirdi"* buyurmuştur.

Furkan Kelimesinin İzahı

Müfessirlerin ekserisi bu hususta şu üç görüşü belirtmişlerdir:

a) *"Furkân"*dan maksat, *Zebûr*'dur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Davûd'a da Zebûr'u verdik"* (Nisa, 163) buyurmuştur.

b) Bundan maksat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın şanını yüceltmek, hak ile bâtılın arasını ayırması sebebiyle de onu medhetmek için, tekrar zikretmiştir. Veya şöyle de denilebilir: Cenâb-ı Hak, yahudî ve hristiyanların aralarında, hak ve bâtıl hususunda meydana gelen ihtilâfların

arasını ayırsın diye Kur'ân'ı, Tevrât ve İncil'den sonra indirdiğini beyan etmek için, yeniden zikretmiştir. Bu mânaya göre bir tekrar bulunmamaktadır.

c) Bu, müfessirlerin ekseriyetinin görüşüdür. Buna göre bundan maksat şudur: "Allahu Teâlâ bu üç kitabı bir hidâyet rehberi, bir delil ve kılavuz kıldığı gibi, aynı şekilde bunları helâl ile haram ve diğer şer'î hükümlerin arasını ayırdeden, furkân kılmıştır. Böylece "furkân" kelimesi, Allahu Teâlâ'nın bu kitaplarla, aklen ve naklen gerekli olan bütün şeyleri beyan ettiğine delâlet eden bir söz olmuş olur. Bu âyet hususunda müfessirlerin söylemiş olduğu sözün özeti, işte budur.

Bana göre burada bir problem vardır: Bu kelimeyi *"Zebûr"* mânasına hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü Zebûr'da, şer'î kanun ve hükümlere dair bir şey bulunmamaktadır. Hatta, onda va'z ü nasihattan başka bir şey de bulunmamaktadır. Binâenaleyh, çeşitli delilleri ve hükümlerin beyânını kapsayan *Tevrât* ve *İncil*'i "Furkân" diye nitelemek, *Zebûr*'u bu şekilde tavsif etmekten daha evlâdır.

Bundan murâdın Kur'ân olması hususuna gelince, Hak Teâlâ'nın: وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ buyruğu mâkabline atfedilmiş olması itibariyle, uzak bir ihtimaldir.. Çünkü matûf, matûfun aleyh'den başkadır. Kur'ân ise, وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ ifâdesinden önce zikredilmiştir. Binâenaleyh bu,"Furkân"ın Kur'ân'dan da başka bir şey olmasını gerektirir. İşte bu izahla, üçüncü görüşün de zayıflığı ortaya çıkar. Çünkü bu kitapların, hak ile bâtılın arasını ayıran olmaları hususu, öteki kitapların da vasfıdır. Her ne kadar pek nadir şiirlerde bulunsa bile, sıfatın mevsûfa atfedilmesi, Allah'ın kelâmına yakışan fesâhat türünden uzak olup, zayıf bir şeydir.

Bana göre bu âyetin tefsirinde dördüncü bir izah şekli daha vardır ki, o da şudur: Burada zikredilen Furkân sözünden maksat, Allahu Teâlâ'nın bu kitapları inzâl buyururken, bunlarla beraber indirmiş olduğu mucizeleridir... Bu böyledir, çünkü o peygamberler bu kitabı getirip de, onların Allah tarafından ümmetlerine indirilmiş birer kitap olduklarını iddiâ ettiklerinde, onlar bu iddiânın isbâtı hususunda bir delile ihtiyaç duyarlar... Böylece de, onların iddiâsıyla yalancıların iddiâsı arasında açık bir fark meydana gelmiş olur. Allahu Teâlâ onların iddiâlarına uygun bir şekilde olmak üzere o mucizeleri izhâr edince, gerçek dâva, iddiâ ile yalancı ve sahte dâva, iddiâ arasındaki fark ortaya çıkmış olur. Buna göre mucize, Furkan olmuş olur. Allahu Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'i hak ile, Tevrât ve İncil'i de Kur'ân'dan önce indirdiğinden bahsedince, O, kitap ile beraber "gerçek Furkân"ı da indirdiğini beyân buyurmuştur ki, bu da o Kitap'ın doğruluk ve sıhhatine delâlet eden, onunla diğer muhtelif kitaplar

arasındaki farkı gösteren ezici ve kahir bir mucizedir. Bana göre, âyetin tefsiri işte böyledir. Farzet ki, müfessirlerden hiç kimse bunu söylememiş olsun.. Ancak ne var ki, ilâhî kelâmı buna hamletmek, mânânın kuvvetini, lafzın büyüklüğünü, nazmın ve tertibin dosdoğru olduğunu ifâde eder. Onların zikretmiş olduğu bu vecihler ise, bütün bunlara ters düşer. O hâlde bizim söylediğimiz şey, evlâ olanıdır. Allah ne murad ettiğini en iyi bilendir.

Bil ki, Cenâb-ı Hak, şu azıcık lafızlara, ilahî bilgileri alâkadar eden şeyler ile, nübüvvet konusunun izahını ilgilendiren bütün hususları yerleştirince, bunun peşinden, bu apaçık delillerden yüz çeviren kimseleri bu yaptıklarından men etmek için, bir tehdit ve vaîdi getirerek, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler yok mu? Onlar için pek çetin bir azâb vardır. Allah cezâda amansız bir gâlib-i mutlaktır"* buyurmuştur.

Bil ki bazı müfessirler bu âyeti, sadece hristiyanlarla ilgili kabul edip, umûm olan lafzı, sebeb-i nüzûlüyle sınırlamışlardır. Muhakkik müfessirler ise, "sebeb-i nüzûlün hususî olmasının lafzın umûmîliğine mâni olmayacağı"nı söylemişlerdir. O halde bu ifâde, ilâhî delillerden yüz çeviren herkese şamildir.

Allahu Teâlâ sonra: وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ *"Allah cezâda amansız bir gâlib-i mutlâktır"* buyurmuştur.

اَلْعَزِيزُ kelimesi, mağlub edilemeyen, yenik düşürülemeyen gâlib kimse demektir. اَلْاِنْتِقَامُ kelimesi ise, cezâlandırmak anlamına gelir. Bir kimse bir kimseyi cezâlandırdığında اِنْتَقَمَ مِنْهُ اِنْتِقَامًا denilir. **Leys** de, bir kimse bir kimsenin yaptığı şeye cezâ ile bir mukabelede bulunduğu zaman لَمْ أَرْضَ عَنْهُ حَتَّى نَقَمْتُ مِنْهُ وَانْتَقَمْتُ "Onu cezâlandırıp intikamımı almadıkça, ondan razı olmam" denildiğini söylemiştir.

اَلْعَزِيزُ kelimesi, cezâlandırma hususunda tam ve mükemmel bir kuvvetin bulunduğuna; ذُو انْتِقَامٍ ifâdesi ise, Cenâb-ı Hakk'ın bu cezâyı ifâ edeceğine işaret etmektedirler. Buna göre, birinci sıfât "zâtî", ikinci ise "fiilî" sıfatlarından olmuş olur. Allah en iyisini bilendir.

إِنَّ اللَّهَ لاَ يَخْفَى عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الأَرْضِ وَلاَ فِي السَّمَآءِ * هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَآءُ لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ*

"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz. Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlâk gâlibtir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

Bil ki bu kelâmın şu iki hususa ihtimali vardır:

Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması

Birinci İhtimal: Allahu Teâlâ, kendisinin "Kayyûm" olduğundan bahsedip, "Kayyûm" ise, mahlûkatın maslahatlarını ve işlerini ıslâh eden olunca, bu da ancak, birincisi, O'nun bütün kemmiyet ve keyfiyetlere göre onların ihtiyaçlarını bilmesi; ikincisi de, onların ihtiyaçlarını bildiğinde bunları gidermeye muktedir olması olan şu iki husus ile tamam olunca; yine aynı şekilde bunlardan birincisi, O'nun bütün malûmatları bilmesi; ikincisi de, O'nun bütün mümkinâtlara kâdir olmasıyla tahakkuk edince, buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz"* beyânı malûmatın tamamıyla ilgili olan ilminin kemâline işaret olur ki, böyle olunca da Cenâb-ı Hak, muhakkak ki ihtiyâçların mikdarlarını, zarûretlerin derecelerini bilen, hiçbir talep ve isteğin kendisini meşgul edemiyeceği ve isteyenlerin isteklerinin çokluğundan dolayı, hiçbir isteği birbirine karıştırmayan bir yüce Zât olur.

Sonra O'nun, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* sözü de, O'nun bütün mümkinâta muktedir olduğuna işâret olur ki, bu durumda da Cenâb-ı Hak mahlûkatın hepsinin yararına olan şeyleri yaratıp halketmeye kâdir olmuş olur. Bu iki husus olunca da, Cenâb-ı Hakk'ın adâletle hükmedeceği, bütün mümkinât ve kâinatın kayyûmu olduğu ortaya çıkmış olur.

Sonra burada bir başka incelik daha vardır ki, o da, bahsettiğimiz gibi, Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz"* buyruğu ile ilmine işâret etmesidir. Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu isbat etmenin yolunun naklî bir delil olması caiz değildir. Çünkü naklî delilin sıhhatinin de bilinmesi, "Hak Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiğini" bilmeye dayanır. Aksine bunun yolu, sadece aklî delildir. Bunu da, şöyle diyerek isbât edebiliriz: Allahu Teâlâ'nın bütün fiilleri son derece muhkem ve sağlamdır. Muhkem ve yerli yerinde olan iş, onun fâilinin âlim birisi olduğuna delâlet eder. Allahu Teâlâ'nın âlim olmasının delili, bizim söylediğimiz bu husus olunca ve O da, kendisinin bütün malûmatı bildiğini, *"Şüphe yok ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* beyânıyla belirtince bunun peşinden buna delâlet eden aklî delili getirmiştir ki, o da şudur: Kendisinin, rahmin karanlıkları içerisinde şu hayranlık verici bünyeyi ve bu ilginç terkîbi şekillendiren; onu, gerek şekil, gerek tabiat ve gerekse nitelikleri bakımından çeşitli olan uzuvlardan meydana getirmiş olan Zât olduğudur.

Buna göre bu bünyenin bir kısmı kemik, bir kısmı kıkırdak, bir kısmı atar ve toplar damarlar ve bir kısmı da kaslardan teşekkül eder. Sonra Cenâb-ı Hak,

bunları birbirine, en güzel bir biçimde ve en mükemmel bir biçimde ekleyerek, onları bir tenâsüb içinde telif etmiştir. Bu da, O'nun kudretinin tamlığına delâlet etmektedir. Çünkü O, nutfenin bir damlasından, karakter, şekil ve renk bakımından muhtelif olan şu uzuvları yaratabilmiştir...

Yine bu, Cenâb-ı Hakk'ın âlim olduğunu da gösterir. Çünkü, son derece muhkem ve güzel olan bir iş ancak, o işi çok iyi ve detayıyla bilen bir kimseden sudûr eder. Buna göre Hak Teâlâ'nın: *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyânı, Cenâb-ı Hakk'ın bütün mümkinâta kâdir olduğuna ve, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* âyetinin ifâde ettiği mânanın doğruluğuna delâlet etmiş olur.

Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bildiği ve bütün mümkinâta kâdir olduğu sabit olunca, O'nun bütün *"muhdes"* ve *"mümkinât"*ın "kayyûm"u olduğu da ortaya çıkmış olur. Böylece bütün bunların, daha önce Cenâb-ı Hakk'ın "Hayy" ve "Kayyûm" olduğuna dair zikredilen hususların bir izahı gibi olduğu ortaya çıkmış olur. Bütün bu incelikleri iyice düşünen kimse, bundan daha çok faydalı; tertibi bundan daha güzel olan ve kalblerde bundan daha fazla müessir olan bir kelâmın varlığının düşünülemeyeceğini anlamış olur.

Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri

İkinci ihtimal: Bu, âyetlerin sebeb-i nüzûle göre değerlendirilip açıklanmasıdır. Bu böyledir, çünkü hristiyanlar **Hz. İsa**'nın ulûhiyyetini iddia etmişler ve bu hususta şu iki çeşit şüpheye dayanmışlardır:

Bunlardan birisi, müşâhedeye dayanan birtakım mukaddimelerden çıkarılan (istihrâc) şüphedir.

Diğeri ise, ilzâmî olan birtakım mukaddimelerden çıkarılmış olan şüphedir.

Müşâhedeye dayanan birinci şüpheye gelince, onların bu hususta ki dayanakları şu iki şeyedir:

a) İlmi alâkadar eden husus.

b) Kudreti alâkadar eden husus...

İlimle ilgili olana gelince bu, **Hz. İsa** (a.s)'nın gayb'den haber vermesidir. Meselâ o şu adama: "Sen evinde şunu yedin!..", berikine de: "Sen de evinde şunu yaptın!" diyebiliyordu. Hristiyanların bu çeşit şüpheleri, ilmi alâkadar etmektedir.

Onların kudretle ilgili olan şüphelerine gelince, bu, **Hz. İsa**'nın ölüleri

diriltmiş olması, anadan doğma körlerle, alacalı hastaları iyileştirmesi; çamurdan kuş gibi şekiller yapıp, ona üflemesi, akabinde de bunun, Allah'ın izniyle kuş olması.. gibi hususlardan ileri geliyordu.

Hristiyanların, işte bu çeşit şüpheleri kudreti alâkadar eden şüphedir. Hristiyanların bu meselede, bu iki çeşit şüpheden başka herhangi bir şüpheleri yoktur. Sonra Cenâb-ı Hak, onların **Hz. İsa**'nın ulûhiyyeti konusundaki görüşleri ile, teslîs konusundaki görüşlerinin bâtıl olduğuna, اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ tavsifiyle istidlâl edip "İlâhın Hayy ve Kayyûm olması gerekir. **Hz. İsa** ise, ne Hayy'dır, ne de Kayyûm'dur" demek isteyince, **Hz. İsa**'nın bir ilâh olmadığına kesinkes hükmetmek gerekmiştir. Böylece de Cenâb-ı Hak, bu ifâdenin peşinden, bu iki şüpheye cevap olacak şeyi iyice izah etmek için, işte bu âyeti getirmiştir.

Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi

Birinci şüpheye cevap: Bu şüphe ilmi alâkadar eden şüphe olup, bu da onların, "**Hz. İsa** gayblardan haber vermiştir. Binâenaleyh onun bir ilâh olması gerekir" demeleridir.

Cenâb-ı Hak bu şüpheye, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* diyerek cevap vermiştir. Bu cevabı şu şekilde açabiliriz: **Hz. İsa**'nın gayba dair bazı şeyleri bilmesinden onun ilâh olması gerekmez. Çünkü onun bunları ancak Allah'ın kendisine vahyetmesi ve ona bunları öğretmesiyle bilebileceği muhtemeldir. Ancak şu var ki, onun gayba dair diğer bazı şeyleri bilip ihâta edememesi, onun ilâh olmadığına kat'î olarak delâlet etmektedir. Çünkü ilâh, yerde ve gökte hiçbir şeyin kendisine saklı kalamıyacağı Zâttır. Çünkü ilâh, yaratan Zâttır. Yaratıcının ise, mutlaka, yarattığı şeyleri detayıyla bilmesi lâzımdır. **Hz. İsa** (a.s)'nın ise, bütün malûmâtı ve mugayyebâtı (gaibleri) bilmediği zarurî bir keyfiyettir. Hem nasıl olur ki Hristiyanlar, **Hz. İsa**'nın, onun kendi ölümünden dolayı feryâd ü figân ettiğini söylüyorlar!... Eğer o, bütün gaybleri bilmiş olsaydı, kavminin kendisini yakalayıp öldürmek istediklerini, ve böylece de ona eziyyet edip acılar tattıracaklarını bilir ve böylece de onlar kendisini yakalamadan önce, onlardan kaçardı!.. Gayba dair bu şeyleri bilemeyince, onun bütün malûmatı ve mugayyebâtı bilmediği, haliyle ortaya çıkmış olur. Halbuki ilâh ise, hiçbir malûmatın kendisine saklı kalamıyacağı bir zâttır. Binâenaleyh, **Hz. İsa**'nın bir ilâh olmadığına kesinlikle hükmetmek gerekir.

Böylece de gayba dair bazı şeyleri bilmek ile istidlâl etmenin, ulûhiyyetin bulunduğuna delâlet edemeyeceği sabit olmuş olur. Ama, gayba dair bazı

şeyleri bilememek, o kimsenin bir ilâh olmadığına kesinlikle delâlet etmektedir. İlmi alâkadar eden birinci şüpheye verilen cevap işte budur.

İkinci şüpheye cevap, ki bu şüphe kudret ile ilgili olan şüphedir. Allahu Teâlâ bu şüpheye de, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyânıyla cevab vermiştir. Buna göre mâna şöyledir: Bazı şekil ve suretlerde, onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması, **Hz. İsa**'nın ilâh olduğunu göstermez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın bu diriltme sayesinde, onun mucizesini izhâr etmek ve ona ikrâmda bulunma ihtimali mevcuttur.

Ama, **Hz. İsa**'nın bazı sûret ve şekillerde öldürme ve diriltmeyi meydana getirememesi, onun ilâh olmadığına delâlet eder. Bu böyledir, çünkü ilâh nutfenin en küçük parçasından, rahimlerde şu hayranlık uyandıran terkîbi ve bu şaşırtıcı telif ve teşkili meydana getirmeye kâdir olan zâttır. **Hz. İsa**'nın ise, bu tarzda öldürüp diriltmeye kâdir olamadığı malûmdur. Hem nasıl olur ki?.. Eğer o buna kâdir olsaydı, hristiyanların iddiâsına göre, onu yakalayıp öldüren kimseleri, aksine o öldürürdü. Böylece, bazı şeylerde onun sözüne uygun olarak öldürüp diriltmenin bulunması onun bir ilâh olduğuna delâlet etmeyeceği ortaya çıkmış olur. Ama, bazı şekil ve sûretlerde, onun maksadına uygun bir şekilde öldürüp diriltmenin olamaması, onun bir ilâh olmadığına delâlet eder. Böylece şu anlattıklarımızla, bu ikinci şüphenin de hükümsüz ve mânasız olduğu ortaya çıkmış olur.

İlzâmî olan ikinci şüpheye gelince, bu, ilzâmî olan birtakım mukaddimelere dayandırılan şüphedir. Bu da, iki çeşittir:

a) Hristiyanlar şöyle diyorlar: "Ey müslümanlar, **Hz. İsa**'nın beşer olan bir babasının olmadığı hususunda bize muvafakat ediyorsunuz. O halde, **Hz. İsa**'nın Allah'ın oğlu olması gerekir!" İşte Cenâb-ı Hak buna da, *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* diyerek cevap vermiştir. Çünkü âyette söz konusu olan "şekillendirme" işi, Allah'tan sudûr eden bir iş olunca, işte bu sebeple Allahu Teâlâ isterse onu, bir babanın nutfesi vasıtasıyla şekillendirir, isterse bir baba olmaksızın doğrudan doğruya şekillendirir.

Hz. İsa'nın Allah'ın Kelimesi ve Rûhu Olmasının Mânâsı

b) Hristiyanlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e "**Hz. İsa**'nın, "Allah'ın kelimesi ve ruhu" olduğunu söylemiyor musun? İşte bu da onun, Allah'ın oğlu olduğuna delâlet eder.." dediler. Cenâb-ı Hak da, buna şu şekilde cevap vermiştir: "...Bu,

lafzî bir ilzâmdır. Lafz ise, hakikî ve mecazî mânalara gelebilir.. Lafzın zahiri aklî delile ters düşecek bir biçimde varid olursa, müteşâbihat faslından olur. O halde bu lafzı tevil etmek gerekir. İşte, bu da Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitâbı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbın anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..."* (Âl-i İmrân, 7) buyruğu ile kastettiğidir. Bizim bu anlattığımız şeylerle, O'nun اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ tavsîfinin, Mesîh'in ne ilâh, ne de Allah'ın oğlu olmadığına delâlet eden delile işâret olduğu ortaya çıkmış olur. Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki, ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* beyânı, ilmi alâkadar eden şüphelerine cevap; *"Analarınızın rahminde sizi nasıl dilerse öylece şekillendiren O'dur"* beyanı ise, onların, **Hz. İsa**'nın öldürüp diriltmeye kâdir olması ile onun beşer olan bir babasının olmaması, bundan dolayı da onun Allah'ın oğlu olması gerektiği şeklindeki istidlâllerine bir cevap; Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitabı indiren O'dur. O'ndan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbın anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da, müteşâbihtirler..."* (Âl-i İmrân, 7) âyeti de, onların Kur'ân'da, *"İsa Allah'ın rûhu ve kelimesidir"* şeklinde bulunan tavsîfe (Nisâ, 171) tutunmalarına bir cevaptır. Bizim söylediğimiz ve özetlediğimiz bu açıklamaları, kim iyice anlar ve kavrarsa, bu Kur'ânî ifâdelerin kısalıklarına rağmen, bu konuda kelâmcıların zikretmiş oldukları bütün şeylerden daha çok faydalı olduğunu ve daha iyi sonuç verdiğini ve, bu mesele hakkında söz konusu olabilecek bütün delilleri, şüpheleri, soruları ve bunların cevaplarını, işte bu âyetin içine aldığını anlar. Bizi, bütün bunlara ulaştıran Allah'a hamd olsun.. Allah bizi bunlara kavuşturmasaydı, biz kavuşamazdık...

Bu âyetlerin tefsiri hususunda bizden önceki müfessirlerin görüşlerini zikretmiyoruz. Çünkü buna ihtiyaç yoktur. İsteyen kimseler, kitaplara müracaat edebilirler. Sonra Cenâb-ı Hak, hristiyanların şüphelerine cevap verince, hristiyanları "tesîs" akidesinden men etmek için, tevhîd akidesini tekrar zikrederek, *"O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlak gâlibtir. Yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* buyurmuştur. Buna göre Azîz, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin tamlığına; Hakîm ise ilminin mükemmelliğine işârettir. Bu da, **Hz. İsa**'nın bazı gaybları bildiğinin, bazı sûretlerde öldürmeyi ve diriltmeyi meydana getirmeye kâdir olduğunun onun ilâh olmasına kâfi gelmeyeceğine dair, daha önce geçmiş olan açıklamaların yeniden bir anlatımı ve te'kîdidir. Çünkü ilâhın kudretinin mutlaka tam olması gerekir, ki bu da bu tavsîfteki اَلْعَزِيزُ; ilminin de mükemmel olması gerekir ki, bu da, اَلْحَكِيمُ lafzının ifâde ettiği hususlardır.

Geriye ise, âyetle ilgili bazı ince meselelerin izahı kalmıştır. Hak Teâlâ'nın,

"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz" buyruğundan murad, Allah'a hiçbir şeyin saklı ve gizli kalamayacağıdır.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hak, mutlak bıraksaydı daha belîğ olacağı halde, niçin "yerde ve gökte" buyurmak sûretiyle kayıtlamıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Bundan maksat, kullara, ilminin mükemmelliğini anlatmaktır. Onların bu mânayı ve inceliği anlamaları, gökler ve yerler zikredildiği zaman daha güçlü olur. Bu böyledir, çünkü hissiyatımız, göklerin ve yerin azametini görünce, aklın Allah'ın ilminin azametini tanımasına yardımcı olur. Hissiyât, matlûb olanı elde etme konusunda akla yardımcı olduğu zaman, anlama ve kavrayış daha tam, idrâk daha mükemmel olur. İşte bu sebepten dolayı, ince nüktelerin izah edilmesi istendiğinde, bu mânaları anlatmak için birer örnek zikredilir. Çünkü misâl getirmek, anlamaya yardımcı olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ *"Sizi şekillendiren O'dur"* beyânına gelince, **Vahidî** şöyle der: *"Tasvîr"* bir şeye bir sûret ve şekil vermektir. Sûret ise, o şeyin cüzleri arasında bir uyum sağlanmak istendiği zaman, o şeyin meydana gelen şeklidir. Bu kelimenin aslı, bir kimse bir şeyi eğdiği zaman söylenilen, صَارَهُ يَصُوْرُهُ fiilinden gelmektedir. Ana karnındaki cenîn, bir "suret"-tir, çünkü o anne-babasının şekline meyletmiş, onlara benzemiştir. Bu hususlaki sözün tamamını, Hak Teâlâ'nın: فَصُرْ هُنَّ إِلَيْكَ *"Onları kendine meylettir"* (Bakara, 260) âyetinin tefsirinde zikretmiştik.

Erhâm kelimesine gelince, bu rahim kelimesinin çoğuludur. Bunun kökü de, "rahmet" kelimesinden gelir. Bu böyledir, çünkü aynı anneden doğmak, kardeşlerin birbirine merhamet edip şefkatli davranmalarını gerektirir. İşte bu sebepten dolayı bu uzuv, "rahim" diye adlandırılmıştır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

هُوَ الَّذِي أَنزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُّحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۖ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ
زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ
وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ۝٧

"Sana kitâbı indiren O'dur. Ondan bir kısım âyetler muhkemdir ki, bunlar kitâbın anasıdır. Diğer bir kısmı da, müteşabihtirler. İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun tevîline yeltenmek için onun müteşabih olanına tâbi olurlar. Halbuki onun tevîlini Allah'dan başkası bilemez. İlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imiz katındandır" derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir"

(Âl-i İmrân, 7).

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Biz, Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki ne yerde, ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* ifâdesinin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki ihtimalin bulunduğunu söylemiştik:

a) Bunun, Hak Teâlâ'nın "Kayyûm" olmasının bir takrîri ve te'kîdi gibi olması.

b) Bunun, hristiyanların şüphelerine mukabil verilmiş bir cevap olması..

Birinci ihtimale göre biz deriz ki, Cenâb-ı Hak, kendisinin Kayyûm olduğunu ve mahlûkatın bütün maslahatlarını yerine getiren zât olduğunu beyân etmek istemiştir. Mahlûkatın maslahatları ise iki kısımdır:

1- Cismanî, 2- Ruhanî...

Cismanî olanların en şereflisi, bünyenin düzgün ve yerli yerinde olması, mizâcın da en güzel sûret ve en güzel şekillere göre düzenlenmiş (tesviye) olmasıdır. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Analarınızın rahminde sizi şekillendiren O'dur"* buyruğu ile murad edilendir.

Rûhanî maslahatların en şereflisi ise, rûhun, kendisiyle berâber bütün mevcûdatın sûretlerinin kendisinde tecellî eden parlak ve cilâlı bir ayna gibi

olduğu ilimdir... Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"Sana kitâbı indiren O'dur"* beyânı ile murâd edilendir.

İkinci ihtimale gelince, biz hristiyanların şüphelerinden birisinin de, Kur'ân'da **Hz. İsa**'nın sıfatıyla ilgili olarak geçen, *"O, Allah'ın rûhu ve kelimesidir.."* (Nisa, 171) âyetine sarılmaları olduğunu daha önce söylemiştik. İşte bu sebeple bu âyet ile Kur'ân'ın muhkem ve müteşabih âyetleri ihtiva ettiğini; müteşâbihata sarılmanın caiz olmadığını beyân buyurmuştur. Bu âyetin kendinden önceki âyetlerle münasebeti işte budur. Bu ise, son derece güzel ve doğrudur.

İKİNCİ MESELE

Muhkem Âyetler

Bil ki Kur'ân-ı Kerim, kendisinin tamamiyle muhkem; yine tamamiyle müteşâbih; aynı şekilde bir kısmının muhkem, bir kısmının da müteşâbih olduğuna delâlet etmektedir.

Kur'ân'ın tamamiyle muhkem olduğunu gösteren Cenâb-ı Hakk'ın: الٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ *"Elif-lâm-râ. Bunlar, hakîm (muhkem) olan bir kitabın âyetleridir"* (Yunus, 1) ve الٓرٰ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ *"Elif-lâm-râ, (Bu), âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır"* (Hûd, 1) âyetleridir.

Buna göre Cenâb-ı Hak, bu iki âyette Kur'ân'ın tamamının muhkem olduğunu belirtmiştir. Bu mânadaki "muhkem"den murad, Kur'ân'ın hak, lâfızları fasih, mânaları da sahîh bir kelâm olduğudur. kur'ân-ı Kerîm, lafızlarının fesahati ve mânalarının kuvveti bakımından, söylenilen bütün söz ve kelâmlardan daha üstündür. Bu iki sıfat hususunda, Kur'ân'a denk olabilecek bir söz söylemeye hiç kimse güç yetiremez. Araplar, muhkem yapılan ve çözülmesi mümkün olmayan sağlam akidler hakkında, "Bu muhkemdir!.." demektedirler. İşte, Cenâb-ı Hakk'ın, Kur'ân'ın tamamını muhkem diye vasfetmesinin mânası budur.

Kur'ân'ın tamamının müteşabih olduğunu gösteren ise, اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِيَ *"Allah, sözün en güzelini müteşabih ve mesânî bir kitap halinde indirdi"* (Zümer, 23) âyetidir. Bunun manası, "güzellik bakımından Kur'ân'ın bir kısmı bir kısmına benzer ve birbirini doğrular" demektir. Hak Teâlâ: *"Onlar hâlâ Kur'ân'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer O, Allah'dan başkası tarafından olsaydı, muhakkak ki onun içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı"* (Nisa, 82) âyetiyle de işte buna işâret etmektedir. Yani, "Onun bir kısmı bir kısmını nakzeder, fesâhat veya rekâkette söz birliği dağılırdı" demektir.

Kur'ân'ın bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih olduğunu gösteren âyet ise, bizim şu anda tefsirini yaptığımız âyettir. Bu sebeple önce

lügat bakımından *"muhkem"* ve *"müteşâbih"*in ne olduğunu; sonra da şeriât örfündeki mânâlarını tefsir etmemiz gerekir.

*"Muhkem"*e gelince: Araplar "Geri çevirdim, mâni oldum" mânasında أَحْكَمْتُ ve حَاكَمْتُ حَكَمْتُ derler. Zâlimi zulmünden men ettiği için hakime, "Hâkim" denilmiştir. Atın başkaldırmasını önlediği için, geme de حَكَمَةُ اللِّجَامِ denilmiştir. **Nehaî,** أَحْكِمْ الْيَتِيمَ كَمَا تَحْكُمُ وَلَدَكَ demiştir. Yani, "Çocuğunu kötülüklerden men ettiğin gibi yetimi de men et." **Cerîr ise,** أَحْكِمُو سُفَهَاءَكُمْ demiştir. Yani, "Cahillerinize (sefîhlerinize) mâni olun, onları engelleyin." Yine, بِنَاءٌ مُحْكَمٌ denilir. Yani, "Kendisine saldıracak kimseleri men edebilecek, muhkem ve sağlam bir yapı."... Uygun olmayan şeyleri engellediği için de "hikmet"e bu ad verilmiştir.

Müteşâbih Âyetler

"Müteşâbih" kelimesine gelince bu, iki şeyden birinin,zihni tefrik etmekten âciz bırakacak bir tarzda, diğerine benzemesidir. Nitekim Hak Teâlâ: إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا *"Çünkü bizce birçok inekler birbirine benzemektedir"* (Bakara, 70) cennet meyvelerinin vasfı hususunda, وَأُتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا *"Ve o, birbirinin benzerleri olarak onlara sunuldu"* (Bakara,25) yani "görünüşleri aynı, tadları farklı olarak sunuldu" ve تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ *"Kalbleri birbirine ne kadar da benzemiş!.."* (Bakara, 118) buyurmuştur. Yine, kişi iki şeyi birbirinden ayıramadığı zaman, اِشْتَبَهَ عَلَيَّ الْأَمْرَانِ denilmesi de böyledir. Helâl-haram demeyip ihlâl eden kimselere de (ashâbu'l-mahârîk), ashâbu'ş-şubeh (şühpe ashabı) denilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: اَلْحَلاَلُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا أُمُورٌ مُتَشَابِهَاتٌ (bir başka rivâyette de, مُشْتَبِهَاتٌ şeklindedir). *"Helâl bellidir; haram da bellidir. Bu ikisi arasında ise, şüpheli birçok şeyler vardır."* (24)

Sonra, insan, müteşabih olan iki şeyi birbirinden ayırdetmede acze düşünce, -müsebbebe (neticeye) sebebin vasfını verme kabilinden olarak- kesin bir bilgiye ulaşamadığı şeyi insan "müteşabih" diye niteler: Bunun bir benzeri de, "müşkil" kelimesidir. O, müşkil olduğu için, yani başkasının şekline girip, ona benzediği ve böylece de o ikisi birbirine benzeştiği için bu adla adlandırılmış; daha sonraysa, kapalılığı her ne kadar bu cihet itibariyle değilse bile, gizli ve kapalı olan her şeye, "müşkil" adı verilmiştir. Burada şöyle denilmesi de ihtimal dahilindedir: Müşkil, sabit olup olmadığı bilinemeyen, varlığı, akıl ve zihinde, yokluğuna müsavî ve ona müşabih olanı, birini diğerinden ayırdetmede ağırbasan taraf bulunmayan şeye denir. Nitekim bilinmeyen, mâlûm olmayana da müteşâbih denir.

(24) **Buhârî, İmân, 39; Müslim, musâkât 107-108 (3/1219-1220).**

İşte, lügat itibariyle "müteşâbih" ve "muhkem" kelimelerinin tahkiki budur. Biz deriz ki:

İnsanlar, muhkem ve müteşabih kelimelerinin tefsiri konusunda birçok açıklamalarda bulundular. Biz de, muhakkik ulemâdan ekseriyetin benimsemiş olduğu özet izahı zikredeceğiz.. Sonra da, diğer insanların bu konudaki görüşlerini anlatacağız.

Diyoruz ki:

Bir mânâyı ifâde için konulmuş (mevzû) olan lafız, bu manadan başkasına da ya muhtemeldir, ya da değildir. Eğer lafız bir manayı ifâde için vaz' olunmuşsa ve bu mânadan başkasına da ihtimali yoksa, buna "**nas**" denilir.

Bu lafzın başka manaya da muhtemel olmasına gelince, bu durumda, lafzın iki mânadan birisine ihtimali ya diğerine baskın ve üstün (râcih) olur, veya böyle olmayıp, iki mânaya da ihtimali müsavi olur.

Eğer, lafzın iki mânadan birisine ihtimali diğerine râcih, yani üstün olursa, bu lafız, râcihe nisbetle "**zâhir**", "**mercûh**"a, (kendisine üstün gelinilene) nisbetle de "**müevvel**" olarak isimlendirilir.

Lafzın iki manaya da ihtimalinin müsavi olması haline gelince, lafız, ikisine nisbetle "**müşterek**" belirtilmek suretiyle ikisinden birine nisbetle de "**mücmel**" olarak isimlendirilir.

Yaptığımız bu taksime göre şu sonuç ortaya çıkmıştır: Lafız ya "**nass**" ya "**zâhir**", ya "**müevvel**", ya "**müşterek**", ya da "**mücmel**" olur.

"**Nass**" ve "**zâhir**"e gelince, bunlar tercih konusunda müşterekdirler. Ancak ne var ki "nass", başka mânaya mâni olan râcihtir. "**Zâhir**" ise, başka mânâya mâni olmayan râcihtir. İşte bu ortak mikdar, "**muhkem**" olarak isimlendirilmektedir.

Mücmel ve **müevvel**'e gelince bunlar, lafzın bu mânaya delâletinin râcih olmadığı hususunda müşterektirler. **Mücmel**, her ne kadar râcih olmasa dahi, mercûh da değildir. **Müevvel** ise, ayrı bir delilin bulunması durumu müstesna, râcih olmasa bile mercûhtur. (İşte mücmel ile müevvel arasındaki) bu ortak hususiyet "**müteşabih**" diye adlandırılmıştır. Çünkü anlayamamak, her iki kısımda da söz konusudur. Biz ise daha önce, ya bilinmeyen şeyin nefyi, zihnen o şeyin isbâtına benzediği için, yahut da kendisinde "teşâbüh"ün, benzeşmenin meydana geldiği lafız anlaşılmaz olduğu için, o şeyin "**müteşâbih**" diye isimlendirildiğini böylece de "sebeb"in ismini

"müsebbeb"e itlâk etmek suretiyle bu bilinmeyen şeye, "müteşâbih" lâfzının isim olarak verildiğini beyân etmiştik..

Muhkem ve müteşâbih hakkında son söz budur.

Sonra bil ki, lâfız iki mefhuma nisbetle de müsavi olursa burada zihin duraksar. Meselâ, hem "hayz"a, hem de temizlik mânasına gelebilen اَلْقَرْءُ kelimesinde olduğu gibi... Buradaki zorluk ve müşkillik, esas vaz' itibariyle lafzın iki mânadan birisi hakkında "râcih", diğeri hakkında da "mercûh" olmasında; sonra da "râcih"in bâtıl, mercûhun da gerçek olmasındadır. Bunun Kur'ân'dan misâli, Cenâb-ı Hakk'ın:

وَاِذَآ اَرَدْنَآ اَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً اَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ...

"Bir memleketi helâk etmek istediğimiz vakit, onun nimet ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de, onlar orada itâattan çıkarlar, böylece de ilahî söz onlar hakkında hak olur" (İsrâ, 16) âyetidir. Bu âyetin zahirine göre, onlar, itâattan çıkmakla emrolunmaktadırlar... Bu âyetin muhkemi ise, اِنَّ اللّٰهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَآءِ *"Allah çirkin olanı emretmez"* (A'râf, 28) âyetidir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın kâfirlerden naklettiği olduğu, *"Onlar bir hayâsızlık yaptıklarında, "Biz atalarımızı da bunu yaparlarken bulduk, Allah bize bunu emretti"* (A'râf, 28) şeklindeki iddiâya bir reddiyedir. Cenâb-ı Hakk'ın, نَسُوا اللّٰهَ فَنَسِيَهُمْ *"Onlar Allah'ı unuttular, Allah da onları unuttu"* (Tevbe, 67) âyeti de böyledir. **"Nisyân"** (unutmak) kelimesinin zahirî mânası, "ilm"in zıddıdır. Buna göre, kelimenin (kabûl edilen) mercûh mânası da; terketmektir. (Yani, "Allah da onlara lütufta bulunmayı bıraktı, terketti demektir.) Bu hususta muhkem âyetler ise, وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا *"Senin Rabb'in unutucu değildir"* (Meryem, 64) ve لَا يَضِلُّ رَبِّى وَلَا يَنْسَى *"Benim Rabb'im ne şaşırır ne de unutur!.."* (Tâ-hâ, 52) âyetleridir.

Şunu bil ki, bu çok büyük bir mevzûdur. Diyeceğimiz şu ki, her bir mezheb sahibi, kendi mezhebine, görüşüne muvâfık âyetlerin muhkem, muârızının görüşüne muvafık âyetlerin de müteşâbih olduğunu iddiâ etmektedir. Meselâ **Mu'tezile,** Cenâb-ı Hakk'ın: فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ *'Dileyen iman etsin; dileyen kâfir olsun"* (Kehf, 29) âyetinin muhkem, وَمَا تَشَآؤُنَ اِلَّآ اَنْ يَشَآءَ اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabb'i olan Allah dilemeyince, siz de dileyemezsiniz"* (Tekvir, 29) âyetinin de müteşâbih olduğunu öne sürmektedir. Ehl-i sünnet ise, bunu tersine çevirir... Bundan dolayı bu konuda, kendisine müracaat edilecek olan bir kanunun tesbit edilmesi gerekir.

Buna göre biz deriz ki: Lafız iki manaya ihtimalli olur; onun, bu mânalardan birisine nisbetle ihtimâli râcih, diğerine nisbetle de ihtimâli mercûh olur ve biz de, lafzın mânasını râcih olana hamleder de mercûh olana hamletmezsek, işte

bu "muhkem"; eğer biz lafzı, mercûh olan mânaya hamleder de râcih mânaya hamletmezsek, işte bu da "müteşâbih" olur. Buna göre biz deriz ki, lafzı râcih olan mânasından alıp mercûh olan mânaya hamletmemiz için, mutlaka bu konuda ayrı bir delilin bulunması gerekir. Bu ayrı delil de, ya lafzî, ya da aklî bir delil olur.

Birinci kısım (lafzî delil): Biz deriz ki bu, bu iki lafzî delil arasında bir çelişki bulunduğu zaman hasıl olur. Bu iki delil arasında da bir çelişki bulunduğu zaman, diğerinin zâhirini gözetmek için, birinin zahirî manasını bırakmak, bunun aksinden daha evlâ değildir. Meğer ki şöyle denilsin: Bunlardan birisi, o mânaya delâleti konusunda kat'î olur, diğeri ise kat'î olmazsa, işte bu durumda bir rüçhaniyet durumu meydana gelmiş olur. Veyahut da şöyle denilebilir: "Bunlardan her biri, her ne kadar râcih ise de, ne var ki onlardan birisi tercihe daha şayan (ercah) olursa, bu durumda bir rüçhaniyet sözkonusu olur. Ancak biz şöyle diyoruz: "Birinci durum bâtıldır; çünkü lafzî deliller kesinlikle kat'î olamazlar. Çünkü her lafzî delil, kelimelerin başka başka lehçelerdeki nakline, çeşitli sarf ve nahiv kurallarının nakline; müşterek, mecâz, tahsîs ve takdîr (izmâr) gibi hususların olmamasına ve naklî delil ile aklî delil arasında bir çelişkinin bulunmamasına dayanır. Bütün bunların meydana gelmesi ise, kat'î olmayıp zannîdir. Zannî olan şeye dayanan şeyin, zannî olması ise daha uygundur. Böylece, lafzî delillerin hiçbirinin kesin bir delil olamayacağı ortaya çıkmış olur.

İkinci kısma (aklî delil) gelince, şöyle denilebilir: İki delilden biri, diğerinden daha kuvvetlidir. Eğer, her ikisinde de aynı ihtimal söz konusu ise, bu doğrudur; ancak, bu duruma göre lafzî delili zâhirinden alıp, mercûh olan mânaya hamletmek zannî olur. Bu gibi şeylere ise, usûle dair (itikadî) meselelerde dayanmak câiz değildir. Aksine bu gibi delillere, furû-ı fıkıh meselelerinde dayanılır. Böylece zikrettiğimiz bu husus ile, lafzı râcih olan mânasından alıp mercûh olan mânaya vermek, kat'î (itikadî) meselelerde caiz değildir. Ancak, lafzın zâhirinin imkânsızlığını ihsas ettirecek, aklî ve kat'î bir delilin bulunması durumu müstesna...

Biz kısaca şunu anlamış olduk ki, lafzi mercûh olan mânasında kullanmak, zahirî mânasına hamletmek mümkün olmadığı zaman caizdir. İşte bu durumda da, tevil yapmak gerekir. Böylece, lafzi râcih olan mânasından alıp mercûh olan mânasına hamletmenin, ancak râcih olan mânanın aklen imkânsız olduğuna dair kat'î - aklî bir delilin olması durumunda mümkün olacağı ortaya çıkmış olur. Sonra, böyle bir delil bulunup, mükellef de, Allah'ın muradının, o lafzın zâhirinden murad edilen şey olmadığını anlarsa, bu durumda mükellef

mercûh olan o mânanın ne olduğunu bilmek zorunda değildir. Çünkü bunu bilmenin yolu ancak, bir mecâzı başka bir mecâza, bir tevili başka bir tevile tercih etmekle olur. Bu tercih ise, ancak lafzî bir delil ile mümkün olur. Lafzî deliller ise, yukarda da açıkladığımız gibi zannîdirler; bilhassa, bir mercûh mânâyı başka bir mercûh mânâya tercih etme hususunda kullanılan deliller son derece zayıf olur.. Bütün bunlar, ancak bir zannı ve zayıflığı ifâde ederler. Kat'î meselelerde bu gibi delillere dayanmak imkânsızdır.

Metod bakımından şu güçlü tahkikten, incelemeden dolayı, lafzi zahirî mânâsına hamletmenin imkânsız olduğuna dair kat'î delillerin bulunmasından sonra, tevîl suretiyle o lafzın mânâsını tayine çalışmak olmaz.. Bu konuda söyleyebileceğimiz şeyler, işte bunlardan ibarettir. Doğruluk ve hidâyete ileten Allah'dır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Muhkem ve Müteşâbih Hakkında Görüşler

Âlimlerin muhkem ve müteşâbih hakkındaki görüşleri şunlardır:

Birinci görüş: İbn Abbas (r.a)'dan nakledilen görüştür. O, şöyle demiştir: Muhkem âyetler, En'âm sûresindeki şu üç âyettir: *"De ki: "Gelin, üzerinize Rabb'inizin neleri haram ettiğini ben okuyayım. O'na hiç bir şeyi ortak yapmayın. Anaya babaya iyilik edin. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de, onların da rızkını biz vereceğiz. Fuhşiyâtın açığına da, gizlisine de yaklaşmayın. Haksız yere Allah'ın haram ettiği cana kıymayın. İşte (Allah) size, aklınızı başınıza alasınız diye, bunları emretti. Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, o en güzel olanından başka bir suretle yaklaşmayın. Ölçüyü ve tartıyı tam ve doğru yapın. Biz, hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi teklif etmeyiz. Bir söz söylediğinizde, (hakkında konuşacağınız kimse) akrabanız dâhi olsa, adâleti gözetin. Allah'ın ahdini yerine getirin. İşte (Allah) iyice düşünesiniz diye, size bunları emretti. Şüphesiz ki bu, benim dosdoğru yolumdur. O halde ona uyun. (Başka) yollara tâbî olmayın. Sonra sizi O (Allah)'ın yolundan ayırır. İşte (Allah), ittika edesiniz diye, size bunları emretti"* (En'am, 151-153). Müteşâbih âyetler ise, yahudilere müteşâbih gelen âyetlerdir. Bunlar, sûrelerin başlarında zikredilen hurûf-u mukattaadır. Çünkü yahûdiler, bu harfleri ebced hesabına göre mânâlandırıyor ve bunlardan ümmet-i Muhammed'in ömrünün ne kadar olacağını çıkarmak istiyorlardı. İşte bu nedenle, iş onlara karışık gelmiş ve müteşâbih olmuştur.

Ben de derim ki: Allah tarafından olan mükellefiyetler iki kısma ayrılır. Bunların bir kısmı, şeriatların değişmesi ile değişmesi câiz olmayanlardır. Meselâ, Allah'a itaat etmeyi, zulüm, yalan, cehalet ve haksız yere adam

öldürmekten kaçınmayı emretmek gibi... Bir kısmı ise, şeriatlara göre değişen mükellefiyetlerdir. Meselâ, namazların sayısı, zekâtın miktarı, alış-veriş, nikah ve benzeri şeylerin şartları gibi... Buna göre birinci kısım, **İbn Abbas**'a göre muhkem diye adlandırılan kısımdır. Çünkü En'âm sûresindeki üç âyet, bu kısmı kapsamaktadır.

Müteşâbih'e gelince bu, bizim mücmel diye adlandırdığımız şeydir. Bu da, aynı anda iki ayrı mânaya delâlet eden lafızdır. Çünkü bu lafızların, kendisiyle tefsir edilebildiği bütün mânalara delâletleri, mütesaviyen olup, ayrıca bir delil ile olmamaktadır. Nitekim biz bu hususu, Bakara sûresinin başında özetle açıklamıştık...

İkinci görüş: Bu da **İbn Abbas** (r.a)'dan rivâyet edilmiştir. Bu görüşe göre **Muhkem, nâsih** olan; **müteşâbih** ise **mensûh** olan âyetlerdir.

Üçüncü görüş: Esamm şöyle demiştir: "**Muhkem,** delâleti açık ve sarih olandır. Meselâ, Allahu Teâlâ'nın, mahlûkatı yaratmasıyla alâkalı olarak şu âyetlerde bildirdiği şeyler gibi... *"Sonra, nutfeyi de alaka haline getirdik"* (Mü'minun, 16); *"Canlı olan herşeyi sudan yarattık"* (Enbiya, 30) ve, *"Gökten bir su indirdi de, o su ile, size rızık olmak üzere, (çeşitli) meyveler bitirdi"* (Bakara, 22). Müteşâbih ise, bilinip ortaya konulabilmesi için, düşünüp tefekkürde bulunmaya ihtiyaç gösteren şeydir. Meselâ Cenâb-ı Hakk'ın, insanlar toprak olduktan sonra, onları yeniden dirilteceğine dair hükmetmesi gibi... Eğer onlar, bu hususu iyice tefekkür edip düşünürler ise, onlara göre müteşâbih olan, muhkem hale gelir. Çünkü ilk başta yaratmaya kâdir olan, onu tekrar yaratmaya da kâdirdir."

Bil ki, **Esamm**'ın bu sözü fazla açık değildir. Çünkü eğer o, "muhkem, delilleri açık olandır" sözüyle muhkemin, lafzının manasına olan delâleti belli ve râcih olan şey olduğunu; müteşâbih'in ise, böyle olmayan şey olduğunu ve bunun da ya denk olan mücmel, yahut da mercûh olan müevvel (el-müevvelü'l-mercûh), (el-mücmelu'l-mütesâvî) diye iki kısma ayrıldığını kastediyorsa, bu, bizim daha önce zikretmiş olduğumuz hususdur. Eğer bu ifâdesi ile muhkemin, delilsiz olarak mânâsının doğruluğu bilinen şey olduğunu kastediyorsa, bu durumda "muhkem'in mânası: "Aklın zarurî olarak doğruluğunu bildiği şey"; müteşabih'in mânası ise: "Aklın delile dayanarak doğruluğunu bildiği şey" demek olur. Buna göre Kur'ân'ın tamamı müteşâbih olur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra nutfeyi de 'alaka haline getirdik"* (Mü'minun, 16) âyeti, doğruluğunun bilinmesi hususunda akîî delillere ihtiyaç duyulan bir hususdur. Tabiatcılar bunun sebebinin ya **tabiatlar** ve **mevsimler**

(fusûl), yahut yıldızların tesirleri, ya da dört ana maddenin birleşme ve kaynaşma özellikleri olduğunu söyler. Keza ölümden sonra diriltilme ve haşrolunmanın isbatı bir delile muhtaç olduğu gibi o olayların Allah Teâlâ'ya isnâd edilmesi de bir delile muhtaçtır.

Esamm şöyle diyebilir: "Bu şeylerin hepsi bir delile muhtaç ise de bunlar, bir taraftan mukaddimeleri -nâdir istisnâlar dışında-, hatalardan emin olunacak şekilde, tertipli ve açık olması itibariyle hakkındaki delil zâhir olan, diğer taraftan hakkındaki delil gizli, mukaddimeleri hem çok, hem de tertipsiz olan diye iki kısma ayrılıp birinci kısma muhkem, ikinci kısma ise müteşâbih denir.

Dördüncü görüş: İster açık bir delil ile olsun, ister gizli bir delil ile olsun, bilinebilen herşey muhkem, bilinmeyen herşey de müteşâbihtir. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, insanların sevab veya cezalarının miktarını bilmek gibi.. Bunun bir benzeri, Allah Teâlâ'nın, *"Sana kıyametin ne zaman demir atacağını sorarlar"* (A'raf, 187) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müteşâbihlerin Bulunmasındaki Faydalar

Kur'ân-ı Kerim'in bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olmasının faydaları hakkındadır. Bil ki, bazı inkârcılar, Kur'ân-ı Kerim'i, müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için tenkid etmiş ve şöyle demişlerdir: "Siz diyorsunuz ki mahlûkatın bütün mükellefiyetleri kıyamet kopuncaya kadar, bu Kur'ân'a bağlıdır. Amma biz, değişik görüşlerdeki herkesin, kendi görüşünü isbat için Kur'ân'a tutunduğunu görüyoruz. Meselâ Cebriye, Allah Teâlâ'nın: *"Halbuki biz, o Kur'ân'ı iyice anlayabilmelerine mânî olmak için yüreklerinin üstüne perdeler, kulaklarının içine de ağırlık koyduk"* (En'âm, 25) gibi cebri ifâde eden âyetlere tutunurken, Kaderiyye (kaderi inkâr edenler), "Hayır, bu kâfirlerin fikridir. Nitekim Allah Teâlâ bu sözü, kınama siyakında olarak şu âyette kâfirlerden nakletmektedir: *"O (kâfir)ler dediler ki: "Bizi davet edip durduğun (îmâna) karşı kalblerimiz örtü içindedir ve kulaklarımızda ağırlık vardır"* (Fussilet, 5); *"Kalblerimiz perdelidir"* dediler (Bakara, 88).

Yine âhirette Allah'ın görüleceğine inanan kimseler, *"O gün yüzler vardır, pırıl pırıldır. Rab'lerine bakarlar"* (Kıyame, 22-23) âyetine tutunurken, ru'yetullahı kabul etmeyenler de, *"O'na gözler erişemez"* âyetine tutunur. Allah için yönü (ciheti) kabul edenler, *"Onlar, üstlerindeki Rab'lerinden korkarlar"* (Nahl, 50) ve *"Rahman (Allah) arşı istîlâ etti"* (Tâ-hâ, 5) âyetlerine; kabul etmeyenler ise, *"O'nun benzeri gibisi (dahi) yoktur"* (Şûra, 11) âyetine tutunurlar. Sonra bu gruplardan herbiri mezhebine uygun gelen âyetleri muhkem, uygun gelmeyen âyetleri ise, müteşâbih diye adlandırmıştır. Çoğu kez, bunların birini diğerine tercih işi, çok kapalı tercihlere ve zayıf izahlara dayanır. Binâenaleyh hakîm

olan Allah'a, kıyamete kadar dinin her hususunda kendisine başvurulacak bir merci olan bu kitabını, böyle kılmış olması nasıl yakışır? O, kitabını böyle müteşâbihlerden uzak, açık ve net kılmış olsaydı, maksadın meydana gelmesine daha uygun olmaz mıydı?"

Bil ki müteşâbihin faydaları hususunda âlimler birçok izahlar yapmışlardır:

1- Müteşâbih bulunduğu zaman, hakka ulaşmak daha zor ve güç olur. Güçlüğün fazla oluşu, daha çok sevabı gerektirir. Nitekim Allah Teâlâ: *"Yoksa siz, Allah içinizden savaşanları belli etmeden ve sabredenleri belli etmeden cennete gireceğinizi mi sandınız?"* (Âl-i İmran, 142) buyurmuştur.

2- Eğer Kur'ân'ın bütünü muhkem olsaydı, o zaman ancak bir tek mezhebe uygun düşerdi ve onun açık beyânı bu tek mezhebin dışındaki bütün mezhebleri bâtıla çıkarırdı. Bu da çeşitli mezheb sahiblerini onu kabulden ve onun üzerinde tefekkürden uzaklaştıran şeylerden olurdu. Halbuki Kur'ân'dan istifâde, ancak hem muhkem, hem müteşâbih âyetleri ihtivâ ettiği zaman hasıl olur. Bu durumda her görüş ve mezheb sahibi, görüş ve mezhebini güçlendirecek, sözüne kuvvet verecek şeyi o Kur'ân'da bulmayı arzu eder. O zaman da bütün mezheb sahibleri onun üzerinde tefekkür ve teemmül etmeye gayret eder. Bu tefekkür ile (düşünme) teemmülü (incelemeyi) iyice yapınca, muhkem âyetler, müteşâbih olanların müfessiri olur ve bu yolla bâtıl yolda olanlar yanlışlarından kurtulup hakka ulaşırlar.

3- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetleri ihtiva ettiği zaman bu, onun üzerinde düşünen kimseyi, aklın delâlet ve yardımına muhtaç eder. O zaman da insan taklitçilik karanlığından kurtulur ve istidlâl ile delilin ışığına ulaşır. Fakat bütün Kur'ân muhkem olsaydı, aklî delillere tutunmaya ve başvurmaya ihtiyaç duyulmazdı. O zaman ise insan, cehâlet ve taklid içinde kalırdı.

4- Kur'ân-ı Kerim hem muhkem, hem de müteşâbih âyetler ihtiva ettiği için, insanlar onun te'vil ve tefsir yolları ile bazı âyetlerinin diğer bazısına tercihi yollarını öğrenmeye muhtaç oldular. Bunları öğrenme işi de, nahiv, lügat ve fıkıh usûlü gibi birçok ilimleri elde etmeye bağlı olmuştur. Eğer durum böyle olmasaydı, insan bu birçok ilmi elde etme ihtiyacı hissetmezdi. Kur'ân'da bu müteşabihlerin yer alması, işte bu büyük faydalardan dolayı olmuştur.

5- Bu, bu konudaki en kuvvetli ve önemli sebebtir: Kur'ân, avâm -havas, âlim- câhil bütün insanlar için bir daveti ihtiva etmektedir. Avâm'ın karakteri, işlerin çoğunda hakîkatleri idrâk etmekten kaçınır. Bundan dolayı daha başlangıçta avâmdan birisi, cisim olmayan, mekan tutmayan ve işaretle

gösterilmeyen bir varlıktan haber verildiğini duyduğunda, o, bunun aslında olmadığını, "yok" olduğunu zanneder ve böylece ona kulak asmaz. Binâenaleyh en faydalı olan şekil, hayal ve tasavvur ettikleri şeylerin bir kısmına uygun düşecek ifâdelerle avama hitab olunmasıdır. Bu ifâde tarzının, işin asıl hakikatine delâlet eden unsurlarla da ihtiva etmesi gerekir. Birinci kısım, ki bu avâmın daha işin başında hitâb olundukları şeylerdir- müteşâbihat; ikinci kısım -ki bu da onlar için işin sonunda anlaşılan şeylerdir- muhkemat babından olmuş olur. Bu konuda bizim derleyip sunabildiğimiz şeyler bunlardır. Allah, muradının ne olduğunu en iyi bilendir.

Bu konuları iyice kavradığına göre, biz yine tefsire dönelim:

Hak Teâlâ'nın: هُوَ الَّذِى اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ *"Sana kitabı indiren O'dur"* âyetindeki "Kitap"tan murad Kur'ân'dır.

Allah: مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ *"Onda bir kısım âyetler muhkemdir"* buyurmuştur. Muhkem de, mânâları ya aklî kesin delillerle kuvvetlendirilmiş olur kl bu kat'î meselelerde söz konusudur; yahut da mânâları kendisinden daha güçlü muârız delillerden hâlî olur.

Sonra Hak Teâlâ: هُنَّ اُمُّ الْكِتَابَ *"Ki bunlar kitabın anasıdır"* buyurmuştur. Bu hususta iki soru vardır:

Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir

Birinci soru: Muhkem'in, müteşâbih âyetin anası olması ne demektir?

Cevap: Arapçada "Ümm" (ana), birşeyin kendisinden meydana geldiği asıl ve temel demektir. Muhkem âyetler, zatları gereği manaları anlaşılır olup, müteşâbih âyetler de ancak muhkem yardımı ile anlaşılır olunca, şüphesiz muhkem, müteşâbihin annesi gibi olmuş olur. Şöyle de denilmiştir: İncil'de "Baba" lafzı şu şekilde geçmiştir: İncil'de, "Mahlûkatın kendisi sebebi ile ayakta durduğu, diriltilinceye kadar mahlukatın kendisi sebebi ile sâbit olacağı eşyayı yaratan kadîm Allah..." şeklinde bir tabir yer alır. Böylece İncil, bu manayı -oğulun babasından meydana gelmesi cihetiyle- "baba"lık mefhumu ile ifâde etmiştir. Amma sonra tercümede, velâdet doğurtma cihetiyle olan (biyolojik) babalık vehmi veren bir ifâde kullanılmıştır. Böylece Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın evlâd edinmesi olacak şey değildir"* (Meryem, 36) âyeti muhkem olmuş olur. Çünkü bunun mânası kesin aklî delillerle de kuvvet bulmuştur. Hak Teâlâ'nın, *"İsâ, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir. Onu Meryem'e atmıştır. O Allah tarafından bir ruhtur"* (Nisa, 171) âyeti ise, anlaşılması için muhkem âyetlere başvurulması gereken müteşâbih âyetlerden olmuş olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak, niçin "Kitab'ın anaları" demeyip de *"Kitabın anası"* demiştir?

Cevap: Muhkem âyetlerin hepsi tek bir şey, müteşâbihin tamamı da diğer bir şey gibidir. Birisi diğerinin anasıdır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, *"Meryem'in oğlunu da, anasını da bir âyet kıldık"* (Mü'minûn, 50) âyetidir. Allah Teâlâ burada, "iki âyet kıldık" demeyip, Hak Teâlâ, bu ikisinin tek bir âyet olması manasında, böyle demiştir. İşte burada da böyledir.

أُخَرُ Kelimesinin Husûsiyyeti

Daha sonra Cenâb-ı Allah: وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ *"Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir"* buyurmuştur. Müteşâbihâtın ne olduğunu anladın. Buradaki, أُخَرُ lafzına gelince, bunun hakkında **Halil** ve **Sibeveyh** şöyle demişlerdir:" أُخَرُ kelimesi sadece bir yönden, diğer ism-i tafdillerden farklıdır. Çünkü bu kelime أُخْرَى kelimesinin çoğuludur. أُخْرَى ise, آخَرُ lafzının müennesidir. آخَرُ da, أَفْعَلُ vezni üzeredir. Bu vezin üzere olan (yani ism-i tafdil), مِنْ veya harf-i tarif ile kullanılır. Ve, زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'dan efdaldir" veya زَيْدٌ الْأَفْضَلُ "Zeyd, efdal (en üstün)dür"denilir.Buna göre أَفْعَلُ konusunda lam-ı tarif مِنْ harf-i cerrine tabidir. Buna kıyasen زَيْدٌ آخَرُ مِنْ عَمْرٍو "Zeyd, Amr'dan daha başkadır" veya زَيْدٌ الْآخَرُ "Başka Zeyd" denilir. Ne var ki nahiv âlimleri, مِنْ harf-i cerri'ni bu bâbtan hazfetmişlerdir. Çünkü bu kalıbın bizzat lafzı, مِنْ harf-i cerri'nin mânasını gerektirir. İşte bundan dolayı onlar, lafzın bu delâletiyle yetinerek, مِنْ harf-i cerrini kullanmamışlardır. Harf-i tarif olan elif-lâm مِنْ harf-i cerri'ne tâbi olur, böylece elif-lâm da düşer. Bu kelimenin elif-lâmsız kullanılması caiz olunca, آخَرُ şeklini alır. Buna göre أُخَرُ kelimesi, onun çoğulu olmuş olur. Böylece bu lafız, cemi ve müfredinde elif-lâmın düşmesi konusunda, benzerlerinin hükmünü almamış olur.

Kalblerinde Eğrilik Bulunanlar

Sonra, Cenâb-ı Hak: فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ *"Kalblerinde eğrilik bulunanlara gelince"* buyurmuştur. Bil ki, Allahu Teâlâ, kitâbı Kur'ân-ı Kerim'in muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayrıldığını beyan edince, kalblerinde eğrilik bulunanların, Kur'ân'ın ancak müteşâbih âyetlerine tutunacaklarını bildirmiştir. الزَّيْغُ kelimesi, "hakdan sapmak ve dönmek" anlamına gelir. Meselâ: زَاغَ – يَزِيغُ – زَيْغًا denilir ki, bu مَالَ – يَمِيلُ – مَيْلاً "saptı - sapıyor- sapmak" anlamındadır. Âlimler, Hak Teâlâ'nın, *"Kalplerinde sapıklık vardır."* (فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ)ifâdesiyle, kimlerin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Rebî şöyle der:"Bu kimseler, **Necrân** heyetidir. Çünkü onlar **Hz. İsa**

hakkında, Hz. Muhammed (s.a.s) ile tartıştıklarında şöyle demişlerdi: "İsâ, *Allah'ın kelimesi ve O'ndan bir rûh değil midir?" Allah'ın Resûlü de, "Evet!"* deyince, onlar, "Bu bize kâfidir" dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyet-i kerimeyi indirdi. Daha sonra ise, *"Muhakkak ki İsa'nın hali de, Allah nezdinde, Âdem'in hali gibidir"* (Âl-i İmrân, 59) âyetini inzal etti..."

Kelbî ise bunların yahudîler olduğunu söylemiştir. Çünkü yahudiler, bu ümmetin ömrünün ne kadar olacağını öğrenmek istemişler ve bunu da, sûrelerin başında bulunan hurûf-ı mukattaadan çıkarmak istemişlerdir.

Katâde ve **Zeccâc** ise, bu kimselerin, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden kâfirler olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak âyet-i kerimenin sonunda, *"Halbuki onun tevilini, Allah'dan başkası bilemez"* buyurmuştur. Burda söz konusu olan, kıyametin kopma zamanından başkası değildir.. Çünkü Cenâb-ı Hak bu vaktin bilgisini, bütün canlılardan, hatta melekler ve peygamberlerden (a.s) dahi gizlemiştir.

Muhakkik ulemâ ise şöyle demektedir: Bu ifâde, bâtıla sarılan ve kendi bâtılı için müteşâbihle ihticâc eden herkese şâmildir. Çünkü lâfız "'amm" (umûmî) bir lafızdır. Sebebin hususî olması, lafzın umûmiliğine mani değildir. Bu tabire, kendisinde bir karışıklık ve iltibâs bulunan her husus dahildir. Allah'ın, Resûlü Hz. Muhammed'e yardım edeceğine dair va'adiyle, kâfirlere azâb edeceğine dair vaîd ve tehdidi de böyledir. Nitekim kâfirler, *"Bize, Allah'ın azâbını getir!"* (Ankebût, 29), *"Bize kıyâmet gelmeyecek"* (Sebe', 3) ve, *"Bize melekler gelmeli değil miydi?.."* (Hicr, 7) demişler, böylece de itikâd bakımından zayıf olan kimselerin akıllarını karıştırmışlardır. Yine bu ifâdenin muhtevasına, "Müşebbihe"nin, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahman Arşa istivâ etti"* (Tâ-hâ, 5) buyruğu ile bulundukları istidlâl de dahildir. Çünkü aklın açık delâletiyle şu gerçek sâbittir. Bir mekânda bulunan herşey, küçüklük bakımından ya bölünmeyen bir cüz gibi olur, ki bu ittifâkla bâtıldır; yahut da o şey o cüzden daha büyük olur, böylece de o şey bölünen bir mürekkeb nesne olur.. Her mürekkeb ise, mümkin ve muhdesdir.. İşte bu açık delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığı ortaya çıkar. Böylece de, Hak Teâlâ'nın: *"Rahmân olan Allah Arş'a istivâ etti"* (Tâ-hâ, 5) buyruğu müteşâbih bir ifâde olmuş olur. Buna göre kim bu âyetle istidlâlde bulunursa, böylece o kimse müteşâbihe tutunmuş olur.

Mutezile'nin, fiili tamâmiyle kula nisbet etme hususundaki delillerin zâhirleriyle istidlâl etmeleri de böyledir.Çünkü aklî delille, fiilin sudûru, bir sebebin bulunmasına dayandığı; o sebebin de Allah'tan olduğu, yine, ne zaman böyle olursa, sebep bulunduğunda fiilin meydana geleceği, sebep

bulunmadığında da fiilin meydana gelemiyeceği sabit olunca, işte bu durumda fiili tamamiyle kula nisbet etmek bâtıl ve herşeyin Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğu sâbit olur. Böylece de **Mutezile**'nin delillerin zâhirine tutunarak yapmış oldukları bütün istidlâller, müteşâbihat ile yapılan istidlâl olmuş olur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, kat'î delillerden yüz çevirip, işi delillerin zayıf olan zahirlerine hasreden bu kimselerin, kalblerinde haktan bir sapma bulunduğu ve, bâtılı yerleştirmek istedikleri için müteşabihatlara tutunduklarını beyân etmiştir.

Bil ki, dünyada sen, her grubun kendi görüşüne uygun olan âyetleri muhkem; muhaliflerinin mezhebine uygun düşen âyetleri de müteşâbih olarak isimlendirdiğini görürsün.. Bu iş böyledir.. **Cübbaî**'ye bir baksana.. Çünkü o, "Allah'a zulmü, yalanı ve "mâlâ yutâkı" nisbet eden "mücebbire", müteşâbihatla istidlâl eden kimselerdir" demektedir.

Ebu Müslim el- İsfehanî ise şöyle demiştir: "Fitneyi isteyen sapık kimse, dalâl âyetleriyle ilgilenen ve bunları, Allahu Teâlâ'nın, *"Sâmirî onları saptırdı"* (Tâ-hâ, 85); *"Firavn, kavmini saptırdı, doğru yola iletmedi"* (Tâ-hâ, 79) ve *"(Allah) onunla fâsıklardan başkasını şaşırtmaz"* (Bakara, 26) âyetleri ile beyân ettiği muhkem âyetlere başvurup onları tefsir etmeyen kimsedir. Yine onlar Hak Teâlâ'nın, *"Bir memleketi helâk etmek istediğimiz zaman, onun ni'met ve refahtan şımarmış elebaşlarına emrederiz de orada itaatten çakarlar"* (İsra, 16) âyetini, "Allah Teâlâ onları helâk etmiş, fâsık olmalarını istemiş ve mahlûkâtını helâk etmek için sebep aramıştır" diye tefsir etmişlerdir. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Allah size kolaylık diler, güçlük istemez"* (Bakara, 185) ve *"Allah size açıkca bildirmek ve size hidayet etmek ister"* (Nisa, 26) buyurmuştur. Yine onlar, Hak Teâlâ'nın, *"Biz, âhirete inanmayanların amellerini kendilerine süslü gösterdik de onlar şaşırıp kalıyorlar"* (Neml, 4) âyetini, "Allah Teâlâ'nın onlara şaşkınlığı süslü göstermesi, böylece de onların Kur'ân'daki hükümleri bozmalarıdır" diye tefsir etmişlerdir. Bu tıpkı Cenâb-ı Allah'ın: *"Bir kavm, özlerindeki (güzel hal ve ahlâkı) değiştirip bozmadıkça, Allah da onların (halini) değiştirip bozmaz"* (Ra'd, 11) ve *"Biz, ahâlisi zâlim olan memleketlerden başkasını helâk etmeyiz"* (Kasas, 59) âyetleri gibidir. Hak Teâlâ, *"Onlar körlüğü hidâyete tercih ettiler"* (Fussilet, 17); *"Kim doğru yolu bulursa, o doğru yolu ancak kendi faydasına bulmuş olur"* (İsrâ, 15) ve *"Fakat Allah, size imânı sevdirdi, onu kalblerinizde süsledi"* (Hucurat, 7) buyurmuştur. O hâlde, daha nasıl Allah şaşkınlığı süslü gösterir." İşte **Ebû Müslim**'in söyledikleri bunlar... Onun niçin kendi mezhebine muvafık görünen âyetlere muhkem, muvafık olmayan âyetlere de müteşâbih hükmünü vermiş olduğunu keşke bilseydim! Ve yine keşke, niçin kendi mezhebine muvafık olan âyetleri zâhirine göre, muvafık olmayan âyetleri de

zâhirinden çevirerek aldığını bilseydim! Malumdur ki bu durum ancak, açık aklî delillere başvurmakla tamamlanır.

Aklî deliller, **Mu'tezile**'nin görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eder. Çünkü onlara göre, bir müreccih olmaksızın, iki fiilden birincisini Allah'ın yapıp, ikincisini yapmadığını kabul etmek icab eder. Bu ise sâniin olmadığını bildirmek demektir. Bu da ancak şunu kabul etmekle mümkündür: "Kuldan sadır olan mükemmel düzenli iş, onu yapanın, onu bilmesine delâlet etmez." İşte bu durumda da, bir muhassis (seçici) olmaksızın, -ne daha fazla, ne daha noksan olmamak üzere- tam o belli rakamın seçildiğini söylemek gerekir ki, bu da sanii (yapanı) kabul etmemek demektir.

Bundan aynı zamanda muhkem bir fiilin sâdır olmasının, onu yapanın âlim olduğuna delâlet etmeyeceği neticesi de çıkar. O takdirde de Allah Teâlâ'nın fiillerinin sapasağlam ve muhkem olmasından, Allah'ın âlim olduğuna istidlâlde bulunma kapısı kapanmış olur. Şayet göklerdeki ve yerdeki bütün canlılar bu delillere karşı birleşseler, yine de bu delilleri reddedemezler. İşte bu apaçık aklî deliller ortaya çıkınca, akıllı bir kimsenin kaza ve kadere delâlet eden, âyetleri müteşâbih sayması nasıl câiz olur? Bu anlattıklarımızdan, insanların nezdinde her zaman geçerli olan kanunun, kendi mezheblerine muvafık olan âyetlerin muhkem, muhalif olan âyetlerin de müteşâbih olarak kabul edilmesi olduğu meydana çıkmaktadır.

İnsaflı olan muhakkik âlim, âyetlerdeki bu işi üç kısma ayırır:

a) Zâhiri, aklî delillerle sağlamlaşan âyetler. İşte gerçek muhkem âyet budur.

b) Zâhirî mânâlarının imkânsız olduğuna dâir kat'î deliller bulunan âyetler. İşte Allah Teâlâ'nın muradının, onun zâhirinden başka bir mânâ olduğuna hükmettiğimiz âyetler bunlardır.

c) Ne sübûtu, ne de nefyi hususunda hakkında böyle deliller bulunmayan âyetlerdir ki, böylesi âyetlerin hakkı, onlarda tevakkuf etmektir. O zaman böyle bir ifâde, "hakkındaki durumun karışması ve iki taraftan birisinin diğerinden ayrılamaması" mânâsında müteşâbih olmuş olur. Fakat ağır basan zanna göre, bu ifâde ve âyetler zâhirlerine göre hamledilirler. İşte bu konuda söyleyebileceklerim bunlardan ibarettir. Allah Teâlâ, muradını en iyi bilendir.

Bil ki Cenâb-ı Hak, sapık kimselerin müteşâbih âyetlere tâbî olduklarını açıklayınca, bu konuda iki gayelerinin olduğunu beyân etmiştir:

Birincisi, *"sırf fitne aramak için..."*, **İkincisi** de, "Onun te'viline yeltenmek için.." ifâdesi ile gösterilmiştir.

Birinci gayeleri, fitne çıkarmaktır. Bil ki, "fitne" Arapça'da, "birşeyde çok aşırı davranıp ifrata düşmek" anlamına gelir. Meselâ: فُلَانٌ مَفْتُونٌ بِطَلَبِ الدُّنْيَا Yani, "falanca dünyayı taleb etme hususunda aşırı gitti ve ölçüyü kaçırdı" denilir. Müfessirler, bu "fitne" kelimesinin tefsiri hususunda birkaç izah zikretmişlerdir:

a) **Esamm** şöyle demiştir: "Onlar, din hususunda böyle müteşâbih meseleleri kurcalayınca, dinî meselelerde birbirine muhalif düşmüşlerdir. Bu da birbirleriyle savaşmalarına ve karışıklıkların çıkmasına sebebiyet vermiştir. İşte burada bahsedilen fitne budur.

b) Bu müteşâbih âyetlere tutunmak, tutunanın kalbine bid'ati ve bâtıl düşünceyi yerleştirir. Böylece de o kişi, bu bâtıl fikre meftûn olur. Hep onunla ilgilenir ve hiçbir şekilde bundan geri durmaz.

c) Dinde fitne, dinden sapmaktır. Malumdur ki, din konusundaki fitne ve fesâttan daha büyük bir fitne ve fesat yoktur.

İkinci gayeleri, müteşabihleri te'vile yeltenmeleridir. Bil ki, **"te'vil"** kelimesi, tefsir etme ve açıklama manasındadır. Kelimenin Arapça'daki asıl mânâsı, "kendisine başvurulan mercî ve dönülüp varılan yer" şeklindedir. Bu, "İş o hale varıp döndü" anlamında söylediğin آلَ الْأَمْرُ إِلَى كَذَا şeklindeki ifâdeden alınmıştır. Bir şeyi, başka bir hale dönderip getirdiğinde, أَوَّلْتُهُ تَأْوِيلًا dersin. İşte bu "te'vil" kelimesinin lügat mânâsıdır.

Daha sonra "tefsir" de te'vil diye isimlendirilmiştir. Cenâb-ı Allah, *"Sana sabredemediğin şeylerin te'vilini haber vereceğim.."* (Kehf, 78) ve *"Bu hem hayırlı, hem de te'vil olarak daha güzeldir"* (Nisâ, 59) buyurmuştur. Bu, lafzın kendisine dönüp vardığı mânayı haber vermektir. Bil ki, âyette geçen te'vilden murad şudur: Onlar, Allah'ın kitabında hakkında bir delil ve bir açıklama bulunmayan bir tefsire yöneliyorlar. Meselâ, kıyametin ne zaman kopacağını, her itaatkâr insanın sevâbının ve her isyankâr kulun günahının mikdarının ne kadar olduğunu araştırırlar. **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu kalblerinde eğrilik bulunan insanlar, müteşâbih âyetleri iki şekilde tefsir ederler:

a) Onları, gerçek manasının dışında bir mânâya hamlederler. Âyetteki *"Sırf fitne aramak için"* ifâdesinden murad budur.

b) Müteşâbih âyetlerden, delili olmayan hükümler çıkarırlar. Âyetteki *"Onun te'viline yeltenmek için..."* ifâdesinden murad da budur."

Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu kalblerinde eğrilik olanların yolunu ayıplama hususunda daha fazlasını söyleyerek, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلاَّ اللَّهُ *"Halbuki onun te'vilini Allah'dan başkası bilemez"* buyurmuştur. Bu noktada âlimler ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Bu söz burada tamamlanmaktadır. Peşisıra gelen وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ buyruğunun başındaki vâv harfi, vâv-ı ibtidâiyyedir." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin mânasını ancak Allah Teâla bilir. Bu, **İbn Abbas, Hz. Aişe, Mâlik b. Enes** (r.ahm) ile **Kisâî, Ferrâ** ve **Mu'tezile**'den **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin görüşüdür. Bizce de, tercihe şâyan görüş budur.

2- "Bu söz, .. وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ kısmı ile birlikte tamamlanmaktadır." Bu görüşe göre, müteşâbih âyetlerin mânâsını bilme, Cenâb-ı Allah için söz konusu olduğu gibi, ilimde derinleşmiş olanlar için de söz konusudur. Bu, **İbn Abbas, Mücâhid, Rebî b. Enes** ve çoğu kelâmcılardan rivâyet edilen bir görüştür.

Müteşâbihlerin Mânâsını Yalnız Allah Bilir

Birinci görüşün doğruluğuna birçok hüccet delâlet eder:

Birinci hüccet: Lafzın râcih bir mânâsı olup, sonra da ondan daha kuvvetli bir delil bu râcih zâhirî mânânın murad edilmediğine delâlet edince, biz Allah'ın muradının, bu hakikî mânânın mecâzlarından birisi olduğunu anlarız. Mecâzlarda ise bir çokluk vardır. Bu birçok ihtimalden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihler ile olabilir. Lügâvî tercihler ise ancak zayıf bir zan ifâde edebilirler. Mesele, katî ve kesin olmayı gerektiren bir mesele olunca, zayıf zannî delillere göre konuşmak câiz değildir. Bunun misâli şudur: Cenâb-ı Hak, *"Allah hiç bir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemez"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Sonra ise, bu âyetin tefsiri esnasında zikrettiğimiz beş delil ile açıkladığımız üzere, böylesi mükellefiyetlerin bulunduğuna kesin delil vardır. Biz böylece anlıyoruz ki, Allah Teâlâ'nın muradı, bu âyetin zâhirinin delâlet ettiği mânâ değildir. Binâenaleyh âyetin lafzını, mecâzi manalarından birisine hamletmek gerekir.

Mecâzlarda ise birçok ihtimal söz konusudur. Bu ihtimallerden birisini diğerine tercih, ancak lügavî tercihlerle olur. Lügâvî tercihler ise, zayıf bir zan ifâde eder. Âyetteki mesele, zannî meselelerden değildir. Bundan dolayı, bu hususta zannî delillerle konuşmanın bâtıl olması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, *"O Rahman arşı istiva etmiştir"* (Ta-hâ, 5) buyurmuştur. Deliller, ilâhın bir mekânda olmasının imkânsızlığını göstermektedir. Böylece anlıyoruz ki, Allahu Teâlâ'nın bu âyetten muradı, âyetin zâhirinin ifâde ettiği mânâ değildir. Ancak ne var ki bu lafzın birçok mecâzî manaları vardır. O lafzı bu muhtemel mecâzî

mânâlardan birisine hamletmek zannî olan lügâvî tercihlerle olur. Allah'ın zatı ve sıfatları hususunda zan ile konuşmak, müslümanların icması ile câiz değildir. Bu delil, bu meselede kât'î bir delildir. Taassuptan uzak olan bir kalb bu delili kabul eder ve bozulmamış fıtrat bunun doğruluğuna şâhiddir. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

İkinci hüccet: Bu âyetten önceki ifâde, müteşâbihin te'viline yeltenmenin kınanmış olduğuna işaret eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"İşte kalblerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak ve onun te'viline yeltenmek için, onun müteşâbih olanına tâbî olur"* buyurmuştur. Eğer müteşâbihi te'vile yeltenmek câiz olsaydı, Allah Teâlâ bunu zemmetmezdi.

Buna göre şayet, "Bundan maksadın, kıyametin vaktini araştırma olması niçin câiz olmasın? Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kıyametin demir atmasının ne zaman olacağını sana sorarlar. De ki: "Onun ilmi ancak Rabb'imin nezdindedir"* (A'râf, 187) buyurmuştur. Yine âyette bahsedilen şeyden maksadın, sevâb ve ikâbın mikdarını, feth ve ilâhî yardımın ne zaman geleceğini araştırma olması niçin câiz olmasın? Nitekim onlar, *"Bize melekleri getirmeli değil miydin?"* (Hicr, 7) demişlerdir" denirse, biz de deriz ki: Allah Teâlâ Kitab'ını muhkem ve müteşâbih diye iki kısma ayırınca ve akıl bu taksimin, "lafzın râcih mânâsına hamlinin muhkem, râcih olmayan mânâsına hamlinin müteşâbih olması" cihetinden oluşunun doğruluğuna delâlet edip sonra Allah Teâlâ da müteşâbihin te'viline ve tefsirine yeltenenlerin yolunu kınayınca, bunun müteşâbihin bir kısmıyla ilgili olup, diğerleri ile ilgili sayılmaması, zâhiri terk etme olur ki bu da câiz değildir.

Üçüncü hüccet: Allah Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimseleri, *"Biz ona inandık, hepsi Rabb'imizin katındandır"* demeleri sebebiyle ve *"İmân edenlerin onun Rab Teâlâ'dan gelen bir gerçek olduğunu bilmeleri..."* (Bakara, 26) sebebiyle medhetmiştir. Bu ilimde derinleşmiş olanlar, eğer müteşâbihi detaylı bir şekilde bilmiş olsalardı, müteşâbihe olduğu gibi imân etmelerinden dolayı medhedilmezlerdi. Çünkü birşeyi derinlemesine bilen herkesin ona mutlaka imân etmesi gerekir. İlimde derinleşmiş olan kimseler, Allahu Teâlâ'nın sınırsız malûmatı bildiğini kat'î delillerle bilen, Kur'ân'ın kelâmullah olduğuna ve onun bâtıl ve anlamsız şeyler söylemediğine inanan kimselerdir. Onlar Kur'ân'dan bir âyet duyup, kat'î deliller de onun zâhirinin murad edilmesinin câiz olmadığına; aksine bundan muradın zahirî mânadan başka bir mâna olduğuna delâlet edip, sonra onlar bunun mânasının ne olduğunu, tayinini Allah'ın ilmine havâle edip ve de bu mânanın, her ne olursa olsun, kesinlikle hak ve gerçek olduğuna kat'î olarak hükmettiklerinde.. İşte Allah'ı bilme

hususunda derinleşmiş olan kimseler bunlar olmuş olurlar... Çünkü bu âlimleri, zâhirin terkedileceğine dair kesin hüküm vermeleri ve bundan neyin murad edildiğini alettayin bilememeleri, onları Allah'a imân etme ve Kur'ân'ın doğruluğuna kesin hüküm verme konusunda sarsmamış, etkilememiştir.

Dördüncü hüccet: Şayet Hak Teâlâ'nın, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ buyruğu, إِلاَّ اللَّهُ lafzına atfedilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın, يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ sözü, bir mütbedâ, başlangıç cümlesi olurdu ki, bu da fesâhat zevkine yakışmayan bir durumdur. Bilâkis evlâ olanı, وَهُمْ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ "Ve onlar, "Ona îman ettik" derler" veyahut da وَيَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ "ve, "ona îman ettik" derler" denilmesidir.

Buna göre şâyet, "Bu ifâdenin doğru anlaşılması hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Âyetteki يَقُولُونَ sözü, haberdir ve buna göre cümlenin takdiri: هَؤُلاَءِ الْعَالِمُونَ بِالتَّأْوِيلِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ "Te'vili bilen bu âlimler, "Biz ona imân ettik derler" şeklindedir.

b) " يَقُولُونَ "sözü اَلرَّاسِخُونَ kelimesinin halidir" denilirse, biz deriz ki: Birinci ihtimal, kabul edilemez. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmını, herhangibir takdire ihtiyaç duymayacak biçimde tefsir etmek, takdire ihtiyaç duyacak şekilde tefsir etmekten daha uygundur. İkinci ihtimale gelince, zi'l-hâl önceden geçen bir kelimedir. Burada ise hem Allah'ın adı, hem de "râsihûn" önceden geçmiştir. Binâenaleyh âyetteki, يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ *"Biz ona inandık"* ifâdesinin, "Allah" lafzının değil, "râsihûn" lafzının hâli kılınması gerekir. Bu da âyetin zâhirini terketmek olur. Binâenaleyh o görüş, ancak âyetin zâhirini terketmekle tam olur. Bizim görüşümüzde ise, buna gerek kalmaz. Bundan dolayı, bu görüş daha evla olur.

Beşinci hüccet: Âyetteki, كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا sözü, "Onlar, tafsilatını bildikleri şeye de, bilmedikleri şeye de inanırlar" mânâsındadır. Eğer onlar, herşeyi teferruatı ile bilmiş olsalardı, bu sözün bir mânâsı olmazdı.

Altıncı hüccet: İbn Abbas (r.a)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Kur'ân'ın tefsiri dört çeşittir:

a) Herkesin bildiği tefsir.

b) Anadilleri Arapça olması sebebi ile, Arapların bilip anladıkları tefsir.

c) Alimlerin bilebildiği tefsir.

d) Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği tefsir.

Mâlik İbnu Enes (r.h)'e "istivâ"nın ne olduğu sorulduğunda, o şöyle cevap

vermiştir: "İstivâ malumdur. Nasıl olduğu bilinemez. Ona îman etmek vacibtir. Onun ne olduğunu sormak ise bid'âttır."

Biz bu meselenin bir kısmını, Bakara sûresi'nin başında anlattık. Burada anlattıklarımız, orada anlattıklarımıza katılır ise, mesele hakkındaki izahımız tamamlanmış olur. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

Râsih (derin) Âlimler

Sonra Allahu Teâlâ: وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا *"İlimde derinleşmiş olanlar ise, "Biz ona inandık. Hepsi Rabb'imizin katındandır" derler"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Arapçada **"rusûh"**, birşeyin iyice içinde olmak demektir. Bil ki ilimde râsih olan, yakînî ve kat'î deliller ile Allah'ın zât ve sıfatlarını; Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olduğunu bilen kimsedir. Böyle birisi, Kur'ân'ın bir müteşâbih âyetini görüp, kat'î delil de Allah'ın muradının o âyetin zâhirî mânâsı olmadığına delâlet edince, Allah'ın muradının âyetin zâhirî mânâsından başka olduğunu ve o muradın hak olduğunu, âyetin zâhirî mânâsının bırakılmasının, Kur'ân'ın sıhhatini tenkid etmede bir şüphe teşkil etmeyeceğini kesinkes anlamış olur.

Cenâb-ı Allah onların daha sonra كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا dediklerini nakletmiştir ki bunun mânâsı "Onlardan herbiri, "muhkem de, müteşâbih de Rabb'imizin katındandır" derler" şeklindedir. Bu ifâde ile ilgili şu iki soru vardır:

Birinci soru: Eğer âyette كُلٌّ مِنْ رَبِّنَا "Hepsi Rabb'imizdendir" denilmiş olsaydı, bu da yeterli olurdu. Öyle ise, âyette ayrıca عِنْدِ (katında) lafzının getirilmesindeki fayda nedir?

Cevap: Müteşâbih âyetlere îman hususunda, daha güçlü ifâdeye ihtiyaç duyulur. İşte bundan dolayı, ifâde daha te'kidli olsun diye, عِنْدَ kelimesi zikredilmiştir.

İkinci soru: كُلٌّ kelimesinin muzâfun ileyhinin hazfi niçin câiz olmuştur?

Cevap: Çünkü bu kelime, muzâfun ileyhine kuvvetli bir şekilde delâlet etmektedir ve muzâfun ileyh hazfedilse bile mânâda bir karışıklık olmamaktadır.

Allahu Teâlâ daha sonra وَمَا يَذَّكَّرُ إِلاَّ أُولُوا الْأَلْبَابِ *"Bunu ancak akıl sahipleri düşünebilir"* buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ tarafından, *"Biz ona inandık"* diyenlere bir medh-ü senâdır. Mânası ise, "Kur'ân'da bulunanlardan ancak aklı kâmil olan kimseler va'z-ü nasîhat alır" şeklindedir. Bu ifâde, onların, Kur'ân'ı anlama hususunda akıllarını kullandıklarına ve zâhirî mânâsı aklî

delillere uygun olan âyetlerin muhkem, uygun gelmeyenlerin de müteşâbih olduğunu anladıklarına, sonra hepsinin sözünde çelişki ve bâtılın bulunması mümkün olmayan Allah'ın sözleri olduğunu bildiklerine, böylece de müteşâbih'in Allah katında mutlaka uygun bir mânâsının bulunduğunu idrâk ettiklerine âdetâ delâlet etmektedir.

Bu âyet, aklî delillerden bahseden, bunlar ile Allah'ın zât, sıfat ve fiillerini bilmeye yol arayan ve Kur'ân'ı aklî delillere göre, dil ve i'râba uygun gelecek şekilde tefsir eden kelâmcıların makamlarının yüceliğini gösterir.

Bil ki, birşey ne kadar şerefli olur ise, onun zıddı da o kadar âdî olur. Aynen bunun gibi, Kur'ân'ı tefsire çalışan kimse, bu sıfatları taşırsa, onun mertebesi de, Allah'ın medh-ü senâ ettiği yüksek derecelere çıkmış olur. Usûl, dil ve nahiv ilimlerinde derinleşmeden Kur'ân hakkında söz söylendiğinde bu, Allah'ın muradından gayet uzak bir söz olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): مَنْ فَسَّرَ الْقُرْآنَ بِرَأْيِهِ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ *"Kur'ân'ı sırf kendi anlayışına göre tefsir eden kimse, cehennemdeki yerine hazırlansın"* buyurmuştur.

Hidayet ve Dalâlet

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾

"Ey Rabb'imiz, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalblerimizi saptırma.. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla. Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen"

(Âl-i İmran, 8).

Bil ki, Allah Teâlâ, ilimde derinleşmiş kimselerin, *"Biz ona îman ettik"* dediklerini naklettiği gibi, yine onların, *"Ey Rabb'imiz, bizi doğru yola ilettikten sonra, kalblerimizi saptırma. Bize, kendi katından bir rahmet bağışla..."* diye duâ ettiklerini de nakletmiştir. Önceki âyet delâlet ettiği için, bu âyetin başında يَقُولُونَ "derler" lafzı hazfedilmiştir. Bu durum, onlar göklerin ve yerin yaratılışı hakkında inceden inceye düşünürler. "Ey Rabb'imiz, sen bunları boşuna yaratmadın" (Âl-i İmran, 191) âyetinde de aynıdır. Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin bu âyet hakkındaki sözleri farklıdır:

Ehl-i Sünnetin görüşü açıktır ve şu şekildedir: Kalb, hem îmana hem de küfre yönelmeye elverişlidir. Bu iki taraftan birisine, ancak Cenâb-ı Hakk'ın

yaratacağı bir irâde ve sebep olması halinde meyleder. Eğer bu irâde ve sebep, küfre götürür ise, işte bu **hızlân** (= yardımın kesilmesi), **izâgâ** (= saptırma), **sadd** (= engellemek), **hatm** (= mühürleme), **tab'** (= damgalamak), **reyn** (= paslanma), **kasve** (= katılaşma), **vakr** (= ağırlık), **kınân** (= örtü) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlar ile ifâde edilir. Eğer bu irâde ve sebep, îmana götürür ise, bu da **tevfîk** (= muvaffak kılma), **reşâd** (= doğruyu gösterme), **hidayet**, **tesdîd** (= doğrultup düzeltme), **tesbit** (= yerinde sağlamlaştırma), **ismet** (= muhafaza etme) ve Kur'ân'da geçen benzeri lafızlarla ifâde edilir.

Hz. Peygamber (s.a.s): قَلْبُ الْمُؤْمِنِ بَيْنَ إِصْبَعَيْنِ مِنْ أَصَابِعِ الرَّحْمٰنِ *"Mü'minin kalbi, Rahman Allah'ın parmaklarından ikisi arasındadır"*[25] buyurmuştur. Hadiste geçen bu iki parmaktan murad, bahsettiğimiz iki sebeptir. İnsan, iki parmağı arasındaki birşeyi, o iki parmağı ile evirip çevirdiği gibi, kalb de Hakk'ın o iki sebebi vasıtası ile, o iki sebep arasında evrilir çevrilir. Kim insaflı olur, işi zora koşmaz ve bunu bizzat kendinde dener ise, bu mânâyı gözle görüyormuş, elle tutuyormuş gibi bulur. Herhangi bir yaratıcı ve müessir olmadan îmana ve küfre götüren bu iki sebepten birisinin meydana gelmesini mümkün gören kimse, Yaratıcıyı inkâr etmiş olur. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s): يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ *"Ey kalbleri ve gözleri evirip çeviren (Allah'ım), kalbimi dinin üzere sebatlı kıl"* [26] demiştir ki bu, bizim söylediğimiz manadadır.

İlimde derinleşmiş olanlar, Allah'ın indirdiği muhkem ve müteşâbih'in hepsine îman edince, Hak subhânehû ve Teâlâ'ya, kalblerini Hakk'a meylettirdikten sonra bâtıla saptırmaması hususunda yalvarıp yakarmışlardır. İşte bu, Kur'ânî bir tahkîk ile de güç bulmuş aklî bir görüştür.

Bu söylediklerimizi şu husus da te'kîd eder: Allah Teâlâ, mü'minleri, müteşâbih âyetlerin peşine düşmeyip, onlara olduğu gibi toptan îman ettikleri ve onlara dalmadıkları için medhetmiştir. Binâenaleyh onların, bu zamanda olduğu gibi, müteşâbih âyetler üzerinde konuşmaları tuhaf olur. Bu sebeple onların, muhkem olduğuna inandıkları için, bu duâyı yapmaları gerekir. Sonra Allah Teâlâ, onların böyle duâ etmeleri sebebiyle, bu ifâdeyi onları medh ve senâ etme sadedinde getirmiştir ki, bu da bu âyetin muhkem âyetlerin en güçlülerinden olduğuna delâlet eder. Bu, son derece kuvvetli bir izahtır.

Mu'tezile ise, "Deliller, kalpleri saptırmanın Allah'ın fiili olmasının câiz olmayacağına delalet ettiği için, bu âyeti te'vil etmek gerekir" demişlerdir.

(25) **Tirmizi**, Kader, 7 (4/448); **Müslim**, Kader, 17 (4/2045).
(26) **Tirmizi**, Kader, 7 (4/448).

Onların delillerini, سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ (Bakara, 6) âyetini tefsir ederken zikretmiştik.

Onların bu konuda, özellikle kendisiyle ihticâc ettikleri şey ise, فَلَمَّا زَاغُوٓا أَزَاغَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ "*İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalblerini saptırdı*" (Saf, 5) âyetidir. Bu, sapıklığın başlangıcının kullar tarafından olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Onların bu âyet hakkında yapmış olduğu te'viller ise, şunlardır:

a) Bu te'vili **Cübbaî** öne sürmüş, **Kadî** de tercih etmiştir. Buna göre: لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا sözünden maksat, "kendisiyle kalblerinin îman sıfatı üzere olmayı sürdürdüğü lütuf fiillerini men etme!" demektir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, men edilmeye müstehak olduklarında lütuflarını onlardan men edince, أَزَاغَهُمْ "Allah onları saptırdı" denilmesi câiz olur. Bunun bu şekilde olacağına, Hak Teâlâ'nın: "*İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalblerini saptırmıştır*" (Saf, 5) âyeti de delâlet eder.

b) **Esamm** şöyle demektedir: Bunun mânâsı, "Kalblerimizin kendisiyle sapıp meyledeceği bir belâya bizi mübtelâ kılma!" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, "*Şayet biz onlara, "kendinizi öldürün, yahud yurtlarınızdan çıkın" diye yazsaydık, içlerinden pek azı hariç, bunu yapmazlardı. Onlar, kendilerine öğütlenen şeyi hakkıyla yapsalardı, bu hem kendileri için muhakkak ki daha hayırlı, hem de (imanlarını) daha da sağlamlaştırmış olurdu*" (Nisa, 66) âyeti gibidir. Yine O, "*O, Rahman olan Allah'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık*" (Zuhruf, 33) buyurmuştur ki, bunun mânâsı, "Kendisiyle sapıp meyletmekten emin olamayacağımız ibâdetlerle bizi mükellef kılma!" demektir. Bazen bir kimse şöyle diyebilir: "Beni, sana eziyet verecek şeylere sevketme, zorlama!" Yani, "Meydana geldiğinde, sana eziyet vermiş olacağım şeyleri yapma!" demektir.

c) **Ka'bî** de, لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا ifâdesinin mânasının, "Bizi sapıtmış kimseler diye adlandırma!" şeklinde olduğunu; nitekim bir kimse bir kimseyi kâfir olarak adlandırdığında, فُلَانٌ يُكَفِّرُ فُلَانًا "Falanca falancayı tekfir etti" denildiğini söylemiştir.

d) **Cübbaî** bunun mânasının, "Bizi ulaştırıp götürdükten sonra, kalblerimizi senin cennetinden ve sevâbından saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir ki bu, doğruya birincisinden daha yakındır. Ancak ne var ki bu, başka bir şeye de hamledilebilir. Bu da şudur: Allahu Teâlâ'nın, o kimsenin o anda mü'min olduğunu; eğer ikinci seneye kalırsa (ömrü uzarsa) onun muhakkak ki kâfir olacağını bilmesidir. Buna göre, لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا sözünün mânası, "o kimse

kâfir olmadan önce Allahu Teâlâ'nın o kimseyi öldürmesi" mânasına hamledilmiştir. Bu böyledir, çünkü onu ikinci seneye kadar diri olarak bırakmak, bir mânâda, onu cennet yolundan saptırmak demektir.

e) **Esamm,** لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا ifâdesinin mânasının, "Bizi aklımızın nûruyla hidâyete erdirdikten sonra, cinnet getirmek suretiyle, aklın kemâlinden mahrum bırakma, saptırma!" şeklinde olduğunu söylemiştir.

f) **Ebu Müslim** ise, bunun mânasının, "sapmamamız için, bizi şeytandan ve nefsimizin şerlerinden koru..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

Bu âyetin te'vili hususunda onların ileri sürdükleri görüşlerin tamamı budur ki, hepsi de tamamiyle zayıftır.

Birinci görüşleri: Bu zayıftır, çünkü onlara göre Allah'ın kudretiyle, haklarında lütuf olarak yapabileceği herşeyi yapması vâcibtir. Eğer bunu yapmazsa, uluhiyyeti geçersiz olur; hem câhil, hem de muhtaç olmuş olur. Böyle olan şeyin duâ ile taleb edilmesine zaten ihtiyaç kalmaz.. Aksine bu görüşün, Allah'a, lütuf fiillerinin tamamını vâcib kılmayan **Bişr İbn Mu'temir** ve arkadaşlarının görüşüne göre carî olması gerekir.

İkinci görüşleri de zayıftır. Çünkü eğer Allah, teklifteki katılığın, mükellefi kötü olan şeye sevketmede bir tesirinin olduğunu bilirse bu, Allah hakkında kötü bir şey olur. Eğer mükellefi çirkin olan bir şeye sevketme hususunda bunun kesinlikle hiçbir tesirinin olmadığını bilirse, kulun itâatkâr ve âsi olması hususunda, bunun varlığı, yokluğu gibi olur. Bu sebeple de, duâyı bu yöne yöneltmenin herhangi bir mânası olmaz.

Üçüncüsü de zayıftır; çünkü, sapık ve kâfir diye isimlendirmek, varlık ve yokluk bakımından küfürle beraber bulunurlar. Halbuki küfür ve sapıklık, kulun ihtiyarıyladır. O halde, "Bizi sapıklık ve kâfir ismiyle isimlendirme" demenin ne faydası var?

Dördüncüsü de böyledir; çünkü, Allah'ın, o kimsenin ikinci sene kâfir olacağını bilmesi, onu daha önceden öldürmesini gerektirseydi, onun, o kimsenin ömür boyu kâfir olarak yaşayacağını, asla îman etmeyeceğini bilmesi onu yaratmamasını gerektirirdi.

Beşincisi de zayıftır; çünkü bu ifâde, o âyetten önce geçen, "Kalblerinde eğrilik bulunanlara gelince..." sözüyle ilgilidir.

Altıncısı da aynıdır; çünkü şeytandan ve nefsin şerlerinden korunmak takdir edilmişse, o,mutlaka olacaktır. O halde duâ etmenin faydası nedir? Eğer

takdir edilmemişse, onun olması da imkânsız olur. Bu durumda da duâ etmenin bir faydası yoktur. Böylece, bu anlattıklarımızla bütün bu hususların zayıf ve geçersiz; hak olan şeyin de bizim söylediğimiz şey olduğu ortaya çıkmış olur.

Buna göre eğer, "Bu görüşe göre Hak Teâlâ'nın: *"İşte onlar sapıp eğrildikleri zaman, Allah da onların kalblerini saptırmıştır"* (Saf, 5) buyruğunu nasıl tefsir ederiz?" denilirse, biz deriz ki, şöyle denilebilir: Allahu Teâlâ onları baştan saptırmış, ama onlar da bundan sonra kendileri sapmaya devâm etmişlerdir. Sonra ilk defa Allah'tan olan bu sapıklığa, birincisinden başka olan sapıklıklar terettüp edip, bitişmiştir. Bütün bunlarda herhangi bir aykırı durum yoktur.

Hak Teâlâ'nın: بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا *"Bizi doğru yola iletttikten sonra..."* ifâdesine gelince, bunun mânası, "Bizleri ihtidâya erdirdikten sonra..." demektir. Bu da, kalbte hidâyetin meydana gelmesinin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda açık ve sarih bir ifâdedir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً *"Bize, kendi katından bir rahmet bağışla"* buyurmuştur. Bil ki kalbi, uygun olmayan şeylerden temizlemek, onu uygun olan şeylerle nûrlandırmaktan önce gelir. İşte bu sebeple bu mü'minler, Rab'lerinden önce kalblerini bâtıl ve bozuk inançlara meylettirmemesini; daha sonra da O'ndan kalblerini marifetullah nûrlarıyla nurlandırmasını, uzuv ve organlarını da itâat süsüyle süslemesini istemişlerdir. Allah bütün rahmet çeşitlerini içine alsın diye, nekire olmak üzere رَحْمَةً buyurmuştur.

Rahmet çeşitlerinin ilki, kalbte imân, tevhîd ve marifetullah nûrunun bulunması; ikincisi, uzuv ve organlarda tâat, kulluk ve hizmet nûrunun bulunması; üçüncüsü, dünyada emniyet, sıhhat ve kendi kendine yetecek miktarda geçim vasıtalarının bulunması; dördüncüsü, ölürken ölüm sarhoşluğunun kolay olması; beşincisi, kâbirde soruların ve kâbir karanlığının kolay olması; altıncısı, kıyâmette ceza ve hitâbın kolay olması, günahların affedilip iyiliklerin üstün getirilmesidir. Buna göre, Hak Teâlâ'nın: مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً buyruğu rahmetin bütün kısımlarını içine alır.

Susturucu ve apaçık aklî delillerle, Allah'dan başka bir Rahîm'in, bir Kerîm'in olmadığı ortaya çıkınca, muhakkak ki Cenâb-ı Hak bu hususu, maksat ve gayenin ancak kendisi tarafından meydana getirileceğine aklın, ruhun ve kalbin dikkatini çekmek için, bu hususu مِنْ لَدُنْكَ sözüyle te'kîd etmiştir. Kula nisbetle, bu maksat ve gaye son derece yüce olduğu için, şüphesiz Cenâb-ı Hak da bu ifâdeyi nekire رَحْمَةً olarak buyurmuştur. Buna göre kul sanki şöyle

demek istemiştir: "Ya Rabbi! Senin rahmetinin en mükemmelini taleb ediyorum... Senin katından olan ve sana layık olan bir rahmet istiyorum..." Bu ifâde ise, rahmetin son derece yüce ve ulu olduğunu gösterir.

Sonra Cenâb-ı Hak: إِنَّكَ أَنتَ الْوَهَّابُ *"Şüphesiz bağışı en çok olan sensin sen"* buyurmuştur. Buna göre kul, sanki şunu söylemiştir: "Allah'ım, bu duâmla senden istediğim şey, bana nisbetle çok büyük bir şeydir. Ancak senin kereminin kemâline, cömertliğinin ve rahmetinin zirvesine nisbetle, önemsiz bir şeydir... O hâlde sen, eşyânın hakikâtinin, zâtının, mâhiyyetinin ve varlığının kendisinden meydana geldiği atiyye ve bağışında, çok bağışlayansın... Buna göre senin dışında kalan her şey, senin cömertliğinden, ihsan ve kereminden meydana gelmiştir.. Ey, lütfu ve iyiliği devamlı olan; ezelden beri ihsân sahibi olan Rab! Bu miskinin ümitlerini boşa çıkarıp, duâlarını reddetme.. Ey merhamet edenlerin en merhametlisi, ikrâmda bulunanların en cömerdi, onu fazlınla rahmetine lâyık kıl!"

رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

"Ey Rabb'imiz, muhakkak ki sen, hakkında hiç şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!.. Şüphesiz, Allah sözünden caymaz"

(Âl-i İmrân, 9).

Bil ki, bu duâ ilimde derinleşen kimselerin sözlerinin geriye kalanıdır. Bu böyledir; çünkü onlar, Allah'dan kendilerini sapmaktan korumasını, hidâyet ve rahmetini kendilerine has kılmasını isteyince, sanki şöyle demek istemişlerdir: "Bu talepten maksadımız, dünya istekleriyle ilgili bir şey değildir... Çünkü bunlar, fani şeylerdir, sona ericidirler. Bu duâmızdan en büyük gayemiz âhiretle ilgili olandır... Çünkü biz, ey Rabb'imiz, senin, hesaba çekmek için kıyâmette insanları bir araya getireceğini biliyoruz.. Yine, senin va'adinden ve sözünden dönmeyeceğini; sözünün yalan olmadığını da biliyoruz... Kalbleri haktan sapan kimseler, orada devamlı bir azâb içinde kalırlar... Tevfikini, hidâyetini ve rahmetini verip, kendilerini mü'min kıldığın kimseler ise, orada ebedî saâdet ve ikrâmlar içinde bulunurlar..." Buna göre bu duâdan en büyük maksat, âhiret ile ilgili olan kısımdır.

BİRİNCİ MESELE

Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalmıştır:

Hak Teâlâ'nın: رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لاَرَيْبَ فِيهِ buyruğunun takdiri, جَامِعُ النَّاسِ لِلْجَزَاءِ، فِي يَوْمٍ لاَرَيْبَ فِيهِ "İnsanları hakkında şüphe olmayan bir günde, hesâba çekmek, cezâlandırmak için toplayacak olansın" şeklindedir. Buna göre bu ifâdeden maksat açık olduğu için لِلْجَزَاءِ kelimesi hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Cübbaî şöyle demektedir: "Mü'minlerin sözü, لِيَوْمٍ لاَرَيْبَ فِيهِ kısmında bitmiştir. إِنَّ اللَّهَ لاَ يُخْلِفُ الْمِيعَادَ Cenâb-ı Hakk'ın, kavlidir. Buna göre insanlar, *"Ey Rabb'imiz, muhakkak ki sen, kendisinde hiç şüphe bulunmayan bir gün için insanları toplayacak olansın!"* dediğinde, Allahu Teâlâ da, onları bu konuda tasdik etmiş ve onların sözlerini, *"Şüphesiz, Allah sözünden caymaz"* diyerek te'kîd etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın bu sûrenin sonunda, mü'minlerden naklettiği:

رَبَّنَا وَآتِنَا مَا وَعَدْتَنَا عَلَى رُسُلِكَ وَلاَ تُخْزِنَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ

"Ey Rabb'imiz, peygamberlerinin lisânı ile bize va'adetmiş olduğun şeyleri ver bize... Kıyamet günü yüzümüzü kara çıkarma. Şüphe yok ki sen, sözünden asla dönmezsin" (Âl-i İmrân, 194) âyeti gibidir."

Bazı âlimler de, bunun gaibten muhâtaba geçilmek sûretiyle bir **iltifât** olduğunu söylemişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de bunun misalleri pek çoktur. Nitekim Hak Teâlâ: حَتَّى إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ *"Nihayet siz gemide bulunduğunuz ve gemiler de güzel bir rüzgâr ile bunları akar gibi götürdükleri zaman..."* (Yunus, 22) buyurmuş, (hitaptan gıyaba geçmiştir.)

Buna göre şâyet "Mü'minler bu âyette, إِنَّ اللَّهَ لاَيُخْلِفُ الْمِيعَادَ ; (Âl-i İmran, 194) âyetinde de niçin إِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ demişlerdir" denilirse, ben derim ki:

Allah en iyisini bilir ya, İkisi arasındaki fark şudur: Bu âyet (Âl-i İmran, 9) heybet ve ta'zîm makâmında getirilmiştir. Yani ulûhiyyet, mazlûmun hakkını zâlimden almak için haşir ve neşrin (ölümden sonra diriltilmenin) bulunmasını gerektirir. Buna göre O'nu, burada İsm-i Âzamıyla zikretmek, daha muvafık ve evlâdır. Ama Âl-i İmran 194'deki, إِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ buyruğuna gelince, bu makam, kulun Rabb'inden kendisine lütfuyla in'âmda bulunmasını ve günahlarını bağışlamasını istediği makamdır. Buna göre bu makam heybet makamı değildir. İşte bundan dolayı şüphesiz Cenâb-ı Hak, إِنَّكَ لاَ تُخْلِفُ الْمِيعَادَ (Âl-i İmran, 194) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Allah Teâlâ'nın Vaîdinden (azaptan) Geçmesi

Cübbaî bu âyette, fasıkların mutlaka azapla tehdid edildikleri hususunda istidlâl ederek, şöyle demiştir: "Çünkü vaîd de, Hak Teâlâ'nın: اَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا *"Rabb'imizin bize va'adettiğini hak olarak bulduk. Siz de, Rabb'inizin (tehdit olarak) size va'adettiğini gerçek olarak buldunuz mu?"* (A'râf, 44) âyetinin delâletiyle, va'ad, مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ lafzının kapsamında ele alınmıştır. Buna göre وَعْدٌ ، مَوْعِدٌ ve مِيعَادٌ kelimeleri aynı mânayı ifâde eder. Allahu Teâlâ da bu âyette, mîâdından caymayacağını haber vermiştir. Böylece bu âyet, O'nun vaîdinden de caymayacağına bir delil olur."

Cevap: Biz, Allahu Teâlâ'nın, fâsıkları mutlaka azapla tehdid ettiğini kabul etmiyoruz. Daha doğrusu bu ceza, ulemâ arasında ittifakla "tevbe etmeme şartına" bağlandığı gibi, bize göre Cenâb-ı Hakk'ın affetmeme şartıyla da mukayyettir. Nasıl siz bu şartı ayrı bir delille isbât ettiyseniz, bunun gibi biz de, affın bulunmamasını ayrı, munfasıl bir delille isbât ettik.. Biz, Allahu Teâlâ'nın onları tehdit ettiğini kabul ediyoruz, ama bu vaîdin (tehdîdin) "va'ad" lafzının kapsamına girdiğini kabul etmiyoruz. Cenâb-ı Hakk'ın, فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا (A'râf, 44) buyruğuna gelince, biz deriz ki bunun, Cenâb-ı Hakk'ın: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Onları elîm bir azâbla müjdele"* (Âl-i İmrân, 21) ve ذُقْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ *"Tâd (o azâbı!) Hani sen, çok ulu, çok şerefli idin!"* (Duhân, 49) âyetlerinde olduğu gibi olması niçin câiz olmasın? Yine bundan muradın, "Onların, putlarından Allah katında kendilerine şefâat etmelerini beklemesi.." olması niye caiz olmasın? Böylece bu va'adden (A'râf, 44) murad, putlardan beklemiş oldukları bu fayda ve menfaat olur.. "Vaîd" meselesiyle ilgili sözümüzün tamamı, Bakara sûresinde, *"Hayır! Kim bir kötülük kazanır da, suçu kendisini çepeçevre kuşatırsa, onlar cehennemliktir, onlar orada, ebedî olarak kalıcıdırlar"* (Bakara, 81) âyetinin tefsirinde geçmişti..

Vâhidî, "Basît" adlı eserinde, başka bir izahtan da bahsederek şöyle der: "Bunun, düşmanların vaîd (tehdit)'ine değil de dostların va'adine hamledilmesi niçin câiz olmasın? Çünkü vaîd'den caymak, Araplar nezdinde güzel bir şeydir." **Vahidî** sözüne devamla, "Bunun delili ise, Arapların bunu methetmeleridir. Nitekim şair:

اِذَا وَعَدَ السَّرَّاءَ اَنْجَزَ وَعْدَهُ / وَاِنْ اَوْعَدَ الضَّرَّاءَ فَالْعَفْوُ مَانِعُهُ

"O, sürur verici bir şeyi va'adettiğinde, va'adini yerine getirir... Ama, zarar verici bir şeyle tehdit ettiğinde de, af duygusu bunu yapmasına mâni olur.." demiştir.

Ebu Amr İbn el-Alâ ile **Amr İbn Ubeyd** arasında şöyle bir münazara geçtiği rivayet edilmiştir: **Ebu Amr, Amr'a:**

"Büyük günah sahipleri hakkında ne dersin?" dedi. O:

"Ben derim ki, Allah hem alabildiğine va'adetmiştir hem de alabildiğine va'îdde bulunmuştur. O, va'adini yerine getireceği gibi, va'îdini de yerine getirecektir" dedi. Bunun üzerine **Ebu Amr:**

"Sen yabancı bir adamsın. Ben konuştuğun dilin yabancı olduğunu söylemiyorum, kalbinin yabancı olduğunu söylüyorum. Çünkü Araplar va'adden dönmeyi bir ayıp, va'îdden (tehdidden) dönmeyi ise bir fazilet sayarlar" dedi ve şu şiiri söyledi:

وَإِنِّي وَإِنْ أَوْعَدْتُهُ أَوْ وَعَدْتُهُ / لَمُخْلِفُ إِيعَادِي وَمُنْجِزُ مَوْعِدِي

"Ben bir va'adde veya bir va'îdde (tehdidde) bulunur isem, va'îdimi yerine getirmem ama, va'adimi tutarım."

Bil ki Mu'tezile, **Ebu Amr İbn el-Alâ** bu sözü söyleyince, **Amr İbn Ubeyd**'in ona şöyle dediğini de nakletmişlerdir:

"Ya **Ebâ Amr,** Allah da "Kendisini yalanlayan" diye adlandırılabilir mi?" deyince o:

"Hayır!" dedi. Bunun üzerine **Amr İbn Ubeyd:**

"Senin istidlâlin düştü, hükümsüz oldu!" dedi.

Mu'tezile, **Ebu Amr İbn el-Alâ**'nın, buna karşılık hiçbir şey söyleyemediğini de nakletmiştir.

Buna göre, **Ebu Amr İbn el-Alâ**'nın bu soruya şöyle diyerek cevap vermesi mümkün idi: "Sen vaîd'i va'ad'e kıyasladın. Ama ben, bunu şu iki konu arasındaki farkı beyân etmek için zikrettim: **Va'ad,** Allah üzerinde bir haktır... **Vaîd** ise, O'nun hakkıdır. Buna göre, kendi hakkından vazgeçen kimse, cömertliğini ve kerem sahibi olduğunu göstermiş olur. Başkasının hakkını düşüren, iskât eden kimseye gelince, işte bu kimse kınanır... Böylece, va'ad ile vaîd arasındaki fark ortaya çıkmış ve senin kıyâsın da bâtıl olmuş olur... Sen bu şiiri, bu farkı ortaya koymak için zikrettin..

Senin, "Eğer yapmazsa, o kendisini yalanlamış ve yalancı olmuş olur mu?" şeklindeki sözüne gelince, bunun cevabı da şudur: Bu, vaîdin şartsız olarak bulunması halinde söz konusu olur.. Halbuki, bana göre bütün vaîdler, O'nun afvetmemesine bağlıdır. Binâenaleyh O'nun affetmemesinden dolayı,

sözüne bir yalan ârız olması gerekmez. İşte bu anlatılanla ilgili olarak söylenebilecek sözümüz bundan ibârettir.

إِنَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَن تُغْنِىَ عَنْهُمْ أَمْوَٰلُهُمْ وَلَآ أَوْلَٰدُهُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا ۖ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمْ وَقُودُ ٱلنَّارِ ﴿١٠﴾

"O inkâr edenler yok mu? Ne malları, ne evlâdları, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz... İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir"

(Âl-i İmran, 10).

Bil ki, Allah (c.c) mü'minlerin yalvarış ve yakarışlarını anlatınca, bunun peşinden kâfirlerin durumunun keyfiyyetini; cezâlarının çok elîm ve çetin olacağını açıklamıştır. İşte, âyetin makabli ile münasebeti budur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın: *"O inkâr edenler yok mu? Ne malları, ne evlâtları, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz"* buyruğu hakkında şu iki görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bu âyette söz konusu edilenler, **Necrân** heyetidir.. Çünkü biz, onların kıssasını anlatırken, **Ebu Hârise İbn Alkame**'nin kardeşine şöyle dediğini de nakletmiştik: "Ben O'nun gerçekten, Allah'ın Resûlü olduğunu kesinlikle bilmekteyim... Ama ne var ki bunu açıklarsam, Rûm kralları bana vermiş olduğu mal ve makamı geri alırlar." İşte bunun üzerine Allahu Teâlâ, onların mallarının, çoluk-çocuklarının dünya ve âhirette, onlardan azâbı kesinlikle def edemiyeceğini beyân buyurmuştur.

İkinci görüş: Lafız umûmidir; sebebin hususi olması, lafzın umûmî olmasına mâni değildir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, en büyük azâb, istifâde ettiği herşeyin kişinin elinden gidip, bunun yerini elem ve acı verici sebeplerin almasıdır.

Birincisine gelince, bu Hak Teâlâ'nın: *"Ne malları, ne evladları, Allah'dan gelebilecek hiçbir şeyden onları asla kurtaramaz"* buyruğu ile kastedilendir.. Bu böyledir, çünkü kişi dünyevî tehlikeler ve belâlar sırasında malına ve çocuklarına sığınır. İşte bu iki şey, tehlikeleri kendisinden savuşturma hususunda kendisine başvuracağı en yakın iki sığınaktır. Bu sebeple Hak Teâlâ, bu âhiret gününün vasıflarının dünyanın vasıflarına uymadığını beyân buyurmuştur. Çünkü o günde, zararları def etmek için kendisine başvurulan en yakın merci olan bu iki şey bulunmayınca, diğer şeylerin bulunmaması, daha evlâdır.. Bu âyetin bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *"O günde ne mal fayda verir, ne de evlat. Allah'a sâlim bir kalble gelenler müstesnâ..."* (Şuarâ, 88-89); *"Mal ve evlat, dünya hayatının zînetidir. Bakî olacak iyi âmeller ise, Rabb'inin katında sevâpca da daha hayırlı, ümit etme bakımından da daha hayırlıdır"* (Kehf, 46); *"O'nun söylediğine biz mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir "* (Meryem, 81) ve *"Andolsun, sizi ilk defa yarattığımız gibi, (âhirette de) huzurumuza yapayalnız, teker teker gelmişsinizdir.. Size ihsan ettiğimiz şeyleri de, sırtlarınızın arkasında bırakmışsınızdır"* (En'âm, 94) âyetleridir.

Bunun yerini, elem ve acı verici sebeplerin alması şeklinde olan **ikinci kısma gelince,** buna da Cenâb-ı Hak, *"İşte onlar, ateşin yakacağı kimselerin ta kendileridir"* sözüyle işâret etmiştir. Azâbın ne olduğunu açıklama konusunda bu, adetâ zirvede bulunan çok mânidar bir ifâdedir. Çünkü, cehennemin kuru odunlarla yanarcasına, kâfirlerle tutuşup yanmasından daha şiddetli bir azâb olamaz. Bu kelime, vâvın fethasıyla اَلْوَقُودُ şeklinde okunduğunda, ateşin kendisiyle tutuştuğu odun anlamına gelir. Damme ile, اَلْوُقُودُ şeklinde okunursa, وَقَدَتِ النَّارُ وُقُودًا (ateş iyice tutuştu) ifâdesindeki fiilin masdarı (mef'ûl-i mutlakı) olur. Bu ifâde, وَرَدَتْ وُرُودًا (Geldi, vârid oldu, bulundu...) sözü gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, مِنَ اللّٰهِ "Allah'dan..." ifâdesi hakkında da şu iki izah yapılmıştır:

a) Takdir, "Ne malları, ne evlâdları onları Allah'ın azâbından kurtaramaz.." şeklindedir. Buna göre, kelam buna delâlet ettiğinden dolayı, muzâf عَذَابِ hazfedilmiştir.

b) **Ebu Ubeyde,** bu ifâdenin başında bulunan مِنْ harf-i cerrinin عِنْدَ (Kat, nezd, yan..) manasında olduğunu, takdirin ise, "Ne malları, ne evlatları Allah katında onlara hiçbir fayda veremiyecek" şeklinde olduğunu söylemiştir.

كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِـَٔايَـٰتِنَا فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ ۗ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

"(Onların gidişâtı), tıpkı Firavun hanedânının ve onlardan evvelkilerin gidişi gibidir. Onlar, bizim âyetlerimizi yalanladılar da, Allah da kendilerini günâhları yüzünden yakalayıverdi. Allah, cezâsı pek çetin olandır"

(Âl-i İmran, 11).

Bir şey hususunda gayret gösterip yorulduğunda, دَأَبْتُ الشَّيْءَ – أَدْأَبُ ، دَأْبًا، دُؤُوبًا denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak da, سَبْعَ سِنِينَ دَأَبًا *"Âdetiniz veçhile yedi sene..."* (Yusuf, 47) buyurmuştur. Yani, "Ciddiyyet, gayret ve aralık vermeksizin.." demektir. Bütün gün gezip yorulan ve gayret sarfeden kimse için de, سَارَ فُلَانٌ يَوْمًا دَائِبًا "Falanca yorucu bir gün geçirdi" denilir. Bu kelimenin lügavî bakımdan mânası, işte budur. الدأب kelimesi daha sonra, bir durum, iş ve bir örf-âdet manasına kullanılmıştır. Nitekim: هٰذَا دَأْبُ فُلَانٍ denilir. Yani, "Falancanın âdeti budur.." Bazı kimseler de, اَلدَّأْبُ وَالدُّؤُوبُ kelimesinin devam anlamına geldiğini söylemişlerdir.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, âyetteki teşbihin keyfiyyeti hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) الدأب kelimesinin gayret ve çaba sarfetme (içtihâd) mânasına alınması.. Kelimenin lügavî mânası da budur. Bu, **Esamm** ve **Zeccâc**'ın görüşüdür. Buna göre, bu teşbihin izah şekli ise şöyledir: "Kâfirlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'i yalanlama ve dinini inkâr hususundaki gayret ve çabaları, **Firavun** ve hanedânının, **Hz. Musa**'ya karşı olan menfî gayret ve çabaları gibidir, ona benzer... Sonra biz onları günahları yüzünden nasıl helâk ettiysek, bunları, **Kureyş Kâfirleri**'ni de öylece helâk ederiz..."

b) الدأب kelimesinin, iş ve durum anlamında tefsir edilmesidir. Bu hususta birkaç izah şekli vardır:

1- كَدَأْبِ ءَالِ فِرْعَوْنَ ifâdesinin anlamı, "Bunların durumu ve Hz. Muhammed'i yalanlama hususunda yaptıkları, Hz. Musa'yı yalanlama konusunda Firavun hanedânının durumu gibidir.." şeklindedir. Bu durumda, bu izah ile bundan önceki izah arasında herhangi bir fark yoktur. Ancak ne var ki biz,

birinci izah şeklinde الدأب kelimesini çaba ve gayret sarfetmeye hamlederken, burada kelimeyi "iş ve durum" anlamına hamlettik.

2- Âyetin takdiri şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلاَ أَوْلاَدُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَيَجْعَلُهُمُ اللَّهُ وَقُودَ النَّارِ كَعَادَتِهِ وَصُنْعِهِ فِي آلِ فِرْعَوْنَ – فَإِنَّهُمْ لَمَّا كَذَّبُوا رَسُولَهُمْ أَخَذَهُمْ بِذُنُوبِهِمْ

"İnkâr edenler yok mu? Onların ne malları, ne evlâdları, Allah katında onlara hiçbir fayda sağlamayacak. Allah, daha önce Firavun hanedânına yaptığı gibi ve âdeti veçhile, onları ateşin yakıtı yapacaktır.. Çünkü onlar peygamberlerini yalanlayınca, Allah da onları, günahları sebebiyle yakalayıp cezâlandırmıştır." الدأب masdarı bazan fâiline, bazan da mef'ûlüne muzâf kılınmaktadır. Burada murad, كَدَأْبِ اللَّهِ فِي آلِ فِرْعَوْنَ "Allah'ın, Firavun hanedânı hakkındaki işi.. gibi" mânasıdır. Çünkü onlar, peygamberlerini yalanlayınca, Allah da günahları sebebiyle onları yakalayıp, cezâlandırmıştır..

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu âyetleridir: يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ *"Onları, Allah'ın sevgisi gibi severler"* (Bakara, 165), yani يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّهِمْ لِلَّهِ *"Onları (putları), Allah'a olan sevgileri gibi bir sevgiyle severler"* (mef'ûlüne muzâf). سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا *"Senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler için de sünnet.."* (İsra, 77). Yani, "Bu, senden önce göndermiş olduğumuz peygamberler hakkındaki sünnetimdir.." (fâiline muzâf سُنَّتِي demektir.

3- **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Âyet-i Kerime'nin, hem Allahu Teâlâ'ya nisbet ve izâfe edilen âdeti, hem de kâfirlere nisbet edilen âdeti ihtivâ etmesi muhtemeldir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: Muhakkak ki, Hz. Muhammed'e eziyyet etme hususunda şu kâfirlerin âdeti ve halleri, peygamberlerine eziyyet hususunda kendilerinden önceki kimselerin âdeti gibidir. Bunları helâk etme hususundaki âdetimiz, daha önce o kâfirleri helâk etmedeki âdetimiz gibidir." Bütün bu takdirlere göre kastedilen şey, kâfirlerin eziyetine karşı Hz. Muhammed (s.a.s)'e yardım etmek ve O'na, Allah'ın o kâfirlerden intikam alacağını müjdelemektir.

c) اَلدَّأْبُ ve اَلدُّؤُوبُ kelimeleri, birşeyde eğleşmek, oyalanmak ve uzun süre kalmak manalarında tefsir edilir. Buna göre âyetin takdiri: دَؤُوبُهُمْ كَدُؤُوبِ آلِ فِرْعَوْنَ "onların ateşte kalışları, Firavun hanedanının ateşte kalışları gibi olacaktır" şeklindedir.

d) اَلدَّأْبُ kelimesi, daha önce zikrettiğimiz gibi, çaba ve gayret sarfetmek

anlamına da gelir. Yorgunluk ve meşakkat, bu gayretin bir neticesidir. Buna göre mana, "onların azabtan karşılaştıkları meşâkkat ve yorgunlukları, Firavun hanedanının azab sebebi ile gördüğü meşakkat ve yorgunluk gibidir" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, onların azabının hemen tahakkuk ettiğini beyân etmiştir. Bunu gösteren de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Onlar) suda boğuldular, ardından da bir ateşe atıldılar.."* (Nuh, 25) âyetidir. Yine onlara olan azabın son derece şiddetli olduğunu gösteren de şu âyettir: *"O, sabah akşam kendisine arzolunacakları ateştir. Kıyametin kopacağı gün "Firavun hânedanını azâbın en çetinine sokun" (denilecek)"* (Mü'min, 46).

e) Müşebbeh (= benzetilen), onların mallarının ve evlatlarının, azablarını giderme hususunda onlara hiçbir fayda veremeyecek olmasıdır. Onlar, Firavun hânedanına bu iki yönden benzetilmişlerdir. Buna göre mânâ şöyle olur: "Muhakkak ki siz, Firavun hânedanının ve onlardan önce geçip peygamberlerini yalanlayan milletlerin başına gelmiş olan, vukû bulduğunda ne mallarının ne de çocuklarının kendilerine fayda vermediği, başlarına geldiğinde onları çâresiz bırakmış olan o dünyevî azabı biliyorsunuz. İşte ey Muhammed'i yalanlayan kâfirler, o milletlerin başına gelen azab gibi bir azabın er ya da geç sizin başınıza da geleceği ve ne mallarınızın ne de çocuklarınızın size hiç fayda veremeyeceği konusunda sizin haliniz de onların hâli gibidir.

f) Bu âyetteki vech-i teşbîhin (benzetme yönünün), şu bakımdan olması da muhtemeldir: "Sizden öncekilerin başına nasıl köklerini kurutan dünyevî bir azab gelmiş ise, işte ey Peygamberi inkâr edenler, böyle bir azab sizin başınıza da çökecektir. Bu azab da, sizin öldürülmeniz, esir edilmeniz ve mallarınızın ganimet olarak alınmasıdır." Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: *"O inkâr edenlere, "yakında mağlub olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır" de* (Âl-i İmran, 12) âyeti buna delâlet etmektedir. Hak Teâlâ sanki burada, nasıl o kavmin başına dünyevî bir azab gelip de, onlar devamlı bir azab içinde kalmışlar ise, aynı şekilde Hz. Muhammed'i yalanlayanların başına da iki şeyin geleceğini haber vermiştir. Bunlardan birincisi, dünyevî mihnet ve meşakkatlerdir ki bunlar, öldürülme, esir alma ve hor-hakîr kılınmadır. İkincisi ise, ebedî ve elîm bir azaba sürüklenmedir. İşte son olarak zikredilen bu iki azabı, **Kâdî** (r.h) söylemiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ sözünün manası, *"Onlardan önce yaşamış olan ve peygamberlerini yalanlamış olan milletler"* demektir.

Hak Teâlâ'nın: كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا *"Onlar bizim âyetlerimizi yalanladılar"* ifâdesindeki "âyetler"den murad mu'cizelerdir. Onlar bu mu'cizeleri yalanladıklarında, şüphe yok ki peygamberleri de yalanlamış oldular.

Cenâb-ı Allah daha sonra: فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ *"Allah da kendilerini günahları yüzünden çarptı"* buyurmuştur. Burada أَخَذَ (çarptı, yakaladı) kelimesi kullanılmıştır. Çünkü başına bir ceza gelen kimse, kurtulamayan esir ve yakalanmış bir insan gibi olur.

Daha sonra Allah Teâlâ: وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Allah, cezâsı pek çetin olandır"* buyurmuştur ki bunun mânası açıktır.

Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ ۚ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾

"O inkâr edenlere, "Yakında mağlub olacaksınız ve (toptan) cehenneme sürüleceksiniz. O ne kötü yataktır" de!"

(Âl-i İmran, 12).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve **Kisâî** bu âyeti, her iki fiil-i müzarîde de yâ ile, سَيُغْلَبُونَ وَيُحْشَرُونَ şeklinde, diğer kıraat imamları ise te harfi ile سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ şeklinde okumuşlardır. Bunu yâ ile okuyanlara göre mana, "Onlara mağlub olacakları ulaştı..." şeklinde olur. Bu kıraatin doğruluğuna قُلْ لِلَّذِينَ آمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ أَيَّامَ اللَّهِ *"İmân edenlere, "Allah'ın günlerinin (geleceğini) ümid etmeyenlere aldırış etmemelerini söyle.."* (Câsiye, 14) ve ... قُلْ لِلْمُؤْمِنِينَ يَغُضُّوا *"Mü'min erkeklere söyle, bakışlarını kıssınlar"* (Nûr, 30) âyetleri de delâlet eder. Allah Teâlâ bu âyette, "bakışlarını kıssınlar" buyurmuş, bakışlarınızı kısınız, غُضُّوا dememiştir. "Te" harfi ile okuyanlar ise, fiilleri muhatab kabul etmişlerdir. Bu kıraatin güzel olduğuna da, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ *"Allah, peygamberlerinden, "size kitap verdim.." diye misâk aldığı zaman.."* (Âl-i İmran, 81) âyeti delâlet eder.

Mâna bakımından bu iki kıraatin farkı şudur: "Te" ile okumak, onlara başlarına gelecek mağlubiyet ve cehenneme sürülmeyi, onlara haber vermeyi emir manasına gelir. Yâ ile okumak ise, onlara bunu bizzat söylemeyi emir mânasına gelir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Sebeb-i Nüzûlü

Âlimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda şu iki rivâyeti ileri sürmüşlerdir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), **Bedir**'de Kureyş'e karşı savaşıp Medine'ye döndüğünde, yahudileri, Benî Kaynuka mevkiinde toplayarak onlara şöyle der: "Ey yahudiler, Kureyş'in başına gelen, sizin de başınıza gelmeden önce müslüman olunuz" dedi. Onlar da: "Ey Muhammed, Kureyş'ten, savaştan anlamayan bir grubu öldürüp yenmen seni aldatmasın. Eğer bizimle savaşsaydın, anlardın" dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bu âyeti indirdi.

2- Medineli yahudiler, **Bedir**'de kâfirlerin başına geleni öğrenince "Allah'a yemin ederiz ki, bu, Hz. Musâ'nın Tevrat'ta müjdelediği ve vasıflarını sayıp, sancağının yere düşmeyeceğini haber verdiği ümmî peygamberdir" dediler. Daha sonra da birbirlerine, "Hele acele etmeyiniz" dediler. **Uhud Savaşı** olup, Hz. Peygamber'in ashabı gerileyince, onlar, "Bu, o müjdelenen peygamber değil" dediler ve şekavetleri daha ağır bastığı için müslüman olmadılar. İşte bunun üzerine Allah, bu âyeti indirdi.

3- Bu âyet, Allah Teâlâ'nın küfür üzere öleceklerini bildiği bir gurup belli kâfir hakkında gelmiştir. Âyette, onların kimler olduğunu belirten bir açıklama yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Teklîf-i Malâ Yutâk"ın câiz olduğunu söyleyenler, bu âyeti delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ kâfirlerden bu grubun, cehenneme toplanacaklarını haber vermiştir. Eğer onlar imân edip, tâate yönelselerdi, bu haber yalana dönmüş olurdu. Bu ise imkânsızdır. İmkânsızı gerektiren şey de imkânsızdır. Binâenaleyh onların imân etmeleri ve tâatte bulunmaları imkânsızdır. Halbuki onlar, bunlarla emrolunmuşlardır. Buna göre onlara, imkânsız olan güç yetiremeyecekleri bir şey emrolunmuştur." Bu meselenin geniş izahı سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ (Bakara, 6) âyetinin tefsirinde geçmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi

Âyette geçen *"Mağlup olacaksınız"* buyruğu, istikbalde olacak bir olayı haber vermektedir ve haber verdiği şey, aynen vukû bulmuştur. Binâenaleyh, bu gaybtan haber vermedir ve bir mu'cizedir. Bunun bir benzeri de, *"Rumlar yakın bir yerde mağlub oldu. Onlar bu yenilmelerinin ardından galib geleceklerdir"* (Rûm, 2-3) âyeti ile; **Hz. İsâ** (a.s) hakkındaki, *"Evlerinizde ne yiyor ve ne biriktiriyorsanız size haber veririm..."* (Âl-i İmran, 49) âyetidir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, kıyamette yeniden dirilmenin, haşrın ve neşrin olacağına, ve kâfirlerin dönderileceği yerin cehennem olduğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Allah bu âyetin sonunda وَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O, ne kötü yataktır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ o kâfirlerin cehennemde toplanacaklarını haber verince, *"O ne kötü yataktır!"* diye onu vasfetmiştir. **Mihâd** kelimesi "yatak gibi üzerinde uyunan ve rahat edilen yer" mânasındadır. Allah Teâlâ: وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ *"Yeri de biz döşedik. Biz ne güzel döşeyiciler!"* (Zâriyat, 48) buyurmuştur. Allah Teâlâ, kâfirlerin cehenneme gireceklerini haber verince, o cehennemin şerli olduğunu bildirmiştir. Çünkü âyetteki بِئْسَ kelimesi, şer ve şiddet mânasına gelen الْبَأْسَاءُ kelimesinden alınmıştır. Nitekim Allahu Teâlâ: وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ *"Zulmedenleri şiddetli bir azab ile yakaladık"* (A'râf, 165) buyurmuştur. Cehennem mâlum, biz ondan Allah'ın fazlına sığınıyoruz.

قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ
يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً
لِأُولِي الْأَبْصَارِ

"Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır. (Onlardan) bir cemaat Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı. Allah, dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz bunda, kalb gözleri açık olanlar için bir ibret vardır"

(Âl-i İmran, 13).

Bil ki bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, قَدْ كَانَتْ لَكُمْ آيَةٌ buyurmamış da, قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ buyurmuştur. Bunun iki izah şekli bulunmaktadır:

a) Bu lâfız, mânaya hamledilmektedir. Buna göre bundan murad, قَدْ كَانَ إِتْيَانُ هٰذَا آيَةً "Bunu getirmek, sizin için bir ibret olmuştur" şeklindedir.

b) **Ferrâ** şöyle demiştir:" كَانَ ile اٰيَةٌ kelimeleri arasında fasledici bir kelime zikredilmiştir.. Bu da, لَكُمْ kelimesidir. (Bunun için قَدْ كَانَتْ olmamıştır)".

İKİNCİ MESELE

Âyetin mâkabli ile münasebeti şudur: Biz, *"Yakında mağlûb olacaksınız ve toptan cehenneme sürüleceksiniz"* (Âl-i İmran, 13) âyetinin yahudiler hakkında nazil olduğunu; Hz. Peygamber (s.a.s) onları İslâm'a davet edince onların inatlaşarak, "Biz, gerek savaşmayı bilememe, gerekse zayıflık hususunda Kureyş'e benzemeyiz.. Aksine, bizim gücümüz ve savaş bilgimiz, bizimle çatışmaya girecek herkesi yenecek durumdadır..." dediklerini; bunun üzerine Cenâb-ı Hakk'ın, onları, "Eğer siz güçlü kuvvetli, harb ve savaş ehli olsanız dahi, muhakkak ki yakında mağlûb olacak ve cehenneme sürüleceksiniz" dediğini zikretmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu hükmün sıhhatine delâlet eden şeyi zikrederek: *"Karşılaşan iki grupta, sizin için muhakkak bir ibret vardır"* buyurmuştur. Yani, **Bedir Harbi** buna delâlet etmiştir.. Çünkü, çokluk ve teçhizat bolluğu kâfirler; azlık ve teçhizât azlığı da müslümanlar tarafındaydı. Sonraysa Cenâb-ı Hak kâfirleri kahr ü perişân etmiş, müslümanları da muzaffer ve yardımına mazhar kılmıştır. Bu da, bu galibiyyetin Allahu Teâlâ'nın te'yidi ve yardımı ile olduğuna delâlet etmektedir. Durumu böyle olan herkes, ister güçlü olsunlar isterse olmasınlar, bütün hasımlarını ve düşmanlarını yenecektir.. İşte bunun gibi, bu ifâdeler, her ne kadar silah kullanmayı ve savaşmayı iyi bilseler dahi, Hz. Peygamber'in yahudileri hezimete uğratıp onları ezeceğine delâlet eden açıklamanın yerini tutmuştur. Böylece de bu âyet, قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ *"Kâfirlere de ki: "Yakında mağlûb olacaksınız.."* (Âl-i İmran, 12) âyetinin hükmünün sıhhatine bir delil olmuştur. Âyetin, kendisinden önceki âyetle münasebet şekli işte budur...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bedir Savaşındaki Mûcizeler

اَلْفِئَةُ kelimesi, Cemâat anlamına gelir. Müfessirler, "iki topluluk"tan muradın, Bedir gününde, Hz. Peygamber (s.a.s) ve ashâbıyla, Mekke müşrikleri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Rivayet edildiğine göre Bedir günü'nde müşrikler dokuzyüzelli kişiydiler. İçlerinde **Ebû Süfyan** ve **Ebu Cehil** de bulunuyordu. Savaş meydanına yüz atlı savaşçı sürmüşlerdi.. Yanlarında, yediyüz tane de deve bulunuyordu.. Süvarilerin hepsi zırhlı olup, yüz kişi kadardılar.. Piyâde savaşçılar arasında da, ayrıca zırhlı olanlar bulunmaktaydı. Müslümanlar ise üçyüzonüç kişiydiler... Her dört kişiye bir deve düşmekteydi. İçlerinde altı kişi zırhlıydı. İki de süvari bulunmaktaydı... İşte,

böylesi bir durumda müslümanların kâfirleri mağlub etmesi, apaçık bir âyet ve ezici bir mu'cize idi...

Şunu bil ki âlimlerimiz, bu hâdisenin apaçık bir âyet olması hususunda birkaç izah şekli zikretmişlerdir:

a) Müslümanların mukâvemet etmelerine mâni olacak birçok sebep bulunmaktaydı: Sayıca az olmaları; savaşmak maksadıyla çıkmadıkları için yanlarına teçhizât almamış olmaları; silâh ve at azlığı gibi... Ayrıca bu, yapacakları ilk savaş idi. Çünkü bu, Hz. Peygamber'in yapacağı gazvelerin ilki idi. Müşriklerin durumu ise, tamamiyle tersineydi: Çünkü onların sayısı fazlaydı; savaş için hazırlıklı olarak çıkmışlardı; önceki zamanlarda da birçok kez savaşmışlardı; bu bakımdan savaşa alışkın idiler... Durum böyle olunca, sayıca az ve zayıf olan, silâhı az ve savaşmayı da pek bilmeyen böyle bir topluluğun, silâhı bol, ayrıca savaş için de teçhizatlanmış olan kalabalık sayıdaki bir topluluğu mağlub etmesi âdeten mümkün değildir... Ama, durum âdetin ve alışılmışın hilâfına olarak tahakkuk edince bu, bir mu'cize olmuştur.

b) Hz. Peygamber (s.a.s) kavmine, Cenâb-ı Hakk'ın: *"Hani Allah size, iki tâifeden birinin muhakkak ki sizin olacağını vaadediyordu..."* (Enfâl, 7) âyet-i kerimesiyle kendisine yardım edeceğini haber vermiştir. Âyetteki iki tâifeden birisinden murad, ya Kureyş topluluğu veya **Ebû Süfyan**'ın kervânıdır. Hz. Peygamber Bedir savaşından önce tek tek, "şurası, falancanın öldürülüp düşeceği yer; şurası, falancanın öldürülüp yıkılacağı yer ilh..." diye haber vermişti... Onun geleceğe dair vermiş olduğu haberin muhtevâsı, aynen onun haber verdiği gibi gerçekleşince bu, gaybden bir haber ve bir mu'cize olmuştur.

c) Allahu Teâlâ'nın bundan sonra zikrettiği ifâde... Bu da, *"Onları dış gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı"* sözüdür. Bu son ifâdenin tefsirinde en sahih olan görüşe göre, görenler müşrikler; görülenler de mü'minlerdir... Buna göre mâna şöyledir: "Müşrikler mü'minleri, ikibine yakın bir rakamla, kendilerinin sayılarının iki misli olarak veya, müslümanların sayısının iki misli olan altıyüz kişi olarak görmüşlerdir.. Bu, bir mu'cize'dir.

Buna göre eğer, "mevcut olmayan, gerçekte bulunmayan bir şeyin görülebileceğini söylemek, safsataya götürür" denilirse biz deriz ki:

Biz, buradaki rü'yeti, zannetme ve tahmin etme anlamına hamlediyoruz. Bu böyledir. Çünkü çok korkan kimse, az sayıdaki bir topluluğu gayet kalabalık zannedebilir.. Veya şöyle diyebiliriz: "Allahu Teâlâ melekleri de indirdiği için, müslüman askerlerin sayısı çoğalmıştır.." Ama birinci cevap daha uygundur.

Çünkü ifâde, sadece iki gruptan söz etmekte olup, meleklerin kıssası burada söz konusu değildir.

d) **Hasan el-Basrî** şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, bu savaşta peygamberlerini beşbin melekle te'yîd etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak: *"O da, "Muhakkak ki ben size bin (melek) ile yardım edeceğim" diyerek duânı kabul buyurdu"* (Enfâl, 9) ve *"Evet, siz sabreder, sakınırsanız, bu (düşmanlar) da ansızın üstünüze gelecek olurlarsa, Rabb'iniz size alâmetli beşbin melekle imdâd edecektir."* (Âl-i İmran, 125) buyurmuştur. Dörtbin melek bin melekle berâber beşbin melek eder. Bu meleklerin işaretleri, atlarının kuyruk ve perçemlerinde bulunan beyaz yün idi... Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler"* buyruğu ile kasdettiği de, budur.. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak daha sonra فِئَةٌ تُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ *"(Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki فِئَةٌ kelimesinin meşhur kıraâti, merfû olarak فِئَةٌ şeklinde okunmasıdır. وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ kısmı ise bunun gibi أُخْرَىٰ كَافِرَةٌ şeklinde okunmuştur. Bu ifâdeler, فِئَتَيْنِ kelimesinden bedel olmak üzere mecrur olarak فِئَةٍ – وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٍ şeklinde; "ihtisâs" veya, الْتَقَتَا fiilindeki zamirden hâl olarak mansûb وَأُخْرَىٰ كَافِرَةً فِئَةً şeklinde de okunmuştur.

Vâhidî (r.h), ref' ile okumanın daha üstün olduğunu; çünkü bunun mânasının, "Onlardan birisi Allah yolunda savaşır, diğeri de..." şeklinde olduğunu; binâenaleyh, bu ifâdenin başlangıç (müste'nef) cümlesi olarak merfû okunduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE Allah yolunda savaşan topluluktan murad, müslümanlardır. Çünkü onlar, Allah'ın dinine yardım etmek için savaşmışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَأُخْرَىٰ كَافِرَةٌ *"Diğeri ise kâfir..."* tavsifi ile kastedilen ise, Kureyş kâfirleridir.

Müşriklerin Mü'minleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller

Cenâb-ı Hak sonra, يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ *"Onlar, öbürlerini gözleriyle, kendilerinin iki katı görüyorlardı"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ile Âsım'ın ravisi Ebân, tâ ile تَرَوْنَهُمْ (Siz onları görürsünüz); diğer kıraât imamları ise yâ ile, يَرَوْنَهُمْ (Onlar, onları görürler) şeklinde okumuşlardır. Bundan önceki ifâde yahudilere hitâb ettiği için, bu kelimeyi tâ ile okuyanlar, تَرَوْنَهُمْ şeklinde okumuşlardır. Buna göre mâna, "Ey yahudiler sizler, müslümanları olduklarının iki katı sayıda"; veyahut da, "kâfirlerin iki katı olarak..." görüyorsunuz" şeklindedir. Veyahut da âyet, Kureyş müşriklerine bir hitâb olmuş olur. Buna göre mâna, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler müslümanları, sizin kâfir gürûhunuzun iki katı sayıda görüyorusunuz..." şeklinde olur.

Yâ ile okuyanlar ise, hitâbtan sonra zikredilen gâlibiyyet ve nusretten dolayı böyle okumuşlardır. Bu da, Hak Teâlâ'nın, *"(Onlardan) bir grup Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise, kâfir idi. Onlar, öbürlerini gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı"* buyruğudur. Buna göre O'nun, "Onlar, öbürlerini görüyor" şeklindeki ifâdesi, bu iki gruptan birisinden haber verme anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki bu âyette, hem kâfir hem de müslüman gruptan bahsedilmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın: يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِم sözünün mânası, görenlerin kâfirler; görülenlerin ise müslüman topluluk olması muhtemel olduğu gibi, bunun aksi de muhtemeldir. Böylece iki ihtimal mevcuttur.

Hak Teâlâ'nın, مِثْلَيْهِمْ sözüne gelince, bundan muradın, "görenlerin iki katı" mânası olması muhtemel olduğu gibi, "görülenlerin iki katı" mânası olması da muhtemeldir. Buna göre bu âyet, şu dört ihtimali kapsamaktadır:

Birinci ihtimal: Bundan murad, kâfir olan tarafın, müslümanları, kendilerinin, müşriklerin iki katı, yani ikibine yakın bir sayıda görmeleridir.

İkinci ihtimal: Kâfir grubun, müslümanları, müslümanların sayısının iki katı, yani altıyüzyirmi küsur kadar görmeleridir... Bundaki hikmet, kâfirler korkup da savaşmasınlar diye, Allahu Teâlâ'nın, müslümanları azlıklarına rağmen, müşriklerin gözünde çok kalabalık göstermesidir.

Buna göre, şayet "Bu, Hak Teâlâ'nın Enfâl sûresindeki, وَيُقَلِّلُكُمْ فِي أَعْيُنِهِمْ *"ve sizi de onların gözünde azaltıyordu"* (Enfâl, 44) âyetiyle bir tezâd teşkil eder." denilirse, cevap olarak biz de deriz ki, bu azaltma ve çoğaltma işi, iki ayrı durumda cereyân etmiştir. Buna göre, Cenâb-ı Hak, ilk önce müslümanları onların gözüne az gösterdi.. Böylece de onlar, müslümanlara hücum ederek, taarruza geçtiler. Müslümanlarla bizzat karşı karşıya geldiklerinde ise, Allah müslümanları müşriklere çok gösterdi; bunun üzerine de onlar mağlup oldular... Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, müslümanları, işin başında onlara az gösterip, işin

sonunda çok göstermesi, Cenâb-ı Hakk'ın kudretini daha çok gösterir ve mu'cizeyi de, daha net ve belirgin olarak ortaya koymuş olur.

Üçüncü ihtimal: Görenlerin müslümanlar, görülenlerin ise müşrikler olmasıdır.. Buna göre müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki katı, yani altıyüz küsur kadar görmüşlerdir. Bundaki hikmeti ise, Allahu Teâlâ'nın tek bir müslümana iki kâfire mukavemet göstermesini emretmiş olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Eğer sizden sabr u sebât eden yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz (kişiyi) yenerler"* (Enfâl, 65) buyurmuştur.

İmdi şayet: "Nasıl oldu da müslümanlar, kâfirleri, kendilerinin iki misli olarak (yani altıyüz küsur) gördüler, halbuki onlar kendilerinin üç misli idiler?" denirse, cevaben deriz ki:

Allah Teâlâ, müslümanlara mağlup edeceklerini bildikleri kadar müşriği göstermiştir. Bu da şöyle olmuştur: Cenâb-ı Hak: *"Eğer sizden sabr u sebât eden yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz (kişiyi) yenerler"* (Enfâl, 65) buyurmuştur. Böylece Allah Teâlâ onları cesaretlendirmek ve kalblerinden korkuyu gidermek için, müşriklerin sayısını onlara bu kadar göstermiştir..

Dördüncü ihtimal: Görenler, müslümanlardır. Onlar müşrikleri, müşriklerin iki katı kadar görüyorlardı.. Bu, hiç kimsenin öne süremeyeceği bir görüştür. Çünkü bu durum, mü'minlerin kalbine korku salmak suretiyle, müşriklere yardım etmek demektir. Âyet ise, bu durumu nefyeder.

Beşinci ihtimal: Bu âyetle ilgili beşinci bir ihtimal daha vardır. Bu da şudur: Biz âyetin başında, hitâbın yahudiler hakkında olduğunu söylemiştik. Buna göre, bundan murad edilen mâna, "Ey yahudiler, sizler, kuvvet ve ihtişam bakımından müşrikleri mü'minlerin iki katı olarak görüyordunuz" şeklinde olur.

Buna göre eğer, "Kâfirler müslümanların üç katı olduğu halde, nasıl olur da yahudiler müşrikleri müslümanların iki katı olarak görmüşlerdir?" denilirse, bunun cevabı yukarda geçmişti..

Bu mevzûyla ilgili olarak geriye iki bahis kalmıştır:

Birinci bahis: Birinci ve ikinci ihtimâl, yok olan (ma'dûm)'ın görülebilirliğini iktizâ etmektedir. Üçüncü ihtimal ise, bulunan ve mevcût olanın görülmemesini gerektirmiştir.

Birincisi, aklen imkânsızdır. Çünkü yok olan şey görülemez. Binâenaleyh, âyette "rü'yet" (görmek) ifâdesini, kuvvetlice zannetmek manasına hamletmek gerekir.

İkincisine gelince bu, âlimlerimize göre câizdir. Çünkü bize göre şartların mevcût, hâsselerin (duyu organlarının) sıhhatli olması durumunda, idrâk etmek vâcib değil de câiz olmuş olur. O zaman, mu'cize ve harikulâde hallerin zuhûr ettiği zamandır. Binâenaleyh böyle bir mu'cize'nin meydana gelmiş olabileceğini söylemek uzak bir ihtimal değildir.

Mu'tezile'ye göreyse, şartlar mevcut olup, duyu organları da sağlam olursa, idrâk etmek mutlaka olur. İşte bu sebepten dolayı **Kâdî** bu konuda şu gerekçeleri belirtmiştir:

a) Muharebe ve savaş esnasında insan, başını askere çevirerek, onlara iyice bakmak için vakit bulamaz. Bundan dolayı da o, şüphesiz hepsini değil bazısını görür.

b) Muharebe esnâsında diğer bazılarını idrâk edip görmeye mâni olacak toz toprak bulunur.

c) Şöyle de denilebilir: Allah Teâlâ, havada, askerin üçde birini görmeye mâni olacak herhangi bir şey yaratmaya da kâdirdir. İşte bütün bunlar ihtimâl dahilindedir.

İkinci bahis: "Lafız, her ne kadar görenlerin, müşrikler ile müslümanlar olabilmesine ihtimalli ise de, bu iki ihtimalde en belirgin ve en açık olanı hangisidir?" denilirse, denilir ki: Müşriklerin görenler olması daha evlâdır. Buna şu hususlar da delâlet etmektedir:

a) Fiilin fâiliyle olan münasebeti, mef'ûlüyle olan münasebetinden daha kuvvetlidir. Buna göre, önce geçen iki şeyin en yakınını fâil, en uzağını da mef'ûl kabul etmek, bunun aksini yapmaktan daha evlâdır. Önce geçenlerin en yakını ise, Hak Teâlâ'nın, وَأُخْرَى كَافِرَةٌ beyânıdır.

b) Âyetin başı olan قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ *"Sizin için muhakkak bir âyet vardır"* buyruğu, kâfirlere hitâbtır. Buna göre, **Nâfi**'nin "tâ" harfiyle okuması da, hitâbın kâfirlere olmasından dolayı idi.. Buna göre mâna, "Ey Kureyş müşrikleri, sizler müslümanları, onların iki katı olarak görüyordunuz..." şeklinde olur. Bu kırâat, ancak görenlerin müşrikler olması halinde doğru olur.

c) Allahu Teâlâ, *"Karşılaşan iki toplulukta, sizin için muhakkak bir ibret vardır"* demiş olduğu için, bunu kâfirlere karşı bir mu'cize yapmıştır. Bu sebeple, bu durumun, onlar için bir hüccet olabilmesi için, onların görüp müşahede ettikleri bir şey olması gerekir. Ama, bu durumun mü'minler için söz konusu olması halinde, bunu kâfirler için bir hüccet kabul etmek doğru olmaz. Allah, en iyisini bilendir.

Gören tarafın müslümanlar olduğunu söyleyen kimseler de, şu şekilde delil serdedip tartışmışlardır: Görenlerin müşrikler olduğunun kabul edilmesi halinde, mevcut olmayan şeyin görülmesi gerekir ki, bu imkânsızdır. Ama, görenlerin mü'minler olduğu kabul edilirse, bundan, mevcut olan bir şeyin görülmemesi gerekir ki, bu imkânsız değildir. Dolayısıyla bu daha evlâdır. Allah en iyisini bilendir.

Sonra Hak Teâlâ: رَأْىَ الْعَيْنِ *"göz görüşüyle"* buyurmuştur. رَأَيْتُهُ رَأْيًا وَرُؤْيَةً "Onu gördüm - görmek.." denilir. Yine, رَأَيْتُ فِى الْمَنَامِ رُؤْيًا حَسَنَةً "Uykuda güzel bir rüyâ gördüm" denilir. Buna göre rü'yet, uyumaya, uykuda rüyaya tahsis edilmiştir. Yine Araplar, gözü bir şeye iliştiği zaman, هُوَ مِنِّى مَرْأَى الْعَيْنِ "O az önce gözümün önündeydi" der. Buna göre رَأْىَ الْعَيْنِ kelimesi, mef'ûlü mutlâk olmasından dolayı mansûb kılınması câiz olduğu gibi, bir mekâna zarf olması sebebiyle mansûb olması da câizdir. Nitekim sen, تَرَوْنَهُمْ أَمَامَكُمْ "Siz onları, önünüzde görüyorsunuz" dersin.

Yine هُوَ مِنِّى مَنَاطَ الْعُنُقِ "O benim nazarımda çok kıymetlidir, eşsiz bir gerdanlık gibidir" ve هُوَ مِنِّى مَزْجَرَ الْكَلْبِ "Onun benim nazarımda köpekten farkı yoktur" tabirleri de böyledir.

Sonra Cenâb-ı Hak: وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشَآءُ *"Allah, dilediğini yardımıyla destekler"* buyurmuştur. Allah müslümanlara iki şekilde yardım eder:

a) Bedir'deki yardımı gibi, onları muzaffer kılmakla olan yardımı...

b) Hüccet ve delil bakımından yardımı.. Bu ikinci mânaya göre, mü'minlerden bozguna uğramış bir topluluk bulunduğunu farzetsek, onlara hüccet ve (uhrevî) güzel bir sonuç bakımından yardım edildiği için, "onlar yardım edilmişlerin ta kendileridir!" denilmesi câizdir. Âyetten kastedilen ise şudur: "Yardım ve muzafferiyet, sayı, ihtişam ve silâh çokluğu ile değil, ancak Allah'ın te'yîdi ve yardımı ile tahakkuk eder."

Sonra Allahu Teâlâ: إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِى الْأَبْصَارِ *"Şüphesiz bunda, kalb gözleri açık olanlar için bir ibret vardır"* buyurmuştur. اَلْعِبْرَةُ kelimesi itibâr, (ölçüp biçme, kıyaslama) mânasına gelir. "İtibâr" ise, kendisiyle cehâletten ilme geçilen alâmet, nişân demektir. Bu kelimenin aslı, bir taraftan diğer tarafa geçme anlamına gelen اَلْعُبُورُ kelimesidir. اَلْعِبَارَةُ lafzı da buradan gelip mânayı muhataba geçiren, intikâl ettiren söz demektir. عِبَارَةُ الرُّؤْيَا ifâdesi de böyledir; çünkü rüyâyı te'vil de, rüyânın mânasını ortaya koyar, açıklar.. O'nun لِأُولِى الْأَبْصَارِ ifâdesinin mânası ise, "akıl sahipleri için..." demektir. Nitekim, "O, bu işi iyi bilir" anlamında olmak üzere, لِفُلَانٍ بَصَرٌ بِهٰذَا الْأَمْرِ denilir. Allah en iyi bilendir.

Nefsin İstekleri

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ
وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ
عِندَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ﴿١٤﴾

"Kadınlar, oğullar, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş; salma güzel atlar, hayvanlar, ekinlerden yana nefsin isteklerine sevgi, insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayâtının geçici menfaatıdır. Nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği Allah'ın nezdindedir"

(Âl-i İmrân, 14).

Bu Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyet-i kerime'nin mâkabliyle münasebeti hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: Şu kıssayla ilgili olan açıklamadır: Biz, (Necran'dan gelen) hristiyan hey'etinden **Ebû Hârise İbn Alkame**'nin kardeşine, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in sözünde doğru olduğunu bildiğini" itirâf ettiğini; ancak ne var ki bunu, Rum krallarının kendisine vermiş oldukları mal ve makamı geri alacakları endişesiyle açığa vurmadığını söylemiştik... Yine biz, Hz. Muhammed (s.a.s)'in Bedir savaşından sonra, yahudileri İslâm'a davet ettiğini; onların ise buna mukabil, kendilerinin güç ve kuvvetlerini ortaya koyup, mallarına ve silâhlarına güvendiklerini anlatmıştık... Böylece Cenâb-ı Hak bu âyette, bu ve bunların dışındaki diğer dünya metâının zevâl bulacağını, yok olacağını; âhiretin ise hayırlı ve daha baki olacağını beyan buyurmuştur.

İkinci görüş: Yapılmış olan umumî te'vile göre, bu şöyledir: Allahu Teâlâ önceki âyette, *"Allah, dilediğini yardımıyla te'yid eder. Şüphesiz bunda, kalb gözleri açık olanlar için bir ibret vardır"* (Âl-i İmran, 13) buyurunca, bunun peşinden o "ibret"in beyânı yerine geçecek olan bir açıklama getirmiştir ki, o da şudur: "Allah Teâlâ insanlara, cismanî şehvete tutku ile dünyevî lezzetlerin

ve hazların hoş gösterildiğini, sonra bunların lezzetleri devam etmeyen fâni şeyler olup, geriye ise onların sorumluluklarının kalacağını beyân etmiş; daha sonra da, *"De ki, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* (Âl-i İmran, 15) ifâdesiyle insanları âhiret ile ilgili olan şeylere teşvik etmiş, daha sonra da, Âl-i İmran 17. âyetinin sonuna kadarki kısımda, sabreden ve doğru olan kimselerden kullukta sebât edenler için hazırlanmış olan âhiretin güzelliklerini, tayyibâtını açıklamıştır.

İKİNCİ MESELE

Bu Tezyin (süsleme) İşini Yapan Kimdir?

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, زُيِّنَ لِلنَّاسِ buyruğundaki "tezyîn", süslü gösterme işini yapanın kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bizim âlimlerimizin bu konudaki görüşleri açıktır. Çünkü onlara göre bütün fiillerin yaratıcısı Allah'tır. Yine onlar şöyle de demişlerdir: (Bu bezeyen ve süsleyenin) şeytan olduğunun kabul edilmesi durumunda, o zaman şeytana küfrünü ve bid'atını süslü gösteren kimdir? Eğer bunun başka bir şeytan olduğu söylenirse, neticede teselsül gerekir. Eğer bu, bizzat o şeytanın kendisinden meydana gelmiş ise, bu, insan hakkında da aynıdır. Eğer bu küfür ve bid'ât Allah'ın yaratması ile meydana gelmiş ise - ki doğru olan da budur- bu, insan hakkında da aynıdır. Kur'ân'da bu nükteye *"Ey Rabb'imiz, işte bunlar bizim azdırdığımız kimselerdir. Kendimiz nasıl azmışsak onları da öylece azdırdık"* (Kasas, 63) âyetinde işaret edilmektedir. Yani "Bir kimse, bizim onları azdırıp saptırdığımıza inanıyor ise, ya bizi saptıran kimdir?" Bu söz son derece açıktır.

Mu'tezile'den **Kâdî,** kendilerinden şu üç görüşü nakletmiştir:

Birinci görüş: Kâdî, Hasan el-Basrî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Şeytan insanlara süslemiştir ve bu hususta Allah adına yemin etmiştir."

Kâdî, Mu'tezile namına şu delilleri ileri sürmüştür:

a) Allah Teâlâ şehvetlere dair sevgiyi, mutlak olarak zikretmiştir. Dolayısıyla, bu ifâdenin kapsamına haram olan şehvetler de girer. Haram olan şehvetleri süsleyen ise, ancak şeytandır.

b) Allahu Teâlâ, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşten bahsetmiştir. Bu çok malı böylesine sevmek, ancak dünyayı talebinin kıblesi ve bütün amaçlarının nihâî hedefi edinen kimselere yakışır. Çünkü âhireti tercih eden kimseler, kendilerini başkasına muhtaç bırakmayacak miktar ile yetinirler.

c) Hak Teâlâ'nın, *"Bunlar, dünya hayâtının geçici mefaatidir"* buyruğudur. Muhakkak ki Cenâb-ı Hak, bunu dünyayı zemmetmek, fazla önemsememek

sadedinde zikretmiştir. Kınanmış olan bir şeyin ise, o kimseye süslenmiş olması imkânsızdır.

d) O'nun bu âyetten sonra, *"De ki, "size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* (Âl-i İmran, 15) buyurmuştur ki bu ifâdeden Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, kulun dünyâya iltifâtını önleyip, dünyayı onun gözünden düşürmektir. Bu ise, dünya gözünde büyümüş olan kimselere uygun düşmez.

İkinci görüş: Bu, Mu'tezile'den diğer bir grubun görüşüdür. Buna göre süsleyen, Allah'tır. Bu görüşte olanlar, buna birkaç şekilde istidlâlde bulunmuşlardır:

a) Allah Teâlâ nasıl, âhiretin menfaatlerine insanları teşvik etmiş ise, aynı şekilde dünyanın lezzetlerini de yaratmış ve bunları kullarına mübah kılmıştır. Hak Teâlâ'nın, bunları insanlara mübah kılması, tezyin edip süslemek manasına gelir. Çünkü Cenâb-ı Hak, şehveti ve şehvet duyulan şeyi yaratıp, şehvet duyan insanlarda da onlardan tad alacaklarına dair bir bilgi yaratarak, o şeyleri almayı insana mübah kılınca, Cenâb-ı Hak, onları tezyin etmiş ve süslemiş olur.

b) Lezzet veren bu şeylerden istifâde etmek, âhiret menfaatine götüren birer vesiledir. Allah Teâlâ, bu vesilelere başvurmayı teşvik etmiştir. Dolayısı ile bunları süsleyen Allah olmuş olur. Biz, bunlardan istifâde etmenin, âhiret mükâfaatına götüren vesileler olduğunu söylüyoruz.

Bu, şu bakımlardan olur:

1- İnsanın malını tasadduk etmesi bakımından...

2- İnsan, bunlar sayesinde Allah'a itâata güç ve kuvvet kazanır.

3- İnsan bunlardan istifâde edip, bunların ancak Allah'ın yaratması ve yardımı ile müyesser olduğunu bildiğinde, bu, kulun büyük bir şükür edâ etmesine sebeb olur. İşte bundan dolayıdır ki **es-Sahib İbn Abbâd** şöyle derdi: "Yazın soğuk suyu içmek, hamdin kalbin derinliklerinden çıkmasına sebep olur." **es-Sahib,** bu mânâda bir de şiir söylemiştir.

4- Bu lezîz ve güzel şeylerden istifâde edebilen, bunları bırakıp, kullukla meşgul olunca ve kulluk yolunda çeşitli sıkıntılara katlanınca daha büyük mükâfaatlar elde eder. Böylece bütün bu izahlardan, o güzel şeylerden istifâde etmenin, âhiret mükâfaatını elde etmeye birer vesile olduğu sâbit olur.

5- Allah Teâlâ: *"Yerde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur"* (Bakara 29); *"De ki, "Allah'ın kulları için çıkardığı zîneti, temiz ve hoş rızıkları kim*

haram etmiş?'' (A'râf, 32); *''Her namazınızda güzel elbisenizi giyinin''* (A'raâf, 31); *''Biz yer üzerinde olan şeylere, onlara mahsus birer zînet verdik''* (Kehf, 7); *''O, gökten su indirip, sizin için onunla rızık olarak türlü türlü meyveler çıkardı''* (Bakara, 22); ve *''Yerdeki şeylerden helâl ve temiz olmak şartıyla yiyin''* (Bakara, 168) buyurmuştur.

Bütün bu âyetler, süsleyenin Allah Teâlâ olduğuna delâlet eder. **Mücahid**'in, âyetteki fiili mâlum sigası ile زَيَّنَ لِلنَّاسِ ''O, insanlar için süsledi..'' şeklinde okuması da bu görüşü te'kîd eder.

Üçüncü görüş: Ebu Ali el-Cübbâî ile Kâdî'nin kendi görüşüdür ve meseleyi taksim etmektedir: Çünkü, bu konuda vâcib veya mendub olan herşeyin müzeyyini (süsleyeni) Allah Teâlâ'dır. Haram olan herşeyin süsleyeni ise şeytandır. **Kâdî**'nin söylediği işte budur.

Bunlardan başka bir üçüncü kısım daha vardır ki bu, yapılmasında veya yapılmamasında herhangi bir sevab veya ikâb bulunmayan mübahlardır. **Kâdî** bu kısımdan bahsetmemiştir. Halbuki bunu da söylemesi ve bu mübahları süsleyenin Allah mı, şeytan mı olduğunu belirtmesi gerekirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nefsin İstekleri (Şehevât)

Hak Teâlâ'nın: حُبُّ الشَّهَوَاتِ *''Nefsin isteklerini sevme''* hakkındaki âyetidir. Bununla ilgili şu üç izah yapılmıştır:

Birinci izah: Buradaki **''şehevat''**, arzu edilen şeyler demektir. Aradaki irtibattan dolayı, arzu edilen şeyler mecâzî olarak böyle isimlendirilmiştir. Nitekim, aynı şekilde, güç yetirilen şeye ''kudret'', ümid edilen şeye ''reca'' (ümit); bilinen şeye de ''ilim'' denilmiştir. Bu, Arapça'da yaygın olan bir istiâre (mecâz)dir. Meselâ, ''şu, onun arzu duyduğu şeydir'' manasında هٰذِهِ شَهْوَةُ فُلَانٍ ''Şu, falancanın şehvetidir'' denilir.

Keşşâf sahibi şöyle der: ''Arzu edilen şeylerin, ''şehvet'' diye isimlendirilmesinde, şu iki mânâ vardır:

a) Allah Teâlâ, arzu duyulmuş olmaları ve istifâde edilmede aşırı hırs duyulmaları hususlarında mübalağa etmek için, âyette sayılan şeyleri ''bizzat şehvetin ve arzunun kendisi'' olarak saymıştır.

b) Şehvet, filozoflara göre, rezîl ve kınanmış bir sıfattır. Bu şehvet ve arzuların peşine düşenler, kendilerinin hayvan gibi olduklarını görürler. Binâenaleyh âyette bu lafzın zikredilmesinden maksad, insanları bunlardan nefret ettirmektir.

İkinci izah: Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Bu âyet, sevginin şehvetten farklı birşey olduğunu gösterir. Çünkü bu âyette, Allah Teâlâ sevgiyi şehvete muzaaf kılmıştır. Muzaaf, muzaafun ileyh'ten başkadır. O halde şehvet, Allah'ın yarattığı fiillerden, muhabbet ise kulun fiillerindendir. Muhabbet (sevgi), insanın bütün maksad ve yaşayışını, leziz ve hoş şeyleri aramaya hasretmesinden ibarettir.

Üçüncü izah: Filozoflar şöyle demişlerdir: "İnsan, bazan sevmemek istediği halde bir şeyi sevebilir.Meselâ, bir müslümanın gönlü, bazan bazı haramlara meyledebilir. Fakat o, o haramları sevmemek ve onlara meyletmemek ister. Ama hem bir şeyi seven, hem de o şeyi sevmeyi isteyen kimsenin sevgisi, sevginin (muhabbetin) en ileri derecesidir. Eğer böyle bir sevgi hayır yönünde olur ise, bu saâdetin mükemmel şekli olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, Hz. Süleyman (a.s)'ın, *"Gerçekten ben, hayır sevgisine düştüm"* (Sâd, 32) dediğini nakletmiştir. Bunun mânası, "Ben, hayrı seviyorum ve hayrı sevmiş olmamı da seviyorum" demektir. Eğer bu sevgi şer yönünde olursa, bu, Allahu Teâlâ'nın işte bu âyette (Âl-i İmran, 14) bahsettiği gibi olur. Çünkü âyetteki, *"Nefsin istekleri insanlara bezenip süslenmiştir"* ifâdesi, şu üç mertebeye delâlet eder:

a) İnsan, arzu ve şehvet duyulan herşeye arzu duyar.

b) İnsan, kendisinin o şeylere olan arzusunu da sever.

c) İnsan, bu sevginin güzel ve bir fazilet olduğuna inanır. Bu cümlede, bu üç derece bir araya gelince, bu dereceler şiddet ve kuvvet bakımından en üst noktaya ulaşır ve bundan kurtulma, ancak Allah'ın vereceği büyük bir muvaffakiyyetle olur. Sonra Hak Teâlâ bunu insanlara nisbet etmiştir. Bu âyetteki "insanlar" اَلنَّاسُ sözü başına harf-i târif gelmiş olan, umûmi bir lafızdır. Dolayısıyla istiğrâk ifâde eder. Binâenaleyh kelimenin zâhiri, bu sevginin bütün insanlarda bulunduğunu gösterir.

Akıl da buna delâlet eder. Çünkü leziz ve faydalı olan herşey, zatı gereği sevilir ve arzu edilir. Faydalı ve leziz şeyler, cismânî ve ruhânî olmak üzere iki kısımdır. Cismânî olanlar işin başında herkes için söz konusudur. Ruhânî olanlar ise ancak, nâdir olarak bir tek insan için olur. Sonra bu insan için, o ruhânî lezzet ancak, nefsinin cismânî lezzetlere iyice alışmasından sonra hasıl olur. O zaman nefsin, cismânî lezzetleri cezbetmesi, kuvvetli ve yerleşmiş bir meleke gibi olur. O'nun insanı, ruhânî lezzetlere çekmesi ise, ufacık bir sebeple kaybolabilecek ârızî, sonradan olma bir hal gibi olur. Hiç şüphesiz insanlara gâlip olan, cismânî lezzetlere duyulan bu şiddetli temâyüldür. Fakat ruhânî

lezzetleri elde etmeye duyulan temâyül ancak pek ender insan için söz konusu olur. Sonra bu ruhânî lezzet, o ender insanlar için de ancak çok nâdir zamanlarda olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu hükmü umûmi kılarak, *"Nefsin isteklerine olan sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir"* buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın: مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِينَ *"Kadınlara, oğullara"* sözüne gelince, bunda iki bahis bulunmaktadır.

Birinci bahis: مِنَ النِّسَآءِ وَالْبَنِينَ ifâdesindeki مِنْ harf-i cerri, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdardan, putlardan kaçının!.."* (Hacc, 30) âyetindeki harf-i cer gibidir. Bu son âyetin takdiri nasıl, فَاجْتَنِبُوا الْأَوْثَانَ الَّتِي هِيَ رِجْسٌ "Murdarın ta kendisi olan putlardan kaçının!" şeklindeyse, bu âyetin takdiri de bunun gibidir. Yâni, زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ النِّسَآءِ وَكَذَا وَكَذَا الَّتِي هِيَ مُشْتَهَاةٌ "İnsanlara, can atılan, arzu duyulan şeylerin ta kendileri olan kadın sevgisi, şunlar, şunlar... ilh. süslü gösterildi" demektir.

İkinci bahis: Şunu bil ki, Cenâb-ı Hak burada arzu duyulan, can atılan dört şey saymıştır:

a) **Kadınlar...** Ençok onlardan hoşlanıldığı, haz alındığı ve onlarla olan ünsiyet ve yakınlık daha mükemmel ve tam olduğu için, Cenâb-ı Hak önce onları zikretmiştir. İşte bunun için Cenâb-ı Hak, *"Size kendilerine ısınmanız için sizin cinsinizden zevceler yaratmış olması, aranıza da bir sevgi ve merhamet duygusu yerleştirmiş olması..."* (Rûm, 21) buyurmuştur. Bunu teyid eden bir başka husus da, helâk edici ve yakıcı şiddetli bir aşkın, ancak şehvet ve düşkünlüğün bu nev'inde bulunmasıdır.

b) **Çocuk sevgisi...** Oğullara olan sevgi kızlara olan sevgiden daha fazla olduğu için, Cenâb-ı Hak, hâssaten oğulları zikretmiştir. Oğullardan istifâde şekli ise, onlardan sürûr duyma, onlarla çoğalıp artma, vb. şeyler açısından açıktır, bellidir. Bil ki Allah Teâlâ'nın insanın kalbinde zevce ve oğul sevgilerini yaratmasında yüce bir hikmet vardır. Çünkü eğer bu sevgi olmasaydı, doğum ve çoğalma meydana gelmez, bu da insan neslinin sona ermesine sebebiyyet verirdi.. Bu sevgi, âdeta fıtrî bir özelliktir. Bundan dolayıdır ki bu, bütün hayvanlarda bulunmaktadır. Bundaki hikmet ise, bahsettiğimiz veçhile, neslin bekâsını da sağlamaktır.

c) (ve) d) "Yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüş..." Bu ifâdeyle ilgili birkaç bahis vardır:

Birinci bahis: Zeccâc şöyle demiştir: "Kıntar" bir şeyi bağlamak ve

sağlamlaştırmak anlamından alınmıştır. اَلْقَنْطَرَةُ "Denk" kelimesi de, bağlamak suretiyle sağlamlaştırıldığı için, yine bu mânadan alınmıştır. Buna göre "kıntar" kelimesi, çeşitli belâları savuşturma hususunda kendisine bel bağlandığı "çok mal" anlamına gelir."

Ebû Ubeyde, Arapların "kıntâr" hakkında, onun sınırlanamayacak kadar çok olan bir ölçü, mikdar olduğunu söylediklerini nakletmiştir. Bil ki, doğru olan da budur. Bazı kimseler ise, "kıntâr"ı tahdit edip sınırlamaya çalışmışlardır.

Bu konuda da bazı rivâyetler bulunmaktadır. **Ebû Hureyre** (r.a.), Hz.Peygamber'in: اَلْقِنطَارُ اِثْنَا عَشَرَ اَلْفَ أُوقِيَةٍ *"Kıntâr, onikibin "ûkiyye"* (27) *dir"* (28) buyurduğunu rivâyet etmiştir.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den, **"kıntâr"**ın bin dinar olduğunu rivâyet etmiştir.

Ubeyy İbn Kâ'b ((r.a), Hz. Peygamberin اَلْقِنطَارُ اَلْفٌ وَمِائَتَا أُوقِيَةٍ *"Kıntâr, binikiyüz "ûkiyye" dir"* (29) dediğini rivâyet etmiştir.

İbn Abbas (r.a), "kıntâr"ın bin dinar veyahut onikibin dirhem olduğunu söylemiştir ki, bu verilecek diyet miktârıdır.

Hasan el-Basrî de bu görüştedir.

Kelbî, "kıntâr, Bizanslıların dilinde, bir öküz derisi dolusu altın veya gümüş miktârına denilir " demiştir. Bu hususta, bu sayılanlardan başka görüşler de bulunmaktadır. Ama biz onları zikretmedik. Çünkü onlar, kat'î bir delille desteklenmemektedir.

İkinci bahis: اَلْمُقَنْطَرَةُ kelimesi, اَلْقِنطَارُ kökünden olup اَلْمُتَفْعَلَةُ veznindedir ve pekiştirme için kullanılır. Nitekim Araplar, اَلْفٌ مُؤَلَّفَةٌ "binlerce"; بَدْرَةٌ مُبَدَّرَةٌ "Yığın yığın mal"; إِبِلٌ مُؤَبَّلَةٌ "Çok sayıda deve" ve دَرَاهِمُ مُدَرْهَمَةٌ "Çok fazla dirhem.." demektedirler. **Kelbî** ise, اَلْقَنَاطِيرُ kelimesinin, bir şeyin üç katını; اَلْمُقَنْطَرَةُ ise, bunun iki katını ifâde ettiğini, neticede toplamın ise o şeyin altı mislini altı katını gösterdiğini söylemiştir.

Üçüncü bahis: Altın ve gümüş, bütün eşyânın bedeli olabilecekleri için, sevilmektedirler. Binâenaleyh, bunlara sâhip olan kimse, âdeta herşeye sahip

(27) Bir "ûkiyye", yedi miskâl veya kırk dirhem veyahutta oniki dirhemlik bir ölçü birimidir. Bir miskâl, $1\frac{3}{7}$ dirhem; bir dirhem de 3,2 gramdır.

(28) **Dârimî, Fezailû'l-Kur'an, 32 (2/467).**
(29) **Dârimî, Fezailû'l-Kur'an, 32 (2/468).**

olmuş gibidir. Bir şeye sahip olmak (mâlikiyyet) sıfatı, kudreti ifâde eder. Kudret ise, bir kemâl sıfatıdır. Kemâl ve mükemmellik ise, zâtı itibariyle sevilir. Altın ve gümüş de zâtı itibariyle sevilen bu kemâlin elde edilmesinin en mükemmel vesilesi olduğu ve mahbûba götüren vesile de mahbub olduğu (sevildiği) için, işte bu iki şey de sevilmektedirler.

e) اَلْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ *"salma güzel atlar"* hakkındadır.

Vâhidî şöyle demiştir: اَلْخَيْلُ kelimesi, اَلنِّسَآءِ، اَلْقَوْمُ (kadınlar) ve اَلرَّهْطُ (topluluk, cemâat) kelimeleri gibi, kendi lafzından müfredi olmayan bir kelimedir. Atlar da, yürüyüşlerindeki (âdeta) gurûr ve kibirden dolayı, اَلْخَيْلُ diye isimlendirilmiştir. İnsanın gururlu ve kibirli bir biçimde gezmesi de اِلْخِتِيَالُ (gururlanmak, kibirlenmek) diye isimlendirilmiştir. **Hayâl** ve **tehayyûl** de, bu kuvvenin, söz konusu olan şekli ve sureti zihnimize getirmek için gezip dolaşması sebebiyle bu ismi almıştır. Arıkuşu da, çalımlı yürüdüğü, bazan kırmızı, bazan da yeşil göründüğü için اَلْأُخَيْلُ (kibirli) diye isimlendirilmiştir.

Âlimler, مُسَوَّمَةُ kelimesinin mânâsında ihtilaf ederek şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- Bu, salıverilmiş, otlayan hayvan demektir. Sen hayvanı otlasın diye mer'âya saldığında اَسَمْتُ الدَّابَّةَ وَسَوَّمْتُهَا dersin. Nitekim sen, اَقَمْتُ الشَّيْءَ وَقَوَّمْتُهُ "O şeyi ayakta tuttum"; أَجَدْتُهُ وَجَوَّدْتُهُ "Onu güzelleştirdim" ve اَنَمْتُهُ وَنَوَّمْتُهُ "Onu büyüttüm" dersin. Bundan maksad, hayvan otladığı zaman güzelliğinin artmasıdır. Hak Teâlâ'nın: فِيهِ تُسِيمُونَ *"Orada (hayvanlarınızı) otlatırsınız"* (Nahl, 10) âyeti de bu mânâdadır.

2- Bu kelime, nişanlanmış ve alâmetlendirilmiş mânâsındadır. **Ebû Muslim el-İsfahânî** şöyle demiştir: "Bu, ya ismi maksûr olan اَلسِّيمَا kelimesinden, yada hemzeli olan اَلسِّيمَاءُ kelimesindendir. Her ikisi de aynı mânâya, yani güzel görünüm mânâsına gelir. Allah Teâlâ: سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ اَثَرِ السُّجُودِ *"Secde izinden nişanları yüzleridir"* (Feth, 29) buyurmuştur. Bu görüşte olanlar, bu alâmetin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. **Ebû Müslim,** "Bu alâmet ve nişanlardan murad, atların ağzında ve alnında olan beyazlıktır. Bu da atların alınlarının ve ayaklarının beyaz ve sekili olmasıdır " demiştir. **Esamm,** bunun alacalık; **Katâde,** alacasızlık; **Müerric** ise, dağlanmış mânâsında olduğunu söylemişlerdir. **Ebû Müslim**'in görüşü daha güzeldir. Çünkü âyette, malların en kıymetlisine işaret vardır. Bu da atın, sakarlı ve sekili olmasıdır. Âlimlerin diğer görüşleri ise, at hususunda herhangi bir kıymet ifâde etmezler.

3- **Mücâhid** ve **İkrime**'nin görüşüne göre, "müsevveme" "mutahhame" (temiz ve güzel atlar) demektir.

Kaffâl, "mutahhame" kelimesinin güzel kadın manasına geldiğini söylemiştir.

f) اَلْأَنْعَامُ *"hayvanlar"* hakkındadır. "En'âm" kelimesi, اَلنَّعَمُ kelimesinin çoğuludur. اَلنَّعَمُ deve, sığır ve davar mânâsındadır. Bunlardan, devenin dışında kalan diğer iki cins için اَلنَّعَمُ denilmez. Fakat tek başına devenin cinsi için bu kelime kullanılır. Çünkü, bu kelime çoğunlukla deve için kullanılmıştır.

g) اَلْحَرْثِ *"ekinler"* hakkındadır. Bu kelimenin iştikakını, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ (Bakara, 205) âyetinin tefsirinde anlattık.

Cenâb-ı Hak, bu yedi şeyi saydıktan sonra, ذٰلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *"Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatidir"* buyurdu.

Kâdî şöyle der: "Dünya hayatının geçici faydalarının, sırf onlardan istifâde edilsin diye yaratılmış olduğu herkesin malumudur. Öyle ise, niçin bu âyetteki süslemenin (tezyinin) Allah'a nisbeti câiz değildir? deniliyor." Sonra şöyle demiştir: Dünya metâından faydalanma çeşitli şekillerde olur:

1- Kendisine meta verilen insanın, tek başına bundan istifâde etmesi olup bu şekildeki istifâde kınanmıştır.

2- İnsanın ihtiyacı olduğu halde, elindeki metâdan istifâde etmemesi olup bu da kınanmıştır.

3- İnsanın elindeki meta'ı, kendisini âhiret menfaatlerine ulaştırmayacak şekilde, mübah yollarla kullanmasıdır ki, bu ne medhedilmiş, ne de kınanmıştır.

4- İnsanın elindeki metâdan, kendisini âhiretin güzellik ve faydalarına ulaştıracak bir biçimde istifâde etmesidir. Bu ise, medhedilmiş olan istifâde şeklidir.

Allahu Teâlâ sonra, وَاللّٰهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَاٰبِ *"Nihâyet dönüp varılacak olan yerin bütün güzelliği, O'nun, Allah'ın nezdindedir"* buyurmuştur. Bil ki, Arapça'da اَلْمَاٰبُ kelimesi, varılacak müracaat edilecek yer demektir. Nitekim, آبَ الرَّجُلُ – إِيَابًا – أَوْبَةً – أَيْبَةً – مَآبًا "Adam döndü, baş vurdu... Dönmek" denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak: اِنَّ اِلَيْنَا اِيَابَهُمْ *"Muhakkak ki ancak bizedir onların dönüşleri"* (Gâşiye, 25) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın bu sözden maksadı: "Allah'ın kendisine dünyayı vermiş olduğu kimselere vâcib olanın, o malını âhiretini imâr ve ihya edecek şeylere ve kendisini âhiret saadetine götürecek yollara sarfetmek olduğunu" beyân etmektir. Sonra, maksat varılacak olan yere teşvik etmek olduğu için Cenâb-ı Hak, اَلْمَاٰبِ kelimesini de, "güzellik" اَلْحُسْنُ kelimesiyle nitelemiştir.

Eğer, "Varılacak yer اَلْمَاٰبِ iki kısımdır. Son derece güzel olan cennet ve

güzellikten hâlî olan ateş... O halde Cenâb-ı Hak, mutlak olan varılacak yeri (اَلْمَآبِ) niçin güzellikle vasfetmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Bizzat kastedilen varış yeri, cennettir. Ama cehennem ise, bizzat olmayıp ârizî olarak maksûddur. Çünkü Cenâb-ı Hak, mahlûkatı azâb için değil, merhamet etmek için yaratmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak Hadis-i kudsîde: سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"* (30) buyurmuştur. Bu, kendisi vasıtasıyla gizli birçok sırlara muttali olunacak bir sırdır.

قُلْ أَؤُنَبِّئُكُم بِخَيْرٍ مِّن ذَٰلِكُمْ ۚ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِندَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي
مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ ۗ
وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ﴿١٥﴾

"De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi? Muttakî olanlar için, Rab'leri katında altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz zevceler ve Allah'dan da bir hoşnutluk vardır. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür"

(Âl-i İmran, 15).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **İbn Âmir, Âsım, Hamza** ve **Kisâî,** iki hemze ile olmak üzere, أَؤُنَبِّئُكُمْ şeklinde okumuşlardır. **Ebû Amr** ve **Nâfi'**in bu âyeti nasıl okudukları hususundaki rivâyetler ise, farklıdır.

İKİNCİ MESELE Âlimler, istifhâmın ne ile ilgili olduğu hususunda şu üç izahı yapmışlardır:

a) Mâna, "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Muttakî olanlar için, Rab'leri katında şunlar şunlar vardır" denilmesi şeklindedir.

(30) **Buhârî,** tevhid, 55; **Müslim,** tevbe, 14-16 (4/2107-2108).

b) "Muttakî olanlar için, size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Rableri katında altından ırmaklar akan cennetler... vardır" denilmesidir.

c) "Müttakî olanlar için, Rab'leri katında bunlardan daha hayırlı olanı size haber vereyim mi?" diye sorulup, sonra da söze başlanılarak, "Altından ırmaklar akan cennetler!..." denilmiş olmasıdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin Mâkabliyle Münasebeti

Âyetin mâkabliyle münasebeti hususunda şunlar ileri sürülmüştür:

a) Allah Teâlâ: *"Nihâyet dönüp varılacak yerin bütün güzelliği, O'nun, (Allah'ın) nezdindedir"* (Âl-i İmran, 14) buyurunca, bu âyette de, dönüp varılacak olan o yerin haddi zâtında güzel olduğu gibi, onun aynı zamanda bu dünyadan da güzel ve efdal olduğunu beyân buyurarak, *"De ki: "Size bunlardan daha hayırlısını haber vereyim mi?"* buyurmuştur.

b) Allahu Teâlâ dünya nimetlerini tâdâd edip sayınca, âhiret menfaatlerinin bunlardan daha hayırlı olduğunu beyân etmiştir. Nitekim O, bir başka âyetinde de, *"Âhiret ise daha hayırlı ve daha süreklidir"* (Alâ, 17) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hak sanki şuna dikkat çekmiştir: "Senin bu dünyadaki işin, her ne kadar güzel ve muntazam olsa da, senin âhiretle ilgili olan işin daha hayırlı ve daha üstündür." Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise kuluna şunu öğretmektir: Dünya hayatı, annenin karnından daha güzel, daha geniş ve daha rahat olduğu gibi, aynı şekilde âhiret de dünyadan daha güzel,daha geniş ve daha rahattır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Biz, âhiret nimetlerinin dünya nimetlerinden daha hayırlı olduğunu söyledik.. Çünkü dünya nimetlerine sıkıntılar bulaşmıştır. Halbuki, âhiret nimetleri bu tür sıkıntılardan tamamiyle uzaktır, berîdir. Yine dünya nimetleri, muhakkak ki sonludur; âhiret nimetleriyse ebedî ve sonsuz, kalıcıdır.

Hak Teâlâ'nın: لِلَّذِينَ اتَّقَوْا "Muttakî olanlar için.. vardır" buyruğuna gelince, biz takvâyı, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Müttakiler için bir hidâyet rehberidir"* (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Özet olarak şunu diyebiliriz: İnsan, kendisine vâcib (farz) olanları hakkıyla ifâ edip, haram olanlardan da kaçınmadığı sürece muttakî olamaz.

Âlimlerimizden birisi şöyle demiştir: Takvâ, şirkten korunmak ve sakınmaktan ibarettir. Çünkü takvâ, Kur'ân'ın örfüne göre, îmana tahsis

edilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى *"Takvâ kelimesini onlara zarurî ve elzem kıldı"* (Feth, 26) buyurmuştur.Lafzın zahiri de buna mutabıktır. Çünkü şirkten ittikâ etmek, bütün haramlardan ve özellikle kimi haramlardan ittikâ edip sakınmayı da içine alır. Zira, müşterek olmanın mahiyeti,.farklılığın mahiyetine delâlet etmez. Buna göre takvânın hakikati ve mahiyeti, şirkten korunma tahakkuk etti mi gerçekleşir. Kur'ân'ın örfü de buna mutâbıktır. Bunun için kelimeyi buna hamletmek vâcib olmuştur. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın âyetteki لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ifâdesi, Allah'ı inkârdan sakınan (ittika eden) herkesi içine alır.

Cenâb-ı Hakk'ın: لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ "Muttaki olanlar için Rableri katında.. vardır" sözüyle ilgili iki ihtimal vardır:

a) Bu ifâdenin, kendinden önce geçmiş olan, بِخَيْرٍ kelimesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre cümlenin takdiri, "Size, Rab'leri katında, muttakî olanlar için bundan daha hayırlı olanı haber vereyim mi?" şeklindedir.

b) عِنْدَ رَبِّهِمْ sözünün لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ifâdesinin sıfatı olmasıdır. Buna göre âyetin mânası şöyle olur: "Rab'leri katında muttakî olan kimseler için, dünya menfaatlerinden daha hayırlısı vardır..." Böylece bu, o büyük sevâbın ancak, Rab'leri katında muttaki olanlar için söz konusu olacağına işaret etmiş olur. Böylece Allah'ın ezelî ilminde münafık olanlar bu ifâdenin muhtevâsından çıkmış, mü'min olanlar ise muhtevâya dâhil olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, جَنَّاتٌ *"Cennetler"* kelimesine gelince, bunun takdiri هُوَ جَنَّاتٌ "O, cennetlerdir" şeklindedir. Bazıları بِخَيْرٍ lafzından bedel olarak, cer ile جَنَّاتٍ şeklinde okumuşlardır.

Bil ki, Hak Teâlâ'nın, *"Altlarından ırmaklar akın cennetler..."* sözü, cennetlerin en iyilerini anlatmaktadır. Bu ifâdeye, cennette olacak yeme, içme, istirahat ve gezinti gibi bütün nimetler girer. Hulâsa olarak "cennet" sözü, bütün istenen şeyleri ifâde etmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Canlarının isteyeceği gözlerinin hoşlanacağı ne varsa oradadır"* (Zuhruf, 71) buyurmuştur.

Sonra Cenâb-ı Hak: خَالِدِينَ فِيهَا *"İçlerinde ebedî kalacakları..."* buyurmuştur ki bundan murad cennet nimetlerinin devamlı olacağıdır.

Daha sonra Hak Teâlâ: وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ *"Temizlenmiş zevceler vardır"* buyurmuştur. Biz bu ifâdedeki incelikleri, Bakara sûresindeki, وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde zikrettik. Bu hususdaki sözün özü şudur: Nimet, ne kadar büyük de olsa, ünsiyetin ancak kendileri ile meydana geldiği kadınlarla tamamlanır. Allah Teâlâ, kadınları, onlarda bulunması arzu edilen

bütün sıfatları içine alan tek bir sıfatla tavsif ederek *"mutahhare"* (tertemiz) buyurmuştur. Bu lafzın mânâsına, hayız ile nifastan ve insan tabiatının nefret ettiği ve kadınlarda görülebilecek diğer durumlardan temizlenme ile, onların kötü huylardan, çirkin işlerden, bozuk ahlâklardan ve geçimsizlikten temiz ve uzak olmaları da girer.

Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfaattır

Daha sonra da Cenâb-ı Allah: وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ *"ve Allah'dan da bir hoşnutluk (vardır)"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, râ harfini ötüre okuyarak وَرُضْوَانٌ şeklinde; diğer imamlar ise kesre ile رِضْوَانٌ şeklinde okumuşlardır. Ötüre ile olan kıraat **Kays** ve **Temîm** kabilelerinin lehçesine göredir.

Ferrâ şöyle demiştir: رَضِيْتُ رِضًا وَرِضْوَانًا "Razı oldum" denilir. Kesre ile "rıdvan" şeklindeki okunan kelimenin benzeri kalıplar, حِرْمَانٌ ve قِرْيَانٌ kelimeleridir. "Rudvan" şeklinde okunan kelimenin benzeri kalıplar da tuğyan, ruchân, küfrân ve şükran gibi kelimelerdir.

İKİNCİ MESELE

Kelâmcılar şöyle demişlerdir: "Sevabın iki rüknü vardır:

a) **Menfaat** ki bu, bizim bahsetmiş olduğumuz husustur.

b) **Ta'zîm** ki rıdvândan (= hoşnutluktan) kastedilen budur. Bu böyledir, çünkü cennetliklerin, bu devamlı nimetlerin yanında Cenâb-ı Hakk'ın kendilerinden râzı olduğunu, onları medh-ü senâ ettiğini bilmeleri, cennetin o nimetlerinden hasıl olan sevinçlerini daha da artırır.

Hükemâ şöyle demiştir: Bu âyetteki **"cennetler ve cennet nimetleri"** cisnânî cennetlere, **"rıdvân"** (hoşnutluk) ise ruhânî cennetlere işarettir. Makamların en yücesi,hiç şüphesiz ruhânî cennettir ki bu da, kulun ruhunda Allah'ın celâl nurlarının tecellî etmesinden ve O'nun marifetullah'a gark olmasından ibarettir. Bu makamların ilk basamağında kul, Allah Teâlâ'dan râzı; son basamağında Allah kulundan râzı olmuş olur. Bu hususa Cenâb-ı Hak: رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً *"Sen O'ndan râzı; O senden râzı olarak"* (Fecr, 28) diyerek işaret etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Allah mü'min erkek ve kadınlara, içlerinde ebedî kalıcı oldukları halde, altından ırmaklar akan Adn cennetlerini ve çok güzel meskenler va'adetti. Allah'tan olan bir tek rıdvân (rıza) ise daha büyüktür. İşte en büyük saadet budur"* (Tevbe, 72) âyetidir.

Daha sonra Allah Teâlâ: وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Allah kullarını hakkıyla görücüdür"* buyurmuştur. Yani, Allah kullarının menfaatlerini çok iyi bilendir. Bundan dolayı kulların da, kendilerini, Allah'ın onlar için seçtiği âhiret nimetlerini tercih ederek ve Allah'ın, bırakmalarını istediği dünyevî şeyleri bırakarak, nefislerini iknâ etmeleri ve zühde yönelmeleri gerekir.

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا آمَنَّا فَاغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾

"(O takvaya erenler): "Ey Rabb'imiz, biz îmân ettik. Artık bizim günahlarımızı bağışla ve bizi o ateşin azabından koru" diyenler(dir)"

(Âl-i İmran, 16).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki الَّذِينَ يَقُولُونَ (diyenler...) ifâdesinin i'râb bakımından yeri hususunda şu ihtimaller vardır:

1- Bir önceki âyette geçen, لِلَّذِينَ اتَّقَوْا ifâdesinin sıfatı olduğu için mahellen mecrurdur. Buna göre takdiri, لِلَّذِينَ اتَّقَوْا الَّذِينَ يَقُولُونَ "... diyen muttakîler için" şeklindedir. Bu ifâdenin, bir önceki âyetteki بِالْعِبَادِ kelimesinin sıfatı olması da câizdir. O zaman takdiri, "Allah kullarını hakkıyla görücüdür. Onlar, Rableri katında kendileri için cennetler olan muttakîler ve şöyle şöyle diyenlerdir" şeklindedir.

2- Bu kelime, medh üzere mahallen mansubtur.

3- Bu, tahsisten ötürü mahallen merfudur ve takdiri, هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ كَذَا كَذَا 'Onlar, şöyle şöyle diyenlerdir" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ onların önce, *"Ey Rabb'imiz, biz îmân ettik"* dediklerini, daha sonra da, *"Artık bizim günahlarımızı bağışla"* diye duâ ettiklerini naklet-miştir. Bu da, onların sırf imânları ile Allah'ın mağfiretini istemeye yol bulduklarını gösterir. Allah Teâlâ bu sözü onları medh ve senâ etmek için nakletmiştir. Binâenaleyh bu, kulun sırf imânı ile, Allah'ın rahmet ve mağfiretine müstehak olacağına delâlet eder.

Buna göre şayet, "İmân, bütün taatlardan ibarettir" derlerse, biz onların bu görüşlerini Hak Teâlâ'nın, الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde saydığımız deliller ile çürüttük.

Yine her hususta Allah'a itaat eden ve bütün günahlarından tevbe eden kimseyi cehenneme sokmak, onlarca, Allah için kabîh sayılacak bir iş olur. Kabîh, ya cehaletten ya da ihtiyaçtan dolayı yapılan şeydir. Bunların ikisi de Allah hakkında muhaldir. Muhali gerektiren şey de muhaldir. O halde, Allah'ın böyle kimseleri cehenneme sokması da muhaldir. Meydana gelmesi aklen imkânsız olan şeyi, Allah'ın yapmaması hususunda, duâ edip yalvarmak abes ve kabîh olur. Bu âyetin bir benzeri de, bu sûrenin sonlarındaki, *"Ey Rabb'imiz, doğrusu biz, "Rabb'inize inanın" diye imâna çağıran bir davetçiyi işitip hemen imâna geldik. Ey Rabb'imiz artık bizim günahlarımızı bağışla, kusurlarımızı ört ve canımızı da iyilerle berâber al"* (Âl-i İmran, 193) âyetidir.

İmdi eğer, "Allah Teâlâ, mağfiretin meydana gelmesi için yapılması gereken bütün taatleri hesaba katmamış mıdır? Çünkü bu âyetten sonra, *"Sabredenler ve sâdıklar.."* buyurmuştur" denilir ise, biz de şöyle deriz: Bu âyetin mânâsı, bizim söylediğimizi te'yid eder. Çünkü Allah Teâlâ, yalnızca imân etmeyi, mağfireti istemenin vesilesi kılmış, sonra da bunun peşinden itaat edenlerin, sabırlı ve sadık olma gibi sıfatlarını zikretmiştir. Eğer bu sıfatlar mağfiretin meydana gelmesi için şart olsaydı, âyette mağfiretten önce zikredilmeleri daha münasip olurdu. Cenâb-ı Hak imânın hemen peşinden mağfiret istemeden bahsedip, daha sonra da bu sıfatları zikrettiği için, biz mağfiretin meydana gelmesinde bu sıfatların nazar-ı dikkate alınmayıp, bunların, derecelerin mükemmelleşmesinde nazar-ı dikkate alındığını anlamış oluyoruz.

الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

"(Onlar) sabredenler, sâdıklar, itaatla boyun eğenler, infâk edenler, seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir"

(Âl-i İmran, 17).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلصَّابِرِينَ kelimesi, medh üzere mansubtur. Takdiri, أَعْنِي الصَّابِرِينَ "Sabredenleri ve... kastediyorum" şeklindedir. Yine bu kelimenin, mahallen mecrur olan اَلَّذِينَ den bedel olarak, mecrur olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Bil ki Hak Teâlâ burada beş sıfat saymıştır:

Birinci sıfat, Onların sabredenler oluşudur: Onların sabredenler oluşundan murad, farz ve mendub olan ibâdetleri eda ile yasaklanmış şeyleri terk hususunda sabr-u sebat göstermeleri ve başlarına gelen her türlü meşakkat ile sıkıntıya katlanmalarıdır. Bu, belâlar karşısında feryad ve figan etmeyerek, aksine Cenâb-ı Hakk'ın: *"Onlar, kendilerine bir belâ geldiği zaman, "Sahibimiz Allah'dır ve yalnız O'na döneceğiz" diyenlerdir"* (Bakara, 156) âyetinde buyurduğu gibi, kalben Allah'tan râzı ve hoşnud olurlar.

Süfyan b. Uyeyne, Hak Teâlâ'nın: *"Onları, emrimizle doğru yolu gösterecek rehberler kıldık"* (Enbiya, 73) âyeti hakkında: "Bu âyet, onların Cenâb-ı Hak katındaki bu üstün mertebeleri, sabırlarından ötürü haketmiş olduklarına delâlet etmektedir" demiştir.

Rivâyet edildiğine göre bir adam, **Şibli** (rh.a)'nin yanına varıp, ona: "Sabredenlere en zor gelen sabır hangisidir?" diye sormuş. O: "Allah Teâlâ hakkında sabretmek" deyince, adam: "Hayır", demiş. Bunun üzerine **Şibli:** "Allah için sabretmek.." demiş. Adam yine: "Hayır" demiş. Bunun üzerine **Şibli** مَعَ اللّٰه "Allah ile (O'ndan yardım alarak) sabretmek..." demiş. Adam yine: "Hayır" deyince, **Şibli:** "Ya ne..?" diye sormuş. Adam: "Allah'tan (gelenlere) sabretmektir" demiş. Bunun üzerine **Şibli,** sanki ölüyormuş gibi bir çığlık atmış.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de sabredenleri çokça medhetmiştir. Meselâ O: *"Sıkıntıda, hastalıkta ve muharebenin kızıştığı zamanlarda sabredenler..."* (Bakara, 177) buyurmuştur.

İkinci sıfat, onların sâdık olmalarıdır: Bil ki "sıdk" hem söz, hem fiil, hem de niyetteki doğruluk için kullanılmaktadır. Fakat sözdeki doğruluk mânasında kullanılması daha yaygındır. Buna göre sözde sâdık olma, "Yalandan uzaklaşma"; fiilde sâdık olma da, "bir işi yapıp, o iş bitmeden onu bırakmamak" demektir. Meselâ, صَدَقَ فُلَانٌ فِي الْقِتَالِ وَصَدَقَ فِي الْحَمْلَةِ "Falanca savaşta doğru ve sebatlı oldu, hamlesinden dönmedi" denildiği gibi, bunun zıddı mânâda da, كَذَبَ فِي الْقِتَالِ وَكَذَبَ فِي الْحَمْلَةِ denilir. Niyetteki sıdk (doğruluk) ise, insanın yapmak istediği şeye ulaşıncaya kadar, azmini sürdürmesidir.

Üçüncü sıfat, onların itaatla boyun eğmeleridir: Biz bunu, Hak Teâlâ'nın: وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (Bakara, 238) âyetinin tefsirinde izah ettik. Özet olarak bu, ibâdetlere devam edip, onları bırakmamak demektir.

Dördüncü sıfat, onların infâk eden kimseler olmalarıdır: Bu ifâdenin mânâsına, insanın kendisine, âilesine, akrabalarına ve hısımlarına yaptığı harcamalar gibi, zekât, cihad ve diğer hayır yollarında verdiği şeyler de girer.

Beşinci sıfat, onların seherlerde Allah'tan mağfiret istemeleridir: Seher, fecrin doğuşundan önceki zamandır. Bir kimse, bu vakitte yemek yediği zaman تَسَحَّرَ denilir. Bil ki bu kimselerden murad, geceleyin namaz kılıp, sonra bunun peşine istiğfâr ve duâ edenlerdir. Çünkü insan ancak namaz kıldıktan sonra duâ ve istiğfar ile meşgul olabilir. Öyle ise *"seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenler"* ifâdesi, onların istiğfardan önce gece namazı kıldıklarına delâlet eder.

Şunu bil ki seher vakti yapılan istiğfarın, imânın kuvveti ve kulluğun kemâli üzerindeki te'siri şu birkaç bakımdan daha fazladır:

a) Seher vaktinde, daha önce karanlık herşeyi bürümüş iken, sabahın aydınlığı doğar. Sabah aydınlığının doğması ile sanki ölü gibi olan canlılar dirilirler. İşte o zaman, herkesi saran bir cömertlik ve mükemmel bir feyz-i İlâhî vaktidir. Binâenaleyh büyük âlemin sabahının aydınlığının doğuşu ile küçük âlemin sabahının doğması uzak bir ihtimal değildir. Bu doğuş, kalbte Allah'ın celâl nûrunun tecellî etmesidir.

b) Seher vakti, uykunun en tatlı olduğu zamandır. Kul, bu lezzetten yüz çevirip de, ubûdiyyete yönelince, tâati en mükemmel bir seviyeye ulaşır.

c) **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre, Allah Teâlâ, bununla sabah namazını kılanları kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ *"Sabırlılar ve sadıklar"* demek, الَّذِينَ يَصْبِرُونَ وَيَصْدُقُونَ 'sabredenler ve sadık olanlar' demekten daha güzeldir. Çünkü "sabırlı ve sadık" lafızları, ifâde ettikleri sıfatların, o kimselerin âdetleri ve huyları haline geldiğine ve onlardan ayrılmaz birer sıfat olduğuna delâlet eder.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki, Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde birçok mükellefiyetleri vardır. Sabreden kimse, bütün bu mükellefiyetleri yerine getirmeye sabreden kimsedir. Sonra kul, bu taatların dışında, kendisine başka taatları da mecbur kılar. Bu da, mesela bir taata başlamış olması sebebiyle olabilir. Bu mertebenin en üst

derecesi, kendi kendine bir taatı mecbur kılan insanın, onu kendine vacib kılmada nefsini sâdık çıkarması gerekir. Bu da, kendine vâcib kıldığı şeyi tam bir şekilde yapması ile olur. Sâdık olma derecesi, sabır derecesinden sonra olduğu için, Cenâb-ı Allah âyette önce sabredenleri, sonra da sâdıkları zikretmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, bu iki nevi tâata devam etmeye teşvik buyurarak *"İtâatla boyun eğenler..."* demiştir. İşte bu üç lafız, böylece insanları bütün tâat çeşitlerine devam etmeye teşvik için getirilmiştir. Allahu Teâlâ, bunların peşisıra da belli tâatları zikretmiştir. Tâatların, kıymetçe en büyüğü şu iki şeydir:

a) Mal ile hizmet... Buna, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın mahlûkatına karşı şefkat etmek.."* diye işâret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"İnfâk edenler"* diye belirtmiştir.

b) İnsanın nefsi ile hizmeti... Buna da, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Allah'ın emirlerine saygı duymak..."* diye işaret etmiştir. Cenâb-ı Hak bu hususu, *"Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenlerdir"* buyruğu ile belirtmiştir.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Hak, infâk edenleri, mağfiret isteyenlerden önce zikretmiştir. Niçin Hz. Peygamber (s.a.s), hadisinde Allah'ın emirlerine ta'zimi önce, mahlûkata şefkatli olmayı ise sonra zikretti?" denilirse, biz deriz ki: Âyet, kulun en alt basamaktan, en üst itâat basamağına doğru yükselişini göstermektedir. Bundan dolayı, bu sıra, *"Seherlerde Allah'tan mağfiret isteyenler"* tavsifiyle son bulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s)'in hadisinde ise, "Allah'ın emirlerine ta'zim" ifâdesi, kulun en şerefli mertebeden, en düşük mertebeye inişini göstermek için getirilmiştir. Bu sebeple, âyette ve hadiste sıra, birbirinin tersi olmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyette sayılan bu beş sıfat, bunların tek bir mevsûfa (şahsa) ait olacağına işarettir. Binâenaleyh bu sıfatların başlarındaki atıf harflerinin hazfi gerekirdi. Nitekim هُوَ اللّٰهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ *"O yaratıcı, bârî ve suret veren Allahdır"* (Haşr, 24) âyetinde böyledir. Fakat burada, atıf harfi olan vâvlar getirilmiştir. Doğrusunu Allah bilir, fakat öyle sanıyorum ki, bu kendisinde bu sıfatlardan tek bir tanesi bulunanın da, âyetteki büyük medhin muhtevasına girdiğini ve bol mükâfaata ereceğini gösteriyor. En iyisini Allah bilir.

★ ★
★

Allah'ın Meleklerinin ve İlim Ehlinin Tevhîde Şehadet Etmeleri

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٨﴾

"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığı hakîkatine, adâleti ayakta tutarak şahâdet etti. Melekler ve ilim sahipleri de (şahâdet ettiler). Ondan başka tanrı yoktur. O, azîz ve hakîmdir"

(Âl-i İmran, 18).

Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri, *"Ey Rabb'imiz, biz îmân ettik..."* dedikleri için medh-ü senâ edince, peşisıra, imânın delillerinin âşikâr ve ortada olduğunu açıklayarak, *"Allah şahâdet eder ki..."* buyurdu. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği ile ilgili her bilginin isbatı naklî delille mümkün değildir. Fakat böyle olmayan her ilmin naklî delille isbâtı mümkündür. Bu, melekler ve ilim sahipleri için de böyledir. Fakat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunu anlayıp bilmek, Allah'ın bir olduğunu bilmeye dayanmaz. Bundan dolayı Allah'ın birliğini, sırf Kur'ânî, naklî delillerle isbât etmek câizdir.

Allah Teâlâ'nın Şehâdeti

Bunu bu şekilde iyice anladığında biz deriz ki: Âlimler شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ âyetinin izahı hususunda şu iki görüşü belirtmişlerdir:

1- Allah'ın ve meleklerle ilim sahiplerinin şehâdeti aynı mânâdadır.

2- Hepsi aynı manada değildir.

Birinci görüşü şu iki şekilde izâh mümkündür:

a) Şahâdeti, "ilme dayalı olarak haber vermek" mânâsından ibaret saymak... Bu mânâ, hem Allah, hem melekler, hem de ilim sahipleri için aynıdır. Allah tarafından bu mânâda oluşu, Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerim'de, kendisinin bir olduğunu ve kendisinden başka tanrı olmadığını haber

vermesidir. Biz, bu konuda naklî delille istidlâl edilebileceğini daha önce söylemiştik.

Bunun melekler ve ilim sahipleri için aynı mânada oluşu ise, hepsinin de Allah'ın bir olduğunu, eşi ve benzeri olmadığını haber vermeleridir. Bu izaha göre, âyetteki "şahâdet"ten anlaşılan mânânın, gerek Allah, gerek melekler ve gerekse ilim sahipleri için aynı olduğu sâbit olmuş olur.

b) Âyetteki şahâdeti, "açıklayıp ortaya koyma" mânâsında anlamak... Çünkü Allah Teâlâ, kendisinin tek ilah olduğuna delâlet edecek şeyleri yaratmak suretiyle, bu şehâdeti açıklamış ve ortaya koymuştur. Melekler ve ilim sahipleri de Allah'ın tek olduğunu ortaya koymuş ve bunu hem naklî hem de aklî delillerle beyân etmişlerdir.

Melekler bunu peygamberlere; peygamberler, âlimlere; âlimler de bütün insanlara açıklamışlardır.

Buna göre aradaki fark, sadece açıklama ve beyan etmenin şeklindedir. Binâenaleyh açıklama ve ortaya koyma mânâsı, gerek Allah hakkında, gerekse ilim sahibleri hakkında aynıdır. Bu sebeple "şahâdet"ten anlaşılan mânânın, her iki izâha göre de aynı olduğu ortaya çıkmış olur.

Bütün bunlardan maksad, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'e sanki şöyle demesidir: "Allah'ın birliği, kendi şahâdeti ve şahâdetlerine itibar edilen bütün mahlûkatının şahâdeti ile sâbit olmuş bir hakikattir. Bu güçlü din ve sağlam yol, hristiyanlardan ve putperestlerden kendini bilmez câhillerin karşı çıkmaları ile zayıflamasın. O halde sen ve ümmetin bu din üzere devam edin. Çünkü bu İslâm'dır. Allah katındaki din de işte bu İslâm'dır.

İkinci görüş şöyle diyenlerin görüşüdür: Allah'ın kendi birliği hususundaki şahâdeti, bir olduğuna dâir delilleri yaratmasından ibarettir.

Meleklerle ilim sâhiplerinin şahâdeti ise, bunların Allah'ın birliğini ikrâr edip imân etmelerinden ibarettir. Bu iki mânâdan herbiri "şahâdet" kelimesi ile ifâde edilebildiği için, her ikisini de "şahâdet" kelimesiyle anlatmak, garip görülecek bir şey değildir.

Bunun bir benzeri de:

إِنَّ اللَّهَ وَمَلٰٓئِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

"Şüphesiz Allah ve melekleri o peygambere salât ederler. Ey imân edenler siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm verin" (Ahzâb, 56) âyetidir. Hepsi aynı lafızla ifâde edildiği halde, Allah'ın salâtının meleklerinkinden, me-

leklerinkinin de mü'minlerin salâtından farklı olduğu herkesin malumudur.(31)

İmdi eğer, "Allah'ın birliğini iddia eden yine kendisidir. O halde, iddia eden nasıl bunun şâhidi olur?" denilirse, buna şu şekillerde cevap verilir:

1- Hakiki şâhid, sadece Allah Teâlâ'dır. Çünkü Hak Teâlâ, eşyayı yaratan ve onları kendisinin birliğine delil kılandır. Eğer o deliller olmasaydı, bu şahadet doğru olmazdı. Bu delilleri getirdikten sonra, âlimleri bunları bilmeye muvaffak kılan da O'dur. Eğer Allah'ın yarattığı o deliller olmasaydı ve Allah âlimleri onları bilmeye muvaffak kılmasaydı, âlimler o deliller sayesinde tevhid bilgisine ulaşmaktan âciz olurlardı. Durum böyle olunca, kendisinin birliğine şâhid olan, yine kendisi olmuş olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ, *"De ki, "şâhid olma bakımından hangi şey daha büyük?" De ki "Allah.."* (En'âm, 19) buyurmaktadır.

2- Ezelî ve ebedî olarak mevcud olan, Allah'tır. O'nun dışındaki varlıklar, ezelde sırf bir yokluk idiler. Yok olan, burada bulunmayana, var olan da burada bulunana benzer. Buna göre, Allah'ın dışında kalan herşey, gâib olmuş olur. Allah'ın şahâdeti ile, gâib olan şeyler şâhid olmuş olur. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın bizzat kendisi, herşeyin şâhidi olmuş olur. İşte bu sebeple de O, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığı hakîkatine... şahâdet etti"* buyurmuştur.

3- Bu, hernekadar şahâdet etme şeklinde ise de, aslında ikrâr etme mânâsındadır. Çünkü Cenâb-ı Hak, kendisinden başka tanrı olmadığını haber verince, O'nun dışındaki herşey O'nun kulu olmuş olur. Kerîm olan Mevlâ'ya, kullarının menfaatlarını zedelemek uygun düşmez. Buna göre bu söz, Kerîm olana keremin vâcib olması nev'inden, mahlûkatının bütün yönlerini ıslâh edip iyileştirmesinin gerektiğini ikrâr etme yerine geçmiş olur.

4- **İbn Abbas,** âyeti شَهِدَ اللّٰهُ اَنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ şeklinde, اِنَّهُ kelimesini hemzenin kesresi ile; bundan sonra gelen âyeti ise, hemzenin fethası ile اَنَّ الدِّينَ okumuştur. Buna göre âyetin mânâsı, "Allah, kendi katındaki dinin İslâm dini olduğuna şahâdet eder" şeklinde olur ki bu durumda اِنَّهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Kendinden başka tanrı yoktur"* cümlesi, bir ara cümlesi olmuş olur. Bil ki bu dördüncü cevaba itimad edilmez. Çünkü bu kıraat, âlimlerce makbul değildir. Makbul olduğunu farzetsek bile, birinci kıraat ittifak edilen kıraattir. Binâenaleyh bu hususdaki müşkil, son kıraat ile cevaplandırılamaz.

(31) "Sâlat" kelimesi, Allah'a nisbet edilirse "rahmet-i ilâhi"; meleklere nisbet edilirse, "istiğfar"; mü'minlere nisbet edilirse "dua" manasına gelir (Ç).

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "ilim sahipleri"nden maksad, Allah'ın birliğini kat'î delillerle bilen kimselerdir. Çünkü şahâdet, ancak bir bilgiye dayalı olarak yapıldığında makbul olur. İşte bundan ötürü Hz. Peygamber (s.a.s), إِذَا عَلِمْتَ مِثْلَ الشَّمْسِ فَاشْهَدْ *"Birşeyi güneş gibi iyice bildiğin zaman, şahâdet et"* buyurmuştur. Bu, bu yüce mertebenin ve şerefli derecenin ancak usûl âlimleri (kelâmcılar) için söz konusu olduğunu gösterir.

Adaleti Kâim Kılmak

Hak Teâlâ'nın: قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"adâleti ayakta tutarak.."* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

قَائِمًا kelimesi mansubtur ve mansub oluşu hususunda şu ihtimaller söylenmiştir:

1- Hâl olduğu için mansubtur. Hâl olmasına göre şu takdirler yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, شَهِدَ اللَّهُ قَائِمًا بِالْقِسْطِ "Allah, adaleti ayakta tutarak, ... şahâdet etti" şeklindedir.

b) bunun, هُوَ lafzının hâli olması da câizdir. Takdiri ise, لاَ إِلَهَ إِلاَّ هُوَ قَائِمًا بِالْقِسْطِ "Adâleti ayakta tutan O'ndan başka ilâh yoktur" şeklinde olur. Bu çeşit hallere, "hâl-i müekkide" denir. Meselâ: أَتَانَا عَبْدُ اللَّهِ شُجَاعًا "Abdullah cesur bir şekilde bize geldi" ve لاَ رَجُلَ إِلاَّ عَبْدُ اللَّهِ شُجَاعًا "Abdullah'tan başka cesur adam yoktur" demen gibi...

2- Bu kelimenin, إِلَهَ kelimesinin sıfatı olması... Buna göre takdir: "O'ndan başka, adâleti ayakta tutan bir ilâh yoktur" şeklindedir. Bu, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Araplar, sıfatla mevsûfun arasını ayırabiliyorlar.

3- Medh üzere mansubtur. Buna göre eğer "Medih'ten ötürü mansub olan kelimenin marife olması gerekmez mi? Meselâ: اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمِيدَ "Hamd Allah'a mahsustur. Hamîd olan Allah'ı (övüyorum)" sözünde olduğu gibi..?" denilirse, biz deriz ki: Bu bazan nekire olarak da gelebilir. Nitekim **Sîbeveyh** şu şiiri isnad etmiştir:

وَيَأْوِي إِلَى نِسْوَةٍ عُطُلٍ / وَشُعْثٍ (32) مَرَاضِعَ مِثْلَ السَّعَالَى

"Ve, zinetlerden hâlî, yakası bağrı açık, gulyabaniler gibi olan emzirici kadınlara sığınır."

---

(32) Atıf ihtimâli sebebiyle شُعْثٍ şeklindeki (Lisanu'l-Arab, VIII/127) rivayet, daha uygun görünüyor (Ç).

Allah Teâlâ'nın Adâleti

İKİNCİ MESELE

قَائِمًا بِالْقِسْطِ ifâdesi hakkında şu iki görüş de ileri sürülmüştür:

1- Bu, mü'minlerin hâlidir. Buna göre mânâ: "Bu şahâdeti yerine getirmede adâleti ayakta tutma ilim sahiblerinden herbirinin hâli olduğu hâlde onlar.. şahâdet ederler" şeklindedir.

2- Müfessirlerin ekserisinin görüşü olup, buna göre bu kelime "Allah" lafzından hâldir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

قَائِمًا بِالْقِسْطِ tabiri, "adâleti ayakta tutup, yerine getirerek" manasındadır. Nitekim فُلَانٌ قَائِمٌ بِالتَّدْبِيرِ "Falanca, işleri idâre eden, yani, onları dosdoğru yürütendir" denilir.

Bil ki, bu adâletten, dünya ile ilgili olanlar ve din ile ilgili olanlar vardır.

Dünya ile ilgili olanlar hususunda, önce Allah'ın, insanın uzuvlarını nasıl yarattığına bir bak! O zaman Allah Teâlâ'nın, bunda da âdil olduğunu anlarsın. Sonra insanların güzel ve çirkin, zengin ve fakir, sıhhatli ve hasta, uzun ömürlü ve kısa ömürlü, lezzet ile elemler bakımından farkı farklı oluşlarına bir bak ve bütün bunların Allah'ın adâleti, hikmeti ve doğru işi neticesi olduğuna kesin inan. Sonra maddelerin ve feleklerin nasıl yaratılmış olduklarına ve herbirinin belli hususî bir mikdar ile takdir edilmiş olduklarına bak ve bütün bunların bir hikmet ve isâbet olduğuna kesin hükmet.

Din ile ilgili adâlet hususunda, insanların ilim ve cehâlet, zekâ ve aptallık, hidâyet ve azgınlık bakımlarından farklı oluşlarına bak ve bütün bunların bir âdâlet ve denge neticesi olduğuna kesin hükmet.

Keşşâf sahibi burada, Mu'tezilî itikâdına taassubla yapışarak âyetin, İslâm'ın "adl ve tevhid"den ibaret olduğuna [33] delâlet ettiğini iddia etmiştir. Halbuki o zavallı, bu gibi şeyleri bilemez. Fakat o, fuzûlî bir adam olup, bilmediği şeylere dalar. O, âyetin, Allah'ı görmeyi câiz görenler ile cebr itikadında olanların, Allah'ın dini olan İslâm dinî üzere olmadıklarına delâlet ettiğini ileri sürmüştür. Hayret, şaşılacak şey! Mu'tezile'nin ileri gelenleri, ömürlerini, "Allah görülebilecek olsaydı, bir cisim olması gerekirdi" iddialarına delil aramakla harcamışlar ve bu hususta kat'î akli bir münasebet olmaksızın, şahide

(33) Mutezile mezhebinden olanlar bu vasfı, yani "mutezilî" vasfını kabul etmeyip kendilerini "ehlu'l-adli ve't-tevhîd" diye tavsif ederler. Râzî (rh.a.) bu ıstılahî manada kullanıyor (Ç).

başvurmaktan başka bir şey bulamamışlardır. İlmin kokusunu alamayan o zavallı, böyle bir delili nereden bulacak?

Cebr ile ilgili hadîse gelince, o miskinin buna dalması, kendini ilgilendirmeyen bir konuya dalması demektir. Çünkü O, Allah Teâlâ'nın bütün cüz'iyyâtı bildiğini, insanın da Allah'ın ilmini (bildiğinin aksini yaparak) cehle döndürmesinin mümkün olamayacağını kabul ettiğine göre, o da cebr inancını itiraf etmiş olur. O nerede, böyle meselelere dalma nerede!...

Allah Teâlâ sonra, لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ *"O'ndan başka tanrı yoktur"* buyurmuştur. Bu cümlenin âyette tekrar edilmesi, şu incelikleri ifâde eder:

a) Âyetin takdiri, "Allah kendisinden başka ilah olmadığına şahâdet etmiştir. O, buna şahâdet edince, kendisinden başka ilâh olmadığı doğru olmuş olur" şeklindedir. Bunun bir benzeri de, "Delil Allah'ın bir olduğunu göstermektedir. Durum her ne zaman böyle olsa, Allah'ın birliğine hükmetmek doğru olur" sözüdür.

b) Allah Teâlâ, kendisinin kendinden başka ilâh olmadığına şahâdet ettiğini, melekler ile ilim sahiplerinin de buna şahâdet ettiklerini haber verince mânâ şöyle olmuştur: Sanki O şöyle demiştir: "Ey Muhammed ümmeti, sizler Allah'ın ve melekler ile ilim sahiplerinin şahâdetine uygun şekilde, "Allah'tan başka tanrı yoktur" diyerek şahâdet getirin. Böylece bu tekrardan maksad, bu cümleyi, onların şahâdetlerine uygun bir şekilde söylemeyi emretmektir.

c) Bu tekrarın faydası, müslümana, her zaman bu kelimeyi tekrarlamasının gerektiğini bildirmektir. Çünkü insanın sözlerinin en kıymetlisi bu kelime-i tevhiddir. Binâenaleyh insan çoğu zamanında bu kelimeyi söyleyip tekrar etmekle meşgul olursa, en kıymetli ibâdetle meşgul olmuş olur. Bundan dolayı âyetteki tekrardan maksad, kulları bu kelimeyi tekrar tekrar söylemeye teşvik etme olur.

d) Allah Teâlâ, لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ cümlesini birinci olarak, ibâdete yalnız kendisinin layık olduğunu bildirmek için; ikinci olarak da kendisinin adâletle hükmedeceğini ve zulmetmeyeceğini bildirmek için zikretmiştir.

Cenâb-ı Hak: الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"(O), azîz ve hâkimdir"* buyurmuştur. "Azîz", Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin, "hakîm" ise ilminin mükemmelliğine işaret etmektedir. İlâhın, ancak bu iki sıfatla ilâh olması mümkündür. Çünkü ilâhın adâleti ayakta tutması, ancak ihtiyaçların hepsinin mikdarını bilip, mahlûkatın işlerini yaratmaya kâdir olmakla tam olur. Allah "azîz" vasfını "hakîm" vasfından önce getirmiştir. Çünkü O'nun kudretini bilmek, istidlâl yolu ile bilgi

elde etmede, O'nun âlim olduğunu bilmeden önce gelir. İstidlâlî bilgilerde bu önce olduğu için ve hitap istidlâl eden insanlara yapıldığı için, Allah, izzet sıfatını hikmet sıfatından önce zikretmiştir.

Allah Katında Geçerli Din İslâm'dır

إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِن بَعْدِ
مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿١٩﴾

"Allah katında gerçek din, İslâm'dır. Kitâp verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, ancak aralarındaki hasedden dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse (bilsin ki) Allah, hesâbı pek çabuk görendir"

(Âl-i İmran, 19).

Cenâb-ı Allah'ın إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ *"Allah katında gerçek din İslâm'dır"* buyurmuştur. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kıraat imamları, -**Kisâî** hâriç- baştaki hemzeyi meksur olarak إِنَّ şeklinde okumuşlardır. **Kisâî** ise, meftuh olarak okumuştur. Ekseriyetin kıraatinin sebebi açıktır. Çünkü bu âyetten önceki söz, tamamlanmıştır. (Bu yeni bir sözdür.)

Kisâî'nin kıraatinin izahı hususunda nahivciler şu üç görüşü zikretmişlerdir:

a) Bunun takdiri, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ أَنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahâdet etmiştir" şeklindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın bir olması, gerçek dinin İslâm olmasını gerektirir. Zirâ İslâm dini, Allah'ın vahdaniyetini de içine almaktadır.

b) Bunun takdiri, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَأَنَّ الدِّينَ عِندَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ "Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına ve Allah katında gerçek dinin İslâm olduğuna şahâdet etmiştir" şeklindedir.

c) Basralılara göre, ikinci cümle, birinci اَنَّهُ لَااِلٰهَ اِلَّا هُوَ cümlesinden bedeldir. Biz, İslâm dininin tevhidin kendisini içine aldığını söylersek, bu senin ضَرَبْتُ زَيْدًا نَفْسَهُ "Zeyd'in kendisini dövdüm" demen gibi olur. Eğer, "İslâm dini tevhidi içine alır" der isek, bu, senin ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَهُ "Zeyd'e yani başına vurdum" sözün gibi, bedel-i istimâl kabilinden olur.

Binâenaleyh şayet, "Bu izaha göre, "Allah" isminin yeniden bu cümlede getirilmesinin göz ardı edilmiş olması gerekir. Bu, ضَرَبْتُ زَيْدًا رَأْسَ زَيْدٍ "Zeyd'e yani Zeyd'in başına vurdum" denilmesi gibi olur?" denilir ise, biz deriz ki, Araplar bazan zamirin yerine açık ismi getirirler. Nitekim şâir: لَا اَرَى الْمَوْتَ يَسْبِقُ الْمَوْتَ شَيْءٌ *"Ölümü, hiçbir şeyin ölümü geçemediğini görüyorum"* demiştir. Bunun misalleri pek çoktur.

İKİNCİ MESELE

Âyetin, kendinden önceki âyetle irtibatı, اَنَّ الدِّينَ şeklinde okuyanlara göre şöyledir: "Allah, kendisinden başka ilâh olmadığı ve katında gerçek din İslâm olduğu için şahâdet etmiştir. Çünkü İslâm tevhid dinidir. Allah Teâlâ da bu tevhide şahâdet ettiği için, Allah katında gerçek dinin İslâm olması gerekmiştir." Âyeti, ..اِنَّ الدِّينَ şeklinde okuyanlara göre ise, Allah Teâlâ tevhidin, bizzat kendisinin, meleklerin ve ilim sahiplerinin doğruluğuna şahâdet ettiği bir din olduğunu beyân buyurmuştur. Her ne zaman durum böyle olursa, Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunun söylenmesi gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Arapçada "**Din**" "Karşılık, mükâfaat ve cezâ" demektir; verilen mükâfaatın sebebi oldukları için yapılan ibâdetlere de "din" denilmiştir.

İslâm'ın Manası, İmân ve İslâm

"İslâm" kelimesinin Arapçada üç mânası vardır:

a) **İslâm:** İslâm'a, yani boyun eğip itaata girmeden ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقٰى اِلَيْكُمُ السَّلَامَ buyurmuştur, yani *"Size boyun eğip uyanlara..... "mü'min değilsin" demeyiniz"* (Nisâ, 94).

b) مَنْ اَسْلَمَ "silm'e giren" yani "barışa giren" demektir. Bu tıpkı Arapların, اَسْنَى وَاَقْحَطَ "Bir yerde uzun zaman kaldı ve kıtlığa düştü" sözleri gibidir. "**Silm**" kelimesi, selâmet (kurtuluş) mânâsındadır.

c) **İbnu'l-Enbârî** şöyle demiştir: "**Müslim**" kelimesi, ibâdetini sırf Allah için yapan mânâsındadır. Bu, Arapların سَلِمَ الشَّيْءُ لِفُلَانٍ "O, falancaya hastır"

sözlerinden alınmıştır. Buna göre "**İslâm**" kelimesinin mânâsı: Dini ve inancı sırf Allah'a has kılma ve yapma demektir. Lügâvî bakımdan, "İslâm" lafzının izahı bundan ibarettir.

"**İslâm**"ın şeriât örfündeki mânâsı "**imân**"dır. Bunun delili şu iki şeydir:

1- Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet. Çünkü *"Allah katında gerçek din İslâm'dır"* buyruğu, Allah katında makbul olan dinin sadece İslâm olduğunu gösterir. Binâenaleyh eğer imân, İslâm'dan başka birşey olsaydı, imânın Allah katında makbul bir din olmaması gerekirdi. Bunun böyle olmadığında ise bir şüphe yoktur.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, ondan (bu din) aslâ kabul olunmaz"* (Âl-i İmran, 85) âyetidir.

Eğer imân, İslâm'dan başka birşey olsaydı, imânın da Allah katında kabul olunmayan bir din olması gerekirdi. Buna göre şayet, *"Bedeviler, "İmân ettik" dediler. De ki: "Siz imân etmediniz. Fakat (bârî) "Müslüman olduk" deyin.."* (Hucurat, 14) âyeti, İslâm'ın imândan başka birşey olduğu hususunda açık bir ifâdedir" denilir ise, biz deriz ki: Yukarıda da açıkladığımız gibi, lügâvi bakımdan **İslâm**, inkiyad edib boyun eğme mânâsındadır. Münafıklar da kılıç korkusundan ötürü, zâhiren inkiyâd edip müslümanların isteklerine uyunca, görünüşe göre onlardan da İslâm tahakkuk etmiş olur. Zâhiren imânları da bulunmuş olur. Çünkü Hak Teâlâ: *"Müşrik kadınları, onlar îmân etmedikçe nikahlamayınız"* (Bakara, 221) buyurmuştur. Üzerinde hüküm yürütülebilecek imân, zâhiren yapılan ikrârdır. Buna göre, İslâm ile imân bazan zâhire göre, bazan da hakikata göre nazâr-ı dikkate alınmıştır. Münafık için zâhirî bir İslâm bulunup, kalbi Allah'ın dinine inkiyâd etmediği için, bâtınî bir İslâm bulunmayınca, âyetin mânâsı şöyle olmuş olur: "Siz kalben ve içinizden müslüman olmadınız. Fakat zâhiren "Müslüman olduk" deyiniz." Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Allah:

وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِاٰيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki hasetten dolayı ihtilafa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesâbı pek çabuk görendir" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ehl-i Kitâb'ın Aralarında İhtilâfa Düşmeleri

Âyetten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, delilleri izah ettiğini, şüpheleri giderdiğini, kendilerine kitap verilenlerin ise, ancak kendi kusurları sebebiyle inkâra sapmış olduklarını açıklamaktır. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kitap verilenler... ihtilâf etmedi"* ifâdesinde birkaç izah bulunmaktadır:

a) Bunlardan murad, yahudilerdir. Yahudilerin ihtilâfları ise şudur: **Hz. Musa**'nın vefâtı yaklaştığı zaman, Tevrât'ı yetmiş âlime teslim eder ve onları Tevrât'ın bekçileri yaparak, **Yûşa**'yı da halef bırakır. Aradan birkaç nesil geçince, bu yetmiş âlimin oğulları, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki hased ve ihtiras sebebiyle Tevrât hakkında ihtilâfa düşerler ve dünya arzusundan dolayı birbirlerine hased ederler.

b) Bunlardan murad, hristiyanlardır. Düştükleri ihtilâf ise, Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna dair kendilerine ilim geldikten sonra, **Hz. İsa**'nın durumu hakkındaki ihtilâflarıdır.

c) Bunlardan murad, yahudî ve hristiyanlardır. Bunların ihtilâfları ise, yahudilerin "**Uzeyr** Allah'ın oğludur!" demesi; hristiyanların da, "**Mesih** Allah'ın oğludur" demesi,böylece Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmeleridir. Öte yandan da, "Peygamberliğe, bizler Kureyş'ten daha lâyıkız; çünkü onlar ümmîdirler; bizler ise, Kitap sahibiyiz!" şeklinde görüş öne sürmeleridir.

İKİNCİ MESELE

إِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَهُمُ الْعِلْمُ *"Ancak kendilerine ilim geldikten sonra"* ifâdesinden murad ise, "şayet iyice tetkik edip düşünselerdi, kendileri için bir ilim hasıl edecek deliller onlara geldikten sonra..." şeklindedir. Çünkü biz, bunu (delillere değil de) ilme hamletseydik, onlar inatçı olmuş olurlardı. Büyük bir topluluk hakkında ise inat, doğru olmaz. Bu âyet, ehl-i kitâbın tamamı hakkında gelmiştir ki, onlar da büyük bir toplulukturlar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

بَغْيًا *"İhtirastan dolayı"* kelimesinin mansûb olması hakkında iki görüş vardır:

a) Ahfeş'in görüşü: Buna göre bu kelime "mef'ûlün leh" olduğu için mansûbtur. Yani, لِلْبَغْيِ "hasetleri sebebiyle, ihtirasları için" demektir. Bu senin şöyle demene benzer: جِئْتُكَ طَلَبَ الْخَيْرِ وَمَنْعَ الشَّرِّ "Sana, hayrı talep ve kötülüğü men etmek için geldim!"

b) **Zeccâc**'ın görüşü: Buna göre bu kelime, mânâ yoluyla masdar olduğu için mansûbtur. Çünkü وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ ifâdesi, وَمَا بَغَى الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ "Kendilerine kitap verilenler azmadı..." ifâdesi yerine kâimdir. Böylece de âyetteki بَغْيًا kelimesi masdar yapılmıştır.

Mef'ûlün leh ile masdar arasındaki fark şudur: Mef'ûlün leh, fiilin gâyesidir. Masdar ise, fâilin ortaya koyduğu bir mef'ûl-ü mutlakdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ahfeş, Hak Teâlâ'nın, بَغْيًا بَيْنَهُمْ ifâdesinin, O'nun اِخْتَلَفَ (ihtilâf etti) sözünün mef'ûlü olup, takdirinin ise, وما اخْتَلَفُوا بَغْيًا بَيْنَهُمْ اِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ "Onlar aralarında hasetten dolayı, ancak, aralarında bir hased vesilesi olarak kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir. Onun dışındakiler ise mânânın, وما اخْتَلَفُوا اِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَهُمُ الْعِلْمُ اِلاَّ لِلْبَغْيِ بَيْنَهُمْ "Onlar ancak, kendilerine ilim geldikten sonra, ve de sırf aralarındaki azgınlık ve hased ve tecâvüzden dolayı ihtilâf ettiler" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Kaffâl ise şunu söylemiştir: Bu ikincisi birincisinden daha güzeldir; çünkü birincisi, onların kendilerine gelmiş olan ilim sebebiyle ihtilâfa düştüklerini vehmettirirken, ikinci görüş de onların ancak, hased ve azgınlıklarından dolayı ihtilâfa düşmüş olduklarını ifâde eder.

Allah Teâlâ daha sonra: وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ "*Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, (bilsin ki) Allah hesâbı pek çabuk görendir*" buyurmuştur. Bu, bir tehdittir. Bu tabir hakkında iki izah şekli vardır:

a) Bunun mânâsı, "Âyetleri inkâr eden kimse, çarçabuk Allah'a varır, Allah da onu hesâba çeker, yani küfründen dolayı onu cezâlandırır" şeklindedir.

b) "Allah Teâlâ, amelleri her ne kadar çok olsa da o kimseye, âmellerini, günahlarını ve muhtelif inkârlarını süratli ve eksiksiz bir şekilde bildirecektir" demektir.

★★
★

Ehl-i Kitap Karşısındaki Tutum

فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ ۗ وَقُل لِّلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ
ءَأَسْلَمْتُمْ ۚ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوا ۖ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ ۗ
وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ ۝

"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir." Kendilerine kitâp verilenlerle ümmîlere de de ki: "İslâm'a girdiniz mi?" Eğer İslâm'a girerlerse, muhakkak ki doğru yolu bulurlar. Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir. Allah, kullarını hakkıyla görücüdür"

(Âl-i İmran, 20).

Bil ki, Allahu Teâlâ daha önce, ehl-i kitâbın kendilerine ilim geldikten sonra ihtilâf ettiklerini ve buna rağmen küfürlerinde ısrar ettiklerini zikredince, Hz. Peygamber (s.a.s)'e onlarla olan mücadelesinde onlara söyleyeceği şeyi beyân ederek; فَإِنْ حَآجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ *"Eğer seninle mücadele ederlerse, (şöyle) de: Ben kendimi Allah'a teslim etmişimdir."* Bu sözün zikredilmesinin sebebi hususunda iki izah şekli vardır:

Birinci şekil: Bu, onlarla mücadele etmekten yüz çevirmeyi ifâde eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) bu âyet nâzil olmadan önce, kendisinin sıdkına dair hüccet ve delilleri defâlarca ve muhtelif şekillerde onlara göstermişti. Zira bu sûre Medenî'dir. Hz. Peygamber (s.a.s) ise, Kur'ân-ı Kerim, ağacın duâ etmesi, kurdun konuşması vb. şekillerde onlara mûcizeler göstermişti. Yine Cenâb-ı Allah bu âyetten önce, İslâm dininin doğruluğuna dair âyetler de zikretmişti. Bu âyetlerin birincisi, Allahu Teâlâ'nın, *"O hayydır, kayyûmdur"* (Âl-i İmran, 2) sözüyle ilâhlığı konusunda hristiyanların sözlerinin bozuk ve fâsit olduğuna dair zikrettiği hüccet ile, Hz. Peygamberin nübüvvetinin doğruluğuna dair, *"Sana, bir hak olarak kitâbı indirdi"* (Âl-i İmran, 3) sözüyle zikretmiş olduğu hüccettir.

Allah Teâlâ ayrıca onların şüphelerini zikretmiş, bunların hepsine, daha önce de açıkladığımız gibi cevap vermiştir. Sonra onlara, قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتَا (Âl-i İmran, 13) âyetinin tefsirinde de açıkladığımız şekilde, Bedir günü

müşahede ettikleri başka mu'cizeleri de zikretmiştir. Sonra, *"Allah şu hakîkatî, kendinden başka hiçbir ilâh olmadığını açıkladı"* (Âl-i İmran, 18) sözüyle, tevhîd konusundaki sözünün doğruluğunu beyân edip, Allah'ın bir zıddı, benzeri, eşi ve çocuğu bulunmadığını açıklamıştır. Sonra Cenâb-ı Hak, bu yahudi ve hristiyanların haktan sapmalarının ve din konusundaki ihtilâflarının, ancak onların azgınlık ve hasetlerinden ötürü olduğunu bildirmiştir. İşte bu açıklamalar, eğer onlar ihlas sahibi olsalardı, onları Hakk'a boyun eğmeye ve deliller üzerinde tefekküre sevkederdi. Böylece kâfir fırkalarının aleyhine hüccet getirme sebeplerinin tamamı, hiçbir şey kalmaksızın meydana gelmiş, bulunmuştur.

İşte bundan sonra Allah Teâlâ: *"Ben, bana tâbi olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* buyurmuştur. Yani, "Biz delilleri ve apaçık hüccetleri iyice açıkladık. Eğer siz taassub ve hasedi bırakır da bunlara sarılırsanız, sizler de hidâyete ermiş olursunuz. Şayet bu delil ve hüccetlerden yüz çevirirseniz, muhakkak ki Allah sizi cezâlandırır." İşte bu te'vil, bütün sözlerde alışılmış bir yöntemdir. Zirâ, hakkı savunan kimse, inatçı ve bâtıldan yana olan birisiyle karşı karşıya gelip de, ona karşı birbiri ardınca hüccetleri sıraladığında, sonunda şöyle der: "Ben ve bana uyanlar, hakka inkiyâd edip ona teslim oluyor, Allah'a kulluk etmeye yöneliyoruz. Binâenaleyh, getirdiğim bunca delillerden sonra bana uyar ve üzerinde bulunduğum Hakk'a ittibâ ederseniz, hidâyete ermiş olursunuz; eğer böyle olmaktan yüz çevirirseniz, şunu bilin ki Allah hakkıyla görüp gözetendir." İşte, Hak'tan yana olup da delil getiren kimsenin, inatçı ve bâtıldan yana olan kimseye karşı en son söyleyeceği şey, başvuracağı metod budur.

İkinci şekil, şöyle dememizdir: Hak Teâlâ'nın: *"Kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* sözü, bir delil getirme ve onu ortaya koymadır. Bunu şu şekillerde açıklayabiliriz:

Birinci vecih: Ehl-i kitap, Allah'ın varlığını, O'nun ibâdete müstehak olduğunu kabul ediyorlardı. Buna göre, Hz.Peygamber (s.a.s) sanki, ehl-i kitâba şöyle demek istemiştir: "Bu, hepimizin anlaştığı bir husustur. Buna göre ben, üzerinde anlaşmış olduğumuz miktara tutunuyor ve insanları buna davet ediyorum. Aramızdaki ihtilâf bu konularda değildir. Sizler, iddiâcı makamındasınız. O halde iddiâlarınızı isbât etmeniz gerekir.." Çünkü yahudiler, teşbîh ve tecsimi; hristiyanlar, Hz. İsa'nın ilâhlığını; müşriklerse putlara ibâdet etmenin şart olduğunu iddiâ ediyorlardı."Binâenaleyh bunları iddiâ eden kimselerin, bunları isbât etmeleri gerekir. Ama bana gelince, ben sadece Allah'a itâat etmenin ve O'na kullukta bulunmanın farz olduğunu söylüyorum

ki, bu hususta siz de aynı görüştesiniz." Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın: *"De ki: "Ey kitap ehli, bizimle sizin aranızda müsâvî olan bir kelimeye yani şuna gelin: "Allah'dan başkasına tapmayalım.."* (Âl-i İmran, 64) âyetidir.

İkinci vecih: Ebû Müslim el-İsfehanî'nin söylediği şu hususdur: Yahudi, hristiyan ve putperestler, bazı yasa ve hükümler hariç, **Hz. İbrahim** (a.s)'in büyüklüğünü, O'nun sözündeki haklılığını ve dinindeki sıdkını kabul ediyorlardı. Böylece Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'e, **Hz. İbrahim**'in dinine tâbi olmasını emretmiş, ve *"Sonra sana, "Bir muvahhid müslüman olarak İbrahim'in dinine uy!" diye vahyettik"* (Nahl, 123) diye buyurmuştur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, burada bu mevzûda, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, **Hz. İbrahim**'in söylediği söz gibi söylemesini emretmiştir. Çünkü **Hz. İbrahim,** *"Şüphesiz ki ben, bir muvahhid olarak yüzümü, o gökleri ve yeri yaratmış olan Allah'a yönelttim"* (En'âm,79) demişti. Buna göre Hz. Muhammed (s.a.s)'in أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ *"Kendimi teslim etmişimdir"* (En'âm, 79) sözü, **Hz. İbrahim** (a.s)'in وَجَّهْتُ وَجْهِيَ *"Yüzümü yönelttim"* demesi gibidir. Yani, "Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün her nev'i mâbûddan yüz çevirip, ibâdetimle sırf Allah'a yöneldim ve ibâdeti sırf O'na has kıldım" demektir. Buna göre âyetin takdiri şöyledir: Allah Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: "Ya Muhammed, eğer onlar seninle bu tafsilatlı meselelerde tartışırlarsa de ki: "Ben, **Hz. İbrahim**'in yoluna yapışmışım, O'nun yolundayım! Sizler de O'nun yolunun hak olduğunu ve her türlü şüphe ve töhmetten uzak olduğunu kabul ediyorsunuz..." Buna göre bu, ilzâmî delillere tutunmak kabilinden olur ve Hak Teâlâ'nın: *"Onlarla mücadeleni en güzel bir şekilde yap"* (Nahl, 125) buyruğunun kapsamına girmiş olur.

Üçüncü vecih: Bu konuyu yazarken hatırıma gelen, şu hususdur: "Allahu Teâlâ bu âyetten önce, "Allah katında gerçek dinin İslâm olup, başkası olmadığını" belirtmişti. Sonra da O, *"Eğer seninle mücadele ederlerse..."* buyurmuştur. Bunun mânâsı, "Yani, "Allah katında gerçek dinin İslâm olduğunu" söylemen konusunda seninle mücâdele ederlerse, de ki bunun delili, kendimi Allah'a teslim etmiş olmamdır... Bu böyledir, çünkü dinden maksad Rubûbiyyetin gereklerini bihakkın yerine getirmektir. Ben zâtımı Allah'a teslim edip, O'ndan başkasına ibâdet etmeyip, hayrı sadece O'ndan bekler, sadece O'nun hüküm ve hükümranlığından korkar ve başkasını da O'na ortak koşmazsam, işte bütün bunlar O'nun Rubûbiyyetinin ve benim ubûdiyyetimin gereklerini bihakkın yerine getirme, vefâ gösterme olur." Böylece, kâmil dinin İslâm olduğunu söylemek sahih olur. İşte, bu izah da âyete münasip ve uygun düşer.

Dördüncü vecih: Hatırıma şu da gelmiştir: Bu âyet, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. İbrahim (a.s)'den naklettiği, *"Babacığım, işitmeyen, görmeyen, sana hiçbir faydası olmaz şeylere niye tapıyorsun?"* (Meryem, 43) sözüne münasiptir. Yani, "İbâdet ancak fayda ve zarar verebilen, işimi, kudret elinde; hükmümü ise, kudret kabzesinde tutan bir varlık için câizdir" demektir. Çünkü hristiyanlardan herbiri, **Hz. İsa**'nın bu tür şeylere kâdir olamıyacağını bilince, **Hz. İsa**'ya teslim olup, ona inkiyâd etmem aklen mümkün olmaz.. Ben, zâtımı ancak, hayır ve şerrin, fayda ve zararın, tedbir ve takdirin kendisinden sudûr ettiği zâta teslim ederim...

Beşinci vecih: Bu ifâdenin, **Hz. İbrahim** (a.s)'in, *"Rabb'i O'na: "(Kendini Hakk'a) teslim et" dediği zaman O, "Alemlerin Rabb'ine teslim oldum" demişti"* (Bakara, 131) sözündeki metoduna bir işâret olması da muhtemeldir Bu, **İbn Abbas**'tan rivâyet edilmiştir.

Allah'a Teslim Olmanın Mânâsı

Hak Teâlâ'nın: أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ *"Kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* sözüne gelince, bunda birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) **Ferrâ**, bunun mânâsının, "ibâdet ve amelimi sırf O'na tahsis ettim" şeklinde olduğunu; "sırf O'nun için yaptım, O'na başkası ortak olmadı" mânâsında da, أَسْلَمْتُ الشَّيْءَ لِفُلَانٍ denildiğini belirterek şöyle der: "Buradaki اَلْوَجْهُ (yüz, zât) kelimesinden maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı: يُرِيدُونَ وَجْهَهُ *"O'nun vechini, yani O'na ibâdeti dileyerek"* (Kehf, 28) âyetinde olduğu gibi, ibâdet ve ameldir. Yine, "Bu, işin özüdür" mânâsında هٰذَا وَجْهُ الْأَمْرِ denilir. İhtiyacından dolayı bir adam bir başkasına yöneldiğinde, o kimse, وَجَّهْتُ وَجْهِيَ إِلَيْكَ der. Yine kendisinden geri dönemiyeceği bir şeye dalan kimseye de, مَرَّ عَلَى وَجْهِهِ "yüz üstü gitti" denilir.

b) Bu tabirin mânâsı, "işimin ve ibâdetimin özünü Allah'a teslim ettim" demektir. Buna göre mânâ, "Benden sadır olan her ameli yapmamın yegâne sebebi, Allah'a kulluk, O'nun ulûhiyyetine ve hükümlerine inkiyâddır" şeklindedir.

c) Bu tabirin mânası, "Kendimi Allah'a adadım" demektir. İbâdet hususunda, kişinin kendisini Allah'a adamasından daha yüce bir makam bulunmaz. Böylece insan kendisini Allah'a ibâdete vermiş, Allah'ın dışındaki herşeyden yüz çevirmiş gibi olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَنِ اتَّبَعَنِ *"Ve bana tâbi olanlar..."* buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî** kesre ile yetinip, **Hz. Osman Mushafı**'na ittibâ ederek, yâ harfini hazfedip مِنِ اتَّبَعَنِ şeklinde; diğer kıraât imamları ise, kelimenin aslını gözeterek مَنِ اتَّبَعَنِى şeklinde okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdenin başında مَنْ lafzı, O'nun أَسْلَمْتُ ifâdesindeki tâ harfine atfedildiği için, mahallen merfûdur. Yani mâna, "Bana tâbî olan da, kendisini Allah'a teslim etmiştir" şeklindedir.

İmdi şayet, "Cenâb-ı Hak: أَسْلَمْتُ اَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِ değil de, niçin أَسْلَمْتُ وَمَنِ اتَّبَعَنِ buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Söz O'nun وَجْهِىَ لِلّٰهِ ifâdesiyle uzayınca, (araya bu söz girince), bu ifâde muttasıl zamirin te'kidi yerine geçmiş olur. Şayet meselâ, أَسْلَمْتُ اَنَا وَزَيْدٌ "Ben, evet ben ve Zeyd teslim olduk!" denilmeyip de, أَسْلَمْتُ وَ زَيْدٌ "Teslim oldum, Zeyd de..." denilmiş olsa güzel olmaz, doğru olmaz. Ama أَسْلَمْتُ الْيَوْمَ بِالْشِرَاحِ صَدْرٍ وَمَنْ جَاءَ مَعِى "Bugün ben ve beraberimde gelenler, gönül rahatlığıyla teslim olduk" denilirse, doğru ve güzel olur.

Sonra Hak Teâlâ: وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ *"Kendilerine kitap verilenlerle ümmîlere de de ki: "İslâm'a girdiniz mi?"* buyurmuştur. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, Hz. Muhammed'in dinine muvafık olmayan, uymayan kimselerin tamamını kapsamaktadır. Bu böyledir, çünkü onların bir kısmı, yahudi ve hristiyanlar gibi kitap ehli olma davalarında ister haklı olsunlar, isterse davalarında mecûsiler gibi yalancı olmuş olsunlar, ehl-i kitaptırlar; onların bir kısmı ise, ehl-i kitaptan değillerdir ki,bunlar da putlara tapan müşriklerdir.

İKİNCİ MESELE

Ümmî Kelimesinin Mânâsı

Şu iki sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, müşrik Arapları "ümmî" diye tavsif etmiştir:

a) Onlar ilâhî bir kitâba sahip olduklarını iddiâ etmedikleri için, okuma ve yazma bilmeyen kimselere teşbih edilerek, **ümmî** diye tavsif edilmişlerdir.

b) Bundan murad, onların okuyup yazması olan kimselerden olmayışlarıdır. Bu okuyup yazmama işi, onların gâlip sıfatlarıdır. Onların içinde okuyup yazması olanlar bulunsa bile, bu onlar arasında pek nadir olan bir husustur. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyet, Hak Teâlâ'nın: فَإِنْ حَاجُّوكَ *"Eğer seninle mücadele ederlerse..."* buyruğunun, bütün kâfirler hakkında umûmî bir ifâde olduğunu gösterir. Çünkü, kendilerine bir kitap indirildiğini kabul edenler, O'nun: *"Kendilerine kitap verilenler..."* tavsîfinin; kitabı olmayanlar da, O'nun "ümmîler.." tavsîfinin muhtevasına dahildirler.

Sonra Cenâb-ı Hak: ءَأَسْلَمْتُمْ *"İslâm'a girdiniz mi?"* buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki istifhâm hemzesi, istifhâm-ı takrîrîdir. Bundan maksat, teslim olmayı emirdir.

Nahivciler şöyle demişlerdir: Hak Teâlâ emri, istifham şeklinde getirmiştir. Çünkü bu ifâde, fiilin yapılmasını isteme, buna davet etme hususunda bir emir gibidir. Ancak, emri bir istifham cümlesiyle ifâde etmedeki mânâ daha çoktur. Bu da, muhatabın inatçı olduğunu, insaftan uzak bir kimse olduğunu anlatmaktır. Çünkü âdil ve insaflı kimseye bir hüccet ve delil izhâr edilince, hiç beklemeksizin hemen o anda onu kabul eder. Bu senin, meseleyi kendisine iyice izâh edip, her türlü açıklamayı yapmış olduğun kimseye, هَلْ فَهِمْتَهَا "Meseleyi anladın mı?" demen gibidir. Çünkü bu ifâdede, muhâtabın anlayışının kıt olduğuna bir işâret bulunmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ, içkiyle ilgili âyetin sonunda; فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ *"Vazgeçtiniz değil mi?"* (Maide, 91) buyurmuştur. Bu tabirde onların yasaklanan şeyden vazgeçmek istemediklerine ve ona karşı aşırı bir istek duyduklarına bir işâret bulunmaktadır. Allah Teâlâ daha sonra, فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا *"Eğer İslâm'a girerlerse, muhakkak ki doğru yolu bulurlar"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü İslâm, Allah'ın kendisine ilettiği, hidâyet ettiği şeylere sımsıkı sarılmaktır. Allah'ın hidâyetine sarılan ise, hidâyete ulaşmış olur. Bu ifâdenin, "Eğer İslâm'da sebât ederseniz, âhirette kurtuluşa ve necâta ulaşırsınız" mânasında olması da muhtemeldir.

Sonra, Cenâb-ı Hak: وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ buyurmuştur. Yani, *"İslâm'a girmekten ve sana ittibâ etmekten yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir"* demektir. Bundan maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'i teselli edip, O'nun vazifesinin sadece delilleri tebliğ ederek, onları açıklamak olduğunu anlatmaktır. O, getirmiş olduğu Kur'ân'ı tebliğ edince, üzerine düşeni bihakkın ifâ etmiş olur. Onların kabul edip etmemesi, ona ait bir şey değildir.

Allahu Teâlâ daha sonra: وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ *"Allah, kullarını hakkıyla görendir"* buyurmuştur ki, bu da bir va'ad ve vaîd ifâde eder ve bunun mânâsı da açıktır.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ
الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ
حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler, haksız yere peygamberleri öldürenler ve insanlardan adâleti emredenlerin canına kıyanlar yok mu? Onları çok acıklı bir azâb ile müjdele. İşte onlar öyle kimselerdir ki, yaptıkları, dünyada da, âhirette de boşa gitmiştir. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur"

(Âl-i İmran, 21-22).

Bil ki Allah Teâlâ daha önce, *"Eğer yüz çevirirlerse, o zaman sana düşen sadece tebliğdir"* âyeti ile, İslâm'ı kabul etmeyip yüzçevirenlerin durumunu zikredince, bunun peşinden bu yüzçevirenlerin sıfatlarını getirerek, şü üç sıfatı zikretmiştir:

Allah'ın Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın: إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler"* vasfıdır.

Eğer, "Âyetin zâhiri, onların Allah'ın bütün âyetlerini inkâr ettiklerini ifâde ediyor. Halbuki yahudi ve hristiyanlar böyle değiller. Çünkü onlar, yaratıcı olan Allah'ı, Allah'ın ilmi ve kudreti ile âhireti kabul ederler?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Biz bu sözdeki **"Allah'ın âyetleri"**ni, daha önce bahsedilmiş olan Kur'ân ve Hz. Muhammed mânâsına alabiliriz.

2- Bu tabiri, umûm üzere bırakır ve şöyle diyebiliriz: Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini inkâr eden kimse, Allah'ın bütün âyetlerini inkâr etmiş olur. Çünkü bu hususta tenâkuza düşen kimse, Allah'ın hiçbir âyetine imân etmiş olmaz. Zira eğer o, herhangi bir âyete imân etmiş olsaydı, hepsine imân etmiş olurdu.

İkinci sıfat: Cenâb-ı Hakk'ın: وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Haksız yere peygamberleri öldürenler..."* vasfıdır. Bununla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hasan el-Basrî, âyeti وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ şeklinde okumuştur ki, bu, mübalağâyı, çokça öldürmeyi ifâde eder.

İKİNCİ MESELE

Ebû Ubeyde İbn el- Cerrâh (r.a)'dan şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Ya Resûlallah, Kıyâmet günü en şiddetli azâb görecek olan kimdir?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.s): *"Bir peygamberi veya ma'rufu emredip kötülükten nehyeden bir insanı öldüren kimsedir"* buyurdu, sonra da bu âyet-i kerimeyi okudu. Daha sonra ise şöyle dedi: "Ya Eba Ubeyde, İsrailoğulları günün evvelinde tek bir saatte kırküç peygamber öldürdüler. Bunun üzerine İsrâiloğullarının zâhidlerinden yüzoniki kişi kalkıp, peygamberleri öldürenlere emr-i ma'ruf nehy-i münker yapmışlar, İsrâiloğulları da aynı günün sonunda onların hepsini katletmişlerdir. İşte Allah Teâlâ'nın âyette bahsettiği kimseler bunlardar." Yine o yahudiler, **Yahya İbn Zekeriyya** (a.s)'yi öldürmüş ve **Hz. İsâ**'yı öldürdüklerini iddia etmişlerdir. İşte onların bu sözüne göre, kendilerinin peygamberleri öldürdükleri sâbit olmuştur.

Bu âyet hakkında birkaç sual vardır:

Birinci sual: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'ın âyetlerini inkâr edenler"* vasfı gelecek hükmündedir. Çünkü bu, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında olup da kendileri peygamber öldürmemiş ve adâletle hükmetmemiş kimseler için bir va'îd (tehdid)dir. Öyle ise bu nasıl doğru olur?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Bu, onların ecdâdının âdeti olduğu için, bunun onlara nisbeti de doğru olmuştur. Çünkü onlar da atalarının yolunu tasvip etmiş ve benimsemişlerdir. Yine babanın işi, -oğlu ona razı olup, onun yolunda gittiği zaman- bazan oğluna da nisbet edilir.

2- Onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'i ve mü'minleri öldürmek istiyorlardı. Fakat Allah Teâlâ, onu, onlardan korumuştur. Onlar, bunu çok istedikleri için, peygamber öldürme vasfının mecâzî olarak onlara verilmesi yerindedir. Bu tıpkı "Ateş yakıcı, zehir öldürücüdür" denilmesi gibidir. Yani "Ateşe giren ve zehir içen bulunduğunda, "öldürme", bu ikisinin ayrılmaz vasfı olur" demektir.Bunda da bu, ancak böyle olur.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, peygamberleri öldürmek zaten haksız yere olduğu halde, *"Haksız yere peygamberleri öldürenler.."* demesinin mânâsı nedir?

Cevap: Biz, bunu Bakara sûresinde (Bakara, 61) âyetinin tefsirinde izâh etmiştik. Bundan maksad, onların ne büyük bir günah işlemiş olduklarını göstermektir. Yine onların, peygamberleri öldürmedeki zulümleri ile adâleti gerçekleştirmeyi kastetmiş oldukları da söylenebilir.

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, *"Peygamberleri öldürenler.. ilh."* sözünün zâhirî mânası, onların bütün peygamberleri öldürdüklerini gösterir. Halbuki onların, peygamberlerin ne tamamını, ne ekserisini ve ne de yarısını öldürmedikleri bilinen bir husustur.

Cevap: اَلنَّبِيِّنَ *"Peygamberler"* kelimesinin başındaki harf-i tarif, istiğrâk mânasına değil, ahd mânâsına hamledilmiştir.

Üçüncü sıfat: Cenâb-ı Allah'ın: وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ *"ve insanlar içinde adâleti emredenlerin canına kıyanlar.."* vasfıdır. Bu ifâde ile ilgili bir-iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Sadece **Hamza**, buradaki fiili, elif ile يُقَاتِلُونَ *"savaşırlar"* şeklinde; diğer kıraat imamları ise, وَيَقْتُلُونَ *(öldürürler)* şeklinde okumuşlardır ki, her iki kırâatin mânâsı birdir. Çünkü onlar bazan savaşarak peygamberleri öldürürler, bazan da savaş olmaksızın doğrudan öldürürlerdi. **Ubeyy İbn Ka'b** (r.a), bu âyeti: وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ وَالَّذِينَ يَأْمُرُونَ "Peygamberleri ve adâleti emredenleri öldürenler.." şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: "Bu âyet, korku ve tehlike zamanlarında, emr-i ma'ruf, nehy-i münker (iyiyi yayma, kötülükten sakındırma) yapan kimselerin mertebelerinin, yücelik bakımından peygamberlerin mertebelerinin hemen peşinden geldiğine delâlet etmektedir."

Bir insanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurunda ayağa kalkarak: "Hangi cihâd daha üstündür?" dediği, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de: اَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ *"Cihadın en faziletlisi, zâlim bir hükümdara karşı hakkı söylemektir"* (34) buyurduğu rivâyet edilmiştir.

Bil ki, Allah Teâlâ onları, bu üç sıfatla tavsif ettiği gibi, onları üç yönden de tehdid etmiştir:

Birinci tehdid: Allah'ın: فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ اَلِيمٍ *"Onları çok acıklı bir azab ile müjdele.."* ifâdesidir. Bununla ilgili iki mesele vardır:

---

(34) İbn Mâce, fiten, 20 (II/1329).

BİRİNCİ MESELE Bu ifâde, âyetin başındaki إِنَّ edatının haberi olduğu halde, cezâ ve cevap mânâsında olduğu için başına 'fâ' harfi gelmiştir. İfâdenin takdiri مَنْ يَكْفُرْ فَبَشِّرْهُمْ *"Kim inkâr ederse.. onları müjdele.."* şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Bu ifâde, mecâzî mânâya hamledilmiştir. Bu da, o kimseleri azâbla korkutmanın, itaatkâr kimseleri nimetlerle müjdeleme yerine geçmiş olmasıdır. "Müjdeleme" hakkındaki açıklamamız, فَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde geçmişti.

İkinci tehdid: Hak Teâlâ'nın: أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"İşte onlar öyle kimselerdir ki, yaptıkları dünyada da âhirette de boşa gitmiştir"* buyruğudur. Bil ki Cenâb-ı Hak bu âyetle, kâfirlerin iyi amellerinin, mükâfaatlarının dünya ve âhirette boşa gideceğini beyân buyurmuştur. Bunların dünyada boşa çıkması, medhedilecek yerde zem, senâ edilecek yerde lânet edilmesi ile olur. Yine bu dünyada boşa gitmenin manasına, öldürülmeleri, esir alınmaları, mallarının ganimet, kendilerinin köle olması gibi, o yahudilerin başına gelen apaçık zilletler de girer. Amellerinin boşa çıkması, sevabın ikâba dönüştürülmesi ile olur.

Üçüncü tehdid: Allah Teâlâ'nın: وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ *"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur"* ifâdesidir. Bil ki Allah Teâlâ, ilk tehdidi ile onlar için elem ve kötülük sebeplerinin toplandığını, ikincisi ile menfaat yollarının onlara tamamen kapandığını, bu üçüncü tehdid ve vaîd'i ile de, onlar için bunların, hiçbir yardımcıları ve koruyucuları olmayacak şekilde vukû bulacağını göstermiştir. Allah en iyisini bilir.

★ ★
★

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَىٰ كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّىٰ
فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُم مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ
وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِم مَّا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾ فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَّا رَيْبَ فِيهِ
وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

"Kitaptan kendilerine bir nasip verilmiş olanları görmedin mi ki, aralarında hakem olsun diye Allah'ın kitabına çağırılıyorlar da, sonra onlardan bir zümre (o kitaba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi adet edinmiş kimselerdir. Bunun sebebi şudur: Onlar, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak" dediler. Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır. Onları, (kopmasında) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız ve kendilerine haksızlık edilmeyerek herkese kazandığı tastamam ödendiği zaman (halleri) nice olacak?"

(Âl-i İmran, 23-25).

Bil ki, Cenâb-ı Allah: *"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, kendimi Allah'a teslim ettim"* (Âl-i İmran, 20) diyerek, bu yahudi milletinin küfürdeki inadlarına dikkat çekince, bu âyette de onların inadlarının ileri derecede olduğunu açıkladı. Çünkü onlar, inandıklarını iddia ettikleri kitaba, yani Tevrât'a uymaya davet edildiklerinde, azgınlık gösterip, arkalarını dönüyorlar. Bu, onların son derece inadcı olduklarını gösterir.

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki *"Kitaptan kendilerine bir nasib verilmiş olanları görmedin mi..."* ifâdesi, bütün ehl-i kitabı içine alır. Şüphesiz ki bu, zemm (kınama) için gelmektedir. Fakat bir başka delil, ehl-i kitap'tan herkesin böyle zemme müstehak olmadığını göstermektedir. Çünkü Allah Teâlâ: *"Ehl-i Kitap içinde ayakta dikilen bir topluluk vardır ki onlar gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar"* (Âl-i İmran, 113) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki *"Kitaptan kendilerine bir nasib verilmiş olanlar..."* ifâdesinde geçen "Kitap"tan murad, Kur'ân'dan başka bir kitaptır. Çünkü Allah Teâlâ o kitabı kâfir olan yahudi ve hristiyanlara izâfe etmiştir. Durum böyle olunca, o kitabın, onların hak olduğuna ve Allah katından geldiğine inandıkları kitap mânasında anlaşılması gerekir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında Âyetin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü olarak birkaç rivâyet zikredilmiştir:

1- **İbn Abbas** (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, yahudilerden bir kadın ile bir erkek zinâ ettiler. Bunlar, asâlet sahibi âilelerden idiler. Tevrat'ta da zinânın cezası olarak recm (taşlanarak öldürülme) hükmü var idi. Asîl oldukları için onları recmetmeyi istemediler ve o ikisinin meselesinde, recmi bırakmaya, onun şeriâtında recmi terk etmeye bir ruhsat olur ümidi ile Hz. Peygamber (s.a.s)'e başvurdular. Hz. Peygamber (s.a.s) de recmedilmelerine hükmedince, bunu kabul etmediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.s): "Sizinle benim aramda Tevrat hakem olsun. Çünkü onda recm hükmü vardır. Sizin en bilgiliniz kimdir?" dedi. Onlar, **Abdullah b. Sûriya el-Fedekî"** dediler. Onu getirip bir de Tevrât getirdiler. **Abdullah İbn Sûriya,** Tevrât'taki recm âyetine gelince, elini onun üzerine koyup gizlemek istedi. Bunun üzerine **Abdullah b. Selâm** (r.a), "Yâ Resûlallah, recm âyetinin yeri geçti" diye haber verdi. Bunun üzerine o elini kaldırdı ve recm âyetini buldular. Hz. Peygamber (s.a.s) de, o kadın ile erkeğin recmedilmelerini emretti. Allah'ın lâneti üzerlerine olasıca yahudiler, bundan dolayı son derece gazablandılar. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah bu âyeti indirdi.

2- Hz. Peygamber (s.a.s) yahudilerin midraslarına[35] girmişti. Orada, yahudilerden bir grup bulunmaktaydı. Peygamberimiz (s.a.s) onları İslâm'a davet etti. Bunun üzerine onlar, "Sen hangi din üzeresin?" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s), "**İbrahim** ümmeti üzereyim.." cevabını verdi. Onlar da "**İbrahim** bir yahudi idi" dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) "Öyle ise Tevrat'a gelin " dedi. Onlar buna yanaşmayınca Cenâb-ı Allah bu âyet-i kerimeyi indirdi.

3- Hz. Peygamber'in peygamberliğinin alâmetleri Tevrât'ta zikredilmiş, O'nun peygamberliğinin sıhhatine delâlet eden deliller de, aynı zamanda orada bulunmaktaydı. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), onları Tevrât'a ve Tevrat'ta kendisinin peygamberliğine delâlet eden sözlere davet etti. Ama onlar

(35) Midras: Yahudilerin Tevrat okudukları yere denir (Ç).

bundan kaçındılar. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi. Buna göre mâna şöyle olur: "Onlar, kitapları olan Tevrat'ın hükmüne icâbet etmekten kaçındıkları için, onların, senin kitâbın Kur'ân'a muhalefet etmelerine şaşma! İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"De ki: "Eğer doğru kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin de onu okuyun!"* (Âl-i İmran, 93) buyurmuştur. Bu rivâyete göre işte bu âyet, Tevrât'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin gerçekliğine ve doğruluğuna dair delillerin bulunduğuna delâlet etmektedir. Çünkü onlar Tevrât'ta, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sıhhatine delâlet edecek delillerin bulunmadığını bilselerdi, Tevrât'ta bulunan şeyleri çarçabuk ortaya koymaya yönelirlerdi. Ancak ne var ki onlar bunu gizlemişlerdir.

4- Bu hüküm, yahudi ve hristiyanlar hakkında umûmî bir hükümdür. Bu böyledir, çünkü Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden deliller, Tevrât ve İncil'de mevcut idi. Onlar da Tevrât ve İncil'in hükmüne davet olunmuşlar, ama onlar bunu kabulden kaçınıp diretmişlerdi.

Cenâb-ı Hakk'ın نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ *"Kitaptan bir nasib"* sözünün mânâsı, "Kitabın ilminden bir nasib" demektir. Çünkü bu ifâdeyi zâhirine göre ele alırsak, onların hepsine de verilmiş olduğu anlaşılır. Halbuki, bu ifâdeden maksat onların âlimleridir ki, Kitâb'ın hükmüne davet edilenler de bunlardır. Çünkü kitâbı bilmeyen kimseler, kitâba davet edilip çağırılmazlar...

Hak Teâlâ'nın: يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ *"Allah'ın kitabına çağırılıyorlar"* buyruğu hakkında iki görüş vardır:

Birinci görüş: İbn Abbas ve **Hasan el-Basrî** (r.a)'nin görüşüdür ki, buna göre buradaki "kitap" lafzından maksat Kur'ân'dır.

Buna göre şayet, "Onlar, kendisini tasdik edip de inanmadıkları bir kitâbın hükmüne nasıl davet edilirler?" denilirse, biz deriz ki: Onlar, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından bir kitap olduğunu gösteren deliller getirildikten sonra O'nun hükmüne çağırılmışlardır.

İkinci görüş: Müfessirlerin pek çoğunun görüşüdür. Buna göre buradaki "kitap" sözünden maksat Tevrât'tır. Bu görüşte olanlar şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

a) Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda zikredilen rivâyetler, yahudilerin, Tevrât'ın hükmünü tatbik etmeye çağırıldıklarına, fakat onların bu davetten imtinâ edip kaçındıklarına delâlet etmektedir.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), onların inâd edip hakkı kabul etmeyişlerine taaccüb etmiştir. Taaccüb, onların sıhhat ve doğruluğuna inandıkları ve hak

olduğunu kabul ettikleri kitabın (Tevrat'ın) hükmünü kabul etmedikleri zaman söz konusudur.

c) Bu, âyetten önceki ifâdelere uygun düşen bir görüştür. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, peygamberinin görevinin sadece tebliğ olduğunu beyân edip; delillerin apaçık meydanda olmasına rağmen, peygamberine, onların O'nu yalanlamak konusunda söylediklerine karşı sabrı tavsiye edince, onların sıhhatine inandıkları bizzat kendi kitaplarına karşı büyüklenme ve inatlaşma yolunu tutup, böylece de Tevrat'ta Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden delilleri gizlediklerini beyân buyurmuştur. Bu da, onların son derece katı bir taassub içinde bulunduklarını ve hakkı kabulden uzaklaştıklarını gösterir.

Hak Teâlâ'nın: لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ *"Aralarında hakem olsun diye"* buyruğunun mânası, "Kitap, aralarında hükmetsin diye" şeklindedir. Hükmetmenin kitâb'a nisbet edilmesi, meşhur bir mecâzdır. Bu ifâde meçhûl sîgasıyla لِيُحْكَمَ "Hükmolunsun.. diye" şeklinde de okunmuştur.

Keşşâf sâhibi şöyle der: "Hak Teâlâ'nın: لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ buyruğu, söz konusu ihtilâfın, onlarla Hz. Muhammed (s.a.s) arasında bulunduğunu değil de, onların kendi arasında bulunmasını gerektirir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu dâvet esnasında, onlardan bir kısmının bu dâveti kabul etmediklerini bildirmiştir ki bunlar, İsrâiloğullarının "âlimler" olduklarını iddiâ edip öne sürdükleri başkanlarıdır."

Cenâb-ı Hak sonra: وَهُمْ مُعْرِضُونَ *"Onlar yüz çeviren kimselerdir"* buyurmuştur ki, bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Arkalarını dönenler başkanlar ile âlimlerdir. Yüz çevirenler ise, bunların dışındakilerdir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sonra âlimler sırt çevirince, halk da, âlimlerinin sırt çevirmiş olmasından dolayı, Hz. Muhammed'i kabul etmekten yüz çevirmişlerdir.

b) Hem sırtını dönüp, hem de yüz çevirenler tek bir zümredir. Buna göre mânâ, "Onlar söz konusu olan bu mesele hususundaki delilleri dinlemeyip arkalarını dönmüşler; diğer mesele ve elde etmek istedikleri hususlar konusunda da, diğer hüccetleri dinlemekten yüz çevirmişlerdir" şeklinde olur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Sen, onların sadece bu meseleye sırt çevirdiklerini zannetme! Bilâkis onlar, herşeyden yüz çevirip, kabûle yanaşmazlar.

Cenâb-ı Hakk'ın: ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَاتٍ *"Bunun sebebi şudur: Onlar, "Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak"*

dediler'' sözüne gelince, bu ifâdenin tefsiri konusundaki açıklamalarımız Bakara sûresindeki وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّامًا مَعْدُودَةً (Bakara, 80) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Âyetin mâkabliyle münâsebeti şöyledir: Allahu Teâlâ önceki kısımda, *''Sonra da onlardan bir zümre (o kitâba) arkalarını dönüyorlar. Onlar, yüz çevirmeyi âdet edinmiş kimselerdir''* buyurunca, bu âyette de, bu sırt dönme ve yüz çevirmenin, sırf onların, *''Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır''* demiş olmaları ile meydana geldiğini belirtmiştir.

Cübbâî şöyle demektedir: "Bu âyette, cehennemliklerin cehennemden çıkarılacaklarını söyleyenlerin görüşlerinin bâtıl ve yanlış olduğuna bir delâlet bulunmaktadır. Çünkü, eğer bu husus Ümmet-i Muhammed hakkında doğru olursa, aynı şekilde diğer ümmetler hakkında da doğru olur. Eğer bu diğer ümmetler hakkında sabit ve doğru olursa, bunu söyleyen yalancı olmaz ve aynı zamanda kınanmaya müstehak olmaz.. Cenâb-ı Hak bu hususu kınamak için zikredince, cehennemliklerin cehennemden çıkacaklarına dair verilen hükmün yanlış bir hüküm olduğunu anlamış oluruz."

Ben de derim ki: Onun böyle bir sözü söylememesi gerekirdi. Çünkü onun mezhebine göre affetmek, Allah için güzel ve câiz olan bir hususdur. Durum böyle olunca, bu ümmetin affedilmiş olmasından, diğer ümmetlerin de affedileceği neticesi çıkmaz..

Biz böyle bir şeyin gerektiğini kabul etsek bile, fakat siz niçin, "Fâsıkın cehennemden çıkarılacağını söyleyen kimselerin zemmedileceğini" söylediniz? Daha doğrusu burada bundan başka şu izahlar da bulunmaktadır:

a) Onlar belki de, fâsıkın azâb müddetinin kısa ve az olacağı hususunda kat'î konuştukları için söz konusu zemmi hak etmişlerdir. Çünkü rivâyet edildiğine göre onlar, "Bizim azâb göreceğimiz müddet, yedi gündür" diyorlardı. Onlardan bazıları da, "Daha doğrusu, buzağıya tapma müddeti olan kırk gecedir" diyorlardı.

b) Onlar dinin esasları hususunda gevşek davranıyorlar ve: "Bizden bir hatanın sâdır olduğu kabul edilse bile, bizim azâbımız az olacaktır" diyorlardı. Bu yanlıştır, çünkü bize göre tevhîd, nübüvvet ve âhiret hususunda hatalı davranan, yanlış inanan kimsenin azâbı ebedîdir. Çünkü o kâfirdir; kâfirin de azâbı ebedî ve daimîdir.

c) Onlar: *''Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak''* dedikleri zaman, Hz. Muhammed'i yalanlamayı önemsiz bir iş kabul ettiler ve bunun,

cezânın artmasında bir tesiri olmadığına inandılar. Böylece de bu, Hz. Muhammed'i apaçık bir biçimde yalanlama olmuştur. Bu ise küfürdür; şüphe yok ki küfründe ısrârlı olan kâfirin azâbı da ebedîdir. Durum, bizim söylediğimiz gibi olduğuna göre, **Cübbâî**'nin bu âyeti hüccet getirmesi zayıf bir durumdur. Bu hususta tafsilatlı açıklama, Bakara sûresinde (80. âyetinde) geçmişti.

Cenâb-ı Allah: وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَاكَانُوا يَفْتَرُونَ *"Uydurdukları bu şey, dinleri hususunda onları yanıltmıştır"* buyurmuştur. Bil ki âlimler, buradaki *"Uydurdukları şey"*den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu, onların *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 8) şeklindeki sözleridir denilmiştir. Yine bunun, onların, *"Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacaktır"* şeklindeki sözleri olduğu da söylenmiştir. Bazıları da: "Onları, Hz. Muhammed'e, "Biz hak üzereyiz, sen ise bâtıl üzere.." demeleri aldatmıştır" demiştir.

Allahu Teâlâ: فَكَيْفَ إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ لَارَيْبَ فِيهِ *"Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?"* buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: Allahu Teâlâ onların içinde bulundukları cehâlet sebebiyle aldanışlarını anlattıktan sonra, cehâletin tamamiyle ortadan kalkacağı ve aldanışların ortaya çıkacağı bir günün mutlaka geleceğini beyân edip, *"Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman nice olacak?"* buyurmuştur. Bu sözde bir hazif vardır ve takdiri "onların durumları ve halleri nice olacak?" şeklindedir. كَيْفَ (= nasıl, nice) kelimesi kendisine delâlet ettiği için "hal" kelimesi hazfolunur. فَكَيْفَ لَوْزَارَنِي كُنْتُ أُكْرِمُهُ وَهُوَ لَمْ يَزُرْنِي "O, beni ziyaret etmemiş olsa bile, ben ona ikram ederim. Ya beni ziyaret etseydi nasıl olurdu?" dersin. Yani كَيْفَ حَالُهُ إِذَا زَارَنِي "Beni ziyaret etseydi, hali nasıl olurdu?" demektir. Şunu bil ki bu hazif, nefsi, o kişinin "ziyaret etseydi" ifâdesindeki bütün ikrâm ve izzet çeşitlerini ve bu âyette de bütün azab çeşitlerini araştırıp hatırlamaya sevkedeceği için, daha fazla belâgatı ifâde etmektedir.

Hak Teâlâ: إِذَا جَمَعْنَاهُمْ لِيَوْمٍ *"Onları bir gün için topladığımız zaman..." buyurmuş,* فِي يَوْمٍ "Bir günde..." buyurmamıştır. Çünkü bundan murad لِجَزَاءِ يَوْمٍ "cezalandırılacakları bir gün için", veya لِحِسَابِ يَوْمٍ "hesaba çekilecekleri bir gün için..." mânasıdır. Böylece, muzaaf olan kelime düşürülmüş, lam harf-i cerri, düşen bu kelimeye delâlet etmiştir.

Ferrâ, "lâm harfinin, mahzuf bir işle ilgili olduğunu" söyler. Sen جُمِعُوا لِيَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar perşembe günü için toplandılar" dediğinde, bunun mânası, جُمِعُوا لِفِعْلٍ يُوجَدُ فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar, perşembe günü olan bir iş için toplandılar" demektir. Fakat جُمِعُوا فِي يَوْمِ الْخَمِيسِ "Onlar, perşembe gününde

toplandılar" dediğinde, herhangibir "iş" takdir etmemiş olursun. Yine malumdur ki, bu hesap gününün faydası, insanlara hakettiklerini vermek ve sevâba nâil olanlar ile cezaya müstehak olanlar arasındaki farkı göstermektir.

Âyetteki لاَرَيْبَ فِيهِ sıfatı, "kendisinde şek olmayan" mânasındadır.

Âhirette Hiç Kimseye Zulmedilmez

Cenâb-ı Hak: وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ *"Herkese kazandığı tastamam ödendi(ği zaman).."* buyurmuştur. Eğer sen مَا كَسَبَتْ *"kazandığı"* ifâdesini, kulun iş ve ameline hamledersen, sözde bir hazif bulunmuş olur ki bunun takdiri de وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ جَزَاءَ مَا كَسَبَتْ مِنْ ثَوَابٍ اَوْعِقَابٍ "Herkese kazandığı sevap veya ikâbın karşılığı verilecektir" şeklindedir. Eğer sen *"kazandığı"* ifâdesini, sevap ve ikâb mânasında alırsan, böyle bir takdire gerek kalmaz.

Allahu Teâlâ sonra: وَهُمْ لاَ يُظْلَمُونَ *"Kendilerine haksızlık edilmeyecek"* buyurmuştur. Binâenaleyh onların itaatlarının sevabı eksiltilmez ve günahlarının cezası da arttırılmaz.

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın: *"Herkese kazandığı tastamam ödendi(ği zaman)..."* buyruğunu, bazıları va'îd-i ilâhiye delil getirirlerken, aynı şekilde "ehl-i kıble olan büyük günah sahiplerinin cehennemde ebedî kalmayacaklarını" söyleyen ehl-i sünnet âlimleri de bu ifâde ile istidlâl etmişlerdir. Birinciler şöyle demişlerdir: "Şüphe yok ki büyük günah sahibi, işlediği o günah sebebi ile cezayı hak etmiştir. Âyet-i kerime ise, herkese amelinin ve kazandığı şeylerin karşılığının tastamam verileceğine delâlet etmektedir. Bu, büyük günah sahibine cezanın ulaşmasını gerektirir."

Biz buna şöyle cevap veririz: Bu istidlâl, umûmî ifâdeler cümlesindendir. Biz daha önce, Mu'tezile'nin umûmî ifâdelere tutunmasından bahsetmiştik.

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demektedirler: "Mü'min, muhakkak ki imanın sevabını haketmiştir. Binâenaleyh, *"Herkese kazandığı tastamam ödendiği (zaman)"* âyetinden dolayı, bu sevabın kendisine tastamam verilmesi gerekir. Bu kulun, önce cennette sevâbının ödenip, daha sonra ceza yurdu cehenneme atılması icmâ ile bâtıldır."

Yahut da şöyle denilir: "Kul önce cehennemde cezâlandırılır. Sonra da, içinde ebedî kalmak üzere, sevap yurdu cennete geçirilir.." Bizim, ulaşmak istediğimiz netice de işte budur.

Eğer, "Onların imanlarından elde ettikleri sevabın, günahlarının cezası ile boşa gittiğinin söylenmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu,

bâtıldır. Çünkü biz "ihbat" (sevapların, günahlar yüzünden boşa gitmesi) görüşünün imkânsız olduğunu Bakara sûresinde açıklamıştık (Bakara, 17. âyette) Yine biz zarûrî olarak biliyoruz ki, yetmiş senelik tevhîdî inancın sevabı, bir yudum içkinin günahından çok fazladır. Bu konuda bizimle tartışan kimse, boşuboşuna inadlaşmış olur. "İhbat"ın doğru olduğunu kabul etsek bile, bir yudum içki içmenin günahı ile imanın bütün sevabının düşmesi imkânsızdır. **Yahya İbn Muaz** (r.h) şöyle derdi: "Bir anlık imanın sevabı, yetmiş yıllık küfrü düşürür. O halde, yetmiş yıllık imanın sevabının bir anlık günahın cezası ile düşeceği nasıl düşünülebilir?" Şüphe yok ki bu açık bir sözdür.

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ
وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ
فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

"De ki: "Allahım, Ey mülkün sahibi, sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın. Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçaltırsın. Hayır, yalnız senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye hakkıyla kâdirsin. Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın. Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın. Sen, dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin"

(Âl-i İmran, 26-27).

قُلِ اللَّهُمَّ Âyetinin Mâkabliyle Münasebeti

Bil ki Hak Teâlâ tevhîd'in, nübüvvetin ve İslâm dininin doğruluğunun delillerini zikredip, sonra Peygamberine (s.a.s): *"Eğer seninle mücâdele ederlerse, (şöyle) de: "Ben, bana tâbî olanlarla birlikte, kendimi Allah'a teslim etmişimdir"* (Âl-i İmran, 20) deyip; daha sonra, O'na karşı çıkan ehl-i kitabın sıfatlarından Allah'ı inkâr etme ve peygamberler ile sâlih kişileri haksız yere öldürmeyi zikredip, *"Kitaptan kendilerine bir nasîb verilmiş olanları görmedin*

mi...'' (Âl-i İmran, 23) âyetinde onların son derece inadcı ve isyankâr olduklarını anlatıp, *''Cehennem bize ancak sayılı günlerde dokunacak''* (Âl-i İmran, 24) âyeti ile, ne kadar büyük bir aldanış içinde olduklarını ifâde edip, daha sonra da *''Onları, (vukuunda) hiç şüphe olmayan bir günde topladığımız zaman halleri nice olacak!''* diyerek onlar hakkında ilahî tehdidini zikredince, Hz. Muhammed (s.a.s), O'nun ve O'na tâbi olanların yolunun, bu inadcı ve azgın kâfirlerin yolundan farklı olduğunu gösteren duâ ve tesbihlerde bulunmasını emretmiş, Allah'ı nasıl yüceltеceğini, nasıl ta'zim edeceğini O'na nasıl dua ve talepte bulunacağını öğreterek: قُلِ اللّٰهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ *''De ki: ''Allahım, Ey mülkün sahibi...''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَللّٰهُمَّ Lafzı Hakkında Bilgi

Nahiv âlimleri, اَللّٰهُمَّ lafzı hakkında ihtilâf etmişlerdir. **Halil** ve **Sibeveyh** bu lafzın, يَا اَللّٰهُ (Ey Allah) manasında olup, sondaki şeddeli ''mim'' harfinin ise nidâ edatının yerini tuttuğunu söylemişlerdir.

Ferrâ'ya gelince, bu lafzın aslının, يَا اَللّٰهُ أُمَّ بِخَيْرٍ ''Ey Allah'ım, (hakkımda) hayrı dile'' tabiri olduğunu, çok söylendiği için nidâ edâtı ile أُمَّ kelimesinin hemzesini Arapların hazfettiklerini, böylece bu cümlenin اَللّٰهُمَّ şekline dönüştüğünü söylemiştir. Bunun bir benzeri de, Arapların هَلُمَّ ''gel'' sözleridir. Bu sözün aslı هَلْ dir. Buna, أُمَّ kelimesi bitişerek هَلُمَّ şeklini almıştır.

Halil ile **Sibeveyh**'in, **Ferrâ**'nın görüşünün yanlışlığına dair delilleri şunlardır:

1- Eğer durum, **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı,arada bir atıf harfi olmaksızın, اَللّٰهُمَّ افْعَلْ كَذَا ''Allah'ım, şöyle yap'' denilemezdi. Çünkü bunun takdiri, meselâ يَا اَللّٰهُ أُمَّنَا وَغْفِرْ لَنَا ''Allah'ım, hayrımızı dile ve bizi bağışla'' şeklindedir. Halbuki, ''Allahümme'' kelimesinden sonra atıf harfi getiren hiçbir kimse görmedik.

2- Bu, **Zeccâc**'ın delilidir: Şayet durum **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı, bu ifâdenin aslına göre de söylenmesi câiz olur ve يَا اَللّٰهُ أُمَّ denilebilirdi. Nitekim وَيْلٌ أُمِّهِ ''Yazıklar olsun'' denilir. Bu ifâde aslı üzere kullanılarak وَيْلُمِّهِ da denilir.

3- Eğer durum **Ferrâ**'nın dediği gibi olsaydı, nidâ harfi hazfedilmiş olur ve يَا اَللّٰهُمَّ denilmesi de câiz olurdu. Bu câiz olmadığına göre, **Ferrâ**'nın görüşünün yanlış olduğunu anlarız.

Aksine biz diyoruz ki: Nidâ harfinin bulunması gerekir. Nitekim يَا اَللّٰهُ اِغْفِرْلِي ''Ya Allah, beni bağışla'' da denilir.

Ferrâ bütün bunlara şöyle diyerek cevap verir: Birinci görüşünüz zayıftır. Çünkü يَا اَللّٰهُ أُمَّ ifâdesi, يَا اَللّٰهُ اقْصِدْ ''Allah'ım kastet, dile'' mânâsındadır.

Eğer bunun mânâsı, يَا اللّٰهُ وَاغْفِرْ şeklinde olsaydı, bu durumda ma'tuf, ma'tûfun aleyhten başka birşey olurdu. Böylece de istenen şey ikiye çıkmış olurdu: Birisi, onun اُمَّنَا '(hayrımızı) dile' sözü; ikincisi ise وَاغْفِرْلَنَا "Bizi bağışla" sözüdür. Fakat biz atıf harfini hazfettiğimiz zaman, onun اُمَّنَا sözü اِغْفِرْ لَنَا sözünün bir açıklaması olmuş olur. Böylece de her ikisi ile taleb edilen şey, tek bir şey olmuş olur ve bu daha te'kidli olur. Kur'ân'da bunun benzerleri çoktur.

İkinci görüşünüz de zayıftır. Çünkü bize göre bunun aslı, يَا اللّٰهُ اُمَّنَا "Ey Allah, hayrımızı dile" ifâdesidir. Bunun aslı üzere kullanılabileceğini kim inkâr ediyor. Yine pek çok lafızda, fer'in aslın yerini tutması câiz değildir. Baksana, **Halil** ile **Sibeveyh**'e göre, مَا اَكْرَمَهُ "O, ne kerimdir!" ifâdesinin mânâsı, اَيُّ شَيْءٍ اَكْرَمَهُ "Hangi şey onu böylesine kerim yaptı?" şeklindedir. Sonra taaccüb mânası sadedinde aslının bu şekilde olduğunu iddia ettikleri bu söz, hiç kullanılmamıştır. اَللّٰهُمَّ lafzında da böyledir.

Üçüncü görüşünüz de zayıftır. يَا اَللّٰهُمَّ denilemiyeceğini kim kabul ediyor?" **Ferra** bu hususta şu şiiri nakletmiştir:

وَمَا عَلَيْكِ اَنْ تَقُولِى كُلَّمَا / سَبَّحْتِ اَوْ صَلَّيْتِ يَا اَللّٰهُمَا

"Sana düşen, her tesbih ettiğinde veya her duâ ettiğinde "Ey Allah'ım" demendir."

Ferrâ sözüne devamla, "Basralıların "Bu, meşhur bir şiir değildir" şeklindeki sözlerinin neticesi, nakli yalanlamaya götürür. Biz bu kapıyı açarsak, dil ve nahiv namına hiç bir şey tenkidden hali kalamaz. Muarızımızın, "harf-i nidânın zikredilmesi lâzımdır" şeklindeki görüşüne cevap olarak da şunu söyleyebiliriz: Nidâ harfi bazan hazfedilebilir. Nitekim, Cenâb-ı Hak da: يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدِّيقُ اَفْتِنَا *"Yusuf, ey çok doğru sözlü, bize fetva ver"* (Yusuf, 46) âyetinde de يَا nida harfini hazfetmiştir. Binâenaleyh böyle bir hazfin sadece bu isme tahsis edilmiş olması da uzak bir ihtimal sayılmaz" demiştir.

Ferrâ daha sonra, Basralıların görüşünün yanlışlığına şu delilleri de getirmiştir:

a) Biz bu tabirdeki mîm harfinin, nidâ harfinin yerine getirilmiş olduğunu söylersek, nidâyı münâdâdan sonraya bırakmış oluruz ki, bu kesinlikle caiz değildir. Çünkü, hiçbir zaman اَللّٰهُ يَا denilemez. Halbuki sizin görüşünüze göre, durum böyle olmaktadır.

b) Eğer bu harf, nidâ harfinin yerini tutmuş ve onun yerine getirilmiş

olsaydı, bunun aynısının diğer isimlerde de yapılması caiz olurdu, يَا زَيْدُ ve يَا بَكْرُ denilebildiği gibi, زَيْدُمَّ ve بَكْرُمَّ de denilebilirdi.

c) Eğer mîm harfi nidâ harfinin yerine getirilmiş olsaydı, o zaman nidâ harfiyle mîm harfi, aynı anda bir kelimede bulunamazlardı. Ancak ne var ki, bizim kendisiyle istidlâl ettiğimiz şiirde (يَا اَللّٰهُمَّا) mîm harfiyle nidâ harfi aynı anda bulunmuştur.

d) Biz, Arapların, kelimenin başına gelmiş olan, fakat kelimeden başka olan harflerin bir kısmının mânâsını ifâde etmek için, bu mim harfini tam isimlerin başına getirdiklerini görmemekteyiz. Binâenaleyh bu tek lafızda, bunu yapmak, dil konusunda umûmî olan bir kâidenin ve istikrânın hilâfına hükmetmek olur ki bu câiz değildir. Bu konuda söylenebilecek sözün tamamı, işte bundan ibarettir.

İKİNCİ MESELE

مَالِكِ الْمُلْكِ vasfının mansub oluşu hususunda iki görüş vardır:

a) **Sibeveyh**'in görüşüne göre bu, nidâdan ötürü mansubtur. قُلِ اللّٰهُمَّ فَاطِرَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *"De ki: "Allah'ım, ey göklerin ve yerin yaratıcısı!"* (Zümer, 46) âyetinde de durum aynıdır. Bunun, اَللّٰهُمَّ ifâdesinin sıfatı olması câiz değildir. Çünkü اَللّٰهُمَّ isim ve harften meydana gelmiş bir lafızdır. Böyle birleşik bir lafzın sıfat olması mümkün değildir.

b) Bu kelime, **Müberred** ve **Zeccâc**'a göre, müfred münâda'nın sıfatıdır. Çünkü اَللّٰهُمَّ lafzı, sonundaki mîm ile birlikte, başında يَا nidâ edatı bulunan müfred münadâ yerindedir. Sıfatın, nidâ edatının yanısıra kullanılması imkânsız olmadığı gibi, mîm harfinin yanısıra kullanılması da imkânsız değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu Âyetin Nüzul Sebebi

Rivayet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s) **Mekke**'yi fethettiğinde ümmetine **Bizans** ve **Fars İmparatorlukları**'nı da birgün ele geçireceklerini müjdeledi. Bunun üzerine münâfık ve yahudiler, "Olacak şey değil. **Fars** ve **Bizans** krallıkları Muhammed'in eline nasıl geçebilir. Onlar Muhammed'den daha güçlü ve kuvvetli" dediler.

Yine rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hendek Savaşı**'nda, kazılacak hendeğin sınırlarını çizip, her on kişilik gurubun "kırk zira'lık bir yer kazmalarını" söyledi. Müslümanlar hendek kazarken, bir yerde kazmaların gücünün yetmediği tepe gibi bir kaya karşılarına çıktı. Bunun üzerine **Selmân** (r.a)'ı, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gönderdiler, o da durumu haber verdi. Hz. Peygamber (s.a.s), **Selmân**'ın elinden levyeyi alıp, o taşa öyle bir vuruş vurdu ki taş yarıldı ve taştan karanlık gecenin ortasında kandil gibi etrafı aydınlatan

bir şimşek çıktı. Bunun üzerine hem Hz. Peygamber, hem de müslümanlar tekbir getirdiler. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Sanki köpeklerin azı dişi gibi (sıra sıra) **Hîre**'nin köşkleri bana göründü"* dedi. İkinci vuruşunda, *"Bana, rum diyârının kırmızı sarayları göründü"*; üçüncü vuruşta da, *"Bana, San'a'nın sarayları göründ ü"* dedi. *"Ve Cebrâil (a.s) bana, ümmetimin bütün bu milletlere gâlib geleceğini haber verdi, müjdeler olsun"* buyurdu.

Bunun üzerine münâfıklar, "Peygamberinizin asılsız va'adlerde bulunuşuna, **Yesrib** (Medine)'den, **Hîre**'nin köşklerini ve **Kisra**'nın saraylarını size haber verişine ve buraların elinize geçeceğine şaşmıyor musunuz? Halbuki siz şu anda, savaşa çıkmaya bile kâdir olamıyorsunuz ve korkunuzdan hendek kazıyorsunuz" dediler. Bunun üzerine işte bu âyet-i kerime nâzil oldu. Allah en iyisini bilendir.

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, kendisinden, **Fars** ve **Bizans Krallıkları**'nın mülkünü kendisine vermesini istemesini ve Arapların üzerindeki zilleti Fars ve Rumlar üzerine geçirmesini niyâz etmesini emretti. Allah'ın bunu emretmiş olması, Hz. Peygamber'in duasını kabul edeceğine bir delildir. Diğer peygamberlerin durumu da aynıdır. Onlar bir dua etmekle emrolundukları zaman, onların o duaları mutlaka kabul olunurdu.

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Mülk", kudret; "Mâlik" ise, kâdir mânasındadır. "Mâlike'l-mülkü" vasfının mânâsı, kudrete kâdir olan demektir. Binâenaleyh mana, "mahlûkâtın kâdir oldukları şeyler üzerindeki her türlü kudretleri, ancak Allah Teâlâ'nın kâdir kılmasıyla olur. Buna göre O, her kâdiri, gücünün yettiği şeye kudretli; her mâliki de sahib olduğu mülke sahip kılan demektir.

Keşşâf sahibi, "Mâlike'l-mülk"ün; "O, mülkün cinsine sahiptir. Dolayısıyla O, mülk sahiplerinin sahip oldukları şeydeki tasarrufları gibi, mülk cinsinde tasarruf eder" manasında olduğunu söylemiştir. Bil ki Allah Teâlâ, kendisinin mutlak mânâda mâlikü'l-mülk olduğunu beyân edince, bundan sonra bunun teferruatına girip, şu beş şeyi zikretmiştir:

Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufatı

1- O, تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında âlimler çeşitli izahlar yapmışlardır:

Mülkden Nübüvvet Kasdolunmaktadır

a) Bundan murad, nübüvvet ve risâlet mülküdür. Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz, gerçekten İbrâhim soyuna da kitap ve hikmet verdik. Onlara büyük bir mülk bahşettik"* (Nisa, 54) buyurmuştur. Peygamberlik, en büyük mülk mertebesidir. Çünkü âlimlerin diğer insanlar üzerinde, manen; zâlim hükümdarların da zâhiren büyük tesirleri vardır. Peygamberlerin ise hem mânen, hem de maddeten insanlar üzerinde tesiri vardır. Manen tesirleri, her insanın onların din ve şeriâtlarını kabul edip, onun hak olduğuna inanmalarının gerekmesidir. Maddeten olan tesirleri de, insanlar isyan edip hakkı dinlemediklerinde, o insanların ölümü hak etmiş olmalarıdır.

Bazı insanların, kendileri gibi bir insanı Allah'ın peygamber olarak göndermesini imkânsız görmeleri, bu izahı kuvvetlendirir. Böylece Allah Teâlâ, onların *"Allah, bir insanı mı peygamber gönderdi"* (İsra, 94) dediklerini nakletmiş ve *"Eğer onu bir melek yapsaydık, onu da muhakkak bir insan (şeklinde) gösterirdik"* (En'âm, 9) buyurmuştur.

Bazı insanlar da, Allah'ın insan bir peygamber gönderebileceğini kabul etmiş, fakat *"Şu Kur'ân iki memleketin birindeki büyük bir adama indirilmeli değil miydi?"* (Zuhruf, 31) dedikleri, âyette de nakledildiği gibi, "Muhammed, fakir ve yetim birisidir. Bu büyük makam ona nasıl yakışır?" demişlerdir. Yahudiler, "Peygamberlik bizim atalarımıza âittir. Kureyş, nübüvvet ve kitap ehli değildir. Binâenaleyh nübüvvet, Muhammed'e nasıl yakışır?" derlerken; münâfıklar da, *"Yoksa onlar Allah'ın fazlından insanlara verdiği şeylere hased mi ediyorlar"* (Nisa, 54) âyetinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber'in nübüvvetini çekemiyorlardı.

Yine biz, Cenâb-ı Hakk'ın: *"O inkâr edenlere de ki: "Yakında mağlub olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz. O, ne kötü yataktır"* (Âl-i İmran, 12) âyetini tefsir ederken, yahudilerin sayılarının, silâhlarının ve kuvvetlerinin çokluğu ile Hz. Peygamber'e karşı büyüklendiklerini söylemiştik. Sonra, Cenâb-ı Hak, bütün bu zümrelere mülkün yegâne mâlikinin kendisi olduğunu, dolayısıyla da mülkünü istediği kimselere vereceğini beyân etmek suretiyle reddiyede bulunmuş ve, *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* buyurmuştur.

Buna göre şayet, "Siz Allahu Teâlâ'nın, *"Sen mülkü dilediğine verirsin"* buyruğunu, nübüvvet mülkünü vermek mânasına alırsanız, o zaman O'nun *"Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* ifâdesini de, peygamber yapmış olduğu kimseleri, peygamberlikten bazan azleder anlamına hamletmemiz gerekir.

Halbuki, bunun câiz olmadığı bilinen bir husustur'' denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki şekilde cevap verilebilir:

Birinci cevap: Allah Teâlâ peygamberliği bir kimsenin sülalesine verip, sonra da nübüvveti onun neslinden çekip alarak, bununla bir önceki soydan olmayan başka bir insanı şereflendirince, Allah Teâlâ'nın, peygamberliği onlardan çekip almış olduğunun söylenmesi doğru olur. Yahudiler nübüvvetin, mutlaka ve mutlaka, İsrâiloğulları içinde kalacağına inanıyorlardı. Allah Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s)'i nübüvvet ile şereflendirince, ''O nübüvvet mülkünü İsrailoğullarından alıp Araplara verdi'' denilmesi doğru olur.

İkinci cevap: O'nun, *''Mülkü dilediğinden de (geri) alırsın''* buyruğundan maksat, onu verdikten sonra çekip geri alma mânası değil de, onları, o mülkünden mahrum edip onlara o mülkü vermeme mânasıdır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın: *''Allah îman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nûra çıkarır''* (Bakara, 257) âyetidir. Oysa ki bu tabir asla küfür zulmetine düşmemiş olan kimseleri de içine alır...

Yine Allahu Teâlâ, kâfirlerin, peygamberlere (a.s), *''...Yahud mutlaka bizim dînimize döneceksiniz''* (Arâf, 88) dediklerini, o peygamberlerin de, *''Sizin dininize dönmemiz olacak şey değildir, Rabb'imiz olan Allah dilerse başka...''* (Arâf, 89) dediklerini haber vermiştir. Oysa ki peygamberler, hiçbir zaman onların dininde olmamışlardır. Cenâb-ı Hakk'ın: *''Mülkü dilediğine verirsin''* buyruğunu nübüvvet mülkü şeklinde tefsir edenlerin görüşlerinin izahı konusundaki sözün özeti budur.

Mülkten, Makam ve Mal Çokluğu Kasdolunmuştur

b) Mülkden murad, örfde mülk olarak adlandırılan her şeydir. Bu da şu şeylerin tamamından ibarettir:

1- Mal ve makam çokluğu...

Mal çokluğuna gelince, bu ifâdenin içine canlı ve cansız her şey; evler, gelir getiren araziler, tarlalar, ekinler ve nesiller dahildir..

Makam çokluğuna gelince, bu bir kimsenin insanlar nazarında heybetli ve güç sahibi, sözü yerine getirilen ve kendisine itaat edilen bir kimse olmasıyla olur.

2- Bu, bir kimsenin, başkalarının kendisine itaat, emir ve yasakları doğrultusunda hareket etmesinin vâcib olduğu bir mevki ve makamda bulunmasıyla olur.

3- Bu, bir kimsenin, birisi mülkünde kendisiyle münâzaaya girip tartıştığında, tartışmaya giren o kimseyi ezip onu mağlub edebileceği bir makamda bulunmasıyla mümkün olur. Bütün bunların ise, sadece Allah tarafından meydana getirilebileceği bilinen bir keyfiyyettir.

Birinci şıkka gelince: Biz son derece zeki olan topluluklar görüyoruz.. Onlar son derece yorulup, en büyük ilgi ve itinayı göstermelerine rağmen, azıcık mal dahi elde edemiyorlar. Yine biz, gafil ve ahmak olan nice kimseler görüyoruz ki, sayısız derecede mal ve mülke sahiptirler...

Makam elde etmeye gelince, bu daha da açıktır. Çünkü biz nice hükümdar ve yönetici görmekteyiz ki, makam elde etmek uğruna çok büyük mallar harcıyorlar, fakat buna rağmen halkın ve tebaanın gözünde, her gün daha fazla zelil ve hakîr olmaya devam ediyorlar. Durum bazen bunun aksi olabilir. Bu da, insanın gönüllerde büyümesi, kalblerde şecâat ve heybet arzetmesi, kendisine büyük-küçük herkesin boyun eğip inkiyâd etmesi ve uzak-yakın herkesin ona boyun eğmesiyle olur.

İkinci şıkka gelince, ki bu kendisine boyun eğmenin vâcib olmasıdır. Bunun, Allah Teâlâ'nın kullarından bazısını kendisiyle şereflendirdiği malûm olan bir keyfiyyettir.

Üçüncü şıkka gelince, ki bu kendisiyle münâzaa eden kimseyi mağlub edip yenmektir. Bunun da ancak Allah Teâlâ'nın yardım ve tevfikiyle olacağı da herkesçe bilinen bir husustur. Çünkü biz, nice az grupların, Allah'ın izniyle çok ve kalabalık zümrelere gâlip geldiğini müşâhede ettik. İşte şu durumda aklî delille de, Allahu Teâlâ'nın, *"Mülkü dilediğine verirsin"* buyruğunun doğruluğu ortaya çıkmış oldu.

Bil ki, burada Mu'tezile'nin görüşü bulunmaktadır. **Ka'bî** şöyle der: "O'nun, *"Sen mülkü dilediğine verirsin, mülkü dilediğinden de (geri) alırsın"* sözünün mânası irâde ve ihtiyar yoluyla değil, ancak müstehak olma yoluyladır. Böylece Cenâb-ı Hak, mülkü onun hakkını verecek olan kimseye verir; yine onu ancak, Rabb'inin emrine isyan eden kimselerden çekip alır. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Zalimler ahdime nâil olamaz"* (Bakara, 124) âyeti de buna delâlet eder. Yine Cenâb-ı Hak, "Salih kulu" (Tâlût) hakkında, *"Muhakkak Allah onu sizin üstünüze beğenip seçmiştir. Ona ilimce ve vücudca bir üstünlük vermiştir"* (Bakara, 247) buyurmuş ve bunu mülkün sebebi kılmıştır."

Cübbâî de şöyle demektedir: "Bu hüküm, âdil hükümdarlar hakkındadır. Fakat zâlim hükümdarların mülklerinin Allah'ın vermesi ile olması câiz değildir. Hem bu nasıl Allah'ın vermesi ile olur ki. Çünkü Allah Teâlâ, onların melik

olmamalarını gerekli kılmış ve onları bundan men etmiştir. Böylece bizim bu söylediklerimizle, Allah Teâlâ'nın kendilerine hükümdarlık verdiği kimselerin sadece âdil hükümdarlar olduğu, zâlim hükümdarların ise böyle olmadığı sâbit olmuş olur.

Mu'tezile şöyle demiştir: "Bunun bir benzeri de, bizim rızık hakkında söylediğimiz hususdur. Rızık mefhumuna, Allah'ın istifâde edilmesini yasakladığı ve sahibine verilmesini emrettiği haram şeyler girmez. Burada da böyledir. Mülkü almak bunun aksinedir. Çünkü kendisini gerektiren bir menfaattan ötürü mülkü âdil hükümdarlardan çekip alabileceği gibi, zâlim hükümdarlardan da çekip alabilir. Mülkün çekilip alınması şu şekillerde olur: Ölüm ile, aklın giderilmesi ile, kuvvet, güç ve hislerin alınması ile, çeşitli müsîbetlerin gelip malların telef olmasıyla olabilir. Bir de, Allah Teâlâ hak yolda olan kimseye, bâtıl yolda olan zorba hükümdarların elindeki mülkü çekip almasını emreder, Ona güç ve muzafferiyet verir. Binâenaleyh hak yolda olan bir hükümdar, böyle bâtıl yoldaki birisi ile savaşıp, onu yenerek mülkünü elinden aldığı zaman, bu çekip almanın da Allah'a isnad edilmesi câiz olur. Çünkü bu da O'nun emri ile tahakkuk etmiştir. Allah'ın Fars mülkünü, Peygamberinin vasıtasıyla çekip alması, işte bu tarz üzere olan bir çekip almadır." Bu konuda, Mu'tezile'nin sözünün tamamı budur.

Bil ki bu konu, son derece önemli bir konudur. Bu böyledir, çünkü mülkün zâlim olan bir kimsenin eline geçmesi hâlinde şöyle denilebilir: Bu, ya herhangi bir fâil olmadan meydana gelmiştir veya o zâlim kimsenin fiiliyle meydana gelmiştir veyahut da Allah'a ait birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiştir....

Birinci ihtimal, bir yaratıcının bulunmamasını gerektirir..

İkincisi de bâtıldır, çünkü herkes mülkün ve devletin kendisine ait olmasını ister.. Dolayısıyla bu ortamda, her isteyen bunu elde edemez.

Binâenaleyh, geriye sadece şöyle denilmesi kalır. Zâlimin mülkü, ancak Allahu Teâlâ'nın o mülkü ona vermesiyle bulunur.. Bu, açık bir sözdür. Bunu, şu husus da teyid etmektedir: Bir kimse bazan, insanların kendisine saygı gösterdiği, kalblerin kendisine meylettiği bir makamda bulunur; yardım onun yoldaşı, zafer ise, dostu olur; her neye el atsa gayesine ulaşır... Bazan da bunun tersi olur.. Bir kimse, hükümdarların bu değişik durumları hakkında iyice düşününce, bütün bunların ancak Allah'ın takdiri ile olduğunu bilmeye mecbur kalır... İşte bu sebepten dolayı şairlerin hakîmi şöyle demektedir:

لَوْ كَانَ بِالْحِيَلِ الْغِنٰى لَوَجَدْتَنِي بِأَجَلِّ أَسْبَابِ السَّمَاءِ تَعَلُّقِي
لٰكِنَّ مِنْ رِزْقِ الْحِجَا حَرِمُ الْغِنٰى ضِدَّانِ مُفْتَرِقَانِ أَيَّ تَفَرُّقِ
وَمِنَ الدَّلِيلِ عَلَى الْقَضَاءِ وَكَوْنِهِ بُؤْسُ اللَّبِيبِ وَطِيبُ عَيْشِ الْأَحْمَقِ

"Eğer zenginlik beceri ve kurnazlıkla olsaydı, sen benim, göğün basamaklarının en yücesine tutunup, yükseldiğimi görürdün.

Ama ne var ki, zenginlikten mahrum oluş, akıllı kimselerin nasibidir. Çünkü, zenginlik ve akıl, birbirinden iyice uzak olan iki şeydir.

Kaza ve kaderin varlığına ve mevcudiyetine delâlet eden şey de, akıllı kimselerin muhtaç, ahmağın yaşantısının ise, çok hoş olmasıdır."

c) Hak Teâlâ'nın, *"Mülkü dilediğine verirsin"* beyânı, bütün mülk çeşitlerine hamledilmiştir. Böylece bu ifâdenin muhtevâsına nübüvvet, ilim, akıl, sıhhat ve güzel ahlâk, nüfuz ve kudret, muhabbet, mal ve mülk de girer. Bu böyledir. Çünkü lafız umumîdir; delilsiz tahsis etmek câiz değildir.

Hak Teâlâ'nın: وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ *"Dilediğin kimsenin kadrini yükseltir, dilediğini de alçaltırsın"* beyânına gelince, bil ki **"izzet"** bazan dinî, bazan da dünyevî olur. Dinî hususiaki izzet çeşitlerinin en şereflisi imandır. Nitekim Cenâb-ı Hak: *"Halbuki izzet, kuvvet ve galibiyyet Allah'ındır, peygamberinindir, mü'minlerindir"* (Münafikun, 8) buyurmuştur. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, izzeti gerektirecek şeylerin en kıymetlisi iman; zilleti gerektiren şeylerin en kötüsü ise küfür olduğuna göre, bu durumda şayet iman ve küfür, sırf kulun dilemesiyle meydana gelmiş olursa, kulun, nefsini imanla azîz ve şerefli kılması veyahut da onun küfür ile kendisini zelil ve hakîr kılması, Allah'ın o kulu azîz kılınacak her şeyle azîz ve şerefli kılmasından veyahut da, zelîl kılınacak her türlü şeyle onu zelîl kılmasından daha büyük bir şey olmuş olur.

Eğer durum böyle olsaydı, kulun bu sıfatlardaki payı, Allah'ın payından daha tam ve daha mükemmel olurdu. Bunun kesinlikle bâtıl olduğu da herkesin mâlumudur. Böylece, iman ve hak ile şerefli, küfür ve bâtıl ile de zelîl kılmanın ancak Allah tarafından olduğunu anlamış oluyoruz. İşte yaptığımız bu izah, bu meselede son derece güçlü bir izahtır.

Kâdî şöyle demektedir: Allah'a nisbet edilen şereflendirme, bazen dinî, bazen de dünyevî olur. Dinî olanına gelince, bu şudur: Sevâbın, gerek dünyada gerekse âhirette mutlaka tazîmi, medhi ve şerefi ihtiva etmesi gerekir. Yine Allahu Teâlâ kullarına çok lütuflarda bulunmak suretiyle yardım eder ve onları

menfaatlerine uygun bir biçimde düşmanlarına üstün getirir. Dünyevî olanına gelince bu, o kimseye canlı ve cansız birçok mal vermek, ekinlerini ve hayvanların doğurganlığını arttırmak ve halkın kalbinde ona karşı bir saygı hissi yaratmak suretiyle olur.

Bil ki bizim görüşümüz, yukarıdaki açıklamaları kabul edemez. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın sevap hakkındaki tazimi, O'na vâcib olup, yerine getirmesi gereken bir haktır. Eğer Allah bunu yapmazsa, ilâh olmaktan uzaklaşır ve mahlûkatın ilâhı da olamaz. Böylece Hak Teâlâ, bu tazimleri vermek, göstermek suretiyle kendisinin ilâhlığını zevâl bulmaktan korumuş olur. Ama kula gelince o, bu tazimleri gerektiren imanı kendisine tahsis edince, işte kendisini aziz kılan o olmuş olur. Böylece de onun kendi nefsini aziz kılması, Allah'ın onu aziz kılmasından daha büyük olmuş olur. Bu sebeple biz, zikredilen bu sözün, muarızlarımızın aleyhine bir söz olduğunu anlamış oluruz.

Hak Teâlâ'nın: وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ *"Dilediğini de alçaltırsın"* sözüne gelince, **Cübbâî** bu âyetin tefsirinde şöyle der: "Allahu Teâlâ dünya ve âhirette, sadece kendi düşmanlarını zelîl eder. Ama, hiçbir dostunu, fakir düşürse, hasta etse ve başkalarına muhtaç kılsa bile, asla zelîl kılmaz.. Çünkü Allahu Teâlâ bütün bu sıkıntıları, dostlarını âhirette azîz ve şerefli kılmak için yapmıştır. Bu da ya sevap ya da bedel yoluyla olur. Bu tıpkı bir kan aldırma ve hacamat yapma gibidir.. Çünkü bu iki şey, her ne kadar o anda acı ve elem verseler bile, ancak bunların peşinden büyük fayda temin edileceği için, bunların bir azab verme vasıtası olduğu söylenemez." **Cübbâî** sözüne devamla şöyle der: "Fakirlik zillet olarak vasfedilirse, bu mecazî mânâdan dolayıdır. Nitekim Allahu Teâlâ mü'minlerin birbirlerine olan yumuşaklığını da, أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü..."* (Maide, 54) tabiriyle zillet olarak adlandırmıştır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Allah'ın bâtılı savunan kulunu zelîl kılması, ancak şu şekillerde olabilir:

a) Zemmetmek ve lanetlemek.

b) Onları yardım ve hüccetten mahrum bırakmak,

c) Onlara, kendi dinindeki kimselerin işlerini gördürtmek, hizmet ettirmek ve onların mallarını müslümanlara ganimet yapmak...

d) Ve onlara, âhirette ceza vermek." Mu'tezile'nin sözünün tamamı, işte budur.[36]

---

(36) Son sekiz paragraftan, yani "Kâdî şöyle demektedir" kısmından buraya kadar olan kısım, Mu'tezile'nin görüşüdür (Ç).

Bize göre Allahu Teâlâ, bazı kimseleri iman ve marifetle aziz kılar, bazı kimseleri de küfür ve dalâlet ile zelîl kılar. Azîz kılma ile zelîl kılmanın en büyüğü, işte bunlardır. Bunun böyle olduğunu şunlar da göstermektedir:

a) İslâm'ın azîz, küfrün de zelîl kılınması işinin mutlaka bir faili olması gerekir. Bu fail ya kuldur veyahut da Allah'dır. Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü hiç kimse küfrü benimsemez... Aksine, herkes iman etmeyi, marifeti ve hidâyeti ister. Kul iman etmeyi isteyip, fakat bunu elde edemez, bilâkis cehâlete ulaşırsa, bunun meydana gelmesinin kuldan değil, Allah tarafından olduğunu anlamış oluruz.

b) Kulda meydana gelen cehâlet, ya bir şüpheden dolayı meydana gelmiştir veyahut da kulun onu, bizzat kendisinin icad etmiş olduğu söylenebilir. Birinci durum bâtıldır; çünkü, şayet her cehâlet kendisinden önce bulunan bir başka cehâlet sebebiyle bulunmuş olsaydı, teselsül gerekirdi. Bu ise, imkânsızdır. Binâenaleyh geriye şöyle denilmesi ihtimali kalır: Bütün bu durumlar, kulun, önce geçen bir sebep kesinlikle bulunmaksızın, onun doğrudan doğruya yaptığı bir cehâlete dayanır. Ancak ne var ki, biz içimizde, hiçbir akıllının, gerektiren bir sebep olmadan cehâlet üzere olmasına razı olacağını sanmıyoruz. Böylece bunun, Allah'ın kulunu zelîl kılması ve hüsrana uğratmasıyla tahakkuk ettiğini anlamış oluyoruz.

c) Biz, fiilin mutlaka bir sebebi ve bir müreccihi olduğunu, bu müreccihin ise Allah olduğunu beyân etmiştik. Eğer bu tercih hayır tarafında olursa, bu azîz kılma; eğer cehâlet, şer ve dalalet tarafında olursa, bu da zelîl kılma olur. Böylece, azîz ve zelîl kılanın Allahu Teâlâ olduğu ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın: بِيَدِكَ الْخَيْرُ *"Hayır, yalnız senin elindedir"* ifâdesine gelince, bil ki, اَلْيَدُ (el) kelimesinden murad, kudrettir. Buna göre mâna, "Hayır, yalnız senin kudretindedir" şeklinde olur. اَلْخَيْرُ lafzındaki elif-lâm umûm ifâde eder. Buna göre mânâ, "Her türlü bereket ve hayırlar, ancak senin kudretinle meydana gelir" şeklinde olur. Yine, Hak Teâlâ'nın, بِيَدِكَ الْخَيْرُ tabiri, hasr ifâde eder. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, "Hayır, senin; -başkasının değil, yalnız senin- elindedir..." demek istemiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak: لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ *"Sizin dininiz ancak size; benim dinim de, ancak bana..."* (Kâfirun, 6) buyurmuştur. Yani, "Sizin dininiz size, -başkasına değil-..." demektir. İşte bu hasr, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder. Böylece, elîf-lâm'ın umûm, بِيَدِكَ الْخَيْرُ ifâdesinin de hasr ifâde etmesi sebebiyle bu âyet, bütün hayırların Allah'dan olduğuna; O'nun yaratması, O'nun tekvini, îcadı ve ibdâi ile meydana geldiğine delâlet eder.

Bunu iyice anladığında biz deriz ki, hayırların en üstünü ve en mükemmeli, Allah'a iman edip O'nu tanımaktır. Bu sebeple, hayrın da kulun yaratmasıyla değil, Allah'ın yaratmasıyla olması gerekir. İşte bu açık bir istidlâldir. Âlimlerimizden, bunu iyice açıklayıp şöyle diyenler vardır: İki fâilden birisi, diğerinin fiilinden daha üstün ve şereflisini yaptığı zaman, bu fâil, bu iyisini yapan kimse diğerinden daha mükemmel ve üstün olmuş olur. İmanın hayır ve, hayrın dışında bulunan her şeyden üstün olduğu hususunda hiçbir şüphe yoktur. Buna göre şayet iman etme işi, Allah'ın yaratmasıyla değil de kulun yaratmasıyla olmuş olsaydı, kulun hayırlı, fazîletli ve mükemmel olmak gibi hususlarda, Allah'dan daha ileri derecede bulunması gerekirdi. Bu ise, çok çirkin olan bir küfürdür. Böylece bu âyet, bu açıdan da, imanın Allah'ın yaratması ile olduğuna delâlet etmektedir.

Eğer, "Bu âyet, bir başka açıdan sizin aleyhinize hüccettir. Çünkü, Allahu Teâlâ: بِيَدِكَ الْخَيْرُ "Hayır ancak senin elindedir" buyurunca, bunun mânâsı, "Senin elinde sadece hayır vardır" olur.. Bu da, küfrün ve masiyetin, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesini gerektirir" denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Hak Teâlâ'nın: بِيَدِكَ الْخَيْرُ sözü, hayrın yalnız O'nun elinde olduğunu, başkasının elinde olmadığını ifâde eder. Bu da, hayrın başkasının elinde olmasını nefyeder, ama O'nun elinde hayır ve hayrın dışında kalan şeylerin bulunmasını asla nefyetmez. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hak burada, kendisinden istifâde edilen şey olduğu için, özellikle hayrı zikretmiştir. İşte bu mânâdan dolayı burada hayır kelimesi saraheten zikredilmiştir.

Kâdî şöyle demektedir: "Şayet Hak Teâlâ, kullar tarafından yapılan her hayra Allah onları muktedir kılıp, onları bu hayra iletmeseydi, onlar bunu yapamazlardı. İşte bu mânâ ve sebepten dolayı, Allah'a nisbet edilmiştir."

Ancak ne var ki, bu zayıf bir görüştür. Çünkü bu izâha göre hayrın bazısı Allah'a, hayırların en şereflisi olan (iman) ise, kula nisbet edilmiş olur ki, bu da bu nassın hilâfınadır.

Hak Teâlâ'nın: إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Şüphesiz ki sen, her şeye hakkıyla kâdirsin"* buyruğuna gelince bu, daha önce zikredilen, Cenâb-ı Hakk'ın mülkü veren, çekip alan, insanları azîz ve zelîl kılan yegâne mâlik olması hususlarını bir te'kid gibidir.

Gece ve Gündüzün Uzayıp Kısalması

Hak Teâlâ'nın: تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ *"Geceyi gündüzün içine sokarsın, gündüzü de gecenin içine sokarsın"* âyeti ile ilgili iki vecih vardır:

1- Allah Teâlâ geceyi kısaltır, ondan kalan kısmı da gündüze ilave eder. Bazan da bunun tersi olur. Hak Teâlâ, âlemin (dünyanın) düzenini buna bağladığı için bunu böyle yapmıştır.

2- Bundan murad şudur: Allahu Teâlâ gündüzün peşinden geceyi getirir ve dünyaya gündüzün ışığı hakim iken, ona karanlığı giydirir. Sonra gecenin peşinden de gündüzü getirir ve dünyaya gündüzün ziyâsını giydirir. Binâenaleyh gece ile gündüzün birbirlerine girdirilmesinden murad, her birinin diğerinin hemen peşinden yaratılması olmuş olur.

Birinci mânâ âyetin lafzına daha uygundur. Çünkü gündüz uzun olup da ondan (hergün) kısaltılan kısım geceye katıldığında, ondan kısaltılan bu kısımlar geceye dahil olmuş olur.

Allah Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır

Cenâb-ı Hakk'ın: وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ *"Ölüden diri çıkarırsın, diriden ölü çıkarırsın"* buyruğu ile ilgili bazı meseleler var:

BİRİNCİ MESELE

Bir kısım imamlar اَلْمَيْتُ kelimesini şeddeli olarak اَلْمَيِّتُ şeklinde, diğer birkısım imamlar ise şeddesiz olarak اَلْمَيْتُ şeklinde okumuşlardır. Bunlar aynı mânâya gelen iki değişik okuyuş şeklidir. **Müberred,** "Basralıların bu iki kırâatin de eşit olduğu hususunda icmâ ettiklerini" söylemiştir. Nitekim Araplar şu şiiri söylemişlerdir: اِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيْتُ الْاَحْيَاء *"Ölü, ancak dirilerin ölüsüdür."* Bu, هَيْنٌ – هَيِّنٌ ve لَيْنٌ – لَيِّنٌ kelimeleri gibidir. Bazıları da, اَلْمَيِّتُ kelimesinin "ölmüş olan" mânâsına; اَلْمَيْتُ kelimesinin ise, "henüz ölmemiş kimse" mânâsına geldiğini söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Müfessirler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

1- Allah **İbrahim**'i **Âzer**'den meydana getirdiği gibi, kâfirden mü'min; **Nuh**'dan **Ken'an** gibi kâfirleri meydana getirdiği gibi de, mü'minden kâfir çıkarır.

2- İyiden kötüyü, kötüden iyiyi çıkarır.

3- O, meniden canlıyı, yumurtadan kuşu ve canlıdan nutfeyi, kuştan yumurtayı çıkarır.

4- Tane'den başağı, başaktan taneyi, çekirdekten hurma ağacını, hurma ağacından çekirdeği çıkarır. **Kaffâl** (r.h), bu ifâdenin bütün bu mânâlara ihtimali

olduğunu söyleyerek şöyle devam etmiştir: "Küfür ile iman meselesinde Cenâb-ı Hak, *"Bir ölü iken kendisini dirilttiğimiz..."* (En'am, 122) buyurmuş, "ölü" ile kâfir olanı, "diriltme" ile de onu hidayete erdirmesini murad etmiştir. Böylece küfrü ölüm, imanı da hayat saymıştır. Yine Hak Teâlâ, topraktan bitkiyi çıkarmayı "diriltme", bundan öncesini de "ölüm" kabul etmiş ve *"Ölümden sonra yeryüzünü diriltir"* (Rum, 50); *"Derken biz o (bulutu) ölü bir toprağa sürüp onunla yeri, ölümünün ardından canlandırmışızdır"* (Fatır, 9) ve *"Allah'ı nasıl olup da inkâr ediyorsunuz. Halbuki siz ölüler iken, sizi O diriltti. Sonra sizi yine öldürecek, tekrar diriltecek.."* (Bakara, 28) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın: وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Sen, dilediğin kimseye hesapsız rızık verirsin"* beyânı ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah, dilediği kimselere dilediği şeyleri verir. Bundan dolayı o kimse Allah'a hesap soramaz. Çünkü O'nun üzerinde, O'nu hesaba çekecek hiçbir hükümdar yoktur. Aksine dilediği kimselere hesapsız nimetler veren Melîk O'dur.

b) "Sen, dilediğin kimseleri sınırsız ve hadsiz olarak rızıklandırırsın. Ona bolca rızık verir ve rızkını genişletirsin." Nitekim birisinin bağışı çok olarak tavsif edilmek istendiğinde, "Falanca hesapsız infâk eder" denilir. Arapların, insanın malının çokluğunu ifâde etmek için kullandıkları benzeri bir sözleri de, "O'nun sayısız malı var" şeklindedir.

c) "Sen, dilediğin kimseleri hesapsız olarak rızıklandırırsın" yani "müstehak olmayan kimselere de, sırf fazl-ı İlâhin olarak bunu yaparsın." Çünkü müstehak olmaya göre veren kimse, sınırlı vermiş olur. Bu mânâya taraftar olan birisi şöyle demiştir: "Sen kullarını, amellerine göre rızıklandırmazsın." Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmenin Tehlikesi

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ الْمُؤْمِنِينَ ۖ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ
فِي شَيْءٍ إِلَّا أَن تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ ﴿٢٨﴾

"Mü'minler, mü'minler dışında da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilmiş olur. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınmış olmanız müstesna.... Allah size, kendisinden korkmanızı emrediyor. Nihayet dönüş ancak Allah'adır"

(Âl-i İmran, 28).

Bu âyetin, önceki âyetlerle ilgi ve münasebeti şu iki şekilde izah edilir:

1- Allah Teâlâ, kendisini ta'zîm hususunda mü'minlere gereken şeyleri zikredince, bunu müteakiben mü'minlerin diğer insanlarla muamelelerinde kendilerine vacib olan şeyi zikretmiştir. Çünkü bir işin mükemmelliği ancak şu iki şeyledir: Allah'ın emirlerine saygı ve insanlara şefkat... Bundan dolayı O, *"Mü'minler, mü'minler dışında kâfirleri dost edinmesin"* buyurmuştur.

2- Allah Teâlâ, dünya ve âhiretin mâliki olduğunu beyân edince, düşmanlarına değil, kendisi yanındaki mükâfaat ve nimetlere, kendisinin dostlarındaki lütuflara rağbet edilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin Nüzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda birkaç rivayet zikredilmiştir:

a) Yahudilerden bir grup, onları dinlerinden saptırmak için bir müslüman grubun yanına geldiler. Bunun üzerine **Rifâ'a İbn el-Münzir, Abdurrahman İbn Cübeyr** ve **Sa'îd İbn Heyseme,** müslümanların bu topluluğa, "yahûdilerden kaçının ve onların sizi dininizden çıkarma çabalarına karşı uyanık olun" dediler. İşte bunun üzerine, bu âyet nâzil oldu.

b) **Mukâtil,** "Bu âyet **Hatib İbn Ebî Belte'a** (r.a) ile bazı müslümanlar hakkında nazil olmuştur. Bunlar, Mekke kâfirlerine sevgi duyuyorlardı. Allah Teâlâ, onları bu sevgiden nehyetti.

c) Bu, **Abdullah İbn Übeyy** münâfığı ve arkadaşları hakkında nazil olmuştur. Çünkü bunlar yahudî ve müşrikleri dost ediniyor, müslümanların

haberlerini onlara ulaştırıyor ve onların Hz. Peygamber'e galip gelmesini arzu ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.

d) Bu âyet, **Ubade İbn Sâmit** (r.a) hakkında nazil olmuştur. Çünkü onun yahudilerden anlaşmalı olduğu kimseler vardı. **Hendek Savaşı**'nda o, "Ya Resûlallah, beraberimde beşyüz kadar yahudî var. Benimle beraber harbe çıkmalarını istiyorum" demişti de bunun üzerine bu âyet nazil oldu.

Buna göre eğer, "Allah Teâlâ, *"Kim bunu yaparsa Allah ile onun ilişiği kesilir"* buyurmuştur. Bu, kâfirlerin sıfatıdır?" denilir ise, biz deriz ki: Bunun mânâsı, "ona, Allah'ın velâyetinden (dostluğundan) hiçbir payı yoktur" şeklindedir. Bu ise, kâfirleri dost edinmenin haram kılınması hususunda küfrü gerektirmez.

Bil ki Allahu Teâlâ, bu mânada olmak üzere, birçok âyet indirmiştir. Meselâ, *"Ey iman edenler, kendi (din kardeş)lerinizden başkasını sırdaş edinmeyin"* (Âl-i İmran, 118); *"Allah'a ve âhiret gününe iman eden hiçbir kavmin, Allah'a ve Resûlüne muhalefet eden kimselerle dost olmalarını göremezsin"* (Mücadele, 22); *"Ey iman edenler, ne yahudileri, ne hristiyanları kendinize dost edinmeyin"* (Maide, 51); *"Ey iman edenler, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin"* (Mümtehine, 1) ve *"Mü'min erkekler de, mü'min kadınlar da birbirinin dostlarıdırlar"* (Tevbe, 71) âyetleri gibi..

Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur?

Bil ki mü'minin kâfiri dost edinmesi birkaç şekilde olur:

a) Onun küfrüne razı olup, bundan dolayı onu dost edinmesi. Bu, mü'min için yasaklanmıştır. Çünkü böyle yapan herkes, o kâfiri dininde ve inkârında tasvip etmiş olur. Küfrü tasvip etme ve küfre razı olma küfürdür. Binâenaleyh o kişinin, bu vasfı ile mü'min kalması imkansız olur. Eğer, "Allah Teâlâ, *"Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir"* buyurmamış mıdır? Bu, küfrü gerektirmemektedir. Zira bu, bu âyetin hükmüne dahil değildir. Çünkü Allah Teâlâ, *"Ey îmân edenler..."* (Mümtehine, 1) buyurmuştur. Binâenaleyh bu hitabın, mü'minin, ona rağmen mü'min kalabildiği birşey hususunda olması gerekir" denilir ise...

b) Dünyevî meselelerde zâhiren kâfirlerle güzel ilişkilerde bulunmak... Bu, mü'mine yasak kılınmamıştır.

c) Bu, ilk iki şekil arasında orta bir haldir. Buna göre, kâfirleri dost edinmenin anlamı, ister akrabalık sebebi ile, isterse dinin bâtıl olduğunu bildi-

ği halde ona duyulacak bir sevgi sebebi ile olsun kâfire meyletmek, yardım etmek, destek olmak ve yardımcı olmaktır. Bu ise, küfrü gerektirmez. Fakat bu da mü'mine yasaktır. Çünkü kâfir ile bu mânâda dostluk kurmak, bazan mü'mini onun yolunu güzel bulmaya ve onun dininden hoşlanmaya sevkeder. Bu da zamanla o mü'mini İslâm'dan çıkarır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah mü'minleri tehdit ederek, *"Kim bunu yaparsa, Allah ile onun ilişiği kesilir"* demiştir.

Eğer, "Bu âyetten muradın, mü'minleri bırakıp da, sırf onları dost edinme manasında, kâfirleri dost edinmeyi yasaklama olması; hem kâfirleri hem de mü'minleri dost edinmeleri halinde ise bunun yasaklanmamış olması ve yine *"mü'minler... kâfirleri dost edinmesin..."* âyetinde ise bundan fazla bir mânânın bulunması niçin câiz olmasın? Çünkü insan bazan (gerçekte) dost edinmediği halde, dostça davranabilir. Binâenaleyh kâfiri dost edinmeyi yasaklamak, dostça davranmayı yasaklamak mânâsına gelmez" denilir ise;

Biz deriz ki: Âyette her iki ihtimal bulunsa bile, onları dost edinmenin câiz olmayacağına delâlet eden diğer âyetler, her iki ihtimalin de düştüğünü göstermektedir.

İKİNCİ MESELE

يَتَّخِذْ kelimesindeki zâl harfi, nehiyden dolayı meczum olduğu için sakin kılınmış, iki sakin harf (elif-lâmın lâmıyla, sâkin zâl) bir araya geldiği için de, zâl harfi kesre ile harekelenmiştir. **Zeccâc** ise: "Haber cümlesi olarak merfû okunsaydı, câiz olurdu" demiştir ki, buna göre mânâ, مَنْ كَانَ مُؤْمِنًا فَلَايَنْبَغِي اَنْ يَتَّخِذَ الْكَافِرَ وَلِيًّا "Her kim mü'min ise, onun, kâfiri dost edinmesi yakışmaz" şeklinde olur.

Şunu bil ki, gerek nehyin, gerekse haber cümlesinin ifâde ettiği mâna birbirine yakındır. Zira, mü'minin sıfatı, kâfiri dost edinmemek olunca, muhakkak ki onu dost edinmekten nehyolunmuş demektir. Mü'min kâfiri dost edinmekten nehyedilince de, muhakkak ki bunu yapmamak onun şanı ve şiârı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

دُونَ (Dûn) Lafzı Hakkında Bilgi

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ sözünün mânası, وَادْعُوا شُهَدَآءَكُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Allah'dan başka şahidlerinizi de çağırın"* (Bakara, 23) âyetindeki مِنْ دُونِ اللّٰهِ ifâdesinin مِنْ غَيْرِ اللّٰهِ anlamına gelmesi gibi, مِنْ غَيْرِ الْمُؤْمِنِينَ "Mü'minlerden başkasını" anlamındadır. Bu böyledir, çünkü دُونَ lafzı, mekâna tahsis edilmiştir. Meselâ sen, زَيْدٌ جَلَسَ دُونَ عَمْرٍو dersin; yani, "Zeyd, Amr'dan daha aşağıda olan bir yere oturdu..." Sonra, mekân bakımından başkasından ayrı ve

farklı olan kimse, (zât bakımından da) ondan başka ve ona mugayirdir. İşte bu sebeple دُونَ kelimesi, غَيْرٍ *"Başka, ayrı"* mânalarında kullanılır olmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللّٰهِ فِي شَيْءٍ *"Kim bunu yaparsa, Allah ile olan ilişiğini kesmiştir"* buyurmuştur. Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre mâna şöyledir: "Ona, Allah'ın dostluğundan, hakkında dostluk kelimesinin kullanılabileceği hiçbir şey yoktur!" Yani, "O, tamamiyle Allah'ın dostluğundan sıyrılmış, uzaklaşmıştır" demektir. Bu, makûl bir şeydir, çünkü hem dost ile, hem de dostun düşmanıyla dost olmak, birbirine zıd iki şeydir. Nitekim şair de şöyle söylemiştir:

تَوَدُّ عَدُوِّي ثُمَّ تَزْعُمُ أَنَّنِي / صَدِيقُكَ لَيْسَ النَّوْكُ عَنْكَ بِعَازِبِ

"Düşmanlarımı seviyorsun, sonra da benim, senin dostun olduğumu iddia ediyorsun. Belli ki, sende bir ahmaklık var (Ahmaklık senden uzak değil!)

Mânanın, "Onun Allah'ın diniyle hiçbir münasebeti kalmamıştır" şeklinde olması da muhtemeldir ki, bu daha belîğdir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقٰيَةً *"Onlardan gelebilecek bir tehlikeden dolayı, sakınırsanız müstesnâ"* buyurmuştur. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE تُقَاةً kelimesini kisâî imâle ile, Hamza tefhîm ile imâle arası, diğer imamlar da tefhîm ile okumuşlardır. **Ya'kûb** ise, kelimeyi تَقِيَّةً şeklinde okumuştur. تُقَاةً kelimesini imâle ile okumak, kelimedeki elif harfinin aslının yâ harfi olduğunu belirtsin diye caiz olmuştur. Bu kelimenin vezni ise, تُؤَدَةً (sükûnet ve teennî) ve قُحَمَةً (çok yemekten dolayı midede meydana gelen acı, hastalık) kelimelerinde olduğu gibi, فُعَلَةً veznindedir. Tefhîm ile okunması ise, isti'lâ harfi olan kâf harfinden dolayıdır.

İKİNCİ MESELE **Vâhidî** şöyle demiştir: تَقَيْتُهُ تُقَاةً، تُقًى، تَقِيَّةً، تَقْوًى denilir. Sen, اِتَّقَيْتُ (ittikâ ettim, çekindim, korundum) dediğinde, bunun masdarı اَلْاِتِّقَاءُ olur. Allahu Teâlâ âyette تَتَّقُوا buyurmuş, ama kelimenin mef'ûl-ü mutlakını تُقَاةً şeklinde getirmiş, اِتِّقَاءً şeklinde getirmemiştir. Çünkü تُقَاةً kelimesi, masdar yerine kullanılan bir isimdir. Aynı şekilde جَلَسَ جِلْسَةً "İyice oturdu" ve رَكِبَ رِكْبَةً (İyice bindi) denilir. Allahu Teâlâ da, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabul ile kabul etti ve onu, güzel bir nebât gibi büyüttü"* (Âl-i İmran, 37) buyurmuştur. Nitekim şair de şöyle demiştir:

وَبَعْدَ عَطَائِكَ الْمِائَةَ الرِّتَاعَا *"Senin bol bol, yüz defa verişinden sonra..."*

Şair burada اَلرِّتَاعَا (Bolluk içinde olmak) kelimesini, vermek kelimesinin masdarı yerinde kullanmıştır. **Vâhidî** sözünü şöyle sürdürmüştür: "Buradaki تُقَاةً kelimesinin, رُمَاةً (atıcılar, atanlar) kelimesi gibi kabul edilmesi de caizdir. Buna göre kelime, hâl-i müekkide (te'kîd eden bir hal) olmuş olur.."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zorlama Halinde İnkâr Etmenin Cevazı

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "**Müseylemetü'l-Kezzâb**,Hz. Peygamber'in ashabından olan iki adam yakaladı. Onlardan birisine, "Sen, Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet ediyor musun?" deyince, adam "Evet, evet, evet!" dedi. Bunun üzerine **Müseyleme,** "Benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehadet eder misin?" deyince, adam "Evet" dedi.. **Müseyleme,** kendisinin **Benî Hanîfe Kabilesi**'nin peygamberi, Hz. Muhammed'in de **Kureyş Kabilesi**'nin peygamberi olduğunu iddia ediyordu. Bunun üzerine o adamı bırakıp diğerini çağırdı ve ona, "Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdette bulunuyor musun?" dedi. Adam, "Evet" dedi. Daha sonra, "Benim de Allah'ın Resûlü olduğuma şehâdette bulunuyor musun?" deyince, adam üç kere, "Ben sağırım..." dedi. **Müseyleme** bunun üzerine yanına gelerek onu katletti. Bu olay Hz. Peygamber'e intikal ettiği zaman O şöyle buyurdu:

"Şu öldürülen kimseye gelince, o yakînî îmanı ve sıdkı üzere gitti., Allah mübarek etsin. Diğeri ise, Allah'ın tanımış olduğu ruhsatı kullandı. Bundan dolayı ona bir günah ve vebâl yoktur."

Bil ki bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ *"Kalbi îman üzere mutmain olduğu halde, zorlananlar müstesna"* (Nahl, 106) âyetidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Takiyye Meselesi

Bil ki, **takiyye**'nin birçok hükmü vardır. Bunlardan bazılarını zikredeceğiz:

Birinci hüküm: Takiyye ancak, müslüman kişi, kâfir bir topluluk içinde bulunduğu ve o kâfirlerden, canı ve malı hususunda korkup, böylece de onlara diliyle müdârâda bulunarak, yumuşak davrandığı zaman olur. Bu da, diliyle onlara düşmanlık göstermemekle olur. Hatta, o kişinin sevgi ve dostluk duyduğu zannını veren sözler söylemesi de caizdir. Ama bu, gönlünde aksini gizlemesi ve söylediği her şeyde tahrîfde bulunması şartıyla caizdir. Çünkü takiyyenin tesiri, ancak zâhirde olup, kalbin hallerinde değildir.

İkinci hüküm: O müslümanın, takiyye yapması caiz olduğu halde, imanı

ve hakkı açıklaması daha güzeldir. Bunun delili, yukarıda zikrettiğimiz **Müseylime** hâdisesidir.

Üçüncü hüküm: Takiyye ancak, dostluk ve düşmanlık göstermeyle ilgili durumlarda caizdir. Bazan, dini izhar etmekle ilgili konularda da caiz olur. Ama, öldürme, zina, malı gasbetme, yalancı şahidlik, namuslu kimselere iftira ve kâfirleri müslümanların gizli hallerine muttali kılmak gibi, zararı başkalarına dokunan şeylere gelince, bunlarda takiyye yapmak kesinlikle caiz değildir.

Dördüncü hüküm: Âyetin zahiri, takiyyenin sadece hükümran ve galip olan kâfirlerle birlikte bulunulduğu zaman helâl olduğuna delâlet eder. Ama ne var ki, **Şâfiî** (r.a)'ye göre, müslümanlar arasındaki durum, müslümanlarla müşrikler arasındaki duruma benzediği zaman, canlarını korumak için müslümanların takiyye yapması helâl olur.

Beşinci hüküm: "Canı korumak için takiyye caizdir. Buna göre malı korumak için de takiyye caiz olur mu?" denilirse, bunun caiz olacağına hükmetmek muhtemeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), حُرْمَةُ مَالِ الْمُسْلِمِ كَحُرْمَةِ دَمِهِ *"Müslüman kimsenin malının dokunulmazlığı, kanının ve canının dokunulmazlığı gibidir."* (37) مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ *"Kim malı uğrunda öldürülürse, o şehiddir"* (38) buyurmuştur. Bir de, malı korumaya duyulan ihtiyaç son derece zaruridir. Meselâ su, çok pahalı bir biçimde satıldığında, abdest almanın farziyyeti hükmü sakıt; fazla mal ve para noksanlaşmasına sebebiyet vermemek için, teyemmüm ile yetinmek caiz olur. O halde bu, burada nasıl caiz olmasın? Allah en iyi bilendir.

Altıncı hüküm: Mücahid şöyle demiştir: "Bu hüküm, İslâm'ın ilk yıllarında, mü'minlerin azlığı ve zayıflığı sebebiyle geçerli idi. Ama İslâm devleti güç kuvvet kazandıktan sonra, bu hüküm geçersiz olmuştur.

Avf, Hasan el-Basrî'nin, "Takiyye, mü'minler için Kıyamete kadar geçerlidir" dediğini rivayet etmiştir ki, bu görüş daha evlâdır. Çünkü, kişinin nefsinden zararı savuşturması, imkânlar nisbetinde vâcib olan bir şeydir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ *"Allah sizi, yüce Zatından sakındırıyor"* buyurmuştur. Bu söz hakkında iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu ifâdede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelâmın takdiri, وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ عِقَابَ نَفْسِهِ "Allah sizi, kendisinin ikâbından sakındırıyor" şeklindedir.

Ebu Müslim, mânanın şöyle olduğunu söylemiştir: "Allah, sizi kendisine isyan edip, böylece de O'nun azâbına müstehak olmaktan sakındırıyor." Bu

(37) Müsned, I/446.
(38) Tirmizî, diyât, 22 (IV/28).

ifâdede نَفْسٌ kelimesinin zikredilmesinin faydası şudur: Cenâb-ı Hak şayet وَيُحَذِّرُكُمُ اللّٰهُ demiş olsaydı bu, kendisinden sakındırılmak istenen şeyin, Allah'-dan mı yoksa başkasından mı sâdır olan bir ikâb ve cezâ olduğunu ortaya koyamazdı. Cenâb-ı Hak burada, نَفْسٌ kelimesini zikredince, işte böyle bir karışıklık ihtimâli önlenmiş olur. O'ndan sudûr eden cezânın, cezâların en büyüğü olduğu gerçeği, herkesçe malûmdur. Çünkü Allah, nihâyetsiz şeylere kâdirdir. Ve yine hiç kimse, O'nun dilediği şeyi geri çevirip engelleyemez.

b) Âyetteki نَفْسٌ kelimesi, kâfirleri dost edinme mânasıyla ilgilidir. Yani, "Allah sizi bu gibi fiillerden, (kâfirleri dost edinmekten) men ediyor" demektir.

Cenâb-ı Hak, وَإِلَى اللّٰهِ الْمَصِيرُ *"Nihâyet dönüş de ancak Allah'adır"* buyurmuştur. Bunun mânası, "Allah, huzuruna vardığınızda tahakkuk edecek olan cezâsından sizi sakındırır" demektir.

قُلْ إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ يَعْلَمْهُ اللّٰهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٩﴾

"De ki: "Sinelerinizde (göğüslerinizde) olanı gizleseniz de, açıklasanız da, Allah onu bilir. Göklerde ve yerde olan herşeyi de bilir. Allah, herşeye kâdir olandır"

(Âl-i İmran, 29).

Bil ki, Allahu Teâlâ mü'minleri, kâfirleri zâhiren ve bâtınen dost edinmekten men edip, bundan sadece zâhirde olan takiyye halini istisna edince, bunun peşinden, takiyye vaktinde kişinin bâtınının zâhirine benzemesine dair tehdit ve vaîdini getirmiştir. Bunun sebebi şudur: Çünkü takiyye esnasında dostluk izhâr etmeye yönelen kimsenin zahire göre yaptığı bu işi, o kimsenin bâtınında da böyle bir dostluğun meydana gelmesine sebep olur. İşte bu sebeple şüphesiz Cenâb-ı Hak, kendisinin zâhirî halleri bildiği gibi bâtinî halleri de bildiğini beyân etmiş ve kuluna, kalben yapmaya azmettiği herşeye mukabil, mutlaka cezâ vereceğini bildirmiştir. Âyetle ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu âyet, bir şart cümlesidir. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْدُوهُ *"Göğüslerinizde olanı gizleseniz de, açıklasanız da..."* sözü şart; يَعْلَمْهُ اللّٰهُ *"Allah onu bilir"* sözü de bir cezâdır. Cezânın

şarta dayandığı ve şarttan sonra bulunduğu hususunda hiç şüphe yoktur. Bu ise, Allah'ın ilminin sonradan olmasını (hudûs) gerektirir.

Cevap: Allahu Teâlâ'nın ilminin, o şeyin o anda meydana geleceği hususuna taalluk etmesi, o şey ancak o anda meydana geldiği takdirde söz konusu olur. Sonra bu değişiklik ve yenilenme, Cenâb-ı Allah'ın ilminin hakikatine değil, ancak nisbet edilme, izâfe edilme ve taâalluk etme gibi hususlarda olur. Bu mesele çok derin bir mesele olup, kelâm ilminde de ele alınmıştır.

İkinci soru: Sebepler ve inançların mahalli, kalbtir. O halde, Cenâb-ı Hak niçin "kalblerinizde olanı saklasanız da" demeyip de, إِنْ تُخْفُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ *"Göğüslerinizde olanı gizleseniz de..."* buyurmuştur?

Cevap: Çünkü kalb, göğüstedir. Binâenaleyh, kalp yerine göğüs kelimesinin getirilmesi câizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ *"İnsanların göğüslerinde vesvese verir..."* (Nas, 5) ve فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ *"Muhakkak ki, gözler kör olmaz, fakat göğüslerin içindeki kalbler kör olur"* (Hacc, 46) buyurmuştur.

Üçüncü soru: Eğer bu âyet hatıra gelen herşey hakkında bir va'îd olur ise, o zaman teklîf-i mâlâ yutâk olur?

Cevap: Biz bu hususdaki görüşü, Bakara sûresinin sonundaki لِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ (Bakara, 284) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Sonra Cenâb-ı Allah وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan herşeyi bilir"* buyurmuştur.

Bil ki buradaki يَعْلَمُ fiili, müste'nef bir cümle fiili olarak merfudur. Bu, قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبْهُمُ اللَّهُ *"Onlarla savaşın ki, Allah onları azablandırsın"* (Tevbe, 14) âyeti gibidir. Allah bu âyetteki, يُعَذِّبْهُمْ، قَاتِلُوهُمْ ve diğer fiilleri cezmetmiş, devamında وَيَتُوبُ اللَّهُ *"Allah tevbe nasip eder"* (Tevbe, 15) buyurarak buradaki fiili merfû getirmiştir. Bu, فَإِنْ يَشَاِاللَّهُ يَخْتِمْ عَلَى قَلْبِكَ وَيَمْحُ اللَّهُ الْبَاطِلَ *"Fakat Allah dilerse, senin kalbini mühürler. Allah bâtılı mahveder"* (Şurâ, 24) âyetinde يَمْحُ kelimesinin merfû oluşu gibidir. Allah Teâlâ'nın,*"Göklerde ve yerde olan her şeyi bilir"* buyruğunda son derece etkili bir sakındırma vardır. Çünkü Allah Teâlâ'ya, yerlerde ve göklerde hiçbirşey gizli kalmayınca, göğüslerdeki kalplerde olan şeyler O'na nasıl gizli kalır?

Sonra Cenâb-ı Hak, bu sakındırmayı tamamlamak için, وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ *"Allah, herşeye kâdir olandır"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü Allah Teâlâ kendisinin herşeyi bildiğini beyân ettiğine göre, kulun kalbindekini ve

hak ettiği sevâbı ile ikâbının miktarını da bilmektedir. Sonra Cenâb-ı Hak kendisinin herşeye kâdir olduğunu bu ifâde ile açıklamıştır ki, buna göre O, herkese hakettiği şeyi ulaştırmaya da kâdirdir. Bu ifâdeyle va'ad ve va'îd ile tergîb ve terhîb tamamlanmış olur.

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا ۗ وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ۗ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٣٠﴾

"O gün, herkes ne hayır işledi ise karşısında (onu) hazırlanmış bulacak, ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek. Allah, sizi yüce zatından sıkındırıyor. Allah kullarına ra'ûftur"

(Âl-i İmran, 30).

Bil ki bu âyet, tergîb (teşvik) ve terhîb (korkutma) babından olup, daha önce geçen sözü tamamlamaktadır. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki يَوْمَ kelimesinin âmili (mutealläkı) konusunda birkaç vecih zikretmişlerdir:

a) **İbnu'l-Enbarî,** bu kelimenin mütealläkının, (28. âyetin sonundaki الْمَصِيرُ kelimesi olduğunu, takdirinin ise وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ يَوْمَ ... تَجِدُ "... o günde dönüş ancak Allah'adır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Kelimenin âmili, önceki âyetteki وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ ifâdesindeki fiildir. Cenâb-ı Hak sanki "Allah sizi bu gündeki ikâbından sakındırır" demiştir.

c) Bu kelimenin âmili, bir önceki âyet sonundaki وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ sözüdür. Yani "Her nefsin, yaptığı hayrı karşısında hazırlanmış bulacağı o günde, Allah her şeye kâdirdir" demektir. Ancak diğer günlerin de, Allah'ın kudreti bakımından o günden bir farkı olmadığı halde, o günün önemini belirtmek ve şerefini yüceltmek maksadıyla bilhassa bu gün zikredilmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ *"Din gününün sahibi"* (Fatiha, 3) âyetinde de aynıdır.

d) Âmil, âyette gelen تَوَدُّ fiilidir. Buna göre mana, "Her nefis o günde şunu şunu arzu eder" şeklindedir.

e) Kelimenin, mahzuf bir fiil sebebiyle mansub olması da câizdir. Buna göre, kelamın takdiri وَاذْكُرْ يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ "Her nefsin şunu şunu bulacağı o günü hatırla" şeklinde olur.

İKİNCİ MESELE

Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Âhirette Hazır Bulunması

Bil ki yapılan amel bâkî değildir. Binâenaleyh onu Kıyamet günü bulmak mümkün değildir. Bundan ötürü, bu ifâdenin iki şekilde te'vili gerekir:

1- Kul, amel defterlerini bulur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Şüphe yok ki yaptığınız şeyleri biz yazıyorduk"* (Câsiye, 29) ve *"(Allah) onlara yaptıkları şeyleri haber verecek. Allah onları saymış, onlar ise unutmuşlardır"* (Mücadele, 6) âyetleri ile beyân ettiği durumdur.

2- Kul, amellerinin karşılığını bulur. Buna göre âyetteki *"hazırlanmış bulacak"* tabirinden maksad, o amel defterlerinin Kıyamet gününde hazırlanmış olması olabileceği gibi, amellerin karşılığının hazırlanmış olması da olabilir. Bu tıpkı, *"Onlar işlediklerini hazır bulmuşlardır"* (Kehf, 49) âyetinde ifâde edildiği gibidir. Her iki mânaya göre de, tergîb ve terhîb söz konusudur.

Hak Teâlâ'nın وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ تَوَدُّ لَوْ اَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ اَمَدًا بَعِيدًا *"Ne kötülük yaptı ise de, onunla kendi arasında uzak bir mesâfe olmasını arzu edecek"* beyânı hakkında şu iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî şöyle demektedir: "Burada daha açık olan, مَا lafzının, اَلَّذِى (o şey, ki o) manasına alınıp, عَمِلَتْ fiilinin de مَا ism-i mevsûlünün sılası yapılarak birinci مَا 'ya atfedilmesidir. Burada مَا 'nın şartiyye olması caiz olmaz; aksi halde تَوَدُّ kelimesinin mahallinin mansûb veya mecrûr olması gerekirdi. Halbuki, herkes bunu merfû olarak okumuştur. Böylece de bu, buradaki مَا 'nın اَلَّذِى anlamında olduğunun bir delili olmuş olur.

Buna göre şayet, "**Abdullah İbn Mesûd**'un وَدَّتْ (diledi, arzu etti) şeklindeki okuyuşuna göre, buradaki مَا 'nın şartıyye olması doğru olamaz mı?" denilirse, biz deriz ki, bu doğru olur. Ne var ki, mânayı mübteda ve haber cümlesine göre vermek daha yerinde ve müessir olur. Zira bu, kâfirlerin o gündeki durumunun anlatılmasıdır; ayrıca meşhûr olan kıraâte de daha muvafık olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ buyruğundaki vâv hakkında şu iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, bu ifâdenin başındaki vâv, atıf vâvıdır. Kelamın takdiri

ise, تَجِدُ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوٓءٍ "Her ne hayır işledi ise ve her ne kötülük yaptı ise bulur" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, *"Onunla kendi arasında uzak bir mesafe olmasını arzu edecek"* ifâdesinin cümledeki yeri hakkında iki izah şekli vadır:

a) Bu cümle مِنْ سُوٓءٍ lafzının sıfatıdır. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: "Kendisi arasında uzun bir mesâfe olmasını arzu ettiği kötü fiillerden her ne işledi ise..."

b) Bu cümle, haldir. Buna göre takdiri, "O gün, kendisinden uzaklaşmayı arzu edecek olduğu bir halde, işlediği her kötülüğü hazır bulur" şeklinde olur.

İkinci görüş: Buradaki vâv harfi, isti'naf vâvıdır. Buna göre âyet, günahkârların mutlaka cezalandırılacağı görüşüne bir delil değildir. Çünkü burası lütuf ve ikram-ı İlâhinin bahsedildiği bir âyet olup sevap bakımından amellerinin karşılığının hazır olacağına bir nasstır. İkâb cihetine gelince, bu âyet bunun hazır olacağına dâir bir nass değildir. Doğrusu Hak Teâlâ burada, kullarının o ikabtan kaçacağını ve uzaklaşmayı isteyeceklerini anlatmıştır. Bu da, va'ad yönünün gerçekleşmesinin, va'îd'in gerçekleşmesinden daha uygun olduğuna dikkat çeker.

ÜÇÜNCÜ MESELE أَمَدًا kelimesi, "varılan son sınır" demektir. Bunun bir benzeri يَالَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ *"Keşke seninle benim aramda doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı. (Sen) ne kötü arkadaş(mışsın!)"* (Zuhruf, 38) âyetidir.

Bil ki bu temenniden murad, ister zaman, ister mekân itibari ile bir uzaklığı anlayalım, malumdur. Çünkü maksud olan, uzak olmayı temenni ediştir.

Hak Teâlâ daha sonra, وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ *"Allah sizi yüce zatından sakındırıyor"* buyurmuştur ki bu ilâhî va'îdi te'kid etmektedir.

Sonra da, وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ *"Allah kullarına ra'ûftur"* buyurmuştur. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, insanları kendisinden sakındırdığı, ilminin ve kudretinin mükemmelliğini öğrettiği, insanlara mühlet tanıdığı, fakat ihmal etmediği, rahmetini celbedecek şeylere onları teşvik ettiği ve gadabına müstehak olacak şeyleri yapmaktan sakındırdığı için, kullarına karşı ra'ûftur.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Allah'ın, kullarını kendisinin azabından sakındırması, onlara olan re'fetindendir."

b) Allah, tevbe etmeleri, tedbirli olmaları ve kusurlarını telâfi etmeleri için kullarına zaman tanımış olması bakımından kullarına ra'ûftur.

c) Allah Teâlâ, bir va'îd olarak, *"Allah, sizi yüce zatından sakındırıyor"* buyurunca, bunun peşisıra va'ad ve rahmetinin, va'îd ve gazabına galib geldiğini bildirmek için, bir va'ad olarak *"Allah, kullarına ra'ûftur"* buyurmuştur.

d) Kur'ân-ı Kerim'de "ibâd" (kullar) lafzı, mü'minlere hastır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Yeryüzünde vakar ve tevazû ile yürüyen Rahmanın o kulları..."* (Furkan, 63) ve *"O pınarlardan Allah'ın kulları içerler.."* (İnsan, 6) buyurmuştur. Buna göre mana şöyledir: Allah Teâlâ kâfir ve fâsıklar hakkındaki tehdidini zikredince, ehl-i taat ile ilgili va'adini bildirerek, *"Allah, kullarına ra'ûftur"* buyurmuştur. Yani, "Allah fâsıklardan intikam aldığı gibi, kendisine itaat edip muhsin olanlara karşı da ra'ûftur" demektir.

Allah'ı Seven, Resûlullah'a Tâbî Olur

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah gâfur ve rahîmdir"

(Âl-i İmran, 31).

Bil ki Allah Teâlâ yahudileri, kendisine ve peygamberlerine imâna, tehdid ve va'îdleri ile davet edince, onları bir başka şekilde de buna davet etmiştir ki, o da şudur. Yahudiler: *"Biz, Allah'ın oğulları ve dostlarıyız"* (Maide, 18) diyorlardı. Bundan dolayı bu âyet nazil olmuştur.

Yine rivâyet olunduğuna göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş, **Mescid-i Haram**'da putlara taparken, yanlarında durup şöyle dedi: *"Ey Kureyş topluluğu vallahi siz Hz. İbrahim'in dinine muhalefet ediyorsunuz."* Bunun üzerine Kureyşliler, "Biz, Allah'ı sevdiğimiz için, "Bizi Allah'a daha fazla yaklaştırsınlar diye bu putlara tapıyoruz" (Zümer, 3) dediler. İşte bundan dolayı, tefsir ettiğimiz âyet nâzil oldu.

Bir başka rivâyete göre, hristiyanlar "Biz, Allah'ı sevdiğimizden ötürü **Mesih (İsâ)**'ya ta'zim ediyoruz" dedikleri için bu âyet nâzil olmuştur.

Hülâsa olarak, bu insan gruplarından herbiri Allah'ı sevdiğini ve Allah'ın

rızası ile taatını gözettiklerini iddia ederler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e, *"Ey habibim, "Eğer Allah'ı sevdiğiniz iddianızda doğru iseniz, O'nun emirlerine boyun eğip, O'na muhalefet etmekten kaçının" de"* buyurmuştur. Buna göre sözün manası şöyle olur: "Allah'ı seven herkesin, O'nun gazabını çekecek şeylerden mutlaka iyice kaçınması lazım. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kesin gösteren deliller bulunduğuna göre, ona uymak gerekir. Eğer ona uyulmuyor ise, bu o sevginin bulunmadığına delâlet eder."

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE
Muhabbetin Mahiyeti

"Muhabbet" (sevgi) ile ilgili uzun açıklamamız, وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا (Bakara, 165) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kelamcılar, "Allah'ı sevmenin", "O'nu yüceltme, O'na taat, ve O'nun mükâfaatını sevme" manasında olduğunda ısrar ederek şöyle derler: "Muhabbet, irâde cinsinden bir fiilldir. İrâde ise, açak sonradan olan varlıklar ve menfaatlerle ilgilidir."

Kelamcıların bu görüşü zayıftır. Çünkü, herşey hakkında, "O, bir başka sebepten ötürü sevilmiştir" denilemez. Aksi halde teselsül ve devr-i fâsit gerekir. Binâenaleyh bunun, bizzat sevilen birşeyde son bulması gerekir. Nitekim biz, lezzetin li-zâtihi mahbub olduğunu biliriz. Yine biz **Rüstem** ve **İsfendiyar**'ın kahramanlıkları hususundaki haberlerini duyduğumuzda, bize hiç faydası olmadığına inandığımız halde, gönlümüz onlara meyleder. Hatta çoğu kez bu meyl ve sevginin, üzerinde ısrar etmek câiz olmayan bir hata ve günah olduğuna inanırız. Böylece biz, lezzetin li-zatihî sevimli oluşu gibi, kemâlin de li-zâtihî mahbûb olduğunu anlarız. Kemâlin kemali Hak Subhânehu ve Teâlâ'ya aittir. Binâenaleyh bu durum, Allah'ın zâtından ve kendileri için Allah'ın kemâl ile celâl eserlerinden bir eserin tecellî ettiği Allah katındaki mukarreblerden ötürü, li-zâtihî mahbûb olmasını (sevilmesini) gerektirir.

Kelâmcılar şöyle derler: "Allah'ın kuluna muhabbeti (sevgisi), hem dinî hem de dünyevî bakımdan hayır ve menfaatleri kuluna ulaştırmasını irâde etmesinden ibarettir."

İKİNCİ MESELE

Yahudiler, kendilerinin Allah'ı sevdiklerini iddia ediyorlar ve Allah'ın da kendilerini sevmesine arzulu olduklarını ortaya koyuyorlardı. Âyet, şu iki bakımdan, Allah'ı sevmenin peygambere uymayı gerekli kıldığını göstermektedir:

a) Eğer Allah'ı seviyorsanız; bana tâbî olun. Çünkü mu'cizeler, Allah Teâlâ'nın bana uymanızı gerekli kıldığını göstermektedir.

b) Eğer siz Allah'ın sizi sevmesini arzu ediyorsanız, yine bana uyunuz. Çünkü bana uyduğunuzda Allah'a itaat etmiş olursunuz. Allah ise, kendisine itaat eden herkesi sever. Yine bana uymanızda, Allah'a itaat, O'na ta'zim ve O'nun dışındaki bütün varlıklara ta'zimi terkten başka birşeye davet yoktur. Allah'ı seven herkes, buna arzu duyar. Çünkü muhabbet, sevilene (mahbûba) tamamıyla yönelmeyi ve mahbûbun dışındaki herşeyden yüz çevirmeyi gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Keşşaf sahibi, bu konuda Allah'ın velilerini tenkide dalarak burada akıllı insanın müstehcen kitaplarda bile yazamayacağı şeyleri yazmıştır. O'nun evliyâullahı tenkide cüret ettiğini farzetsen bile, bu gibi çirkin sözleri tefsire dair eserine koymaya nasıl cesaret etmiştir? Biz, Allah'tan muhafazasını ve hidayetini talep ederiz.

Allah Teâlâ sonra, وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ *"ve günahlarınızı bağışlasın"* buyurmuştur. Allah'ın kulunu sevmesinden murad, ona sevab vermesi; günahlarını bağışlamasından murad ise, onun cezasını kaldırmasıdır. İşte bu, her akıllının isteyeceği en büyük ve en önemli şeydir.

Sonra O, وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah, gafûr ve rahîmdir"* buyurmuştur. Yani, Allah, kullarının çeşitli günahlarını diğer insanlardan gizlemesi bakımından dünyada iken gâfur, fazlı ve keremi ile de onlara âhirette rahîmdir.

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

"De ki: "Allah'a ve peygamberine itaat edin. "Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez"

(Âl-i İmran, 32).

Rivayet olunduğuna göre *"De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin..."* âyeti nâzil olduğu zaman, **Abdullah İbn Übeyy** münâfığı, "Muhammed kendine itaati, Allah'a itaat gibi sayıyor ve hristiyanların **İsa**'yı sevdikleri gibi, bizim de kendisini sevmemizi emrediyor" dedi. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

Bu hususta sözün özü şudur: Birinci âyet, Hz. Muhammed (s.a.s)'e ittibâ etmenin vâcib olmasını iktizâ edip, sonra da münafıklar, "Muhammed, hristiyanların **İsa** hakkında söylediklerinin aynısını kendi için iddiâ ediyor" diyerek, İslâm hakkında ortaya bir şüphe atınca, Allahu Teâlâ işte bu şüpheyi izâle etmek için bu âyeti zikrederek, *"De ki: "Allah'a ve peygamberine itaat edin"* buyurmuştur. Yani, "Allahu Teâlâ size, bana uymanızı vâcib kılmıştır. Bu, hristiyanların **Hz. İsa** hakkında söyledikleri şeyler ile değil, aksine benim Allah katından görevlendirilmiş bir peygamber olmamdan dolayıdır" demektir. Allah'ın emirlerini tebliğ eden zat peygamber olduğuna göre, ona itâat etmek vâcib olur. Binâenaleyh, peygambere uymak bu manadan ötürüdür; yoksa münafıkların İslâm hakkında ortaya attıkları şüpheler dolayısıyla değil!..

Cenâb-ı Hak sonra, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ *"Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz Allah kâfirleri sevmez"* buyurmuştur. Yani, "Eğer onlar yüz çevirirlerse, onlar için Allah'ın sevgisi asla söz konusu olamaz. Çünkü Allahu Teâlâ, kendisine itâat edenleri mutlaka övmüş ve methetmiş; inkâr edenleri ise, hor ve hâkir olmaya müstehak kılmıştır. Bu ikinci durum ise, Allah'ın sevgisinin zıddı bir durumdur" demektir. Allah en iyisini bilendir.

Yüce Allah'ın Peygamberleri Mümtaz Kılması

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾
ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

"Muhakkak ki Allah, Adem'i, Nuh'u, İbrahim hanedanını, İmrân âilesini, hepsi de birbirinden olan bir tek zürriyet olarak, bütün âlemlerin üzerinde mümtaz kıldı. Allah hakkıyla işitici ve bilicidir"

(Âl-i İmran, 33-34).

Bil ki Allahu Teâlâ, muhabbetinin ancak peygamberlerine uymakla tamamlandığını beyan edince, peygamberlerinin derecelerinin yüceliğini ve makamlarının şerefini açıklamış ve إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ "*Muhakkak ki Allah Adem'i... mümtaz kıldı*" buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mahlukların Bazı Nev'ileri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu

Bil ki mahlûkât iki kısımdır. Mükellef olanlar, mükellef olmayanlar... Âlimler mükellef olan varlıkların, mükellef olmayanlardan daha efdal olduğu hususunda ve mükelleflerin şu dört kısım olduğunda ittifak etmişlerdir:

a) Melekler,

b) İnsanlar,

c) Cinler,

d) Şeytanlar...

Melekleri ele alacak olursak, hadislerde, Allah Teâlâ'nın bunları rüzgârdan yarattığı rivâyet edilmiştir. Âlimlerden, bunun böyle olduğuna aklî deliller getirenler vardır:

Melekler

1- Melekler, rüzgârdan yaratıldıkları için, en süratli bir şekilde uçabilmektedirler.

2- Yine bu sebepten ötürü onlar, Arş'ı taşıyabiliyorlar. Çünkü rüzgâr da eşyayı taşıyabiliyor.

3- Yine bu sebepten ötürü onlar rûhânî varlıklar diye adlandırılmışlardır.

Başka bir rivâyette onların nûrdan yaratıldığı yer almıştır. İşte bundan dolayı, saf ve temizdirler. İbadetlerini Allah'a has kılmışlardır.

Bu hususta en iyisi, bu iki görüşü birleştirmektir. Buna göre biz deriz ki: Onların bedenleri rüzgârdan, ruhları ise nurdan yaratılmıştır. Gökler âleminin sakinleri işte bunlardır.

Şeytanlar

Şeytanlara gelince bunların hepsi kâfirdir. İblisin kâfir olduğu açıktır. Çünkü Hak Teâlâ, onun hakkında, "*O, kâfirlerdendir*" (Bakara, 34) buyurmuştur. Diğer şeytanlar da ataları iblis gibi kâfirdirler. Çünkü Cenâb-ı Hak, "*Şüphesiz şeytanlar, sizinle mücâdele etmeleri için kendi dostlarına mutlaka telkinde*

bulunurlar. *Eğer onlara itaat ederseniz şüphesiz siz de müşrik olursunuz''* (En'am, 121) buyurmuştur. Bütün şeytanların özelliği, insanoğluna düşman olmaktır. Çünkü Allah Teâlâ, *''O (iblis), cinden olduğu için Rabb'inin emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz beni bırakıp da onu ve onun neslini, hepsi sizin düşmanınız olduğu halde, dost edinir misiniz?''* (Kehf, 50) ve *''Biz böylece her peygambere, insan ve cin şeytanlarını düşman yaptık''* (En'am, 112) buyurmuştur.

Şeytanların bir özelliği de ateşten yaratılmış olmalarıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, iblisin, *''Beni ateşten yarattın, onu (Adem'i) ise çamurdan yarattın''* (A'raf, 12) sözünü nakletmiş ve *''Cann'ı (iblisi) da daha önce çok şiddetli ateşten yarattık''* (Hicr, 27) buyurmuştur.

Cinler

Cinlere gelince, bunların kâfirleri ve mü'minleri vardır. Nitekim Hak Teâlâ, *''Gerçekten kimimiz müslüman, kimimiz ise zalimdir. Müslüman olanlar, doğru yolu aramış (bulmuş)lardır''* (Cin, 14) dediklerini nakletmiştir.

İnsanlar

İnsanlara gelince, hiç şüphesiz onların da bir ilk ataları vardır. Aksi halde, bu, sonu olmayan bir durum olur. Kur'ân, bu ilk atanın **Hz. Âdem** olduğunu bildirmektedir. Nitekim Cenâb-ı Hak, tefsir etmekte olduğumuz Âl-i İmran sûresinde, *''Muhakkak ki Allah katında İsâ'nın hâli, Âdem'in hâli gibidir. (Allah) onu topraktan yarattı. Sonra ona ''ol'' dedi, o da (can gelip) oluverdi''* (Âl-i İmran, 59) ve *''Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan, ondan da onun eşini vücuda getiren Rabb'inizden ittikâ edin...''* (Nisâ, 1) buyurmuştur.

İnsanların Meleklerden Üstünlüğü

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Âlimler insanın, cinn ve şeytanlardan efdal olduğu hususunda ittifak etmiş, insanın mı yoksa meleklerin mi daha üstün olduğu meselesinde ise ihtilaf etmişlerdir. Biz bu meseleyi, اُسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا (Bekara, 34) âyetinin tefsirinde iyiden iyiye inceledik. İnsanın daha üstün olduğuna hükmedenler, tefsir ettiğimiz âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü ''ıstıfa'' (seçip, mümtaz kılma), daha büyük bir şerefin olduğuna ve derece yüksekliğine delâlet eder. Cenâb-ı Hak, **Hz. Âdem** ve soyundan gelen peygamberleri bütün âlemler üzerine seçip mümtaz kıldığını bildirdiğine göre, onların meleklerden de üstün olmaları gerekir. Çünkü melekler de ''âlemler'' sözüne dahildir.

Buna göre eğer, ''Bu âyeti, burada zikredilen insanların bütün âlemlere üstün kılınmış olmaları manasına alırsak, bu bizi bir tenâkuza götürür. Çünkü

büyük bir topluluğa dahil olan fertlerden herbiri, bütün âlemlerden daha üstün olarak tavsif edildiğinden, onların herbirinin bütün âlemlerden, yine herbirinin diğerinden daha üstün olması gerekir ki bu imkânsızdır. Fakat biz bu ifâdeyi, onların herbirinin kendi zamanlarındaki âlemlerden veyahut da kendi cinslerinin âleminden efdal oldukları manasında alırsak, böyle bir tenâkuz söz konusu olmaz. Binâenaleyh tenâkuzu ortadan kaldırmak için, âyeti bu mânâya hamletmek gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, İsrailoğullarından bahsederken, *"Sizi bütün âlemlere üstün kılmıştım"* (Bakara, 47) buyurmuştur. Bu sözden, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'den daha üstün oldukları mânâsı çıkmaz. Biz, bundan maksadın onların herbirinin yaşadığı devirdeki âlemler olduğunu söylüyoruz. Burada da böyledir?" denirse, bunun cevabı, Cenâb-ı Allah'ın bu âyetinde aşikârdır. Zira اِصْطَفَى آدَمَ عَلَى الْعَالَمِينَ "Adem'i âlemler üzerine mümtaz kıldı" sözü, "âlem" vasfı verilecek her şeye şamil olduğundan, melekler de buna dahil olur. Bu konuda söylenecek son söz, aksine delâlet eden bir delilden dolayı, âlem lafzının umûmî mânâsı ile amel etmek, bazı durumlarda bırakılır. Ama delile dayanmayan hallerde bunu terketmemiz doğru değildir.

İKİNCİ MESELE
İstifa Kelimesi Hakkında Bilgi

اِصْطَفَى fiili Arapça'da, "seçti, tercih etti" manasına gelir. Buna göre, اِصْطَفَاهُمْ lafzının manası, bulanıklıklardan uzak ve saf olan, görülen ve müşâhede edilebilen birşeye benzetilerek, "onları mahlûkâtının en arısı ve durusu kıldı" demektir. Bu kelime şu üç şekilde söylenir: صَفْوَةٌ، صِفْوَةٌ، صَفْوَةٌ. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Hz. Musa'ya *"Ben seni risâletimle.. bütün insanlardan mümtaz kıldım"* (A'raf, 144) sözü ile, **Hz. İbrahim, İshâk** ve **Ya'kûb** (a.s) hakkındaki, *"Çünkü onlar bizim katımızda, cidden seçkinlerden, hayırlılardandı"* (Sâd, 47) sözüdür.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetle ilgili şu iki görüş vardır:

1- Mana, "şüphesiz Allah, **Âdem**'in ve **Nuh**'un dinlerini seçip mümtaz kıldı..." şeklindedir. Buna göre âyetteki "istifâ"nın manası, onların dini ve şeriatları ile ilgili olur. Bu manaya göre, bir muzâfın hazfedilmiş olduğu kabul edilir.

2- Mânâ, "Allah, onları kötü sıfatlardan arındırmış ve güzel hasletlerle süslemiştir" şeklindedir. Bu ikinci görüş şu iki sebepten ötürü daha evlâdır:

a) Biz bu ikinci mânâda bir hazfin olduğunu söylemeye muhtaç olmayız.

b) Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, peygamberliğini kime vereceğini en iyi bilendir"* (En'am, 124) âyetine daha uygundur.

Peygambere Mahsus Sıfatlar

Halîmî, "Minhâc" isimli kitabında şunu söylemiştir: "Peygamberlerin gerek cismânî, gerekse ruhânî kuvvetlerde, mutlaka diğer insanlardan farklı olmaları gerekir. Cismânî kuvvetler, ya müdrike (idrâk eden, kavrayan), yahut da muharrike (hareket ettirici) olur. Müdrike kuvvetler ya zâhirî, ya da bâtınî olan hislerdir.

Zâhirî hisler beştir:

a) **Görme kuvveti:** Yemin olsun ki Hz. Peygamber (s.a.s)'de bu sıfatın en mükemmel şekli vardı. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet etmektedir:

Birincisi: Hz. Peygamber (s.a.s): زُوِيَتْ لِيَ الْأَرْضُ فَأُرِيتُ مَشَارِقَهَا وَمَغَارِبَهَا *"Yeryüzü benim için toplandı ve bana onun doğusu batısı gösterildi"*(39) buyurmuştur.

İkincisi: Hz.Peygamber (s.a.s) أَقِيمُوا صُفُوفَكُمْ وَتَرَاصُّوا فَإِنِّي أَرَاكُمْ مِنْ وَرَاءِ ظَهْرِي *"Saflarınızı düzeltin ve sıklaştırıp sağlamlaştırın. Çünkü ben, arkamdan sizi görüyorum"* (40) buyurmuştur.

Bu kuvvetin bir benzeri de, **Hz. İbrahim**'de vardır. O da, Hak Teâlâ'nın, *"Biz İbrahim'e, göklerin ve yerin büyük mülkünü de öylece gösteriyorduk"* (En'am, 75) âyetinde ifâde edilen hususdur.

Âlimler bu âyeti tefsir ederken, Allah Teâlâ'nın **Hz. İbrahim**'in görme hissini kuvvetlendirdiğini ve böylece onun melekût âleminin en yücesinden en alt tabakasına kadar görüp müşâhede ettiğini belirtmişlerdir." **Halîmî** (r.h) şöyle devam eder: "Bu uzak görülecek bir ihtimal değildir. Çünkü her gören bir değildir.

Rivayet edildiğine göre **Zerkâu'l-Yemâme,** bir şeyi üç günlük yoldan görebiliyordu. Binâenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in görme kabiliyetinin onunkinden daha kuvvetli olması uzak bir ihtimal değildir.

b) **İşitme kuvveti...** Hz. Peygamber (s.a.s), bu hususta da insanların en güçlüsü idi. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delâlet etmektedir:

1- Hz. Peygamber (s.a.s), أَطَّتِ السَّمَاءُ وَحُقَّ لَهَا أَنْ تَئِطَّ مَا فِيهَا مَوْضِعُ قَدَمٍ إِلاَّ وَفِيهِ مَلَكٌ سَاجِدٌ لِلَّهِ تَعَالَى *"Sema gıcırdadı; onun gıcırdamaya hakkı var. Semada orada bir ayak koyacak hiçbir yer yoktur ki, orada Allahu Teâlâ'ya secde eden*

(39) **Müslim,** Fiten, 19 (4/2215) (Aynı manada, değişik metinle...)
(40) **Müsned,** 3/102,182; Buhârî, Ezan, 71-72.

bir melek bulunmasın...'' (41) buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber semânın gıcırtısını duymuştur.

2- Bir defasında Hz. Peygamber (s.a.s), bir ses duymuş da ve bunun, cehenneme yuvarlanan, fakat cehennemin dibine henüz ulaşamayan bir kaya parçasının çıkardığı ses olduğunu söylemişti. **Halimî,** "Felsefecilerin bunu imkânsız görmeleri mümkün değildir. Çünkü, onlar Pisagor'un kendisini eğittiğini, böylece de onun, feleklerin çıkardığı en alçak sesleri dahi duyduğunu kabul etmektedirler.

Bu gücün bir benzeri de, karınca kıssasında, Hz. Süleyman için söz konusudur. Nitekim Cenâb-ı Hak bundan bahsederek, *''Bir karınca dedi ki: ''Ey karıncalar, yuvalarınıza girin''* (Neml, 18) buyurmuştur. Böylece Allahu Teâlâ Hz. Süleyman'a karıncanın sözünü duyurmuş ve O'nu bunun mânasına vâkıf kılmıştı. Bu aynı zamanda, anlama kuvvetini de ilgilendirir. Hz. Muhammed (s.a.s) kurt ve deve ile konuşurken de, bu durum kendisi için gerçekleşmiştir.

c) **Koklama kuvveti...** Bu, **Yakûb** (a.s) hakkında tahakkuk eden durum gibidir. Çünkü **Yusuf** (a.s), gömleğinin götürülüp babası **Yakûb** (a.s)'un yüzüne değdirilmesini söyleyip de kervan Mısır'dan yola çıkınca, Hz. Yakûb, *''İnanın ki, (şimdi) Yusuf'un kokusunu duyuyorum''* (Yusuf, 94) demiş ve bu kokuyu bir günlük yoldan almış idi.

d) **Tatma kuvveti...** Bu, Hz. Peygamber (s.a.s), إِنَّ هَذَا الذِّرَاعَ يُخْبِرُنِي أَنَّهُ مَسْمُومٌ *''(Hayvanın) bu kolu, bana kendisinin zehirli olduğunu haber veriyor''* (42) dediğinde, kendisi hakkında tahakkuk etmiş olan durumdur.

e) **Dokunma kuvveti...** Bu, **Hz. İbrahim** hakkında tahakkuk eden şey gibidir. Çünkü Allahu Teâlâ, ateşi onun hakkında serin ve emniyetli kılmıştır. Bunun bir benzeri, ateşte yanmadığı söylenen, hatta bir madde çıkararak ateşi söndürdüğü kabul edilen ''semendel'' kuşuyla, kızgın çöllerde yürüyen devekuşu'nda müşahede edilirken, bunun olması nasıl imkânsız görülebilir?

Bâtınî hislere gelince, hafıza (ezberleme) kuvveti bundandır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Seni okutacağız da, asla unutmayacaksın''* (A'lâ, 6) buyurmuştur.

Zekâ kuvveti de bunun gibidir. Nitekim **Hz. Ali** (r.a), "Allah'ın resûlü bana bin çeşit ilim öğretti. Ben de bu bin çeşidin her birinden bin çeşit ilim çıkardım''

---

(41) **Tirmizi,** Zühd, 9 (4/556); **İbn Mâce,** Zühd, 19 (2/1402).

(42) **Dârimî,** Mukaddime, 11 (1/32); **Ebu Davud,** Diyât, 6 (4/174). Bir yahudi kadın bir koyun kebap edip zihirlemiş, Hz.Peygamber'e hediye etmiş idi. Bazı ashabı ile yemeye başlar başlamaz bu sözü söylemiş, bu arada Bişr İbn Bera biraz yeyip, şiddetli zehirin tesiriyle bilahere vefat etmiş idi (Ç).

buyurmuştur. Bir velinin durumu böyle olunca, ya peygamberin durumu nasıl olur?

Muharrik kuvvetlere (kuvâ-yı muharrike) gelince, bu, meselâ Hz. Peygamber (s.a.s)'in miraca, Hz. İsâ (a.s)'nın da canlı olarak göğe yükselmesi ve, haberlerde yer aldığı gibi, **Hz. İdris** ve **Hz. İlyas** (a.s)'ın göğe kaldırılması gibi şeylerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: *"Nezdinde kitaptan bir ilim olan, "Ben, göz açıp kapamadan önce onu sana getiririm" dedi"* (Neml, 40).

Ruhânî-aklî kuvvetlere gelince, bunun da son derece mükemmel ve son derece berrak olması gerekir.

Bil ki bu konuda sözün tamamı şudur: Nebevî, kutsî nefisler, mahiyetleri itibari ile diğer nefislerden farklıdırlar. Zekâ, fetânet, asalet, hükümran olma ve cismânî ve şehevî duygulardan berî olma hususlarındaki kemâl, bu peygamber nefislerinin ayrılmaz vasıflarıdır. Çünkü ruh, berraklığın ve şerefin zirvesinde olup, beden de temizliğin zirvesinde bulununca, bu muharrik ve müdrik kuvvetler, alabildiğine mükemmel olur. Zira bu nefisler, ruhun özünden çıkan ve bedene ulaşan nurlara göre akıp giderler. Gerek fâil (verici merkez), gerekse kabil (yani, alıcı) ne zaman mükemmelliğin zirvesinde olsalar, onlardan sâdır olan şeyler de aynı şekilde kuvvetli, kıymetli ve hâlis olurlar.

Bunu böylece anladığında, bil ki Hak Teâlâ'nın إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا buyruğunun manası şudur: "Şüphesiz Allah Teâlâ, **Hz.Âdem**'i, ya "melek beşerden daha üstündür" diyenlere göre, süflî âlemin (yerin) sâkinlerinden, yahut da "insan, mahlûkatın en şereflisidir" diyenlere göre, ulvî âlemin (göğün) sâkinlerinden seçip mümtaz kılmış, sonra da ruhânî kuvvetlerin en mükemmelini, **Hz. Adem**'in soyundan belli bir gruba vermiştir. Bunlar, **Hz. İdrîs** (a.s)'e sonra **Hz. Nuh** (a.s)'a, sonra da **Hz. İbrahim** (a.s)'e kadar ulaşan, **Hz. Şit** (a.s) ve onun soyudur. **Hz. İbrahim** (a.s)'den sonra iki kol çıkmıştır: Biri **Hz. İsmail** (a.s)'in kolu, diğeri **Hz. İshak** (a.s)'ın koludur. Böylece Cenâb-ı Hak, **Hz. İsmail**'i, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'de zuhûr edecek kutsî ruhun başlangıcı; **Hz. İshâk**'ı da, **Hz. Ya'kûb ve İysû** kollarının başlangıcı kılmıştır. Böylece nübüvveti **Ya'kûb** (a.s)'un, hükümdarlığı da **İysû** (a.s)'ın soyuna vermiştir. Bu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'e kadar böyle devam etmiştir. **Hz. Muhammed** (s.a.s) zuhûr edince, nübüvvet ve saltanat nurları, **Hz. Muhammed**'e geçmiştir ve bunlar Kıyamete kadar ümmet-i Muhammed de kalacaktır. Bu konuda iyice düşünen herkes, neticede çok şaşırtıcı sırlara ulaşır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âl-i İbrahim ile Âl-i İmran

Âlimlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Âyette bahsedilen, *"İbrahim'in hanedanı"* tabirinden maksat, mü'minlerdir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Firavun hanedanını, azâbın en çetinine sokunuz!"* (Mü'min, 46) âyeti gibidir.

Fakat bu hususta doğru olan görüş, bu ifâdeden maksadın, **İbrahim** (a.s)'in çocukları olduğudur ki, bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Seni insanlara imam yapacağım" buyurmuş, (İbrahim): "Zürriyetimden de" demiş, Allah ise, "Benim ahdim zalimlere erişmez" buyurmuştu"* (Bakara, 124) âyetiyle ifâde ettiği hususdur.

"İmrân'ın hanedanı" meselesine gelince, âlimler bunun kim olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları bunun **Musa** ve **Hârun** (a.s)'un babası olan **İmrân** olduğunu söylemişlerdir ki, nesebi şudur: **İmrân İbn Yashur İbn Kahif İbn Lavî İbn Yakûb İbn İshak İbn İbrahim**... Böylece "Âl-i İmrân"dan maksat, **Hz. Musa** ve **Harun** ile onların peşinden gelen peygamberlerdir.

Bazıları da bunun, **Hz. Meryem**'in babası olan **İmrân İbn Mâsân** olduğunu söylemişlerdir ki, bu, **Süleyman İbn Dâvûd İbn İşâ** neslinden olur. Bunlar da, **Yahûza İbn Yakûb İbn İshâk İbn İbrahim** (a.s) soyundandır.

Âlimler, bu iki İmrân arasında 1800 sene bulunduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşte olanlar, bunun doğruluğu hususunda şunları delil getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"İmrân âilesini bütün âlemlere"* tabirinin peşinden getirilen, anne tarafından **Hz. İsâ**'nın dedesi olan **İmrân İbn Mâsân**'dır. Binâenaleyh sözü buna hamletmek daha evlâdır.

b) Bu sözden maksat şudur: Hristiyanlar, elinde tecellî eden mu'cizelerden dolayı, **Hz İsa**'nın tanrı olduğunu iddia ediyorlardı. Buna karşılık Cenâb-ı Hak da şöyle der: Onun elinde zuhur eden bu nevî mu'cizeler, Allahu Teâlâ'nın ona olan bir ikrâmı sebebiyle meydana gelmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'yı zamanının âlemlerine üstün kılarak seçip, ona büyük ikrâmlarda bulunmuştur. Binâenaleyh bu ifâdeyi burada, **İmrân İbn Mâsân**'a hamletmek, sözü **Hz. Musa** ve **Harun**'un babası olan **İmran**'a hamletmekten daha evlâ olur.

c) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, *"Kendisini de, oğlunu da âlemlere bir ibret kılmıştık"* (Enbiya, 91) buyruğuna da son derece uygun düşmektedir. Bil ki, bu izahlar, kuvvetli birer delil olmayıp, aksine zannî birtakım fikirlerdir. Burada, bu iki ihtimal daima mevcuttur.

Cenâb-ı Hakk'ın, ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ *"Hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak..."* tabiri hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

ذُرِّيَّةً kelimesinin mansûb olması hakkında şu iki görüş belirtilebilir:

a) Bu lafız, آلَ إِبْرٰهِيمَ *"İbrahim hanedanı"* lafzından bedeldir.

b) Hal olduğu için, mansûbtur. Yani, "onları, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak seçti" demektir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin tefsiriyle ilgili şu açıklamalar yapılmıştır:

a) "Tevhîd, ihlâs ve tâat hususlarında, hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak..." demektir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindendirler"* (Tevbe, 67) âyetidir. Onlar nifâk konusunda müşterek olmalarından dolayı böyle söylenmiştir.

b) "**Hz. Âdem**'in dışında kalanlar, ondan çoğalmışlardır.." mânasında olmak üzere, "Hepsi birbirinden olan bir tek zürriyet olarak" demektir. Buna göre ذُرِّيَّةً kelimesiyle kastedilenler, **Hz. Âdem**'in dışında kalanlar olmuş olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah hakkıyla işitici ve bilicidir"* buyruğuna gelince, **Kaffâl** şöyle demektedir: "Bu tabirin manası, "Allah kullarının sözlerini bihakkın duyan, onların kalplerini ve fiillerini bihakkın bilendir; O ancak, insanlar içinden, söz ve fiil bakımından müstakim olduğunu bildiği kimseleri peygamber olarak seçer. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, *"Allah peygamberliğini kime vereceğini en iyi bilendir"* (En'am, 124) ve *"Muhakkak ki onlar, hayr işlerinde yarışırlar, umarak ve korkarak bize duâ ederlerdi. Onlar bizim için derin saygı gösterenlerdi"* (Enbiya, 90) âyetleridir.

Burada yapılan bir başka izah da şudur: Yahudiler: "Biz **İbrahim**'in soyundan, **İmrân**'ın da âilesindeniz. O hâlde biz, Allah'ın oğulları ve O'nun dostlarıyız"; hristiyanlar da, "**İsa**, Allah'ın oğludur" diyorlar, hatta bazıları da bu sözün bâtıl ve yanlış olduğunu da biliyorlardı. Ama ne var ki, halkın kalbini hoşnut etmek için, bu görüşlerini sürdürüyorlardı. Burada Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Allah, sizin bu bâtıl sözlerinizi bihakkın duyan ve bu sözlerinizdeki bozuk maksatlarınızı da bihakkın bilendir. İşte bu sebeple de sizi, cezâlandıracak olandır..." Böylece âyetin baş tarafı, nebî ve resûllerin şerefli mertebelerini beyân etmiş, sonu ise kendi dinlerinde sebât edip devam ettirdiklerini iddiâ eden o yalancı toplulukları (yahudi ve hristiyanları) bir tehdit mânası taşımıştır.

KISSALAR

Bil ki, Allahu Teâlâ bu âyetin peşinden pek çok kıssa zikretmiştir.

Birinci kıssa: Hz. Meryem İle Annesi "Hanne" (a.s)'nin Kıssası

إِذْ قَالَتِ ٱمْرَأَتُ عِمْرَٰنَ رَبِّ إِنِّى نَذَرْتُ لَكَ مَا فِى بَطْنِى مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّىٓ إِنَّكَ أَنتَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٥﴾ فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّى وَضَعْتُهَآ أُنثَىٰ وَٱللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ ٱلذَّكَرُ كَٱلْأُنثَىٰ وَإِنِّى سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّىٓ أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ ٱلشَّيْطَٰنِ ٱلرَّجِيمِ ﴿٣٦﴾ فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنۢبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا ٱلْمِحْرَابَ وَجَدَ عِندَهَا رِزْقًا قَالَ يَٰمَرْيَمُ أَنَّىٰ لَكِ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ إِنَّ ٱللَّهَ يَرْزُقُ مَن يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٣٧﴾

"Hani İmrân'ın karısı: "Ya Rabbi, karnımdakini hür bir kul olarak sana adadım. Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâlîyle bilen, ancak sensin sen" demişti. Ama çocuğunu (kız) doğurunca, Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken: "Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum. Erkek, kız gibi değildir. Hakikaten ben onun adını Meryem koydum. Ben onu da, zürriyetini de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım" dedi. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir kabûl ile kabul etti ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü ve onu Zekeriyyâ'ya emânet etti. Zekeriyyâ ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, bu sana nereden (geliyor?)" dedi. O da: "Allah tarafındandır. Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse ona hesapsız rızık verir" dedi"

Âl-i İmran, 35-37).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki إِذْ kelimesinin i'râbdaki yeri hakkında şu görüşler takdim edilmiştir:

a) **Ebu Ubeyde,** bu kelimenin mânâda bir etkisinin olmadığını söylemiştir. Buna göre mânâ, bu kelimenin i'râbda mahalli olmayacak şekilde, "İmrân'ın karısı dedi" şeklinde olur.

Zeccâc: "**Ebu Ubeyde** bu hususta herhangi birşey yapmadı. Çünkü, Allah'ın kitabındaki bir harfi mânasız ve hükümsüz addetmek ve zaruret olmadan, O'nun kitabından herhangi bir harfi hazfetmek caiz değildir" demiştir.

b) **Ahfeş** ile **Müberred,** Âyetin takdirinin, اُذْكُرْ إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ "İmrân'ın karısının... dediği vakti hatırla...." şeklinde olduğunu ve Allah'ın kitâbında bunun pekçok misâli olduğunu" söylemişlerdir.

c) **Zeccâc,** âyetin takdirinin, "Allah, وَاصْطَفَى آلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ إِذْ قَالَتْ "İmrân'ın karısı.. dediği zaman, İmrân'ın soyunu kendi zamanının âlemlerine üstün kılmıştır" şeklinde olduğunu söylemiştir.

İbnu'l-Enbârî bu hususu tenkid ederek şöyle der: "Allahu Teâlâ, **İmrân**'ın âilesini seçmesini, **Hz. Âdem** ve **Nûh**'un seçilmesi ile beraber zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. Âdem** ve **Nûh**'u seçmesi, **İmrân**'ın karısının sözünden önce tahakkuk ettiğine göre, bu seçmenin, **İmrân**'ın karısının bu sözü söylediği o vakit ile kayıtlı olduğunu söylemek imkânsız olur." Buna şu şekilde cevap verilebilir: Bunların herbirinin seçilmesinin tesiri, onlardan her birinin vücuda geldiği ve tâatleri de zuhur ettiğinde söz konusu olur. Binâenaleyh, Allah'ın, **Hz. Âdem**'i onu yaratırken; **Hz. Nuh**'u, onu var ederken; **İmrân**'ın âilesini de, **İmrân**'ın hanımı bu sözü söylediği zaman seçtiğinin söylenmesi caizdir.

d) Bazı âlimler de, bu ifâdenin kendisinden önceki ifâdelerle ilgili olup kelâmın takdirinin ise وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۞ إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَٰنَ هَٰذَا الْقَوْلَ "Allah, **İmrân**'ın karısı bu sözü söylerken, bihakkın duyan ve bihakkın bilendir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

Buna göre şayet, "Allah, **İmrân**'ın karısı bu sözü söylemeden önce de bihakkın duyan ve bilen idi. Buna göre böyle bir kayıt zikretmenin mânası nedir?" denilirse, biz deriz ki: Allahu Teâlâ'nın o sözü duyması, o sözün meydana gelmesiyle; Allahu Teâlâ'nın o sözün söylendiğini bilmesi de, o sözün zikredilmesiyle mukayyettir. İlim ve duyma konusundaki değişiklik, ancak nisbet ve taalluk cihetiyledir.

İKİNCİ MESELE

Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti

Zekeriyyâ İbn Ezen (?) ile **İmrân İbn Mâ'sân** aynı çağda yaşamışlardır. **İmrân**'ın hanımı ise **Hannân Bintî Fâküz**'dür. **Hz. Zekeriyya, Hz. Meryem**'in kızkardeşi olan **İşâ**'nın kızı ile evliydi. **Yahya** (a.s) ise, teyzesinin oğluydu. Sonra, bu adağın keyfiyyetine dair pekçok rivâyet vardır.

Birinci rivâyet: İkrime şöyle demiştir: **Hanne,** hiç çocuk doğuramamıştı. Çocuğu olan diğer kadınlara gıbta ediyordu. Sonra o, şöyle dedi: "Allah'ım, eğer sen bana bir çocuk nasib edersen, **Beytu'l-Makdis**'in hizmetçisi olması gayesiyle, senin rızan için onu Beytu'l-Makdis'e vakfediyorum."

İkinci rivâyet: Muhammed İbn İshâk da şöyle demiştir: "**Hz. Meryem**'in annesinin çocuğu olmamıştı. Derken kadın yaşlanmıştı. Bir gün ağacın gölgesi altında iken, yavrusuna bir şeyler yediren bir kuş gördü. Bunun üzerine gönlünde çocuk sevgisi kımıldadı.. İşte bu sebeple Rabb'ine, kendisine bir çocuk bağışlaması için duâ etti. Derken **Meryem**'e hamile kaldı. Bu arada **İmrân** da öldü. **Hz. Meryem**'in annesi, kendisinin hamile olduğunu hissedince, **Beytu'l-Makdis**'e vakfetti.

Hasan el-Basrî de şöyle demiştir: O bütün bunları Allah'ın ilhamıyla yapmıştır. Eğer Allah'ın ilhâmı olmasaydı, o bunu yapamazdı. Bu, **Hz. İbrahim**'in, rüyâsında oğlunu kesmesi, böylece de bunun, her ne kadar vahye dayanmasa dahi, Allah'ın bir emri olduğunu anlaması, Allah'ın **Hz. Musa**'nın annesine de ilhâm edip, böylece onun bir vahiy olmaksızın, **Hz. Musa**'yı denize bırakması hadisesi gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Muharrer Kelimesi Hakkında Bilgi

Âyette geçen مُحَرَّرًا tabirinin mânası, "Hâlis, mahzâ, katıksız hür, azâd edilmiş..." demektir. Meselâ, bir köleyi kölelikten kurtarıp azâd ettiğinde, حَرَّرْتُ الْعَبْدَ, kitabı düzeltip, onda herhangi bir yanlışlık bırakmayacak bir biçimde hatadan arındırdığı zaman da حَرَّرْتُ الْكِتَابَ denilir. Yine, bir kimsenin kendisini herşeyden tecrid edip, başkalarına olan bütün bağımlılığını kestiği zaman, رَجُلٌ حُرٌّ; kumdan, taştan, balçıktan ve herhangi bir kusurdan uzak ve temiz olduğu zaman da, اَلطِّينُ الْحُرُّ (Hür, yani hâlis çamur) denilir.

Bu kelimenin tefsirî manasına gelince, **Şâ'bî,** "sırf ibâde tahsis edilmiş olarak" manasına geldiğini söylerken, bunun manasının "Mabede hizmetçi olarak"; "Allah'a tâat etmek için dünya işlerinden azâde olarak"; "havrada kitâb'ı okuyup onu öğrenen kimselere hizmetçi olarak..." gibi anlamlara geldiği

de söylenmiştir. Bütün bunların mânası, "**Hanne**'nin bu çocuğu, Allah'a itâat için vakfetmiş olduğudur."

Esâmm ise şöyle demiştir: "İsrailoğullarının ne bir ganimeti, ne de bir esiri yoktu. Bunun için, onların hürriyete kavuşturup azâd etmeleri, çocuklarını, yukarıda anlatmış olduğumuz şekilde vakfetmeleriyle oluyordu. Çünkü, onların dinine göre, çocuk hizmette bulunabileceği çağa geldiğinde, onun ebeveynine hizmet etmesi vâcib oluyordu. Böylece de onlar, adakta bulunmak suretiyle çocukların bu şekildeki hizmetlerinden feragat ediyor; onları, **Beytu'l-Makdis**'e hizmet ile Allah'a itâat ve ibâdete tahsis ediyorlardı."

Yine bu şekilde hürriyete kavuşturulan kimseler, bülûğa erinceye kadar havrada kalıyor, oranın hizmetlerini görüyor, sonra da burada kalıp kalmama hususunda muhayyer bırakılıyorlardı. Eğer çocuk burada kalmayı istemeyip gitmek isterse, gidiyordu. Eğer kalmayı isterse, artık bundan sonra oradan bir daha ayrılamazdı. Bütün peygamberlerin neslinde, **Beytu'l-Madis**'e adanmış bir hizmetçi bulunmaktadır, denilmiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu adak, ancak erkek çocuklar için caizdir. Kız çocuklarına gelince, hayız ve diğer özel halleri sebebiyle, bu işe ehil görülmüyorlardı. Sonra, **Hanne** mutlak mânada bir adakta bulunmuştu. Bu, ya o işi takdire göre düşündüğü içindir veyahut da bu adağı erkek çocuk arzusuna vesile kıldığı içindir...

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki مُحَرَّرًا kelimesinin mansub oluşunun iki izah şekli vardır:

a) O, مَا lafzından hal olarak mansûbtur. Takdiri de, "Karnımdakini hür olarak sana adadım" şeklindedir.

b) Bu, **İbn Kuteybe**'nin görüşüdür; buna göre mâna "karnımdakini senin için azâd etmeye nezrettim, adakta bulundum" şeklindedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak **Hanne**'den naklederek, فَتَقَبَّلْ مِنِّى إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *"Bunu benden kabul buyur. Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen..."* buyurmuştur.

Tekabbül, birşeyi hoşnut olarak alıp kabul etmektir. **Vahidî** şöyle demiştir: "Bu kelimenin aslı mukabele (karşılıklı alıp verme) kelimesidir. Çünkü bir mükâfaat ile mukabelede bulunmayı ifade eder. Bu, yaptığı bu şeyle ancak Allah'ın rızasını talep ve Allah'a ibâdette ihlâsı talep eden kimsenin sözüdür. Sonra **Hanne**, "Muhakkak ki hakkıyla işiten, kemâliyle bilen, ancak sensin sen" demiştir; bu, "Ancak sensin benim tazarrûmu, duâmı ve yakarışımı işiten ve kalbimdekini, gönlümdekini ve niyetimdekini bilen..." demektir.

Bil ki, bu çeşit nezr, **İsrailoğullarının şeriatı**'nda mevcut idi. Ama bizim şeriatımızda mevcut değildir. Şeriatların bu gibi konularda farklılık arzetmesi imkânsız değildir.

Allahu Teâlâ, فَلَمَّا وَضَعَتْهَا *"Vaktaki (kız) çocuğunu doğurunca"* buyurmuştur. Bil ki, buradaki هَا zamiri, ya onun karnındaki kız çocuğu hakkındadır, çünkü Cenâb-ı Allah onun kız olacağını bilmektedir, veyahut bu hususta şöyle denilir: Bu zamir müennes ve mukadder olan اَلنَّفْسُ (nefs, can) ve اَلنَّسَمَةُ (canlı, ruh sahibi) kelimelerine aittir. Veyahut da bu kelime, nezredilmiş olan şeye اَلْمَنْذُورَةُ kelimesine aittir denilebilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَآ أُنْثَى *"Rabb'im, muhakkak ki ben onu kız olarak doğurdum.. dedi"* buyurmuştur. Bil ki, bu sözün manası şudur: Karnındakini vakfetme konusunda, daha önce verilmiş bir nezri vardır. Onun zann-ı gâlibine göre, bu erkek olacaktı. Binâenaleyh, bu adağında bunu bir şart olarak belirtmedi. Onların âdetine göre, Mescid'e hizmet ve Allah'a tâat ve ibadet için adanan ve âzâd edilen çocuklar kız çocukları değil, oğlan çocukları idi. Bunun için **Hanne,** adağının kabul görecek bir şekilde olmadığından korkarak ve daha önceki nezrini mutlak zikretmesinden özür beyân ederek, "Ya Rabbi, işte ben bir kız doğurdum" der; bunu Allahu Teâlâ'ya bildirmek amacıyla zikretmez, çünkü Allahu Teâlâ onun bildirmesine muhtaç olmaktan münezzehtir. Bilakis, özür beyan etmek amacıyla zikreder.

Allahu Teâlâ, وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ *"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken..."* buyurmuştur. **Âsım**'dan rivayetinde **Ebu Bekr** ile **İbn Âmir** ifâdeyi **Hanne**'nin sözünün bir hikâye edilişi olmak üzere, tâ harfinin ötresiyle وَضَعْتُ şeklinde okumuştur. Buna göre bundaki fayda şu olur: **Hanne,** *"İşte ben bir kız doğurdum"* deyince, bunu Allah'a haber verdiğinin sanılmasından korkmuş, bundan dolayı da, *"Allah benim ne doğurduğumu daha iyi bilir ya!"* ifâdesiyle böyle bir şüpheyi izâle etmiştir. Böylece onun bu sözü, Allah'a bildirmek için değil de, özür beyân amacıyla söylemiş olduğu sâbit olur.

Diğer kıraat âlimleri de, Allahu Teâlâ'nın sözü olarak, sükûn ile وَضَعَتْ şeklinde okumuşlardır. Bu kıraata göre mana şöyle olur: Allahu Teâlâ, onun çocuğunun şânını yüceltmek ve **Hanne**'nin bu çocuğun kadrini takdir edemediğini göstermek için, *"Allah onun ne doğurduğunu daha iyi biliyor iken..."* buyurmuştur. Buna göre mâna şöyle olur: "Allahu Teâlâ onun doğurduğu ve ona takdir ve tahsis ettiği büyük şeyleri; onu ve çocuğunu, âlemler için bir mucize kılacağını en iyi bilendir. O ise, bunun câhilidir, bu konuda hiçbir şey bilemez. İşte bundan dolayı üzüldü..."

İbn Abbas (r.a)'ın kıraatinde bu ifâde, Allahu Teâlâ'nın ona bir hitabı olarak, وَاللّٰهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتُ "Allah senin ne doğurduğunu daha iyi biliyor..." şeklinde okunmuştur. Yani, "Sen, sana bağışlanan bu şeyin kıymetini bilemezsin. Ondaki hârikulâde halleri ve mucizeleri yegâne bilen ancak Allah'tır" demektir.

"Erkek,Kız Gibi Değildir" Sözünün İzahı

Allahu Teâlâ, sonra, **Hanne**'den naklederek, وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثٰى *"Erkek, kız gibi değildir"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki izah şekli vardır:

a) Onun muradı, erkek çocuğun kız çocuğundan üstün olduğunu ifâde etmektir. Bu üstünlük, birkaç yöndendir:

1- Onların şeriatına göre, oğlan çocuklarını bırakıp da kız çocuklarını âzâd etmek caiz değildir.

2- Erkek çocuklarının, ibâdet yerine hizmette daim olmaları mümkündür; ama hayız ve kadınlara mahsus özel haller sebebiyle, kadınların devam etmesi mümkün değildir.

3- Güçlü ve kuvvetli oldukları için bu hizmete erkekler daha elverişli olup, kadınlarsa uygun değildirler. Çünkü kadınlar zayıf varlıklar olup, bu hizmeti lâyıkı veçhile beceremezler.

4- Bu hizmeti yaparken insanlarla bir arada bulunmasında bir mahzur ve ayıp yoktur; kadınlar ise böyle değildir.

5- Erkeklerin insanlar arasına karışmasında, kadınlar için söz konusu olabilecek töhmet sözkonusu değildir. İşte bunlar bu mânada olmak üzere, erkeklerin kadınlardan üstün olmalarını iktiza eder.

b) Bu sözden maksat, o kız çocuğunu erkeğe tercih ettiğini belirtmektir. O sanki şöyle demiştir: "Benim arzum, erkek çocuğu idi; bu kız çocuğu ise, bana Allah'ın bir bağışıdır. Arzum olan erkek çocuğu, Allah'ın hibesi olan kız çocuğu gibi olamaz." Bu söz bu kadının, Rabb'in kuluna yaptığı şeyin, kulun kendisi için murad ettiğinden daha hayırlı olduğunu bilerek, Celâlullah'ın marifet ve bilgisine dalmış olduğunu gösterir.

Meryem İsmi Verilmesi Hakkında

Sonra Hak Teâlâ, **Hanne**'den ikinci bir söz olarak وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ *"Hakikaten ben onun adını Meryem koydum"* sözünü nakletmiştir. Bununla ilgili bazı bahisler bulunmaktadır:

Birinci bahis: Bu sözün zâhiri, bizim de anlattığımız gibi, **Hanne**,

Meryem'e hamile kaldığında, **İmran**'ın ölmüş olduğuna delâlet eder. İşte bundan dolayı, burada, doğan çocuğa isim verme işini anne üstlenmiştir. Çünkü âdete göre bu, babaların üstlenmiş olduğu bir iştir.

İkinci bahis: مَرْيَمُ kelimesi, onların dilinde, "İbâdet eden, âbid kadın" mânasına gelmekteydi. **Hanne** onu bu şekilde isimlendirmek suretiyle, Cenâb-ı Allah'tan, onu dinî ve dünyevî belâlardan korumasını talep etmeyi murad etmiştir. Onun, bundan sonra söylemiş olduğu şu söz de, bu görüşü te'kid etmektedir: *"Ben onu da, zürriyetini de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım."*

Üçüncü bahis: Bu sözün mânası, "Ben onu bu kelimeyle isimlendirdim", yani, "Bu kelimeyi ona isim yaptım, kıldım" şeklindedir. Bu, isim, müsemmâ (isimlendirilen şey) ve tesmiye (isim verme)'nin üç farklı şey olduğuna delâlet eder.

Allahu Teâlâ sonra, üçüncü bir söz olarak ondan, وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ *"Ben onu da, zürriyetini de, kovulmuş şeytandan sana sığındırırım"* ifâdesini nakletmiştir. Çünkü, Mescid'e hizmet etmesi için arzu etmiş olduğu oğlan çocuğuna nail olamayınca, Allahu Teâlâ'ya, o kız çocuğunu kovulmuş şeytandan korumasını ve bu kızı, mutî ve sâlih kadınlar cümlesinden kılmasını niyaz etti... *"Kovulmuş şeytan"* tâbirinin tefsiri, bu kitabın başında geçmişti.

Cenâb-ı Allah, **Hanne**'nin bu sözlerini nakledince, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ *"Bunun üzerine Rabb'i onu güzel bir kabul ile kabul etti"* buyurmuştur. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allahu Teâlâ burada, بِقَبُولٍ حَسَنٍ buyurdu, ama fiile uygun olarak, بِتَقَبُّلٍ حَسَنٍ buyurmadı. Zira bu iki masdar da birbirine yakın mânaya gelir. Allahu Teâlâ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا *"Allah sizi yerden nebat (gibi) bitirdi"* (Nûh, 17) buyurmuştur. Burada, إِنْبَاتًا masdarı yerine, aynı mânada olan نَبَاتًا kelimesini kullanmıştır.

Kabul kelimesi, Arapların, bir kimse bir şeyden hoşnut olduğunda bunu ifâde etmek için söylemiş oldukları, قَبِلَ فُلَانُ الشَّيْءَ قَبُولاً tabirinden alınma bir masdardır. **Sîbeveyh** şöyle demiştir: فَعُولٌ vezni üzere gelen beş masdar vardır. Bunlar, طَهُورٌ، قَبُولٌ (temizlenmek), وَضُوءٌ (abdest almak), وَقُودٌ (tutuşmak) ve وَلُوعٌ (düşkün olmak) kelimeleridir. Fakat çoğunlukla, اَلْوَقُودُ kelimesi mastar olduğu zaman ötreli vükûd, (اَلْوُقُودُ) şeklinde okunur." **Ferra** ve **Zeccâc**, kabûlen kelimesinin, ötreli olarak kubûlen şeklinde olmasını caiz görmüşlerdir.

Sa'leb, İbnu'l-A'rabî'den bu kelimenin قَبِلْتُهُ قَبُولاً وَقُبُولاً şeklinde kullanıldığını rivâyet etmiştir. Âyetteki bu kelime hakkında bir başka izah daha vardır ki, o da şudur. تَفَعُّل vezni, söz konusu olan işi ortaya koyan kimsenin, o işi çok itinâ ile yaptığına delâlet eder. Meselâ, تَجَلَّدَ، تَصَبَّرَ ve benzeri kelimelerde olduğu gibi... Çünkü bu iki kelime, sabır ve celâdet göstermede ciddiyeti ifâde etmektedir. Buradaki tekabbele fiili de bunun gibi, kabul göstermede ileri bir dereceyi ve mübalağayı gösterir.

Buna göre eğer, "Öyleyse Allahu Teâlâ niçin vurgunun daha mükemmel olması için, فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِتَقَبُّلٍ حَسَنٍ buyurmamıştır?" denilirse, buna şöyle cevap verilir. Tekabbül lafzı, her ne kadar bizim söylediğimiz mânayı ifâde ediyorsa da, aynı zamanda, mizacın aksine bir çeşit tekellüfü ve zora girmeyi de ifâde etmektedir. Kabûl lafzı ise, mizâca uygun ve tekellüfsüz bir kabûl etme mânasını taşımaktadır. İşte bundan dolayı Allahu Teâlâ önce, ciddiyet ve önem vermeyi ifâde etmek için tekabbele fiilini, sonra bunun, mizâcın hilâfına değil de mizâca uygun bir kabul olduğunu ifâde etmek için kabûl masdarını getirmiştir. Bu mânalar, Cenâb-ı Allah hakkında her ne kadar imkânsız ise de, mecâz yoluyla bu, bu kız çocuğunun terbiyesine Cenâb-ı Hakk'ın büyük bir ilgi ve itinâ gösterdiğine delâlet eder. İşte bu izah, yerinde ve makul bir açıklamadır.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın "Güzelce Kabûlü"nün Mânası

Müfessirler bu "güzel kabul"ün izahı konusunda bazı açıklamalar ve vecihler zikretmişlerdir.

Birinci vecih: Allahu Teâlâ, **Meryem**'i ve çocuğu **İsa** (a.s)'yı, şeytanın dokunmasından himâye etmiştir. **Ebu Hüreyre** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir:

مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُولَدُ إِلاَّ وَالشَّيْطَانُ يَمَسُّهُ حِينَ يُولَدُ فَيَسْتَهِلُّ صَارِخًا مِنْ مَسِّ الشَّيْطَانِ إِلاَّ مَرْيَمَ وَابْنَهَا

"Doğan her çocuk doğduğunda, ona şeytan dokunur da, şeytanın dokunmasından dolayı o, çığlıklar atarak doğar.. Meryem ve oğlu İsa bundan müstesnadır."(43) **Ebu Hüreyre** (r.a) daha sonra, "Eğer isterseniz, *"Ben onu da, zürriyetini de kovulmuş şeytandan sana sığındırırım"* âyetini okuyunuz" demiştir.

Kâdî, bu hadisi şöyle diyerek tenkid etmiştir: "Bu, kat'î delilin hilâfına olan bir haber-i vâhiddir. Binâenaleyh, bu haberin reddedilmesi gerekir. Biz, birçok sebepten dolayı, "o, delilin hilâfınadır!" dedik:

(43) **Buhârî**, Enbiya, 44; **Müslim**, Fezâil, 146 (4/1838).

a) Şeytan ancak, hayır ve şerri bilen kimseyi şerre davet edebilir.. Çocuk ise böyle değildir.

b) Eğer şeytanın dürtmeye gücü olsaydı, salih kimseleri yok edip onların güzel hallerini bozmak için, bundan daha fazlasını yapabilirdi.

c) Sonra bu istisnâ niçin diğer peygamberlere de değil de, sadece **Hz. Meryem** ile **Hz. İsa**'ya has kılınmıştır?

d) Eğer şeytanın dürtmesi söz konusu olsaydı, ona tesiri kalmaya devam ederdi ve eğer tesiri de kalmaya devam etseydi, çocuğun çığlık ve ağlaması devam ederdi..." Durum böyle olmayınca, bunun yanlış olduğunu anlamış olduk..."

Bil ki, bütün bu vecihler, ihtimal dahilindedir. Ama bu gibi şeylerle, bir haberi reddetmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

İkinci vecih: Rivayet edildiğine göre, **Hanne, Meryem**'i doğurunca, onu bir beze sararak mescid'e götürdü ve, **Hârun** (a.s) neslinden olan âlimlerin yanına koydu. Onlar, Kabe'nin perdedarları gibi **Beytu'l-Makdis**'in hizmetkârları idiler. Oraya varınca o, "şu vakfedilmiş kız çocuğunu alın.." dedi. Bunun üzerine onlar, onu almak hususunda birbirleriyle yarıştılar. Zira o, önderlerinin kızı idi... Mâsânoğulları, İsraîloğulları'nın önderi, âlimleri ve idarecileri idiler. Bunun üzerine **Zekeriyya** (a.s) onlara, "Ben onu alıp büyütmeye sizden daha lâyığım.. Onun teyzesi benim hanımımdır" dedi. Onlar da, "Hayır, kura çekmeden olmaz" dediler. Bunun üzerine, yirmiyedi kişi olan onlar, nehrin kıyısına vardılar ve vahiy yazmış oldukları kalemleri, "Kimin kalemi suyun yüzüne çıkarsa, o üstün gelsin" diye, nehre attılar... Böylece kalemlerini üç defa suya attılar. Her seferinde de **Zekeriyyâ** (a.s)'nın kalemi suyun yüzüne çıktı, ama onların kalemi battı. Neticede **Meryem** (a.s)'in bakımını **Zekeriyyâ** (a.s) üstlendi.

Üçüncü vecih: Kaffâl, Hasan el-Basrî'den onun, "Nasıl **Hz. İsâ** çocuk iken konuşmuş ise, **Meryem** de çocuk iken konuştu ve hiç meme emmedi.. Çünkü onun rızkı, cennetten geliyordu " dediğini rivâyet etmiştir.

Dördüncü vecih: Onların şeriatında âdet şöyle idi: Çocuk, ancak oğlan olduğunda ve, akıl baliğ olup mescid'e hizmete de gücü yettiği vakit vakfedilebilirdi.. Burada Allahu Teâlâ bu kadının duâsına icabet edince bu kız çocuğunu, henüz küçük ve mescide de hizmete gücü yetmeyeceği bir hal ve durumda kabul etmiştir. "Güzel kabul"ün tefsiri hakkında zikredilmiş olan muhtelif açıklamalar işte bunlardır.

Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا *"Ve onu, güzel bir bitki gibi büyüttü"* buyurmuştur. **İbnu'l-Enbarî,** bu ifâdenin takdirinin, أَنْبَتَهَا فَنَبَتَتْ هِيَ نَبَاتًا حَسَنًا "Allah onu büyüttü, o da güzel bir bitki gibi büyüdü" şeklinde olduğunu söylemiştir.

Sonra bazı âlimler bu güzel büyütmeyi, dünyevî bir büyütme anlamına alırken, diğer bazıları da dinî bir büyütme anlamına almışlardır. Birinci görüşte olanlar, "Bunun mânası şudur: **Meryem** bir günde, diğer çocukların bir senede büyüdüğü kadar büyüyordu.." demişlerdir.

Büyütmenin dinî bakımdan olduğunu söyleyenler de, "Çünkü o, salâh, doğruluk, iffet ve tâat bakımından büyüyüp gelişiyordu" demişlerdi.

Meryem'in Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Uhdesine Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا *"Ve onu, Zekeriyyâ'ya emânet etti"* buyurmuştur. Bu tabirde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu kelime, كَفَلَ - يَكْفُلُ - كَفَالَةً - كَفْلاً - فَهُوَ كَافِلٌ "Taahhüd etti, ediyor-taahhüd etmek ve taahhüd eden" şeklinde kullanılmaktadır. كَافِلٌ (kefil olan), bir kimseye harcamada bulunan ve onun işlerini ıslâh ve düzeltme konusunda özel ihtimam gösteren şahıs demektir. Hadis-i şerifte, أَنَا وَكَافِلُ الْيَتِيمِ كَهَاتَيْنِ "Ben ve, yetimin kefili, (cennette) şu iki parmağım gibi (yan yana olacağız) " buyurulmuştur. Cenâb-ı Hak da, أَكْفِلْنِيهَا *"Onu da bana bırak"* (Sâd, 23) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE **Âsım, Hamza** ve **Kisâî,** buradaki fiili şeddeli olarak كَفَّلَهَا şeklinde okumuşlar; ama زَكَرِيَّا kelimesinin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir. **Âsım,** med ile okumuş; **Hamza** ve **Kisaî** de, "Allah Meryem'i Zekeriyyâ'nın himâyesine verdi" manasında olmak üzere, kasr ile okumuşlardır. Med ile زَكَرِيَّاءَ şeklinde okuyan, nasb halini açıkça göstermiştir. Kasr ile okuyana göreyse, زَكَرِيَّا kelimesi mahallen mansubtur. Diğer kırâat âlimleri de med ile merfû olarak, "Zekeriyyâ onu kendi yanına, himâyesine aldı" anlamında olmak üzere زَكَرِيَّاءُ şeklinde okumuşlardır.

Tercih edilen görüş budur; çünkü bu, Cenâb-ı Hakk'ın, أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Onların hangisi Meryem'i himâyesine alacak"* (Âl-i İmran, 44) âyetine münasip düşmektedir. Çoğunluk da bu görüştedir. **İbn Kesîr**'den gelen bir rivâyette ise, fâ harfinin kesresi ile bu kelime كَفِلَهَا şeklinde okunmuştur. زَكَرِيَّا kelimesini

med ve kasır ile okumaya gelince bunlar, اَلْهَيْجَاءُ ve اَلْهَيْجَا (harb) kelimeleri gibi, iki kullanıştır. **Mücâhid** ise, âyetteki her üç fiilin de emir sîgası üzere, فَتَقَبَّلْهَا (Onu kabul et), اَنْبِتْهَا (Onu büyüt, yetiştir) ve كَفِّلْهَا (Onu emânet et) şeklinde, رَبُّهَا kelimesini de mansub (fethalı) okumuştur. Buna göre **Hanne,** Allah Teâlâ'ya şöyle diyerek dua etmiştir: "Ey (bu çocuğun) Rabb'i, onu kabul et"; "Ey bu çocuğun Rabb'i, onu büyütüp yetiştir ve Zekeriyya'yı onun vekili kıl."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, **Zekeriyya** (a.s)'nın **Hz. Meryem**'e ne zaman kefil olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çoğu âlimler bunun, **Meryem** (a.s) henüz bebek iken olduğu görüşündedirler. Bu hususta birçok rivayet bulunmaktadır. Diğer bazı âlimler ise, **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Meryem**'in bakımını, onun sütten kesilmesinden sonra üstlendiğini söylemişler ve buna da şu iki şeyi delil getirmişlerdir:

a) Allah Teâlâ, önce *"Onu, güzel bir bitki gibi büyüttü"* buyurmuş, sonra *"ve onu, Zekeriyya'nın uhdesine verdi"* demiştir. Bu, söz konusu kefilliğin, o güzel büyütüşten sonra olduğunu hissettirir.

b) Cenâb-ı Hak, *"ve onu Zekeriyya'nın uhdesine verdi. Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında bir yiyecek bulurdu. "Meryem, bu sana nerden (geliyor?)" dedi. O da, "Bu, Allah tarafındandır" dedi"* buyurmuştur. Bu ifâde, **Hz. Meryem**'in bu kefâlet esnasında sütten ayrılmış olduğuna delâlet eder. Birinci görüşü savunan kimseler, bu âyetteki vâv (ve) lafzının, bir sırayı göstermediğini, bu güzel bir şekilde büyütme ve **Zekeriyya** (a.s)'nın ona kefil oluşunun aynı zamanda olabileceğini söyleyerek cevap vermişlerdir. Bu görüştekiler, şu ikinci delili de öne sürmüşlerdir: **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Hz. Meryem**'in yanına varıp, ona bu şekilde soru sorması, belki de kefil olduğu zamanın sonunda meydana gelmiştir.

Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi

Sonra Cenâb-ı Hak, كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا *"Zekeriyya ne zaman mihraba girdiyse, onun yanında yiyecek bulurdu"* buyurmuştur. Bu âyet ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mihrab", "yukarıda ve yüksekte bulunan yer, oda" demektir. Nitekim şâir **Ömer b. Ebî Rebî'a** şöyle demiştir:

رَبَّةُ مِحْرَابٍ إِذَا جِئْتُهَا / لَمْ أَذْنُ حَتَّى أَرْتَقِي سُلَّمَا

"Mihrabın, odanın sâhibesi... O'na geldiğimde merdivene çıkmadıkça, ona yaklaşamadım."

Esma'î, إِذْ تَسَوَّرُوا الْمِحْرَابَ *"Hani onlar mihraba tırmanmışlardı"* (Sâd, 21) âyetini delil getirerek, mihrabın, "oda" manasında olduğunu söylemiştir. Çünkü تَسَوُّر (tırmanıp aşmak) fiili, ancak yüksek bir yer olduğunda söz konusu olur. Yine "mihrab"ın, en yüce ve en kıymetli meclis manasına geldiği de söylenmiştir.

Rivayet olunduğuna göre, **Hz. Meryem,** genç bir kız olunca, **Zekeriyyâ** (a.s), ona mescid içinde bir oda inşâ eder. Onun kapısını ise, ancak bir merdivenle çıkılabilecek şekilde yüksekte duvarın orta yerinden açar. **Zekeriyya** (a.s) mescidden çıktığı zaman, üzerine yedi kapıyı kilitlerdi.

Bu Âyet Evliyanın Kerâmetinin Delillerindendir

İKİNCİ MESELE Bizim âlimlerimiz, evliyanın kerâmetinin hak olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu âyet ile buna şöyle istidlâl edilir: Allah Teâlâ **Zekeriyyâ** (a.s) her ne zaman, **Meryem** (a.s)'in yanına mihraba girdiğinde, onun yanında bir rızık bulduğunu, ona "Ey **Meryem,** bu sana nerden geliyor?" dediğini, onun da "Bu, Allah katındandır" diye cevap verdiğini bildirmiştir. Öyle ise bu rızkın onun yanında bulunması ya harikulâde bir olaydır veya değildir. Bunun harikulâde (olağanüstü) bir hâdise olmadığını söylersek, bu görüş şu beş bakımdan geçersiz olur:

a) Bu takdirde, bu rızkın **Hz. Meryem**'in yanında bulunması, onun şânının yüceliğine, şerefinin derecesine ve bu meziyet ile diğer insanlardan üstün oluşuna bir delil olmazdı. Halbuki bu âyetten muradın, bunu ifâde etmek olduğu malumdur.

b) Hak Teâlâ bu âyetten sonra, *"Orada Zekeriyya Rabb'ine, "Yarabbi, bana senin tarafından çok temiz bir zürriyet bağışla" diye duâ etti"* (Âl-i İmran, 38) buyurmuştur. Kur'ân-ı Kerim, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın hem kendisinin hem de hanımının ihtiyarlığı sebebi ile, bir çocuk sahibi olmaktan ümidi kesmiş olduklarına delâlet etmektedir. **Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem**'deki bu harikulâde hadiseyi müşâhede edince, kendisinin de bir çocuğu olmasını arzu etti. İşte bu sebeple de, *"İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.."* âyeti yerinde olmuştur. Şayet onun, **Meryem** (a.s)'de müşâhede ettiği şey, harikulâde bir hadise olmasaydı, onun bu hadiseyi görmüş olması, yine harikulâde bir şekilde yaşlı hanımından bir çocuğu olması arzusunu doğurmazdı.

c) Âyetteki رِزْقًا *"Bir rızık, bir yiyecek"* kelimesinin nekire olması, bu rızkın şânının yüceliğine delâlet etmektedir. Sanki şöyle denilmiştir: "Bir rızık, yani, nâdide ve hayranlık uyandıran bir rızık..." İşte bu hâdise eğer harikulâde bir

olay olursa, ancak o zaman bu âyetin siyâkına uygun düşen bir mana ifâde etmiş olur.

d) Hak Teâlâ, *"Kendisini de oğlunu da âlemlere bir mu'cize kıldık"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Bu gösterir ki, **Meryem** ve **Hz. İsâ**'da harikulâde haller zuhur etmiştir. Aksi halde bu âyetin ifâde ettiği mana doğru olmazdı. Eğer, "Bundan murad, "Allah Teâlâ'nın **Meryem** (a.s)'e bir erkekten olmaksızın bir oğul vermiş olmasıdır" denilmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise deriz ki: Bu, tek başına bir mu'cize değildir, bilakis bunun doğru olduğunu ortaya koymak için başka bir mu'cizeye ihtiyaç vardır. O halde, bu âyeti o mânâya nasıl hamledebiliriz? Aksine bu âyetten murad, **Meryem** (a.s)'in doğru olduğuna ve temizliğine delâlet edecek şeyleri ortaya çıkarmaktır. Bu ise, ancak oğlu **İsâ** (a.s)'nın elinde de tecelli edeceği gibi, onun elinde harikulâde şeylerin zuhur etmesiyle mümkündür.

e) Çok sayıdaki rivayete göre, **Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem**'in yanında yazın kış meyvelerini, kışın da yaz meyvelerini buluyordu. Böylece **Meryem** (a.s) için tecellî eden bu durumun, harikulâde bir iş olduğu ortaya çıkmaktadır. Biz deriz ki: Şöyle de denilebilir: Bu hâdise, peygamberlerden birisinin mu'cizesi idi, veya böyle değildi. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o zaman, **Zekeriyya** (a.s) peygamber idi. Şayet bu, onun bir mu'cizesi olsaydı bu işin halini ve gerçek durumunu bilir, bu mesele ona karışık gelmez ve ona "Bu, sana nerden geliyor?" demezdi. Yine Hak Teâlâ'nın, *"İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.."* ifâdesi, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın, **Meryem**'e bunları sorduğunu, **Meryem**'in de bunun Allah katından olduğunu söylediğini, bunun üzerine **Zekeriyya** (a.s)'nın da kısır, yaşlı ve doğuramayacak durumda olan karısından harikulâde bir şekilde bir çocuk elde etme arzusuna düştüğünü bildirmektedir. Bu ise, **Zekeriyya** (a.s)'nın bu hallere, ancak **Meryem**'in bildirmesi ile vakıf olduğuna delâlet eder. Durum böyle olunca, bu harikulâde hâlin **Hz. Zekeriyya**'nın bir mu'cizesi olmadığı kesinlik kazanır.

Geriye söylenecek tek şey kalmaktadır: Bu, ya **İsâ** (a.s)'nın, ya da **Hz. Meryem**'in kerametidir. Hangisi olursa olsun, her iki durumda da maksad hasıl olmaktadır. İşte velilerin kerâmetlerinin vâki ve hak olduğuna dâir, bu âyetle istidlâl şekli böyledir.

Ebu Ali el-Cübbâî buna itiraz etmiş ve şöyle demiştir: "Bu harikulâde hallerin, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın mu'cizelerinden olduğunun söylenmesi niçin câiz olmasın? Bu, iki şekilde açıklanabilir:

1- **Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem** için, genel olarak Allah'ın ona rızık ulaştırmasına dua etti. Allah indinden ona gelen rızıkların tafsilatından çoğu

kez habersiz idi. Binâenaleyh herhangi bir zamanda, bizzat rızık olan bir şeyi gördüğünde ona, "Bu, sana nereden geliyor?" dedi. **Meryem** de, "Bu, Allah katındandır" diye cevap verdi. İşte buna göre, Allah Teâlâ'nın bu mu'cizeyi, **Zekeriyya** (a.s)'nın duası ile ortaya çıkardığı anlaşılmış olur.

2- **Zekeriyya** (a.s)'nın, **Hz. Meryem**'in yanında alışılmış fakat gökten gelen bir rızık görmüş olması muhtemeldir. Bu durumda, **Zekeriyya** (a.s), bunun **Meryem**'e bir insan tarafından gönderildiğinden endişe ederek sormuş, **Meryem** (a.s) de, "Bu, Allah katındandır, başkasından değil..." diye cevap vermiştir.

İkinci bir izah olarak biz **Meryem** (a.s)'in yanında harikulâde herhangibir şeyin meydana geldiğini kabul etmiyoruz. Aksine âyetin manası şöyledir: "Allah Teâlâ, zühd ve ibâdet ile meşgul olan hanımlara infâkta bulunmaya can atan bazı mü'minler eliyle, **Hz. Meryem**'i rızıklandırıyordu. **Zekeriyya** (a.s), bu yiyeceklerden herhangibir şey görünce, bunun ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olmasından korktu. İşte bundan dolayı, durumun aslını ona sordu."

Cübbâî'nin, âyetin tefsiri olarak söylediği söz bundan ibarettir. Onun bu izahları son derece zayıftır. Çünkü, eğer bu, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın bir mu'cizesi olsaydı, ona bu şeyleri taleb etme hususunda Allah katından izin verilirdi. Bunu taleb etme hususunda izinli olsaydı, onun meydana geleceğini kesin olarak bilirdi. Bunu bilince de, durumun aslını **Hz. Meryem**'den sorması imkansız olurdu. Yine buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte orada Zekeriyya Rabbine şöyle dua etti.."* âyetinin bir manası kalmazdı. Bu, aynı zamanda **Cübbâî**'nin ikinci izahı için de bir cevaptır.

Onun üçüncü sualine gelince, bu da son derece zayıftır. Çünkü bu takdirde, böylesi bir hadiseyi, sadece **Hz. Meryem**'e tahsis etmenin bir mânası yoktur. Yine eğer **Zekeriyya** (a.s)'nın kalbinde, bu yiyeceklerin ona, uygun olmayan bir şekilde gelmiş olabileceği ihtimali var idiyse, bu şüphenin, sırf **Meryem**'in sözü ile zâil olması nasıl kabul edilebilir? İşte biz böylece, bu suallerin geçersiz olduğunu anlamış olduk. Muvaffakiyyet ancak Allah'tandır.

Mu'tezile, bu harikulâde hallerin, peygamberlerin doğruluklarının delilleri olduğunu söyleyerek, kerâmetin imkânsız olduğuna istidlâl etmişler ve "nasıl ki sapasağlam bir işin, bir bilgiyi göstermesi, o işin âlim olmayan bir kimse tarafından yapılamayacağını gösteriyor ise, aynı şekilde nübüvvetin delili, peygamberlerden başkası elinde bulunamaz" demişlerdir. Buna birkaç bakımdan cevap verilir:

1- Harikulâde bir fiilin zuhûr etmesi, iddiada bulunan kimsenin doğrulu-

ğuna bir delildir. Bu harikulâde fiilin sahibi eğer peygamberlik iddia etmiş ise, bu fiil onun gerçekten peygamber olduğuna delalet eder. Eğer o şahıs, "velilik" iddia etmiş ise, bu onun bir velî olduğunu gösterir.

2- Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Peygamberler, bu mu'cizeleri izhâr etmekle; veliler ise bu hârikulâde hallerini gizlemekle emrolunmuşlardır."

3- Hz. Peygamber (s.a.s) bir mu'cize getirdiğini öne sürmüş ve o hususta kesin konuşmuştur. Velilerin ise, harikulâde halleri hususunda kat'î konuşması mükmün değildir.

4- Mu'cizeye karşı konulamaması gerekir. Kerâmete karşı konulması ise mümkündür. Bu konuda sözün özü işte budur. Muvaffakiyyet ancak Allah'-tandır.

Hak Teâlâ sonra, **Hz. Meryem**'den naklederek, إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Şüphe yok ki, Allah kimi dilerse, ona hesapsız rızık verir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin, **Hz. Meryem**'in sözüne dahil olması muhtemel olduğu gibi, Hak Teâlâ'nın kendi sözü olması da muhtemeldir.

"Hesapsız" tabiri, "çokluğu ölçülemeyecek derecede", veya "isteyen bir kimsenin, meydana gelmesine uygun bir şekilde istemesi bulunmaksızın, yani istenmeden" manasındadır. Bu, *"(Allah) onu, hesâba katmadığı bir taraftan rızıklandırır"* (Talâk, 3) âyeti gibidir. İşte **Hanne**'nin kıssası hakkındaki söz burada sona ermektedir.

İKİNCİ KISSA
Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Kıssası

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِن لَّدُنكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ ﴿٣٨﴾

"Orada Zekeriyya Rabbine, "Ya Rabbi, bana senin tarafından çok temiz bir zürriyet ihsan et. Muhakkak ki duayı hakkıyla işitip kabul eden ancak sensin" diye duâ etti"

(Âl-i İmran, 38).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, ثَمَّ (orada,) ve هُنَالِكَ (orada) kelimeleri mekan için, عِنْدَ ve حِينَ (esnasında, zamanında) kelimeleri de zaman için kullanılır. Allah Teâlâ, فَغُلِبُوا هُنَالِكَ وَانْقَلَبُوا صَاغِرِينَ *"Artık orada yenildiler ve zelil ve makhûr geri döndüler"* (A'raf, 119) buyurmuştur ki buradaki هُنَالِكَ (orada) kelimesi, onların bulunduğu mekâna işaret etmektedir. Yine Allah Teâlâ, وَإِذَا أُلْقُوا مِنْهَا مَكَانًا ضَيِّقًا مُقَرَّنِينَ دَعَوْا هُنَالِكَ ثُبُورًا *"Elleri boyunlarına bağlı olarak, o (cehennemin) en dar yerine atıldıkları vakit orada "(Yetiş ey) helâk!" diye bağırırlar"* (Furkân, 13) yani, "o dar yerde.." buyurmuştur.

هُنَالِكَ kelimesi bazan, zaman için de kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ *"İşte o zamanda velâyet hak olan Allah'ındır"* (Kehf, 44) buyurmuştur. Bu âyette هُنَالِكَ kelimesi, duruma ve zamana işaret etmektedir.

Bunu anladığın zaman deriz ki: Tefsir ettiğimiz âyetteki هُنَالِكَ kelimesini mekan manasında almamız câizdir, yani "**Meryem** (a.s)'in yanında **Zekeriyya** (a.s)'nın oturmuş olduğu o mekanda bu kerametleri müşâhede etti ve Rabb'ine duâ etti..." demek olur. Yine bu kelimeyi zaman manasında almamız da câizdir ve "Bu vakitte Rabb'ine duâ etti.." demek olur.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, هُنَالِكَ دَعَا... *"Orada dua etti"* cümlesi, **Hz. Zekeriyya** (a.s)'nın, bu esnada, bu dua ile alakalı bir işi görünce bu duayı yaptığını ifâde eder. Âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Muhakkik âlimlerden ve müfessirlerden büyük bir çoğunluk şöyle demişlerdir: "**Zekeriyya** (a.s), **Hz. Meryem**'in yanında, kışın yaz meyveleri, yazın da kış meyveleri gördü. Onun yanında bu harikulâdelikleri gördüğü zaman, Allah Teâlâ'nın kendisi için de böyle harikulâde haller vermesini ve ihtiyar, kısır hanımından bir çocukla kendisini rızıklandırmasını arzu etti."

Bu hususta ikinci görüş, evliyanın kerâmetini ve peygamberlerin irhâsâtını (44) inkâr eden Mu'tezile'nin görüşüdür. Onlar, "**Zekeriyya** (a.s), salah, iffet ve takvâ izlerinin **Hz. Meryem**'de toplanmış olduğunu görünce, bir çocuğu olmasını arzuladı ve bunu temenni edip, bu esnada dua etti" demişlerdir. Bil ki birinci görüş daha uygundur. Çünkü bir kimsede zühd, iffet ve güzel ahlakın meydana gelmesi, harikulâde hallerin olduğuna delâlet etmez. Binâenaleyh bunları görmek, insanı harikulâde halleri istemeye sevketmez. Ama harikulâde halleri görmek, bazan insanı harikulâde bir işin kendisi için

(44) Peygamberlerin, henüz peygamber olmadan kendilerinden zuhur edip mûcize olmayan hârikulâde halleri ve fiilleri (Ç).

de olmasını istemeye arzulandırır. İhtiyar bir erkek ile kısır bir kadının çocuklarının olması, harikulâde hallerdendir. Bundan dolayı âyeti, birinci mânâda anlamak daha uygundur.

İmdi şayet, "Siz, **Zekeriyya** (a.s)'nın, Allah Teâlâ'nın harikulâde halleri yaratmaya kudreti olduğunu, ancak **Meryem**'in yanındaki bu kerâmetleri müşâhede ettiği zaman anladığını söylüyorsanız, bu, Allah'ın kudreti hususunda **Zekeriyya** (a.s)'ya şüphe isnâd etmek olur?" denilir ise ve biz de buna karşı "O, Allah'ın bunlara kâdir olduğunu biliyordu. Bu harikulâde halleri görmesi, Allah'ın kudreti hususundaki bilgisinin artması için bir sebep olmamıştır. Binâenaleyh o kerâmetleri görmesinin, bu hususta bir tesiri yoktur" der, ve âyetteki هُنَالِكَ (Orada veya o zaman) sözünün bir mânâsı kalmaz" denilir ise,

Buna şöyle cevap verilir: **Zekeriyya** (a.s), bundan önce de bunların mühim olduğunu biliyordu. Fakat bunlar hiç olmuş mu, olmamış mı, onu bilmiyordu. Bu halleri bizzat görünce, onlar vukû bulduğunda bir velinin kerameti olduğunu ve bir peygamber için mu'cize olarak haydi haydi meydana gelebileceğini bilip anladı. Hiç şüphesiz, bu kerâmetleri müşâhede edince bu evlat arzusu kuvvetlendi.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Peygamberin Her Duası Kabul Edilir mi?

"Nebî ve Resullerin duaları, dualarının kabûlünün bir menfaat temin etmeyecek olması ve böylece de dualarının reddolunması ihtimaline karşı, ancak Allah'ın izninden sonra olur. Çünkü onların duâlarının kabul edilmemesi peygamberlik makamında bir noksanlık olur." İşte kelamcılar böyle söylemişlerdir. Bana göre burada bir mesele vardır. Çünkü Allah Teâlâ mutlak olarak duâya izin verip, duâları bazan kabul edeceğini, bazan da kabul etmeyeceğini beyân ettiğine göre, peygamberlerin de günah olmayan hususlarda her istedikleri ve diledikleri zaman dua etmeye hakları var. Sonra Hak Teâlâ, onların da dualarını bazan kabul eder, bazan etmez. Bu, onların peygamberlik mertebeleri için bir eksiklik olmaz. Çünkü onlar, Allah'ın rahmet kapısında dilenmektedirler. Eğer Allahu Teâlâ onlara icâbet eder, dualarını kabul ederse, bu O'nun fazlından ve ihsanındandır. Yok eğer onlara icâbet etmez ise, peygamber de nihayet bir mahlûktur. Yaratanın kapısında daha üstün bir mertebesi olsun diye (böyle olmuştur).

Hak Teâlâ'nın **Zekeriyya** (a.s)'dan naklettiği, هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً *"Bana, senin tarafından çok temiz bir zürriyet ihsan et"* buyruğu ile ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki لَدُنْ (katında, yanında) kelimesi ile ilgili izah, **Kehf Sûresi**'nde gelecektir. Bu âyette onun zikredilmesinin faydası şudur: Örf ve âdette bir çocuğun olmasının, belli bazı sebepleri vardır. **Zekeriyya** (a.s), bu sebepler kendinde olmadığı halde bir çocuk isteyince, bunun manası, "Allah'ım, bu hadisedeki sebepleri ortadan kaldırmanı ve bu sebeplerden hiçbiri vasıta olmaksızın sırf kudretinle bu çocuğu yaratmanı senden niyâz ediyorum" şeklinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE "Zürriyet", nesil ve soy manasında bir kelimedir ve müfredi, cemî, müzekkeri, müennesi hep bu lafızla ifâde edilir. Âyetteki bu kelimeden murad, tek bir çocuktur. Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Binâenaleyh bana, tarafından bir velî, oğul ihsan et"* (Meryem, 6) âyetinde olduğu gibidir.

Ferrâ, "Zürriyet kelimesi zâhiren müennes olduğu için, "tayyibeten" kelimesi de müennes getirilmiştir. Müzekkerlik ve müenneslik bazan lafızdan, bazan mânadan dolayı olur. Biz bu hususun, ancak cins isimleri için böyle olduğunu söylüyoruz. Bu, alem isimlerde câiz değildir. Çünkü meselâ جَاءَتْ طَلْحَةُ denilemez. Zira alem isimler, ancak ismi olduğu şahsı ifâde ederler. O şahıs eğer müzekker ise, ancak o takdirde, o ismin fiili müzekker getirilebilir" demiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın, إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ *"Muhakkak ki sen, duayı hakkıyla işitensin"* buyruğundan murad, Allah'ın duâ edenin sesini duyması değildir. Çünkü bu zaten malumdur. Binâenaleyh bundan murad, Allah'ın onun duâsına icâbet edip, ümîdini boşa çıkarmamasıdır. Bu, tıpkı namaz kılanların سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ *"Allah kendisine hamdedeni işitti"* demeleri gibidir. Onlar bununla Allah'ın mü'minlerden hamdedenlerin hamdini kabul etmesini kastederler. Bunun böyle olduğu, Hak Teâlâ'nın, **Meryem Sûresi**'nde **Hz. Zekeriyya** (a.s)'dan naklettiği, *"Ya Rabbi, sana dua etmekle bedbaht olmadım"* (Meryem, 5) sözü ile de kuvvet bulmuştur.

★ ★
★

فَنَادَتْهُ الْمَلَٰٓئِكَةُ وَهُوَ قَآئِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِّنَ
اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ ﴿٣٩﴾ قَالَ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي غُلَٰمٌ وَقَدْ
بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ ﴿٤٠﴾

"O, mihrabda durup namaz kılarken melekler ona şöyle nidâ ettiler: "Gerçekten Allah sana, kendisinden bir kelimeyi tasdik edici, efendi, nefsine hâkim ve sâlihlerden bir peygamber olan Yahya'yı müjdeler." O da, "Ya Rabbi, bana ihtiyarlık gelip çatmış iken ve karım da kısır olduğu halde, benim nasıl bir oğlum olabilir?" dedi. (Allah), "Allah, işte böyle ne dilerse yapar" dedi"

(Âl-i İmran, 39-40).

Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza** ve **Kisâî,** fiili müzekker getirerek ve imâle ile فَنَادَاهُ الْمَلَائِكَةُ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, "melâike" lafzı müennes olduğu için فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ şeklinde okumuşlardır. Fiilin müzekker olmasının sebebi, fiilin isimden önce gelmiş olması; müennes olmasının izahı ise fiilin meleklere ait olmasıdır. "Mihrâb" kelimesini, **İbn Âmir** imâle ile, diğerleri ise tefhîm ile okumuşlardır. Bu âyeti **İbn Mes'ud** فَنَادَاهُ جِبْرِيلُ (Cebrâil ona şöyle nida etti) şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE Lafzın zâhiri bu nidanın melekler tarafından olduğuna delâlet etmektedir. Bunun büyük bir şeref verme olduğunda şüphe yoktur. Binâenaleyh başka bir delil nidâ edenin sadece Cebrâil (a.s) olduğunu gösterir ise, biz o zaman o manaya geçer ve bu lafzı te'vil ederiz. Çünkü yiyecek ve giyeceklerin hepsini yiyip giymediği malum olduğu halde, "Falanca güzel yemekler yer, ve güzel elbiseler giyer" denilir ki bu, "O şahıs bu cinsten yer ve bu cinsten giyinir" manasındadır. Kur'ân'da şu âyet bunun misalidir: *"İnsanlar onlara şöyle dediler..."* (Âl-i İmran, 173) âyetidir. Bu âyetteki "insanlar"dan murad, sadece **Nu'aym İbn Mes'ud el-Eşca'î**'dir. O, *"İnsanlar size karşı ordu hazırladı"* (Âl-i İmran, 173) demiştir. Bu ifâdesindeki "insanlar"dan muradı da sadece **Ebû Süfyan**'dır.

Mufaddal İbn Seleme şöyle demektedir: "Eğer sözü söyleyen bir lider ve başkan olur ise arkadaşları ve ordusu da beraberinde olduğu için, onun hakkında cemî sîgası kullanmak câizdir. Cebrail (a.s) meleklerin başkanı olduğu ve çoğu zaman beraberinde meleklerden bir grupla gönderildiği için, böyle söylemiş olabilir."

Hak Teâlâ: وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ *"O, mihrabda durup namaz kılarken..."* ifâdesi, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın şeriatında da namazın farz olduğuna delalet eder. "Mihrab"ın, ne manaya geldiğini daha önce söylemiştik.

Hak Teâlâ'nın, إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَىٰ *"Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler"* beyanı ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE "Müjdeleme" (beşaretin) ne olduğunu وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ (Bakara, 25) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Hak Teâlâ'nın, *"Gerçekten Allah sana, Yahya'yı müjdeler"* buyruğu için şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, **Zekeriyya** (a.s)'ya ismi **Yahya** olan ve kendisinin şerefli bir soyu gelecek birisinin peygamberler arasında yer alacağını daha önce bildirmişti. Buna göre, **Hz. Zekeriyya**'ya "İsmi **Yahya** olan o peygamber senin çocuğun olacak" denilince, bu **Zekeriyya** (a.s)'yı, **Yahya** (a.s) ile müjdeleme olmuştur.

b) Bu, "Allah, ismi **Yahya** olan bir çocukla seni müjdeler" demektir.

İKİNCİ MESELE **İbn Âmir** ve **Hamza**, hemzenin kesresi ile إِنَّ, diğer kıraat imamları ise hemzenin fethası ile أَنَّ şeklinde okumuşlardır. Kesre ile okuyanlar, orada "kavl" masdarından mahzuf bir fiil olduğunu, veyahut da "nidâ etme" fiilinin de bir çeşit kavl olduğunu düşünerek; fetha ile okuyanlar ise bu ifâdenin takdirinin فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ بِأَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ "Melekler, "Allah seni müjdeliyor" diye ona nida ettiler" şeklinde olduğunu düşünerek böyle okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Hamza** ve **Kisâî**, yâ harfinin fethası, bâ'nın sükûnu ve şın harfinin ötüresi ile fiili يُبْشُرُكَ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, يُبَشِّرُكَ şeklinde okumuşlardır. Bu fiil يُبْشِرُكَ şeklinde de kıraat olunmuştur. **Ebu Zeyd**, bu fiilin sülâsî birinci babtan tef'îl ve if'âl bablarından aynı manaya gelmek üzere kullanıldığını söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hamza ve **Kisâî**, yâ harfinin elifle değişmesi dolayısıyla "**Yahyâ**" kelimesini imâle ile, diğerleri ise tefhim ile okumuşlardır. Bu peygamberin "**Yahya**" diye isimlendirilişinin sebebini Meryem sûresinde anlattık.

Yahya (a.s)'nın Üç Sıfatı

Bil ki Allahu Teâlâ bu âyette **Yahyâ** (a.s)'nın şu üç sıfatını zikretmiştir:

Birinci sıfat, مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ *"Allah'tan bir kelimeyi tasdik edici"* sözüdür. Bununa ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vâhidî, "musaddıkan" kelimesinin, nekire olduğu için ve "**Yahya**" kelimesi de marife olduğu için hal olarak mansub olduğunu söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz.İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Mânâsı

Âyetteki كَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ *"Allah'tan bir kelime"* sözünün mânası hakkında iki görüş vardır:

a) Bu, **Ebû Ubeyde**'nin görüşüdür. Buna göre, bu ifade, "Allah'tan olan bir kitap" manasındadır. **Ebû Ubeyde,** "kelime"nin kitap manasına geldiğine, Arapların, uzun bir kasideyi kastederek söyledikleri "Falanca bir kelime inşâd etti" demelerini delil getirmiştir.

b) Bu, âlimlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, bu ifâdeden maksad, **Hz. İsâ** (a.s)'dır. Bu hususta **Süddî** şöyle demiştir: "Birisi **Yahya** (a.s)'ya, diğeri de **İsâ** (a.s)'ya hamile iken, **Hz. Yahya**'nın annesi **Hz. İsâ**'nın annesiyle karşılaşır ve ona "Meryem, biliyor musun ben hâmileyim?" dedi. **Meryem** de "Ben de hamileyim" dedi. **Zekeriyyâ** (a.s)'nın hanımı "Ben karnımdaki çocuğun, senin karnındaki çocuğa secde ettiğini hissediyorum" dedi. İşte, *"Allah'tan olan bir kelimeyi tasdik edici"* âyeti ile ifâde edilen budur.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "**Yahya** (a.s), **Hz. İsa**'dan altı ay daha büyük idi ve **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'ın kelimesi ve ruhullah (yani Allah'ın üflediği bir ruh) olduğuna ilk iman eden ve tasdık eden **Yahya** (a.s) olmuştu. Sonra **Yahya** (a.s), **İsa** (a.s) göğe kaldırılmazdan önce öldürüldü.

İmdi eğer, "Bu âyette ve *"Meryem oğlu İsa Mesîh, yalnızca Allah'ın peygamberi ve kelimesidir"* (Nisâ, 171) âyetinde, **İsâ** (a.s), niçin "Kelime" diye adlandırılmıştır?" denilir ise, biz şöyle deriz: Bunun sebepleri şunlar olabilir:

1- Allah Teâlâ, onu bir baba vasıtası olmaksızın كُنْ (ol) kelimesi ve emriyle yaratmıştır. Yaratılışı sırf Allah'ın كُنْ kelimesi ile olduğu ve baba ile

tohum vasıta kılınmaksızın yaratıldığı için, "mahlûk" (yaratılmış) şeyin, "halk" (yaratma); "makdûr" (güç yetirilen) şeyin, "kudret" (güç); "mercüvv" (umulan) şeyin "recâ" (ümid) ve "müştehâ" (arzu edilen) şeyin "şehvet" (arzu) diye adlandırılışı gibi, **Hz. İsa** (a.s) da "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu Arapça'da yaygın bir kullanış şeklidir.

2- Çocukluğunda konuşup, ona daha çocuk iken Allah kitap vermiştir. Böylece O, konuşma hususunda büyük bir dereceye erişmiştir. Bu izaha göre O, "Kelime" diye adlandırılmıştır. Bu, bir insan cömertlik ve ikbâlde mükemmel olduğunda ona, فُلَانٌ جُودٌ وَإِقْبَالٌ "Falanca serâpâ cömertlik ve ikbâldir" denilmesi gibidir.

3- "Kelime"nin, mana ve hakikatleri ifâde edişi gibi, **Hz. İsâ** (a.s) da hakikat ve ilâhi sırları anlatıyordu. İşte bundan dolayı O, "Kelime" diye adlandırılmıştır.

Yüce Allah'ın O'na "Ruh" adını vermesi de böyledir. İnsan ruhla yaşadığı gibi, Allah, **Hz. İsa** vasıtasıyla insanları dalâletten kurtarıp hayata kavuşturmuştu.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'i de "Rûh" diye adlandırmış ve *"İşte biz, böylece sana da emrimizden bir rûh vahyettik"* (Şûrâ, 52) buyurmuştur.

4- **Hz. İsa** (a.s)'nın geleceği, kendinden önceki peygamberlerin kitaplarında müjdelenmiştir. O peygamber olarak geldiğinde, "İşte bahsedilen o "Kelime" (müjde) budur" denilmiştir. İşte bundan dolayı o, "kelime" diye adlandırılmıştır. Âlimler bu görüşü izah ederken şöyle demişlerdir: Bunun mecâzî manası şu şekildedir: Birisi bir şeyin olacağını haber verdiğinde ve o şey de meydana geldiğinde, "Sözüm çıktı. Ben demedim miydim?" der. Yani, "Söylemiş olduğum ve konuştuğum şey gerçekleşti" demektir. Bunun bir benzeri de, *"Kâfirlere karşı Rabb'inin, "onların muhakkak cehennemlik olacakları" sözü ("kelime"si) işte böylece gerçekleşmiştir"* (Mü'min, 6) ve *"Fakat azab kelimesi kâfirlerin üzerine hak oldu"* (Zümer, 71) âyetleridir.

5- İnsan bazan "fazlullah" ve "lütfullah" (Allah'ın fazlı ve lütfu) diye adlandırılır. Tıpkı bunun gibi, **Hz. İsâ** (a.s)'nın alem olan ismi de "Kelimetullah" ve "Ruhullah" (Allah'ın kelimesi ve ruhu) olmuş olur. Bil ki, Allah'ın kelimesi, bizzat O'nun kelâmıdır. Ehl-i Sünnet'e göre Allah'ın kelâmı, zâtı ile kâim ve kadîm bir sıfatıdır. Mu'tezile'ye göre ise, Allah Teâlâ'nın bir cisimde yarattığı ve konuluş itibari ile (vad'an) belli birtakım manalara delâlet eden seslerdir. Kadîm sıfatın veya birtakım arazlar olan ve devam etmeyen o seslerin, **Hz. İsa** (a.s)'nın bizzât zâtının kendisi olduğunun söylenmesinin imkânsız olacağına

dair zarurî bir ilim bulunmaktadır. Aklın bedâhetine göre bu bâtıl olunca, geriye sadece bu ifâdeyi te'vil etmek kalır.

İkinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَسَيِّدًا *"efendi"* ifâdesidir. Müfessirler bu hususta da şunları zikretmişlerdir. **İbn Abbas,** "seyyid" kelimesinin mânasının "halîm" anlamına geldiğini söylemiştir.

Cübbaî şöyle der: "O, mü'minlerin seyyidi, dinî hususlarda, yani ilim, hilm, ibâdet ve takvâ konularında onların önderi idi."

Mücâhid, bunun mânasının, "Allah katında kerîm;" **İbnu'l-Müseyyeb** "âlim, fakîh"; **İkrime** ise, "gazabına mağlup olmayan" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. **Kâdî** ise, "seyyid"in, önder ve kendisine başvurulan, mercî anlamlarına geldiğini söyler. O, dinî bakımlardan seyyid olunca, dinî hususlarda kendisine başvurulan kişi ve kendisine uyulan kimse olmuş olur. Böylece de bu mefhuma, ilim, hilm, kerem, iffet, zühd ve takvâ gibi zikredilmiş olan bütün sıfatlar dahil olmuş olur.

Hz. Yahya'nın Hasûr Vasfının İzahı

Üçüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَحَصُورًا "Nefsine hakim" tavsifidir. Bu ifâdede birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Arapça'da اَلْحَصْرُ kelimesinin manası, hapsetmek, engellemek, vb. mânâlara gelir. حَصْرًا – يَحْصُرُهُ حَصَرَهُ (Onu hapsetti, engelledi) denilir. Adamın sidiği bağlandığında, حُصِرَ الرَّجُلُ denilir. اَلْحَصُورُ ise, sır tutan ve sırrı gizleyen kimseye denildiği gibi, aynı zamanda, son derece cimri ve eli sıkı kimse anlamına da gelir. Müfessirlerin bu hususta iki görüşü vardır:

a) **Yahya** (a.s), kadınlara yaklaşmaktan (cimâ'dan) âciz idi. Sonra âlimlerden bir kısmı bunun, onun cinsiyyet uzvunun küçük olmasından ileri geldiğini; bazıları, inzâl vâki olmadığı için; diğer bazıları da, bunun iktidarsızlıktan ileri gelmiş olduğunu söylemiştir. Bu açıklamaya göre فَعُولٌ vezninde olan اَلْحَصُورُ kelimesi, mef'ûl mânasına gelmektedir. Buna göre sanki o, kadınlara karşı mahbûs ve mahsûr, yani engellenmiş demektir. Bu ifâdenin benzer kalıpları ise, رَكُوبٌ kelimesinin مَرْكُوبٌ (binilmiş); حَلُوبٌ kelimesinin de مَحْلُوبٌ (sağılmış) anlamına gelmesidir.

Bize göre, bu görüş yanlıştır. Çünkü bu, bir noksanlık alâmetidir. Medh makamında noksanlık ifâde eden sıfatı zikretmek ise, caiz değildir. Bir de,

meseleyi bu açıklamaya göre alırsak **Yahyâ** (a.s), bu konuda herhangi bir mükâfaat ve saygıya müstehak olamaz.

b) Bu, muhakkik alimlerin tercihi olan görüştür. Buna göre **Yahya** (a.s) acziyetinden dolayı değil, iffet ve zühdünden dolayı kadınlara yaklaşmazdı. Çünkü hasûr, nefsini çok engelleyen ve gemleyen kimse demektir. Nitekim, çok yiyen kimseye أَكُولٌ denilir. Yine bu anlamda olmak üzere, شَرُوبٌ (çok içen), ظَلُومٌ (çok zulmeden) ve غَشُومٌ (çok haksızlık ve zulmeden) kelimeleri kullanılır. Nefsi engelleme ancak, onun sebebi bulunması halinde mümkün olur. Eğer kudret ve sebep yoksa, insanın hasûr (kendini çok engelleyen) olması şöyle dursun, hâsır (kendini engelleyen) olması bile düşünülemez. Çünkü, kendini çokca men etme ve engelleme, ancak çok arzu etme, sebepler ve kudret, buna güç yetirebilme bulunduğu zaman tahakkuk edebilir. Bu takdire göre "hasûr" kelimesi فَعُولٌ vezninin فَاعِلٌ manasına gelmesi gibi hasûr kelimesi hâsır anlamına gelmektedir.

İKİNCİ MESELE Âlimlerimiz bu âyeti, evlenmeyip bekâr kalmanın daha faziletli olduğuna delil getirmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, **Yahya** (a.s)'yı evlenmediği için medh-etmiştir. Bu, evlenmemenin **Yahya** (a.s)'nın şeriatında efdal olduğuna delâlet eder. O'nun şeriatında evlenmemenin efdal olduğu sabit olunca, durumun bu şeriatta da, hem naklen hem de nassan böyle olması gerekir. Nassdan olan delile gelince bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği doğru yolu tutup ona uy"* (En'am, 90) âyetidir.

Aklî delil de şudur: Mevcut olan şeylerde aslolan, o şeyin olduğu üzere devam etmesidir. Nesh ise, aslın hilâfına bir durumdur.

Dördüncü sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَنَبِيًّا *"Ve bir peygamber..."* sözüdür. Şunu bil ki seyyidlik, şu iki şeye işârettir:

a) Seyyid olan kişinin, dini öğretme ile ilgili meselelerde, insanların faydasına olan şeyleri yapmaya muktedir olabilmesidir.

b) Onların terbiye edilmeleri ve, emr-i marûf ve nehy-i münker ile ilgili hususlarda, insanların yararlarına olan şeyleri belirleyip, bunları yerine getirmek.

اَلْحَصُورُ ise, tam ve eksiksiz bir zühde işarettir. Seyyidlik ile hasûr bir arada bulunduğu zaman, işte nübüvvet o vakit meydana gelir. Çünkü, bu iki durumdan sonra bulunan şey ancak nübüvvettir.

Beşinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, مِنَ الصَّالِحِينَ *"Sâlihlerden..."* sözüdür. Bu ifâde için şu üç izah yapılmıştır:

a) Bunun mânası, **"Yahya (a.s), sâlih kimselerin zürriyetindendir"** demektir.

b) Bunun mânası; "O, hayırlıdır" şeklindedir. Nitekim, hayırlı bir kimse hakkında, "O, sâlihlerdendir" denilmektedir.

c) **Hz. Yahya**'nın sâlih olması, diğer peygamberlerin salâh hâlinden daha tam ve daha mükemmeldir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s):

مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلاَّ وَقَدْ عَصَى أَوْ هَمَّ بِمَعْصِيَةٍ غَيْرَ يَحْيَى فَإِنَّهُ لَمْ يَعْصِ وَلَمْ يَهُمَّ

"Hiçbir peygamber yok ki, günah işlememiş veya günaha niyet etmemiş olsun; Yahya müstesna... Çünkü o, ne günah işlemiştir, ne de günaha niyet etmiştir!.."[45] buyurmuştur.

Eğer: "nübüvvet mertebesi, sâlih olma mertebesinden daha üstün olduğuna, Cenâb-ı Hak da onu nübüvvet vasfı ile nitelediğine göre, bundan sonra ayrıca onun sâlih olma vasfıyla nitelemesinin faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: **Süleyman** (a.s) peygamber olduğu halde *"Rahmetinle beni salih kulların arasına ilhak eyle"* (Neml, 19) dememiş midir? Bu hususdaki sözün tahkiki ve özü şudur: Peygamberlerin, sâlih olmak bakımından öyle bir dereceleri vardır ki, eğer bu bulunmazsa, peygamberlik de bulunmaz. Onlara nisbetle salih olmanın bu derece ve mikdarı, bize nisbetle farzları ifâ edip, muhafaza etmek gibidir. Salihliğin bu derece ve miktarına ortak olmalarından sonra, bu miktarın üzerindeki fazlalık bakımından onların dereceleri birbirlerinden farklıdır. Payı, bu miktardan daha fazla olan her peygamberin, kadri ve mertebesi de daha yüce olur. Allah en iyi bilendir.

Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini Neden İmkânsız Gördü?

Allahu Teâlâ'nın, قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلاَمٌ *"Ya Rabbi, "Nasıl benim bir oğlum olabilir?" dedi"* âyetiyle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Ayetteki رَبِّ kelimesi, ya Allah'a, veyahut da meleklere karşı bir hitâptır. Bunun Allah'a karşı hitâp olması câizdir, çünkü bir önceki âyet, **Zekeriyya**'ya nida edip seslenenlerin melekler olduğunu göstermektedir. Buna göre bu sözün, başkasına değil, yine aynı münadiye hitâp olması gerekir..

(45) Yakın manada bir hadis için bkz. **Müsned**, 1/254, 292.

Oysaki bunun, nidâ eden meleklere bir hitâb olması câiz değildir. Çünkü insanın, bir meleğe, ya Rabbi! demesi câiz değildir?

Cevap: Müfessirlerin bununla ilgili iki izahı vardır:

a) Melekler **Zekeriyya**'ya seslenip de, O'na **Yahya** (a.s)'yı müjdeleyince, **Zekeriyya** (a.s) şaşırdı ve bu taaccübü izâle etmek için, Allah'a yöneldi.

b) Bu, meleklere karşı bir hitâptır. Buradaki رَبِّ kelimesi, "mürebbî - terbiye eden" anlamına işarettir. Mahlûkun da bu kelimeyle nitelenmesi câizdir. Nitekim فُلاَنٌ يُرَبِّينِي وَيُحْسِنُ إِلَيَّ "Falanca beni terbiye ediyor ve bana güzel davranıyor" denilir.

İkinci soru: Oğul isteyen, **Zekeriyyâ** (a.s)'nın bizzat kendisi olduğu halde, sonra Cenâb-ı Allah onun duâsını kabul edince, o niçin bundan dolayı teaccüb etti ve bunu olmayacak bir şey gördü?

Cevap: Onun bu sözü, Allah'ın buna kâdir olup olamıyacağı hususunda bir şüphesi bulunduğu için değildir. Bunun böyle olmadığının iki delili vardır:

a) Herkes bilir ki, çocuk normal olarak nutfeden yaratılır. Çünkü, insandan olmayan bir nutfe veya nutfeden olmayan bir yaratık bulunsaydı, o zaman teselsül ve hadiselerin ezelde meydana gelmiş olmaları gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Böylece biz, Allahu Teâlâ'nın nutfeden olmaksızın yarattığı bir insanın veya insandan olmaksızın yarattığı bir nutfenin varlığını kabul etmemiz gerektiğini anlarız.

b) **Zekeriyya** (a.s) bunu, Allahu Teâlâ'dan talep etmiştir. Eğer bu, ona göre muhal ve imkânsız olsaydı, bunu Allah'dan istemezdi. Binâenaleyh, bu iki izah ile, O'nun, *"Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir?"* sözünü, bunu ihtimal dışı gördüğü için söylememiş olduğu sabit olur. Bilakis âlimler bu hususta bazı açıklamalarda bulunmuşlardır:

1- Âyetteki أَنَّى lafzı, "nereden, nasıl (olacak)?" mânasındadır. Buna göre âyetin manasının, "Sen, ister normal şekilde, isterse ikinci alışılmadık şekilde olsun, nasıl bir çocuk verirsin?" şeklinde olması muhtemeldir. Bu böyledir, çünkü **Zekeriyya** (a.s) için çocuğun olmasının iki yolu vardır:

Birincisi: Allahu Teâlâ'nın onu tekrar gençleştirmesi, sonra da ileri yaşına rağmen, ona bu çocuğu vermesi... Buna göre, أَنَّى يَكُونُ لِي غُلاَمٌ buyruğunun mânası, "Allahım, gerek normal şekilde, gerekse alışılmadık şekilde olsun, çocuğu bana nasıl verirsin?" şeklindedir. Ona da, "İşte bu şekilde olur bu..

Çünkü Allah dilediğini yapar.. " denilmiştir. Bu görüş , **Hasan el-Basrî** ve **Esamm**'ın görüşüdür.

İkincisi: Bir şeyden ümidini kesmiş olan kimse, onun meydana gelmesini uzak ihtimal zanneder. Ama, bu maksadının meydana geldiğini görünce, sevincinin şiddetinden dolayı âdeta dehşete düşerek, -kendisine çok büyük mallar bağışlayan bir kimseyi görüp, "Bu malları nasıl hibe ettin? Neden bunları hibe etmeyi istedin, nasıl olup da bu kadar mal hibe etmeye gönlün razı oldu!" diyen kimse gibi,- "Bu nasıl oldu? Bu nereden vaki oldu?" der.. Burada da böyledir; **Zekeriyyâ** (a.s) bunu uzak ihtimal zannettiği hâlde, Allahu Teâlâ'nın kendisinin duasına icâbet ettiğini görünce, onun neşesi ve sevinci artmış, bundan dolayı da böyle söylemiştir.

2- Melekler, **Zekeriyya** (a.s)'yı **Yahya** ile müjdelediklerinde o, kız tarafından mı, yoksa kendi sulbünden mi bu çocukla rızıklandırılacağını bilemedi.. İşte bu ihtimalden dolayı o bu sözü zikretti.

3- Kul, bir şeye çok arzulu olur da, onu efendisinden isterse, sonra efendisi de, ona istediğini vereceğini vaadederse, isteyen kişi bu va'adi duymaktan dolayı son derece lezzet alır ve çoğu zaman, bu cevabın tekrâr edilmesi için, isteğini tekrar eder, böylece de bu cevabın tekrarlanmasıyla tekrar tekrar tad alır.İşte **Zekeriyya** (a.s)'nın bu sözü tekrarlamasının sebebi, bu kâbil birşey olabilir.

4- **Süfyân İbn Uyeyne**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "**Zekeriyya** (a.s)'nın duâsı, çocukla müjdelenmesinden altmış yıl önceydi.. Öyle ki O, müjdeleme anında, böyle istekte bulunduğunu unutmuştu. Binâenaleyh O, ihtiyarlığında böyle bir müjdeyi duyunca, Allah'ın kudreti hakkındaki şüpheden dolayı değil, mûtad durumdan ötürü bunu yadırgamış, pek uzak ihtimal zannetmiş ve yukardaki sözünü söylemişti.

5- **Süddî, Zekeriyya** (a.s)'ın bu müjdeyi duyduğu zaman, O'na şeytan gelerek, müjdeyi veren bu sesin şeytandan olduğunu ve ona, "Bu şeytan seninle alay etmiştir" dediğini; bunun üzerine de **Zekeriyya** (a.s)'nın durumu birbirine karıştırdığını, işte bundan dolayı da, *"Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir?"* dediğini; O'nun bu sözden maksadının ise, Allah'ın bu sözün şeytanın ilkâsından değil, vahiy ve meleklerin sözü olduğuna delâlet eden bir âyeti göstermesi olduğunu" söylemiştir.

Kâdî de şöyle der: "Peygamberlere vahyedilirken meleklerin sözünün şeytanların sözüne karışması câiz değildir. Çünkü biz böyle bir şeyin olabileceğini söylersek, bütün şeriatlara karşı duyulan güven kaybolur."

Şöyle denilmesi de mümkündür: Dinî konular hususundaki vahyin doğruluğuna dair mu'cizeler bulununca, o zaman bu vahyin şüphesiz melekler vasıtasıyla Allah'tan olduğuna; bunda şeytanın bir parmağı bulunmadığına dair bir güven ve itimad meydana gelmiş olur. Ama dünyevî işler ve çocukla ilgili olan hususlara gelince, mu'cizeler çoğu kez bunu desteklemez.. Bu sebeple de muhakkak geriye, onun şeytandan olması ihtimali kalır. Binâenaleyh, muhakkak ki kişi, bu ihtimali zihninden atabilmek için, Allah'a müracaat eder.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدْ بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ *"Bana hakîkaten ihtiyarlık gelip çatmış iken..."* sözü hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE الْكِبَرُ lafzı, insan yaşlandığı zaman söylenilen كَبُرَ الرَّجُلُ – يَكْبُرُ (Adam yaşlandı, yaşlanıyor) tabirinin masdarıdır. **İbn Abbas, "Hz. Zekeriyya**'nın, çocukla müjdelendiği günde 120, hanımının ise 98 yaşında olduğunu" söylemiştir.

İKİNCİ MESELE Ehl-i meânî şöyle demiştir: Kendisine rastlayıp ulaşmış olduğun herşey, aynı zamanda sana rastlamış ve ulaşmış demektir. بَلَغْتُ الْكِبَرَ "ihtiyarlığa ulaştım, ihtiyarladım" demek her ne zaman caiz olursa, بَلَغَنِيَ الْكِبَرُ "yaşlılık bana yetişti, ulaştı" denilmesi de caiz olur. Bunun böyle olduğuna, Arapların, لَقِيتُ الْحَائِطَ وَتَلَقَّانِي الْحَائِطُ "Duvarla karşılaştım ve, duvar benimle karşılaşıyor" demeleri delâlet eder.

Buna göre eğer, " بَلَغْتُ الْبَلَدَ (şehre ulaştım) yerine, بَلَغَنِي الْبَلَدُ (şehir bana ulaştı) demek caiz olur" derseniz, biz deriz ki: Bu caiz olmaz. Bu iki durum arasındaki fark şudur: İhtiyarlık, insanı adeta isteyen, arzulayan bir şey gibidir. Binâenaleyh, insan ihtiyarladığında, ihtiyarlık âdeta ona gelmiş gibi olur. İnsan da, üzerinden yıllar geçmiş olması sebebiyle, ihtiyarlığa varmış, ulaşmış olur. Ama belde, şehir, ona giden insanı arzulayan gibi değildir... İşte böylece, bu iki durum arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ *"Karım da kısır olduğu halde..."* tabirine gelince; Bil ki, âkir kelimesi, doğum yapmamış, yapamamış kadın için kullanılır. عَقَرَ، يَعْقُرُ، عَقْرًا (kısır oldu, kısır olmak...) denilir. Yine, عَقُرَ – عَقِرَ – عَقَرَ الرَّجُلُ denilir; yani, "Adamın zürriyeti olmadı" Hiçbirşey bitmeyen toprağa da رَمْلٌ عَاقِرٌ denilir. Bil ki, **Zekeriyya** (a.s), bu uzak ihtimal sayma durumunu pekiştirmek için, kendi yaşlılığının yanısıra, hanımının da kısır olduğunu belirtmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ كَذٰلِكَ اللّٰهُ يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ *"Allah, işte böyle ne dilerse yapar" dedi"* buyruğuna gelince, bu konuda iki bahis vardır:

a) Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ sözü, daha önce geçmiş olan şeye râcidir. Önce geçmiş olan şey de, O'nun, "Ya Rabbi, nasıl benim bir oğlum olabilir? dedi" ifâdesindeki رَبِّ (Rabbim...) sözüdür. Biz bunun fâilinin Allah veyahut da Cibrîl olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik.

b) **Keşşaf sahibi,** كَذٰلِكَ اللّٰهُ tabirinin mübteda olduğunu söylemiştir.. Yani, "Allah işte bu sıfat üzeredir, böyledir" demektir. يَفْعَلُ مَا يَشَآءُ (Dilediğini yapar) sözü ise, onun beyânıdır. Yani, "Allah, istediği harikulâde fiili yapar" demektir.

قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّيٓ اٰيَةً ۭ قَالَ اٰيَتُكَ اَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا ۭ وَاذْكُرْ رَّبَّكَ كَثِيْرًا وَّسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْكَارِ ۝

"(Zekeriyya) "Ya Rabbi, bana bir alâmet göster" dedi. Allah, "Senin alâmetin, işâretleşmenin dışında, insanlara üç gün bir şey söyleyememendir... Bununla birlikte sen, Rabb'ini çok zikret ve akşam sabah O'nu tesbih et" dedi"

(Âl-i İmran, 41).

Bil ki, **Zekeriyya** (a.s) kendisine verilen müjdenin aşırı sevinci, Rabb'inin ikrâmı ve kendisine olan in'âmına güveninden dolayı, kendisine bu hamileliğin bulunduğuna dair bir alâmetin gösterilmesini istedi.. Çünkü, hamilelik durumu hemen belli olmaz. İşte bunun için O, *"Ya Rabbi, bana bir alâmet göster"* deyince, Cenâb-ı Hak da, *"Senin alâmetin, işâretleşmenin dışında, insanlara üç gün birşey söyleyememendir"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak burada "üç gün", Meryem sûresinde ise, "üç gece"yi zikretmiştir. Böylece bu iki âyetin toplamı, bu alâmetin geceleriyle beraber üç gün içinde bulunduğuna delâlet eder.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, bu âyetin tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Allahu Teâlâ **Zekeriyya** (a.s)'nın konuşma kabiliyetini almış, o da insanlarla ancak remz ve işâretleşme yoluyla konuşabilmiştir. Bunda şu iki fayda vardır:

1- Bunun, hanımının çocuğa kaldığına alâmet olması..

2- Allahu Teâlâ, o süre içerisinde kendini zikir ve kendisine tâatla meşgul olsun da bu büyük nimete şükretsin diye, O'nu dilini dünyevî şeylerden alıkoymuş ve onu zikr, tesbîh ve tehlilde bulunmaya teşvik etmiştir. Bu açıklamaya göre, tek şey maksûdun bir alâmeti ve bu nimetin şükrünün edâsı olur. Böylece de bu şey, bütün maksatları kendinde toplamış olur.

Sonra şunu bil ki, bu hâdise birçok yönden bir mu'cizeyi ihtivâ etmektedir:

1- O'nun tesbîh ve zikirde bulunmaya gücünün olup, dünyevî meseleleri konuşamaması, en büyük mu'cizelerdendir.

2- Bünyesi sağlam ve yapısı da elverişli olduğu halde, bu aczin, belli ve muayyen günlerde tahakkuk etmesi, diğer mu'cizeler cümlesindendir.

3- **Zekeriyya** (a.s)'da bu hal meydana geldiğinde çocuğun da meydana geleceğinin bildirilmesi, sonra durumun aynen onun haber verdiği gibi ortaya çıkması da, mu'cizelerden bir mu'cize olur.

b) **Ebu Müslim**'in görüşü olup buna göre bu âyetin mânası şöyledir: **Zekeriyya** (a.s) Cenâb-ı Hak'tan hamileliğin meydana geldiğine dair bir alâmet isteyince, Allahu Teâlâ ona, "senin alâmetin, konuşamamandır; yani sen üç gün üç gece insanlarla konuşmayıp, insanlardan ve dünyadan yüz çevirerek, zikir, tesbih ve tehlil ile meşgul olup, böyle bir bağışından dolayı Allah'a şükretmekle emrolunursun.. Eğer bir şeye ihtiyacın olursa, bunu işâretle göster.. Bu tâatla emrolunduğun zaman şunu bil ki, senin bu arzun meydana gelecektir" demiştir. Bu görüş, bana göre güzel ve makûldür. **Ebu Müslim**'in tefsir hususundaki sözü güzeldir; o sözdeki inceliklere ve nüktelere çokça temas etmektedir..

c) **Katâde**'den rivâyet edildiğine göre, **Zekeriyya** (a.s), meleklerin müjdesinden sonra bir alâmet istemiş olduğu için cezâlandırılmış, konuşma melekesi engellenerek, konuşamaz hâle getirilmiştir.

Hz. Zekeriyya'nın İşaretle Konuşması

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلاَّ رَمْزًا *"İşâretleşmenin dışında..."* buyruğuna gelince bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلرَّمْزُ kelimesinin aslı, hareket etmektir. Bir şey hareket ettiği zaman, اِرْتَمَزَ denilir. Bu anlamda olmak üzere, denize de اَلرَّامُوزُ denilir.

Sonra âlimler, buradaki **remz** hususunda, çeşitli görüşler belirterek ihtilâf etmişlerdir:

a) Bu, nasıl olursa olsun el, baş, kaş, göz veya dudaklarla yapılan işâretten ibarettir.

b) **Remz,** konuşma veya ses olmaksızın, kelimeyi dudak hareketleriyle göstermekten ibârettir. Alimler, "Remz kelimesini bu mânaya hamletmek daha uygundur; çünkü remz ile konuşma sırasındaki dudakların hareketi, sesli konuşma sırasındaki dudak hareketlerine uygun olacağı için, işaretle anlatım, mümkün bir şeydir. Buna göre bu hareketlerle, kişinin zihnindeki mânaları anlamak daha kolay olmuş olur.

c) **Zekeriyya** (a.s)'nın gizli ve alçak bir sesle konuşmuş olması mümkündür. Buna göre, sadece yüksek sesle konuşması yasaklanmıştı...

Eğer, "Remz, bir söz çeşidi değildir; o halde niçin اَلاَّ تُكَلِّمَ النَّاسَ *"İnsanlarla konuşmamandır"* ifâdesinden istisna edilmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Remz, konuşmadan kastedilen amacı yerine getirdiği için, "söz" olarak isimlendirilmiştir. Ve yine bu istisnânın, "istisna-yı munkatî" olması da mümkündür. Ama biz "remz" kelimesini alçak sesle konuşma manasına alırsak, buradaki problem kendiliğinden ortadan kalkar.

İKİNCİ MESELE

Yahya İbn Vessâb, buradaki رَمْزًا kelimesini, رُمُوزٌ (rumuz, işaret) kelimesinin çoğulu olarak رُمُزًا şeklinde iki ötre ile okumuştur.. Nitekim رَسُولٌ (peygamber, elçi) kelimesinin çoğulu da, bunun gibi رُسُلٌ gelmektedir... Bu kelime yine, خَادِمٌ (hizmetçi, müstahdem) kelimesinin çoğulunun خَدَمٌ olması gibi, رَامِزٌ kelimesinin çoğulu olarak, râ ve mîm harflerinin fethasıyla رَمَزًا şeklinde de okunmuştur. Bu durumda رَمَزًا kelimesi, **Zekeriyyâ** (a.s) ve diğer insanlardan hâl olmuş olur. Buna göre إِلاَّ رَمْزًا ifâdesinin mânası, إِلاَّ مُتَرَامِزِينَ "Nasıl ki insanlar bir dilsizle işâretlerle konuşuyor, dilsizler de onlara işâretlerle cevap

veriyorsa, bunun gibi, sen de insanlarla karşılıklı olarak remz ve işâretlerle konuşacaksın'' şeklinde olur.

Zikir Konusunda Buradan Alınacak Ders

Hak Teâlâ sonra, وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيرًا *''Sen, Rabb'ini çok zikret''* buyurmuştur. Bunun iki izahı bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ onun dilini, işaret ile konuşmanın dışında, dünya meselelerini konuşmaktan alıkoydu. Ama, zikir ve tesbihat konusundaysa, dili normal işini icrâ ediyordu.. İşte bu da, apaçık mu'cizeler cümlesindendir.

b) Buradaki zikir'den murad, kalb ile zikirdir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ'nın marifet denizine gark olmuş olanların âdeti, başlangıçta bir süre lisân ile zikre devâm etmektir. Kalb, Allah'ın zikrinin nurlarıyla dolduğundaysa, dil susar, zikir kalbte devam eder. İşte bundan dolayı ârif kimseler, ''Allah'ı tanıyanın, dili tutulur'' demişlerdir. Buna göre **Zekeriyyâ** (a.s) sanki, susmak ve zikir ile marifetin mânalarını kalbinde hatırlayıp tutarak, onları devam ettirmekle emrolunmuştur.

Aşiyy ve İbkâr Kelimelerinin Mânası

وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْإِبْكَارِ *''Ve, akşam sabah O'nu tesbih et''* sözünde iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْعَشِيُّ kelimesi, güneşin ufka doğru inmeye başladığı zamandan ufukta kayboluncaya kadar geçen zamanı ifâde etmektedir. Nitekim şair şöyle demiştir:

فَلاَ الظِّلُّ مِنْ بَرْدِ الضُّحٰى تَسْتَطِيعُهُ / وَلاَ الْفَيْءَ مِنْ بَرْدِ الْعَشِيِّ تَذُوقُ

''Ne, kuşluk serinliğinin katlanabileceğin gölgesi vardır, Ne de akşam serinliğinin tadacağın gölgesi...''

اَلْفَيْءُ kelimesi, güneşin zevâl vaktinden, tamamiyle battığı süreye kadar geçen zaman içerisindeki gölgedir.

اَلْإِبْكَارُ kelimesi ise, bir kimse sabah erkenden bir iş için yola çıktığı zaman söylenilen, اَبْكَرَ - يُبْكِرُ kelimesinin masdarıdır. بَكَرَ - اِبْتَكَرَ kelimelerinde aynı mânaya gelmektedir. İlk çıkan mahsûle ve meyvelere اَلْبَاكُورَةُ adının verilmesi de bundandır. İşte kelimenin kök mânası budur. Daha sonra, fecrin doğuşu ile kuşluk vaktine kadar olan zamana, اَلْإِصْبَاحُ adı verildiği gibi, اَلْإِبْكَارُ adı verilmiştir.

Bazı âlimler ise bu kelimeyi, hemzenin fethasıyla الْأَبْكَارُ şeklinde okumuşlardır. Bu, سَحَرٌ (seher vakti) kelimesinin çoğulunun اَسْحَارٌ oluşu gibi, بَكَرٌ kelimesinin çoğuludur. Nitekim, bâ ve kâf harflerinin fethasıyla اَتَيْتُهُ بُكْرًا (Ona sabah erkenden geldim) denilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki وَسَبِّحْ ifâdesi hakkında şu iki görüş zikredilmiştir:

1- Bundan murad, "namaz kıl" demektir. Çünkü namaz da "Tesbih" diye adlandırılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Haydi akşama girerken ve sabaha erkenden Allah'ı "tesbih edin" (Yani namaz kılın)"* (Rûm, 17) buyurmuştur. Namaz içinde tesbih de yapıldığından ötürü, namazın "Tesbih" diye adlandırılması câiz olmuştur. İşte burada delil, şu iki bakımdan bu ihtimalin olabileceğini göstermektedir:

a) Şayet biz bu ifâdeyi "tesbih" ve "tehlîl" etme manasına alır isek, bu âyet ile bundan önceki *"Rabb'ini çok zikret"* âyeti arasında bir fark olmazdı. Binâenaleyh bu bâtıl olmuş olur. Çünkü birşeyin yine kendisine, (aynısına) atfedilmesi câiz değildir.

b) Bu, Hak Teâlâ'nın, *"Gündüzün iki tarafında namaz kıl"* (Hûd, 114) âyetine son derece uygundur.

2- Hak Teâlâ'nın *"Rabb'ini çok zikret"* ifadesi lisân ile zikretme mânâsına hamledilir.

ÜÇÜNCÜ KISSA
Hz Meryem'in Tertemiz Oluşu

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَٰٓئِكَةُ يَٰمَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَىٰكِ عَلَىٰ نِسَآءِ الْعَٰلَمِينَ
يَٰمَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّٰكِعِينَ ﴿٤٣﴾

"Hani melekler: "Ey Meryem, şüphesiz ki Allah sana seçkin bir hususiyet verdi. Seni tertemiz (büyüttü), seni dünyadaki bütün kadınlar üzerinde mümtaz kıldı. Ey Meryem huşû ile Rabb'inin divanına dur, secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et" demişlerdi"

(Âl-i İmran, 42-43).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki إِذْ kelimesinin i'rabtaki âmili, bu sûrenin إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ âyetinin (35. âyet) başındaki سَمِيعٌ عَلِيمٌ ifâdesidir. Sonra bu âyet, 35. âyete atfedilmiştir. Bunun takdirinin اُذْكُرْ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ (Meleklerin şöyle şöyle dediği zamanı hatırla) şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Âlimler, buradaki "Melekler" den maksadın, sadece **Cebrâil** (a.s) olduğunu ve bunun aynen, *"O (Allah), kendi emri ile meleklerle ruhu (vahyi) gönderir"* (Nahl, 2). (Yani, Cebrâil (a.s) ile...) âyeti gibi olduğunu söylemişlerdir. Her nekadar bu mânâ, âyetin zâhirini bırakma gibi görünüyor ise de, verilmesi gereken bir mânâdır. Çünkü Meryem Sûresindeki bir âyet, **Hz. Meryem** ile konuşanın **Cebrail** (a.s) olduğunu göstermektedir. O da, şu âyettir: *"Derken biz ona ruhumuz (Cebrâil'i) göndermiştik de o kendisine yaratılışca tam bir beşer şeklinde görünmüştü"* (Meryem, 18).

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki, **Meryem** (a.s), bir peygamber değildi. Çünkü Allah Teâlâ, *"Biz senden evvel de kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını (peygamber olarak) göndermedik"* (Enbiya, 7), (ve Yusuf, 109) buyurmuştur. Durum böyle olunca, Cibrîl (a.s)'i ona göndermek, ya onun için bir keramettir, ki bu velilerin kerâmetini mümkin gören kimselerin görüşüdür; ya da **Hz. İsa** (a.s) için bir irhâstır, ki bu da hem bize, hem de Mu'tezile'den Ka'bî'ye göre câizdir; Yahut da **Hz. Zekeriyya** (a.s) için bir mu'cizedir, ki bu da Mu'tezile'nin ekserisinin görüşüdür. Bazı âlimler bunun, Cenâb-ı Hakk'ın da *"Musa'nın anasına da... diye vahyettik"* (Kasas, 7) âyetinde belirttiği gibi, **Hz. Musa** (a.s)'ın annesine olduğu gibi, ruha bir mana üfleme, kalbe ilkâ ve ilham kâbilinden bir şey olduğunu söylemişlerdir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Hz.Meryem'in Istıfa Edilmesinin Mânası

Bil ki bu âyette ilk önce **"ıstıfâ"** (seçme, seçkin kılma), sonra ikinci olarak temizleme, üçüncü olarak da, âlemlerin kadınları üzerine mümtaz kılma (ıstıfâ) zikredilmiştir. Birinci ıstıfâ'nın, ikinci "ıstıfa" ile aynı mânada olması câiz değildir. Çünkü birşeyi aynen tekrar etmek uygun düşmez. Binâenaleyh birinci "ıstıfa"yı, **Hz. Meryem**'in ömrünün ilk yıllarında başına gelen güzel işlere, ikinci "ıstıfa"yı ise ömrünün son yıllarında karşılaştığı güzel şeylere hamletmek gerekir.

Birinci istıfa şunlarla alakalıdır:

1- Allah Teâlâ, ondan başka hiçbir kadına böyle olmayı nasip etmemiş iken, kadın olmasına rağmen onun **Beyt-i Makdis**'in hizmeti için verilmesini kabul buyurmuştur.

2- **Hasan el-Basri** şöyle demiştir: "**Hz. Meryem**'i annesi doğrurur doğurmaz ona hiçbirşey yedirip emzirmeden onu **Hz. Zekeriyya** (a.s)'ya teslim etmiş ve onun rızkı cennetten gelmeye başlamıştır."

3- Allah Teâlâ, onu kendisine ibâdet etsin diye başka meşgalelerden uzaklaştırmış ve bu mânada çeşitli lütuf, hidayet ve ismetlerini ona has kılmıştır.

4- Hak Teâlâ, onun iaşesini, kendi uhdesine almış, böylece *"(Zekeriyya), "Meryem bu sana nereden (geliyor?) dedi. O da, "Bu, Allah tarafındandır"* (Âl-i İmran, 37) âyetinde de belirtildiği gibi, onun rızkı Allah tarafından gelmiştir.

5- Cenâb-ı Allah, ona meleklerin sözünü açıkça duyurmuştur. Bu, ondan başka hiçbir kadına nasib olmamıştır. İşte birinci "ıstıfa"dan maksad bunlardır.

Âyetteki temizleme (tertemiz büyütme)nin manaları da şunlardır:

1- Allah Teâlâ onu inkâr ve günahtan tertemiz kılmıştır. Bu, tıpkı Allah Teâlâ'nın Hz.Peygamber (s.a.s)'in hanımları hakkında buyurduğu, *"(Allah) sizi tertemiz yapmak diler"* (Ahzâb, 33) âyeti gibidir.

2- Allah Teâlâ, onu erkeklerin dokunmasından uzak tutup temizlemiştir.

3- Onu, hayızdan temiz ve uzak kılmıştır. Âlimler onun hiç hayız görmediğini söylemişlerdir.

4- Allah, onu kötü işlerden ve çirkin âdetlerden uzak tutarak temizlemiştir.

5- O, **Meryem**'i yahudilerin kâtilliğinden, töhmet ve yalanlarından muhafaza ederek temiz kılmıştır.

İkinci "ıstıfâ"dan murad ise şudur: Allah Teâlâ, **Hz. İsâ**'yı ona babasız olarak vermiş, **İsâ** (a.s)'yı, annesinden doğarken konuşturmuş ve böylece o da, annesinin ileri sürülen töhmetlerden temiz olduğunu gösterecek şeylerle şehâdette bulunmuş ve Cenâb-ı Hak hem onu, hem de oğlunu bütün insanlar için bir mu'cize kılmıştır. İşte bu üç lafızdan kastedilen manalar bunlardır.

BEŞİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, حَسْبُكَ مِنْ نِسَاءِ الْعَالَمِينَ أَرْبَعٌ مَرْيَمُ وَآسِيَةُ امْرَأَةُ فِرْعَوْنَ وَخَدِيجَةُ وَفَاطِمَةُ *"(Örnek olarak) âlemin kadınlarından şu dördü sana yeter:*

Meryem, Firavun'un karısı Âsiye, Hatice ve Fatma'' buyurduğu rivayet edilmiştir. Bu hadisin, sayılan dört kadının, bütün kadınlardan efdal olduğuna delâlet ettiği; âyetin de **Meryem** (a.s)'in bunların hepsinden efdal olduğuna delâlet ettiği ve buna göre bundan muradın, **Hz. Meryem**'in kendi zamanındaki kadınlar üzerine seçilip mümtaz kılındığını söylemenin, zâhiri manayı bırakmak olduğu ileri sürülmüştür.

Sonra Hak Teâlâ, يَامَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي *''Ey Meryem huşû ile Rabb'inin divanına dur, secdeye kapan''* buyurmuştur. Âyette geçen "Kunût" kelimesinin ne manaya geldiği, وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (Bakara, 238) âyetinin tefsirinde geçti. Hülâsâ olarak diyebilirz ki, Allah Teâlâ kendisinden olan bu büyük bağış ve lütuflarını **Hz. Meryem**'e has kıldığını beyân buyurunca o güzel nimetlere şükretmesi için daha fazla taatta bulunmasını gerekli kılmıştır. Bu âyetle ilgili şu sorular vardır:

Meryem'in Secde ve Rükû İle Mükellefiyeti Hakkında

Birinci soru: Allahu Teâlâ niçin bu âyette secdeyi rükûdan önce zikretmiştir?

Cevap:

a) Bunların başındaki atıf vâvı, tertibi değil, beraberliği ifâde eder.

b) Kulun, Allah'a en yakın olduğu zaman, secde ettiği zamandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), أَقْرَبُ مَايَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ إِذَا سَجَدَ *''Kulun, Rabb'ine en yakın olduğu zaman, secde esnasındaki hâlidir''* (46) buyurmuştur. Secde bu derece faziletli ve şerefli olduğu için, Cenâb-ı Hak onu diğer ibâdet şekillerinden önce zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ *''ve rükû edenlerle berâber rükû et''* buyurmuştur. Bu, Allah'ın ona namaz kılmayı emrettiğinin bir işaretidir. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak ona, çoğu zaman secdeye devam etmesini emretmiştir. Fakat o, namazı belli vakitlerde kılıyordu.

c) **İbnu'l-Enbârî**, âyetteki اُقْنُتِي tabirinin genel olarak, ibâdeti emir, bundan sonraki اسْجُدِي وَارْكَعِي tabirinin ise, uygun vakitlerde secde ve rükûyu emir manasında olduğunu; yoksa bundan muradın, hem secdeyi hem de rükûyu beraber yapıp, secdeyi rükûdan önce yapması manasında olmadığını belirtmiştir. Allah en iyi bilendir.

---

(46) Müslim, Salat, 215 (1/350).

d) Namaz, "secde" diye de adlandırılır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, *"Secdelerin arkasından da O'nu tesbih et"* (Kaf, 40) âyetinde de, "secde" namaz manasına alınmıştır. Hadiste, اذا دَخَلَ اَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَسْجُدْ سَجْدَتَيْنِ *"Sizden biri mescide girdiği zaman iki secde yapsın, yani iki rekat namaz kılsın"* buyurmuştur. Yine "mescid" lafzı da, "sücûd" (secde etme) masdarından bir isimdir ki, bundan maksat, secde edilecek değil, namaz kılınacak yer demektir. Bir de namazın en şerefli parçası secdedir. Bir şeyi en şerefli parçasının ismi ile adlandırmak, meşhur bir mecâz çeşididir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki Hak Teâlâ'nın, يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي emrinin mânası, "Ey **Meryem** kalk"; وَاسْجُدِي emrinin mânası ise "namaz kıl" demektir. Binâenaleyh "secde" ile namaz kastedilmiş olur. Bunun peşine *"ve rükû edenlerle beraber rükû et"* buyurmuştur ki bu ya ona cemaatla namaz kılmasını emir olur; bu durumda *"Secdeye kapan"* buyruğu, tek başına namaz kılmayı, *"ve rükû edenlerle beraber rükû et"* buyruğu da cemaatla namaz kılmasını emir olur. Veyahut da rükûdan maksat tevâzûdur. Bu durumda da *"secdeye kapan"* sözü, açıkca namazı emir, *"rükû edenlerle beraber rükû et"* sözü ise namazda kalben huşû ve huzur içinde olmasını emretmek olur.

e) Belki de onların şeriatına göre, secde rükûdan önce idi.

İkinci soru: Âyetteki *"Rükû edenlerle beraber rükû et"* emrinden murad nedir?

Cevap: Bunun manasının, "Onların yaptığı gibi yap" şeklinde olduğu, ve yine bu emirden muradın, her nekadar **Meryem**, insanların içine karışmasa dahi, Beyt-i Makdis'in etrafında yaşayan kimselerle birlikte Beyt-i Makdis'te cemaat halinde namaz kılmasının emredilmesi olduğu da söylenmiştir.

Üçüncü soru: Cenâb-ı Hak niçin "Rükû eden kadınlarla birlikte rükû et" dememiştir?

Cevap: Çünkü erkeklerin içine karışmadan uygun bir yerde erkeklere uymak, kadınlara uymaktan daha efdaldır.

Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: "Melekler bu sözleri açıkça bizzat **Hz. Meryem**'e söyleyince o kalkıp namaz kılmaya başlamış ve ayakları şişip, ayaklarından kanlar akıncaya kadar namaz kılmıştır.

★ ★
★

Bu Gaybî Hadiseleri Bildirmek Hz. Peygamberin Nübüvvetinin Delilidir

ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ ۖ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

"Bunlar, sana vahyetmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken sen yanlarında değildin. Çekişirlerken de yine yanlarında yoktun"

(Âl-i İmran, 44).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktardır:

BİRİNCİ MESELE ذٰلِكَ (Bunlar) lafzı, yukarıda geçen şeylere işarettir. Buna göre mânası, "yukarıda geçen **Hanne, Zekeriyya, Yahya** ve **Meryem oğlu İsâ**'nın kıssaları gayb haberlerindendir. Binâenaleyh sen bunları ancak vahy ile bilebilirsin" şeklindedir.

İmdi, eğer: "Hz. Peygamberin, o hâdiseleri görmediği bildiriliyor. Bu zaten belli olup şüphe konusu değildir. Halbuki onları, o kıssaları bilenlerden nakletmesi zannı bulunduğu halde böyle bir nakil şüphesi reddedilmiyor?" denilirse cevaben deriz ki: Bu yahudilerce yakînen bilinen bir şeydi. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) okuyup yazan birisi değildi ve onlar da vahyi inkâr ediyorlardı. Bu durumda geriye sadece müşâhede kalmıştı. Bu müşâhedede, olmayacak bir şey görülse de, okuyup yazmasını bilmediğini bildikleri halde, vahyi inkâr edenlere hakaret olsun diye, nefyedilmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Musâ'ya o emri vahyettiğimiz zaman sen batı tarafında (hazır) değildin, görenlerden de değildin"* (Kasas, 44); *"Nidâ ettiğimiz vakit de sen Tûr dağının yanında değildin"* (Kasas, 46); *"(Yusuf'un kardeşleri) işleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin"* (Yusuf, 102) ve *"Onları bundan evvel ne sen biliyordun ne kavmin"* (Hûd, 49) âyetleridir.

İKİNCİ MESELE

إِنْبَاءٌ gaybtan haber vermektir. إِيحَاءٌ ise, Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bu manaları, "Vahy, vahyolunana işaret etme, yazma ve bunlar gibi başka gizli yollarla birşeyi bildirmektir" şeklindeki tarif toplar. Bu tarife göre, ilham da vahiy sayılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Rabb'in bal arısına vahyetti..."* (Nahl, 68); Şeytanlar hakkında, *"Onlar dostlarına vahyederler"* (En'am, 121), ve *"(Zekeriyya) onlara "sabah akşam tesbihte bulunun" diye vahyetti"* (Meryem, 12) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak bu şeyleri Cebrail (a.s) vasıtası ile, başka insanlara gizli ve kapalı olacak bir biçimde Hz. Peygamber (a.s)'e ulaştırınca, bunu "vahiy" olarak isimlendirdi.

Cenâb-ı Allah'ın, وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak diye kalemlerini atarlarken (sen yanlarında değildin)"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri

Âlimler, o kalemlerin ne olduğu hususunda şu izahları yapmışlardır:

a) "Kalemler"den murad, onların Tevrat ve diğer kitapları yazdıkları kalemlerdir. Bu kalemler ile şu şekilde kura çekmişlerdir: Kalemi, suyun akış istikâmetinin ters yönüne doğru giden, bu kefâlete hak kazanacaktı. Onlar bunu yaptıklarında, **Zekeriyya** (a.s)'nın kalemi sadece bu şekilde suyun aksi istikametine gitti. İşte böylece onlar, **Hz. Meryem**'i onun himayesine almasını kabul ettiler. Bu, âlimlerin çoğunun görüşüdür.

b) Onlar değneklerini akan suya attılar, sadece **Zekeriyya** (a.s)'nın değneği suyun akış istikâmetinin tersine gitti. Böylece kürayı o kazandı. Bu, **Rebî**'in görüşüdür.

c) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onların kalemlerini atmaları, ümmetlerin ihtilâf esnasında kur'a çekmeleri manasındadır. Onlar böylece, üzerlerinde isimleri yazılı olan şeyleri kur'a için çekiyorlar, kimin ismi çıkar, ise, onu ona veriyorlardı. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Derken onlar kur'a çekmişlerdi de (Yunus) yenilenlerden olmuştu"* (Saffat, 141) buyurmuştur. Bu, Arapların kumarda kazanılan devenin etini paylaşmak için çektikleri fal oklarına benziyor. Bu hisseler, kesilip parçalandığı için, "kalemler" diye adlandırılmıştır. Birşeyi parça parça edersen قَلَمْتَهُ dersin. İşte bu sebepten dolayı, yazı yazılan şeye de "kalem" denmiştir.

Kâdî şöyle demiştir: "Bu şeylere kalem denilmesi, aslî iştikak bakımından

doğru ise de, örf, "kalem" kelimesini yazı yazılan şey mânasına tahsis etmiştir. Binâenaleyh bu lafzı bu mânâya almak gerekir."

İKİNCİ MESELE

Âyetin zâhiri onların, o istedikleri şeyi elde etme hususunda kalemlerini, bazısının bazısından imtiyazlı olduğunu ortaya koyacak bir biçimde bir şeye attıklarına delâlet etmektedir. Fakat bu atmanın nasıl olduğuna dâir bir işaret yoktur. Ancak ne var ki haberde, onların kalemlerinin suyun akış yönünün ters istikametinde hareket etmesi şartıyla kalemlerini suya attıkları ve böylece de ona mâlik oldukları rivayet edilmiştir. Sonra bu iş, **Hz. Zekeriyya** (a.s) için tahakkuk etmiştir. İşte bu sebeple de O, **Hz. Meryem**'e kefâlet etmeye hak kazanmıştır. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, neticede onları münakaşaya götüren **Hz. Meryem**'e kefil olma arzularının sebebinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. İşte bundan dolayı bazıları, **Hz. Meryem**'in babası **İmran**'ın onların başkanı ve ileri gelenleri olduğunu, babasının bu hakkından dolayı **Hz. Meryem**'e kefil olma hususunda istekli olduklarını; bazıları da annesinin onu Allah'a ibâdete ve Beyt-i Makdis'in hizmetine adamış olması, bu sebeple onların ona kefalet etmede arzulu olduklarını söylemişlerdir. Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Hayır, önceki ilâhî kitaplarda **Hz. Meryem**'in ve **Hz. İsa**'nın halleri haber verildiği için, bu sebepten dolayı onu ibâdet olsun diye himaye etmek istemişler ve bundan ötürü çekişmişlerdir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu münakaşa edip çekişenlerin kimler olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, onların Beyt-i Makdis'e hizmet edenler; bazıları da bunların, onların âlimleri, din adamları ve vahiy kâtipleri olduğunu söylemişlerdir. Onların, dinî bakımdan faziletli ve bu yolda istekli havâs kişiler olduklarında şüphe yoktur.

Hak Teâlâ'nın, أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ *"Meryem'i onlardan hangisi himayesine alacak"* sözünde bir hazif vardır. Takdiri ise, يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ لِيَنْظُرُوا أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ "Meryem'i hangisinin himayesine alacağını görsünler diye kalemlerini atıyorlardı" şeklindedir. Bu husus zaten malum olduğu için, hazfedilmesi daha güzel olmuştur.

Hak Teâlâ'nın, وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ *"Çekişirlerken de yanlarında yoktun"* buyruğunun mânası, "Onlar **Hz. Meryem**'i kimin himâye edeceğini belirlemek için kur'a atarlar ve münakaşa ederlerken orada bulunmuyordun"

şeklindedir. Bu çekişmeden muradın, kur'adan önceki durum olması muhtemel olduğu gibi, kur'adan sonra meydana gelen bir başka çekişme olması da muhtemeldir. Netice olarak diyebiliriz ki bu âyetten maksat, onların **Hz. Meryem**'i himaye hususunda çok arzulu olduklarını göstermektir. Bu da ancak annesi **Hanne**'nin duası sebebiyle olmuştur. Çünkü o, *"Benden olan bu (adağı) kabul et. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemaliyle bilen sensin sen"* (Âl-i İmran, 35) ve *"Ben onu da, zürriyetini de o taşlanmış şeytandan sana sığındırırım"* (Âl-i İmran, 36) demiş idi.

Meleklerin Meryem'i İsa İle Müjdelemeleri

إِذْ قَالَتِ الْمَلَٰئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِّنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

"Hani melekler şöyle demişlerdi: "Ey Meryem, Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsâ Mesîh. Dünyada da âhirette de itibarlıdır. (Allah'a) çok yakın olanlardandır. Beşiğinde de yetişkinlik hâlinde de insanlara söz söyleyecektir. O, sâlihlerdendir" dediği zaman (da sen yanlarında değildin)"

(Âl-i İmran, 45-46).

Bil ki, Allah Teâlâ, **Hz. Meryem**'in işinin başındaki ve sonraki hallerini iyice açıklayınca, **Hz. İsa** (a.s)'yı nasıl doğurduğunu da açıklayarak, إِذْ قَالَتِ الْمَلَٰئِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ *"Melekler, "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor dediği zaman..."* demiştir. Bu ifâde hususunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler buradaki إِذْ edatının âmilinin ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir.

1- Bunun âmilinin, bir önceki âyetteki son وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ *"Sen yanlarında değildin"* sözü,

2- Veya, يَخْتَصِمُونَ *"çekişiyorlar"* sözü olduğu söylendiği gibi;

3- (35. âyetin başındaki) إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ kavline atfedilmiş olduğu da söylenmiştir.

4- Keza, kelamın takdiri şöyle yapılmıştır: إِنَّ مَا وَصَفْتَهُ مِنْ أُمُورِ زَكَرِيَّا وَهَبَهُ اللَّهُ لَهُ يَحْيٰى كَانَ إِذْ قَالَتِ الْمَلٰئِكَةُ يَامَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ (sana anlattığım işbu **Zekeriyya**'ya ait meseleler ve Allah'ın ona Yahya'yı ihsan etmesi, meleklerin **Meryem**'e: "Ey **Meryem**, Allah seni müjdeliyor" dedikleri sırada olmuştu."

5- **Ebû Ubeyde** ise bu konuda bilinen mezhebini sürdürür ki, o da, bu gibi âyetlerdeki إِذْ lafızlarının zâid sayılmasıdır. Bil ki ilk iki görüşte bazı zayıflıklar vardır. Çünkü **Hz. Meryem**, onlar kalemlerini atarlar ve bu hususta münakaşa ederlerken, **Hz. İsa** ile müjdelenecek yaşta değildi. Fakat **Hasan el-Basrî**'nin şu sözü bu konuda istisna edilebilir: "**Hz. Meryem**, küçük yaşta iken de akıllı idi. Çünkü bu ona yapılan bir ikramdı." Eğer bu doğru ise, o yaşta iken ona meleklerin **Hz. İsa**'yı müjdelemeleri caiz olur. Aksi halde bu müjdenin, onun bunları akledebileceği bir zamana kadar tehir edilmesi gerekir. Bazı âlimler buna cevap hususunda zorlanarak şöyle demişlerdir: "Bu çekişme ve müjdenin uzun bir zaman içinde meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Nitekim sen, "Ben onunla falan sene karşılaşmıştım" dersin." Bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Bu hususta doğru olan üçüncü ve dördüncü izahlardır. **Ebu Ubeyde**'nin görüşünün zayıflığını ise, size izah etmiştik. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Melekler, "Ey Meryem, Allah seni müjdeliyor" dediği zaman"* sözünün zahiri, meleklerin birden fazla olduğunu gösterir. Fakat bu hususta meşhur olan görüş, bu nidâ edip müjdeyi verenin **Cibril** (a.s) olduğudur. Bu hususu daha önce izah etmiştik. "Müjdeleme" (beşâret)in ne olduğunu da, وَبَشِّرِ الَّذِينَ اٰمَنُوا ... (Bakara, 25) âyetinin tefsirini yaparken söylemiştik.

Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Mânaya Gelir?

Cenâb-ı Hakk'ın, بِكَلِمَةٍ مِنْهُ *"Kendinden bir kelime"* ifâdesindeki "**kelime**"nin ne olduğunu birçok mânâ ile izah etmiştik. Fakat buraya en uygun olanı şu iki izahtır:

a) Her çocuk, Cenâb-ı Hakk'ın, كُنْ (ol) "kelimesi" vasıtası ile yaratılmış ise de, **Hz. İsa** (a.s) hakkında âdeten ve örfen doğum için, bilinen sebep olan baba yoktur. Bu sebeple, onun meydana gelmesinin bu kelimeye nisbeti daha mükemmel ve tam olmuştur. Böylece bu açıklamaya göre, **Hz. İsa** (a.s) sanki "kelime"nin kendisi gibi kabul edilmiştir. Nitekim çok cömert ve ikbâl sahibi olanlara, mübalağa yoluyla, إِنَّهُ نَفْسُ الْجُودِ وَمَحْضُ الْكَرَمِ وَصَرِيحُ الْإِقْبَالِ "O, cömertliğin bizzat kendisidir, mahza keremdir ve ikbali açık olandır" denilir. Burada da böyledir.

b) Âdil hükümdar bazan, adaletin gölgesinin ve ihsanın nurunun meydana çıkmasına sebep olduğu için, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi (Zıllullah) ve O'nun nuru (Nurullah)" diye vasıflandırılır. **Hz. İsa** (a.s) da, açıklamalarının çokluğu, Allah'ın kelamı hususundaki şüphe ve tahrifatı gidermesi sebebi ile, Allah'ın kelâmının ortaya çıkmasına vesile olduğu için "Kelimetullah" diye isimlendirilmesi yadırganacak birşey değildir.

Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı

Eğer, "Niçin bir babanın tohumu olmadan, bir çocuğun doğması mümkündür" dediniz?" denilir ise, biz deriz ki: Müslümanların usul ve kâidelerine göre, bu açıktır. Buna, şu iki şey delâlet eder:

1- Cisimlerin, hayat, anlayış, konuşma meydana gelecek bir şekilde terkib edilip birleşmeleri, "mümkin" olan bir iştir. Allah Teâlâ'nın bütün mümkinata kâdir olduğu sâbittir. O halde, Allah Teâlâ bir şahsı, baba nutfesi olmadan da yaratabilir. Bu hususun "mümkin" olduğu sâbit olup, peygamberin de doğruluğuna mûcizeler delâlet edince, bunun doğru olması gerekir. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s), mümkin olan bu işin vukû bulmuş olduğunu haber vermiştir. Sâdık olan birisi, bir mümkinin meydana geldiğini haber verince, onun bu şekilde olduğuna kesin hüküm vermek ve inanmak gerekir. Böylece bizim söylediğimiz şeyin doğruluğu sâbit olmuş olur.

2- Hak Teâlâ'nın, *"Muhakkak ki İsâ'nın hâli de, Allah indinde Âdem'in hâli gibidir"* (Âl-i İmran, 59) âyetidir. Buna göre Allah'ın **Hz. Adem**'i babasız olarak yaratması imkansız görülmediğine göre, **Hz. İsa**'yı babasız yaratması hiç imkansız görülemez. İşte bu açık bir hüccettir.

Felsefecilerin prensiplerine göre de, bunun mümkün olduğu açıktır. Bunun böyle olduğuna şu hususlar delalet eder:

a) Felsefeciler, doğurtma sûretiyle olmayan bir üreme yoluyla insanların meydana gelmelerinin imkansız olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar şöyle demişlerdir: "Çünkü insanın bedeni, bu bedendeki hususî mizacın meydana gelmesi ile o bedeni yöneten nefs-i nâtıkayı kabule kâbiliyetlidir. Bu mizaç ise ancak, dört unsurun (ateş, su, hava, toprak) belli bir süre içinde ve belli miktarlarda karışımı ile meydana gelir. Bu sebeple, bu unsurların parçalarının insanın bedenine uygun miktarlarda bir araya gelip imtizaç etmeleri imkansız değildir. İşte, mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin bir araya gelmesi esnasında bu unsurların imtizacı vâcib olur. Mizaç ile ilgili keyfiyet ve hususiyetlerin meydana gelmesi esnasında, o bedene ruhun girmesi vâcib olur.

Böylece insanın üreme yoluyla meydana gelmesinin mâkûl ve mümkin olduğu sâbit olur. Durum böyle olunca insanın, bir baba olmaksızın meydana gelmesi öncelikle caiz ve mümkin olur.

b) Biz, meselâ fârenin balçıktan, yılanların bitkilerden ve akreplerin de güzel kokulu bir tür nebattan meydana gelmesi gibi tevellüt yolu ile birçok canlının (normal olmayan bir üreme ile) meydana geldiklerini müşahede etmekteyiz. Bu durum böyle olunca, bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansız olmaması, haydi haydi mümkündür.

c) Zihindeki tahayyüller çoğu zaman, bir çok hadisenin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Çünkü olumsuz bazı şeyleri düşünmek, gazabın ortaya çıkmasına ve bedende ısının yükselmesine sebep olur. Uzun bir tahta, yere konulduğunda insan onun üzerinde yürüyemez mi? Tabiî ki yürür. Fakat bu tahta köprü gibi derin bir çukurun üzerine uzatıldığında, insan onun üzerinde yürüyemez. Aksine her yürüdüğünde düşer. Bu ise, sırf o insanın düşeceğini tasavvur etmesinin bu düşmeye sebep olmasından dolayıdır. Felsefeciler, kitaplarında bu konuyla ilgili pek çok misaller zikretmişler ve bunları, mu'cize ile kerametlerin olabileceğini beyân için bir asıl ve düstur saymışlardır. Buna göre, **Hz. Meryem**'in de, **Hz. İsa**'nın sûretini zihninde hayal ettiğinde bunun, o çocuğun kendisinin rahmine yapışmasına kâfi geldiğinin söylenmesine hangi mânî vardır? Bütün bu hususlar mümkün ve muhtemel olunca, **Hz. İsa** (a.s)'nın babasız olarak meydana geldiğini söylemek, imkansız olmayan bir söz olur. Şayet sen gelmiş geçmiş bütün tabiî ilimler, tıp ve felsefe bilginlerinden bir çocuğun babasız olarak meydana gelmesinin imkansızlığını gösterecek iknâ edici bir delil getirmelerini istesen, onlar, örf ve âdetin istikrâsına (yani taranmasına) başvurmaktan başka bir yol bulamazlar. Halbuki filozoflar, bu gibi tarama ile elde edilen neticelerin ilim şöyle dursun, zann-ı gâlip bile ifâde edemeyeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece biz, bunun mümkün bir iş olduğunu anlamış olduk. Binâenaleyh Allah, insanlara bunu bildirdiğine göre, bunun böyle olduğuna kesin inanmak gerekir.

Hak Teâlâ'nın, بِكَلِمَةٍ مِنْهُ ifâdesindeki مِنْ harf-i cerri, teb'îz (bazısı, kısmen) manasını ifâde etmez. Çünkü eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın, cüzlerden ve kısımlardan meydana gelmiş olması ve o zaman toplanabilen, ayrılabilen bir varlık olması gerekirdi. Böyle olan her varlık ise muhdes (sonradan meydana gelme)dir. Allah, böyle olmaktan münezzehtir. Aksine buradaki مِنْ lafzının manası, "ibtida-i gâye"dir. Çünkü **Hz. İsa**'nın babası olmadığı için, yaratılıp meydana getirilmesinde, Cenâb-ı Hakk'ın "ol" kelimesinin tesiri, daha mükemmel ve açık olmuştur. Buna göre, Allah'ın kelimesinin, **Hz. İsâ**'nın

meydana gelmesinin başlangıcı olması daha mükemmel olmuş olur. Binâenaleyh mana, hristiyanların ve hulûliyye [47] nin vehmettiği şey değil, bizim zikrettiğimiz şey olur.

Mesih Lafzının Mânası

Hak Teâlâ'nın, اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ *"Adı, İsa Mesih, Meryem'in oğlu"* tabiri ile ilgili birkaç sual vardır:

Birinci sual: "**Mesih**" lafzı, müştak (türemiş) bir isim midir, yoksa bu mânaya verilmiş bir özel isim midir?

Cevap: Bu hususta iki görüş vardır:

1- **Ebû Ubeyde** ve **Leys** şöyle demişlerdir: "Bunun İbrancada aslı "Meşîhâ"dır. Araplar bu kelimeyi arapçalaştırmış ve lafzını değiştirmişlerdir. "**İsa**" kelimesinin aslı da, "**İşû**" idi. Niketim onlar, "**Musa**" lafzının aslının İbrancada "**Mûşâ**" veya "**Mîşâ**" olduğunu da söylemişlerdir. Bu görüşe göre, bu kelime müştak değildir.

2- "Bu, müştak bir kelimedir." Âlimlerin çoğu bu görüştedirler ve bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle der: "**Hz. İsa, Mesîh** diye adlandırılmıştır. Çünkü onun meshedip dokunduğu her hasta iyileşirdi."

b) **Ahmed b. Yahya** şöyle der: "Çünkü o, yeryüzünü mesheder, yani dolaşıp gezerdi. Yüzölçümü "mesâha" da bu köktendir. Bu manaya göre, çok fasık ve içkici adama فَسِيقٌ ve شَرِيبٌ denildiği gibi, mübâlağa ifade etsin diye **Hz. İsa** (a.s)'ya da "Mesih" (çokca gezen) denilmiştir.

c) O, mesih idi. Çünkü Allah rızası için yetimlerin başını meshederdi. Bütün bu görüşlere göre "fa'îl" vezninde olan bu kelime, "râhîm" manasında olan "rahîm" kelimesi gibi, ism-i fail manasındadır.

d) O, günahları ve kötülükleri meshedip silerdi.

e) O, "**Mesih**" diye adlandırılmıştır, çünkü ayağında çukur yok idi, yani düztaban idi.

f) O, "**Mesih**" diye isimlendirilmiştir. Çünkü ona, ancak peygamberlere sürülen temiz ve mübarek bir koku sürülmüştür. Sonra bu görüştekiler şöyle

(47) Allah'ı, varlıklara hulûl eden her yerde mevcut, her dilde konuşan bir insan şeklinde tasavvur eden sapık mezhepler (Ç).

demişlerdir: "Cenâb-ı Hakk'ın, bu kokuyu, doğduğu zaman kendisine bu koku sürülen herkesin peygamber olacağını melekler bilsin diye, bir alâmet kılmış olması mümkündür."

g) O, "**Mesih**" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü o doğduğu zaman, **Cebrail** (a.s), onu şeytanın dokunmasından korumak için, kanadıyla onu meshedip sarmıştır.

h) O, "**Mesih**" diye isimlendirilmiştir. Çünkü ana karnından ilahi bir koku sürülmüş olarak doğmuştur.

Bu görüşlere göre ise, "**mesîh**" kelimesi, ism-i mef'ul manasında olarak "memsûh" (meshedilmiş) yerine olmuş olur. Böylece fa'îl vezni mef'ûl manasına gelmiş olur.

Ebû Amr b. Alâ, Mesih'in "melik, hükümdar"; **Nehaî** ise, "sıddîk, sözü özü doğru" manasına geldiğini söylemişlerdir. Allah en iyisini bilendir. Belki de bu ikisi bunu, kelimenin kendisine delâlet etmesi sebebiyle değil de, **Hz. İsa**'yı medhetme cihetinden söylemişlerdir.

Ama, **Deccâl**'in **Mesih** diye adlandırılmasına gelince, o şu iki sebepten dolayı bu adı almıştır:

a) Onun iki gözünden birisi, silme ve dümdüz ve kör olduğu için...

b) Kısa bir zamanda, yeryüzünü dolaşıp katettiği için.. Âlimler sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Yeryüzünde dolaştığı ve onun her tarafını katetmiş olduğu için, ona **Deccâl** adı verilmiştir. Nitekim, **Deccâl** bu işi yaptığında, قَدْ دَجَلَ الدَّجَّالُ denilir. **Deccâl**'in, **Deccâl** diye isimlendirilmesinin sebebinin, "Bir kimse göz boyayıp da, işi karmakarışık ettiği" zaman söylenilen دَجَلَ الرَّجُلُ tabirinden alındığı da ileri sürülmüştür.

Hz. İsa İle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar

İkinci sual: "**Mesîh,** O'nun lakabı, **İsa** da O'nun ismi gibidir... O halde, niçin lakab isimden önce getirilmiştir?"

Cevap: Mesih, Sıddîk ve Farûk lakapları gibi, O'nun çok şerefli olduğunu ve mertebesinin de çok kıymetli olduğunu ifâde eden bir lâkap gibidir. Böylece Allahu Teâlâ O'nu, derecesinin yüksekliğini ifâde etsin diye, önce lakabıyla, sonra da kendi özel ismiyle zikretmiştir.

Üçüncü sual: Hitâb, zaten **Meryem** (a.s)'e yapılmışken, daha niçin "**Meryem oğlu İsa**" denilmiştir?

Cevap: Çünkü peygamberler, annelerine değil, babalarına nisbet edilirler. Cenâb-ı Hak **Hz. İsa**'yı babaya değil, annesine nisbet edince, bu **Hz. Meryem**'e, **Hz. İsa**'nın babasız olarak dünyaya geleceğini bir bildirme olmuştur. Böylece de bu, faziletinin artmasına ve derecesinin yücelmesine sebep olmuş olur.

Dördüncü sual: Hak Teâlâ'nın, اِسْمُهُ *"Onun ismi"* sözündeki zamir, كَلِمَةٌ lafzına racidir. Halbuki, **"kelime"** lafzı ise, müennestir. O halde niçin zamir müzekker olarak getirilmiştir?

Cevap: **"Kelime"** lafzı her ne kadar müennes ise de, onunla isimlenen şey müzekkerdir.

Beşinci sual: Cenâb-ı Hak niçin اِسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ demiştir? Halbuki bu ifâdede isim olan, sadece عِيسَى **"İsa"** lafzıdır? **Mesîh** ise lakab, "Meryem'in oğlu" kısmı ise sıfattır...

Cevap: İsim, müsemmânın alâmeti ve onu bildiren şeydir. Buna göre sanki, "O'nun kendisiyle tanıtılıp ortaya konulduğu şey, bu üç şeyin toplamıdır" denilmiştir.

Hz. İsâ Dünyada da Ahirette de İtibarlıdır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Dünyada da âhirette de itibarlıdır"* tavsîfine gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Vecîh kelimesinin mânası, makam, şeref ve kadr ü kıymet sahibi, itibarlı demektir. Bir kimsenin hem halk hem de idare nezdinde makam ve rütbesi yüksek olduğu zaman, وَجُهَ الرَّجُلُ – يَوْجَهُ – وَجَاهَةً – فَهُوَ وَجِيهٌ denilir. Bazı dilciler de şöyle demişlerdir: Vecîh, kerîm anlamına gelir. Çünkü insanın uzuvlarının en şereflisi, onun yüzüdür.. Böylece yüz, kerem ve kemâlden bir istiâre olmuş olur.

Bil ki, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa** (a.s)'yı da, "itabarlıdır" diye vasfetmiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey îman edenler, siz de Musa'yı incitenler gibi olmayın. Nihayet Allah onu dedikleri şeyden temize çıkardı. O, Allah katında itibarlı idi"* (Ahzâb, 69) buyurmuştur. Sonra müfessirler bu tabirin tefsiri hakkında şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

a) **Hasan el-Basrî** şöyle der: "O, peygamber olması sebebiyle dünyada, Allah katında derecesinin yüce olması sebebiyle de âhirette itibarlıdır."

b) **Musa** (a.s), Allah katında itibarlıdır. **İsa** (a.s)'ya gelince, duâsı müstecâb olması, ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi sebebiyle dünyada; Cenâb-ı Hakk'ın onu, kendisine inanan ümmetine şefâatçi kılıp, ulü'l-azm peygamberlerin şefâatini kabul ettiği gibi, ümmeti hakkındaki O'nun şefâatini kabul ettiği için, âhirette itibarlıdır, O, vecîhtir...

c) Allahu Teâlâ O'nu, yahudilerin kendisini vasfetmiş olduğu kusur ve ayıplardan temiz kılmış olması sebebiyle dünyada; sevâbının çokluğu ve Allah katındaki derecesinin yüksekliği sebebiyle âhirette itibarlı, makam ve mertebe sahibi kılmıştır.

İmdi şayet, "Yahudiler, O'na hertürlü kötü muameleyi revâ görmüşken, o bu dünyada nasıl makam ve mevki sahibi, itibarlı olabilir?" denilirse biz deriz ki, Allahu Teâlâ **Hz. Musa**'yı, yahudilerin O'nu kınamış olmalarına ve Cenâb-ı Hakk'ın O'nu, onların dediklerinden temiz ve berî kılıncaya kadar O'na eziyyet etmiş olmalarına rağmen, "vecîh", (gözde, itibarlı) diye isimlendirmiş olduğunu söyledik. Bu da, **Hz. Musa**'nın itibarlı, makam ve mertebe sahibi olmasına bir zarar vermez... İşte burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc: "وَجِيهًا kelimesi, hal olduğu için mansûbtur" demiştir. Buna göre mâna ise, "Allah seni, dünya ve âhirette itibarlı olan şu evlatla müjdeler" şeklinde olur. **Ferrâ** ise, bu kelimenin harf-i tariften tecerrüd ettiği için وَجِيهًا şeklini aldığını söylemiştir. Buna göre sanki o, bu tabirin aslının, عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ الْوَجِيهُ "**Meryem**'in itibarlı ve gözde olan oğlu **İsâ**..." şeklinde olduğunu söylemiş, böylece de bu kelimeden harf-i tarifin tecrid edilmiş olduğunu ifâde etmiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ *"(Allah'a) çok yakın olanlardandır"* buyruğuna gelince, bu hususta şu görüşler belirtilmiştir:

a) Allahu Teâlâ bu tabiri ile meleklere büyük bir medihde bulunmuş, bu sıfat vasıtasıyla onu da meleklere ilhak etmiş, onların derecesine çıkarmıştır.

b) Bu vasıf, **Hz. İsa** (a.s)'nın göklere yükseleceğine ve meleklerle arkadaş olacağına, âdeta dikkat çekmektedir.

c) Ahirette her itibarlı kimsenin, mukarreb ve Allah'a yakın olması söz konusu değildir. Çünkü cennetlikler de kendi aralarında derece derecedirler. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"Siz de üç sınıf olmuşsunuzdur: Sağ ehli... O sağ ehli ne mutludurlar! Sol ehli... O sol ehli, ne bedbahttır! Hayır yarışlarında ta öne geçip kazananlara gelince: Onlar öncüdürler.. İşte onlar, (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır"* (Vakıa, 7-11) buyurmuştur.

Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması

Hak Teâlâ'nın, وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلاً *"Beşiğinde de, yetişkinlik halinde de insanlara söz söyleyecektir"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu sözün başındaki vâv harfi, atıf vâvı olup, bu ifâdeyi kendinden önce geçmiş olan وَجِيهًا kelimesine atfetmektedir. Buna göre kelamın takdiri, şöyledir: Cenâb-ı Allah sanki, وَجِيهًا وَمُكَلِّمًا لِلنَّاسِ "itibarlı ve insanlara söz söyleyen..." demiştir. Bana göre, yapılmış olan bu takdir zayıftır; çünkü bir zaruret ve elde edilecek bir fayda olmadığı sürece, fiil cümlesini isim cümlesine atfetmek caiz değildir. Evlâ olanı ise, âyetin takdirinin, "Allahu Teâlâ seni, dünya ve âhirette itibarlı; Allah'a yakın kullardan, mukarreblerden sayılmış; ismi, **Meryem oğlu İsa Mesîh** olan bir kelime ile müjdeler..." şeklinde olmasıdır. İşte bu kelamın tamamı, tek bir cümledir. Sonra Cenâb-ı Hak, *"... Ve insanlara söz söylemektedir"* buyurmuştur ki, böylece bu kelam Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ ifâdesine atfedilmiş olur.

İKİNCİ MESELE Âyette geçen الْمَهْدُ kelimesiyle ilgili, iki görüş bulunmaktadır:

a) Bunun mânası, "annesinin kucağı" demektir.

b) Süt döneminde çocuğun yattığı yer olarak bilinen marûf şey, yani beşiktir. Bu ifâdeden murad, "o insanlara, çocukların beşiğe muhtaç oldukları bir durumda iken konuşmuş olması..." olduğu halde, bu nasıl olmuştur?.. Halbuki maksat, ister annesinin kucağında isterse beşikte olsun değişmez.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyetteki, وَكَهْلاً *"ve yetişkinlik halinde"* kelimesi "beşiğinde" ifâdesine atfedilmiştir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "O, insanlarla küçük iken de, yetişkin iken de konuşur." Burada birkaç sual vardır:

Birinci sual: "Kehl", ne mânaya gelir?

Cevap: Arapça'da bu kelime, insanın güçlü kuvvetli olup, delikanlılığının kemâle ermesi durumuna denir. Bu ifâde, bitkiler büyüyüp kemâle erdikleri zaman Arapların kullandıkları اِكْتَهَلَ النَّبَاتُ sözünden alınmıştır. Nitekim **A'şa,** şu şiiri söylemiştir:

يُضَاحِكُ الشَّمْسَ مِنْهَا كَوْكَبٌ شَرِقٌ / مُؤَزَّرٌ بِعَمِيمِ النَّبْتِ مُكْتَهِلُ

"Birbirine giren ve çok da güzel olan bitkilerle bürünmüş; olgunluğunun

zirvesine ulaşmış, suya da iyice kanmış شَرِقٌ bitkinin büyük bir kısmı كَوْكَبٌ güneşle beraber döner...''

O, buradaki "**Müktehil**" kelimesi ile, son derece güzel ve mükemmel oluş manasını kastetmiştir.

İkinci sual: Hz. İsa'nın beşikte iken konuşması bir mû'cizedir. Fakat yetişkin iken konuşması, bir mu'cize değildir. O halde bunu söylemenin faydası nedir?

Cevap: Buna, birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1- Bu sözden murad, **Hz. İsa**'nın çocukluktan yetişkin oluncaya kadar birçok değişik haller geçirmiş olduğunu açıklamaktır. Halbuki yüce İlah hakkında böyle değişiklikler imkânsızdır. Bu ifâdeden maksad ise, **İsâ** (a.s)'nın bir ilah olduğunu söyleyen Necran heyetinin sözünü reddetmektir.

2- Bundan murad, onun insanlarla, annesinin temizliğini ve iffetini göstermek için beşikte iken bir defâ, yetişkinliğinde ise vahyi ve nübüvveti açıklamak için çokça konuştuğunu göstermektir.

3- **Ebu Müslim** şunu söylemiştir: "Bu ifâdenin mânası şöyledir: "O, hem beşikte iken, hem de yetişkinlik döneminde insanlarla aynı şekilde ve aynı biçimde konuşmuştur." Bu, şüphe yok ki son derece tesirli bir mu'cizedir."

4- **Esamm** şöyle demiştir: "Bundan murad, "O yetişkinlik çağına ulaşır" demektir.

Kehl Tabirinin Mânâsı

Üçüncü sual: Hz. İsa'nın göğe yükseltilinceye kadarki ömrünün otuzüç yıl altı ay olduğu nakledilmiştir. Bu duruma göre o, yetişkinlik çağına varmamıştır.

Cevap: Buna iki yönden cevap verilebilir:

a) Biz, كَهْلاً kelimesinin Arapça'da tam ve kâmil olmaktan ibaret olduğunu beyân etmiştik. İnsanın en mükemmel hali ise, o otuz ilâ kırk yaşı arasında bulunduğu zaman olur. Binâenaleyh, **Hz. İsa**'nın bu yaşta iken, كَهْلاً diye vasfedilmiş olması doğru olmuş olur.

b) Bu, **Hüseyn İbn Fadl el-Becelî**'nin görüşüdür. Buna göre, Hak Teâlâ'nın وَكَهْلاً tabirinden maksat, **Hz. İsa**'nın âhir zamanda semâdan inerek insanlarla konuşup, **Deccâl**'i de öldürmesinden sonra, böyle yani كَهْلٌ (yetişkin, öm-

rünün kemâlinde olan) olmasıdır. **Hüseyin İbn Fadl** sözüne devamla, "Bu âyette, **Hz. İsâ**'nın yeryüzüne ineceğine dair bir nass bulunmaktadır" demiştir.

Hz. İsâ'nın Bebek İken Konuşmasına Hristiyanların İtirazı

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hristiyanlar, **Hz. İsâ**'nın beşikte konuşmasını kabul etmemişler ve kendi görüşlerinin doğruluğuna da, şöyle istidlâl etmişlerdir: Onun beşikteyken konuşması, en garip ve en şaşırtıcı bir durumdur. Bu gibi vakıaların meydana gelmesi durumunda hiç şüphesiz ki, eğer bu hâdise meydana gelmişse, bu hâdisenin mutlaka sözlerine itibar edilecek ve hükme medâr olacak çok kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelmiş olması gerekirdi... Çünkü bu gibi mu'cizelerin bir iki kişiye mahsus olması mümkün değildir. Gerçekten son derece hayret verici bir vakıa, kalabalık bir topluluğun huzurunda meydana gelirse, muhakkak ki bunu rivâyet etmenin sebep ve yolları da fazlalaşır. Böylece de bu, tevâtür derecesine ulaşmış olur. Tevâtür derecesine ulaşmış olan bir şeyi gizlemek ise, imkânsızdır. Ve yine, eğer böyle bir şey meydana gelmiş olsaydı, bunu gizlemek imkânsız olurdu. Çünkü hristiyanlar, **Hz. İsa**'yı sevme konusunda çok aşırı davranarak, onun bir ilâh olduğunu dahi söylemişlerdir.. Böyle olan kimselerin, **Hz. İsa**'nın menkîbe ve faziletlerini gizleme hususunda çaba sarfetmeleri imkânsız olur; bilakis, onun hakkındaki bir menkîbeyi bin yapar... Böylece, böyle bir vakıa şayet meydana gelmiş olsaydı, bunu en iyi bilen kimselerin hristiyanlar olması gerekirdi. Onlar bunu inkâr etme hususunda mutabık olunca, bu işin kesinlikle meydana gelmemiş olduğunu anlamış oluruz.

Kelâmcılar bu şüpheye şu şekilde cevap vermişler ve şöyle demişlerdir: **Hz. İsa**'nın beşikte konuşması, ancak **Hz. Meryem**'in fuhuş ve zinâdan berî ve masûm olduğuna bir delil olsun diye meydana gelmiştir... Orada bulunanlar ise, az bir topluluk idi.. Böylece bu sözü duyanlar pek az bir topluluk olmuştur. Böylesi az sayıdaki topluluk içinde, hakikatlerin gizlenmesi hususunda bir ittifâkın meydana gelmesi uzak bir ihtimal değildir. Bunun şöyle olması muhtemeldir: O az sayıdaki topluluk, bunu anlatmıştır, amma o yahudiler onları bu konuda yalanlayarak, iftirada bulunmakla suçlamışlardır. Bunun üzerine onlar da bu sebepten dolayı susmuşlar, bu sebeplerden ötürü mesele, Allahu Teâlâ onu **Hz. Muhammed**'e bildirmesine kadar gizli ve saklı kalmıştır. Kaldı ki bütün hristiyanlar bunu inkâr etmemektedir. Çünkü, meselâ **Ca'fer İbn Ebî Tâlib**'den şu rivayet edilmiştir: **Necaşî**'ye **Meryem sûresi** okunduğu zaman **Necaşî**, "**İsa** (a.s)'nın hadisesiyle, bu sözde zikredilen hadise arasında zerrece fark bulunmamaktadır" demiştir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَمِنَ الصَّالِحِينَ *"O, salihlerdendir"* buyurmuştur. Eğer, "**Hz. İsa**'nın Allahu Teâlâ'dan bir kelime olması; dünyada ve âhirette itibarlı olması, Allah katında O'na çok yakın olanlardan olması, insanlarla beşikte ve yetişkinlik çağında konuşması... Evet, bu sıfatlardan her biri, onun salih kimselerden olması sıfatından daha yüce ve daha şereflidir.. O hâlde Cenâb-ı Hak, **Hz. İsa**'nın sıfatlarını niçin, *"Ve, salihlerdendir"* vasfı ile bitirmiştir?" denilirse, deriz ki: Kişinin sâlih olmasından daha büyük bir rütbe yoktur. Çünkü kişi böyle olduğu zaman, yaptığı ve yapmadığı bütün işlerde en güzel yola ve en mükemmel usûle uyar, devamlı ona tâbi olur. Bunun, gerek dünyevî, gerek dinî hususlarda, kalbî ve uzvî fiillerin bütününe dair makamları içine aldığı, herkesçe malumdur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, bazı tafsilatları zikredince, bunun peşinden derecelerin en yükseğine delâlet eden bu sözü getirmiştir...

قَالَتْ رَبِّ أَنَّىٰ يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ ۖ قَالَ كَذَٰلِكِ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ ۚ إِذَا
قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾ وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ
وَالْإِنجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ ۖ أَنِّي
أَخْلُقُ لَكُم مِّنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُبْرِئُ
الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ ۖ وَأُنَبِّئُكُم بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا
تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾

"Dedi ki: "Rabb'im, bana bir beşer dokunmamışken, benim nasıl çocuğum olabilir?" (Allah), "Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir.." dedi. Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrât ve İncil'i öğretecek.. Onu İsrailoğullarına peygamber gönderecek... (Onlara o), "Muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim. Gerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle o, derhal bir kuş olur. Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiriyorsunuz, onları size haber

veririm. Muhakkak ki bunlarda, sizin için, eğer iman ediciler iseniz, bir ibret vardır'' deyecek''

(Âl-i İmran, 47-49).

Müfessirler şöyle demişlerdir: **Hz. Meryem,** böyle demiştir. Çünkü, bir şey ile müjdelemek, âdetin hilafına vaki olan şeyden teaccüb etmeyi gerektirir. Biz bunun aynısını **Hz. Zekeriyya**'nın kıssasında açıklamıştık. Cenâb-ı Hakk'ın, *''Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir''* tabirinin tefsiri Bakara, 117. âyetin tefsirinde geçmişti.

Hak Teâlâ'nın, وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرٰيةَ وَالْإِنْجِيلَ *''Allah ona yazmayı, hikmeti, Tevrât'ı ve İncil'i öğretecek''* buyruğuna gelince, bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi ve **Âsım,** yâ harfiyle يُعَلِّمُهُ; diğer kıraat imamları da nûn ile نُعَلِّمُهُ şeklinde okumuşlardır. Yâ harfiyle okunması halinde, bu cümle, يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ *''(Fakat) Allah dilediğini yaratır''* cümlesine atfedilmiştir. **Müberred,** "bu ifâdenin, يُبَشِّرُكَ بِكَلِمَةٍ *''Seni, bir kelimeyle müjdeler..''* (Âl-i İmrân, 45) âyetine atfedildiğini" söylemiştir. Nûn ile okuyanlar, âyetin takdirinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: "**Meryem,** *''Ya Rabbi, benim nasıl çocuğum olabilir?''* demişti... Bunun üzerine de, Cenâb-ı Hak ona, *''Öyle.. (Fakat) Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmettiği zaman, ona sadece ol! der, o da oluverir''* demişti. Bu, her ne kadar gaib sîgasıyla bir haber verme ise de bu, Allahu Teâlâ'nın kendisinden bir haber vermesidir. Bu sebeple hiç şüphesiz, bu ifâdeye, gayb sîgasıyla olmayan haber vermeyi birleştirmesi güzel olmuş, bundan ötürü de, وَنُعَلِّمُهُ "ve, ona öğreteceğiz..." buyurmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, كَذٰلِكِ اللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ buyruğunun mânası, *''İşte böylece biz, dilediğimizi yaratıyor, kitabı ve hikmeti öğretiyoruz''* şeklindedir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır

Bu âyette, atıf vâvıyla birbirine atfedilmiş olan dört mevzû bulunmaktadır. Bana göre doğruya en yakın olanı şöyle denilmesidir: Kitap kelimesinden murad, yazı ve kitâbet sanatını öğretmektir. Hikmet'den murad, ilimleri öğretip, ahlâkı güzelleştirmektir. Çünkü insanın kemâli ve mükemmelliği, hakkı zâtı gereği, hayrı da, onunla amel etmek için bilip tanımasındadır. Bu ikisinin toplamı "**hikmet**" diye adlandırılmıştır. Sonra **Hz. İsa,** hat ve yazı sanatını öğrenip, aklî ve şer'î ilimleri de kavrayınca, Cenâb-ı Hak ona **Tevrât**'ı öğretmiştir. Hak Teâlâ, **Tevrât**'ı

yazının öğretilmesinden sonra öğretmişti; çünkü **Tevrât** ilahî bir kitab olup, içinde de büyük sırlar bulunmakta idi. İnsanın, birçok ilimleri öğrenmedikçe, ilahî kitapların sırlarından bahsetmeye girişmesi mümkün değildir. Sonra Cenâb-ı Hak, dördüncü olarak **İncil**'i zikretmiştir. O, **İncil**'i **Tevrât**'tan sonra getirmiştir. Çünkü önce yazıyı öğrenip, sonra hak ilimlerini elde edip, daha sonra da, Hak Teâlâ'nın ondan önceki peygamberlere göndermiş olduğu kitapların sırlarını iyice ihâta edip anlayınca, O'nun böylece ilimdeki derecesi yükselmiş olur. Buna göre Cenâb-ı Hak o kimseye, bundan sonra başka bir kitâp indirip, onu o kitabın sırlarına vakıf kılınca işte bu; ilimde, anlayışta, aklî-şer'î sırları kavrayışta ve ulvî ve süflî hikmetlere muttali olmada en yüksek nokta ve en yüce payedir. İşte, bu dört lafzın tertibi hususunda söyleyebileceklerim bundan ibarettir.

Hz. İsa'nın, İsrailoğullarına Resul Gönderilmesi

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَرَسُولاً إِلَى بَنِيٓ إِسْرَآئِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ *"Onu İsrailoğullarına bir peygamber gönderecek.. (Onlara O), "muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim(diyecek)"* buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetle ilgili şu izahlar bulunmaktadır:

a) Âyetin takdiri, "Biz ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğreteceğiz; onu, İsrailoğullarına, "Ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim.." diyen bir peygamber olarak yollayacağız.." şeklindedir. Herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermediği sürece hazfler yapmak güzeldir.

b) **Zeccâc**, şöyle demiştir: "Bana göre kelamın takdirinde tercih edilmesi gereken durum, "O, insanlarla bir resûl olarak konuşuyordu" şeklinde olmasıdır. Biz bu takdiri, **Hz. İsâ**'nın, "Ben size... getirdim" ifâdesi münasebetiyle yaptık.. Buna göre mana, "**Hz. İsa** onlarla, "Ben size bir mû'cize getirdim" diyen bir resul olarak konuşuyordu, şeklinde olur" demiştir.

c) **Ahfeş**, "İstersen, vâv harfini zâid kabul edebilirsin; buna göre takdir de, "Allah ona yazı yazmayı, hikmeti, Tevrât'ı ve onu İsrailoğullarına, kendilerine "Ben size bir mu'cize getirdim diyen bir peygamber olarak İncil'i de öğretecektir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, bazı yahudilerin görüşlerinin hilâfına olarak, **Hz. İsa**'nın bütün İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderildiğine delâlet eder. Bazı yahudiler ise **Hz. İsa**'nın, içlerinden hususi bir topluluğa peygamber olarak gönderilmiş olduğunu söylemişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede geçen بِآيَةٍ kelimesiyle, müfred bir mana, cins mânası kastedilmiştir. Çünkü Allahu Teâlâ burada, tek bir tane değil, birçok mu'cizeyi sayıp tâdâd etmiştir. Ki, bunlar da ölüleri diriltmek, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmek, gayblardan haber vermektir.. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın,*"Muhakkak ki ben size Rabb'inizden bir mu'cize getirdim"* buyruğundaki "mu'cize" kelimesinden murad müfred, tek birşey olmayıp cinstir...

Cenâb-ı Hak, daha sonra اَنِّي اَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَاَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Gerçekte, ben size çamurdan kuşa benzer bir şey yapar, ona üflerim de Allah'ın izniyle derhal bir kuş olur"* buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ burada **Hz. İsa**'nın mu'cizesi olarak beş çeşit mu'cizeden bahsetmiştir.

BİRİNCİ ÇEŞİT MÛ'CİZE

Hz. İsa'nın Mu'cizelerinden Birinci Nev'i: Çamurdan Kuş

Burada, bu âyette zikretmiş olduğu mu'cize olup bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza, hemzenin fethasıyla اَنِّي; **Nâfi** ise, hemzenin kesresiyle اِنِّي şeklinde okumuşlardır. Buna göre, meftuh okuyanlar, bu kısmı بِآيَةٍ sözünden bedel yapmışlardır. Buna Cenâb-ı Hak sanki, "Ben size, çamurdan kuşa benzer bir şey yapma (mu'cizesini) getirdim..." demiştir.

Kesre ile okuyanların kıraatinin ise iki izahı bulunmaktadır:

a) Bu, müste'nef (yeni başlayan) bir sözdür ve bu ifâdenin mâkabliyle de bir münasebeti kalmamıştır.

b) **Hz. İsa,** "mu'cize, âyet"i "Muhakkak ki ben, size çamurdan kuşa benzer birşey yaparım..." sözüyle açıklamıştır. Önceki cümlenin, mübtedâ

olacak bir biçimde gelen daha sonraki bir cümleyle tefsir edilmesi caizdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ *"Allah, iman edip de güzel ameller işleyenlere vaadetmiştir"* (Maide, 9) buyurmuş, daha sonra da va'adedilen şeyi, لَهُمْ مَغْفِرَةٌ *"Onlar için bir mağfiret vardır"* şeklinde açıklamıştır. Yine Cenâb-ı Hak, إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ *"Muhakkak ki İsâ'nın hâli, Allah katında, Âdem'in hâli gibidir"* (Âl-i İmran, 59) buyurmuş, daha sonra مَثَلَ "gibi.." kelimesini خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ *"Onu topraktan yarattı"* sözüyle açıklamıştır. Bu izah çok güzeldir. Çünkü bu, mânâ bakımından, أَنِّي أَخْلُقُ *"Muhakkak ki* ben yaratırım" ifâdesini بِآيَةٍ kelimesinden bedel kılarak fetha ile okuyan kimsenin kırâati gibidir.

İKİNCİ MESELE

Halk (Yaratma) Burada "Ölçmek, Takdir" Mânasındadır

أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ cümlesinin mânası, Yani, "Ben onu takdir eder, ölçüp biçer, şekil verir; bu şekilde meydana getiririm..." şeklindedir. Biz Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ (Bakara, 21) âyetinin tefsirinde, "halk" (yaratma) kelimesinin "takdir etmek, ölçüp değerlendirmek" mânasına geldiğini açıklamıştık. Bunu, burada da zikretmemizde bir mahzur yoktur. Biz deriz ki, bunun bu manaya geldiğine Kur'ân, şiir ve istişhâd delâlet etmektedir.

Kur'ân'a gelince, bunlar şu âyetlerdir:

a) Allahu Teâlâ'nın, فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"Yaratıp, takdir edenlerin en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir"* (Mü'minûn, 14) âyeti.. Bu böyledir, çünkü kulun, yaratma ve îcât etme mânasında "hâlık, yaratıcı" olamayacağı sabittir. Binâenaleyh onun "hâlık" olması, "takdir etmek, ölçüp biçmek ve inceden inceye düzenlemek, tesviye etmek" mânasına alınması gerekir.

b) "Halk" (yaratma) lafzı, yalana da ad olarak verilebilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, Şuarâ sûresi 137. âyetinde, *"Bu, evvelkilerin yalan ve düzmecelerinden başka birşey değildir"*; Ankebût sûresi 17. âyetinde, *"Yalan uydurup düzüyorsunuz"* ve Sâd sûresi 7. âyetinde de, *"Bu, ancak bir uydurmadır"* buyurmuştur. Buna göre yalan söyleyen kimse, hâlık diye adlandırılmıştır. Çünkü o kimse, kafasında yalan takdir edip, sonra ona şekil vererek gerçekleştirir.

c) Tefsirini yapmakta olduğumuz, *"Gerçekte, ben size çamurdan kuş biçimi gibi bir şey yapar, yani onu düzenler ve tesviye ederim..."* âyetiyle, Mâide sûresindeki, *"Hani, çamurdan kuşa benzer bir şey yapıyordun.."* (Mâide, 110) âyeti, "halk" kelimesinin takdir ve tasvir etme, sûret verme manalarına geldiğine delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın, *"Yerde olan her şeyi sizin için yaratan... O'dur..."* (Bakara, 29) âyetidir. Bu ifâdedeki خَلَقَ lafzı, maziye, yani geçmiş zamana işarettir. Biz bu ifâdeyi icâd ve ibdâ mânasına alırsak, mâna, "Yeryüzünde olan herşeyi Hak Teâlâ geçmiş zamanda icâd etmiştir" şeklinde olur ki, bu da ittifakla yanlıştır. O halde, sözün doğru olabilmesi için "halk" (yaratmak) kelimesini, takdir etmek manasına hamletmek gerekir. Bu hususta doğru olan mâna da, "Allahu Teâlâ, geçmişte, yeryüzünde şu anda meydana gelen her şeyi takdir etmişti..." şeklinde olan mânâdır.

Şiirden delile gelince, bu, şairin şu beytidir:

وَلَأَنْتَ تَفْرِى مَا خَلَقْتَ / وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَخْلُقُ ثُمَّ لاَ يَفْرِى

"Yemin olsun ki sen, kafandan uydurduğun şeyleri iftira ediyorsun. Halbuki bazıları ise, kafalarından birşeyler tasarlıyorlar ama başkasına iftira olarak söylemiyorlar."

Yine başka bir şairin, şu beytidir:

وَلاَ يَقِطُّ(48) بِأَيْدِى الْخَالِقِينَ وَلاَ / أَيْدِى الْخَوَالِقِ إِلاَّ جَيِّدُ الْأُدُمِ

"Derîyi ölçüp biçen kadın ve erkek işçilerin elinde ancak derinin güzeli gıcırdar."

İstişhâda gelince, bu da şudur: Bir başka örneğe bakarak ayakkabıyı ölçüp biçip, onu iyice düzelttiğinde خَلَقَ النَّعْلَ denilir. اَلْخَلاَقُ kelimesi, bir miktar hayır, pay, hisse demektir. Yine, "Hakkı, müstehak olduğu şey budur" mânasında olmak üzere فُلاَنٌ خَلِيقٌ بِكَذَا denilir. Düz ve çıplak kaya parçasına اَلصَّخْرَةُ الْخَلْقَاءُ denilir. Çünkü düz olmada istivâ; sert, girintili çıkıntılı olmada ise, ihtilaf ve pürüzler bulunmaktadır. Böylece, "halk" (yaratmak) kelimesinin takdir etmek, düzenlemek mânasından ibaret olduğu ortaya çıkmış oldu.

Allah'a Hâlık İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap

Bütün bunları iyice anladığın zaman biz deriz ki, Allah'a اَلْخَالِقُ (Hâlık) isminin verilip verilemiyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ebu Abdillah el-Basrî** "Hakiki mânada olmak üzere, Allah'a bu kelimenin isnâd edilmesinin caiz olmadığını; çünkü takdir edip düzenlemenin, zan ve hesaplar yapmaktan ibaret olduğunu, bunun ise, Allah hakkında muhal olacağını" söylemiştir.

Âlimlerimiz ise, "Hâlık, ancak Allah'tır" demişler ve bunun böyle olduğuna şu âyeti delil getirmişlerdir: *"Allah her şeyin hâlıkı, yaratıcısıdır"* (Zümer, 62).

(48) Bu kelime kitapta يُعْطِى şeklinde ise de daha önce يَقِطُ şeklinde geçtiği için ve manaya bu daha uygun düştüğü için bunu tercih ettik (Ç).

Âlimlerimizden bazıları da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizi gökten ve yerden rızıklandıracak, Allah'tan başka bir yaratan var mı?"* (Fâtır, 3) âyetiyle istidlâl etmişlerdir ki, bu zayıftır. Çünkü bunun mânası, "Allah'tan başka gökten rızık vermek vasfıyla nitelenmiş olan bir yaratıcı var mıdır?" demektir. Bizim, "Durumu bu olan yaratıcı sadece Allah'tır" şeklindeki sözümüzün doğru olmasından, "Allah'tan başka hâlık yoktur" sözünün doğru olması gerekmez.

Âlimlerimiz, **Ebu Abdillah el-Basrî**'nin bu sözünü şu şekilde cevaplandırmışlardır: "Takdir edip iyice düzenlemek, ilim ve zandan ibârettir. Ancak ne var ki zan, Allah hakkında imkânsız olsa bile, O'nun hakkında ilim mutlaka sâbittir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ buyruğunun mânası, "Ben tasvîr ve takdir ediyor, sûret veriyor, ölçüp biçiyorum..." şeklindedir. O'nun, كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ *"Kuşa benzeyen bir şey"* sözündeki hey'e kelimesinin mânası, "hazırlanmış, takdir edilmiş şekil, heyet" demektir. Bu, senin bir şeyi ölçüp takdir ettiğin zaman söylemiş olduğun هَيَّأْتُ الشَّيْءَ tabirinden alınmıştır. O'nun "derken ona üflerim" sözünün mânası ise, "Ben bu şekillendirilmiş, tasvir edilmiş çamura üflerim" demektir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izniyle, derhal bir kuş olur"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nâfi, bu ifâdeyi elif ile ve müfred olarak طَائِرًا (bir kuş); diğer kıraat imamları ise, cemî sîgâsıyla طَيْرًا şeklinde okumuşlardır. Maide sûresindeki 110. âyette geçen طَيْرًا kelimesi hakkında da durum aynıdır. اَلطَّيْرُ kelimesi cins isim olup, hem müfrede hem de cem'e ıtlâk edilebilir, söylenebilir.

Rivâyet olunduğuna göre **Hz. İsa** (a.s), peygamber olduğunu iddia edip mu'cizeler izhâr edince, onlar **Hz. İsa**'nın işini zorlaştırmaya başlayarak, ondan bir yarasa meydana getirmesini, yaratmasını istemişlerdir. O da bunun üzerine bir balçık almış ve ona, yarasa şeklini vermiş; sonra da ona üfleyince, o gök ile yer arasında uçmuş...

Vehb, şöyle demiştir: "O, insanlar kendisini görebildikleri müddetçe uçuyor, onların gözlerinin göremiyeceği bir yere varınca, ölüp yere düşüyordu."

Sonra âlimler, bu hususta ihtilâf ederek, içlerinden bir grup, **Hz. İsa**'nın yarasadan başka birşey yaratmadığını; bu manadan dolayı **Nâfi**'nin bu kelimeyi müfred olarak طَائِرًا şeklinde okuduğunu söylerken; başkaları da, **Hz. İsa**'nın

çok çeşitli kuşlar yarattığını, bu mânadan dolayı da, diğer kıraat imamlarının bu kelimeyi çoğul olarak, طَيْرًا şeklinde okuduklarını söylemişlerdir.

Hz. İsâ'nın Nefesi (Üflemesi)

İKİNCİ MESELE Kelâmcılardan bazıları bu âyetin, rûhun, rüzgâr gibi ince bir cisim olduğuna delâlet ettiğini, bundan dolayı da Cenâb-ı Hakk'ın onu "üflemek..." ile vasfettiğini söylemişlerdir. Sonra burada, incelenmesi gereken bir husus vardır. Bu da şudur: "Allahu Teâlâ **Hz. İsa** (a.s)'nın nefesine öyle bir husûsiyet vermişti ki, O herhangi bir şeye üflediğinde O'nun o şeye üflemesi, o şeyin hayatiyet kazanmasını gerektiriyordu" denilebilir mi? Veyahut da, "Hayır, durum böyle değildi; bilakis Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'nın o şeye üflemesi sırasında bir mu'cize izhâr etmek suretiyle, kendi kudretiyle o cisimde hayâtı yaratıyordu..." denilebilir mi? Bu ikinci görüş, doğru ve gerçek olan görüştür, çünkü Cenâb-ı Hak, *"O, ölümü de, hayatı da yaratandır"* (Mülk, 2) buyurmuştur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim** (a.s)'in hükümdar (**Nemrud**) ile olan münazarası sırasında, *"Rabb'im, diriltен ve öldürendir"* (Bakara, 258) dediğini nakletmiştir. Eğer, diriltme sıfatı Allah'tan başkaları için de söz konusu olsaydı, hiç şüphe yok ki **Hz. İbrahim**'in bu istidlâli geçersiz olurdu.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kur'ân-ı Kerim, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Cibril** (a.s)'in **Meryem** (a.s)'e üflemesinden tevellüt edip, meydana geldiğini göstermektedir. **Cibril** (a.s) ise, sırf rûh ve mahza ruhanî bir varlıktır. Binâenaleyh şüphesiz, **Hz. İsa** (a.s)'ya üflemesi, ona hayat ve rûh vermek içindir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın, بِإِذْنِ اللَّهِ buyruğunun mânası, *"Allah'ın izni olmadıkça,* (Âl-i İmran, 145) yani, *"Ancak Allah'ın ölümü îcâd edip yaratması bulunmadıkça, hiçbir nefsin ölmesi mümkün değildir"* âyetinden dolayı, Allah'ın yaratması ve tekvîniyle demektir. **Hz. İsa**, bu şüpheyi izâle etmek ve, "Ben bunu tasvir ediyorum, ama ona can verip onda hayatı yaratan, peygamberlerinin elinden mu'cizeler izhar etmek için bunu yapan Allah'dır" hükmüne dikkatleri çekmek için, "Allah'ın izniyle" kaydını zikretmiştir.

İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Çeşit Mu'cizeler: Hastalar ve Ölüler

Bu Hak Teâlâ'nın, وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِ اللَّهِ *"Allah'ın izniyle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim..."* buyruğudur.

Dilcilerin çoğu, ekmeh kelimesinin, anadan doğma kör olan kimse anlamına geldiği kanaatindedirler. **Halîl** ve başka âlimler, bu kelimenin, daha önce görüyorken sonradan görmez olan kimse anlamına geldiğini söylemişlerdir. **Mücahid**'den de bunun, "geceleyin görmeyen kimse" anlamına geldiği rivâyet edilmiştir. Bu ümmet (tâbiîn) içinde, tefsir sâhibi **Katâde İbn Diâme es-Sedûsî**'den başka anadan doğma kör kimse olmadığı söylenmiştir. Rivâyet edildiğine göre, **Hz. İsa** (a.s)'nın yanına elli bin kişi toplanmıştı; gücü yetenler onun yanına geliyor, gücü yetmeyenlerin yanına da **Hz. İsa** gidiyordu. Onun iyileştirmesi, sadece duâ ile oluyordu.. **Kelbî**, "**Hz. İsâ**'nın ölüleri, *"Ya Hayy, ya Kayyûm!.."* diyerek dirilttiğini; dostu olan **Azer**'i böylece dirilttiğini, **Sâm İbn Nûh**'u kabrinden çağırdığını, onun da diri olarak kabrinden çıktığını; sonra bir ihtiyarın, o anda ölmüş olan oğluna uğradığını, O'nun hemen Allah'a duâ ettiğini, onun da diri olarak tabutundan çıkıp, çoluk çocuğunun yanına döndüğünü" söylemiştir. **Hz. İsa**'nın *"Allah'ın izniyle"* demesi, onun bir ilâh olduğuna inanan kimselerin, bu vehimlerini bertaraf etmek içindir.

Beşinci Nev'i Mu'cize: Gaybdan Haber Vermesi

Bu, onun gaybdan haber vermesidir ki, Cenâb-ı Hak bu mu'cizeyi, **Hz. İsa**'nın bir sözü olarak, *"Evlerinizde ne yiyor, ne biriktiyorsunuz, onları size haber veririm"* sözünde belirtmiştir. Bu ifâde hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında şu iki izah ve görüş bulunmaktadır:

a) **Hz. İsa**, ilk önce gayblardan haber veriyordu. **Süddî** şunu rivâyet etmiştir: "O, çocuklarla oynuyor, sonra onlara, babalarının ve annelerinin ne yaptığını haber veriyordu. Bunun üzerine O, çocuğa annesinin kendisi için şunları şunları sakladığını haber veriyordu; çocuk ise evine dönüyor ve, o şeyi alıncaya kadar ağlıyordu.. Sonra ise ana-babalar çocuklarına, "Bu sihirbazla oynamayın!" diyor ve onları bir evde topluyorlardı. **Hz. İsa** onları aramaya geldiğinde ise, çocukların anne-babaları **Hz. İsa**'ya, "Çocuklar evde değiller!" diyorlardı. **Hz. İsa** da, "Peki, evde kim var?" diye sorduğunda, onlar, "Domuzlar var.." diyorlardı. **Hz. İsa** da, "İşte, öyle olsunlar!" deyince onlar da domuz haline geliyorlardı.

b) **Hz. İsa**'nın gayblardan haber vermesi, gökten sofra indiği zaman zuhur etmişti. Bu böyledir, çünkü İsrailoğulları, bu sofradan geriye birşey bırakıp biriktirmekten nehyedilmişlerdi. Ama onlar, yine de yiyecek biriktirip, saklıyorlardı. **Hz. İsa** da, işte onlara neler sakladıklarını haber veriyordu.

İKİNCİ MESELE

Bu şekilde gaybten haber vermek, bir mu'cizedir. Çünkü, (gaybten) haber verdiklerini iddia eden müneccimmlerin bunu haber vermeleri, ancak daha önce geçmiş olan bir soruya istinâd ediyordu. Onlar bu soruyu sorduktan sonra, bir âlet vasıtasıyla bu haberleri ortaya koymaya çalışıyor, bu âlet vasıtasıyla yıldızların çeşitli hal ve durumlarını bilip tesbit etmeye gayret sarfediyorlardı. Sonra müneccimler, kendilerinin çoğu kez yanılmış olduklarını da kabul etmektedirler. Ama gaybta haber vermeye gelince bu, daha önce herhangi bir soru bulunmadan ve de bir âletten de istifâde etmeksizin, sadece Allah'tan alınan vahiy ile olmaktadır.

Sonra **Hz. İsa** (a.s) sözünü, إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ *"Muhakkak ki bunlarda sizin için, eğer iman edicîler iseniz, bir ibret vardır"* diye bitirmiştir. Bu sözün mânası, "mu'cizevî delillerin, peygamberlerin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan herkes için bu beş şeyde, iddia sâhibinin doğruluğunu gösteren güçlü ve susturucu mu'cizeler vardır. Evet, mu'cizenin, iddia sahibinin doğruluğuna delalet ettiğini inkâr edenler de vardır. Bunlar, Brahmanlardır. Çünkü mu'cizelerin meydana gelmesi bunlara kifâyet etmez. Fakat mu'cize'nin, iddia sahibinin doğruluğuna delâlet ettiğine inanan kimselerin bu mu'cizeler hakkında söyleyecekleri hiçbir söz yoktur.

★ ★
★

وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَىٰةِ وَلِأُحِلَّ لَكُم بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُم بِآيَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ ﴿٥٠﴾ إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ ﴿٥١﴾

"Benden önceki Tevrat'ı tasdik edici olarak ve size haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak için (geldim). Size Rabb'inizden âyet (mu'cize) getirdim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Şüphe yok ki, Allah benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte sırat-ı müstakim budur"

(Âl-i İmran, 50-51).

Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Mânası

Bil ki **Hz. İsa** (a.s), bu apaçık mu'cizeler ile, kendisinin Allah katından gönderilmiş bir peygaber olduğunu açıklayınca, bunun peşisıra hangi sebeplerle gönderildiğini beyân etmiştir. Onlar da şu iki şeydir:

1- وَمُصَدِّقًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَىٰةِ *"Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak..."* Bu tabir ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Biz, bir önceki âyetteki, وَرَسُولاً إِلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ sözünün takdirinin "Ben, "Muhakkak size bir âyet getirdim" diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre bu âyetteki وَمُصَدِّقًا kelimesi, oradaki أَنِّي قَدْ جِئْتُكُم بِآيَةٍ cümlesine ma'tuftur. Bunun takdiri ise şu şekildedir: "Ben, muhakkak size âyet getirdim ve önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak gönderildim" diyen birisini İsrailoğullarına peygamber olarak gönderiyorum" sözün delâlet etmesi sebebiyle, bu kısımların hazfi yerinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE Her peygamberin, bütün peygamberleri tasdik etmesi gerekir. Çünkü onların peygamberliklerinin sâbit olmasının yolu da mu'cizedir. Buna göre mu'cizesi bulunan herkesin peygamber olduğunu kabul etmek gerekir. İşte bu

sebepten ötürü biz, **Hz. İsa** (a.s)'nın, **Hz. Musa** (a.s)'ya **Tevrat**'ın verilmiş olduğunu tasdik etmesi gerektiğini söyledik. **Hz. İsa**'nın İsrailoğullarına peygamber olarak gönderilişinin maksatlarından birisi belki de, Tevrat'ı iyice anlatıp münkirlerin şüphelerini ve cahillerin yaptığı tahrifatları ortadan kaldırmaktır.

Hz. İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helal Kılması

2- وَلِأُحِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ *"Ve size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için..."* Bu hususta bir suâl vardır, o da şudur: "Bu son kısım bir önceki ifâde ile tezad teşkil eder. Çünkü bu, **Hz. İsa**'nın Tevrat'ta İsrailoğullarına haram kılınmış olan bazı şeyleri helâl kılmak için geldiğini gösteren açık bir ifâdedir. Bu da **İncil**'in hükmünün, **Tevrat**'ın bu hususlardaki hükmünün aksini ifâde etmesi gerekir. Binâenaleyh bu, **Hz. İsa**'nın *"Önümdeki Tevrat'ı tasdik edici olarak"* şeklindeki sözü ile tezad teşkil eder?

Buna şöyle **cevap** verilir: Bu iki ifâde arasında herhangi bir tenakuz yoktur. Çünkü Tevrat'ı tasdik etmek demek, onda bulunan herşeyin hak ve doğru olduğuna inanmaktan başka birşey değildir.

İkincisi Tevrat'ta zikredilmediğine göre, **Hz. İsa**'nın **Tevrat**'ta haram kılınan şeyleri helâl kılması, O'nun Tevrat'ı tasdik edişine ters düşmez. Yine **Hz. İsa** (a.s)'nın geleceği **Tevrat**'ta müjdelendiğine göre, **Hz. İsa**'nın gelmesi ve O'nun şeriatı, **Tevrat**'a ters düşmüş olmaz.

Sonra âlimler bu hususta ihtilaf ederek, bazıları, **Hz. İsa**'nın **Tevrat**'ın hiçbir hükmünü değiştirmediğini söylemişlerdir. **Vehb İbn Münebbih** şöyle demiştir: "**Hz. İsa** (a.s), **Hz. Musa** (a.s)'nın şeriatında idi. O da cumartesi yasağını kabul ediyor ve kıble olarak **Beyt-i Makdis**'e dönüyordu."

Sonra **Vehb**, *"Size haram kılınmış olan bazı şeyleri size helâl kılmak için (geldim)"* ifâdesini şu iki şekilde tefsir etmiş ve:

a) "Yahudi âlimleri, kendi kendilerine bazı asılsız hükümler uydurmuş ve bunları **Hz. Musa**'ya nisbet etmişlerdi. **Hz. İsa** (a.s) gelince, bu gibi hükümleri kaldırmış ve bunların asılsız olduğunu belirtip, durumu **Hz. Musa** (a.s) zamanındaki şekline getirmiştir.

b) Allah Teâlâ, İsrailoğullarının işledikleri bazı günahlardan ötürü, onlara bir ceza olsun diye, bazı şeyleri onlara haram kılmıştı. Nitekim Hak Teâlâ, *"Yahudilerin işledikleri bir zulüm sebebi ile, biz (evvelce) kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık"* (Nisa, 160) buyurmuştur.

Sonra bu haram kılma, yahudiler için devam edegelmiştir. Daha sonra **Hz. İsa** (a.s) gelerek, bu çetin hükümleri kaldırmıştır" demiştir. Diğer bazı âlimler ise şöyle demişlerdir: **Hz. İsa** (a.s), **Tevrat**'ın birçok hükmünü kaldırmıştır. Fakat bu, onun, yukarıda da açıkladığımız gibi, Tevrat'ı tasdik etmiş olmasına bir zarar vermez. O, cumartesi ile ilgili hükmü kaldırmış, onun yerine pazar günü hükmünü koymuştur. O, yaptığı her işte isâbetlidir. Çünkü biz, nâsih ile mensuh'un, ikisinin de hak ve doğru olduğunu beyân etmiştik.

Daha sonra Cenâb-ı Allah, وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size Rabb'inizden âyet (mu'cize) getirdim"* buyurmuştur. Bu ifâde tekrar edilmiştir. Çünkü insanı, eskiden beri alıştığı şeylerin tesirinden koparmak zordur. İşte bundan dolayı **Hz. İsa**'nın sözü onların kalplerine daha faydalı ve tabiatları üzerinde daha tesirli olsun diye, mu'cizeleri tekrar zikretmiş, sonra onları korkutarak, فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُونِ *"Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin"* demiştir. Çünkü peygambere itaat etmek, Allah'tan ittikâ etmenin gereklerindendir. Böylece O, "Gerçekten Allah'tan korktuğunuz zaman, Rabb'im adına size emrettiğim şeylerde de bana itaat etmeniz gerekir" demiş, daha sonra da sözünü şöyle bitirmiştir: إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَٰذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ *"Şüphe yok ki Allah benim de Rabb'im, sizin de Rabb'inizdir. Öyle ise O'na kulluk edin. İşte sırat-ı müstakim budur."* **Hz. İsa** (a.s)'nın bu sözden maksadı, kendisi hakkında bâtıl şeyler uydurup, O'nun ilâh veya İlâh'ın oğlu olduğunu söylemesinler diye, Allah'a boyun eğdiğini izhâr etmek ve O'nun kulu olduğunu itiraf etmektir. Çünkü O'nun, Allah'a kul olduğunu kabul edip ikrar etmesi, câhil hristiyanların O'nun hakkında iddia ettiği şeylere mânî olur. Sonra O, *"Öyle ise Allah'a kulluk edin"* demiştir ki bu, "Allah Teâlâ bütün mahlukatın Rabb'i olduğuna göre, herkesin O'na ibâdet etmesi gerekir" manasındadır. Sonra da o bu hükmünü, *"İşte sırat-ı müstakim (en doğru yol) budur"* diyerek te'kid etmiştir.

★ ★
★

فَلَمَّآ أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ ٱلْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنصَارِىٓ إِلَى ٱللَّهِ ۖ قَالَ ٱلْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنصَارُ
ٱللَّهِ ءَامَنَّا بِٱللَّهِ ۖ وَٱشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَآ ءَامَنَّا بِمَآ أَنزَلْتَ وَٱتَّبَعْنَا ٱلرَّسُولَ فَٱكْتُبْنَا مَعَ
ٱلشَّٰهِدِينَ ﴿٥٣﴾ وَمَكَرُوا۟ وَمَكَرَ ٱللَّهُ ۖ وَٱللَّهُ خَيْرُ ٱلْمَٰكِرِينَ ﴿٥٤﴾

"Ne zaman ki İsa onlarda inkâr emareleri gördü, dedi ki: "Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?" Havariler: "Biziz Allah'ın (dininin) yardımcıları. Allah'a inandık. Sen de şâhid ol ki, biz muhakkak müslümanlarız" dediler. "Ey Rabb'imiz, senin indirdiğin (o kitaba) inandık, o peygambere de tâbî olduk. Artık bizi şâhitlerle berâber yaz." (Yahudiler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine ceza verdi. Allah hilekârları cezalandıranların en hayırlısıdır"

(Âl-i İmran, 52-54).

Bil'i, Allah Teâlâ, **Hz. Meryem**'i **Hz. İsa** gibi bir çocukla müjdeleyişini anlatıp, onun özelliklerini iyice açıklayınca, mu'cizelerini bildirip, burada doğumunun hikayesini anlatmayarak, bu hadiseyi derinlemesine **Meryem Sûresi**'nde zikredince, **Hz. İsa** (a.ş) bu mu'cizeleri kendilerine gösterdiği ve bu delilleri ortaya koyduğu zaman o yahudilerin ne yaptıklarını beyân etmeye başladı. فَلَمَّآ أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ ٱلْكُفْرَ *"Ne zaman ki İsâ onlarda inkâr emareleri gördü"* buyurdu. Bu ifâde ile alâkalı bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. İsa'nın Yahudilerde İnkâr Alametleri Görmesi

أَحَسَّ kelimesi, birşeyi duyup hissetmek manasından ibarettir. Bunun iki izahı vardır:

a) Bu kelimeyi zâhirî mânasına vererek, "Onlar, inkârlarını söylüyorlardı. **Hz. İsa** da Allah'ın izniyle bunu duyup hissetti" mânâsında olduğunu söylemek.

b) Bu kelimeyi te'vil ederek, bundan murad şudur demek: "**Hz. İsa**, onların küfürde ısrarlı olduklarını, kendini öldürmeye niyetlendiklerini bildi." Bu, şüphesi olmayan kesin bir bilgi haline gelince, Allah Teâlâ, duyularla meydana gelen bu ilmi, "hissetme" diye ifâde etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, yahudilerin inkârlarının ortaya çıkmasına sebep olan şeyin ne olduğu hususunda, şu görüşleri belirterek ihtilaf etmişlerdir:

1- **Süddî** şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'yı İsrailoğullarına bir peygamber olarak gönderdiği zaman, o gelip onları Allah'ın dinine davet etmişti. Onlar küfürlerinde inâd edip ona uymadılar. Bunun üzerine o onlardan korktu ve saklandı. **İsa** (a.s)'nın kavmi içindeki durumu, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in durumu gibi idi. O da Mekke'de iken mustaz'af (güçsüz bırakılmış) bir kimse idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in müşrikler onu öldürmek istedikleri zaman Sevr mağarasında ve kendine inanan mü'minlerin evlerinde gizlenişi gibi, **Hz. İsa** (a.s) da İsrailoğullarından gizlenmiş idi. Sonra annesiyle birlikte, yeryüzünü dolaşmak için (saklandığı yerden) çıktı. Bir şehre, bir adama rastladı. Bu adam son derece izzet-ü ikrâm gösterdi. Orada zâlim bir hükümdar vardı. İşte bu adam bir gün, mahzun bir şekilde **Hz. İsa**'nın yanına geldi. **Hz. İsa** (a.s) bunun sebebini sorunca şöyle dedi: "Bu şehrin adamı, zalim bir adamdır. O, bizden her adama, kendisini ve ordusunu yedirip içireceği bir gün tayin etti.. Bu günse benim sıram; ama durumum kötü..." **Hz. Meryem** (a.s) bunu duyunca, "Evladım, Allah'a dua et de, Alla o adama isteğini versin.." dedi. Bunun üzerine **Hz. İsa**, "Anneciğim, eğer bunu yaparsam, bundan bir şer meydana gelir.." dedi. Buna karşılık **Hz. Meryem**, "O, ihsanda bulunup ikram etti.. Onun için, ona da mutlaka ihsanda bulunup ikram etmek gerekir" deyince, **Hz. İsa** (a.s) şöyle dedi: "O hükümdarın gelmesi yaklaştığı zaman, tencere ve kırbalarını suyla doldur. Sonra da bunu yapıp bitirdiğini bana bildir.." O adam bu işleri yapıp bitirince **Hz. İsa**, Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine, tencerede bulunan şeyler pişip (yemek haline), su kırbalarındaki su da şarap haline geldi.. Hükümdar geldiği zaman, yedi, içti ve bu içkinin nereden alındığını sordu. Bu soru üzerine adam, cevap vermemek için oyalandı. Hükümdar ise ısrar edip, neticede ona anlattırdı, gerçeği öğrendi.

Hükümdar bunu öğrenince, "Allah'a duâ ederek suyu şarap haline getiren bir kimseye, çocuğunu, Allah'ın diriltmesi için duâ ettiğinde mutlaka icâbet olunur" dedi. Kralın oğlu, birkaç gün önce ölmüş idi. Bunun üzerine hükümdar **Hz. İsa**'yı çağırtarak, ondan duâ etmesini istedi. Bunun üzerine de, **Hz. İsa** "Bunu yapamayız.. Çünkü o yaşarsa, bir şerre sebep olabilir" dedi. Bu cevap üzerine kral, "Ne olacağı umurumda değil, yeter ki ben onu göreyim.. Eğer sen onu diriltirsen, bu yaptığın şeye müsaade ederim..." dedi. Bu teklif üzerine **Hz. İsa**, Allah'a duâ etti.. Bunun üzerine çocuk (dirilip ayağa kalktı) ve böylece hayata döndü. Ülkesinin insanları onun yaşadığını görünce, derhal silaha

sarılarak birbirleriyle savaşmaya başladılar.. **Hz. İsa**'nın durumu da, halk arasında böylece son derece meşhur oldu.. Yahudiler, bundan dolayı, öldürmeyi amaçlayarak, onu kınayıp, açıkca onu inkâra başladılar.

2- Yahudiler, **Hz. İsa**'nın Tevrat'ta müjdelenen **Mesîh** olduğunu ve kendi dinlerini neshedeceğini biliyorlardı. İşte bu sebeple onlar, işin hemen başında ona ta'n ettiler ve öldürmeye çalıştılar. **Hz. İsa** açıktan açığa davete başlayınca, yahudilerin kızgınlıkları arttı.. Onu rahatsız etmeye başlayarak, öldürmek istediler.

3- **Hz. İsa**, kendilerini imana davet etmiş olduğu kavminin iman etmeyeceğini ve çağrısının onlara hiçbir fayda vermeyeceğini zannetti.. Böylece, onlar hakkındaki bu zannının gerçek olup olmadığını anlamak için onları denemek istedi de, onlara, *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* dedi. Bu soru üzerine O'na, havarilerden başka hiç kimse olumlu cevap vermedi.. İşte o zaman, havarilerin dışında kalan herkesin kâfir olduğunu; dinini inkâr etme ve kendisini de öldürme hususunda kararlı ve ısrarlı olduklarını anladı.

Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَ مَنْ أَنصَارِي إِلَى اللَّهِ *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* sözü hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetle ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) **Hz. İsa** (a.s), İsrailoğullarını dine davet edip, onlar da bu konuda diretince, onlardan uzaklaşarak yeryüzünde dolaşmaya başladı. Derken, balık avlayan bir grup avcının yanına geldi. Onların içinde **Şemûn, Yakûb** ve **Yuhanna İbn Zebedî** bulunuyordu. Bu kimseler daha sonra, oniki havariye dahil olacaklardır.. **Hz. İsa** onlara şöyle dedi: "Şu anda balık avlıyorsunuz, ama bana tâbi olursanız, ebedî hayat için insanları avlayan kimseler olursunuz..." Bunun üzerine avcılar **Hz. İsa**'dan bir mu'cize istediler.. **Şemûn** ağını o gece suya atmış, ama hiçbir şey de avlayamamıştı. **Hz. İsa** ona, ağını ikinci kez suya atmasını emretti.. Bu sefer, **Şemûn**'un ağı, nerdeyse parçalanacak kadar balıkla doldu taştı; bu durum karşısında onlar, başka bir geminin çalışanlarından yardım istediler, tam iki gemi dolusu balık elde ettiler.. O zaman onlar, **Hz. İsa**'ya iman ettiler...

b) **Hz. İsa**, *"Allah'a (doğru giden yolda) bana yardım edecekler kim?"* sözünü, yahudiler O'nu öldürmek için bir araya toplanıp antaştıkları zaman, işin en sonunda söylemiştir. Sonra burada şu iki ihtimal söz konusu olabilir:

Birinci ihtimal: Yahudiler, O'nu öldürmek için arayıp, O da onlardan uzaklaşmak istediğinde, bu oniki havariye, "Allah tarafından bana benzetilmek suretiyle, yerime öldürülmeye karşılık, cennette benim arkadaşım olmayı hanginiz ister?" dedi. Bu soruya onların bir kısmı icâbet etti.

Hristiyanların İncil'lerinde zikrettikleri de şudur: "Yahudiler, **Hz. İsa**'yı yakalayınca, **Şemûn** kılıcını çekip, içlerindeki büyük bir âlime ait olan bir köleye vurarak, onun kulağını uçurdu. Bunun üzerine **Hz. İsa** ona, "Yeter!" dedi. Sonra da, kölenin kulağını alarak yerine koydu; kulak tıpkı eski haline geldi.. Netice olarak, **Hz. İsa**'nın yardım talep etmesinden maksadı, onları, kendisine yönelebilecek kötülüğü savuşturmaya yöneltmek, teşvik etmektir.

İkinci ihtimal: Hz. İsa onları, yahudilerle savaşmaya davet etmişti. Çünkü Cenâb-ı Hak, başka bir sûrede, *"Nitekim Meryem oğlu İsa, havarilerine, "Allah'a (doğru giden yolda) benim yardımcılarım kim olacak?" demiş, havariler de, "Allah'ın yardımcıları biziz" demişlerdi. İşte İsrailoğullarından bir zümre iman etmiş, bir zümre de küfürde kalmıştı. Nihayet biz, o iman edenleri düşmanlarına karşı destekledik de, bu suretle gâlip geldiler"* (Saf, 14) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, اِلَى اللّٰهِ *"Allah'a..."* buyruğudur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Bunun takdiri, "Allah'a gitmem veya O'na iltica etmem durumunda, kim bana yardımcı olur?" şeklindedir.

b) Bunun takdiri, "Allah'ın emrini açıklayıp, O'nun dinini ortaya koyuncaya kadar, benim yardımcılarım kim olacaktır?" şeklindedir. Bu ikinci takdire göre, اِلَى harf-i cerri, gâye mânasını ifâde eder. Buna göre **Hz. İsa** sanki, "Davetim tamamlanıp, Allahu Teâlâ'nın emri de ortaya çıkıncaya kadar, bana yardım etmeyi kimler idame ettirecektir?" mânâsını murad etmiştir.

c) Dilcilerin ekserisi buradaki اِلَى harf-i cerrinin مَعَ (ile) mânasına geldiğini söylemişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَأْكُلُوا اَمْوَالَهُمْ اِلَى اَمْوَالِكُمْ *"Onların mallarını kendi mallarınızla beraber yemeyiniz"* (Nisa, 2) âyetinde de اِلَى kelimesi, مَعَ manasındadır.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلذَّوْدُ اِلَى الذَّوْدِ اِبِلٌ *"Az sayıdaki deve, az sayıdaki deveyle beraber deve sürüsü olur"* [49] buyurmuştur.

(49) Bu bir darb-ı meseldir. Yani, "Damlaya damlaya göl olur" (Ç).

Zeccâc: إِلَى kelimesi مَعَ anlamına gelmez; çünkü sen, mesela ذَهَبَ زَيْدٌ إِلَى عَمْرٍو **"Zeyd, Amr'ın yanına gitti"** dediğin zaman, ذَهَبَ زَيْدٌ مَعَ عَمْرٍو **"Zeyd Amr'la beraber gitti"** demiş olmazsın. Çünkü إِلَى harf-i cerri bir sınırı (gâyeyi) ifâde eder. مَعَ ise, bir şeyin başka bir şeye katılmasını, bitişmesini ifâde eder. Bilakis bizim, "Buradaki إِلَى harf-i cerri مَعَ anlamındadır" dememizin anlamı, إِلَى harf-i cerri, مَعَ 'nın temin etmiş olduğu mânâyı sağlar. Çünkü, مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ ifâdesinin manası, kendi "Allah'ın yardımı yanısıra, yardımını kim bana katar, verir?.." şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَى أَمْوَالِكُمْ ifâdesinin mânâsı, *"(O yetimlerin) malını, kendi malınıza katarak yemeyiniz..."* Hz. Peygamber (s.a.s) اَلذَّوْدُ إِلَى الذَّوْدِ إِبِلٌ ifâdesinin mânası da *"Deve topluluğu deve topluluğuna* katıldığı zaman sürüyü meydana getirir" şeklindedir" demiştir.

d) Mâna, "Allah'a yaklaşma ve O'na giden yolda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Nitekim, hadis-i şerifte, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kurban kestiği zaman, اَللَّهُمَّ مِنْكَ وَإِلَيْكَ *"Allah'ım sendendir, sanadır.."* yani, "Sana yaklaşmak içindir. تَقَرُّبًا إِلَيْكَ" dediği varid olmuştur. Yine bir kimse başkasını yanına çağırdığı zaman, إِلَيَّ der; yani, "Bana katıl, bana gel!" der. Burada da böyledir. Buna göre mânâ, "Allah'a bir yaklaşma ve ibadet olacak şeyler hususunda, yardımcılarım kimdir?" şeklinde olur.

e) Buradaki, إِلَى lafzının "lâm" anlamına gelmesidir. Buna göre **Hz. İsa** sanki, "Allah için yardımcılarım kimdir?" demiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ *"De ki: "Sizin şeriklerinİz içinden hakkı gösterecek bir kimse var mıdır?" De ki: "Hakkı gösterecek ve O'na iletecek Allah'dır"* (Yunus, 35) âyetidir.

f) Âyetin takdiri, "Allah yolunda yardımcılarım kimdir?" şeklindedir. Buna göre, إِلَى harf-i cerrinin فِي anlamına gelmesi caizdir. Bu **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

Havârî Kelimesinin Mânası

Hak Teâlâ'nın, قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ *"Havariler, "Biziz Allah'ın yardımcıları..." dediler"* ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler bu âyette geçen **Havârî"** lafzı hakkında şu izahları yapmışlardır:

a) Havârî", bir kimsenin özelliği ve hususiyetini ifâde etmek için va'ad olunmuş bir isimdir. Katıksız, sırf öz olduğu için, "un"a, havârî denilmesi de, bundandır.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, **Zübeyr'e,** إِنَّهُ ابْنُ عَمَّتِي وَحَوَارِيِّ مِنْ أُمَّتِي *"O, benim halamın oğludur ve ümmetim içinde benim havarimdir"*(50) buyurmuştur.

Tenleri ve cilt renkleri temiz ve duru olan kadınlara da اَلْحَوَارِيَّاتُ (havariyyat) denilir.

Buna göre âyette geçen, اَلْحَوَارِيُّونَ kelimesinden murad, peygamberleri tasdik ve onlara yardım konusunda samîmî ve son derece ihlâslı olan, peygamberlerin seçkin ve kendilerine yakın dost ve tâbîleridir.

b) اَلْحَوَارِيُّ kelimesinin aslı, اَلْحَوَرُ kelimesidir. Bu kelimenin anlamı da, bembeyaz anlamındadır. Una da havârî denilmiş olması, bundan dolayıdır. اَلْحُوَرُ ve اَلْحَوَرُ kelimeleri de böyledir; bunların mânası, gözün beyaz kısmının iyice beyaz olmasıdır. Senin elbiseyi iyice temizleyip bembeyaz yaptığın zaman حَوَّرْتُ الثِّيَابَ demen de bu anlamdadır.

İşte bu takdirlere göre, âlimler, havarilerin niçin bu isimle adlandırıldıkları kunusunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre **Saîd İbn Cübeyr,** elbiselerinin beyaz olması sebebiyle bu ismi almış olduklarını söylemiştir. Onların, çamaşırcı oldukları ve elbiseleri temizleyip beyazlattıkları söylenmiştir. Yine, onların kalpleri her türlü nifak, şekk ve şüpheden arınıp tertemiz olduğu için, onları medhedip, kalplerinin, son derece beyaz bir elbise gibi son derece temiz olduğuna işaret etmek için bu ismi almış oldukları da söylenmiştir. Bu, bir kimse kötü fiillerden uzak ve berî olduğunda, فُلَانٌ نَقِيُّ الْجَيْبِ طَاهِرُ الذَّيْلِ "Falanca, yakası pâk ve eteği de temiz olandır" denilmesi gibidir. Yine bir kimse kötü fiilleri yaptığı zaman, فُلَانٌ دَنِسُ الثِّيَابِ "Falanca, elbisesi kirli olandır" denilir.

c) **Dahhâk** şöyle demektedir: **Hz. İsa** (a.s), çamaşır yıkayan bir topluluğa uğradı ve onları imana çağırdı. Bunun üzerine onlar da iman ettiler. Çamaşır yıkayan kimseye **Nabat dilinde** هَوَارِى denilirdi ki, bu çamaşırcı demekti. Daha sonra bu kelime Arapçalaştırılarak حَوَارِيٌّ şeklini aldı.

Mukâtil İbn Süleyman, havârîlerin çamaşırcı olduklarını söylemiştir. Bu lafzın iştikâkının aslı iyice kavrandığı zaman, bu kelimenin, örfdeki kullanılış yoluyla, bir kimsenin çok yakın dostu ve onun sırdaşı anlamına geldiği anlaşılır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, havârîlerin kimler olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci görüş: Hz. İsa (a.s), onlar balık avlarlarken,

(50) Benzeri bir hadis için bkz. **Buhârî,** Fezâil'ül-Ashab, 13; **Müslim,** Fezâilü's-Sahâbe, 48, (4/1879).

onların yanına gelmiş ve onlara şöyle demişti: "Geliniz, insanları avlayalım." Onlar da, "Sen kimsin?" deyince, O, "Ben, **Meryem oğlu İsa**, Allah'ın kulu ve elçisiyim" dedi. Bunun üzerine onlar, bu iddiâsına dair bir mu'cize istediler. **Hz. İsa** da, mu'cize gösterince, ona iman ettiler... İşte bunlar, havarilerdir...

Hz. İsa'nın, Küçüklüğünde Boyacının Yanında Çalışması

İkinci görüş: Âlimler şöyle demişlerdir: Annesi **Meryem, İsa**'yı bir boyacıya verdi. Boyacı ona bir şey öğretmek istediğinde (gördü ki) o, bunu ondan daha iyi biliyordu. Boyacı, bazı işleri sebebiyle işyerinden ayrılmayı ister ve O'na "Şurada birbirinden farklı elbiseler bulunmaktadır. Ben onların herbirisine belli şekil ve alâmetler çizdim. Ben döndüğümde bu işler tamamlanmış olacak şekilde, sen bu elbiseleri şu boyalarla boya..." der ve ayrılıp gider. Sonra **Hz. İsa** bir küp su kaynatarak, bütün elbiseleri onun içine basar; ve, "Allah'ın izniyle, istenildiği gibi olunuz.." der. Derken boyacı geri döner ve yaptığını ona haber verir. Bunun üzerine boyacı, "Bütün elbiseleri mahvettin!" der.. **Hz. İsa** ise, "Kalk ve bak.. (bakalım öyle mi?)" der. Böylece boyacı, istediği biçimde kırmızı, yeşil, sarı elbiseler çıkarmaya başlar.. Ve, bütün elbiseleri, istemiş olduğu renklere boyanmış olarak oradan çıkarır.. Orada bulunanlar ise buna hayret ederler ve O'na iman ederler.. İşte, havârîler bunlardır.

Havarilerin Gördüğü Bazı Mu'cizeler

Üçüncü görüş: Havariler, **Hz. İsa**'ya tâbi olan oniki kişiydiler. Onlar, "Ey Allah'ın ruhu, acıktık!" dediklerinde, **Hz. İsa** elini yere vuruyor, bunun üzerine her bir havârî için iki ekmek çıkıyordu. Susadıkları zaman, "Ey Rûhullah, biz susadık!" diyorlardı. Bunun üzerine **Hz. İsa** elini yere vuruyor, derken yerden su çıkıyor, onlar da su içiyorlardı. İşte bunun üzerine, "İstediğimiz zaman bizi yediriyor, istediğimiz zaman da bize içecek veriyorsun.. Bizden daha fazîletli kim olabilir?.. Biz sana iman ettik!" deyince, **Hz. İsa**, "Sizden daha efdal olan, eliyle çalışıp da kendi emeğinden yiyen kimsedir" buyurdu. Bu söz üzerine onlar elbise yıkamaya başladılar ve bundan dolayı da havârî diye isimlendirildiler.

Dördüncü görüş: Bunlar hükümdar idiler. Bu görüşte olanlar şöyle dediler: Bu böyle olmuştur; çünkü hükümdarlardan birisi bir ziyafet hazırlayıp halkı davet etti. **Hz. İsa** da bir tabaktan yemek yiyor, ama O'nun yemeği hiç bitmiyordu. Bunun üzerine bu olayı O krala anlatınca O, "Onu tanıyorsunuz değil mi?" dedi. Onlar da, evet, dediler. Hep beraber **Hz. İsa**'nın yanına gittiler.

Melik ona, "Sen kimsin?" deyince, **Hz. İsa**, "Ben, **Meryem oğlu İsa**'yım" dedi. Bunun üzerine hükümdar da, "Mülkümü bırakarak sana tâbi oluyorum" dedi ve bütün akrabalarıyla beraber **Hz. İsa**'ya tabi oldu ki, işte havarîler bunlardır.

Kaffal şöyle demiştir: Bu oniki havarînin bir kısmı hükümdar, bazısı balıkçı, bazısının da çamaşırcı olması mümkündür; aynı zamanda hepsi de, **Hz. İsa**'nın yardımcısı ve O'nu sevme, O'na itaat etme ve O'na hizmet etme hususunda son derece ihlaslı ve samimi oldukları için, havarî olarak isimlendirilebilirler.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, نَحْنُ أَنصَارُ اللَّهِ ifâdesinden maksat, "Biz Allah'ın dininin ve peygamberlerinin yardımcılarıyız" demektir. Çünkü hakiki anlamda, Allah'ın bizzat kendisine yardım etmek imkânsızdır. Binâenaleyh, *"Biz, Allah'ın yardımcılarıyız"* ifâdesinden maksat, bizim söylediğimiz şeydir.

Hak Teâlâ'nın, آمَنَّا بِاللَّهِ *"Allah'a inandık"* buyruğuna gelince bu, illet ve sebep yerine geçen bir ifâdedir. Buna göre mânâ, "Allah'a iman etmiş olmanız sebebiyle, bizim Allah'ın yardımcıları olmamız gerekir. Çünkü, Allah'a iman etmek, O'nun dinine yardım etmeyi, dostlarını savunmayı ve düşmanlarıyla savaşmayı gerektirir" şeklindedir.

Daha sonra onlar, وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ *"Sen de şahit ol ki, biz muhakkak müslümanlarız"* demiştir. Bu böyledir, çünkü onların **Hz. İsa**'yı kendi üzerlerine şahit tutmaları, aynı zamanda Allah'ı şahit tutmak demektir. Sonra bu ifâde hakkında şu iki açıklama yapılmıştır.

a) Bu cümleden maksat, "Senin bizden, sana yardım ve seni müdafaa hususundaki talebine boyun eğdiğimize ve bu konuda Allah'ın emrine teslim olduğumuza şahit ol" demektir.

b) Bu, onların dininin İslâm ve İslâm'ın bütün peygamberlerin (a.s) dini olduğuna dair, havârîlerin yapmış olduğu bir ikrâr ve itiraftır.

Bil ki onlar, **Hz. İsa**'yı iman ettikleri ve müslüman oldukları hususuna şahit tuttukları zaman, Allah'a yalvarıp yakararak, رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Ey Rabb'imiz, senin indirdiğin (o Kitab'a) inandık, o peygambere de tâbi olduk. Artık bizi şâhitlerle berâber yaz"* demişlerdir. Bu böyledir; çünkü havariler, birinci cümlede, yani *"Allah'a iman ettik"* dedikleri zaman Allah'a; *"Senin indirdiğin (o kitaba) inandık"* dediklerinde, Allah'ın kitaplarına; *"O peygambere de tâbi olduk"* dediklerinde de, Allah'ın resûlüne iman etmiş ve bundan dolayı, Allah'a yakınlaşmayı ve O'nun sevâbını elde etmeyi isteyerek, *"Artık bizi şâhitlerle beraber yaz"* demişlerdir. İşte bu ifâde,

şahit olanların, havarîlerden daha üstün ve onların derecelerinin de onlarınkinden daha ileri olmasını iktiza eder. İşte bu konuda müfessirler bazı açıklamalar yapmışlardır:

a) **İbn Abbas**, مَعَ الشَّاهِدِينَ *"Şahitlerle beraber"* tabirinin manası, "Hz. Muhammed (s.a.s) ve O'nun ümmetiyle beraber..." demektir. Çünkü, şehâdeti yerine getirmesi istenenler Hz. Muhammed ve O'nun ümmetidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Böylece sizi, örnek (vasat) bir ümmet yapmışızdır; insanlara karşı şahitler olasınız, bu peygamber de sizin üzerinize bir şahit olsun diye..."* (Bakara, 143) buyurmuştur.

b) Bu da, **İbn Abbas**'tan nakledilmiştir. Buna göre, *"Artık bizi şahitlerle beraber yaz..."* demek, "Bizi peygamberler zümresi içine yaz" demektir. Çünkü her peygamber, kavmine şahittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine gönderilenlere elbette soracağımız gibi, onlara gönderilen resullere de muhakkak soracağız"* (A'râf, 6) buyurmuştur. Allahu Teâlâ da onların duâlarını kabul etmiş; onların herbirini nebî ve resul yapmış, böylece de onlar ölüleri diriltmiş ve **Hz. İsa**'nın yapmış olduğu her şeyi yapmışlardır.

c) *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* duası "Bizi, senin birliğine ve peygamberlerin doğruluğuna şahadet edenler zümresinin içinde yaz" mânâsındadır. Bu ifâdeden maksat şudur: Havariler, **Hz. İsa** (a.s)'yı kendilerinin müslümanlığına, *"Sen de şahit ol ki biz muhakkak müslümanlarız"* diyerek şahit tutunca, işi te'kid ve takviye etmek için Allah'ı da şahit tutmuşlardır. Yine onlar, Allah'ın birliğine ve peygamberlerin nübüvvetine şahadet eden her mü'minin alacağı mükâfaat kadar, Allah'tan mükâfaat istemişlerdir.

d) *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* sözü, iyilerin amel defterlerinin ancak göklerde meleklerin yanında olacağına işarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten iyilerin amel kitapları, hiç şüphesiz illiyyîndedir."* (Mutaffifin, 18) buyurmuştur. Allah Teâlâ, onların adını, mü'min şahitlerle beraber yazınca, onların bu nâmı, Mele-i A'la ve mukarreb melekler yanında meşhur olmuştur.

e) Allah Teâlâ, *"Allah, kendinden başka hiçbir tanrı olmadığına şahadet etti. Melekler ve ilim sahipleri de..."* (Âl-i İmran, 18) buyurarak, ilim sahiplerini de şahitlerden saymış ve onların adını kendi adıyla birlikte zikretmiştir. İşte bu büyük bir derece ve yüce bir mertebedir. Bundan dolayı havariler de, *"Bizi şahitlerle beraber yaz"* yani "Bizi, adlarını adınla beraber zikrettiğin o kimselerden kıl" demişlerdir.

f) **Cebrâil** (a.s), Hz. Muhammed (s.a.s)'e "ihsân"ın ne demek olduğunu sorduğunda O, اَنْ تَعْبُدَ اللّٰهَ كَاَنَّكَ تَرَاهُ *"Sanki Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na*

İbadet etmendir'' (51) buyurdu. İşte bu, ubûdiyyetle meşgul olmada insanın ulaşabileceği son noktadır. Bu da, kulun "gaybet" makamında değil, "**şuhûd**" makamında olmasıdır. İşte bu havariler, istidlâl hususunda mükemmelliğe ulaşınca, bu "istidlâl" makamından "şuhûd ve mükâşefe" makamına yükselmek istemişler ve *''Bizi, şâhidlerle berâber yaz''* demişlerdir.

g) Allah'ı müşâhede etme makamında bulunan kişi kendisine gelen çeşitli güçlük ve elemlere aldırış etmez. Binâenaleyh havariler, Hz. İsa'ya yardım edip, ona yardım ve onu korumayı üstlerine alınca, *''Bizi, şâhidlerle berâber yaz''* yani, "Bize gelecek çeşitli güçlük ve meşâkkatlere aldırış etmemiz için, bizi celâlini müşâhede eden kimselerden kıl! İşte o zaman peygamberine yardım için verdiğimiz sözü hakkıyla yerine getirmemiz kolaylaşır" demişlerdir.

Yahudilerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları

Sonra Cenâb-ı Allah, وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ *''(Yahudiler) hileye saptılar, Allah da onların hilelerine cezâ verdi. Allah hilekârları cezalandıranların en hayırlısıdır''* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

"Mekr" kelimesinin Arapça'daki asıl manası, "gizlice ve karanlıkta fesat çıkarmaya uğraşmaktır. **Zeccâc,** "Gecenin karanlığı ortalığı kapladığı zaman مَكَرَ اللَّيْلُ وَأَمْكَرَ denilir" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Hani bir vakitler o kâfirler sana tuzak kuruyorlardı (mekr)''* (Enfal, 30) ve *''O (Yusuf'un kardeşleri) hile (mekr) yaparak işleyecekleri işi kararlaştırırlarken sen yanlarında değildin''* (Yusuf, 102) buyurmuştur.

Bu kelimenin asıl mânasının, "bir şeyin toplanması ve sağlam yapılması" şeklinde olduğu da söylenmiştir. Etine dolgun kadına اِمْرَأَةٌ مَمْكُورَةٌ denilir. Reyi sağlamlaştırmaya "icma" ve "cem"de denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ *''Siz ve ortaklarınız artık toplanıp işinizi kararlaştırın''* (Yunus, 71) buyurmuştur. İşte bu sebeple mekr, sağlam olup eksiklik ve gevşekliklerden uzak, muhkem bir görüş manasına olduğu için bu şekilde adlandırılmıştır.

---

(51) **Buhârî,** İman, 37.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ'nın Mekrinin Mânası

Onların, **Hz. İsa** (a.s)'ya karşı yaptıkları hile, onların onu öldürmek istemeleridir. Allah Teâlâ'nın onlara karşı "mekr"i hususunda ise şu izahlar yapılmıştır:

Birinci izah: Allah'ın onlara mekri, **İsa** (a.s)'yı göğe kaldırmasıdır. Bu böyledir. Çünkü yahudilerin kralı olan bir yahudi, **İsâ** (a.s)'yı öldürmek istedi. **Cebrail** (a.s) ise **Hz. İsa** (a.s)'nın yanından hiç ayrılmıyordu. İşte, *"O, (İsa'yı) Ruhu'l-Kudüs ile destekledik"* (Bakara, 253) âyetinin manası budur. Yahudiler onu öldürmek istedikleri zaman, **Cebrail** (a.s) O'na, tepesinde bacası bulunan bir odaya girmesini emretti. Onlar o odaya girdiklerinde, **Cebrail** (a.s) O'nu bacadan çıkarıp, onun şeklini bir başkasına verdi. Böylece onlar, bu insanı, (**Hz. İsa** diye) yakalayıp çarmıha gerdiler. Orada bulunanlar üç gruba ayrıldılar. Bir grup, "Allah aramızda idi, gitti"; bir başka grup, "O, Allah'ın oğlu idi", üçün grup ise, "O, Allah'ın kulu ve elçisi idi. Allah Teâlâ O'nu göğe yükseltmek suretiyle, ona ikramda bulundu" demişler ve her grup, ayrı bir cemaat olmuşlardır. Derken Hak Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'i peygamber olarak gönderinceye kadar, kâfir olan ilk iki grup; mü'min olan üçüncü gruba baskın çıktı. Velhasıl diyebiliriz ki, Allah'ın onlara mekrinden murad, **Hz. İsa**'yı sema'ya ref edip, yahudilere, şerlerini O'na ulaştırma fırsatı vermemesidir.

İkinci izah: Havariler, oniki kişi idiler ve bir evde toplanmışlardı. İçlerinden birisi münafıklık yapıp, yerlerini yahudilere bildirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da onu, aynen **Hz. İsa** (a.s)'ya benzetti ve **Hz. İsa** (a.s)'ı da göğe yükseltti. Yahudiler, o münafığı **Hz. İsa** diye yakalayıp öldürdüler ve çarmıha gerdiler. İşte Allah'ın onlara olan mekri budur.

Üçüncü izah: Muhammed İbn İshâk şunu anlatmıştır: "**Hz. İsa** (a.s) göğe kaldırıldıktan sonra yahudiler havârilere işkence yaptılar, kızgın güneş altında tutarak onlara azab ettiler. Havariler, yahudilerin elinden çok çektiler. Bu durum, Roma İmparatoruna ulaştı. Yahudilerin başlarındaki idâreci **Roma**'ya bağlı olan bir hükümdar idi. Ona, "İsrailoğullarından emrin altındaki insanların birisi, onlara Allah'ın peygamberi olduğunu söylüyor, ölüleri diriltip körler ile alaca hastalığına tutulmuş olanları iyileştirdiğini gösteriyordu. Derken onu öldürdüler" denildi. Bunun üzerine o, "Eğer bunu bilseydim, yahudiler ile onun arasına girerdim (öldürmelerine mâni olurdum)" dedi ve havarilere adam gönderip onları yahudilerin elinden kurtardı. Havarilere **Hz. İsa** (a.s)'yı sordu. Onlar da ona herşeyi anlattılar. Böylece o hükümdar onların dinine girdi ve çarmıha gerileni indirip toprağa gömdürdü. O çarmıhı alıp, ona kıymet vererek sakladı. Daha sonra İsrailoğullarıyla savaşıp, onlardan bir çok insan öldürdü.

Böylece hristiyanlığın temeli Roma İmparatorluğunda zuhûr etmiştir. Bu imparatorun adı "**Tabâris**"[52] idi. O hristiyan oldu, fakat bunu açıklamadı. Daha sonra adı **Matlis**" [53] olan başka bir imparator geldi ve **Hz. İsa** (a.s)'nın göğe kaldırılmasının kırkıncı yılında **Beyt-i Makdis**'teki yahudilerle savaşıp bir kısmını öldürürken bir kısmını esir aldı. Kudüs şehrinde taş üstünde taş bırakmadı. İşte bu zaman, yahudilerin **Kureyza** ve **Nadir** kabileleri Hicaz bölgesine hicret etmişlerdi. Bütün bunlar Allah'ın, **Hz. İsa**'yı yalanlamalarına ve O'nu öldürmek istemelerine karşı onlara verdiği cezalardır.

Dördüncü izah: Allah Teâlâ o yahudilerin üzerine İran Pers hükümdarını musallat etti de o onları öldürdü veya esir aldı. İşte *"Çok çetin bir kuvvete sahip olan kullarımızı üzerinize musallat kıldık"* (İsra, 5) âyetinde de beyan edildiği gibi, Allah'ın onlara karşı mekri budur.

Beşinci izah: Bundan muradın şu mananın olması da muhtemeldir: Onlar, Allah'ın emirlerini gizleme ve dinini iptal etme hususunda hileler kurdular. Allah Teâlâ da dinini yüce kılıp, şeriatını ortaya koyup Allah düşmanı olan yahudilere, zillet ve alçaklık verip perişan ederek hile ve mekrde bulunmuştur. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"**Mekr**", birisine şer ve kötülük ulaştırmak için çareler aramaktan ibarettir. Allah için, hile kurup çare araması düşünülemez. Allah hakkında kullanılan "**mekr**" kelimesi, müteşabih lafızlardan olmuş olur. Alimler bu lafzın te'vili ve tefsiri hususunda şunları söylemişlerdir:

a) Allah Teâlâ, mekr ve hileye karşı verdiği cezaya da "mekr" demiştir. Bu, tıpkı *"Kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür"* (Şura, 40) âyetinde olduğu gibidir. Cenâb-ı Allah hud'a ve tuzak kurmaya karşı verdiği cezayı "hud'a", istihzâya karşı verdiği cezayı da "istihza" olarak ifade etmiştir.

b) Allah'ın onlara yaptığı muamele, mekr'e benzediği için, bu adı almıştır.

c) Bu lafız, müteşâbihattan değildir. Çünkü bu, mükemmel ve sağlam tedbir manasınadır. Sonra örfte, başkalarına bir şer ulaştırmak için alınan tedbir manasına kullanılmıştır. Bu mana, Hak Teâlâ hakkında imkansız değildir. Allah en iyi bilendir.

---

(52) Bu imparator, M.S. 14-37 arasında hüküm süren Tiberius olmalı (Ç).

(53) Batılılara göre, Tiberius'dan sonraki imparatorun adı Câligula olup 37-41 arasında tahtta kalıp öldürülmüştür (Ç).

إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَىٰ إِنِّي مُتَوَفِّيكَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا
وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ يَوْمِ الْقِيَامَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ
فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ

"O zaman Allah şöyle dedi: "Ey İsa, şüphesiz seni öldürecek olan benim; seni kendime yükseltip kaldıracak, inkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracak ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar inkâr edenlerin üstünde tutacak da (benim). Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilaf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim"
(Âl-i İmran, 55).

Bu âyet hakkında birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin başındaki إِذْ edâtının âmili, bir önceki âyetin sonundaki وَمَكَرُوا وَمَكَرَ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ sözüdür. Yani, "Bu ilâhî hile, Allah şu sözü söylediğinde kurulmuş idi" demektir. Bunun takdirinin ... ذَٰلِكَ إِذْ قَالَ اللَّهُ "Bu iş, Allah şöyle şöyle dediğinde olmuştu" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

İKİNCİ MESELE Onlar, Allah Teâlâ'nın bu âyette, **Hz. İsa** (a.s)'yı birtakım sıfatlarla şereflendirdiğini kabul etmişlerdir:

إِنِّي مُتَوَفِّيكَ Buyruğunun İzahı

Birinci sıfat: Hak Teâlâ'nın, إِنِّي مُتَوَفِّيكَ *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* buyruğudur. Bunun bir benzeri de, Cenab-ı Hakk'ın **Hz. İsa (a.s)**'dan naklettiği, *"Fakat vakta ki sen beni (içlerinden) aldın, üstlerinde nigehban yalnız sen oldun"* (Mâide, 117) sözüdür. Müfessirler, bu iki âyeti şu iki değişik şekilde izah etmeşilerdir:

a) Âyette herhangi bir takdim veya tehir yapmaksızın onu zâhirine göre mânalandırmak.

b) Âyette bir takdim ve tehirin olduğunu kabul etmek.

Birinci şeklin izahı şu vecihler üzeredir:

1- *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* sözünün mânası, "senin ömrünü tamamlayacak olan benim. Bunu tamamlayınca senin canını alırım. Onların seni öldürmelerine fırsat vermem, aksine seni semâma kaldırıp meleklerime yaklaştırır ve seni onların öldürmelerinden korurum" şeklindedir. Bu güzel bir te'vildir.

2- إِنِّي مُتَوَفِّيكَ demek, "seni öldüren benim" mânasındadır. Bu görüş, **İbn Abbas** (r.a) ve **Muhammed İbn İshâk**'tan rivayet edilmiştir. Onlar şöyle demişlerdir: "Bundan maksat, onun yahudi düşmanlarının, O'nu öldürmeye imkân bulamayacaklarıdır. Allah O'nu öldürmüş ve sonra göğe kaldırmak suretiyle şeref kazandırmıştır." Bu görüşte olanlar da şu üç izahı yapmışlardır:

a) **Vehb İbni Münebbih,** "Allah, O'nun canını üç saatliğine almış ve sonra O'nu göğe kaldırmıştır" demiştir.

b) **Muhammed İbn İshâk,** "Allah O'nun canını yedi saatliğine almış ve sonra O'nu dirilterek semâ'ya ref etmiştir" demiştir.

c) **Rebî İbn Enes** ise şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, O'nu göğe kaldırırken canını almıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah (ölenin) ölümü esnasında, ölmeyenin de uykusunda ruhlarını (canlarını) alır"* (Zümer, 42) buyurmuştur.

3- Âyetteki vâv harf-i cerleri, tertip (sıra) ifâde etmezler. Binâenaleyh âyet, Cenâb-ı Allah'ın, **Hz. İsa**'ya bu şeyleri yapacağını gösterir. Fakat nasıl ve ne zaman yapacağı hususları delile bağlıdır. Deliller de, **Hz. İsâ**'nın canlı olarak göğe yükseltildiğini gösterir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: إِنَّهُ سَيَنْزِلُ وَيَقْتُلُ الدَّجَّالَ *"O (İsa) inecek ve Deccâl'i öldürecektir."*(54) İşte Allah Teâlâ bundan sonra onun canını alacaktır.

4- Bu, **Ebu Bekir el-Vasıtî**'nin söylediği görüştür: "Bu ifâdeden murad şudur: "Şüphesiz ben seni, şehevî isteklerinden ve nefsinin hazlarından öldüreceğim..." Cenâb-ı Hak daha sonra da, *"Ve seni, kendime yükselteceğim"* buyurmuştur; çünkü Allah'ın dışındaki her şeyden fani olmayan bir kimse, marifetullah makamına ulaşamaz. Ve yine, **Hz. İsa** semâya yükseltilince, şehvetin, gazabın ve kötü huyların bulunmaması bakımından O'nun durumu, meleklerin durumu gibi olmuştur.

5- "**Tevefffî** kelimesi, bir şeyi tam ve noksansız olarak almak anlamına gelir. Allahu Teâlâ, insanlardan bir kısmının hatırına, Allah'ın yükselttiği şeyin **Hz. İsa**'nın bedeni değil de rûhu olduğu fikrinin geleceğini bilince, **Hz. İsa**'yı rûhu ve bedeniyle bir bütün olarak göğe yükselttiğine delâlet etmesi için bu

(54) Bu manada bazı hadisler için bkz. **Tirmizi,** Fiten, 54, 62 (4/506,515).

kelimeyi zikretmiştir. Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar sana hiçbir şekilde zarar veremezler"* (Nisa, 113) âyeti de bu açıklamanın doğruluğunu gösterir.

6- إِنِّي مُتَوَفِّيكَ sözünün mânası, "Ben seni öldürülmüş gibi yapacağım" şeklindedir. Çünkü, **Hz. İsa** göğe yükseltilip, yeryüzündeki haberi ve izi kaybolup silinince, adeta ölü gibi olmuştur. Bir şeyin isminin, sıfat ve hususiyetlerinin ekserisinde, o şeye benzeyen bir şeye itlâk edilip, isim olarak verilmesi, caiz ve güzeldir.

7- "**Teveffî**"nin anlamı, kabzedip almaktır. Nitekim Arapça'da "falanca dirhemlerimi bana teslim etti ve ben o dirhemleri ondan teslim aldım" denildiği gibi, وَفَانِي فُلَانٌ دَرَاهِمِي وَأَوْفَانِي وَتَوَفَّيْتُهَا مِنْهُ de denilir. Bazan تَوَفَّى kelimesi, اِسْتَوْفَى "alacağını tam aldı" mânasına gelir. Her iki ihtimale göre de, **Hz. İsa**'nın yeryüzünden alınıp gökyüzüne yükseltilmesi, onun için bir teveffî olur.

Buna göre, eğer, "Bu izaha göre teveffî, Allahu Teâlâ'nın **Hz. İsa**'yı kendisine yükseltmesinin aynısı olur. Binâenaleyh, *"ve, seni kendime yükselteceğim"* ifâdesi, bir tekrâr olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: *"Şüphesiz seni öldürecek olan benim"* sözü, teveffînin tahakkuk ettiğine delâlet eder. Bu ise, içinde birçok nev'i bulunan bir cinstir. Bu nevilerden birisi ölüm, birisi de göğe yükseltmektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak bunun peşinden, *"Ve, seni kendime yükselteceğim"* deyince, bu onun nev'ini belirtme olup, bir tekrar olmaz.

8- Bu ifâdede, muzâfın düşmüş olduğunu takdir etmek.. Buna göre takdir, "Amellerini tastamam alacağım" manasında مُتَوَفِّي عَمَلِكَ; ve "amelini bana yükselteceğim" رَافِعُ عَمَلِكَ إِلَيَّ şeklindedir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ *"Güzel kelimeler, ancak O'na yükselir"* (Fâtır, 10) âyeti gibidir. Bu âyetten muradı şudur: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa** (a.s)'ya tâat ve amellerini kabul edeceğini müjdelemiş, dinini yürütme ve şeriatını ortaya koyma hususunda düşmanlarından göreceği zorluk ve meşakkatlerin ecrinin yok olmayacağını, sevabının boşa gitmeyeceğini ona bildirmiştir. İşte, âyeti zâhirî mânasına göre alanların yapmış oldukları izahın hepsi bundan ibarettir.

İkinci şekil: Bu, âyet-i kerimede, bir takdim veya tehire ihtiyaç olmadığı halde, bir takdim ve tehirin gerekli olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: *"Ve seni kendime yükselteceğim"* ifâdesi, Cenâb-ı Hakk'ın **Hz. İsa**'yı diri olarak göğe kaldırdığını iktiza eder.

Buradaki vâv harf-i cerri bir tertip ifâde etmez. Binâenaleyh, bunda bir takdim ve tehirin bulunduğunu söylemekten başka bir çare kalmıyor. Buna göre mana, "Seni kendime yükselteceğim, seni kâfirlerden kurtarıp

temizleyeceğim ve seni dünyaya indirdikten sonra, seni öldüreceğim" şeklinde olur. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi takdim ve tehirler çokça bulunmaktadır.

Bil ki, bu sunmuş olduğumuz (önceki) birçok izah, âyetin zâhirine muhalefet etmemize mâni olup, buna ihtiyaç bırakmaz. Allah en iyisini bilendir.

İkinci sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَرَافِعُكَ إِلَيَّ *"Ve seni kendime yükselteceğim"* ifâdesidir.

Müşebbihe, Allah'ın bir mekânda ve bu mekânın da semâ da bulunduğu şeklindeki görüşünü isbat hususunda bu âyete tutunmuştur. Biz, bu kitabın birçok yerinde kat'i birçok delil ile, Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunmasının imkânsızlığını göstermiştik. Binâenaleyh, bu ifâdeyi te'vil etmek gerekir. Bu da, birkaç şekilde olur:

a) Bu ifâdeden murad, "Seni, kerâmet ve ikrâmımın mahalline, bulunduğu yere kaldıracağım" mânasıdır. Allahu Teâlâ bunu, tefhîm ve tazîm sebebiyle, kendisine yükseltmek gibi kabul etmiştir. Bunun bir benzeri de, *"Ben, dedi, muhakkak ki Rabb'ime gidiciyim"* (Saffat, 99) âyetidir. Bunu söyleyen **İbrahim** (a.s) ancak, **Irak**'tan **Şam**'a gitmiştir. Bazan sultan, "Bu emri kadıya ref' edin, yükseltin!" der. Hacılar, "Allah'ın ziyartçileri"; (Ka'be'ye) komşu olanlar da, "Allah'ın komşuları" diye isimlendirilir. Bütün bunlardan murad, bütün bu şeyleri yüceltmek ve tazîmdir. Burada da böyledir.

b) Bu ifâdenin mânası şöyle olabilir: "**Hz. İsa** (a.s), kendisi hakkında, Allah'tan başka hiç kimsenin hükmedemiyeceği bir mekâna yükseltilir." Çünkü yeryüzünde, insanlar (zâhiren) çok muhtelif hükümleri üstlenip, icrâ ederler. Göklerde ise, gerçekte de, zâhirde de Allah'tan başka hiçbir hâkim bulunmamaktadır.

c) Allahu Teâlâ'nın bir mekânda bulunduğunu farzetmemiz halinde, **Hz. İsa**'nın bu mekâna yükseltilmesi, onun faydalanmasına ve sevinmesine bir sebep olmaz. Bilakis o, bu mekânda, eğer orada arzu ettiği sevap, rahmet, rahat ve rızık olursa, bu yükseltilmeden istifade etmiş olur. Bu her iki görüşe göre de, âyetin lafzını, "Seni, sevap ve amellerinin karşılığını göreceğin bir yere, bir makama yükselteceğim" mânasına hamletmek gerekir. Zikrettiğimiz bu mânanın takdir edilmesi gerekince, âyette Allah için bir mekânın söz konusu olduğuna delâlet eden hiçbir şey kalmaz.

Üçüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Seni, İnkâr edenlerin içinden tertemiz çıkaracağım..."* cümlesidir. Bu, "Seni onların arasından çıkaracağım, seninle onların arasını fasledeceğim, ayıracağım" mânasına gelir.

Allahu Teâlâ **Hz. İsa**'yı kendisine yükselteceğini söylemekle onun şerefinin yüceliğini gösterdiği gibi, onu inkâr edenlerin içinden çekip almayı, kurtarmayı da tathîr (temizlemek) lafzıyla beyan etmiştir. Bütün bunlar, Allah katında **Hz. İsa**'nın mertebesinin çok yüce ve makamının da çok üstün olduğuna delâlet etmektedir.

Dördüncü sıfat: Allahu Teâlâ'nın, وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Ve sana tâbi olanları Kıyamet gününe kadar, küfredenlerin üstünde tutacağım..."* buyruğudur. Bu ifâdenin iki izahı bulunmaktadır:

a) Bunun mânası şudur: **İsa** (a.s)'nın dinine tâbi olanlar, Kıyamet gününe kadar, kahr, hakimiyyet ve hükümranlık vasıtasıyla **Hz. İsa**'nın dinini inkâr edenlerin üstünde olacaklardır. Binâenaleyh bu, yahudilerin Kıyamet gününe kadar zelil ve makhur olacaklarını haber vermektedir.

Mesîh (a.s)'e tâbi olanlara gelince onlar, onun Allah'ın kulu ve resûlü olduğuna inananlardır. İslâm geldikten sonraysa, onlar müslümanlardır. Hristiyanlar ise, her ne kadar kendilerinin **Hz. İsa**'ya muvafakat ettiklerini söylüyorlarsa da, aklın sarih delâleti, **Hz. İsa**'nın bu cahillerin söylemiş olduğu hiçbir şeye razı olmayacağına şehâdet ettiği için, bu kimseler **Hz. İsa**'ya karşı son derece muhalefet etmektedirler. Bununla beraber biz, dünyada, hristiyanların devlet ve güçlerinin, yahudilerin durumundan daha üstün ve daha güçlü olduğunu görüyor; dünyanın hiçbir yerinde yahudi bir kral, yahudilerle dolu bir belde göremiyor; nerede olurlarsa olsunlar, zillet ve meskenet içinde bulunduklarını müşahede ediyoruz. Ama hristiyanların durumu bunun aksinedir.

b) Âyette bahsedilen, "üstte bulunma"dan murad, hüccet ve delil bakımından üstünlüktür. Bil ki bu âyet, *"Ve, seni kendime yükselteceğim"* buyruğunda belirtilen yükseltilmenin, mekân ve cihet bakımından değil, derece ve şeref bakımından olduğuna delâlet eder. Nitekim bu son ifâdedeki üstünlük de, mekân itibariyle bir üstünlük olmayıp, aksine derece ve manevî bir üstünlük anlamına gelmektedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ *"Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim"* buyruğunun mânası şudur: Allahu Teâlâ **Hz. İsâ**'ya dünyada iken bu şerefli hususiyetleri, yüce ve üstün mertebeleri vereceğini müjdelemiş. Kıyamette ise, O'na inananlar ile O'nun peygamberliğini inkâr edenler arasında hükmedeceğini haber vermiştir. Bu hükmedişin nasıl olacağı hususu, bu âyetten sonra gelen âyette açıklanmış olan husustur.

Hz. İsa Yerine Başkasının Asılması ve Bundaki Problemler

Bu âyetin konularından müşkil bir mesele geriye kalmaktadır ki, o da şudur: Kur'ân-ı Kerim'in nassı ve ifâdesi, Allahu Teâlâ **Hz. İsa**'yı semaya yükselttiği zaman, *"Fakat onlar onu öldürmediler, asmadılar da. Ama (öldürülen ve asılan adam) kendilerine (İsa) gibi gösterildi"* (Nisa, 157) âyetinde de ifâde edildiği gibi, onun şeklini ve sûretini bir başkasına vermiş olduğuna delâlet etmektedir. Bu hususta birçok haber de varid olmuştur; ama rivâyetler farklıdır. Bazan, Allahu Teâlâ'nın, onu öldürüp çarmıha gersinler diye yahudilere **Hz. İsa**'nın yerini gösteren düşmanlardan birisini **Hz. İsa**'ya benzettiği; bazan da, **İsa** (a.s)'nın, kendisine çok yakın olan arkadaşlarından birisini, kendi yerine öldürülsün diye, kendisine benzetilip yerine geçmeye teşvik ettiği rivâyet edilmiştir. Velhasıl, nasıl olursa olsun, **Hz. İsa**'nın şeklinin ve şemâlinin bir başkasına verilerek onun **Hz. İsa** (a.s)'ya benzetilmesinde bazı problemler söz konusudur:

Birinci problem: Bir insanın şeklinin başka bir insana verilebileceğini mümkün görürsek, bu bir safsatayı gerektirir. Ben çocuğumu görsem; sonra onu ikinci kez gördüğümde, bu ikinci kez gördüğüm çocuğun, benim çocuğum değil de, çocuğuma benzetilmiş bir başka insan olduğunu mümkün görmüş olurum. Bu durumda da, duyu organlarıyla hissedilen şeylere itimad ortadan kalkar.. Ve yine, **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in kendilerine emirler ve nehiyler verdiğini gören sahabenin, başkasının O'na benzetilmiş olabileceği ihtimalinden dolayı, onun Hz. Muhammed olup olmadığını bilmemeleri gerekirdi... Bu ise, şeriatların yok olması neticesine götürür.

Yine, mütevâtir haberlerde asıl olan, o şeyi ilk haber verenin, onu bizzat görüp duyduğu bir şey olarak haber vermesidir. Görülen şeylerde hata edilebileceği mümkün görülürse, mütevâtir haberin sâkıt olması evlâ bir şey olur.. Kısaca, bu kapının açılışının başı safsata; neticesi de, peygamberliklerin tamamını geçersiz kılmak olur.

İkinci problem: Allahu Teâlâ, **Cebrail** (a.s)'e çoğu durumda **Hz. İsa**'yla beraber olmasını emretti.. *"Hani ben seni Cebrail ile desteklemiştim"* (Maide, 110) âyetinin tefsirinde müfessirler böyle söylemişlerdir. Hem sonra, **Cebrail** (a.s)'in kanatlarından bir tek kanadının kenarı dahi, bütün insanlara karşı kâfi gelirdi.. Nasıl olur da, **Hz. İsa**'yı bu yahudilere karşı koruyamamış olsun?

Ve yine, **Hz. İsa** (a.s) ölüleri diriltmeye, anadan doğma kör ve alacalı hastaları iyi etmeye gücü yetiyorken, kendisi için kötülük düşünen bu yahudileri, kendisine sataşamasınlar diye öldürmeye, onları hasta etmeye, müzmin dertlere müptelâ kılıp felç etmeye nasıl güç yetirememiştir?

Üçüncü problem: Allahu Teâlâ, **Hz. İsa**'yı, göğe kaldırmak suretiyle bu düşmanlardan kurtarabilirdi. Binâenaleyh, bir başkasını ona benzetmenin faydası nedir ki? Bu, bir zavallıyı boş yere öldürtmek değil midir?

Dördüncü problem: Hak Teâlâ, bir başkasını **Hz. İsa**'ya benzetip, bundan sonra **Hz. İsa**'yı göğe yükseltince o yahudi topluluğu, **Hz. İsa** olmadığı hâlde, o adamın **Hz. İsa** olduğuna inanmışlardır. Binâenaleyh bu, onları bilgisizleştirip, akıllarını karıştırmaktır. Böyle bir şey ise, Allah'ın hikmetine uygun değildir.

Beşinci problem: Hristiyanlar, yeryüzünün doğusunda ve batısında çokça olmalarına; **Hz. İsa**'yı son derece sevmelerine ve onun hakkındaki aşırılıklarına rağmen, **Hz. İsa**'nın öldürüldüğünü ve çarmıha gerilmiş olduğunu müşahede ettiklerini bildirmişlerdir. Eğer biz bunu inkâr edersek, tevâtürle sabit olmuş olan bir hususu ta'n ve tenkid etmiş oluruz. Tevâtür ile sabit olanı ta'n etmek ise, Hz. Peygamberin ve **Hz. İsa**'nın peygamberliklerini; hatta onların ve diğer peygamberlerin varlıklarını dahi tenkit ve reddetmeyi iktiza eder... Bütün bunlar ise bâtıldır.

Altıncı problem: Tevâtürle sâbit olduğuna göre, çarmıha gerilen kimse, uzun bir süre hayatta kalabilir. Eğer, çarmıha gerilen **Hz. İsa** değil de bir başkası olsaydı, o bağırır çağırır, "Ben **İsa** değilim. Ben ondan başka birisiyim!.." der ve bunu anlatabilmek için her şeyi yapardı. Eğer o çarmıha gerilen kimse bunları söylemiş olsaydı, bunu herkes duyardı.. Böyle bir şey mevcut olmadığına göre, durumun sizin söylediğiniz gibi olmadığını anlamış oluruz. İşte, bu konudaki başlıca problemler bunlardır..

Birinciye cevap: Kâdir ve ihtiyâr irâde sahibi bir Ma'budun olduğuna inanan herkes, Allahu Teâlâ'nın, meselâ **Zeyd**'e benzeyen başka bir insanı yaratmaya kadir olduğunu kabul eder. Sonra bu benzetmenin mümkün olması, zikredilen şüpheye düşülmesini de gerektirmez. Zikrettiğiniz hususlara karşı söylenecek söz budur.

İkinciye cevap: Eğer **Cebrail** (a.s) **İsa** (a.s)'yı düşmanlarına karşı korusaydı, vehayut da Allahu Teâlâ **İsa** (a.s)'ya düşmanlarını kendisinden uzaklaştırma gücü verseydi, o zaman O'nun mu'cizesi **ilcâ"** (zorlama, imana girmeye mecbûr bırakma) sınırına ulaşmış olurdu ki, bu caiz değildir.

Bu, aynı zamanda **üçüncü probleme de cevaptır.** Çünkü Allahu Teâlâ, eğer **İsa** (a.s)'yı, başkasını ona benzetmeksizin, göğe kaldırsaydı bu mu'cize de "ilcâ" sınırına ulaşmış olurdu.

Dördüncüye cevap: Hz. İsa'nın talebeleri, orada bulunuyor, bu hadisenin

içyüzünü biliyor ve onlar bu karışıklığı izâle edip gideriyorlardı (Yani, durumu anlatıyorlardı).

Beşinciye cevap: Bu esnada orada hazır bulunanlar, az sayıda idiler. Az bir topluluğa şüphenin ârız olması mümkündür. Binâenaleyh, mütevâtir haber başlangıç itibariyle az bir topluluğa dayanıyorsa, bu ilim ifâde etmez.

Altıncıya cevap: Hz. İsa (a.s)'ya benzetilen kimsenin bir müslüman olması ve bunun da **Hz. İsa** tarafından kabul edilmiş olduğunun farzedilmesi halinde, bu kimsenin bu hadisedeki gerçek durumu anlatmayıp susmuş olması mümkündür. Netice olarak, onların öne sürmüş oldukları sorular, kimi yönlerden ihtimal dahilinde olan hususlardır. Kat'i ve kesin mu'cizeler ile, Hz. Muhammed'in, haber verdiği her hususta sıdk u doğruluğu sabit olunca, bu muhtemel hususların kesin nassa muârız ve aykırı olması imkânsızdır. Allah, hidâyete ileten velîdir, dosttur.

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ

"İnkâr edenlere gelince, ben onları dünyada da, âhirette de en çetin bir azâp ile azâplandıracağım. Onların hiçbir yardımcısı olmayacaktır"

(Âl-i İmran, 56).

Bil ki, Hak Teâlâ, *"Sonra dönüşünüz (de) yalnız bana olacaktır. İşte (o zaman), aranızda ihtilâf ettiğiniz şeylerin hükmünü ben vereceğim"* (Âl-i İmran, 55) buyurunca, bunun peşinden geniş bir şekilde bu ihtilâfın ne olduğunu beyân etmiştir. Buna göre bu ihtilâf, bir topluluğun inkâr etmesi, diğerlerinin de iman etmesidir. Küfreden kimseler hakkındaki hükme gelince, bu Allah'ın o kimseyi hem dünyada, hem de âhirette şiddetli bir şekilde azâplandırması, cezâlandırmasıdır. İmân edip salih ameller işleyen kimseler hakkındaki hükmü ise, onlara ecir ve mükâfâatlarını tastamam vermesidir.

Bu âyette birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azâp Hakkında

Kâfirin dünyadaki azâbı, iki yöndendir:

a) Öldürülmek, esir edilmek, vb. şeyler ile.. Eğer o kimse küfrü terketseydi, bu şeyleri ona tatbik etmek uygun olmazdı.. İşte bu, dünya azâbına dahil olurdu.

b) Kâfire ârız olan hastalıklar ve musibetler.. Âlimler, bunların bir cezâ olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı âlimler, "Bu, kâfir hakkında bir cezâdır; ama bir benzeri mü'minin başına geldiği zaman, bu cezâ olmaz, bilâkis bir imtihan ve sınama olur" demişlerdir.

Hasan el-Basrî ise şöyle demiştir: "Benzeri musibetler kâfirin başına geldiğinde, bu bir cezâ olmaz. Aksine, bir imtihan ve sınama olur ve tevbe edenlere uygulanan hadler (şer'î cezalar) yerine geçer. Çünkü o bir ceza değil, aksine bir imtihan olur. Bunun delili, Allah Teâlâ'nın bu gibi şeylere sabretmeye, rıza göstermeye ve boyun eğmeye karşılık herkese mükâfaat vaadetmiş olmasıdır. Bu durumda olan bir şey, bir cezâ olmaz.

Eğer, "Siz birinci izahınızda bunların, kâfirin küfrüne karşılık bir azap olduğunu söylediniz. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer Allah insanları zulümleri yüzünden muaheze edecek olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı"* (Nahl, 61) âyetinin hilâfına bir durumdur. Bu âyetteki "Eğer" kelimesi, cezâ (netice) olmadığı için, şartın da bulunmadığını gösterir. Bu sebeple, dünyada iken muâheze etmenin söz konusu olmaması gerekir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Bugün herkese kazandığının karşılığı verilecektir"* (Mü'min, 17) buyurmuştur. Bu da, cezalandırmanın dünyada değil de, Kıyamet günü olacağını ifâde eder" denilir ise; deriz ki: İlahî cezanın dünyada iken meydana geleceğini gösteren âyet hususîdir. Sizin zikrettiğiniz âyetler ise umumidir. Husûsi olan delil, umûmî olandan önce nazar-ı itibara alınır.

İKİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Azabın "şiddet" ile vasfedilmiş olması, kâfirin dünyadaki cezâsının daha şiddetli olmasını gerektirir. Halbuki biz durumun böyle olmadığını görüyoruz. Çünkü durum bazan kâfirlerin, bazan müslümanların aleyhine dönmektedir. Binâenaleyh bu bakımdan insanlar arasında bir fark görememekteyiz."

Buna karşı biz deriz ki: Bilâkis bu fark dünyada mevcuttur. Çünkü bu âyet-i kerime, **Hz. İsa**'yı yalanlayan yahudilerin durumunu beyân etmektedir. Biz onları zillet ve meskenetin bürüdüğünü görmekteyiz. Bu cevap ile, bu problem ortadan kalkar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ bu azabı, "kendilerine yardım edecek ve bunu kendilerinden uzaklaştıracak hiçbir yardımcı bulunmayan" bir azab olarak vasfetmiştir.

Eğer "Devlet başkanlarının ve mü'minlerin, ahd ve zımmîlik anlaşması sebebi ile kâfirleri öldürmeleri imkânsız değil midir?" denilirse, deriz ki: Bu öldürmeye mâni olan şey, aradaki ahd ve anlaşmadır. Binâenaleyh anlaşma sona erince kâfirin öldürülmesi helâl olur.

وَأَمَّا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٥٧﴾

"İmân edip sâlih ameller işleyenlere gelince, (Allah) onların mükâfaatını tastamam verecektir. Allah zâlimleri sevmez"

(Âl-i İmran, 57).

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hafs, Âsım'dan rivayet ederek, fiili yâ ile فَيُوَفِّيهِمْ şeklinde, yani "Allah onlara mükâfaatlarını tastamam verir" manasında; diğer kıraât imamları da bir önceki âyette geçmiş olan فَأَحْكُمُ ve فَأُعَذِّبُهُمْ (Hükmederim, azab ederim) ifâdelerine hamlederek فَنُوَفِّيهِمْ "Onlara mükâfaatlarını tastamam veririz" şeklinde okumuşlardır ki evlâ olan (55) bu kıraattir. Çünkü bu, sözün gelişine daha uygundur.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ imân edenleri zikredip, sonra onları sâlih amel yapmış olmakla vasfetmiştir. Bu da, amel-i sâlih'in imanın hakikatinden başka birşey olduğunu gösterir. Bu hususta delil ve açıklamalar daha önce birçok kez geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Amel-i sâlih'in mükâfaatın sebebi olduğunu söyleyen kimse, âyetteki, *"Onların mükâfaatlarını tastamam vereceğiz"* ifâdesini delil getirerek, sevap elde etmek

(55) Mütevatir kıraatlar arasında tercih veya tafdilde bulunmak doğru değildir; zira hepsi de sâbittir. Müfessirimizin kasdı da bu değildir. Anlaşılan o, mâna bakımından, böyle bir değerlendirme yapmaktadır (Ç).

için ibâdet etmeleri hususunda, insanları ücret karşılığı çalışan kimselere benzetmiştir. Bu hususdaki îzahlar da daha önce geçmişti. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE Mu'tezile, *"Allah zâlimleri sevmez"* ifâdesini, Allah Teâlâ'nın, günahları reddedip onları irade etmediğine delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü bir şeyi murad eden kimsenin o şey bir fiil olduğu zaman onu sevmiş olması gerekir. Fakat irâde ve sevgi şahıslarla ilgili olduğunda birbirlerinden farklı olurlar. Meselâ, "**Zeyd**'i seviyorum" denilir, fakat, "**Zeyd**'i irâde ediyorum" denilemez. Sevgi ile irâde fiillerle ilgili olduğunda, hakiki lügavî mânâlarında kullanılmaları durumunda, aynı mânaya gelirler. Böylece, "Allah zalimleri sevmez" sözü, "Allah zâlimlerin zulmünü irâde etmez, istemez" mânasında olmuş olur." İşte **Kâdî** de bunu böyle anlatmıştır. Bizim âlimlerimize göre, muhabbet kula, (sevgi), hayır ve menfaat ulaştırmayı murad etmek mânasındadır. Hak Teâlâ, her nekadar kâfirin inkârını murad etmişse de, o kâfire hayır ve sevap ulaştırmayı dilemez. Nitekim biz bu meseleyi daha önce, birçok kere anlatmış idik.

ذٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

"İşte bu sana okuduğumuz (kıssalar) âyetlerden ve hikmet dolu zikirdendir"

(Âl-i İmran, 58).

Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki ذٰلِكَ "Bunları" sözü daha önce geçmiş olan **Hz. İsa, Hz. Zekeriyya** ve diğer zatlarla ilgili kıssalara işâret etmektedir. Bu kelime mübtedâ olup, نَتْلُوهُ *"Onu okuyoruz"* lafzı onun haberidir. مِنَ الْآيَاتِ *"Ayetlerdendir"* ifâdesi ise ikinci haber yahut, mahzûf bir mübtedanın haberidir. Buradaki ذٰلِكَ kelimesinin اَلَّذِى anlamında olup, نَتْلُوهُ lafzının onun sılâsı ve مِنَ الْآيَاتِ lafzının onun haberi olması câizdir. (Buna göre mânâ, "Sana okuduğumuz bu şeyler âyetlerdendir" şeklinde olur.)

İKİNCİ MESELE

"Tilâvet" ve **"Kasas"** kelimeleri, mânâ bakımından aynıdır. Çünkü her ikisi de, "bir şeyin peşi sıra başka birşey söyleme" mânâsına gelir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu âyette ve نَتْلُو عَلَيْكَ مِنْ نَبَإِ مُوسَى *"Sana Musâ'nın haberini okuyoruz"* (Kasas, 3) âyetinde "tilaveti" (okumayı), نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ *"Biz sana kıssaların en güzelini anlatıyoruz"* (Yusuf, 3) âyetinde de "Kasas"ı (anlatmayı) zatına nisbet etmiştir. Bütün bunlar, Allah Teâlâ'nın, meleğin vahiy getirip okumasını, kendi okuması gibi saydığını göstermektedir. Bu ise, vahiy meleğini büyük bir şekilde şereflendirme ve yüceltmedir. Bu güzel ve yerinde olmuştur. Çünkü **Cebrail** (a.s)'in okuması, kesinlikle farksız olarak Allah'ın emri ile olunca, bu, Hak Teâlâ'ya nisbet edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen *"Âyetlerden"* kelimesinin bu, "Kur'ân'ın âyetlerindendir" mânasında olması muhtemel olduğu gibi, yine "Senin peygamberliğinin kesinliğini gösteren âyetlerden (mu'cizelerden)dir. Çünkü bunlar, ancak bir ilâhi kitaptan okuyan ya da kendisine vahyedilen bir kimsenin bilebileceği haberlerdir. Âşikardır ki sen ne yazı yazabiliyor ne de okuyabiliyorsun. Binâenaleyh geriye bunun, bir vahiy olduğunu söylemekten başka bir yol kalmaz" mânâsında olması da muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hakîm Kelimesinin Mânâsı

وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ *"Hikmet dolu zikirden.."* sözü hakkında iki görüş vardır:

a) Bundan murat, Kur'ân-ı Kerim'dir. Kur'ân'ın, "hikmet dolu zikir"olarak vasfedilmesinde birkaç izah şekli bulunmaktadır:

1- Buradaki اَلْحَكِيمُ kelimesi, اَلْقَدِيرُ (kâdir, muktedir) ve اَلْعَلِيمُ (âlim, mutlak ilim sahibi) kelimelerinin (اَلْقَادِرُ ve اَلْعَالِمُ anlamında olmaları) gibi, اَلْحَاكِمُ (hükmeden) mânasındadır. Buna göre, kendisinden hükümler elde edilmesi anlamında, Kur'ân, Hâkim, اَلْحَاكِمُ 'dir.

2- Bunun mânâsı, "Telifinde, nazmında ve ihtivâ ettiği ilimlerin çokluğunda hikmet sahibi..." şeklindedir.

3- **"Hakîm"** kelimesinin mânası, اَلْمُحْكَمُ (muhkem, sağlam, korunmuş, muhafaza edilmiş)'dir. Buna göre buradaki, فَعِيل vezni مُفْعَل mânâsındadır.

Ezherî şunu söylemiştir: "Bu mâna, Arapça'da şuyû bulmuş olan bir mânadır. Çünkü, senin حَكَمْتُ (hükmettim..) ifâden, mâna bakımından اَحْكَمْتُ muhkem yaptım, yanlıştan korudum, sağlamlaştırdım) yerine geçmektedir. Böylece mâna, aslına döndürülmüş oldu. kur'ân'ın muhkem olmasının mânası ise, O'nun, kendisine herhangi bir bozukluğun ârız olmasından, yol bulmasından korunmuş ve muhkem kılınmış olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهٗ *"âyetleri muhkem kılınmış...."* (Hûd, 1) buyurmuştur.

4- İhtiva ettiği hüküm ve hikmetler sebebiyle, Kur'ân'ın hikmeti söylediği, hikmeti dile getirdiğinin söylenmesidir. Binâenaleyh, bu yorum itibariyle, **"Hakîm"** olarak vasfedilmiştir.

b) Burada, اَلذِّكْرِ الْحَكِيمِ ile kastedilen Kur'ân'dan başka bir şeydir ki, bu da peygamberlere indirilen kitapların hepsinin kendisinden aktarılmış olduğu **"Levh-i Mahfûz"**dur. Cenâb-ı Hak burada, bu kıssaları, orada, Levh-i Mahfûz'da yazılmış olan şeylerden olmak üzere indirdiğini haber vermiştir.

Hz. Âdem İle Hz. İsa Arasındaki Benzerlik

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ ۖ خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُن فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾

"Muhakkak ki İsa'nın hâli de, Allah katında, Âdem'in hâli gibidir. Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona "ol!" dedi, o da oluverir.."

(Âl-i İmran, 59).

Müfessirler, bu âyetin, Necrân heyeti Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunuyorken nâzil olduğunda ittifak etmişlerdir. Hristiyanların ileri sürmüş oldukları şüphelerden bir tanesi de, şöyle demeleriydi:

"Ey Muhammed, sen **Hz. İsa**'nın beşerden bir babası olmadığını kabul ettin.. O zaman da, onun babasının Allah olması gerekir!"

"Âdem'in, muhakkak ki ne babası, ne de annesi vardı... Bunun için diye

onun Allah'ın oğlu olması gerekmemişti... **Hz. İsa** için söylenecek söz de bunun gibidir.." İşte, sözün neticesi budur.

Yine, Allahu Teâlâ'nın **Hz. Âdem**'i topraktan yaratması câiz olunca, **Hz. İsa**'yı da **Meryem** (a.s)'in kanından yaratmış olması niçin câiz olmasın? Bu, akla daha yakındır. Çünkü, ana rahminde birikmiş kan damlasından bir canlının doğması, onun kuru topraktan meydana gelmesinden akla daha yakın görünmektedir. İşte, sözün özü budur. Sonra, burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِندَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ buyruğunun anlamı, "Onun durumu ve hâli, **Âdem**'in hâli gibidir" şeklindedir. Bunun bir benzeri de مَّثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ âyetidir. Yani, *"Müttakîlere va'adolunan cennetin sıfatı..."* (Ra'd, 35) demektir.

İKİNCİ MESELE خَلَقَهُ مِن تُرَابٍ *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı"* buyruğu آدَمَ kelimesinin sılası ve sıfatı değildir. Fakat, "**Hz. Âdem**'in durumu" tefsir etmek üzere gelmiş, müste'nef bir haberdir. **Zeccâc** şöyle demiştir: Bu, senin, herhangi bir yönden ona benzediğini kastederek söylediğin مَثَلُكَ كَمَثَلِ زَيْدٍ "Senin durumun, **Zeyd**'in durumu gibidir" tabiri gibidir. Sonra da, **Zeyd**'in durumunu haber verip, فَعَلَ كَذَا وَكَذَا "şunu, şunu yaptı.." dersin.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bil ki akıl, insan için, bir ilk babanın bulunmasının gerekli olduğunu göstermektedir; aksi takdirde her çocuktan önce bir babanın bulunması, ama bu babaların kendisine râci' olacağı bir ilk babanın olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır. Kur'ân-ı Kerim, bu ilk babanın, bu âyet-i kerimede olduğu gibi, **Hz. Âdem** olduğuna delâlet etmekte ve; *"Ey insanlar, sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da yine onun zevcesini vücûda getiren Rabb'inizden ittikâ ediniz"* (Nisa, 1) ve *"Sizi bir tek nefisten yaratan ve bundan da eşini yaratan O'dur"* (A'râf, 189) buyurmaktadır.

Hz. Âdem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri

Sonra, Allahu Teâlâ **Hz. Adem**'in yaratılışının keyfiyyeti hususunda birçok vecih zikretmiştir:

a) O, bu âyette de belirtildiği gibi, topraktan yaratılmıştır.

b) O, sudan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, *"O, sudan bir beşer yaratıp da, onu soy sop haline getirendir"* (Furkan, 54) buyurmuştur.

c) O, çamurdan yaratılmıştır. *"Ki O, yarattığı her şeyi güzel yapan, insanı yaratmaya da çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakîr bir sudan meydana gelen nutfeden yapmıştır"* (Secde, 7-8).

d) O, çamurdan elde edilmiş bir hülâsadan, özden yaratılmıştır. Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sarp ve sağlam bir karargâhta bir nutfe yaptık"* (Mü'minun, 12-13).

e) O, cıvık bir çamurdan yaratılmıştır. Allahu Teâlâ, *"Andolsun ki biz onları, cıvık bir çamurdan yarattık"* (Saffât, 11) buyurmuştur.

f) O, **salsâl**'dan, kuru bir çamurdan yaratılmıştır. *"Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, sûretlenmiş bir balçıktan yarattık"* (Hicr, 26) buyrulmuştur.

g) İnsan, "acele"den yaratılmıştır. *"İnsanlar aceleden yaratılmıştır"* (Enbiya, 37).

ı) Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki biz insanı, bir meşakkat içinde yarattık"* (Beled, 4).

Hükemâ şöyle demiştir: **Âdem**'in topraktan yaratılması, birçok sebepten dolayıdır:

1- Mütevazi olsun diye.

2- Örtücü ve bağışlayıcı olsun diye...

3- Toprağa çok bağlı olsun diye.. Çünkü **Hz. Âdem**, yeryüzündekilere halife olmak için yaratılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki, ben, yeryüzünde bir halîfe yaratacağım"* (Bakara, 30) buyurmuştur.

4- Allahu Teâlâ kudretini izhâr etmek istedi ve bundan dolayı, cisimlerin en çok ışık saçanı olan ateşten şeytanları yaratarak, onları dalâletin karanlıklarına müptelâ kıldı; cisimlerin en latîfi olan havadan melekleri yaratarak, onlara son derece büyük güç ve kuvvet verdi; cisimlerin en kesîfi olan topraktan **Âdem** (a.s)'i yarattı, sonra ona muhabbet, marifet, nûr ve hidâyet verdi; deniz sularının dalgalarından gökleri yaratıp, onu havaya asılı bıraktı.. İşte bütün bunları, bunların yaratılışı, Allahu Teâlâ'nın hiçbir şeye ihtiyacı olmaksızın müdebbir ve hiçbir şeye başvurmaksızın da hâlık olduğuna apaçık bir delil ve bürhan olsun diye yaratmıştır.

5- İnsan, şehvet, gazab ve ihtiras ateşini söndürsün diye topraktan yaratılmıştır. Çünkü bu tür ateşler, ancak toprak ile söner. O'nun sudan yaratılışı

ise, kendisinde, eşyânın şekilleri tecelli edebilecek bir saflık ve arılıkta olsun diyedir.

Sonra, Allahu Teâlâ, yoğun olan latîf olanla karışıp da, çamur haline gelsin diye, suyla toprağı birbirine katmıştır. Bu, *"Ben muhakkak çamurdan bir insan yaratıcıyım"* (Sad, 7) âyetinin ifâde ettiği husustur.

Hak Teâlâ dördüncü mertebede, *"Andolsun, biz insanı çamurdan (süzülmüş) bir sülâleden yarattık"* (Mü'minun, 12) buyurmuştur. Buradaki sülâle kelimesi, ism-i mef'ul manasındadır. Çünkü "sülâle", çamurun cüzlerinin en latîf ve iyi kısmından süzülüp, alınmış olandır.

Sonra Cenâb-ı Hak, altıncı mertebede, insan için şu üç nevî sıfatı zikretmiştir:

a) O, salsâldandır. Salsâl: Hareket ettirildiği zaman içinden ses veren çömlek gibi, çın çın ses çıkaran kuru şey demektir.

b) **Hame**'dendir. **Hame,** bir müddet su çinde kalıp, rengi siyahlaşan şey demektir.

c) Kokusu değişmiş olandır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"İşte yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır"* لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara, 259) buyurmuştur.

Hz. Âdem'in yaratılışıyla ilgili zikredilmiş olan âyetlerin arasını te'lîf etmek için söylenebilecek olan sözün hepsi budur.

Âdem'in Yaratılması, Ona "Ol!" Emri Verilmesinden Önce Görünüyor?

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyette bir problem vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ, *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı. Sonra ona "ol!" dedi, o da oluverir"* buyurmuştur. Bu ifâde, **Hz. Adem**'in yaratılmasının, Allahu Teâlâ'nın ona söylemiş olduğu كُنْ (ol!) sözünden önce olmasını gerektirir. Bu ise, caiz değildir.

Âlimler buna birçok şekilde cevap vermişlerdir:

1- **Ebû Müslim** şöyle demiştir: "Biz, "halk" kelimesinin takdir ve tesviye mânasına geldiğini ve mânasının, Allah'ın onun meydana geleceği keyfiyeti bilmesi ve bunu, belli ve mahsûs bir biçimde meydana getirmeyi murad etmesi anlamına geldiğini beyân etmiştik.. Bütün bunlar, ezelden ebede kadar mevcût olan bir öncelik olarak, **Hz. Âdem**'in yaratılışından önce bulunurlar. Allahu Teâlâ'nın, كُنْ "ol!" sözü ise, O'nun **Hz. Âdem**'i varlık âlemine sokmasından

ibarettir. Böylece **Hz. Âdem**'in yaratılışının كُنْ "(ol)" sözünden önce olduğu sâbit olmuş olur."

2- Bu, **Kâdî**'nin istinat etmiş olduğu cevaptır. Buna göre, Allahu Teâlâ, **Hz. Âdem**'i çamurdan yaratmış, sonra da ona كُنْ "ol!" demiş,yani ona can vermiştir. Nitekim Allahu teâlâ, *"Sonra onu başka bir yaratılışla inşâ ettik"* (Mü'minun, 14) buyurmuştur. Eğer, âyetteki خَلَقَهُ sözünün mansûb zamirinin اٰدَمَ kelimesine râci olduğu; **Hz. Âdem**'in de toprak halindeyken henüz mevcut olmadığı söylenirse, **Kâdî** buna şöyle diyerek cevap vermiştir: "Bilâkis, o sırada o mevcut idi. Ama, ona can verilmesi daha sonra idi. Canın kendisi ise, **Âdem**'in kendisi değildir." Bu cevap zayıftır, çünkü Âdem (a.s) sırf belli bir şekle göre şekillenmiş olan cisimlerden ibâret değildir. Bilâkis, o, hususî ve kendisine has olan başka bir kimlikten ibarettir. Bu da, dengeli bir mizaç veya nefstir... Söz, buradan "nefs" nedir konusuna geçer ki, şüphe yok ki bu da en gizli-kapalı mes'elelerden birisidir.

Buradaki doğru cevap, şöyle denilmesidir: **Hz. Âdem**'in heykeli, yakın bir zamanda **Hz. Âdem** olacak bir durumda bulunduğu için, Allah onu, ileride meydana gelecek olan, olmuşcasına adlandırması kabilinden, "**Âdem**" diye isimlendirmiştir.

3- Âyet-i kerimedeki, *"Sonra ona "ol!" dedi, o da oluverir"* sözü, bu hadisenin, önceki hadiseden sonra olduğunu gösterir. Nitekim, ثُمَّ كَانَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا *"(Sonra da, iman edenlerden olmaktır...)"* (Beled, 17) âyetinde de böyledir.

Mesela birisi, "**Zeyd**'e bu gün bin (dirhem, dinar) verdim, sonra, ona dün ikibin (dirhem, dinar) verdim.." derse, onun bundan maksadı, "Ona bu gün bin dirhem verdim; sonra ben size haber veriyorum ki, ben ona dün ikibin dirhem vermiştim.." demek olur. *"Allah onu (Âdem'i) topraktan yarattı"* buyruğu da böyledir. Bunun mânası şudur: "Allah onu, tam ve noksansız bir yaratılışla yarattı.. Sonra Allah size, "Ben onu, ona كُنْ "ol!" demek suretiyle yarattım..." diye haber veriyor.."

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki diğer bir müşkil de şudur: Ayette, ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَكَانَ *"Sonra ona "ol!" dedi, o da oluverdi"* denilmesi gerektiği hâlde, Allahu Teâlâ niçin böyle demedi de, كُنْ فَيَكُونُ *"Ol, o da oluverir"* buyurdu?

Cevap: Bu sözün te'vili şudur: Buradaki, فَكَانَ (كُنْ فَيَكُونُ) ifâdesi, فَكَانَ; mânâsındadır. Yani, "Ey Muhammed, bil ki, Rabb'inin kendisine "ol!" dediği şey, mutlaka olur, nitekim oldu da."

اَلْحَقُّ مِنْ رَّبِّكَ فَلَا تَكُنْ مِّنَ الْمُمْتَرِيْنَ ۝٦٠

"Hak, Rabb'indendir. Öyleyse sen, şüphecilerden olma!"
(Âl-i İmran, 60).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vadır:

BİRİNCİ MESELE **Ferrâ** ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: "Buradaki اَلْحَقُّ kelimesi, mahzûf bir mübtedânın haberi olup, mânâsı da, "**İsa**'nın sana haber verdiğimiz kıssası"; veya "**İsa**'nın durumuyla ilgili bu haber,'haktır" şeklindedir. Bu bilindiği için, mübtedâ hazfedilmiştir.

Ebû Ubeyde, "Bu, önceki sözün bitmesinden sonra gelen bir "müste'nef" (başlangıç) kelimedir. Haberi ise, مِنْ رَبِّكَ kelimesidir. Bu, اَلْحَقُّ مِنَ اللّٰهِ وَالْبَاطِلُ مِنَ الشَّيْطَانِ "Hak, Allah'tandır; bâtıl ise, şeytandandır" demen gibidir" demiştir.

Diğer alimler ise, اَلْحَقُّ kelimesi, mahzûf bir fiilin fâili makamındadır" demişlerdir. Yani, جَاءَكَ الْحَقُّ "Sana hak geldi" demektir.

Yine bu kelimenin, (mukadder) sıfat (ism-i fâil) ile merfû olduğu da söylenmiştir. Bu durumda ifâdede bir takdim ve tehir bulunur, Bunun takdiri ise (كَائِنًا) مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ فَلَا تَكُنْ "Hak, senin Rabb'inden olduğu halde, sakın... olma" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE اَلْاِمْتِرَاءُ şüphe etmek demektir. **İbnu'l-Enbarî,** bu kelimenin, koyunu ve deveyi sağdığında, Arapların söylemiş olduğu مَرَيْتُ النَّاقَةَ وَالشَّاةَ "Deveyi ve koyunu sağdım" ifâdesinden alınmıştır. Buna göre şüphe eden kimse, şüphesi sebebiyle, sağılması sırasında sütün hızlanması gibi, bir mücadeleyi hızlandırıp cezbeder, mücadeleye sebebiyyet verir. Nitekim, bir kimse birisiyle mücadele edip çekiştiğinde, قَدْ مَارَى فُلَانٌ فُلَانًا denilir. Buna göre sanki o kişi, ötekinin kızgınlığını ve gazabını çekmek, onu kızdırmak istemiştir. اَلشُّكْرُ يَمْتَرِى الْمَزِيْدَ "Şükr, daha fazla nimeti celbeder" denilmiş olması da bundandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Sakın Şüphe Etme" Demenin Mânâsı

Âyette geçen, اَلْحَقُّ kelimesi hakkında iki açıklama yapılmıştır:

a) **Ebu Müslim** şöyle demektedir: "Bundan murad, hristiyan ve yahudilerin dediği değil, **Hz. İsa**'nın sana indirmiş ve bildirmiş olduğum şu haberidir" şeklindedir. Çünkü hristiyanlar, "**Hz. Meryem** bir ilâh doğurdu" demişler; yahudiler de **Hz. Meryem**'e iftira edip, bu çocuğu, **Hz. İsa**'yı **Marangoz Yusuf**'a nisbet etmişlerdir. Bunun üzerine de Allah Teâlâ, Kur'ân'da, **Hz. İsa** ile ilgili olarak indirdiği o şeyin hak ve hakikat olduğunu beyan ederek, bu hususta şüphe etmeyi yasaklamıştır.

Âyet-i kerimede geçen اَلْمُمْتَرِينَ kelimesi, şek ve şüphe manasında olan اَلْمِرْيَةُ kelimesinin, اِفْتِعَالٌ babından isim-i fâilidir."

b) Bu tabirden murad, "Bu meselenin izahı konusunda hak olan şey, bizim zikrettiğimiz darb-ı meseldir. Bu da, **Hz. Âdem** (a.s)'in kıssasıdır. Çünkü bu meseleyi izah etmek için, bu hadiseye (yani **Hz. Âdem** kıssasına) sarılmaktan daha güçlü bir beyân ve bürhan bulunmamaktadır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ *"Öyleyse sen, şüphecilerden olma!"* buyruğu, âyet-i kerimenin zahirine göre, Hz. Peygamber'e yapılmış bir hitaptır. Bu da, âyet-i kerimenin zahirine göre, Hz. Muhammed'in kendisine indirilen şeyin doğruluğu hususunda şüpheye düşmüş olmasını gerektirir ki, bu câiz değildir. Âlimler bunun cevâbı konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: Bu hitabın zahiri her ne kadar Hz. Muhammed'e yöneltilmiş ise de, mâna bakımından ümmetine yapılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak bir başka âyet-i kerimede, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ *"Ey peygamber, kadınlarınızı boşadığınız zaman..."* (Talâk, 1) buyurmuştur. (56) Bazıları da bunun sadece Hz. Peygamber (s.a.s)'e bir hitâb olduğunu söylemişlerdir. Buna göre mâna, "Yakînî ve kat'î inancına ve önceden olduğu üzere şüphe etmeme halini sürdürmeye devâm et!" şeklindedir.

★ ★
★

(56) Başlangıçta Hz. Peygambere hitab edilmişken, peşinden gelen "kadınlarınız" cemi zamiri, ümmetin kasdedildiğini gösterir (ç).

Hristiyanlara Mübahele Teklifi

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ
وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ
لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

"Sana (bu) ilim geldikten sonra, kim seninle onun hakkında çekişirse, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimiz ve kendinizi çağıralım, sonra, duâ edelim de, Allah'ın lânetini yalancıların üstüne salalım..."

(Âl-i İmran, 61).

Bil ki Allahu Teâlâ bu sûrenin başında, hristiyanların (**Hz. Meryem**'in) Allah'ın zevcesi, **Hz. İsa**'nın da O'nun oğlu olduğu şeklindeki iddialarının yanlış ve bozukluğuna delâlet eden birçok kat'î deliller zikretmiş; bunun peşinden de tam ve kusursuz araştırma yoluyla onların bütün şüphelerine cevap olacak açıklamaları getirmiş ve sözünü, onların sözlerinin bozukluğunu kesinkes ortaya koyacak ve nihâyete erdirecek şu nükteyle sona erdirmiştir: **Hz. Adem**'in, beşer olan bir baba ve annesinin olmamasından, O'nun Allah'ın oğlu gerekmediğine göre, **Hz. İsa**'nın, beşer olan bir babasının olmamasından da O'nun Allah'ın oğlu olması gerekmez... Allah bu tür şeylerden yüce ve münezzehtir... **Hz. Âdem**'in topraktan yaratılmış olması, aklın almayacağı bir şey olmadığına göre, **Hz. İsa**'nın da, annesinin rahminde bir araya gelmiş ve toplanmış kandan yaratılmış olması da, aynı şekilde imkânsız görülecek bir durum olmaz.. Âdil olup, hakkı tedkik eden ve araştıran herkes, bu izahın son derece açık olduğunu anlar. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, "Bu açık seçik delillerden, net ve berrâk cevaplardan sonra kim kalkar da seninle mücadele ederse, onlarla konuşmayı kes ve onlara inatçılara yapılacak şekilde muâmele et.. Bu muâmele de, senin onları "mülâane" (karşılıklı lânetleşme)'ye çağırmandır" buyurmuştur.

Cenâb-ı Hak, müteakiben de,

فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَآءَنَا وَأَبْنَآءَكُمْ وَنِسَآءَنَا وَنِسَآءَكُمْ وَأَنفُسَنَا وَأَنفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ
فَنَجْعَلْ لَّعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ

"De ki: Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı; kadınlarımızı ve kadınlarınızı ve kendimiz ve kendinizi çağıralım, sonra, duâ edelim de, Allah'ın lânetini yalancıların üstüne salalım..." buyurmuştur. Sonra burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Râzi'nin Bir Hristiyan Bilgin İle Münakaşası

Ben **Harzem**'de iken bana, kendi dini konusunda çok bilgili ve derin alim olduğunu iddia eden bir hristiyanın gelmiş olduğu haber verildi.. Bunun üzerine ben kalkıp onun yanına giderek söze başladım. O bana, "Hz. Muhammed'in peygamberliğinin delili nedir?" deyince, ben de ona **Hz. Musa** ve **Hz. İsa** ile diğer bütün peygamberlerin elinde mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledildiği gibi, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde de mu'cizeler zuhur etmiş olduğu bize nakledilmiştir. Bu durumda biz, eğer tevâtürü reddetsek veya onu kabul edip, ama "Mu'cize peygamberin doğruluğuna delâlet etmez" desek, bu durumda diğer peygamberlerin nübüvveti de bâtıl olur. Eğer, tevâtürün doğruluğunu kabul edip mu'cizenin de peygamberin doğruluğuna delâlet ettiğini ikrâr ve tasdik eder; sonra bu iki durumun Hz. Muhammed için de söz konusu olduğunu söylersek, delilde eşitliğin bulunması durumunda, medlulde de mutlaka eşitlik ve müsâvât bulunacağı zaruretinden dolayı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in de nübüvvetini kesinlikle itiraf edip kabul etmek vâcip olur..." dedim. Bunun üzerine hristiyan, "Ben **Hz. İsa**'nın bir peygamber olduğunu söylemiyorum; bilakis ben onun bir ilâh olduğunu söylüyorum" deyince, ben de ona şunları delil getirdim:

A- "Peygamberlik konusunda söz edebilmek için, mutlaka önceden ilâhın tanınıp bilinmesi gerekir. Senin söylemiş olduğun bu şey bâtıl ve asılsızdır. Bunun böyle olduğuna şu hususda delâlet eder: İlâh, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd (varlığı zorunlu) olan bir "varlık"tan ibarettir. Binâenaleyh, ilâhın bir cisim, uzayda bir yer işgâl eden bir varlık ve bir âraz olmaması gerekir.. Halbuki **İsa**, yok iken yaratılan; sizin iddiânıza göre, diriyken öldürülen; başlangıçta çocuk; daha sonra gelişip serpilen, daha sonra da delikanlı olan, yeyip içen, def-i hâcette bulunan, uyuyup sonra da uyanan cismanî bir beşer olan şu şahıstan ibârettir! Aklın bedâhetiyle, sonradan meydana gelen (muhdes)in kadîm; muhtaç olanın, ganî, müstağnî; mümkin bir varlık olanın vâcibu'l-vücûd ve değişenin de, daim ve değişmez olamayacağı hakikati zihinlerde yerleşmiş ve sübut bulmuş bir gerçektir.

B- Sizler, yahudilerin, **Hz. İsa**'yı yakalayıp çarmıha gerdiklerini, O'nu çarmıh üzerinde diri olarak bıraktıklarını, kaburgalarını paramparça ettiklerini; O'nun ise, onlardan kaçıp saklanma hususunda çareler aradığını ve onlar O'na

bu şekilde işkenceler yaparken, O'nun çok şiddetli çığlıklar atmış olduğunu kabul ve itirâf ediyorsunuz.. İmdi eğer o bir ilâh olmuş olsaydı veya ilâh O'na hulûl etmiş, girmiş olsaydı veyahut da onda, ilâhtan bir cüz bulunmuş olsaydı, o kendisini onlara karşı müdafâa eder ve hatta onları adamakıllı imha ederdi. Bu durumda, onların yapmış olduğu bu muâmeleden dolayı çığlıklar atmaya ve onların elinden kaçıp kurtulmak için çareler ve yollar aramaya ne ihtiyaç var? Allah'a yemin ederim ki, ben son derece hayret ediyorum! Aklı olan bir kimse, bu sözü nasıl söyleyebilir ve bu sözün doğruluğuna nasıl inanabilir? Aklın bedâheti de, neredeyse bu görüşün yanlışlığına şehâdet etmektedir.

C- İlahın, ya müşahede edilen şu cismanî şahıs olduğu yahut ilâhın tamamiyle bu cisme hulûl ettiği, veyahut da ilâhın bir cüzünün ona hulûl ettiği söylenebilir.. Bu her üç kısım da bâtıldır.

Birincisi bâtıldır, çünkü âlemin ilâhı o cisim olsa ve yahudiler de onu öldürmüş olsa, bu yahudilerin âlemin ilâhını öldürmüş olduğuna hükmetmek olurdu. Bu durumda âlem, nasıl ilâhsız kalabilir. Sonra, insanların en alçağı ve en rezili yahudilerdir; binâenaleyh, yahudilerin öldürmüş olduğu o ilâh, son derece âciz bir ilâh olmuş olur.

İkincisi de bâtıldır, çünkü ilâh ne cisim, ne de arâz olmadığı için, onun cisme hulûl edip girmesi de imkânsız olur. Eğer ilâh cisim olsa, bu durumda ilâhın bir başka cisme hulûl etmiş olması, ilâhın cüzlerinin o cismin cüzlerine karışmış olmasından ibâret olur. Bu da, o ilâhın cüzlerinin o ilâhtan ayrılabilmesini iktiza eder. Eğer ilâh bir âraz olursa, bu durumda da bir mahalle, bir yere muhtaç olur. Böylece de ilâh başka bir şeye muhtaç olmuş olur ki, bütün bunlar ise zayıf ve tutarsız şeylerdir.

Üçüncüsü de imkânsızdır, çünkü ulûhiyyetin tahakkuku hususunda o cüze itibar edilmiş olsaydı, o cüzün ilâhtan ayrılması hâlinde, ilâhın ilâh olarak kalmaması gerekirdi. Eğer, ulûhiyyetin tahakkuku konusunda o cüze itibar edilmemiş olursa, bu durumda o, ilâhtan bir cüz olmuş olmaz.

Böylece, mezkur her üç kısmın da fasit olmuş olduğu sabit ve bu sebeple, hristiyanların görüşü de, bâtıl ve temelsiz olmuş olur.

D- **Hz. İsa** (a.s)'nın Allah'a ibâdet edip O'na itâat hususunda son derece istekli olmuş olduğu, tevâtüren sâbittir. Eğer, **Hz. İsa** ilâh olmuş olsaydı, bu imkânsız olurdu. Çünkü ilâh, kendisine ibâdet etmez. İşte bütün bunlar son derece açık-seçik izahlar olup, hristiyanların görüşlerinin yanlışlığına apaçık bir biçimde delâlet ederler."

Sonra o hristiyana, "**Hz. İsa**'nın bir ilâh olduğuna delâlet eden şey nedir?" dediğimde, o, "Ölüleri diriltip, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmesi gibi hususların, elinde zuhûr edip meydana gelmesidir. Bu gibi hususlar ise, ancak bir ilah kudretiyle meydana gelebilecek şeylerdir..." dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "Delilin bulunmamasınıdan, medlûlün de bulunmamasının gerekmediğini kabul edip etmediğini" sordum. "Eğer kabul etmezsen, bu, ezelde âlemin bulunmamasından, yaratıcının da bulunmadığını söylemen anlamına gelir.. Eğer, "delilin bulunmamasından medlûlün de bulunmaması gerekmez" kaidesini kabul edersen, bu durumda ben derim ki ilâhın, **Hz. İsa**'nın bedenine girmesini mümkün gördüğüne göre, o halde ilâhın, benim, senin, her canlı, her cansız ve her bitkinin bedenine hulûl etmediğini nereden ve nasıl biliyorsun?" dedim. O, "Aralarındaki fark açıktır. Çünkü ben, bu hulûlün meydana geldiğine karar verdim.. Çünkü, o acayip ve şaşırtıcı şeyler **Hz. İsa**'nın elinde zuhûr etmiştir. Halbuki, bu tür fiiller ne senin, ne de benim elimde zuhur etmez.. Böylece de, böyle bir hulûlün benimle senin hakkında söz konusu olamayacağını anlamış oluruz" dedi. Bunun üzerine ben kendisine, "İşte şu anda, benim, "delilin bulunmamasından, medlûlün de bulunmaması gerekmez" şeklindeki sözümün mânâsını anlamadığını gösterdin. Çünkü, o mu'cizelerin zuhur etmesi, İlâhın **Hz. İsa**'nın bedenine hulûl ettiğine delâlet eder. Bu mu'cizelerin senden ve benden zuhûr etmemesinde ise, ancak bu delilin bulunmaması söz konusudur. Binâenaleyh, delilin bulunmamasıdan medlûlün bulunmaması gerekmediği sabit olunca, o tür harikulâde şeylerin senden ve benden sudûr etmemesinden, hulûlün, benim, senin, köpek, kedi, fare... hakkında mümkün olmaması gerekmez" dedim.. Sonra sözüne devamla, "Allah'ın zâtının, köpeğin ve sineğin bedenine girebileceği hükmüne kail olan, götüren bir mezhebin, son derece adi ve bozuk olduğunu..." söyledim.

E- Sonra, sopanın yılana dönüşmesi, ölünün diriltilmesinden aklen daha uzak ve zor bir ihtimaldir. Çünkü, ölünün bedeni ile dirinin bedeni arasındaki münasebet ve benzerlik, sopayla ejderhanın bedeni arasındaki münasebetten daha fazladır. Binâenaleyh, sopanın ejderhaya dönüşmesinden **Hz. Musa**'nın bir ilâh veya ilâhın oğlu olması gerekmediğine göre, ölüleri diriltmenin ulûhiyyete delâlet etmemesi, daha uygun ve evlâ olan bir haldir.. İşte bunu söylediğim an, hristiyanın dili tutuldu, söyleyecek birşey bulamadı.. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Necrân hristiyanlarına** deliller getirip, sonra onlar da cehâlet ve tanımamalarında ısrar edince, Hz. Peygamber (s.a.s), onlara "Eğer getirdiğim delilleri kabul etmezseniz, şunu biliniz ki Cenâb-ı Hak bana, sizinle lânetleşmemi emretmiştir" dedi. Bunun üzerine onlar, "Ey Ebu'l-Kâsım! Hele bir dur da, arkadaşlarımızın yanına varıp, bu hususu aramızda konuştuktan sonra, tekrar sana gelelim.." dediler. Gidip arkadaşlarıyla görüştüklerinde kraldan sonra gelen ve içlerinde söz sahibi olan kimseye: "Ey Abdu'l-Mesih, söyle bakalım ne dersin?" dediler. Bunun üzerine o, "Ey hristiyan topluluğu, Allah'a yemin ederim ki, siz Hz. Muhammed'in gönderilmiş bir peygamber olduğunu anladınız. Yine O'nun, sizin sâhibiniz (**Hz. İsa**)hakkında hak olan sözü ve görüşü getirdiğine de yemin ederim. Yine Allah'a yemin ederim ki, herhangi bir peygamberle lânetleşmeye giren topluluğun ne yaşlısı sağ kalır, ne çocukları büyür (hepsi mahvolur). Yine yemin ederim ki, eğer siz bu işe girişirseniz, sizin soyunuz ve nesliniz kurur ve tükenir. Ama, bundan kaçınır, dininiz üzre yaşamaya devam eder ve bulunduğunuz hali sürdürmeye devam ederseniz, o adamla (Hz. Muhammed) anlaşın ve memleketlerinize geri dönün!.." dedi.

Bu esnada, Hz. Peygamber (s.a.s) de, üzerinde siyah kıldan bir örtü, futa olduğu halde evinden dışarı çıkmıştı.. **Hz. Hüseyn**'i kucağına almış, **Hz. Hasan**'ı elinden tutmuş, **Hz. Fatma** Hz. Peygamberin, **Hz. Ali** de **Hz. Fatıma**'nın peşindeydi... Hz. Peygamber şöyle diyordu: *"Ben duâ ettiğim zaman, siz amin! deyiniz."* Bunun üzerine **Necrân**'ın piskoposa, "Ey hristiyanlar, ben karşımda öylesine yüzler görüyorum ki, onlar Allah'tan, bir dağı yerinden oynatıp yok etmesini isteseler, muhakkak ki Allah o dağı yerinden götürür. Binâenaleyh, lanetleşmeyin, aksi halde helâk olur, yok olursunuz.. Ve yeryüzünde, kıyamete kadar tek bir hristiyan kalmaz.." dedi. Hristiyanlar sonra, "**Ey Ebu'l-Kasım**, biz seninle lânetleşmemeye ve dinin hususunda sana müdahale etmemeye karar verdik.." dediler. Hz. Peygamber (s.a.s) de, *"Lanetleşmediğinize göre müslüman olunuz... Böylece de, müslümanların lehine olan, sizin lehinize, aleyhlerine olan da sizin aleyhinize olur.."* deyince, onlar bunu kabul etmediler, direttiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"En kısa zamanda sizinle savaşıp, işinizi bitireceğim"* deyince, onlar, *"Bizim, Araplarla savaşacak gücümüz yok.. Fakat sana, bini safer, bini de recep ayında olmak üzere, ikibin takım elbise ile, demirden yapılmış normal otuz zırh vermek üzere bizimle savaşmamân ve bizi dinimizde serbest bırakman konusunda seninle anlaşma yapmak istiyoruz..."* Bunun üzerine Hz. Peygamber onlarla, bu şartlar altında anlaşma yaptı ve şöyle dedi: *"Canımı kudret elinde tutan Allah'a*

yemin ederim ki, helâk o Necrânlılara öylesine yaklaşmıştı ki... Eğer onlar lanetleşmeye girmiş olsalardı, maymunlar ve domuzlar haline getirilecekler, bu vadî ateş olup onları yakacak ve Allah Necrân ve halkının kökünü kurutacaktı.. Ağaçların tepelerinde kuşları bile... Bir yıla kalmayacak bütün hristiyanlar helâk olacaklardı...'' Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'in siyah futa içinde evinden çıkıp, **Hz. Hasan** geldiğinde onu, o futanın içine soktuğu; **Hz. Hüseyin, Hz. Fatıma** ve **Hz. Ali** (r.a) geldiklerinde de, aynı şekilde onları da futanın içine soktuğu; daha sonra da *''Ey ehl-i beyt, Allah sizden her türlü kiri gidermek ve sizi tertemiz yapmak diler''* (Ahzâb, 33) âyetini okuduğu rivâyet edilmiştir. Bil ki bu rivâyet, gerek tefsir gerekse hadis âlimleri arasında, sıhhatı konusunda âdeta üzerinde ittifâk edilmiş gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE فَمَنْ حَآجَّكَ فِيهِ ifâdesindeki "hüve" zamiri, **Hz. İsa'**-ya râcîdir. Bunun, bir önceki âyetteki "hak" kelimesine râcî olduğu da söylenmiştir. Buna göre mânâ, "**Hz. İsa**'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğu hususundaki bilgi sana geldikten sonra Rabb'inden olan bu hak hususunda kim seninle mücadele ederse..." şeklindedir. Buradaki ilimden maksat, ilmin bizzat kendisi değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in kalbindeki ilmin, buna bir tesiri yoktur. Aksine buradaki ilimden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in aklî ve vahy ve tenzil yoluyla kendisine ulaşan naklî delillerden zikrettikleridir. Hak Teâlâ'nın, تَعَالَوْا ifâdesinin aslı تَعَالَيُوا şeklindedir. Çünkü bu kelime "ulüv" masdarından ve "tefâ'ül" babındandır. Yâ harfine zamme ağır görüldüğü için, zamme hazfedilmiş, daha sonra da ictimâ-i sâkineynden dolayı, yâ harfi de hazfedilmiştir. Bu kelimenin asıl mânâsı, "yüce ve yüksek olmak" demektir. Buna göre تَعَالَى fiili, "yüksek oldu" manasındadır. Fakat çok kullanıldığı için, her gelen varlık için "geldi" manasında kullanılmaya başlanmış ve هَلُمَّ gibi kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ MESELE Bu âyet-i kerime **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'in, Hz. Peygamber (s.a.s)'in oğulları gibi olduğuna delâlet etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s), oğulları çağırmayı teklif etti ve **Hasan** ile **Hüseyin**'i çağırdı. Binâenaleyh **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'in onun iki oğlu gibi olması gerekir. Bunu güçlendiren bir başka delil de En'am sûresindeki, *''Onun zürriyetinden de Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyûb'u, Yusuf'u, Musa'yı ve Harun'u hidâyete kavuşturduk. Biz, muhsinleri (iyilik edenleri) işte böyle mükafaatlandırırız. Zekeriyya'ya, Yahya'ya ve İsa'ya da (böyle hidayet verdik)''* (En'âm, 84-85) âyetidir. Malumdur ki **Hz. İsa** (a.s), babadan dolayı değil de anadan dolayı **Hz. İbrahim** (a.s)'in soyundan

sayılmıştır. Böylece kızdan olan torunun da bazan oğul diye adlandırıldığı sâbit olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Bazı Şiîlerin Hz. Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi

Rey şehri'nde, Mahmud İbn Hasan el-Humusî isminde bir adam vardı. Bu, isnâ aşeriyye (Şia) mezhebi muallimlerinden olup **Hz. Ali** (k.v)'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki bütün peygamberlerden daha üstün olduğunu iddia ediyor ve şöyle diyordu: "Bunun delili, âyetteki *"Kendimiz ve kendinizi çağıralım"* ifâdesidir. Çünkü *"Kendimiz"* kelimesinden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat kendisi değildir. Çünkü insan kendi kendini çağırmaz. Aksine bu tabirden murad, Hz. Peygamberin kendisinden başkasıdır. Âlimler o başkasının, **Hz. Ali** (r.a) olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Binâenaleyh âyet, **Hz. Ali**'nin, Hz. Peygamberin kendisi gibi olduğuna delalet etmektedir. Bu tabirin Hz. Peygamberin nefsinin, bizzat **Hz. Ali**'nin nefsini ifâde etmiş olması mümkün değildir. Bundan dolayı bundan murad, bu nefsin (kendisinin), onun kendisi gibi olmasıdır. Bu da, iki nefis arasında her yönden eşitliğin olmasını gerektirir. Fakat, deliller Hz. Peygamber'in bir peygamber, **Hz. Ali**'nin ise böyle olmadığına delâlet ettiği ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in **Hz. Ali** (r.a)'den daha üstün olduğuna da icmâ bulunduğu için, gerek peygamberlik, gerek üstünlük hususunda, bu umumi hükümle amel edilmemiştir. Bu iki husus dışındaki hususlarda ise bu umûmî hükümle amel edilmiştir. Sonra icmâ **Hz. Muhammed** (s.a.s)'in, diğer peygamberlerden efdal olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh **Hz. Ali**'nin de diğer peygamberlerden efdal olması gerekir. İşte bu, bu âyetin zâhirî mânası ile yapılan istidlâl şeklidir. Âyetle bu şekilde istidlâl etmeyi, bizim görüşümüzü kabul eden ve reddedenlerin kabul ettikleri şu hadis de te'yid eder. Hz. Peygamber (s.a.s),

مَنْ اَرَادَ اَنْ يَرَى آدَمَ فِي عِلْمِهِ وَنُوحًا فِي طَاعَتِهِ وَاِبْرَاهِيمَ فِي خُلَّتِهِ وَمُوسَى فِي هَيْبَتِهِ وَعِيسَى فِي صَفْوَتِهِ فَلْيَنْظُرْ اِلَى عَلِيِّ ابْنِ اَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ

"İlminde Hz. Âdem'e, taatında Hz. Nuh'a, dostluğunda Hz. İbrahim'e, heybetinde Hz. Musa'ya, safiğında Hz. İsa'ya (benzer birisine) bakmak isteyen Ali İbn Ebî Tâlib'e baksın" buyurmuştur. Bu hadis, her peygamberde ayrı ayrı bulunan hasletlerin **Hz. Ali**'de toplanmış olduğunu gösterir. Bu da, **Hz. Ali**'nin, Hz. Muhammed (s.a.s) dışındaki peygamberlerden efdal olduğuna delalet eder." Diğer Şiîler önceden de şimdi de bu âyetle, **Hz. Ali**'nin -delillerin tahsis ettiği özellikler dışında- Hz. Muhammed (s.a.s) gibi olduğuna istidlâl etmişlerdir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in nefsi, bütün sahabeden efdaldir. Binâenaleyh **Hz.**

Ali'nin nefsinin (kendisinin) de sahabeden efdal olması gerekir. Şiâ'nın bu hususlaki görüşü, bundan ibarettir.

Buna şöyle cevap verilir: Müslümanlar arasında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Hz. Ali'den daha faziletli olduğu hususunda bir icmâ bulunduğu gibi, Hz. Muhammed (s.a.s) zuhur etmezden önce peygamber olanların, peygamber olmayanlardan efdal oldukları hususunda da bir icmâ vardır. Yine müslümanlar, Hz. Ali (r.a)'nin peygamber olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Binâenaleyh âyetin zâhirinin, Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında husûsî bir hüküm ifâde ettiği gibi, diğer peygamberler hakkında da husûsî bir hüküm ifâde ettiğini kesin olarak söylemek gerekir.

ALTINCI MESELE

İbtihal Kelimesinin Mânası

Âyetteki ثُمَّ نَبْتَهِلْ sözü نَتَبَاهَلْ "karşılıklı lanetleşelim" manasındadır. Nitekim her iki babdan olan şekli aynı manaya gelerek, اِقْتَتَلَ الْقَوْمُ وَتَقَاتَلُوا (Topluluk birbiriyle savaştı); وَاصْطَحَبُوا وَتَصَاحَبُوا (Karşılıklı arkadaş oldular) denilir. Âyetteki "ibtihâl" (lanetleşme) ile ilgili şu iki izah yapılmıştır:

1- **İbtihâl**, lanet olsun olmasın, çok gayretli bir şekilde dua etmek manasındadır. Çünkü ancak duada çok gayret gösterildiği zaman اِبْتَهَلَ فِي الدُّعَاءِ denilir.

2- Bu kelime, Arapların "Allah'ın lâneti üzerine olsun" manasında söyledikleri عَلَيْهِ بَهْلَةُ اللّٰهِ tabirinden alınmıştır. Bunun aslı da, "lanet" manasına gelen bir şeye dayanmaktadır. Çünkü "lanet", uzaklaştırmak ve kovmak manasındadır. Allah bir kimseye lânet edip, onu rahmetinden uzaklaştırdığı zaman بَهَلَهُ اللّٰهُ denilir. Bu senin, birisi birisini ihmal ettiği zaman söylediğin أَبْهَلَهُ "O, onu ihmal etti" sözünden alınmıştır. Memesine memelik bağlanmadan koğulup sürülmüş adam gibi, başıboş sahraya bırakılmış deve için نَاقَةٌ بَاهِلٌ denilir. Bu kelimenin mânasının izahı şudur: "Behl", gönderip başıboş bırakma manasına alındığında, sanki Allah bir kimseyi salıverdiği zaman, onu başıboş bırakmış ve onu kendisine havale etmiş gibi olur. Allah'ın kendisine havale ettiği kişi hiç şüphesiz helâk olur. Binâenaleyh bir kimse ile mübâhele eden (lanetleşen) kişi, "eğer iş öyle ise Allah'ın lâneti üzerime olsun" der. Yine o insan, "Allah beni bana bıraksın. Allah beni kendi güç ve kuvvetime terketsin." Yani "Kendi vekilliğinden ve muhafazasından uzak tutsun", yani "memelerinde memelik takılmamış, isteyen herkesin sağıp sütünü alabileceği ve kendisini koruyamayacak olan salıverilmiş deve gibi, muhafazasından uzak tutsun" der. Yine, yanında sopa bulunmayan insana da رَجُلٌ بَاهِلٌ denilir ki

bu, "Yanında kendisini müdafaa edeceği bir şeyi bulunmayan adam" manasınadır.

Birinci görüş daha uygundur. Çünkü âyetteki ثُمَّ نَبْتَهِلْ ifâdesinin mânâsı, "sonra gayretle dua edip, lanetin yalancıların üzerine olmasını temenni edelim" şeklinde olur.

İkinci görüşe göre bu ifâdenin mânâsı, "sonra lanetleşelim ve Allah'ın lanetinin yalancılar üzere olmasını isteyelim" şeklinde olur ki bu bir tekrardır.

İndirilen Azapta Çocukların İmhasının İzahı

Geriye âyet hakkında şu dört soru kalır:

1- Çocuklar, küçük oldukları zaman, onlara ilâhî azabın inmesi câiz olmaz. Halbuki ilgili hadiste Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mübâheleye daha çocuk olan **Hz. Hasan** ile **Hz. Hüseyin**'i de soktuğu haber verilmiştir. Bunun faydası (manası) nedir?

Cevap: Âdetullah, bir kavme kökünü kurutma cezası geldiği zaman, onların içinde çocuklar ve kadınların da imha edilmeleri şeklinde cereyan etmiştir. Böylece bu, o kavmin mükellefleri için bir cezâ olurken, çocuklar için bir ikâb olmamakta, aksine onların ölüm ve elemleri kavim için bir ölüm ve elem yerine geçmektedir. Malumdur ki, insanın çocuklarına ve âilesine karşı aşırı derecede şefkati vardır. Çoğu kez insan, kendini çoluk çocuğuna fedâ edip, onlara bir kalkan olur. Durum böyle olunca, Hz. Peygamber (s.a.s), çocuklarını ve âilelerini berâberinde getirmiş ve, hasmı davalarından vazgeçirme hususunda bu daha tesirli, hasmı korkutmada daha güçlü ve gerçeğin kendi tarafında olduğuna daha kuvvetli delil olsun diye, onlara da böyle yapmalarını emretmiştir.

Bu Hadisenin Nübüvvete Delâleti

2- Bu hâdise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eder mi?

Cevap: Bu hâdise, şu iki bakımdan Hz. Muhammed (s.a.s)'in, peygamberliğinin sıhhatine delâlet etmektedir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), onları azabın gelmesiyle korkutmuştur. Eğer Hz. Peygamber buna iyice güvenmeseydi, bu âdeta kendi kendini yalanlama hususunda bir çaba sarfetme olurdu. Çünkü hristiyanların mübâheleye yanaşmaları, sonra da azabın inmemesi durumunda, bu, haber verdiği

hususlarda yalancı olduğunun ortaya çıkması olurdu. Halbuki Hz. Peygamber (s.a.s)'in, en akıllı insan olduğu malumdur. Binâenaleyh O'nun, yalan olduğunu ortaya çıkarabilecek bir işi yapması uygun olmaz. O, bu hususta ısrar ettiğine göre, azabın onların başına geleceğine son derece güvendiği için ısrar ettiğini anlamaktayız.

b) Bu hristiyanlar mübâheleye yanaşmamışlardır. **Tevrat** ve **İncil**'de Hz. Peygamberin peygamberliğine delâlet eden şeyleri onlar bilmemiş olsalardı, onunla mübâhele etmekten (lanetleşmekten) geri durmazlardı.

Buna göre eğer, "Onlar şüphe ediyorlardı; bu sebeple de, Hz. Muhammed'in sözünde sadık olması, böylece de zikredilen azâbın başlarına gelmesinden korkmuş oldukları için, O'nunla lanetleşmeye girişmeyi terketmiş olduklarının söylenmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:

Bu, iki yönden reddedilir:

a) Onlar, Hz. Muhammed ile muaraza ve münâzaa yapabilmek için maddî manevî bütün imkanlarını seferber ediyorlardı. Eğer şüphe içinde olsalardı, bunu yapmazlardı.

b) Bu hristiyanlardan, onların şöyle dedikleri nakledilmiştir: "O, vallahi, **Tevrat**'ta ve **İncil**'de müjdelenmiş olan peygamberdir. Eğer siz onunla lanetleşirseniz, sizin kökünüz kurur.." Binâenaleyh, bu ifâde, onların lanetleşmekten kaçınmalarının sebebinin, Hz. Muhammed'in Allah katından gönderilmiş bir peygamber olduğunu bilmeleri olduğunu açıkca göstermektedir.

3- Kâfirlerden bir kısmı, Hz. Peygamber (s.a.s)'le lanetleşmeye girmemişler miydi? Nitekim onlar şöyle demişlerdi: *"Ey Allah, eğer bu, senin katından gelme bir hak ise, hemen bizim üstümüze gökten taş yağdır..."* (Enfâl, 32). Ama sonra, kesin olarak onların üzerine azab inmemişti... Burada da böyledir. Yine, onların başına bir azabın gelmiş olduğunu kabul etmemiz halinde bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen onların içlerinde iken, Allah onları azâblandırıcı değildir..."* (Enfâl, 33) âyetiyle çelişik olur.

Cevap: Hükmü hususi olan âyet, hükmü umumî olan âyetten önce gelir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) bu surede, açıkca belirterek azabın ineceğini haber verdiğine göre, durumun bu şekilde olduğuna inanmak gerekir..

4- Bu âyetin peşisıra gelen, *"İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır"* (Âl-i İmran, 62) buyruğu, bu âyet ile ilgili midir, değil midir?

Cevap: Ebû Müslim şöyle demiştir: "Bu kısım, öncesiyle irtibatlıdır. Buna göre الْكَاذِبِينَ *"yalancılar..."* (Âl-i İmran, 61) kelimesinde vakfetmek câiz değildir. Bu durumda âyetin takdiri, (فَنَجْعَلْ لَعْنَةَ اللّٰهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ) بِأَنَّ هٰذَا هُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ "İşte bu, en doğru bir haberin beyânı olduğu için, Allah'ın lânetini yalancıların üzerine salalım.." şeklinde olur. Bu takdire göre, إِنَّ nin hakkı, harekesinin meftûh أَنَّ olmasıdır. Fakat لَهُوَ 'deki lâmdan dolayı kesreli olmuştur. Nitekim, إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَخَبِيرٌ *"Muhakkak ki o gün onların Rabb'i, onlardan hakkıyla haberdardır"* (Adiyât, 11) âyetinde de böyledir." Diğer alimler ise, "Söz عَلَى الْكَاذِبِينَ *"yalancılar üzerine"* ifâdesiyle tamamlanmaktadır. Bundan sonra gelen ifâde, öncesiyle alâkası olmayan müstakil bir cümledir" demişlerdir. Allah en iyi bilendir.

إِنَّ هٰذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ ۚ وَمَا مِنْ إِلٰهٍ إِلَّا اللّٰهُ ۚ وَإِنَّ اللّٰهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٢﴾
فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللّٰهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٦٣﴾

"İşte bu, elbette en doğru bir haberin beyânıdır. Allah'tan başka hiç bir tanrı yoktur. Allah hiç şüphesiz, yegâne galibtir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse Allah, o fesâtçıları elbette hakkıyle bilendir"

(Âl-i İmran, 62-63).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki هٰذَا "bu.." kelimesi, daha önce zikredilmiş olan delillere ve lanetleşmeye davete işarettir. لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ "En doğru bir haberin beyânıdır" buyruğuna gelince, buradaki الْقَصَصُ kelimesi, dine irşâd eden, hakka götüren ve kurtuluşu talep etmeyi emreden hususları içine alan sözlerin mecmûudur. Binâenaleyh, Allahu Teâlâ, emrine tam bir güven üzre olsun diye, peygamberine indirmiş olduğu şeylerin apaçık hak olduğunu beyân etmiştir. Bu durumda, âyetteki hitâb her ne kadar Hz. Peygamber'e ise de, bundan murad herkestir.

İKİNCİ MESELE

لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ sözündeki hüve zamiriyle ilgili iki görüş bulunmaktadır:

a) Bu zamir fasl ve te'kîd zamiridir.. Buna göre, إِنَّ 'nin haberi, الْقَصَصُ الْحَقُّ ifâdesidir.

Eğer, "Fasl zamirinin başına te'kîd lâmının gelmesi nasıl câiz olur?" denilirse, biz deriz ki: Bu lâmın, haberin başına gelmesi câiz olduğuna göre, fasl zamirinin başına gelmesi daha güzel olur. Çünkü bu lâm, mübtedâya haberden daha yakın olup, lâmın gelmesinde aslolan da, onun mübtedânın başına gelmesidir..

b) Bu hüve zamiri mübtedâ olup el-kasas kelimesi onun haberi, işbu mübtedâ ve haberden meydana gelen cümle de إِنَّ 'nin haberidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَهُوَ lafzında he harfi, aslına uygun harekeli لَهُوَ şeklinde veyahut da sûkün ile لَهْوَ şeklinde okunmuştur. Çünkü lâm harfi, هُوَ 'nin bir cüz'ü olmuş, böylece de الْعَضُدُ (kenar) kelimesi gibi, tahfif edilmiş, sükûn ile okunmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kıssa Kelimesi Hakkında Bilgi

قَصَّ فُلَانٌ الْحَدِيثَ، يَقُصُّ قَصًّا وَقَصَصًا "Falanca hikâyeyi anlattı - anlatıyor - anlatmak, hikâyet etmek" denilir. Bu kelimenin esas mânası, bir izi takib etmektir.. Bir kimse bir başkasının izini takib ettiğinde خَرَجَ فُلَانٌ قَصَصًا فِي أَثَرِ فُلَانٍ وَقَصًّا denilir. Allahu Teâlâ'nın, وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ *"Kız kardeşine dedi ki: Onun izini takib et"* (Kasas, 11) ifâdesi de böyledir. Haberleri peşpeşe getirdiği ve kelâmı peşi peşine eklediği için, kıssa anlatan kimseye de الْقَاصُّ denilmiştir. İşte الْقَصَصُ kelimesinin manası, "peşipeşine gelen mânaları ihtiva eden haber" demektir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَمَا مِنْ إِلَٰهٍ إِلَّا اللَّهُ *"Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyurmuştur. Bu, nefyin, olumsuz mânânın te'kîd ve vurgulanmasını ifâde eder. Çünkü sen, عِنْدِي مِنَ النَّاسِ أَحَدٌ "Benim yanımda, insanlardan birisi vardır" dediğinde, bu cümle senin yanında bir kimse olduğunu gösterir. Fakat, مَا عِنْدِي مِنَ النَّاسِ مِنْ أَحَدٍ "Benim yanımda, insanlardan hiç kimse bulunmamaktadır" dediğin zaman bu, senin yanında onlardan bir kimsenin bulunmadığını ifâde eder. Senin yanında onlardan birisi bulunmayınca, onlardan hiç kimsenin bulunmaması haydi haydi evlâdır. Böylece, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyruğu, Hak ve Vâhid olan, Bir olan Allah (Subhanehû ve Teâlâ)'dan başka bir Tanrı'nın bulunmadığı hususunda çok kuvvetli bir mâna ifâde ettiği ortaya çıkmış olur.

Cenâb-ı Hak, وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *"Allah, hiç şüphesiz yegâne gâliptir. Mutlak hüküm ve hikmet sahibidir O"* buyurmuştur. Bu cümlede hristiyanların şüpheleri hususunda verilen cevaplara işaret vardır. Bu böyledir. Çünkü onlar şu iki şeye dayanmışlardır:

a) **Hz. İsa,** ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmeye muktedir olmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadar kudret, ulûhiyyet için yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın, kendisine karşı konulamayan ve engellenemeyen bir azîz ve gâlib varlık olması gerekir. Halkubi sizler **Hz. İsa**'nın böyle birisi olmadığını kabul ve itirâf ediyorsunuz. Hem siz bunu nasıl iddia edebilirsiniz ki; çünkü sizler, yahudilerin **Hz. İsa**'yı öldürdüğünü söylüyorsunuz."

b) Hristiyanlar, **Hz. İsa**'nın gaybtan ve benzeri şeylerden haber verdiğini, böylece de bir ilâh olması gerektiğini söylüyorlardı.. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: "Bu kadarcık ilim, ulûhiyyet konusunda yeterli değildir. Bilâkis, ilâh olanın hakîm, yani bütün malumatı ve bütün işlerin neticelerinin nereye varacağını bilen birisi olması gerekir." İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, hristiyanların bu iki şüphesine cevap vermeye bir işaret olsun diye, bu iki vasfı, yani **"el-azîz, el-hakîm"** kelimelerini zikretmiştir. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın bu sûrenin başlarında zikretmiş olduğu, *"Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. O, mutlak gâliptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir"* (Âl-i İmran, 6) âyetidir.

Cenâb-ı Hak sonra, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ *"Eğer yine yüz çevirirlerse, muhakkak Allah o fesatçıları hakkıyla bilendir"* buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: "Eğer onlar, **Hz. İsa** (a.s)'nın azîz, gâlib, hakîm ve işlerin neticesinin nereye varacağını bilmemesine karşılık, Allah'ın bir olması, azîz, gâlib, bütün makdûrâta kâdir, hakîm ve işlerin neticesini ve nereye varacağını bilmesi gibi kendilerine anlatmış olduğun şeylerden yüz çevirirlerse bil ki, onların sırf dönüp yüz çevirmeleri, ancak inatlarından dolayıdır. Binâenaleyh, onlarla konuşmayı kes ve onların işini Allah'a havale et!.. Çünkü Allah, fesât çıkaranların fesâdını bilen, kalblerdeki bozuk gaye ve maksatlara muttali olan ve onları bunlar sebebiyle cezâlandırmaya muktedir olandır.."

★ ★
★

Ehl-i Kitap İle Diyalog

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾

"De ki:"Ey Ehl-i Kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin," (yani) "Allah'tan başkasına tapmayalım, O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım; Allah'tan başka birbirimizi rab edinmeyelim." Ama, yine yüz çevirirlerse deyin ki: "Şâhid olun, biz muhakkak ki müslüman olanlarız"

(Âl-i İmran, 64).

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) **Necrân hristiyanlarına** çeşitli deliller getirmiş, bilahare onlar ayrılmışlar, daha sonra da onları mübaheleye davet etmişti. Fakat onlar mübahelenin neticesinden korkarak buna yanaşmayıp, cizye ödemek suretiyle müslümanlara boyun eğmeyi kabul etmişlerdi. Hz. Peygamber (s.a.s), onların iman etmeleri hususunda son derece istekli olunca, Allahu Teâlâ sanki şöyle demek istemiştir: Ey Muhammed, bu konuşma üslûbunu bırak; akl-ı selim ve temiz fıtrat sahibi olan herkesin, mücâdeleyi bırakma esası üzerine kurulmuş insaflı bir söz olduğuna şehadette bulunacağı bir başka metod ve üslûba geç ve, *"Ey Ehl-i Kitap! Hepiniz, bizimle sizin aranızda müsavi olan bir kelimeye gelin: "Allah'tan başkasına tapmayalım..."* del." Yani, "İfâde etmede birbirimize karşı insaflı olduğumuz, kimimizin kimine zulmetmeye meyletmediği bir kelimeye, (bir esasa) geliniz ki, bu da, *"Ancak Allah'a tapmamız ve O'na hiçbir şeyi şirk koşmamamız"* dır" demektir. İşte bu sözden murad budur. Şimdi lafızların tefsirine geçelim.

Cenâb-ı Hakk'ın, يَا أَهْلَ الْكِتَابِ *"Ey Ehl-i Kitap!"* tabiri hakkında şu üç görüş zikredilmiştir:

a) Bu ifâdedeki *"Kitâb ehli"* nden murad, Necrân hristiyanlarıdır.

b) Bundan maksat, Medine yahudileridir.

c) Bu ifâde, her iki topluluğu da içine almaktadır. Bunun her iki grup hakkında nazil olduğuna şu husus da delâlet etmektedir:

1- Lafzın zâhiri, iki topluluğa da şamildir.

2- Âyet-i kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında rivâyet edilen şu husustur: Yahudiler Hz. Peygamber'e şöyle demişti: "Hristiyanların **Hz. İsa**'yı Rab edinmeleri gibi, bizim de, sadece seni Rab edinmemizi istiyorsun!..." Hristiyanlar da, "Ey Muhammed! Sen, yahudilerin **Uzeyr** (a.s) hakkında söylemiş oldukları şeyi senin hakkında söylememizi istiyorsun" demişlerdi. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi. Bana göre, doğruya en yakın olan, bu ifâdeyi **Necrân hristiyanlarına** hamletmektir. Çünkü biz, Hz. Peygamber'in önce onlara deliller getirdiğini, sonra da onlarla "mübâhele" istediğini; ama bu sırada insâflı olup mücadeleyi ve onları ilzâm ederek susturmayı arzulamayı terke dayanan söze geçtiğini açıklamıştık. Bunun böyle olduğuna, Hz. Peygamberin burada onlara, Hak Teâlâ'nın, "Ey kitap ehli!" sözüyle hitap etmesi de delâlet etmektedir. Bu isim, isimlerin en güzellerinden ve lakabların da en mükemmellerinden birisidir. Çünkü Cenâb-ı Hak onları, Ehl-i Kitap addetmiştir. Bunun bir benzeri de, Kur'ân'ı hıfzetmiş olan kimselere, "Ey, Allah'ın kitabının taşıyıcıları, (hâmilleri)"; müfessire de, "Ey Allah'ın kelâmının müfessiri!" denilmiş olmasıdır. Bu lakab, bunu söyleyenin, muhâtabı yüceltme ve onun kalbini hoş tutmak hususunda ileri derecede bir mânayı kastettiğine delâlet eder. Bu ancak, insanın, hasmıyla mücadele ettiği sırada, münakaşa ve çekişme yolunu bırakıp, insaf ve hakkaniyet yolunu tuttuğu zaman söylenilir.

Cenâb-ı Hakk'ın تَعَالَوْا *"Geliniz"* emrine gelince, bundan murad, her ne kadar bir yerden başka bir yere geçmek söz konusu olmasa dahi, çağırılmış oldukları şeyi belirlemeleri ve onu incelemeye yönelmeleridir. Çünkü bu lafzın aslı, اَلتَّعَالِي lafzından alınmıştır. Bu kelime de, alçak bir yerden yüksek olan başka bir yere yükselmek anlamını ifâde eder. Sonra, bu kelime çok kullanıldığı için, kendisine çağırılan şeye ve yere yönelme ve teveccüh etmeyi isteme mânâsına delâlet eder olmuştur.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِلٰى كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا tabirinin mânası, "ifâde etmede birbirimize insafsız davranmamızın söz konusu olmadığı; hiç kimsenin birbirine zulmetme meylinin bahis mevzu olamıyacağı bir kelimeye geliniz!" demektir.

سَوَآءٌ kelimesi, adâlet ve insaf demektir. Bu böyledir, çünkü "insâf"ın hakikati, bir şeyin yarısını vermek, ortalamak demektir. Çünkü akden vâcib olan, kişinin hem kendine, hem de başkasına zulmetmeyi terketmesidir. Bu da

ancak, yarıyı vermekle, ortalamakla, ortayı gözetmekle mümkün olur. Binâenaleyh, kişi insaflı olur da zulmü bırakarak yarıyı o kişiye verirse, böylece kendisiyle başkası arasında eşit davranmış, böylece denge kurulmuş olur. Kişi zulmedip, başkasına verdiğinden daha fazlasını kendisine aldığı zaman, denge bozulur. Eşitlik, adâlet ve insafın gereklerinden olduğu için, adetâ adâletin kendisi sayılmıştır.

Zeccâc, âyetteki سَوَاءٌ (müsavi) kelimesinin, "kelime" lâfzının sıfatı olduğunu söylemiştir. Cenâb-ı Allah bununla, "müsâvî olan kelime" mânasını murad etmiştir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, كَلِمَةٍ سَوَاءٍ tabiri "Âdil, dosdoğru ve aynı olan bir kelimeye gelin. Binâenaleyh o kelimeye gerek siz, gerek biz iman ettiğimiz zaman, eşitlik ve istikâmet üzere olmuş oluruz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Allah, أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ *"Allah'tan başkasına tapmayalım"* buyurmuştur. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu tabirin başındaki أَنْ edatının dâhil olduğu cümlenin mahalli hususunda şu iki görüş vardır:

a) Bu, mukadder bir هِيَ (O,) mübtedâsının haberi olarak merfûdur. Buna göre sanki birisi "O kelime nedir?" demiş de, cevâben "O, Allah'tan başkasına tapmamamızdır" denilmiştir.

b) Bu cümlenin mahalli, âyetteki "kelime" lafzından bedel olarak mecrûrdur.

İKİNCİ MESELE

Hristiyanların Müşrik Sayılmalarına Sebep

Allah Teâla bu âyette şu üç şeyi zikretmiştir.

1- "Allah'tan başkasına tapmayalım";

2- "O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım";

3- "Allah'ı bırakıp da, birbirimizi Rab edinmeyelim".

Allah Teâlâ, özellikle bu üç şeyi zikretmiştir, çünkü hristiyanlar bu üç işi bir arada olarak yapıyorlardı: Onlar, Allah'tan başkasına, yani **Mesîh İsa** (a.s)'ya ibâdet etmişler ve Allah'a onu eş tutmuşlardır. Bu böyledir, çünkü onlar, "Allah şu üç şeydir: Baba, oğul ve Ruhu'l-kudüs" demişler, böylece de kadîm ve eşit üç varlığın mevcut olduğunu söylemişlerdir. Biz onların, üç kadîm varlık olduğunu söylediklerini ifâde ediyoruz, çünkü onlar şöyle demişlerdir: "Kelime" uknûmu Mesîh'in beşerîlik vasfına (nâsût); Rûhü'l-Kudüs uknûmu (şahsı) da, Meryem'in beşerîlik vasfına (nâsût) bürünmüştür. Şayet bu iki uknûm, müstakil iki zât olmasaydı, Baba'nın zâtından ayrılıp **İsa** ve **Meryem**'in beşerilik vasfına bürünmeleri câiz olmazdı. Onlar, müstakil üç ayrı zâtın varlığını kabul etmekle, muhakkak ki müşrik olmuşlardır.

Onların, Allah'ı bırakarak âlimlerini ve zâhidlerini Rab edinmiş olduklarına şunlar da delâlet eder:

Rab Edinmenin Mânâsı Nedir?

a) Onlar, helâl ve haram kılma konusunda âlimlerine ve zahidlerine itâat ediyorlardı.

b) Onlar, âlimlerine secdeye kapanıyorlardı.

c) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "Onların mezhebine göre riyâzat ve mücâhede konusunda kâmil olan herkeste, ona lâhût (ilahîlik vasfı)'nın hulûl ettiğinin eseri görülür; böylece de o kimse, ölüleri diriltebilir. Körleri ve alacalı hastaları iyileştirebilir. Onlar, böyle olan kimseye her ne kadar Rab demeseler bile, ne de olsa o kişi hakkında rubûbiyyet mânâsının tahakkuk ettiğini kabul ediyorlardı.

d) Onlar, günahlar konusunda âlimlerine itâat ediyorlardı. Rubûbiyyetin mânâsı da ancak budur.

Bunun bir benzeri de, *"Hevâ (ve hevesini) kendisine tanrı edinmiş kimseyi gördün mü?.."* (Câsiye, 23) âyetidir. Böylece hristiyanların bu üç şeyi birden yaptıkları sâbit olmuş olur. Bu üç şeyin bâtıl olduğu, akıl sahiplerince üzerinde ittifak edilmiş olan bir husus gibidir. Bu böyledir, çünkü **Hz. İsa** (a.s)'dan önce kendisine ibâdet edilen sadece Allah Teâlâ idi. Binâenaleyh durumun, **Hz. İsa**'nın zuhûrundan sonra da aynı şekilde devam etmesi gerekir. Yine Allah'a ortak koşma da herkesin ittifakıyla bâtıldır. Hem, yaratıcı ve bütün nimetlerin mün'imi Cenâb-ı Allah olduğu için, helâl, haram, inkıyâd ve tâat hususunda, onların âlim ve zâhidlerine değil, sadece Allah'a yönelmek gerekir. İşte bu üç durumun izâhı böyledir.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ *"Ama, yine yüz çevirirlerse deyin ki: "Şâhid olun, biz muhakkak ki müslüman olanlarız"* buyurmuştur. Bu ifâde, "Eğer onlar kendi dinlerinde diretirlerse, siz *"Biz muhakkak ki müslüman olanlarız"* deyiniz, yani, kendinizin bu din üzere olduğunuzu ortaya koyun, fakat sizden başkalarını bu dine çekme kaydında olmayınız" demektir.

★ ★
★

Hz. İbrahim'in Yahudi ve Hristiyanlıkla Münasebeti

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ وَمَا أُنْزِلَتِ التَّوْرَاةُ وَالْإِنْجِيلُ إِلَّا مِنْ بَعْدِهِ ۚ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٦٥﴾

"Ey Ehl-i Kitap, İbrahim hakkında niçin çekişip duruyorsunuz? (Halbuki) Tevrat da, İncil de ancak ondan sonra indirilmiştir, (buna da) aklınız ermiyor mu?"

(Âl-i İmran, 65).

Bil ki yahudiler de hristiyanlar da "**İbrahim** bizim dinimizde idi" diyorlardı. Allah Teâlâ da onların bu iddialarının, Tevrat ve İncil'in **Hz. İbrahim**'den sonra indirildiğini belirterek bâtıl olduğunu ve bu sebeple de onun yahudi veya hristiyan olmasının düşünülemeyeceğini açıklamıştır.

Eğer, "Bu durum siz müslümanlar için de söz konusudur. Çünkü siz de, **İbrahim**'in İslâm dini üzere olduğunu iddia ediyorsunuz. Halbuki İslâm da, **Hz. İbrahim**'den uzun zaman sonra indirilmiştir. Eğer siz bu sözünüzden maksadınızın, **Hz. İbrahim**'in, dinin usulü (inanç) bakımından şu anda müslümanların üzerinde olduğu mezheb üzere oluşunu söylemek ise, biz deriz ki: Yahudilerin, *"İbrahim bir yahûdî idi"* şeklindeki sözlerinden maksatlarının da, onun yahudilerin üzerinde oldukları din üzere oluşunu söylemek; hristiyanların da, *"İbrahim bir hristiyan idi"* şeklindeki sözlerinden maksatlarının, onun hristiyanların takib etmiş oldukları din üzere oluşunu söylemek olması; binâenaleyh Kur'ân'ın **Hz. İbrahim**'den sonra nâzil olması, onun müslüman sayılmasına nasıl ters düşmüyor ise, bu izaha göre **Tevrat** ve **İncil**'in **Hz. İbrahim**'den sonra nâzil oluşları, onun bir yahudi ve bir hristiyan olmasına ters düşmeyeceğinin söylenmesi niçin câiz olmasın?" denilir ise, şöyle cevap verilir:

Kur'ân-ı Kerim, **Hz. İbrahim**'in bir Hanîf (tevhid inancında) ve müslüman olduğunu haber vermiştir. **Tevrat** ve **İncil**'de ise, onun bir yahudi veya hristiyan olduğu yer almamıştır. Binâenaleyh fark ortaya çıkmaktadır. Sonra biz şöyle de deriz: Hristiyanların, **Hz. İbrahim**'in dini üzere olmadıkları açıktır. Çünkü **Hz. İsa** (a.s), **Hz. İbrahim** zamanında mevcut değildi, dolayısıyla da, **Hz. İsa**'ya ibâdet, **Hz. İbrahim** devrinde kesinlikle meşrû değil idi. Bundan dolayı, **Hz.**

İsa'ya ibâdete yönelmek, şüphe yok ki, Hz. İbrahim'in dinine uymaz. Yahudilerin, Hz. İbrahim'in dini üzere olmayışları da böyledir. Çünkü Hak Teâlâ'nın, Hz. Musa (a.s) gelmezden önce de insanlara bazı mükellefiyetlerinin bulunduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Yine bu mükellefiyetleri insanlara, yine bir insanın ulaştırmış olduğunda da şüphe yoktur. Hiç şüphesiz ilâhî teklifleri insanlara ulaştıranın mu'cizelerle te'yid edilmiş olması gerekir. Aksi halde insanların, onun getirdiği bu teklifleri kabul etmeleri vâcib olmaz. Bu durumda Hz. İsa'dan önce nice peygamberler gelmiş ve onların belli şeriatları olmuştur. Bu sebeple, Hz. Musa (a.s), peygamber olarak gelince, bu durumda onun, ya o şeriatları iyice yerleştirip uygulamak için geldiği, yahut da yeni bir şeriat getirdiği söylenebilir. Eğer Hz. Musa, kendinden önceki şeriatları uygulamak için gelmiş ise, o şeriatların sahibi değil, aksine kendinden öncekilerin şeriatlarını uygulayan bir fakih gibi olur. Yahudiler ise bunu kabul etmezler. Eğer Hz. Musa yeni bir şeriat getirmiş ise, kendinden önceki şeriatları neshettiğini söylemiş olur. Böylece bütün peygamberlerin şeriatlarında neshin olabileceği hükmü mutlaka yer almıştır. Yahudiler ise neshi hiç kabul etmezler. Bu sebeple yahudilerin, Hz. İbrahim'in dininde olmadıkları sâbit olmuş olur. Binâenaleyh yahudi ve hristiyanların, Hz. İbrahim'in bir yahudi veya bir hristiyan olduğu iddiaları geçersiz olmuş olur. Âyetten kastedilen işte budur. Allah en iyi bilendir.

هَٰٓأَنتُمْ هَٰٓؤُلَآءِ حَٰجَجْتُمْ فِيمَا لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُم بِهِۦ عِلْمٌ ۚ وَٱللَّهُ
يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٦﴾ مَا كَانَ إِبْرَٰهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا
مُّسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٦٧﴾ إِنَّ أَوْلَى ٱلنَّاسِ بِإِبْرَٰهِيمَ لَلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُ وَهَٰذَا ٱلنَّبِىُّ
وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ وَلِىُّ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

"İşte siz onlarsınız ki hakkında (biraz) bilginiz olan hususta (haydi) çekiştiniz (diyelim. Ya) hiç bilginiz olmayanlar hakkında hâlâ niçin çekişip duruyorsunuz? Halbuki Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim ne bir yahudi ne de bir hristiyandı. Fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslümandı. O, müşriklerden de değildi. Gerçekte İbrahim'e insanlardan

en yakın olan, herhalde ona tâbî olanlarla, şu peygamber ve iman edenlerdir. Allah o iman edenlerin yardımcısıdır''

(Âl-i İmran, 66-68).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve **Kisâî,** med ve hemze ile هَا أَنْتُمْ şeklinde; **Nâfî** ile **Ebû Amr,** hemzesiz ve medsiz olarak, fakat sakin elifi gösterecek şekilde; **İbn Kesir** ise hemzeli fakat medsiz olarak صَعْقَتُمْ vezninde, هَأَنْتُمْ şeklinde; **İbn Âmir** de hemzesiz fakat med ile, هَانْتُمْ şeklinde okumuşlardır. Hemze ve meddi belirterek okuyanlar kelimeleri aslı üzere okumuşlardır. Çünkü bu lafız, birisi هَا diğeri de أَنْتُمْ olan iki ayrı kelimedir. Bu ifâdeyi medsiz ve hemzesiz okuyanlar ise, kelimenin aslını bozmamak suretiyle, tahfîf (kolaylık olsun) diye böyle okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, هَا أَنْتُمْ lafzının aslının ne olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buna göre هَا nin bir tenbih edâtı, asıl kelimenin de أَنْتُمْ (sizler) olduğu veya bu ifâdenin aslının أَأَنْتُمْ (sizler mi) şeklinde olduğu, Arapların هَرَقْتُ الْمَاءَ وَأَرَقْتُ (suyu akıttım) şeklindeki kullanışları gibi, birinci hemzenin he harfine dönüşmüş olduğu söylenmiştir. Âyetteki, هٰؤُلَاءِ kelimesi, kesre üzere mebnîdir. Bunun aslı ise, أُولَاءِ şeklidir. Başına tenbih hâ'sı gelmiştir. Bu, hem med ile, hem de medsiz okunur.

Buna göre şayet, "Âyetteki هَا أَنْتُمْ lafzındaki أَنْتُمْ (sizler) lafzının haberi nedir?" denilir ise, biz deriz ki: Bu hususta şu üç görüş ileri sürülmüştür:

a) **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Bu lafzın başındaki hâ, tenbih için getirilmiştir. أَنْتُمْ kelimesi mübteda, هٰؤُلَاءِ kelimesi onun haberidir. حَاجَجْتُمْ sözü ise, birinci cümleyi açıklayan müste'nef bir cümledir. Buna göre mâna şöyledir: "Sizler o ahmak şahıslarsınız. Sizin ahmaklığınız ve kıt akıllılığınızın delili şudur: Siz, haydi diyelim ki hakkında biraz bilginiz olan hususta çekişiyorsunuz. Ya daha niçin, hiç bilginiz olmayan hususlarda çekişiyorsunuz?"

b) Buradaki أَنْتُمْ (sizler) kelimesi mübteda, اَلَّذِى mânasında olan هٰؤُلَاءِ kelimesi ise onun haberi, bu kelimeden sonra gelen cümle de sıla cümlesidir.

c) أَنْتُمْ kelimesi mübtedâ, هٰؤُلَاءِ kelimesi atf-ı beyân, حَاجَجْتُمْ cümlesi ise haber olup, takdir şöyledir: "Sizler, ey şu kimseler, ... çekiştiniz..."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ *"Bilginiz olan hususta çekiştiniz"* buyruğundan murad şudur: Onlar **Tevrat** ve **İncil**'in şeriatlarının, Kur'ân'ın şeriatına muhalif olduğunu sanıp, bunu iddia etmişlerdir. Binâenaleyh onlara, "Hakkında bilginiz olmayan hususlarda nasıl çekişiyorsunuz? Hakkında bilginiz olmayan bu husus da **Hz. İbrahim**'in şeriatının, Hz. Muhammed'in şeriatına muhalif olduğunu iddia etmenizdir" denilmiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah'ın, *"İşte sizler onlarsınız ki hakkında bilginiz olan hususta çekiştiniz..."* buyruğunun şu mânaya olması da muhtemeldir: Allah Teâlâ onları gerçek manada "ilim" ile tavsif etmemiştir. Ancak şu mânayı murad etmiştir: "Sizler, bildiğinizi iddia ettiğiniz hususlarda onunla çekişmeyi mümkün görüp uygun kabul ettiniz. O halde, hakkında kesinlikle bilginiz olmayan hususlarda onunla çekişebiliyorsunuz. "Sonra Hak Teâlâ bu hususu وَاللَّهُ يَعْلَمُ "Halbuki Allah, bu şeriatların birbirlerine uyup uymadıklarını bilir. وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ siz, bu durumların nasıl olduğunu bilemezsiniz" diyerek ortaya koymuştur.

Sonra Cenâb-ı Allah, bu hususu daha açık izah ederek, مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا *"İbrahim ne bir yahudi, ne de bir hristiyandı"* buyurmuş ve onları **Hz. İbrahim**'in kendi dinlerinden olduğu iddialarında yalanlamıştır.

Daha sonra وَلَٰكِن كَانَ حَنِيفًا مُّسْلِمًا *"Fakat O, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir müslümandı"* buyurmuştur ki, âyetteki "Hanîf" kelimesinin ne demek olduğu Bakara sûresi'nde geçmişti (Bakara, 135).

Daha sonra da, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"O, müşriklerden de değildi"* buyurmuştur. Bu, **Hz. İsa**'nın ilâh olduğunu söyledikleri için hristiyanların, teşbih inancına kâil oldukları için yahudilerin müşrik olduklarına bir tarizdir.

Eğer, "Siz, **Hz. İbrahim**'in İslâm dini üzere olduğunu söylemekle, onun inanç veya ahkâm (usûl veya furû) bakımından İslâm dini üzere olduğunu mu kastediyorsunuz? Eğer birincisini kastediyorsanız, bu sadece İslâm dinine mahsus bir durum değildir. Biz de bu mânada, **Hz. İbrahim**'in yahudi dininde yani, **Hz. Musa**'nın getirdiği din üzere olduğunu veya hristiyanların dini üzerine yani **Hz. İsa**'nın getirdiği hristiyanlık dini üzere olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü usûl (itikad) bakımından, peygamberlerin dinlerinin farklı olması caiz değildir. Eğer siz bu sözünüzle, **Hz. İbrahim**'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dini üzerinde olduğunu kastediyorsanız, bu durumda Hz. Muhammed'in yeni bir şeriat üzere olmayıp, başka bir peygamberin getirdiği şeriatın uygulayıcısı olması gerekir. Yine kesin olarak bilinen bir husus da şudur ki: Kur'ân'a göre

ibâdet etmek, **Hz. İbrahim** (a.s) zamanında yok idi. **Meseia**, müslümanların namazında Kur'ân okuma meşrû ve şart olduğu halde, **Hz. İbrahim**'in şeriatındaki namazda meşru değildir" denilir ise, biz deriz ki:

Bu sözden maksadın, **Hz. İbrahim**'in usûl (itikad) bakımından İslâm dini üzere olması olabilir. Bundan kastedilen ise, **Hz. İbrahim**'in itikad bakımından, zamanımızdaki yahudi ve hristiyanların inançlarına uymadığını belirtmektir. Bundan **Hz. İbrahim**'in furû (ahkâm) bakımından İslâm dininde oluşunu kastetmek de murad edilmiş olabilir. Bu böyledir. Çünkü Allahu Teâlâ o furû ahkâmı, **Hz. Musa**'nın şeriatıyla neshetmiştir. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında da, **Hz. Musa**'nın şeriatı, **Hz. İbrahim** zamanında mevcut olan şeriatı neshetmiştir. Bu izaha göre Hz. Muhammed (s.a.s) de şeriat sahibi olmuş olur. Sonra Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının çoğu, **Hz. İbrahim**'in şeriatına uygun olup, pek azında muhalefet söz konusu olunca, bu az miktardaki muhalefet, uygunluk ve muvafakatın bulunmasına zarar vermez.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرٰهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهٰذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا *"Gerçekte, İbrahim'e insanlardan en yakın olan, herhalde ona tâbi olanlarla şu peygamber ve iman edenlerdir"* buyurmuş ve bu ifâdede, şu iki grup insandan bahsetmiştir:

a) **Hz. İbrahim**'e daha önce tâbi olmuş olan kimseler.

b) Hz. Muhammed ve diğer mü'minler.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ *"Allah, o iman edenlerin yardımcısıdır"* buyurmuştur. Yani, "Yardımı, desteği, muvaffak kılması, onları yüceltmesi ve onlara ikramda bulunmasıyla onların yardımcısı..." demektir.

Ehl-i Kitap, Müslümanları Saptırmak İster

وَدَّت طَّآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّونَكُمْ ۚ وَمَا يُضِلُّونَ
إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٦٩﴾

"Ehl-i Kitab'tan bir zümre arzu etti ki, sizi bir şaşırtsalar.. Halbuki onlar kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar da, (bunun) farkına bile varamazlar"

(Âli İmran, 69).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Hak'tan sapmanın ve hüccetleri kabul etmemenin, ehl-i kitâbın vazgeçmedikleri bir yol olduğunu beyân edince onların bu kadarla yetinmeyip, aksine Hz. Muhammed (s.a.s) kendisinin peygamber olduğunu iddia ettiği halde, **Hz. Musa** ve **Hz. İsa**'nın peygamberliğini de kabul ediyor'' şeklindeki sözleriyle, ona iman eden kimselerin kalbine şüpheler atıp, onları haktan saptırma hususunda ellerinden gelen her şeyi yaptıklarını da açıklamıştır.

Yine **Hz. Musa** (a.s), **Tevrât**'da şeriatının sona ermeyeceğini haber vermiştir. Yine, (yahudilere göre) neshin varlığını kabul emek, ''bedâ'' neticesine götürür. Bundan yani âyetten maksat, mü'minleri, yahudilerin sözüne kanmamaları hususunda uyarmaktır. Bu ifâdenin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki, *''Ehl-i kitap'tan bir çoğu, Hak kendilerine besbelli olduktan sonra, içlerindeki hasedden ötürü, sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek hevesine düştü''* (Bakara, 109) âyetiyle, *''Onlar, kendilerinin inkâr ettikleri gibi, sizin de küfredip onlarla beraber olmanızı arzu ettiler''* (Nisa, 89) âyetidir.

Bil ki buradaki, مِنْ harf-i cerri bâziyyet ifade eder. Burada Cenâb-ı Hak ancak onların bir kısmını zikretmiş, bu hükmü onların hepsine teşmil etmemiştir. Çünkü onların içinde, iman etmiş olanlar da bulunmaktaydı. Allahu Teâlâ iman edenleri, *''İçlerinde mutedil ve insâf sahibi olan bir zümre de vardır''* (Maide, 66) ve *''Ehl-i kitab'ın içinde kaim olan bir ümmet vardır ki, onlar gecenin saatlerinde secdeye kapanarak, Allah'ın âyetlerini okurlar''* (Âl-i İmran, 113) diyerek medhü senâ etmiştir.

Bu âyetin **Muâz, Ammâr İbn Yasir** ve **Huzeyfe** hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü, yahudiler bu şahısları kendi dinlerine davet etmişlerdi. Cenâb-ı Hak, أَنْ يُضِلُّوكُمْ ''sizi saptırmak...'' buyurmayıp da لَوْ يُضِلُّونَكُمْ *''Keşke sizi bir saptırsalar''* buyurmuştur. Çünkü لَوْ edâtı, temennî içindir. Zira, senin لَوْ كَانَ كَذَا ''keşke şöyle olsaydı!...'' sözün, bir temenni ifâde etmektedir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *''Onlardan her biri arzu eder ki, keşke bin yıl yaşatılsa..''* (Bakara, 96) âyetidir.

Hak Teâlâ sonra, وَمَا يُضِلُّونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ *''Halbuki onlar, kendilerinden başkasını şaşırtıp sapıtamazlar''* buyurmuştur ki, bu da birtakım mânalara muhtemeldir:

a) Başkalarını saptırmaya yönelmiş olmalarından dolayı ilahî cezâya müstehak olmaları sebebiyle, onların kendi nefislerini helâk etmeleri... Bu, Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, *''Onlar bize zulmetmemişler, ama kendi kendilerine*

zulmetmişlerdi'' (Bakara, 57), *''Onlar muhakkak ki, kendi yüklerini ve, o yükleriyle beraber daha nice yükleri de bizzat yüklenip taşıyacaklar...''* (Ankebut, 13) ve *''Çünkü onlar kıyamet gününde kendilerinin günah yüklerini eksiksiz taşıdıktan başka, saptırdıkları bilgisiz kimselerin vebâllerinden bir kısmını da yükleneceklerdir. Dikkat et ki, onların yüklenecekleri bu yükler ne kötüdür''* (Nahl, 25) âyetleri gibidir.

b) Onların kendilerini hidâyet ve hak bilgisinin haricinde bırakmaları.. Çünkü, hidâyetten uzaklaşan kimse, "sapıtmış" ضَالّ diye vasfedilir.

c) Onlar, mü'minleri saptırmak için ellerinden geleni yapıp, sonra mü'minler de onlara iltifât etmeyince, onların eli boşa çıkmış, bundan bir netice alamayarak hüsrana uğramışlardır. Çünkü onlar birşeye inanmışlar, daha sonra durum onların tasavvur ettiklerinin aksine ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمَا يَشْعُرُونَ *''(Bunun) farkına bile varamazlar.''* Yani, "Bunun mü'minlere değil, kendilerine zarar verdiğini bilemezler" buyurmuştur.

Ehl-i Kitap, Hz. Peygamberi Bile Bile İnkâr Ediyor

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾

''Ehl-i kitap, kendiniz görüp bilip dururken, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?''

(Âl-i İmran, 70).

Bil ki, Allahu Teâlâ, Tevrât'da Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerin farkında olmayan tâifenin durumunu beyân edince, onların bu delilleri bilen kısmı olan âlimlerinin de hâlini beyân ederek, يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ *''Ey ehl-i kitap, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?''* buyurmuştur. Bu hitapda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki لِمَ (niçin?) suâlinin aslı, لِمَا 'dır. Çünkü buradaki مَا, istifhâm için gelmiş olan مَا 'dır. Başına lâm harfi gelmiş olduğu için, hafiflik olsun diye مَا daki elif düşmüştür. Bir de, harf-i cer, bu eliften bir bedel gibi olmuştur. Ayrıca

o, kelimenin sonunda gelmiştir ki, لِمَ deki fetha da buna delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın, عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ *"Birbirlerine ne hakkında sorup duruyorlar?"* (Nebe, 1) ve فَبِمَ تُبَشِّرُونَ *"Bu müjdeyi neye binâen yapıyorsunuz?"* (Hicr, 54), sualleri de böyledir. Bu harfler üzerinde vakfetmek, فَبِمَهْ، وَلِمَهْ şeklinde, hâ harfi ile yapılır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki بِآيَاتِ اللَّهِ *"Allah'ın âyetlerini"* lafzıyla ilgili birkaç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş: Bundan murad, **Tevrat** ve **İncil**'de varid olmuş olan âyetlerdir. Buna göre, bu lafız hakkında birkaç ihtimal bulunmaktadır:

a) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, Hz. Muhammed (s.a.s) ile ilgili müjdelerdir.

b) Bunlar, bu iki kitapta bulunan, **Hz. İbrahim**'in müslüman bir Hanîf olduğu hususundaki ifâdelerdir.

c) Bunlar, bu kitaplarda, gerçek dinin İslâm olduğunu gösteren ifâdelerdir.

Bil ki, bu açıklamalara ihtimâli olan bu görüşe göre diyebiliriz ki, "âyetleri inkâr etmek" ifâdesinin iki mânaya gelmesi muhtemeldir.

a) Onlar, **Tevrat**'ı değil, bilâkis **Tevrât**'ın delâlet etmiş olduğu şeyi inkâr ediyorlardı. Buna göre, mecâz yoluyla, delilin ismi medlûle itlâk edilmiştir.

b) Onlar, **Tevrat**'ın bizzat kendisini inkâr ediyorlardı, çünkü onlar, **Tevrat**'ı tahrif ediyor ve **Tevrat**'ta, **Hz. Muhammed**'in peygamberliğine delâlet eden bu gibi âyetlerin mevcudiyetini inkâr ediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın, وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ buyruğunun, bu izaha göre mânası şudur: "Onlar, müslümanların ve avâm tabakalarının yanında bulunduklarında, **Tevrat** ve **İncil**'in, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden âyetleri ihtiva ettiğini inkâr ediyorlar; sonra birbirleriyle başbaşa kaldıklarında ise, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin doğruluğuna şehâdet ediyorlardı. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kendiniz şahidler olduğunuz halde, (niçin) onda bir eğrilik aramaya yelteniyorsunuz..."* (Âl-i İmran, 99) âyetidir. Bil ki, âyeti bu anlayışa göre tefsir etmek, bu âyetin gaybden bir haber vermeyi ihtiva ettiğine delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlara, kendi içlerinde gizleyip de aksini haber verdikleri şeyi bildirmiştir. Şüphesiz, gaybden haber vermek bir mu'cizedir.

İkinci görüş: Bu âyetlerden murad, Kur'ân-ı Kerim'dir. وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ

sözünün manası da şudur: "Siz, Kur'ân'ın bir mu'cize olduğunu avâm insanlar yanında inkâr ediyor, ama sonra kalbleriniz ve akıllarınızla, onun bir mu'cize olduğuna şehâdet ediyorsunuz..."

Üçüncü görüş: Bu âyetlerden murad, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhur eden bütün mu'cizelerdir. Bu görüşe göre, وَأَنتُمْ تَشْهَدُونَ buyruğunun mânası şudur: Siz, diğer peygamberlerin elinde zuhûr eden mu'cizelerin, onların doğruluklarına delâlet ettiğini kabul ediyorsunuz... Zira mu'cize, Cenâb-ı Hak tarafından tasdik edilme yerine geçer. O halde siz, mu'cizelerin, bu açıdan diğer peygamberlerin sıdkına delâlet ettiğine şehadette bulununca, bunun Hz. Muhammed hakkında da söz konusu olduğuna da şehadette bulunmuş oluyorsunuz. Binâenaleyh, Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletini inkâr etmekte ısrâr etmeniz, mu'cizelerin, diğer peygamberlerin doğruluklarına delâlet etme konusunda hak ve gerçek olduklarını itiraf etmenizle çelişmekte, tezâd teşkil etmektedir.

يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَلْبِسُونَ ٱلْحَقَّ بِٱلْبَٰطِلِ وَتَكْتُمُونَ ٱلْحَقَّ وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

"Ey Ehl-i Kitap, niçin hakkı bâtıl ile karıştırıyor, gerçeği gizliyorsunuz? Halbuki siz, bunu biliyorsunuz..."

(Âl-i İmran, 71).

Bil ki, yahudi âlimlerinin tutmuş olduğu iki yol bulunmaktaydı:

a) Onlar, kalbleriyle Hz. Muhammed'in Allah katından görevlendirilmiş bir hak peygamber olduğunu bildikleri halde, O'nun peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Allahu Teâlâ birinci âyette, onları bu davranış şeklinden nehyetmiştir.

b) Onlar, şüpheler meydana getirmek, delil ve beyyinâtı da gizlemek hususunda çalışıp çabalıyorlardı. Allah Teâlâ bu ikinci âyette de, onları bu davranıştan nehyetmiştir. Buna göre birinci davranış şekli, azgınlık ve sapıklık makamıdır; ikinci makam ise, başkalarını azdırma ve saptırma makamıdır.

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

تَلْبِسُونَ kelimesi, şeddeli olarak تُلَبِّسُونَ şeklinde de okunmuştur. **Yahyâ İbn Vessâb,** bu kelimeyi, bâ harfinin fethasıyla تَلْبَسُونَ şeklinde okumuştur. Yani, "Niçin, hakka bâtılı giydiriyorsunuz?" şeklinde... Bu, Hz. Peygamber'in şu hadisi gibidir: ... كَلابِسِ ثَوْبَيْ زُورٍ "... Yalanın iki elbisesini giyen kimse gibidir." Şair de şöyle demiştir: إِذَا هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَى وَتَأَزَّرَا *"O, mecd ü şeref ile ridâlanıp, onu izâr gibi kuşandığında..."*

İKİNCİ MESELE

Bil ki, hakkı gizlemeye gayret eden kimse için bu hususta şu iki yolun dışında başka bir yol yoktur.
a) Ya, bâtıla götüren bir şüphe atmak,

b) Veyahut da, hakka delâlet eden delili gizlemek.. Âyetteki, *"Niçin hakkı bâtıl ile karıştırıyorsunuz?"* kısmı birincisine; *"ve gerçeği gizliyorsunuz"* kısmı ise, ikincisine işarettir.

Hakkı bâtıl ile karıştırma, burada birkaç mânaya gelmektedir:

1- Tevrat'ı tahrif etmek... Onlar, münezzel, vahyedilmiş âyetleri, muharref ve uydurma şeylerle karıştırıyorlardı. Bu görüş, **Hasan el-Basrî** ve **İbn Zeyd**'den rivâyet edilmiştir.

2- Onlar, insanları şüphelendirmek için, günün başlangıcında müslüman olduklarını söyleyip, günün nihâyetinde de İslâm'dan rücû etmek hususunda aralarında anlaşmışlardı.. Bu görüş de, **İbn Abbas** ve **Katâde**'den rivâyet edilmiştir.

3- Tevrat'da, hem Hz. Peygamber (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden müjde, sıfat ve vasıfların bulunması, hem de bunun zıddını vehmettiren şeylerin bulunmasıdır. Binâenaleyh bu, muhkem ve müteşabih gibi olmuştur.. Böylece onlar, tıpkı müşebbihe'den çoğunun yaptığı gibi, bu iki tür şeyden birisini diğerine karıştırmak suretiyle, zayıf inançlı olanlara meseleyi tersyüz göstermeye uğraşıyorlardı. Bu, **Kâdî**'nin görüşüdür.

4- Onlar, Hz Muhammed (s.a.s)'in, **Hz. Musa**'nın hak olduğunu itiraf ettiğini ve sonra "Tevrat'ın da **Hz. Musa** (a.s)'nın şeriatının neshedilmediğine delâlet ettiğini söylüyorlardı. Bütün bunlar ortaya şüphe atmaktır.

Hak Teâlâ'nın, وَتَكْتُمُونَ الْحَقَّ *"Gerçeği gizliyorsunuz"* ifâdesinden murad şudur: Tevrat'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden mevcut âyetlerle istidlâlde bulunmak tefekkür ve teemmüle muhtaçtır. Zamanımızdaki bid'at ehlinin, muhakkik âlimlerin delillerinin, kendilerine tâbi

olan avamdan kişilere ulaşmaması için ellerinden geleni yapmaları gibi, yahudi âlimleri de bu istidlâlin tamamlanacağı o lafızları gizleme hususunda gayret sarfediyorlardı.

Hak Teâlâ'nın, وَأَنتُمْ تَعْلَمُونَ *"Halbuki siz, bunu biliyorsunuz"* buyruğu ile ilgili şu izahlar yapılmıştır:

a) Sizler, bunu inâd ve hasedinizden dolayı yaptığınızı biliyorsunuz.

b) Cehâlet ve hurâfe erbâbı değil, ilim ve marifet erbâbı olan sizler bunu biliyorsunuz.

c) Bu gibi işleri yapanlara verilecek cezanın büyük olduğunu biliyorsunuz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî, "Hak Teâlâ'nın, *"Niçin Hakk'ı bâtıl ile karıştırıyor, gerçeği gizliyorsunuz?"* ve *"Niçin inkâr ediyorsunuz?"* sualleri, bu işlerin kullara âit fiiller olduğunu gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın bu fiilleri kullarda yaratıp, sonra da "niçin yaptınız?" demesi câiz değildir" demiştir.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Fiil bir sebebe dayanır. Binâenaleyh o sebebin eğer bir muhdis (meydana getiren) olmadan kendiliğinden meydana geldiğini kabul edecek olur isek hiçbir yaratıcı olmadığını söylemiş oluruz. Yok eğer o sebebi icâd edip meydana getirenin kulun kendisi olduğunu kabul edersek bu durumda kul diğer bir irâdeye muhtaç olmuş olur. Eğer o sebebin icâd edip yaratıcısının Allah olduğunu söylersek, aleyhimize söylediğiniz şey, sizin aleyhinize de söz konusu olur. Allah en iyi bilendir.

Yahudi Taktiklerinden: Önce İnanıp Sonra İslâm'dan Caymak

وَقَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ ءَامِنُوا بِالَّذِىٓ أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ ءَامَنُوا وَجْهَ النَّهَارِ
وَاكْفُرُوٓا ءَاخِرَهُۥ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ ﴿٧٢﴾

"Ehl-i Kitap'tan bir güruh (şöyle) dedi: "Mü'minlere indirilen (Kur'ân'a) gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin. Olur ki (onlar dinlerinden) dönerler"

(Âl-i İmran, 72).

Bil ki, Allah Teâlâ, hakkı bâtıl ile karıştıran yahudilerden bahsedince, bunun peşisıra onların karıştırmalarının bir şeklini anlatmıştır. İşte bu şekil, bu âyette bahsedilen hususdur.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Onların birbirlerine, *"Mü'minlere indirilen (Kur'ân'a) gündüzün evvelinde inanın.."* demeleri ile ilgilidir. Bu sözden maksat, indirilenin tamamı olabileceği gibi, indirilen âyetlerin bir kısmı da olabilir.

Birinci ihtimale göre şu izahlar yapılmıştır:

a) Yahudi ve hristiyanlar, İslâm'ın doğruluğu meselesinde, zayıf itikatle müslümanları şüpheye düşürmek için hilelere başvurmuşlardı. Bu da, yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e indirilen şeriatı, bazı zamanlarda kabul etmeyi, bazan da inanmayı müteakip onu tekzib etmeyi, yalanlamayı izhar etmeleridir. Çünkü insanlar, (zayıf müslümanlar) onların bu yalanlamalarını görünce, "Bu tekzîb, haset ve inâttan dolayı değildir; aksi hâlde böyle olsaydı, onlar ta başında onu tasdik etmezlerdi.. Bu tekzîb haset ve inattan dolayı yapılmadığına göre, bunun, Ehl-i Kitâbın Hz. Muhammed'in durumunu iyice düşünerek, değerlendirdikleri O'nun nübüvvetinin delillerini iyice araştırmaları, böylece de bu tam tefekkür ve eksiksiz incelemelerinden sonra, O'nun bir yalancı olduğu ortaya çıktığı için yapılmış olması gerekir..." derler. Böylece bu yol, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin sıhhati konusunda müslümanların zayıfları yönünden bir şüphe sebebi olmuş olur. Hayber yahudilerinin âlimlerinden oniki kişinin bu metod üzerinde ittifâk ettikleri de söylenmiştir. لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ sözünün mânası, "Biz şüpheyi onların kafalarına attığımızda, belki Muhammed'in taraftarları O'nun dininden bu yola dönerler ve vazgeçerler" demektir.

b) Âyetin mânasının şöyle olmasıdır: "Yahudilerin ve hristiyanların âlimleri birbirlerine şöyle demişlerdir: Ehl-i Kitâp'tan din kardeşlerinizle başbaşa kaldığınız zaman dininizde sebat etmeniz şartıyla, münafıklık yapıp mü'minlere uyduğunuzu gösterin. Çünkü böylece mü'minler bir kararsızlık içine düşerler ve zaman içerisinde sizler de onlara karşı münafıklığı sürdürürsünüz. Böylece durumları zayıflayıp dinleri yok olup gider ve onlar yine sizin dininize dönmüş olurlar." Bu, **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür. Bunun böyle olduğuna şu iki husus da delalet eder:

1- Cenâb-ı Hak, *"Hakikaten imân edip küfre sapanlar, sonra yine iman*

edip küfre dönenler...'' (Nisa, 137) buyurup, bunun peşinden de *''Münâfıkları müjdele...''* (Nisa, 138) buyurmuştur ki, bu *''Onlar îmân edenlere kavuştukları zaman ''inandık'' derler. Şeytanlarıyla başbaşa kalınca ise, ''emin olun, biz sizinle berâberiz. Biz ancak istihzâ ediyoruz'' derler''* (Bakara, 14) âyeti gibidir.

2- Allah Teâlâ, bu âyetin peşinden *''Dininize tâbî olandan başkasına inanmayınız''* buyurmuştur. Bu ifâde, onların üzerinde oldukları dinden başka bir dine girmekten nehyedildiklerine delâlet eder. Böylece de *''gündüzün evvelinde inanın''* ifâdesi, nifâkı emretme olmuş olur.

c) **Esamm** şöyle der: "Yahudiler birbirlerine, "Eğer Muhammed'i her getirdiği şeyde yalanlarsanız, sizin câhilleriniz yalancı olduğunuzu anlarlar. Çünkü O'nun getirdiği şeylerin pek çoğu haktır. Fakat O'nun getirdiği şeylerin bir kısmını kabul edip, bir kısmını inkâr ederseniz, câhil halk sizin onu yalanlamanızın, inadınızdan dolayı değil, adaletinizden dolayı olduğunu zanneder, böylece de sözlerinizi kabul ederler" demişlerdir."

İkinci ihtimal, *''Mü'minlere indirilene gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin''* âyetinin, Allah'ın indirdiği Kur'ân âyetlerinin bir kısmı ile ilgili olmasıdır. Bu görüşü savunan âlimler, bunun kıble-meselesi ile ilgili olduğunu söylemiş ve bu hususta şu iki izahı zikretmişlerdir:

a) **İbn Abbas,** âyet-i kerimedeki "gündüzün evvelinde"n maksadın, **sabah namazı;** "sonunda"n maksadın da **öğlen namazı** olduğunu söylemiştir ki, bunun izahı şudur: Hz. Peygamber (s.a.s), **Medine**'ye geldikten sonra **Beyt-i Makdis**'e doğru namaz kılmaya başladı. Yahudiler bu durumdan son derece memnun olarak, bunun devam etmesini arzu ettiler. Allah Teâlâ'nın, Hz. Peygamber'i, kıble olarak Ka'be'ye çevirmesi, bir öğle namazı esnasında oldu. Bunun üzerine **Ka'b İbn Eşref** ve başkaları "Mü'minlere indirilene gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda ise inkâr edin." Yani, "Muhammed'in yönelip sabah namazını kıldığı kıbleye inanın. Çünkü bu, haktır. Yönelip öğle namazını kıldığı kıbleyi ise inkâr edin" demişlerdir ki âyette bahsedilen inkâr ettikleri "gündüzün sonu" işte budur.

b) Kıble Ka'be'ye çevrilince, bu yahidilere zor ve ağır geldi. Bundan dolayı birbirlerine, "Gündüzün evvelinde **Ka'be**'ye doğru namaz kılın, gündüzün sonunda da bu kıbleyi inkâr ederek, **Beyt-i Makdis**'e doğru namaz kılın. Böylece o müslümanlar: "Ehl-i Kitap ilim sahibi insanlardır. Eğer onlar bu kıblenin bâtıl olduğunu anlamasalardı, bunu bırakıp Beyt-i Makdis'e dönmezlerdi" derler ve o kıblelerini bırakıp Beyt-i Makdis'e dönerler" diyorlardı.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ'nın, o yahudilerin bu hile üzerinde ittifak edişlerini haber vermiş olmasının şu faydaları vardır:

1- Bu hile, onların kendi içlerinde sır tuttukları, hiçbir yabancının bilmediği bir oyun idi. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu haber verince, bu gaybtan bir haber verme olmuştur. Binâenaleyh bir mu'cizedir.

2- Allah Teâlâ, mü'minleri, yahudilerin böyle bir hile üzerinde anlaştıklarından haberdar ettiği için, bu hilenin mü'minlerin kalplerinde hiçbir tesiri olmamıştır. Eğer böyle bir bildirme olmasaydı, bu hile, iman ve itikadları henüz zayıf olan bazı kimselerin kalplerinde etkili olabilirdi.

3- Yahudiler, bu hileleri ortaya çıkarılarak rezil ve rüsvay edildiği için, bu, bir nev'i onları bu gibi hile ve oyunlara yeltenmekten caydırma olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyette geçen "veche'n nehâr", "gündüzün evveli" manasınadır. Arapça'da "vech", "herşeyin insana bakan tarafı ve yüzü" mânâsındadır. Çünkü insanın baktığı şeyde ilk karşılaştığı budur. Nitekim elbisenin görünen tarafına da "vechü's-sevb" denilir. **Sa'leb, İbnü'l-A'rabî**'nin, "gündüzün evveli" manasına, أَتَيْتُهُ بِوَجْهِ نَهَارٍ وَشَبَابِ نَهَارٍ وَصَدْرِ نَهَارٍ "Ona gündüzün evvelinde geldim" dediğini rivayet etmiştir. **Rebî İbn Ziyad** da şiir olarak şöyle demiştir:

مَنْ كَانَ مَسْرُورًا بِمَقْتَلِ مَالِكٍ / فَلْيَأْتِ نِسْوَتَنَا بِوَجْهِ نَهَارِ

"Kim Mâlik'in öldürülmesinden sevinç duyar ise, kadınlarımıza gündüzün evvelinde gelsin."

وَلَا تُؤْمِنُوٓا إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمْ ۗ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَى اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰٓ أَحَدٌ مِّثْلَ مَآ أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَآجُّوكُمْ عِندَ رَبِّكُمْ ۗ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُ ۗ وَاللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٧٣﴾ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۗ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ ﴿٧٤﴾

"Ve dininize tâbî olandan başkasına inanmayın. (Habibim onlara) de ki: " Şüphesiz hidayet, Allah'ın hidâyetidir."(O güruh şöyle derler:) "Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine veya o (müslümanların) Rabb'iniz indinde size karşı hüccetler getireceğine (inanmayın)." De ki:

"Lütf-u inâyet, muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkıyla bilendir. O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük lûtuf sahibidir"

(Âl-i İmran, 73-74).

Müfessirler, âyetin başındaki ifâdenin, yahudilerin sözünün sonu olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Mânâ, "**Tevrat**'ın ahkâmını kabul etmeyen hiçbir peygamberi kabul etmeyin. **Tevrat**'ın herhangi bir hükmünü değiştiren peygamberleri de kabul etmeyin" şeklindedir. İşte bu, yahudilerin bugüne kadar sürdürdükleri tutumlarıdır. Bu izaha göre, âyetteki لِمَنْ تَبِعَ *"Tâbî olana"* ifâdesindeki lâm harfi, zâide olur. Çünkü, meselâ صَدَّقْتُ فُلَانًا (falancayı tasdik ettim) denilir, ama صَدَّقْتُ لِفُلَانٍ denilmez. Bu lâm harfinin zâide olması câizdir. Bu, tıpkı رَدِفَ لَكُمْ (Neml, 72) âyeti gibidir ki bu, رَدِفَكُمْ (ensenize binmek üzeredir) mânasındadır.

b) Allah Teâlâ, bu âyetten önce, *"gündüzün evvelinde inanın, gündüzün sonunda inkâr edin"* sözünü zikretmiş, daha sonra bu âyette ise, *"ve dininize tâbî olandan başkasına inanmayın.."* yani, "ancak dininize tâbî olanlar için böyle bir imânı gösterin" sözünü getirmiştir. Sanki onlar şöyle demişlerdir: "Meseleleri tersyüz etmekten maksadımız ancak, dinde size uyanların dininiz üzere devam etmelerini temin etmektir." Buna göre, *"Ancak dininize tâbî olanlar için böyle bir imanı gösterin"* ifâdesi "Herkesin gayesi, kendine tâbî ve taraftar olanları, taraftar olarak muhafaza etmektir" mânâsındadır.

Sonra Cenâb-ı Allah, قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ *"De ki: "Şüphesiz hidayet, Allah'ın hidâyetidir"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a), bu tabirin "Din, Allah'ın dinidir" mânasına geldiğini söylemiştir. Bunun bir benzeri de Bakara sûresindeki *"De ki, şüphesiz hidâyet, Allah'ın hidâyetidir"* (Bakara, 120) âyet-i kerimesidir.

Bil ki bu sözün, Cenâb-ı Hakk'ın o yahudilerden naklettiği şeye, nasıl bir cevap teşkil ettiğini mutlaka izah etmek gerekir. Biz deriz ki: Birinci izaha göre, -ki bu onların kendi dinlerinden başka bir din olmadığını söylemiş olmalarıdır- bu söz, şu cihetten onlara cevap teşkil edebilir: Onların tabi oldukları yolun din olması, Allah'ın emredip bildirmesi ve ona uyulmasını emretmesi ile olmuştur. Durum böyle olunca, Cenâb-ı Hak bundan sonra başka bir dini emredip, insanları ona sevkedince ve o dine uymayı gerekli kılınca, bu dinin peygamberi her nekadar önceki dine uymasa da, kendisine uyulması gereken bir peygamber olmuş olur. Çünkü bu din de, Cenâb-ı Hakk'ın hükmü ve hidâyeti

ile bir din olmuştur. Bu din Cenâb-ı Hakk'ın hükmüyle olunca, bu dine uymak gerekir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın, onların görüşlerine bir cevap olarak, *"Onları, üzerinde durdukları kıblelerinden çeviren nedir?" diyecekler. De ki: "Doğu da Allah'ındır, batı da"* (Bakara, 142) buyurmasıdır. İkinci izaha göreyse mâna, "Hidâyet, şüphesiz ancak Allah'ın hidâyetidir. Ben size işte bunu getirdim.. Dolayısıyla, bu hidâyeti def etme konusundaki bu zayıf tedbir ve tuzağınızın (müslümanlara hiçbir zararı), size de hiçbir faydası olmayacaktır" şeklindedir.

Sonra Cenâb-ı Hak, *"(O güruh şöyle derler): "Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine veya o (müslümanların Rabb'imiz katında size karşı hüccetler getireceğine (inanmayın)"* buyurmuştur.

Bil ki bu âyet, zor ve müşkil olan âyetlerdendir. Buna göre biz deriz ki, bu ifâde ya Allah'ın sözü cümlesindendir, veyahut da yahudilerin sözü cümlesinden olup, onların, *"Ve, dininize tâbi olandan başkasına inanmayın"* şeklindeki sözlerinin bir tetimmesi (devamı)dır. Bu iki ihtimalden her birini benimsemiş olan müfessirler bulunmaktadır.

Birinci İhtimal: Bu ihtimal hakkında birkaç vecih bulunmaktadır:

a) **İbn Kesir,** istifhâm olmak üzere, elif harfini çekerek, آَنْ يُؤْتَى... şeklinde; diğer kıraât imamları ise, elifin fethası, medsiz ve de istifham mânâsını kastetmeksizin أَنْ يُؤْتَى şeklinde okumuşlardır. Eğer **İbn Kesir**'in kıraatini alacak olursak, bu durumda bunun mânası açıktır. Çünkü buradaki istifham "tevbîh" kınama ve azarlama için getirilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, أَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ إِذَا تُتْلَى عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ *"Mal ve oğullar sahibi olmuş diye, karşısında âyetlerimiz okunduğu zaman o, "evvelkilerin masalları" demiştir"* (Kalem, 14-15) âyetleri gibidir. Buna göre mâna, "Size verilmiş olan şeriatın benzeri bir başkasına da verildiği için mi, ona tâbi olmayı kabul etmiyorlar?" şeklindedir. Sonra, ihtisar gayesiyle bu sorunun cevâbı hazfedilmiştir ki, böylesi hazifler çokça yapılmaktadır. Nitekim bir kimse, birisine çokça ihsan ve lütufta bulunduktan sonra, onun işlemiş olduğu hataları sayıp döküp bundan dolayı onu uzun uzadıya kınadıktan sonra, "Sana olan ihsanımın azlığından mı? Seni küçümsediğim için mi?" der. Bunun mânası şudur: "Bunun için mi sen, bu yaptıklarını yaptın?" Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ الَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا يَحْذَرُ الْآخِرَةَ وَيَرْجُو رَحْمَةَ رَبِّهِ *"Yoksa o, âhiretten korkarak, Rabb'inin rahmetini umarak, gecenin saatlerinde secdeye kapanır, kıyamda durur bir halde tâat ve ibâdet eden kimse (gibi) midir?"* (Zümer, 9) âyetidir. Bu izah şekli, **Mücâhid** ve **İsa İbn Ömer**'den rivayet edilmiştir.

انْ deki elifi kasr ederek okuyan kimsenin kıraatine gelince, bu âyeti yine istifhâm mânasına hamletmek mümkün olur. Nitekim, سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ *"Onları uyarsan da uyarmasan da onlara birdir"* (Bakara, 6) âyet-i kerimesi hem med ile آنْذَرْتَهُمْ , hem de kasr ile أَنْذَرْتَهُمْ okunmuştur. Aynı şekilde, اَنْ كَانَ ذَا مَالٍ وَبَنِينَ *"Mal ve oğullar sahibi olmuş diye"* (Kalem, 14) âyeti de, hem med, hem de kasr ile okunmuştur. Şair **İmriu'l-Kays** da şöyle demiştir:

تَرُوحُ مِنَ الْحَيِّ اَمْ تَبْتَكِرُ ؟ وَمَا ذَا عَلَيْكَ وَلَمْ تَنْتَظِرْ

"Mahalleden akşam mı ayrılıyorsun, yoksa sabah erkenden mi? Neyin var, niye beklemedin (beklemiyorsun?)"

Yani, أَتَرُوحُ مِنَ الْحَيِّ *"Mahalleden akşam mı ayrılıyorsun?"* demek istemiştir. Böylece istifhâm elifi hazfedilmiştir. Bu kıraatin istifhâm mânâsına ihtimali olunca, âyetin takdiri, bizim birinci kırâat hususunda yapmış olduğumuz açıklamanın aynısı olur.

b) O yahudiler kendi taraftarlarına, "sizin dininize tâbi olanlardan başka hiç kimseyi tasdik edip inanmayın!" dediklerinde, Allahu Teâlâ peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s)'e bu iddiadaki yahudilere şöyle demesini emretmiştir: "Hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir. O halde, size verilen hidâyetin aynısının sizin dışınızda kalan bir kimseye verilmesini veyahut da, eğer sizler bunu onlardan kabul etmezseniz, o müslümanların bununla Rabb'inizin katında sizinle münakaşa edip hüccet getirmelerini yadırgamayınız!" Bu ikinci açıklamaya göre söylenebilecek en son söz şudur: Bu izah, فَلَا تُنْكِرُوا "Binâenaleyh yadırgayıp inkâr etmeyiniz.." sözünün takdir edilmesini gerektirir. Çünkü bu sözün takdir edilmesine, Hak Teâlâ'nın, *"Hidayet ancak Allah'ın hidâyetidir"* buyruğu delâlet etmektedir. Zira, hidâyet ancak Allah'ın hidâyeti olunca, Allah o hidâyeti, kullarından dilediği kimseye verecektir. Böyle olunca da, onu inkâr etmemek gerekir.

c) Hidayet, açıklama yapmaya, beyan etmeye verilen bir isimdir. Bu Hak Teâlâ'nın وَاَمَّا ثَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحَبُّوا الْعَمٰى عَلَى الْهُدٰى *"Semûd kavmine gelince: Biz onlara doğru olan yolu gösterip açıkladık, ama onlar körlüğü hidayete tercih ettiler"* (Fussilet, 17) âyetindeki mâna gibidir. Buna göre إِنَّ الْهُدٰى "...Muhakkak ki, hidayet.." kelimesi mübtedâ; هُدَى اللّٰهِ "Allah'ın hidâyeti" sözü ondan bedel; اَنْ يُؤْتٰى اَحَدٌ مِثْلَ مَآ اُوتِيتُمْ ifâdesi de, başına لَا harfi getirilerek mübtedânın haberidir. Buna göre âyetin takdirî manası: "Ya Muhammed, sen şöyle de: "Hiç şüphesiz Allah'ın beyânı, size verilmiş olan şeyin mislinin, başka hiç kimseye verilmemesi -ki o da dinlerin en üstünü olan İslâm dinidir- ve, o yahudilerin âhirette, Rabb'inizin huzurunda sizinle cedelleşmemeleridir.

Çünkü, âhirette sizin hakka isâbet etmiş olduğunuzu, kendilerinin ise sapıtmış olduklarını iyice bilmiş olacaklardır" de!" Bu tev'ilde, sadece bir لا harfinin takdir edilmesi gerekir ki, bu çâizdir. Bu, Hak Teâlâ'nın يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّوا (Nisa, 176) âyeti gibidir. Yani, اَنْ لا تَضِلُّوا takdirinde olup "şaşırmayasınız diye Allah size açıklıyor" demektir.

d) اَلْهُدٰى kelimesi isimdir; هُدَى اللّٰهِ lafzı ondan bedel; اَنْ يُؤْتٰى اَحَدٌ kısmı da onun haberidir. Buna göre kelamın takdiri: "Muhakkak ki Allah'ın hidâyeti, size verilen şeyin aynısının bir başkasına verilmesidir" şeklindedir. Bu te'vile göre Hak Teâlâ'nın, اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ifadesinde, mutlaka bir takdir yapmak gerekir. Buna göre takdir, اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ فَيَقْضِى لَكُمْ عَلَيْهِمْ "Onlar, sizinle Rabb'inizin katında cedelleşip hüccet getirirler de, böylece Rabb'iniz onların aleyhine olarak sizin lehinize hükmetmiş olur" şeklinde olur. Buna göre mana, "Hidâyet, sizi kendisine hidâyet etmiş olduğum İslâm dinidir. Binâenaleyh, bu din hususunda kim benim huzurumda sizinle hüccetleşmeye kalkışırsa, onun aleyhine, sizin de lehinize olmak üzere hükmederim" şeklindedir. Hak Teâlâ'nın, عِنْدَ رَبِّكُمْ ifadesi, takdirin bu şekilde yapılacağını gösterir. Çünkü, Allah'ın, müslümanların Rabb'i olduğuna dair hüküm vermiş olması, O'nun o müslümanlardan razı olduğuna delâlet eder. Bu da, Allah'ın o müslümanların lehine hükmedip, aleyhlerine hükmetmeyeceğini ihsas eder.

İkinci ihtimal: Hak Teâlâ'nın, *"Size verilenin benzerinin başka birisine de verildiğine.."* ifâdesi, yahudilerin sözlerinin bir tetimmesi (devamı) olmasıdır. Buna göre bu âyette bir takdim ve tehirin bulunması söz konusudur. Buna göre kelamın takdiri, "Size verilmiş olan şeyin bir mislinin sizden başka birisine verileceği veya onlar, Rabb'inizin katında sizinle cedelleşeceği için, dininize tâbi olandan başkasını tasdik etmeyiniz, inanmayınız.. (Ey Habibim) "hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir. Lutf-u inâyet, Allah'ın elindedir," de!" şeklindedir. Yani yahudiler şöyle demek istemişlerdir: "Sizin dininizde olanlar hariç, size verilen şeyin bir benzerinin bir başkasına da verilebileceğine dair inanç ve düşüncenizi izhâr etmeyin.. Size verilmiş olan ilahî kitabın bir mislinin de müslümanlara verildiğine dair olan tasdikinizi gizleyip, onu, müslümanların sebâtını arttırmasın ve müşriklerin bu müslüman olmalarına yol açmasın diye, müslüman ve müşriklere değil sadece kendi dindaşlarınıza söyleyin."

Hak Teâlâ'nın, اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ *"Veya o, Rabb'iniz indinde size karşı hüccetler getireceklerine..."* buyruğuna gelince, bu Cenâb-ı Hakk'ın اَنْ يُؤْتٰى ifâdesine atıftır. O'nun يُحَاجُّوكُمْ sözündeki vâv harfinin mercii, âyet-i kerimede geçen اَحَدٌ lafzıdır. Çünkü اَحَدٌ mâna bakımından cemidir. Buna göre mâna "Müslümanların, Kıyamet günü size karşı hüccet getirip Allah huzurunda size

galip gelebileceklerine dair sırrınızı, sizin dışınızdakilere söylemeyin'' şeklinde olur. Bana göre bu şekilde yapılan tefsir zayıftır.

a) Yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dinini kabûl etme hususunda kendi dindaşlarını kollayıp gözetme istekleri, onların, kendi tâbi ve taraftarları olmayanları kollayıp gözetme isteklerinden daha fazla ve daha ileridir. Binâenaleyh, onların birbirlerine, kendi dinlerinde olanların yanında, Hz. Muhammed (s.a.s)'in dininin doğruluğuna delâlet eden o delilleri kabul ve itiraf edip, yabancıların yanındaysa böyle bir şeyden kaçınmaları nasıl uygun olabilir? Bu, son derece uzak bir ihtimaldir.

b) Bu takdire göre, âyet-i kerimenin nazmı bozulur ve onda, fasîh kimselerin sözlerine uygun düşmeyen bir takdim ve tehir bulunmuş olur.

c) Bu takdire göre, mutlaka bir hazf söz konusudur. Çünkü takdir, قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ وَ اَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ ''De ki: Hidayet, ancak Allah'ın hidâyeti ve lutûf da, Allah'ın elindedir'' şeklinde olur. Buna göre, Hak Teâlâ'nın, اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللّٰهِ ifâdesinin başındaki mukadder قُلْ ifadesi hazfedilmiş olur.

d) Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ buyruğu tek bir sözün iki cüzü arasında nasıl yer alabilmiştir? Hiç şüphesiz bu, doğru ve düzgün bir söz olmaktan, son derece uzak bir kelâmdır..

Kaffâl şöyle demektedir: Hak Teâlâ'nın, قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ buyruğunun buraya kadar yahudilerden yapılmış olan nakillerin sona ermesiyle, nebisine söylemesini emretmiş olduğu bir kelâm olması muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, yahudilerin bâtıl bir sözünü nakledince, hiç şüphesiz, buna hak bir söz ile mukabelede bulunmasını, sonra da o yahudilerin sözlerinin geri kalanını tamamlamaya avdet etmesini, peygamberine öğretmiştir. Bu, bir müslümanın bir kâfirden, içinde küfür bulunan bir söz nakletmesi ve o küfür kelimesini söyleyeceği sırada, آمَنْتُ بِاللّٰهِ ''Allah'a iman ettim'' veya, لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ ''Allah'tan başka Tanrı yoktur'' veyahut da, تَعَالَى اللّٰهُ ''Allah bundan yüce ve münezzehtir'' deyip, sonra da, naklini ve sözünü tamamlamaya dönmesi gibidir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ اِنَّ الْهُدٰى هُدَى اللّٰهِ buyruğu, bu kâbil bir şey olmuş olur. Daha sonra Hak Teâlâ, اَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ ifâdesine kadarki yahudilerin sözünün tamamını zikretmiş, sonra da Hz. Muhammed (s.a.s)'e, bu konuda onlarla mücadele edip, onların görüşlerinin bâtıl olduğu hususuna onların dikkatlerini çekmesini emrederek, O'na şöyle demiştir: *''De ki: ''Lûtf-u inâyet, muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan ve herşeyi hakkıyla bilendir. O, dilediğine rahmetini has kılar. Allah, en büyük fazl sahibidir.''*

e) آمَنَ kelimesi, tasdik anlamına geldiğinde lâm harf-i cerriyle kullanılmaz. Meselâ, صَدَّقْتُ لِزَيْدٍ "Zeyd için tasdik ettim" denilmeyip, aksine صَدَّقْتُ زَيْدًا "Zeyd'i tasdik ettim" denilir. Binâenaleyh, âyet-i kerimede, وَلاَ تُؤْمِنُوا اِلاَّ مَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ "Ancak, sizin dininize tabi olanlara inanın, onları tasdik edin" denilmesi gerekirdi. Bu takdire göre de, Hak Teâlâ'nın, لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ ifâdesindeki lâmın hazfedilmesine; O'nun اَنْ يُؤْتَى ifâdesinin başına da, bâ harf-i cerrinin veya onun yerine geçecek bir şeyin takdir edilmesine ihtiyaç duyulur. Çünkü âyetin takdiri, وَلاَ تُصَدِّقُوا اِلاَّ مَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ، بِاَنْ يُؤْتَى اَحَدٌ مِثْلَ مَا اُوتِيتُمْ "Size verilmiş olanın bir mislinin bir başkasına da verilmiş olması sebebiyle, sizin dininize tâbi olanlardan başkasını tasdik etmeyiniz, inanmayınız...." şeklinde olur. Böylece de, bu şekildeki bir tefsirde hazf, takdîr, nazım bozukluğu ve mânanın kötü olması bir araya gelmiş olur.

Ebû Alî el-Farisî "Âyetin başındaki iman kelimesini, ikrar mânasına hamletmek uzak bir ihtimal değildir" demiştir. Böylece mana, "size verilen şeyin bir mislinin başka birisine verilmiş olduğunu, sadece sizin dininize tâbi olmuş olan kimselere ikrâr ediniz.." şeklinde olur. **Ebû Alî**'nin yapmış olduğu bu takdire göre, لِمَنْ تَبِعَ ifâdesindeki lâm harfi zâid olmaz. Ama, her halükârda bâ harf-i cerrinin veya onun yerine geçecek başka bir harfin takdir edilmesi gerekir. İşte, bu âyetin tefsiri hususunda söylenmiş olan şeylerin özeti budur. Allah, ne murad ettiğini en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, قُلْ اِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"De ki: "Lütf-u inâyet, muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkıyla bilendir. O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük fazl sahibidir"* buyurmuştur.

Bil ki, Allahu Teâlâ yahudilerden şu iki şeyi nakletmiştir:

a) İslâm'ın sıhhati konusunda müslümanların kafasında şüphe meydana getirmek için, onların, gündüzün başında iman edip, günün sonunda da inkâra saptıkları.. Cenâb-ı Hak, yahudilerin bu tür hilelerine, قُلْ اِنَّ الْهُدَى هُدَى اللَّهِ diyerek cevap vermiştir ki, bunun mânası, "Allah'ın hidâyetinin kemâli ve beyânının kuvveti yanında, böylesi zayıf bir şüphenin hiç bir gücü ve etkisi söz konusu olamaz" şeklindedir.

Fadl Kelimesinin Mânası

b) Allahu Teâlâ yahudilerin kendilerine verilmiş olan kitap, hikmet ve nübüvvetin bir mislinin veya aynısının başka bir kimseye verilmesini kabul etmeyerek, bunu yadırgadıklarını nakletmiştir. Cenâb-ı Hak, onların bu tür

tuzaklarına da, *"De ki: "Lütf-u inâyet, muhakkak ki Allah'ın elindedir. Onu, dilediğine verir"* buyruğu ile cevap vermiştir.

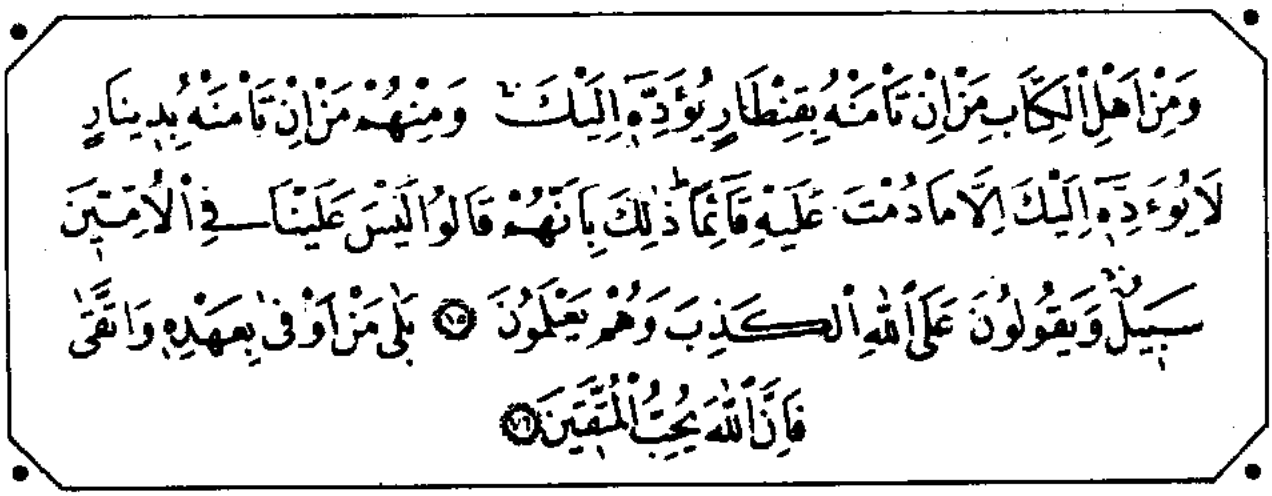
Bu sözde geçen fadl kelimesinden murad, peygamberliktir. Arapça'da "fadl" kelimesi, fazlalık anlamına gelir. Kelimenin genel olarak kullanıldığı yer ise, "lütf-u ihsânın fazlalığı..." anlamıdır. Hayır olan hasletlerde, başkalarından fazla ve üstün olan kimseye, "fâdıl" denilir. Daha sonraysa "fadl" kelimesi, fâilinin (Onu yapanın) başkasına ihsân etmeyi düşünmüş olduğu her çeşit menfâat hakkında daha fazla kullanılır olmuştur. Hak Teâlâ'nın, *"Allah'ın elindedir"* buyruğunun mânâsı, "O, fadlın sâhibi olup, ona kâdir ve muktedir olandır" demektir. O'nun, "onu dilediğine verir" sözü ise, "Bu fadl, O'nun dilemesine bağlı olan bir lütuftur" mânasına gelir. Bu da, peygamberliğin, müstehak olma sebebiyle değil, lütufta bulunma ile meydana gelip tahakkuk ettiğine delâlet eder. Çünkü Cenâb-ı Hak, bu nübüvveti, failinin (Allah'ın) yapıp yapmamakta muhtar olduğu fadl kabilinden kılmıştır. Buna göre bu, müstehâk olan kimse hakkında, ancak mecazî bir şekilde kullanılabilir. Allah'ın, *"Allah, rahmeti bol olan ve her şeyi hakkıyla bilendir"* ifâdesi de bu mânayı te'kid etmektedir. Çünkü, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin bol olması, O'nun kudretinin mükemmelliğine, O'nun "âlim" olması da, O'nun ilminin mükemmelliğine delâlet eder. Böylece, O'nun kudretinin bu derece mükemmelliğinden dolayı, dilediği kuluna dilediğini lütfetmesi uygun olduğu gibi, ilminin mükemmel olmasından dolayı da, O'nun fiillerinin ancak hikmet ve doğruluk üzere olması uygun olmuştur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ وَاللَّهُ ذُوالْفَضْلِ الْعَظِيمِ *"O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah, büyük fazl sahibidir"* buyurmuştur. Bu ifâde, bir önceki sözü âdeta te'kid etmiş gibidir. Bu âyet ile, önceki ifâde arasındaki fark şudur: **Fadl,** fazlalık ve ziyâde demektir. Sonra bu fazlalık, kendisine ilâvede bulunulan şeyin cinsindendir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Lütf-u inâyet, muhakkak ki Allah'ın elindedir"* buyruğu ile, kendisinin, onlara verdiği yüce makamların bir mislini de, kullarından bazısına verebileceğini, hatta aynı cinsten daha fazlasını bile verebileceğini beyân etmiş, sonra da, *"O, rahmetini dilediğine has kılar"* buyurmuştur. Allah Teâlâ'ya nisbet edilen rahmet, bu fazldan daha üstün bir şeydir. Çünkü bu rahmet-i ilâhiyye şeref ve mertebesinin yüceliği bakımından, o (yahudilere) vermiş olduğu şeyin cinsinden olmayan bir mertebeye ulaşabilir. Hatta onlara verdiği şey ile mukayese edilemiyecek kadar yüce ve üstün olabilir.

Bu iki âyetin toplamından şu netice ortaya çıkar: Allah Teâlâ'nın, kullarını aziz edip, onlara ikrâmda bulunmasının mertebeleri sonsuzdur. O'nun in'âmını

ve ikramını muayyen mertebelere ve şahıslara has kabul etmek, Allah'ın kudret ve hikmetinin kemâlini bilmemek demektir.

Yahudilerin Emanete Hıyanet Etmeleri

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ
لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ
سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ بَلَىٰ مَنْ أَوْفَىٰ بِعَهْدِهِ وَاتَّقَىٰ
فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ﴿٧٦﴾

"Ehl-i Kitap'tan öyle kimseler vardır ki kendisine bir kantar (altın) emânet etsen, onu sana eksiksiz öder. Yine onlardan öyle kimseler vardır ki, ona bir dinar (altın) versen, sen üzerinde ısrar ile durmadıkça, onu sana ödemez. Bunun sebebi şudur: Onlar, "Ümmîler hakkında bizim mes'uliyetimiz yoktur" demişlerdir. Onlar, Allah'a karşı, bildikleri halde, yalan söylerler. Hayır, kim ahdini yerine getirir ve ittikâ ederse, şüphesiz Allah müttakileri sever"

(Âl-i İmran, 75-76).

Bil ki bu âyet-i kerime önceki âyet ile iki bakımdan irtibatlıdır:

a) Cenâb-ı Hak, önceki âyette yahudilerin kendilerine, bir benzeri başka hiçbir kimseye verilmemiş olan dinî mertebe ve makamlar verilmiş olduğunu iddiâ ettiklerini nakletmiş, daha sonra da, emânete hıyanet etmenin bütün dinlerce çirkin oduğu halde, onların emânete hıyanette ısrarlı olduklarını açıklamıştır ki, bu da onların yalancı olduklarını göstermiştir.

b) Allah Teâlâ, bir önceki âyette yahudilerin, *"Dininize tâbî olandan başkasına inanmayın"* şeklindeki sözleri gibi, dinlerle ilgili kötü hallerini nakledince, bu âyette de, onların insanlarla alış-verişlerindeki kötü hallerinin bazısını anlatmıştır. Bu da onların, hıyânet, zulüm ve az olsun çok olsun insanların mallarını elde etmeye ısrar etmeleridir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet, onların ehl-i emânet ve ehl-i hıyânet olarak iki kısım olduklarını gösterir. Bu hususta şu izahlar yapılmıştır:

a) Onların ehl-i emânet olanları, müslüman olanlarıdır. Yahudilik üzere devam edenleri ise, hıyanette ısrarlı olanlarıdır. Çünkü onların inançlarına göre, kendi dinlerinde olmayan kimseleri öldürüp onların mallarını almaları helâldir. Bu âyetin bir benzeri de, *"Hepsi bir değildirler. Ehl-i kitap içinde, (hakkı) ayakta tutan bir cemaat vardır. Onlar gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın âyetlerini okurlar"* (Âl-i İmran, 113) âyeti ile, *"İçlerinde imân edenler vardır. (Fakat) onların pek çoğu fasıktırlar"* (Âl-i İmran, 110) âyetidir.

b) Ehl-i kitaptan emânet ehli olanlar hristiyanlar, hıyânet ehli olanlar ise yahudilerdir. Bunun delili ise, bizim de söylemiş olduğumuz gibi yahudilerin kendi dinlerinden olmayanların öldürülmesini ve hangi yolla olursa olsun, onların mallarını ele geçirmelerini helâl saymalarıdır.

c) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Birisi, **Abdullah İbn Selâm**'a emânet olarak binikiyüz ukiyye altın bırakmıştı. **Abdullah** o emaneti sahibine vermişti. Bir başkası da yahudi **Finhas İbn Âzûrâ**'ya bir dinar emânet vermişti. Fakat o bu emanete hıyanet edip bunu vermedi. İşte bunun üzerine, bu âyet-i kerîme nâzil oldu."

İKİNCİ MESELE

Arapça'da مَرَرْتُ عَلَيْهِ ve مَرَرْتُ بِهِ (Ona uğradım) denilmesi gibi, اَمِنْتُهُ بِكَذَا ve اَمِنْتُهُ عَلَى كَذَا (Ona falan hususta güvendim" denilir. Buradaki bâ harfi, emâneti yapıştırmak ve bitiştirmek, عَلَى harf-i cerri de emânete hakim kılmak manasındadır. Buna göre, bir kimseye birşey güvenilip emânet edildiği zaman, o kimseye olan yakınlığı ve onu koruyup gözetme münasebetinden dolayı, emânet edilen o şey âdeta o şahsa yapıştırılmış ve bitiştirilmiş gibi olur. Yine bu mal emanet edilen kimse, bu emânete hâkim olmuş ve âdetâ onu ele geçirmiş bir kimse gibi olur. İşte bu sebepten dolayı, bu mânâyı her iki şekilde ifâde etmek de güzel olmuştur. اَمِنْتُكَ بِدِينَارٍ (Sana, bir dinar emânet ettim) sözünün, "Bu hususta sana güvendim" mânasında, اَمِنْتُكَ عَلَيْهِ (Sana, onu emânet ettim) sözünün ise "Seni, ona emin ve muhafız kıldım" mânasında olduğu söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kıntar Kelimesinin Mânası

Âyette "kıntar" ve "dinar" lafızlarının zikredilmesinden murad, çok sayıda veya az sayıda maldır. Yani "Ehl-i kitap içinde, kendilerine çok sayıda para ve mal emanet edildiği halde emâneti

yerine getiren son derece güvenilir kişiler bulunduğu gibi, yine onların içinde, kendilerine az miktarda mal emânet edilse bile hıyanet etmekten çekinmeyen son derece hain kişiler de vardır. Bu âyetin bir benzeri de, *"Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne kantar kantar (mehir) vermiş olsanız bile içinden bir şey almayın"* (Nisâ, 20) âyetidir. Bu izaha göre, bu âyetteki "kantar"ın ne kadar olduğunu izaha gerek yoktur. Fakat âlimler bu hususta şunları söylemişlerdir:

1- Kantar (Kıntâr), binikiyüz ukiyyelik bir ölçüdür. Çünkü âyet, Kureyş'ten bir adamın, binikiyüz ukye altınını **Abdullah İbn Selâm** (r.a)'a emânet bırakıp, onun da hıyanet etmeden bu malı sahibine iâde ettiği için nâzil olmuştur. Binâenaleyh bu hadise, "kıntâr"ın bu miktarı ifâde ettiğini göstermektedir.

2- **Abdullah İbn Abbas** (r.a)'dan, "kıntar"ın, bir öküz derisi dolusu mal mânâsına olduğu rivayet edilmiştir.

3- "Kıntâr"ın, bir milyon dinar veya bir milyon dirhem manasına geldiği de söylenmiştir. Bu hususta ki izah, daha önce (Âl-i İmran, 14. âyetin tefsirinde) geçmişti.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hamza ve **Ebû Bekr**'in rivâyetine göre **Âsım**, hâ harfinin sükûnu ile kelimeyi, يُؤَدِّهْ şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat, **Ebû Amr**'dan da rivayet edilmiştir.

Zeccâc: "**Ebû Amr**'ın râvisi, hemzenin sükûnu ile بَارِئْكُمْ şeklindeki kıraatinde yanıldığı gibi, burada da yanılmıştır. Çünkü **Ebû Amr**, bunu harekenin "ihtilası" ile kıraat eder" demiştir. **Zeccâc** bu okunuşun yanlışlığına şöyle diyerek delil getirmiştir: "Cezâ (cevap), hâ zamiri değildir. Şart'ın cevabı, bu zamirden önceki kelimedir. Buradaki hâ, bir zamir olan isimdir. İsimler ise, vasıl halinde meczûm olmazlar." **Ferrâ** da: "Bazı Araplar, mâkabli harekeli olduğu zaman zamiri cezmedip, meselâ ضَرَبْتُهْ ضَرْبًا شَدِيدًا "Onu, şiddetli bir şekilde dövdüm" derler. Araplar nitekim قُمْتُمْ، أَنْتُمْ gibi kelimelerde mimi sakin okuyorlar. Halbuki bunların asılları قُمْتُمُوا – أَنْتُمُوا şeklinde merfudur" demiş ve şu beyti söylemiştir: لَمَا رَأَى أَلاَّ دَعَهْ وَلاَ شَبِعْ *"Ne bir rahatlık ve bolluk, ne de bir tokluk olmadığını görünce..."* يُؤَدِّهْ kelimesi, hâ harfinin harekesi, hazfedilmiş yâ harfinin yerine kesre ile yetinilerek, "ihtilâs" ile okunduğu gibi, tam kesre ile de okunmuştur ki asıl olan da budur.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنْهُ بِدِينَارٍ لاَيُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلاَّ مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا *"Yine onlardan öyle kimseler vardır ki, ona bir dinar (altın) versen, sen üzerinde ısrar ile durmadıkta, onu sana ödemez"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyette geçen قَائِمًا lafzı hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Bazı âlimler bunu hakiki manasıyla almışlardır. **Süddî** şöyle demiştir: "Bu, "bizzat onun yanında dikilip ondan ayrılmadıkça..." manasındadır. Buna göre âyet, "O, yanıbaşında dikilip durduğun müddetçe, kendisine verdiğin şeyi itiraf edip kabul eder. Fakat işi ihmal edip geriye bırakır ve ertelersen inkâr eder" demektir.

2- Bazı âlimler de bu lafzı mecâzî manada almış ve şu izahları yapmışlardır:

a) **İbn Abbas** (r.a), bu ifâdeden maksadın, ısrar etmek, çekişmek, davalaşmak ve istemek mânâları olduğunu söylemiştir. **İbn Kuteybe** "Bu kelimenin aslı şuna dayanır: Birşeyi ısrarla isteyip peşine düşen kimse, o şey için kâim (ayakta) olmuş olur. Onun peşini bırakan kimse ise, âdetâ ona aldırmamış, oturup kalmış olur. Bunun delili, أُمَّةٌ قَائِمَةٌ (Âl-i İmran, 113) yani, *"Allah'ın emrine göre çalışıp, hiç ondan çıkmayan bir ümmet"* âyetidir. Sonra bir işin peşini bırakmayan herkes için, bizzat ayakta bulunma söz konusu olmasa da إِنَّهُ قَامَ بِهِ "O, onun peşini bırakmadı denilir" demiştir. **Ebu Ali el-Fârisî** de, Arapça'da "kıyam" (ayakta durma) kelimesinin, devam ve sebat manasına geldiğini söylemiştir ki biz bunu, يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ (Bakara, 3) âyetinin tefsirinde zikrettik. دِينًا قِيَمًا *"Dimdik ayakta duran bir din"* (En'âm, 161) âyeti de böyledir. Bu, "devam eden, mensûh olmayan sâbit bir din" demektir. Buna göre âyetteki إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ifadesi, *"Emanet ettiğin bu malı ondan geri istemeye ısrarla devam etmedikçe..."* mânâsındadır.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki "dinâr" ve "kıntâr" kelimelerinin muhtevasına, para ve mal olarak verilen emânet ve borçlar girer. Çünkü insan, başkasına emânet verdiği şeylerde, yaptığı alış-verişlerde ve verdiği borçlarda güvenir. Âyette, bunlardan herhangi birinin bilhassa belirtildiğine dair bir husus yoktur. **İbn Abbas**'dan ise, bunu alış-verişe hamlettiği ve "onlardan, bir kantarlık altın mukabili alış-veriş yaptığın zaman, karşılığını sana verenler olduğu gibi, yine onlardan bir dinârlık alış-veriş yaptığında, karşılığını sana vermeyecek olanlar da vardır" diye mânâ verdiği nakledilmiştir. Yine biz, bu âyet-i kerimenin, **Abdullah İbn Selâm**'a büyük miktarda bir mal, **Finhâs İbn Âzûrâ**'ya azıcık bir mal emanet eden kişiler hakkında nâzil olduğunu, **Finhâs** yahudisinin az mala hiyânet etmesine rağmen, **Abdullah İbn Selâm**'ın ise emâneti yerine verdiğini nakletmiştik. Böylece bu ifâdenin, bütün kısımlara muhtemel olduğu sâbit olmuş olur.

Yahudilerin, Yahudi Olmayanların Mallarını Mübah Saymaları

Cenâb-ı Allah daha sonra, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ *"Bunun sebebi şudur: Onlar, "ümmiler hakkında bizim mes'ûliyetimiz yoktur"* buyurmuştur. Bunun mânâsı şudur: "Onların bu helâl görmesi ve hiyânet etmeleri, onları, "Arapların, elimize geçirdiğimiz malları hususunda bize bir mesûliyet terettüb etmez" demiş olmaları sebebiyledir." Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler, yahudilerin bu tür helâla inanmalarının sebebi hususunda şunları zikretmişlerdir:

a) Onlar, dinleri konusunda çok mutaassıb idiler; işte bundan dolayıdır ki, bizim dinimizde olmayanların öldürülmesi ve ne şekilde olursa olsun, mallarının alınması helâldir" diyorlardı. Bir hadis-i şerifte, bu âyet nazil olduğu zaman, Hz. Peygamberin,

كَذَبَ أَعْدَاءُ اللّٰهِ مَا مِنْ شَيْءٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِلاَّ وَهُوَ تَحْتَ قَدَمَيَّ إِلاَّ الْأَمَانَةَ فَإِنَّهَا مُؤَدَّاةٌ إِلَى الْبَرِّ وَالْفَاجِرِ

"Allah'ın düşmanları (yahudiler) yalan söylüyor. Cahiliyyedeki her şey, benim iki ayağım altındadır (hükümsüzdür). Ancak, emânet müstesnâ. Emânet, ister itaatkâr olsun, ister günahkâr olsun, sahibine verilmelidir"(57) dediği rivâyet edilmiştir.

b) Yahudiler, *"Biz Allah'ın oğulları ve sevgilileriyiz"* (Maide, 18); bizim dışımızda kalan insanlar ise, bizim kölelerimizdir. Biz kölelerimizin mallarını yediğimiz zaman hiç kimse bundan dolayı bizi sorgulayamaz" diyorlardı.

c) Yahudiler bu sözü, mutlak mânâda olmak üzere, kendi dinlerine tâbi olmayan herkes hakkında söylemiyor, aksine Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmiş olan Araplar hakkında söylüyorlardı. Yahudilerin câhiliyyede bir takım insanlarla alış-veriş ettikleri, bu insanlar müslüman olunca, yahudilere vermiş oldukları malları istediklerinde, yahudilerin "Sizin bizde herhangi bir hakkınız yoktur. Çünkü sizler dininizi terkettiniz" dedikleri rivâyet edilmiştir.

Ben derim ki, yahudilerin inançlarına göre, bir bâtıl dinden bâtıl diğer bir dine giren kimselerin mürted hükmünde olması muhtemel ve câizdir. Binâenaleyh onlar, Arapların kâfir olduklarına inansalar bile, ancak ne var ki yahudiler İslâm'ın bir küfür olduğuna inandıkları için, müslüman olan o Arapların mürted olduklarına hükmetmişlerdir.

(57) (Benzeri) bir hadis için bkz. **Tirmizî,** Sünen, Büyu, 39 (3/565); Vesâya, 5 (4/433).

İKİNCİ MESELE لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ "Bize mes'uliyyet yoktur" sözlerinden maksat, isteme ve vermeye zorlama hak ve kudretlerinin olmadığıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ *"İyilik edenlere karşı bir yol yoktur"* (Tevbe, 91), *"Allah, kâfirlere, mü'minlerin aleyhinde asla bir yol bahşetmeyecektir"* (Nisa, 141) ve *"Kim kendisine yapılan zulmün ardından hakkını alırsa, işte bunlar aleyhinde bir yol yoktur. O yol ancak, insanlara zulmedenlere karşıdır"* (Şûra, 41-42) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyette geçen "**ümmî**" kelimesinin mânâsı, اَلْأُمُّ "(ana, asıl, kök, anne...)'ye mensûb olan" demektir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in yazı yazmadığı için "ümmî" diye adlandırıldığı söylenmiştir. Bu böyledir, çünkü اَلْأُمُّ bir şeyin aslı ve temeli demektir. Binâenaleyh, yazı yazamayan birisi, aslolan yazı yazamama işini sürdürmüştür demektir.

Hz. Peygamber (s.a.s)'in "**Ümmü'l-Kurâ**" "Beldelerin anası, aslı..." olan Mekke'ye nisbet edilmesi sebebiyle bu ümmî vasfını almış olduğu da söylenmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Onlar, Allah'a karşı, bildikleri halde yalan söylerler"* buyurmuştur. Bu hususta da şu izahlar yapılmıştır:

a) Onlar, kendi dinlerinde olmayan kimselere hıyânet edilebileceği hükmünün **Tevrat**'ta zikredildiğini söylemişlerdir ki onlar bu konuda yalan söylüyorlardı ve bu hususta yalancı olduklarını da biliyorlardı. Böyle olan kimselerin hıyânetleri daha büyük, suçları daha ağır olur.

b) Onlar, hıyânetin haram olduğunu biliyorlardı.

c) Onlar, hıyânet edene herhangi bir günahın olmadığına inanıyorlardı.

Sonra Hak Teâlâ, بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ *"Hayır, kim ahdini yerine getirir ve ittikâ ederse, şüphesiz Allah muttakileri sever"* buyurmuştur.

Bil ki buradaki بَلَى (Hayır) kelimesi hakkında şu iki izah yapılmıştır:

a) Bu, sırf kendisinden önceki kısmı, yani yahudilerin *"Ümmîlerin bize karşı bir yolu yoktur"* şeklindeki sözlerini nefyetmek ve reddetmek için getirilmiştir. İşte Cenâb-ı Allah, onların bu sözlerini reddetmek için, *"Hayır onların aleyhine bir yol (mesûliyet) vardır"* demiştir. Bu, **Zeccâc**'ın tercihi olan

görüştür. **Zeccâc** şöyle der: "Bana göre bu âyetteki vakf-ı tam بَلَى kelimesi üzerinde yapılır. Ondan sonra gelen cümle, bir müste'nef (yeni) cümledir.

b) بَلَى kelimesi, kendisinden sonra yeni bir söze başlamak için getirilmiştir. Çünkü o yahudilerin "yaptıklarımızdan dolayı bize mesûliyet gelmez" şeklindeki sözleri, "Biz Allah'ın sevgilileriyiz" şeklindeki sözlerinin yerine geçer. Böylece Hak Teâlâ, kendisinin sevdiği kimselerin ahde vefâ gösteren ve muttaki olan kimseler olup, başkaları olmadığını açıklamıştır. Bu izaha göre بَلَى kelimesi üzerinde vakıf yapmak güzel olmaz.

Âyetteki *"Kim ahdini yerine getirirse"* ifâdesindeki, "ahdi yerine getirme" ile ilgili izâhımız daha önce geçmişti. Bu ifâdenin sonundaki "hüve" zamirinin, bir önceki âyetteki, عَلَى اللّٰهِ lafzındaki "Allah" lafzına râcî olması câizdir. Bu zamir, buradaki مَنْ (kim) lafzına da râcî olabilir. Çünkü "ahd" masdardır, fâiline de, mefûlüne de muzaf olabilir. Bu hususta şu iki sual vârid olmuştur:

Birinci sual: Zamir'in, "ahd'in fâili olan مَنْ kelimesine râcî olması durumunda, ehl-i kitabın ahidlerini yerine getirip hıyâneti bırakmaları halinde, Allah'ın sevgisini kazanmaları muhtemeldir. (Buna ne denilir?)

Cevap: Bu böyledir. Çünkü onlar, ahidlerini yerine getirdiklerinde, herşeyden önce en büyük ahidlerini yerine getirmiş olurlar. Bu da, Allah'ın onların kitaplarında, Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri hususunda aldığı ahiddir. Eğer onlar, hıyaneti bırakma konusunda Allah'tan ittikâ edip sakınmış olsalardı, Allah'a yalan nisbet etmeyi ve Tevrat'ı tahrif etmeyi bırakmada da O'ndan ittikâ ederlerdi (Halbuki bunu yapmamışlardır).

İkinci sual: Cevap cümlesinde, şart cümlesine râcî olacak zamir nerededir?

Cevap: "Muttakiler" kelimesinin umûmi oluşu bu zamirin yerine tutmuştur.

Bil ki bu âyet, ahde vefâ işinin önemli bir iş olduğuna delâlet eder. Çünkü taatlar şu iki şeye, yani Allah'ın emrine saygı ve O'nun mahlukatına şefkata inhisâr eder. Binâenaleyh ahde vefâ, her ikisini de içine alır. Çünkü ahde vefâ, insanların menfaatinin sebebidir ki bu Allah'ın mahlûkatına şefkatli olmak yerine geçer. Ahde vefâ'yı Cenâb-ı Hak emretmiş olduğu için, onu yerine getirme, Allah'ın emirlerine ta'zim edip saygı göstermek demek olur. Böylece ahde vefânın, tâatin her iki çeşidini içine aldığı sâbit olur. Ahde vefâ, başkası hakkında olabileceği gibi, insanın kendisi hakkında da olabilir. Çünkü kendi ahdini ve sözünü yerine getiren kimse, tâatleri yapmış,haramları terketmiş olur. Zira bu durumda, nefis sevap elde edeceği için, kurtuluşa ve fevze ermiş, Cenâb-ı Hakk'ın ikâbından uzaklaşmış olur.

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ
فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ
يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٧٧﴾

"Gerçekten, Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini az bir fiyata satanlar (yok mu), işte onlar için ahirette hiçbir nasib yoktur. Allah kıyâmet günü onlarla konuşmaz, onların yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir âzab vardır"

(Âl-i İmran, 77).

Bil ki bu âyetin, kendinden önceki âyetle irtibatı birkaç yöndendir:

a) Allah Teâlâ, yahudilerin diğer insanların malları hususunda hâin olduklarını beyân ettiği için ve hem sonra insanların mallarına hıyanet etmenin ancak yalan yeminlerle yürüyeceği malum olduğu için, bunun peşisıra yalan yemine yeltenen kimselere va'îd-i ilâhi'yi ifâde eden bu âyet-i kerimeyi getirmiştir.

b) Allah Teâlâ, o yahudilerin Allah'a karşı, bile bile yalan söylediklerini naklettiği için ve Allah'ın her mükelleften, Allah'a karşı yalan söylememek ve Allah'ın dinine hıyânet etmemek hususunda ahd almış olduğunda şüphe olmadığı için, bunun peşisıra, işte bu ilâhî va'îd'i zikretmiştir.

c) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, onların insanların malları hususundaki hıyânetlerini; sonra bu âyette ise, Allah'a verdikleri sözler ile ahidler hususundaki hıyânetlerini ve yalan yere yemin ettikleri zaman kullandıkları Allah'ın isimlerine saygı gösterme hususundaki hıyânetlerini anlatmıştır. Bazı âlimler şöyle demişlerdir: "Bu âyet, yalan yere yemini nehyetme hususunda gelmiş, müstakil ve yeni bir sözdür. Çünkü âyetin mânâsı umûmidir ve bunun, yalan yere yemin etmeye yeltenen birçok kimse hakkında nâzil olmuş olduğunu gösteren birçok rivayet vardır. Durum böyle olunca, bu vaîdin, sadece yahudilere has olmayıp, yalan yemin işini yapan herkes için umûmi bir hüküm olduğuna inanmak gerekir.

Âl-i İmran 77. Âyetin İniş Sebebi

Bu âyetle ilgili bazı meseleler bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili rivâyetler değişiktir. Bazı rivâyetler, bunu, Allah'ın daha önceki âyetlerde hallerini ortaya koyduğu yahudilere has kılarken, bazıları da başka kimselere âit saymıştır.

Birinci ihtimal'in iki şekli vardır:

1- **İkrime** şöyle demiştir: "Bu âyet, yahudilerin âlimleri hakkında nazil olmuştur. Onlar, Allahu Teâlâ'nın Hz. Muhammed'in peygamberliğiyle ilgili olarak Tevrat'ta emretmek sûretiyle kendilerinden almış olduğu ahdi gizlemişler, elleriyle **Tevrat**'ta olmayan şeyleri oraya yazmışlar ve rüşveti elden kaçırmamak için de, onun Allah katından olduğuna yemin etmişlerdi. Bu görüşte olanlar, Cenâb-ı Hakk'ın Bakara sûresindeki, *"Emirlerimi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yapayım"* (Bakara, 40) âyetiyle istidlâl etmişlerdir.

2- Bu âyet, yahudi âlimlerinin, *"Ümmîler hakkında bize mes'uliyet yoktur"* şeklindeki iddiâları hakkında nazil olmuştur. Onlar, bu konuda elleriyle bir kitap yazmışlar ve onun, Allah katından olduğuna dair yemin etmişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür.

İkinci ihtimalde, birkaç izah şekli mevcuttur:

1- Âyet-i kerime, **Eş'as İbn Kays** ile, bir arazi parçası hakkında kendisiyle davalaşan bir kimse hakkında nazil olmuştur. Onlar, dâvalaşmak üzere Hz. Peygamberin yanına geldiklerinde, Hz. Peygamber adama, "Delilini getir" deyince adam, "Benim bir hüccetim yok" der. Bunun üzerine **Eş'as**'a, "Sana da yemin etmek gerekir" deyince, **Eş'as** yemin etmeye niyetlenir ki, bunun üzerine Allahu Teâlâ bu âyet-i kerimeyi inzâl buyurur. Böylece **Eş'as,** yemin etmekten vazgeçer, söz konusu olan arazi parçasını hasmına bırakarak, gerçeği itiraf eder. Bu, **İbn Cüreyc**'in görüşüdür.

2- **Mücâhid** şunu söylemiştir: "Bu âyet-i kerime, malına rağbeti artırmak için yalan yere yemin etmiş olan bir adam hakkında nazil olmuştur."

3- Bu âyet-i kerime, **Abdân** ile **İmri'u'l-Kays** hakkında nazil olmuştur. Onlar, bir arazi hususunda davalaşmak üzere Hz. Peygamber'in yanına gelmişlerdi. Bunun üzerine, **İmri'u'l-Kays**'ın yemin etmesi gerekince o, "Yarına kadar bana mühlet ver" dedi. Sonra, ertesi gün geldiğinde arazinin

o (adamın) olduğunu kabul etti. Doğruya en yakın olanı, âyetin mânasını hepsine hamletmektir.

Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ *"Gerçekten, Allah'a olan ahidlerini ve yeminlerini satanlar"* ifâdesine, Allahu Teâlâ'nın emrettiği, haklarında delîller getirdiği, peygamberlerden alınmış olan ahidler ve kişinin kendisini yapmakla sorumlu tuttuğu şeyler dahil olur. Çünkü bütün bunlar, vefâ gösterilmesi gereken Allah'ın ahidlerindendir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"İçlerinden kimi de Allah'a şöyle söz vermişti: "Eğer bize lütf-u keremînden ihsan ederse, andolsun, zekâtımızı vereceğiz, muhakkak ki salihlerden olacağız"* (Tevbe, 75); *"Ahdi yerine getirin. Çünkü ahidden sorulur"* (İsrâ, 34), *"Adağını yerine getirirler, vefâ gösterirler"* (İnsan, 7) ve *"Mü'minler içinde, Allah'a verdikleri sözde sadâkat gösteren nice adamlar vardır"* (Ahzâb, 23) buyurmuştur. Biz, "eş-şirâ" اَلشِّرَاءَ kelimesinin mânasını, (Bakara, 16) âyetinin tefsirinde açıklamıştık. Bu böyledir, çünkü müşteri bir şeyi alırken, başka bir şeyi de verir. Alınan ve verilen şeylerden her biri, diğerinin bedeli ve değeri olur. Yeminlere gelince, onun durumu bellidir. Yemin, insanın va'ad, va'îd, inkâr veya isbât gibi hususlara dair herhangibir haberini te'kîd edip kuvvetlendirdiği bir sözdür.

Allah'a Verdikleri Ahdi Bozanları Bekleyen Beş Nevi Ceza

Cenâb-ı Hak daha sonra,

أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

"İşte onlar için, âhirette hiçbir nasîb yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz, onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için pek acıklı bir azab vardır" buyurmuştur. Bil ki, Allahu Teâlâ, Allahu Teâlâ'nın ahdini ve yeminleri az bir fiyata satmaktan ibaret bu şart üzerine, beş çeşit karşılık ve cezâ bina etmiştir. Bunlardan dördü, bu kimselerin sevâptan mahrum oluşlarının beyanı hakkındadır. Beşincisi ise, bu kimselerin azâbın en şiddetlisine dûçar olacaklarını beyan etmektedir. Sevaptan mahrum olmalarına gelince bil ki, sevap, tazîm ile yanyana bulunan, halis ve katıksız bir menfaatten ibarettir.

b) Bu cezaların birincisi, *"İşte onlar için âhirette hiçbir nasîb yoktur"* cümlesidir. Bu, onların âhiret menfaatlarından mahrum olacaklarına işârettir. Bunun peşinden gelen diğer üç cezâ, *"Allah kıyamet günü onlarla konuşmaz,*

onların yüzlerine bakmaz ve onları temize çıkarmaz'' ifâdeleridir. Bunlar, o kimselerin tazîm ve izzet-ü ikrâmdan mahrum kalacaklarına bir işârettir.

Beşincisi ise, *''Onlar için pek acıklı bir azâp vardır''* ifâdesidir ki bu da, azâba işârettir. Sen bu tertibi anladığına göre, şimdi de bu beş şeyin herbirini açıklamaya geçelim:

Birincisi, *''İşte onlar için âhirette hiçbir nasîb yoktur''* buyruğudur. Bunun mânası, "Onların âhiretteki hayır ve nimetlerden hiçbir nasibi ve payı yoktur" demektir. Bil ki, bu umumî hüküm, ümmetin icma'ı ile, tevbe edilmemiş olması şartıyla mukayyettir. Çünkü insan bundan tevbe ederse, icmâ ile kabul edildiğine göre, bu ilâhî tehdit ve va'îd o kimseden sakıt olur. Bizim mezhebimize göre bu, aynı zamanda afv-ı ilahî'nin bulunmaması şartıyla mukayyettir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *''Şüphesiz Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Ondan başkasını, dileyeceği kimseler için bağışlar''* (Nisa, 48) buyurmuştur.

Allah Teâlâ'nın, Mücrimlerle Konuşmaması ve Onların Yüzlerine Bakmaması

İkincisi, *''Allah onlarla konuşmaz''* ifâdesidir. Bu ifâdede bir sual bulunmaktadır. Bu da şudur: Allahu Teâlâ, *''Hepsine yapmış oldukları şeyleri muhakkak ki soracağız''* (Hicr, 93) ve *''Kendilerine (peygamber) gönderilenlere de muhakkak soracağız, onlara gönderilmiş olan (peygamber)lere de muhakkak soracağız''* (A'râf, 6) buyurmuştur. O halde, bu âyet ile şu iki âyet arasını nasıl cem edebiliriz?

Bunun cevabı olarak **Kaffâl** şöyle demiştir: "Bu ifâdelerin hepsinden kastedilen, Allahu Teâlâ'nın gazabının şiddetini beyan etmektir. Çünkü, bir kimse bir başkasını dünyada iken kendisiyle konuşmaktan men ettiği zaman, muhakkak ki bu men etme işi, Allahu Teâlâ'nın o kimseye gazabı sebebiyledir. Yine bir kimse, bir başkasına öfkelenip kızdığında ona, "Seninle konuşmayacağım!" der ve bazan da gözüne görünmemesini emrederek,"Falancanın yüzünü görmeyeyim!" der. O adamın adı geçtiğinde, ona kızgın olan kimse, onu hayır ile yâd etmez. Böylece, bu tabirlerin, gazabın şiddetini ortaya koymak için söylenilmiş birer kinâye olduğu ortaya çıkmış, anlaşılmış olur. Biz, gazabından Allah'a sığınırız. Bu, doğru bir cevaptır.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Cenâb-ı Hakk'ın, arada bir elçi bulunmaksızın, sözünü kendi dostlarına duyurmasının, ancak kendi dostlarına mahsus bir yüceltme, bir şereflendirme olması da uzak bir ihtimaldir. Halbuki

Cenâb-ı Hakk'ın, o kâfir ve ağır günahkârlarla konuşması, onları hesâba çekmesi ise, meleklerin konuşması aracılığıyla olur.

Bazı âlimler de, bu âyetin mânasının, "Allahu Teâlâ, onları sevindirecek ve onlara herhangi bir fayda temin edecek herhangi bir kelâm ile söyleyip konuşmaz" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki, itimâda şayan olan cevap ilkidir.

Üçüncüsü, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve onların yüzlerine bakmaz"* ifâdesidir. Bundan murad, "Allah onlara lütf-u ihsânıyla nazar etmez" demektir. Nitekim, فُلَانٌ لَا يَنْظُرُ إِلَى فُلَانٍ denilir ki, bu ifâdenin mânası, "Falanca, falancaya değer vermez ve ona ihsanda bulunmaz" demektir. Bu mecazî mananın sebebi şudur: Bir insana değer veren bir kimse, ona iltifat eder ve bakışlarını sürekli ona yöneltir. İşte bu sebepten dolayı, her ne kadar orada hakiki manada bir bakış söz konusu olmasa dahi, Allah'ın nazar etmesi, değer vermesi ve kuluna lütuf ve ikrâmda bulunması mânasına gelir. Bu bakmanın, bizzat görme mânasına gelmesi caiz değildir. Çünkü Allahu Teâlâ onları gördüğü gibi, başkalarını da görür. Yine, bu bakmadan muradın, bir şeyi görmek için, görülecek şeye doğru yüzü çevirmek olması da caiz değildir. Çünkü bu şekilde görmek, ancak cisim olan şeylere mahsustur. Rabb'imiz ise, bir cisim olmaktan yüce ve münezzehtir.

Aksi görüşte olanlar ise, bu âyet ile, إِلَى harf-i cerriyle beraber kullanılan نَظَرَ kelimesinin, rü'yet manasını ifâde etmediğine; aksi halde bu âyete göre, Allahu Teâlâ'nın onları görmemesi gerekeceğine istidlâl etmişler, bunun ise bâtıl olacağını söylemişlerdir.

Dördüncüsü, Hak Teâlâ'nın, *"Ve onları temize çıkarmaz"* ifâdesidir. Bu ifâde hakkında da şu tefsirler yapılmıştır:

a) "Allah, bağışlamak suretiyle onları günahlarının kirlerinden temizlenir, aksine onlara cezâ verir, azâb eder."

b) "Allahu Teâlâ, kendi temiz dostlarını medh-ü senâ edip övdüğü gibi, onları asla medh-ü senâ etmez. Şâhidi tezkiye edenin bu tezkiyesi, o şahidi bir bakıma medhetme gibidir."

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın kullarını tezkiyesi, bazan meleklerin lisânıyla tahakkuk eder. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar... "Sabrettiğiniz şeylere mukabil sizlere selâm... Dünya evinin en güzel sonucudur bu!" (diyecekler)"* (Ra'd, 23-24); *"Bunları melekler karşılayarak, "Bu, size va'adolunan gününüzdür" (derler)"* (Enbiya, 103) ve *"Biz,*

dünya hayatında da, âhirette de sizin dostlarınızız... (Fussilet, 31) buyurmuştur.

Bu medh bazan da, doğrudan doğruya olur. Bunun dünyadaki oluş şekli, *"Tevbe edenler, ibâdet edenler, hamd edenler, seyâhat edenler... (yok mu?).."* (Tevbe, 112) âyetinde ifâde edildiği gibi; âhirette oluş şekli de, *"Çok merhametli olan Rab'den bir selâm vardır..."* (Yâ-sin, 58) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

Beşincisi, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Onlar için pek acıklı bir azâb vardır"* buyruğudur. Bil ki, Allahu Teâlâ, onların sevap ve mükâfaattan mahrum olduklarını beyân edince, onların elîm ve çok şiddetli bir azâba duçar olacaklarını da beyân buyurmuştur.

Bazı Yahudilerin Dillerini Eğip Bükerek Sözleri Tahrif Etmeleri

وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُۥنَ أَلْسِنَتَهُم بِٱلْكِتَٰبِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَمَا هُوَ مِنَ ٱلْكِتَٰبِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ ٱللَّهِ ۖ وَيَقُولُونَ عَلَى ٱللَّهِ ٱلْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

"Ehl-i kitap'tan öyle bir fırka vardır ki, Kitap hakkında dillerini eğip bükerler; siz onu Kitap'tan sanasınız diye... Halbuki o, Kitap'tan değildir ve "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir. Allah'a karşı, bile bile, yalan söylerler"

(Âl-i İmrân, 78).

Bil ki bu âyet, bir önceki âyetin, kesinlikle yahudiler hakkında nazil olduğunu gösterir. Çünkü bu âyet, yahudiler hakkında nazil olmuş olup bir önceki âyete atfedilmiştir. İşte bu atıf, önceki âyetin de yahudiler hakkında nazil olmuş olmasını gerektirir. Bil ki, âyette geçen, يَلْوُۥنَ "eğerler.." kelimesinin masdarı olan, اَللَّيُّ kelimesi, bir şeyi büküp, onu dümdüz ve dosdoğru olmaktan çıkararak eğriltmektir. Nitekim, لَوَيْتُ يَدَهُ "elini bükdüm"; bir şey sapıp eğrildiğinde, inhirâf ettiğinde, اِلْتَوَى الشَّيْءُ ; bir kimse, bir başkasına karşı olan normal davranışını, aksi istikamette değiştirdiği zaman, اِلْتَوَى فُلَانٌ عَلَيَّ "Falanca, bana karşı olan tavrını (tamamiyle) değiştirdi"; bir kimse dilini, sözünü eğip büktüğü zaman, لَوَى لِسَانَهُ عَنْ كَذَا "sözünü, şu şeye karşı eğdi büktü" ve bir kimse, birisini fikrinden vazgeçirdiğinde, لَوَى فُلَانًا عَنْ رَأْيِهِ denilir. Hadis-i

şerifte şöyle varid olmuştur: لَيُّ الْوَاجِدِ ظُلْمٌ *"Borcunu ödemeye kâdir olanın, borcunu sürüncemede bırakması zulümdür"*(58).

Hak Teâlâ da, وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ وَطَعْنًا فِي الدِّينِ *"Dillerini eğerek, bükerek, dine de saldırarak, "râînâ" derler"* (Nisa, 46) buyurmuştur.

Kelimenin lügavî manasını bu şekilde kavradığında, bu ifâdenin tefsiri hususunda şu açıklamaların yapıldığını söyleyebiliriz:

a) **Kaffâl** (r.h), يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ tabirinin mânasının, "Onlar, kelimeye yöneliyorlar, o kelimenin irâbını, mânayı değiştirecek bir biçimde tahrif ediyorlardı. Bu durum, Arapların lisanında çokça görülen bir durumdur.. Aynı şeyin İbranîce'de de yapılmış olması uzak bir ihtimal değildir. Onlar bu işi, **Tevrat**'ta Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden âyetlerde yaptıkları için, işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, *"Dillerini eğip büküyorlar"* tabiriyle bu durumu kastetmiştir" şeklinde olduğunu söylemiştir ki, bu son derece güzel bir açıklamadır.

b) **İbn Abbas** (r.a)'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Allah'ın, kıyamet gününde kendileriyle konuşmadığı ve kendilerine rahmet nazarıyla bakmadığı kimseler, içinde, Hz. Muhammed'in sıfatlarını bozdukları bir kitap yazıp, onu Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının bulunduğu (gerçek) kitaba karıştırmışlar, sonra da, *"O, Allah katındandır"* demişlerdir.

Sen bunu anlayınca, biz deriz ki: Dili eğip bükmek, avurtları şişirerek, çok yaldızlı laflar ederek ve mübâlâğa ederek dili eğip büküp konuşmaktır ki bu da, zemmedilmiş kötü bir durumdur. Böylece Allahu Teâlâ, onların yazıp uydurdukları bu kitabı okumalarını, onları kınayıp ayıplamak için, "dili eğip bükmek" diye ifâde etmiş; buna "okumak" kelimesini ıtlak etmemiştir. Araplar, aynı şey hakkında, medh ve zem lâfızlarını bir birinden ayırarak, meselâ medh hususunda, خَطِيبٌ مِصْقَعٌ "Çok fasîh ve beliğ bir hatip", zemm hususunda da خَطِيبٌ مِكْثَارٌ ثَرْثَارٌ "Laf ebesi ve çok geveze bir hatip" derler.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالْكِتَابِ *"Ehl-i Kitap'tan öyle bir fırka vardırki Kitap hakkında dillerini eğip bükerler"* buyruğundan murad, onların, uydurdukları bâtıl kitabı okumalarıdır ki, Allahu Teâlâ bu hususu, *"Elleriyle kitabı yazıp da, "Bu, Allah katındandır" diyenlerin vay haline..."* (Bakara, 79) âyetinde beyan etmiştir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ *"Halbuki o, Kitap'tan değildir"* buyurmuştur. Yani, "O, Allah katından indirilmiş hak bir kitap değildir." Burada geriye şu iki soru kalmıştır:

(58) (Benzeri hadis için bkz. **Buhârî**, istikraz, 12-13; **Nesâî**, büyû, 100 (7/316-317).

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın, لِتَحْسَبُوهُ "Onu zannetmeniz için.." ifâdesindeki "hüve" zamirinin mercii nedir?

Cevap: Bu mansûb zamirin mercii, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Dillerini eğip bükerler"* sözünün delâlet ettiği şeydir ki, bu da tahrif edilip uydurulandır.

Tevrat'ın Tahrifi Daha Ziyade Mânadadır

İkinci soru: Tevrat, insanlar arasında bu kadar meşhur olduğu halde, o nasıl tahrif edilebilmiştir?

Cevap: Belki de bu iş, onu tahrif etme hususunda ittifâk edebilecek küçük bir topluluktan sadır olmuştur. Sonra bu topluluk, o muharref olan kısmı, avâm ve câhil olan halka sunmuşlardır. Bu izaha göre tahrif bu şekilde mümkün olmuştur.

Bana göre ise, âyetin tefsiri hususunda daha isabetli olan bir başka izah da şudur: Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden âyetler hususunda, kalbin iyice düşünüp tefekkürde bulunmasına ihtiyaç vardır. Yahudiler, aklı karıştıran bu soruları ve insan düşüncesini karartan bu itirazları halka sunuyorlardı. Böylece bu deliller, dinleyenlerin nazarında karışık görünüyordu ve şöyle diyorlardı: Allah'ın bu âyetlerden muradı, sizin değil bizim söylediğimiz manadır. İşte onların âyette bahsedilen, tahriflerinden ve dillerini eğip bükmelerinden maksad budur. Bu, tıpkı zamanımızda yapılan şu işe benzer: Hakka, doğruya isâbet eden bir kimse Allah'ın kitabından bir âyeti delil getirdiğinde, haksız olan ona çeşitli şüpheler ve sorular sunar ve "Allah'ın o âyetten muradı, senin zikrettiğin mâna değildir" der. İşte burada da böyledir.

Sonra Hak Teâlâ, وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"Ve "O, Allah katındandır" derler"* buyurmuştur. Bil ki bazı âlimler, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz onu kitaptan sanasınız diye... Halbuki o, kitaptan değildir"* buyruğu ile, *"ve "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir"* buyruğu arasında mânâ bakımından bir fark yoktur. Fakat bunu, te'kid için farklı iki lafızla tekrar etmiştir" demişlerdir.

Muhakkik âlimler ise, bu iki ifâdenin farklı mânâlara geldiğini; çünkü kitapta olmayan herşeyin Allah katından olmadığı söylenemez. Zira şer'î hükümler bazan kitap, bazan sünnet, bazan icma, bazan da kıyasla sâbit olur ki, bunların hepsi de Allah katındandır. Buna göre *"Siz onu kitaptan sanasınız diye... Halbuki o kitaptan değildir"* ifâdesi, hususî bir nefiydir. Sonra bu hususî mânadaki nefye, Allah, umumî bir nefyi atfederek *"ve, "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir"* buyurmuştur.

Yine bu âyetteki "**Kitap**"tan maksadın, **Tevrat**; onların "Bu, Allah katındandır" dedikleri şeyden muradın da, **Eş'iyâ, Ermiya** ve **Habakûk** gibi diğer peygamberlerin kitaplarında yer almış olan hükümler olması da mümkündür. Çünkü yahudiler, bu tahrif işini Allah'a nisbet etme hususunda da şaşkın hareket ediyorlardı. Yahudiler, tecrübesiz, toy, **Tevrat**'tan habersiz, ahmak bir topluluk buldukları zaman, bu uydurdukları şeyleri **Tevrat**'tanmış gibi söylüyorlardı. Fakat akıllı ve zeki bir toplulukla karşılaştıklarında bunların, **Hz. Musa**'dan sonra gelmiş olan peygamberlerin kitaplarında yer aldığını iddia ediyorlardı.

Cübbâî ve **Ka'bî,** bu âyeti, kulun fiillerini Allah'ın yaratmadığına delil getirerek "Eğer tahrif ve yalan söyleyerek dili eğip bükmeyi Allah yaratmış olsaydı, yahudiler "Bu Allah katındandır" şeklindeki sözlerinde doğru; Cenâb-ı Allah da *"Halbuki o, Allah katından değildir"* sözünde (hâşâ) yalancı olmuş olurdu. Çünkü o zaman onlar, Allah katından olanı Allah'a nisbet etmiş, Allah ise kendi katından olan şeyin kendi katından olmadığını söylemiş olur. Yahudileri, Allah Teâlâ'dan daha doğru sözlü kabul edecek bir topluluk için, zillet olarak bu yeter" demişlerdir. Halbuki hiç kimse yahudilerin *"O, Allah katındandır"* şeklindeki sözlerinden muradın, onun Allah'ın kelâmı ve kitabı olduğunu söyleyemez. Çünkü biz bunu, bu manada kabul ettiğimizde, âyetteki *"Siz onu Kitap'tan sanasınız diye... Halbuki o, Kitaptan değildir"* ifadesi ile, *"ve, "O, Allah katındandır" derler. Halbuki o, Allah katından değildir"* ifâdesi arasında bir fark kalmaz. Aralarında bir fark olmayınca da, bunların birbirlerine atfedilmesi uygun düşmez.

Ka'bî bu itiraza şu iki tarzda cevap vermiştir:

a) Mahluk'un Hâlık indinden oluşu, emredilmiş şeyin onu emredenden olmasından daha kuvvetlidir. Sözü en kuvvetli manasına hamletmek daha evlâdır.

b) *"Halbuki o, Allah katından değildir"* ifâdesi, o şeylerin Allah katından olmasını mutlak manada nefyeder. Bu ise, o şeylerin Allah katından olmasını belirli bu cihetten nefyeder. Binâenaleyh o şeylerin, ne yaratılış ne de hüküm bakımından Allah katından olmaması gerekir.

Buna şöyle cevap verilir: "**Cübbâî**'nin, *"ve "O, Allah katındandır" derler"* âyetini "Allah'ın kelâmı" mânasında alır ise, bu bir (lüzumsuz) tekrar olur" şeklindeki iddiasının cevabı bizim şu sözümüzdür: *"Halbuki, o kitaptan değildir"* âyeti, "O, kitapta yer almamıştır" mânasındadır. Bu, o söylenen şeyin, Allah'ın peygamber diliyle veya bir başka yolla sâbit olan hükmü olmasına mânî

değildir. Allah Teâlâ, *"Halbuki, o Allah katından değildir"* dediğine göre, onun Allah'ın bir hükmü olmadığı ortaya çıkmış olur. Bu izaha göre, böyle bir tekrar söz konusu olmaz.

Ka'bî'nin yaptığı iki izahtan birincisinin cevabı da şöyledir: Cevabın mutlaka, suâle uygun olması gerekir. O yahudiler, kendilerinin zikredip yaptıkları şeylerin, Allah'ın yaratması olduğunu iddia etmemişlerdir. Aksine onlar bunun, Allah'ın hükmü olduğunu ve kitâbında yer aldığını iddiâ ediyorlardı. Binâenaleyh, Hak Teâlâ'nın, *"Halbuki o, Allah katından değildir"* buyruğunun başka bir şeye değil, işte bu mânaya râcî olması gerekir.. Yaptığımız bu izahla da, **Ka'bî**'nin ikinci izah olarak söylemiş olduğu şeyin, fasit olduğu ortaya çıkar. Allah, en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Allah'a karşı bile bile yalan söylerler"* buyurmuştur. Bunun mânası, "Onlar bile bile böyle bir yalana yöneliyorlar" şeklindedir.

Bil ki, bu âyette kastedilen tahriften murad, eğer **Tevrat**'ın lâfızlarını ve bu lafızların irâblarını değiştirmek olursa, buna cüret edenlerin, yalan üzerinde ittifak etmeleri mümkün olabilecek küçük bir grup olması gerekir. Yok eğer bundan maksat, istidlâl yollarına şek ve şüpheler atmak sûretiyle, Hz. Muhammed'in nübüvvetine delâlet eden o (apaçık) delilleri karıştırıp teşvîş etmek olursa, büyük kalabalıkların bu hususta mutâbakata varmış olmaları uzak bir ihtimal sayılmaz.

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا
عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ
وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرَكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ
بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

"Hiçbir insanın, Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra diğer insanlara "Allah'dan başka bana da kul olun" demesi yakışık almaz. Fakat o, "öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap

sayesinde Rabbaniler olun'' (der.) O, sizin melekleri ve peygamberleri tanrılar edinmenizi de emretmez. Hiç size, siz müslüman olduktan sonra, kâfirliği emreder mi?''

(Âl-i İmran, 79-80).

Bil ki, Allah Teâlâ, ehl-i kitap âlimlerinin âdetinin tahrif ve tebdil etmek olduğunu beyân edince, bunun peşisıra onların tahrif etmiş olduğu şeylerden birinin de, **İsa** (a.s)'nın ilâhlık iddia ettiğini ve kavmine, kendisine ibâdet etmelerini emrettiği iddiaları olduğunu zikretmiştir. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, ''Hiçbir insanın şöyle şöyle demesi yakışık almaz'' buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âl-i İmran 79. Âyetin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında birkaç rivayet vardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şunu söylemiştir: ''Yahudiler, ''**Üzeyir** Allah'ın oğludur''; hristiyanlar da ''**Mesih**, Allah'ın oğludur'' dedikleri için bu âyet nâzil olmuştur.

b) Denildiğine göre, yahudilerden **Ebû Râfi el-Kurazî**, ve hristiyanlardan da Necran heyetinin reisi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, ''Sana ibâdet etmemizi ve seni bir rab edinmemizi mi istiyorsun?'' demişler, bunun üzerine de Hz. Peygamber (s.a.s), ''Allah'tan başkasına tapmaktan veya Allah'tan başkasına ibâdet etmeyi emretmekten Allah'a sığınırız. Allah Teâlâ, beni böyle bir iş için göndermedi ve bana böyle birşeyi emretmedi'' demiş ve bu âyet nâzil olmuştur.

c) Bir adam Hz. Peygamber'e şöyle demişti: ''Ey Allah'ın resûlü, biz sana birbirimize selam verdiğimiz gibi selam veriyoruz. Sana secde ederek (selam verelim) mi?'' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), ''Hiç bir kimsenin, Allah'tan başka bir varlığa secde etmesi doğru değildir. Fakat siz peygamberinize izzet-ü ikramda bulunun ve herkese hakkını vermeyi bilin'' buyurmuştur.

d) Yahudiler, kendilerinin elde ettiği fazilet ve makamlara hiç kimsenin ulaşamayacağını iddia edince, Allah Teâlâ onlara şöyle demiştir: ''Eğer durum sizin dediğiniz gibi olsaydı, sizlerin, insanları köle ve hizmetçi yapmaya uğraşmamanız, aksine insanlara Allah'a itaat edip, O'nun tekliflerine boyun eğmelerini emretmeniz gerekirdi. Bu durumda da, insanları Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetini tasdik etmeye teşvik etmeniz gerekirdi. Çünkü Hz. Muhammed'in elinde mu'cizelerin zuhûr etmesi, böyle yapmanızı gerektirir.'' Bu, âyetin lafzının ihtimal tanıdığı bir izahtır. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *''Sonra*

diğer insanlara "Allah'ı bırakıp da bana kul olun" demesi..." ifâdesi, tıpkı *"Onlar, Allah'ı bırakıp bilginlerini ve rahiblerini tanrı edindiler"* (Tevbe, 31) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Kitap ve Nübüvvet Verilen Peygamber, İnsanları Kul Edinmez

Âlimler, âyetteki, مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ *"Hiçbir insanın, Allah kendisine kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra diğer insanlara "Allah'dan başka bana da kul olun" demesi yakışık almaz"* sözünden ne murad edildiği hususunda ihtilaf etmiş ve şu izahları yapmışlardır:

1- **Esâmm,** bunun, "Eğer o peygamberler böyle söylemeye yeltenselerdi, Allah onları bundan men ederdi" manasında olduğunu ve buna Cenâb-ı Allah'ın, *"Eğer (peygamber) bazı sözleri bize karşı kendiliğinden uydurmuş olsaydı, elbette onu sağ elimizle (kudretimizle) yakalayıverirdik"* (Hâkka, 44-45) ve *"Andolsun ki sen onlara nerdeyse biraz meyledecektin. O takdirde ise biz hayatın da ölümün de katmerli (acısını) sana tattıracaktık"* (İsra, 74-75) âyetlerinin delâlet ettiğini söylemiştir.

2- Peygamberler, yanısıra ulûhiyet ve rubûbiyet iddiası güzel düşmeyen sıfatlarla mevsufturlar: Meselâ, Allah Teâlâ onlara kitap vermiş ve vahyetmiştir. Bu ise, ancak temiz nefisler ve güzel ruhlar için olur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah, peygamberliğini nereye vereceğini çok iyi bilendir"* (En'âm, 124); *"Celâlim hakkı için, biz onları, bilerek, âlemlere üstün kıldık"* (Duhân, 32) ve *"Allah, hem meleklerden, hem de insanlardan peygamberler seçer"* (Hacc, 75) buyurmuştur. Temiz olan nefislerden, böyle bir iddianın çıkması imkansızdır.

Yine peygamberlik vermek, peygamber olacakların ilmini kemâle erdirdikten sonra olur. Bu ise, böyle bir iddiada bulunmaya mânî olur. Hülâsâ insanın biri nazârî, diğeri amelî (teorik ve pratik) iki kuvveti vardır. Nazârî kuvveti, ilim ve gerçek bilgiler ile kemâle ermedikçe; ameli kuvveti de kötü huylardan iyice temizlenmedikçe insanın nefsi, vahyi ve nübüvveti almaya müsait olmaz. Nazarî ve amelî kuvvette meydana gelecek böyle bir mükemmellik, bu gibi söz ve itikadların peygamberlerden sadır olmasına mânî olur.

3- Allah Teâlâ, bu gibi iddialarda bulunmayacağını bildiği kullarını nübüvvet ve risaletle şereflendirir.

4- Peygamber olan kimse, Allah'ın hükümlerini, Allah adına söylediğini

iddia ediyor ve iddiasında doğru olduğuna hüccet getiriyor. Binâenaleyh o, eğer insanlara kendisine ibadet etmelerini emreder ise, bu durumda gösterdiği mu'cize, O'nun sadık olduğuna delâlet etmez ki bu câiz değildir.

Bil ki âyetteki *"Hiçbir insanın"* ifâdesinden maksad, "Bu sözü onun söylemesi haram olur" mânası değildir. Çünkü böyle birşey söylemek, bütün mahlûkat için haramdır. Âyetin zahiri, bunun, Allah'ın o kimseye kitap, hikmet ve nübüvveti vermesi sebebiyle olmadığına delalet eder. Yine bundan maksad, bir haram kılma olsaydı, şüphesiz ki bu, hristiyanların bunu **Hz. İsa** için iddia etmiş olmalarında onları yalanlama manasına gelmezdi. Çünkü bir başkasının birşey yaptığını iddia eden kimseye, "Onun bunu yapması helâl değildir" denilmesi, o kimseyi iddiası hususunda bir yalanlama olmaz. Cenâb-ı Hak bununla, **Hz. İsa** (a.s)'nın, onlara "Allah'tan başka, beni ilah edininiz" dediğini iddia ettiklerini anlatmıştır. Binâenaleyh bundan murad, bizim söylediğimiz mânadır. Bunun bir benzeri de, *"Allah'ın evlâd edinmesi, olacak şey değil"* (Meryem, 36) âyetidir. Bunu, bir çocuğun olması halini kendi zâtından nefyetme yoluyla söylemiştir; tahrîm ve nehyetme üslûbunda değil.. Hak Teâlâ'nın, *"Bir peygamberin emânete hainlik etmesi yakışık almaz..."* (Âl-i İmran, 161) buyruğu da böyledir. Bundan murad da "nefy" dir, nehy değil!.. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah kendisine Kitabı, hükmü ve peygamberliği verdikten sonra..."* beyanı, son derece güzel tertib edilmiş olan üç şeye işârettir. Bu böyledir, çünkü semavî kitaplar önce nazil olur; sonra da peygamberin aklında o kitabı anlama melekesi meydana gelir. İşte hasıl olan bu melekeye Cenâb-ı Hak, "hüküm" kelimesiyle işaret etmiştir. Çünkü dilciler ve müfessirler, "hüküm"ün ilim mânasında olduğu hususunda müttefiktirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Henüz çocuk iken, ona hükmü verdik"* (Meryem, 13) yani, "ilim ve anlayış verdik" buyurmaktadır. Sonra, peygamber o kitabı anladığı zaman, onu halka tebliğ eder.. İşte buna da "nübüvvet, peygamberlik" sözüyle işâret edilmiştir. Bu ne güzel bir tertiptir!..

Cenâb-ı Hak sonra, ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ *"... sonra (da) insanlara, "Allah'ı bırakıp da, bana kul olunuz"demesi (yakışık almaz)"* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Zâhir olan kırâat, lâm harfinin nasbıyla olmak üzere, ثُمَّ يَقُولَ şeklinde okunmasıdır. **Ebû Amr**'ın bunu, ref' ile ثُمَّ يَقُولُ şeklinde okuduğu da rivâyet edilmiştir. Nasb ile okunduğu zaman, kelâmın takdiri, "Peygamberlik, böyle bir söz

söyleme ile birarada bulunmaz, bağdaşmaz" şeklinde olur. Bu durumda nasb eden âmil, أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ sözünün başındaki أَنْ nasb edâtıdır. Bu, ثُمَّ أَنْ يَقُولَ "Sonra da demesi..." manasında olarak, أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ *"Allah'ın ona vermesi"* ifâdesine atfedilmiştir. Ref' ile okuyanlar, bu ifâdenin bir "cümle-i isti'nâfiyye" olduğunu düşünerek, böyle okumuşlardır.

İKİNCİ MESELE

Vahidî, İbn Abbas (r.a)'ın Hak Teâlâ'nın, كُونُوا عِبَادًا لِي "Bana kul olunuz..." sözündeki عِبَادًا kelimesi, **Müzeyne Kabilesi**'nin bir lehçesi olup, onlar اَلْعَبِيدُ (kullar, köleler) yerine, اَلْعِبَادُ kelimesini kullanmaktadırlar" dediğini nakleder.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلٰكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ *"(Fakat o), rabbaniler olun der"* buyurmuştur. Bu hususta da iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet-i kerimede bir hazf bulunmaktadır. Buna göre kelâmın takdiri, وَلٰكِنْ يَقُولُ لَهُمْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ "Fakat onlara, "Rabbaniler olunuz!" der" şeklindedir. Binâenaleyh burada, ifâdede kendisine delâlet eden bir şey, (karîne) bulunduğu zaman, Arapların yapmış oldukları hazf uygulaması gereğince, قَوْلٌ kelimesinden iştikâk etmiş olan يَقُولُ kelimesi hazfedilmiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince, "İmanınızdan sonra inkâr ettiniz, öyle mi?"* (Âl-i İmran, 106) âyetidir. Yani, فَيُقَالُ لَهُمْ ذٰلِكَ "Onlara böyle denilir" demektir.

İKİNCİ MESELE

Rabbânî Tabirinin Mânası

Âlimler, رَبَّانِيٌّ kelimesinin ne demek olduğu hususunda, şu görüşler ileri sürmüşlerdir:

a) **Sibeveyh** şöyle demektedir: "O'nu biliyor, O'na itâata devam ediyor" mânasında olmak üzere, Rabb'a mensub, O'na ait, demektir. Nitekim birisi Allah'ı tanımaya ve O'na itâat etmeye yöneldiği zaman, رَجُلٌ إِلٰهِيٌّ "ilahî adam" denilir. "Rab" kelimesine elif ve nûnun ilâve edilmesi, bu sıfatın kemâline işâret etmek içindir. Nitekim bir kimse, saçları çok ve gür olursa شِعْرَانِي ; sakalı uzun olursa لِحْيَانِي boynu kalın ve güçlü olmakla vasfedildiği zaman Araplar, رَقَبَانِيٌّ derler. Onlar, saça nisbet ettiklerinde شَعْرِيٌّ ; boyna nisbet ettikleri zaman, رَقَبِيٌّ ; sakala nisbet etkikleri zaman da, لِحْيِيٌّ derler.

b) **Müberred**, اَلرَّبَّانِيُّونَ kelimesinin, ilim erbâbı mânasına geldiğini, Onlardan her birine رَبَّانِيٌّ denildiğini, Rabbani'nin ise, insanlara ilim öğretip, onları eğiten ve onların durumlarıyla ilgilenen kimse mânasına geldiğini; elif- nûn harfinin ise mübalağa için getirildiğini; nitekim Arapların bu mübalağayı ifâde

için رَيَّان (suya iyice kanmış), عَطْشَان (çok susamış), شَبْعَان (çok doymuş) ve عُرْيَان (çırılçıplak) dediklerini; sonra رَبَّان kelimesine nisbet yâ'sının eklendiğini; nitekim, لِحْيَانِيّ ve رَقَبَانِيّ denildiğini" söylemiştir."

Vahidî şöyle demektedir: "**Sîbeveyh**'in görüşüne göre Rabbanî, "Rabb'ini bilip, O'na itâat eden" manasında olmak üzere Rabb'e mensup mânasına alınmıştır.

Müberred'in görüşüne göreyse, kelime "terbiye etmek, yetiştirmek" manasından iştikak ettirilmiştir."

c) **İbn Zeyd** ise şöyle demektedir: "Rabbanî, insanları eğitip yetiştiren, demektir. Buna göre, رَبَّانِيُّونَ kelimesi, ümmetin idâreci ve âlimleri anlamına gelmektedir." **İbn Zeyd,** bu görüşünü Cenâb-ı Hakk'ın, لَوْلاَ يَنْهٰيهُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ *"Rabbanîlerin, onları nehyetmeleri gerekmez miydi?"* (Mâide, 63) âyetinde de zikretmiştir. Yani, "İdareciler ve âlimler.." Bunlar, kendilerine itâat olunan iki zümredirler. Bu izaha göre âyetin takdiri, "Ben sizi, bana kullar olmaya davet etmiyorum; ancak ben sizi, Allah'ın emrini uygulama ve O'na itâat etmeniz suretiyle, melikler ve âlimler olmaya davet ediyorum" şeklinde olur.

Kaffâl (r.h) ise şöyle demektedir: "İdarecinin, Rabbanî diye isimlendirilmesi de muhtemeldir. Çünkü idâreciye de, âdeta bir rab gibi itâat edilir. İşte bu mânada olmak üzere, idâreciye "Rabbanî" denilmiş olur."

d) **Ebû Ubeyde:** "Bu kelimenin Arapça olmadığını, aksine İbranice veya Süryanice olduğunu sanıyorum... İster Arapça, ister Süryanice olsun, şurası bir gerçek ki bu kelime, öğrenen, öğrendiğiyle amel eden ve hayır yollarını başkalarına öğretmekle meşgul olan bir insanı göstermektedir" demiştir.

Cenâb-ı Hak sonra, بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ *"Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz kitap sayesinde..."* buyurmuştur. Bu ifâde hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ ifâdesinde iki kırâat bulunmaktadır:

a) İlim kökünden olmak üzere تَعْلَمُونَ "Biliyorsunuz" şeklinde okunmuştur ki bu, **Abdullah İbn Kesir, Ebû Amr** ve **Nâfî**'nin kırâatidir.

b) Ta'lim, öğretme kökünden alınarak, تُعَلِّمُونَ şeklinde okunmuştur ki, bu da yedi kırâat imamlarından geriye kalanların okuyuşudur. Her iki okuyuş

şekli de doğrudur. Çünkü bu kimseler, "kitâb"ı kendileri için öğrenip, ayrıca başkalarına da öğretiyorlardı. **Ebû Amr,** kendi kıraatının daha tercihe şayan olduğuna şu iki delili [59] getirmiştir:

1- Cenâb-ı Hak, bu âyette, تَدْرُسُونَ buyurmuş, şeddeli olarak تُدَرِّسُونَ dememiştir.

2- Bu fiili şeddeli okumak, iki mef'ul almasını gerektirir. Halbuki burada tek mef'ul vardır. Bunu şeddeli okuyanlar, ikinci mef'ul'ün hazfedildiğini ve bunun, بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ النَّاسَ الْكِتَابَ veyahut da الْكِتَابَ غَيْرَكُمْ "insanlara veya sizden başkasına öğretmekte olduğunuz kitap sayesinde..." takdirinde olduğunu, çünkü Arapça'da mef'ulü bihlerin genellikle hazfedildiğini söylemişler, sonra da bunu şeddeli okumanın daha evlâ olduğuna şu iki delili getirmişlerdir:

1- Ta'lim, ilmi de içine alır. Fakat ilim ta'limi içine almaz. O halde bu fiili ta'lim vezninde şeddeli okumak daha evlâdır.

2- Rabbâni olanlar, ilimle iktifâ etmezler. Öğrendikleri ilimlerine, Allah rızası için ta'limi (başkasına öğretmeyi) da katarlar. Baksana Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'e bunu emretmiş ve *"(İnsanları) Rabb'inin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et"* (Nahl, 125) buyurmuştur. **Mürre İbn Şürâhil**'in **"Alkame,** insanlara Kur'ân'ı öğreten rabbanilerden idi" şeklindeki sözü de delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

İbnü Cinnî, "Muhteseb 'inde, **Ebû Hayve**'nin, tâ harfinin zammesi, dâl'in sükûnu ve râ'nın kesresi ile kelimeyi تُدْرِسُونَ şeklinde okuduğunu naklederek şöyle demiştir: "Bu şekildeki kıraatin, دَرَسَ (öğrendi) veyahut da دَرَّسَ (öğretti) fiilinden nakledilmiş olması gerekir. قَرَأَ (okudu), ve أَقْرَأَ başkasına okuttu) fiilleri de böyledir. Araplar genellikle hem دَرَسَ hem de دَرَّسَ fiillerini kullanmışlardır. İşte bunun masdarı, "tedrîs" şeklinde gelmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Her iki kıraata göre de, bu ifâdelerin başında bulunan مَا lafzı, mâ'i masdariyye olup, başında bulunduğu cümleyi müfred hükmüne çıkarır. Buna göre takdir, كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِسَبَبِ كَوْنِكُمْ عَالِمِينَ وَ مُعَلِّمِينَ وَبِسَبَبِ دِرَاسَتِكُمُ الْكِتَابَ

(59) İbarenin tercümesi böyledir. Fakat kıraat imamının kendi kıraati hakkında delil getirip rüçhaniyet iddia etmesini garipsedik. Pek rastladığımız bir hadise değildir. Zira on kıraatin herbiri mütevatir olup aralarında tercih söz konusu değildir. Bunun zühul olduğunu zannediyoruz ve menşeini bilmiyoruz. muhtemelen **Ebû Amr**'ın ifadesinin gayesi; Arapçada ifade ettiği mana yönünden bu mânanın daha zahir olduğunu kasdetmektir. (ç).

"Kitabı bilen ve öğreten kimseler olmanız ve kitabı tedris etmeniz sebebiyle rabbaniler olunuz" şeklindedir. Bu, مَا kelimesinin aynısı فَالْيَوْمَ نَنْسٰيهُمْ كَمَا نَسُوا لِقَاءَ يَوْمِهِمْ هٰذَا *"Onların şu günlerine kavuşmayı unutmaları gibi, bugün biz de onları unutacağız (terkedeceğiz)"* (A'râf, 51) âyetindeki مَا dır.

Sözün özü şudur: İlim, ta'lim ve tedris, sahibinin rabbanî olmasını gerektiren şeylerdir. Sebep, şüphe yok ki müsebbebden (neticeden) başkadır. Binâenaleyh bu durum, bir kimsenin rabbani olmasının, âlim, mu'allim ve tedriste devamlı bir kimse olmasından farklı birşey olmasını gerektirir. Bu da, ancak o kimsenin Allah rızası için öğrenmiş, öğretmiş ve tedrisatta bulunmuş olmasıyla mümkün olur. Velhasıl onu bütün bu işlere sevkeden, Allah rızasını elde etme gayesi; her türlü kötü fiilden vazgeçiren de Allah'ın cezasından sakınma isteğidir. Peygamberin, insanlara bunu emrettiği sâbit olunca, insanlara kendisine kulluğu emretmiş olmasının imkansızlığı sabit olur. Her iki kıraatin de neticesi aynı mânaya varır. Çünkü Peygamber, bütün gayret ve çabası, ruhları ve kalbleri halktan çevirip Hakk'a yöneltmek olan kişidir. Böyle bir insanın, akılları Hakk'a taattan çevirip, kendisine itaata yöneltmesi nasıl mümkün olur. Bu durumda, peygamberlerden her birinin, başkalarına kendisine ibâdeti emretmesinin imkansız olduğu ortaya çıkmış olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet, ilmin, ta'limin ve tedrisin, insanın rabbânî olmasının sebebi olduğunu gösterir. Binâenaleyh kim bundan başka bir gaye ile öğretim ve eğitim işiyle meşgul olursa, onun gayretleri boşa gitmiş ve işi neticesiz olmuş olur. Bu, zâhiren güzel görünen bir ağaç dikip, meyvesinden istifade edemeyen bir kimsenin durumuna benzer. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), نَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنْ عِلْمٍ لاَ يَنْفَعُ وَقَلْبٍ لاَ يَخْشَعُ *"Faydasız ilimden ve huşû duymayan kalpten Allah'a sığınırız"* (60) buyurmuştur.

Sonra Hak Teâlâ, وَلاَ يَأْمُرَكُمْ اَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلٰئِكَةَ وَالنَّبِيّٖنَ اَرْبَابًا *"O, sizin melekleri ve peygamberleri tanrı edinmenizi de emretmez"* buyurmuştur. Bu hususta da birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âsım, Hamza ve İbn Âmir, râ harfinin nasbıyla وَلاَ يَأْمُرَكُمْ... ; diğer kıraat imamları da, râ harfinin ref'iyle وَلاَ يَأْمُرُكُمْ şeklinde okumuşlardır. Nasb ile okunmasına gelince, bu kelimenin, ثُمَّ يَقُولَ ifâdesine atfedilmiş olmasından dolayıdır. Bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

---

(60) **Müslim**, zikir, 73 (4/2088); **İbn Mâce**, Mukaddime, 23 (1/92) (uzunca bir hadisten...).

a) Bu ifâdenin başındaki لا edâtının, ziyade kabul edilmesi... Buna göre mâna, "Allah'ın kendisine kitap, hüküm ve nübüvvet vermiş olduğu hiçbir kimsenin, insanlara, "Allah'tan başka bana da kulluk edin" demesi ve, size, "Melekleri ve peygamberleri rab edininiz" şeklinde emretmesi yakışık almaz, uygun değildir" şeklinde olur. Nitekim sen, "Ben Zeyd'e ikrâmda bulunayım da, sonra o beni hakîr kılsın, benimle alay etsin... Bu olacak şey değil!.." dersin.

b) Bu ifâdenin başındaki, لا edâtının zâid olmamasıdır. Buna göre mâna, "Hz. Peygamber (s.a.s), Kureyş'i, meleklere ibadet etmekten; yahudi ve hristiyanları da, **Hz. Uzeyr** ve **Hz. İsa**'ya ibadet etmekten nehyetmiştir. Bunun üzerine onlar, "Sen, bizim seni mi rab edinmemizi istiyorsun?" dediklerinde onlara; "Hiçbir beşerin, Allah kendisini peygamber olarak gönderdikten sonra, halkı meleklere ve diğer peygamberlere tapınmaktan nehyederken, kendine kul olmaya çağırması uygun olmaz denilmiştir" şeklinde olur. Bu ifâdeyi, müste'nef bir cümle olarak merfû okumanın izahını yapmaya gerek bile yoktur. Çünkü bu ifâde, sözün manası tamamlandıktan ve sona erdikten sonra gelmiştir. Bunun kendinden önceki ifâdeyle bir münasebeti bulunmadığına, **İbn Mesûd**'un, وَلَنْ يَأْمُرَكُمْ "Ve, size asla emretmez" şeklindeki kıraati de delâlet etmektedir.

İKİNCİ MESELE

Zeccac, bu ifâdenin, "Allah size emretmez;" **İbn Cüreyc** ise, "Hz. Muhammed size emretmez" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu fiilin fâilinin, diğer peygamberler olduğu ve mânanın, "Tıpkı Kureyş'in yaptığı gibi, peygamberler, melekleri rab edinmenizi asla emretmezler..." şeklinde olduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak bu âyette özellikle melekleri ve peygamberleri zikretmiştir. Çünkü, ehl-i kitaptan, Allah'tan başkasına ibâdet etmekle vasfedilenlerin, ancak meleklere, **Hz. İsa**'ya ve **Hz. Uzeyr** (a.s)'e ibadet etmiş oldukları nakledilmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, bu "melekler ve peygamberler" kısmını hassaten zikretmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ, أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنتُمْ مُسْلِمُونَ *"Hiç size, siz müslüman olduktan sonra, kâfirliği emreder mi?"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

أَيَأْمُرُكُمْ ifâdesinin başındaki hemze, istifham-ı inkarî manasındadır. Yani, "O, bunu emretmez. Bunu yapmaz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Keşşaf sahibi, Hak Teâlâ'nın, بَعْدَ إِذْ أَنتُم مُّسْلِمُونَ buyruğunun, muhatabların müslümanlar olduklarına delil olduğunu, bunların da, Hz. Peygamber (s.a.s)'den, kendisine secde etmek için izin isteyenler olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbaî, "Âyet, Allah'ı inkâr etmek, O'nu bilmemek; Allah'a iman etmek ise, O'nu tanımaktır" diyenlerin görüşünün yanlışlığına delâlet etmektedir. Çünkü Allahu Teâlâ böylesi kimselerin küfrüne hükmetmiştir ki, bu hüküm O'nun, "O size küfrü emreder mi?" ifâdesidir. Sonra da, o kimselerin Allah'ı tanıdıklarını belirtmiştir ki, buna da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sonra o, kalksın da insanlara, "Allah'tan başka bana da kul olunuz" desin!...* (Bu olacak şey değil!)" sözü delâlet etmektedir. Bu ifâdenin zahiri, onların Allah'ı tanıdıklarını gösterir. Binâenaleyh, burada Allah'ı tanımanın yanında küfür de bulunduğuna göre, işte bu durum imanın, O'nu tanımak; küfrün de O'nu tanımamak olduğuna delâlet eder" demiştir.

Buna şöyle **cevap** veririz: Biz, "Allah'ı inkâr etmek, O'nu bilmemektir" şeklindeki sözümüzle, sadece O'nun mevcudiyetini bilmeme mânasını kastetmiyoruz. Aksine bu ifâdemizle, O'nun zâtını, selbî ve nisbî sıfatlarını, tapınılma, mabudiyyet hususunda O'nun bir ortağının bulunmadığını bilmemeyi kastediyoruz. İşte kişi bunu bilmeyince, O'nun sıfatlarının bir kısmını da bilmemiş olur.

Diğer Peygamberlerin Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İkrâr Etmeleri

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ
لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا
أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾ فَمَن تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

"Allah, peygamberlerden, "Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim. Sonra da size nezdinizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir. Ona mutlaka iman ve yardım edeceksiniz" diye misak (ahd) aldığı zaman, "İkrâr ettiniz mi ve uhdenize bu ağır yükümü alıp kabul eylediniz mi?" dedi. Onlar, "İkrâr ettik" dediler. (Allah da): "Öyleyse şâhid olun, ben de sizinle beraber şahidlik edenlerdenim" dedi. Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte o gibiler fâsıkların taa kendileridir"

(Âl-i İmran, 81-82).

Bil ki bu âyetlerden maksad, ehl-i kitap için bir mazeret olmadığını belirtip onların inadlarını ortaya koymak için, Hz. Peygamber (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden ve onlarca malum olan şeyleri sayıp dökmektir. Allah Teâlâ'nın bu âyette bahsettiği husus da, bunlardan birisidir. Hak Teâlâ, kitap ve hikmet verdiği o peygamberlerden, kendilerine her ne zaman verilmiş olan kitabı tasdik eden bir peygamber gelse, onu tasdik edip ona yardımcı olmaları hususunda söz (misak) almıştır. Cenâb-ı Hak, peygamberlerin bunu kabul ettiğini haber vermiş ve bunu kabul etmeyenlerin fasıklardan olacağına hükmetmiştir ki işte âyetten maksat budur. Velhasıl Allah Teâlâ, bütün peygamberlere yanlarında olan kitabı tasdik edici olarak gelen her peygambere inanmalarını vâcib kılmıştır. Fakat bu tek mukaddimeye, ikinci bir mukaddime eklenmediği müddetce, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini isbat için kifayet etmez. Bu ikinci mukaddime de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların kitaplarını tasdik edici olarak gelen bir peygamber olması şartıdır. Bu durumda birisi şöyle diyebilir: "Bu, birşeyi kişinin kendi hakkında kabullenmesidir. Çünkü bu, Hz Muhammed'in peygamber olduğunu kendisinin söylemesidir." Buna, "Hz. Muhammed (s.a.s)'in, bir peygamber olmasından murad, elinde mu'cizelerin zuhûr etmiş olmasıdır. Binânealeyh böyle bir sual söz konusu olmaz" diye cevap verilir. Allah en iyisini bilendir. Biz, şimdi tekrar âyetin lafızlarını tefsir etmeye dönelim:

Cenâb-ı Allah'ın, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّنَ *"Allah, peygamberlerden... misak aldığı zaman..."* ifâdesi hakkında **İbn Cerîr et-Taberî** "Bu, "Ey ehl-i kitap, Allah'ın peygamberlerden ahd ve söz aldığı zamanı hatırlayın" manasındadır" demiştir.

Zeccâc ise, bu ifâdenin, "Ey Muhammed Kur'ân'da Allah'ın peygamberlerden ahd almış olduğunu hatırla" mânasında olduğunu söylemiştir.

Âyetteki "Peygamberlerin misâkı' tabirine gelince, bil ki masdarların

fâiline de mef'ulüne de muzaf olması caizdir. Binâenaleyh bu tabirden murad, Allah'ın bizzat peygamberlerin kendilerinden aldığı ahid olabileceği gibi, peygamberleri için başkalarından aldığı ahid de olabilir. İşte bundan dolayı müfessirler, bu âyetin tefsirinde ihtilaf ederek her iki şekilde de mâna vermişlerdir.

Birinci şekil, Allah Teâlâ'nın birbirlerini tasdik etme hususunda peygamberlerden söz almasıdır. Bu, **Sa'îd İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî** ve **Tâvus**'un (Allah onlara rahmet etsin) görüşüdür.

Buradaki mîsak ve ahdin, Hz. Peygamber (s.a.s)'e mahsus olarak diğer peygamberlerden alınmış olduğu da söylenmiştir. Bu, **Hz. Ali, İbn Abbas, Katâde** ve **Süddî**'den (Allah onlardan razı olsun) rivayet edilmiştir. Bu görüşte olanlar, doğruluklarına delil olarak şunları zikretmişlerdir:

1- Ayetteki, *"Allah, peygamberlerden.. misak aldığı zaman"* buyruğu, bu ahdi alanın Allah; ahid alınanların da peygamberler olduğunu gösterir. Âyette ümmetlerden bahsedilmemektedir. Binâenaleyh bu ahdin ümmetlerden (insanlardan) alındığını söylemek güzel olmaz. Bu delile şu şekillerde cevap verilebilir:

a) Yaptığınız bu izaha göre misak, burada mef'ûlüne muzaf olmuş olur. Bizim izahımıza göre ise, bu ahid ve misak, fiilin failine nisbet edilmesi gibi, kendisi için ahid alınana nisbet edilmiş olur. Şüphesiz ki, bir fiilin fâiline nisbeti, mef'ûlüne nisbetinden daha kuvvetlidir veya en azından eşittir. Bu, tıpkı "Allah'ın misâkı ve ahdi" denilmesi gibidir. Buna göre takdir, "Allah'ın, peygamberleri için ümmetlerinden aldığı o ahdi hatırlayınız" şeklinde olur.

b) Bununla, peygamberlerin çocuklarından alınan ahdin kastedilmiş olması da mümkündür. Peygamber evladları, buna göre, İsrailoğullarıdır. Bu izaha göre âyette bir muzaf hazfedilmiştir. Bu, tıpkı "**Bekr İbn Vâil** şöyle yaptı. **Me'd İbn Adnan** böyle yaptı" denilmesi gibidir. Bundan murad, "Onların çocukları ve kavimleri şöyle yaptı" manasıdır.

c) Buradaki "peygamberlerden" murad, ehl-i kitap olabilir. Bu lafız, onlara hakaret etmek için kullanılmıştır. Çünkü onlar, "Biz, peygamberliğe Hz. Muhammed'den daha lâyıkız. Çünkü biz ehl-i kitabız ve peygamberler bizden olur" diyorlardı.

Kur'ân-ı Kerim'de birçok yerde "nebî" lafzı zikredilmiş ve bununla onların ümmetleri kastedilmiştir. Mesela, Cenâb-ı Hak: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ *"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman..."* (Talak, 1) buyurmuştur.

2- Şu hadis de bu görüşte olanların lehine delildir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir:

لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِهَا بَيْضَاءَ نَقِيَّةً أَمَا وَاللّٰهِ لَوْ كَانَ مُوسَى ابْنِ عِمْرَانَ حَيًّا لَمَا وَسِعَهُ إِلاَّ اتِّبَاعِي

"Ben size, bu dini taptaze ve tertemiz olarak getirdim. Bakın, Allah'a yemin ederim ki İmran İbn Musa (a.s) yaşıyor olsaydı, bana uymaktan başka bir şey yapamazdı."

3- Hz. Ali (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ gerek **Hz. Âdem**, gerekse ondan sonra gelen bütün peygamberlerden, "şayet Hz. Muhammed, zamanınızda peygamber olarak gönderilir ve, siz de hayatta olursanız, mutlaka ona imân edip, yardım edeceksiniz" diye ahd-ü misâk almıştır. Buradaki yardımdan maksadın, bu ahdi dile getirmek olması mümkündür. Allah en iyisini bilendir.

Ahidden Maksad, Enbiyanın Hz. Muhammed'in Geleceğini Bildirmeleridir

İkinci şekil şudur: Bu âhidden murad, bütün peygamberlerin, ümmetlerinden, Hz. Muhammed peygamber olarak gönderildiğinde, O'nu tasdik edip O'na yardım etmeleri gerektiği hususunda almış oldukları ahiddir ki bu, çoğu âlimlerin görüşüdür. Biz, daha önce, âyetin bu manaya da gelebileceğini söylemiştik. Bu görüşte olanlar, doğruluklarına şunları delil getirmişlerdir:

Birinci hüccet: Ebu Müslim el-İsfehânî'nin söylediği şu izahtır: "Ayetin zâhiri, Allah'ın ahd aldığı kimselerin, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, O'nu tasdik etmeleri gerektiğini göstermektedir. Halbuki bütün peygamberler, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde, vefat etmiş idiler. Ölmüş olan kimseler, mükellef tutulamazlar. Kendilerinden misâk alınmış olan kimselerin Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderildiğinde O'nu tasdik etmeleri vâcib olup, O peygamber olarak gönderildiğinde, diğer peygamberlere Hz. Muhammed'e iman etmeyi gerekli ve vâcib kılmak da mümkün olmadığına göre, kendilerinden ahd alınanların, peygamberlerin bizzat kendileri değil, aksine bunların, o peygamberlerin ümmetleri olduğunu anlamış oluruz." **Ebû Müslim** sözüne devamla şöyle der: "Bizim bu fikrimizi, Allahu Teâlâ'nın, kendilerinden ahd almış olduğu kimselerin, Hz. Muhammed'e iman etmemeleri hâlinde fasık olacaklarına hükmetmiş olması da te'kîd etmektedir. Bu vasıf (fâsık olmak vasfı) peygamberlere değil, olsa olsa ancak onların ümmetlerine yakışır."

Kaffâl (r.h), **Ebû Müslim'e** cevap vererek şöyle demiştir: "Âyetten maksadın, "şayet peygamberler hayatta olmuş olsalardı, onların Hz. Muhammed (s.a.s)'i tasdik etmeleri gerekirdi" şeklinde olması niçin câiz olmasın? Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Eğer (faraza) şirk koşmuş olursan, celâlim hakkı için, amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) âyetidir. Halbuki Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'in kesinlikle müşrik olmayacağını biliyordu. Ancak ne var ki bu söz sadece faraza kaydıyla zikredilmiştir. Burada da böyledir. Cenâb-ı Hak, *"Eğer o peygamber, bizim adımıza bazı sözler uydurmuş olsaydı, muhakkak ki onun sağ elini alıverirdik. Sonra da, muhakkak ki, onun kalb damarını koparırdık"* (Hakka, 44-46) buyurmuş; meleklerin sıfatı hakkında da, onların sözle kendisinin önüne geçemiyeceklerini ve kendilerine her sûrette hakîm ve kahîr olan Rab Teâlâ'dan korktuklarını haber vermiş olduğu halde, *"Bunlardan (meleklerden) kim, "Ben de O'ndan başka bir tanrıyım" derse onu cehennemle cezalandırırız. Biz, o zalimleri de böyle cezâlandıracağız"* (Enbiya, 29) buyurmuş ve bütün bunları faraza kaydıyla zikretmiştir. İşte burada da böyledir. Biz deriz ki, Cenâb-ı Hak peygamberlerin farazî olarak, iman etmemeleri takdirinde "fasık" olacaklarını bildirmiştir. Çünkü "fısk" ismi, şirkten daha kötü değildir. Halbuki Cenâb-ı Hak, bu şirkten farazî olarak Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında, *"Eğer (bilfarz) şirk koşmuş olursan, celâlim hakkı için amellerin boşa gider"* (Zümer, 65) şeklinde bahsetmiştir. İşte burada da böyledir.

İkinci hüccet: Bu âyetten maksat, Hz. Muhammed zamanında olan kimselerin iman etmeleridir. Misakın bu kimselerden alınmış olması, âyetten elde edilmek istenen maksadın meydana gelmesi hususunda, peygamberlerden alınmış olması halinden daha beliğ, daha müessir olmuş olur.

Bu hüccete karşı şu şekilde cevap verilmiştir: Peygamberlerin dereceleri, ümmetlerinin derecelerinden daha yüce ve daha şereflidir. Binâenaleyh âyet, Allahu Teâlâ'nın, o peygamberlerin hayatta olmaları halinde Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmelerini vacib kıldığına; onların böyle bir iman etmemeleri halinde fâsıklar zümresinden olacaklarını beyan ettiğine delâlet edince, evet eğer böyle olunca, onların ümmetlerinin Hz. Muhammed (s.a.s)'e iman etmeleri haydi haydi farz olur. Binâenaleyh, âyette geçen "ahd" sözünü, matlûb olanı elde etme hususunda peygamberler için anlamak, bu bakımdan daha isabetli olur.

Üçüncü hüccet: İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, Ona, "**Abdullah İbn Mesûd'**un talebeleri Hak Teâlâ'nın bu âyetini, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Hani Allah, kendilerine kitap verilmiş olanların misâkını almıştı"* şeklinde

okuyorlar; biz ise, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ *"Hani Allah, peygamberlerin misâkını almıştı"* şeklinde okuyoruz" denildiğinde o, "Allah, ümmetleri aleyhinde olarak (onları sorumlu tutmak üzere) peygamberlerden ahid almıştır" diye cevap vermiştir.

Dördüncü hüccet: Bu ikinci şekil, Hak Teâlâ'nın, *"Ey İsrailoğulları, size ihsan etmiş olduğum bunca nimetlerimi hatırlayın, tavsiyelerimi yerine getirin; ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim..."* (Bakara, 40) ve *"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, "Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz" diye bir mîsâk almıştı"* (Âl-i İmran, 187) âyetleriyle de te'kîd edilmektedir. Bu mevzuda söylenenlerin hepsi, işte bundan ibarettir. Allah, muradını en iyi bilendir.

لَمَا آتَيْتُكُمْ Kelimesindeki Üç Farklı Kıraatin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ *"Andolsun ki size kitap ve hikmet verdim"* ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Kıraat imamlarının cumhûru, لَمَا kelimesini, lâm harfinin fethasıyla لَمَا şeklinde; **Hamza,** lâmın kesresiyle لِمَا şeklinde; **Saîd İbn Cübeyr** de şeddeli olarak لَمَّا şeklinde okumuştur. Fetha ile okumaya gelince bunun iki izah şekli vardır:

a) مَا İsm-i mevsûl, ondan sonra gelen onu sılası; haberi ise, لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ lâfzıdır. Kelâmın takdiri ise, "Şüphesiz size vermiş olduğum kitap ve hikmete; yanınızda bulunanı tasdik etmek üzere gelmiş olan peygambere, işte bunlara mutlaka iman edeceksiniz..." şeklinde olur. Bu takdire göre, مَا edâtı, mübtedâ olduğu için mahallen merfûdur. Sılasından مَا edatına râci olacak olan zamir ise, hazfedilmiştir. Bunun takdiri ise, لَمَا آتَيْتُكُمُوهُ şeklindedir. Böylece mevsûle râci olacak olan zamir hazfedilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولاً *"Bu mu, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği?"* (Furkan, 41) âyetindeki hazf gibidir (Yani, بَعَثَهُ şeklindedir). Yapılmış olan bu takdire, şu iki soru yöneltilmiştir:

Birinci soru: مَا edâtı mevsûle olduğu zaman, sılaya atfedilen cümlede, râci olacak bir zamirin bulunması gerekir. Aksi halde bu atıf doğru olmaz. Baksana, sen اَلَّذِى قَامَ أَبُوهُ ثُمَّ انْطَلَقَ زَيْدٌ "Babası kalkan şahıs, sonra Zeyd gitti" dediğinde, bu ifâde doğru olmaz. Halbuki, Hak Teâlâ'nın, ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ ifâdesinde mevsûle râci olacak bir zamir bulunmamaktadır.

Biz deriz ki, **Ahfeş'e** göre, zahir bir ismin zamır yerine getirilmesi caizdir. Bunun delili ise, Cenâb-ı Hakk'ın, إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لاَ يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ *"Kim korkar, sabrederse, muhakkak ki Allah iyi hareket edenlerin mükâfatını* zayi etmez" (Yusuf, 90) âyetidir. Cenâb-ı Hak burada, لاَ يُضِيعُ أَجْرَهُ *"Onun ecrini etmez"* demeniştir. Ve yine Cenâb-ı Hak, إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ إِنَّا لاَ نُضِيعُ أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلاً *"İman edip de güzel ameller yapanlar yok mu? Biz, muhakkak ki, iyi amel ve hareket edenin mükâfaatını zâyi etmeyiz"* (Kehf, 30) buyurmuş, لاَ نُضِيعُ أَجْرَهُمْ "Onların ecrini zayi etmeyiz" demeniştir. Çünkü, bu iki âyette geçen zahir isimler, zamirin yerine geçmişlerdir. İşte burada da böyledir.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, لَمَا ifâdesindeki lâm harfinin getirilmesindeki fayda nedir?

Deriz ki: Bu lâm harfi, ibtidâ (başlangıç) lâmıdır. Bu senin, لَزَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو "Muhakkak ki Zeyd, Amr'dan daha faziletlidir" demen gibidir. Bu lâmın "muksemun aleyh" (kasemin konusu) yerine geçecek olan şeyin başına gelmesi güzel olmuştur. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani, Allah peygamberlerden misak almıştı"* buyruğu, kasem yerindedir. Manası ise, Allah onların (şu konuda) yemin etmelerini istedi..." şeklindedir. İşte bu lâm, kasemden dolayı gelmiştir. Bu konunun izahı da işte budur.

b) Bu, **Sibeveyh, Mâzinî** ve **Zeccâc'ın** tercihidir. Bu tercihe göre, buradaki مَا şart mânası tazammun eden مَا dır. Buna göre takdir, "Şayet size bir kitap ve hikmet veririm; sonra da size, yanınızda olanı tasdik eden bir peygamber gelirse, sizler ona muhakkak ki iman edersiniz" şeklindedir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ buyruğundaki lâm, kasemden dolayı getirilmiş olan lâmdır. Ama, لَمَا edâtının başındaki lâm hazfedilmese de, mâna değişmez. Bunun bir benzeri de, وَاللَّهِ لَوْ أَنْ فَعَلْتَ فَعَلْتُ "Allah'a yemin ederim ki, şayet sen yaparsan, ben de yaparım" demendir. Buna göre, أَنْ lafzının zikredilmesi veya zikredilmemesi sebebiyle mâna değişmez. İşte bu âyette de böyledir. Bu izaha göre, مَا edâtının mahalli, آتَيْتُكُمْ sebebiyle mansûb; جَاءَكُمْ fiilinin mahalli de, آتَيْتُكُمْ fiiline atfedilmesi sebebiyle meczumdur. لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ ifâdesi de, şartın cezâsıdır. **Sibeveyh,** birinci görüşü, yani مَا nın mevsule olmasını kabul etmez. Çünkü **Sibeveyh,** zahir ismin zamir yerine kaim olacağını kabul etmemektedir.

لَمَا 'daki lâm harfinin, meksûr okunması da, illet lâmı olmasından dolayıdır. Buna göre sanki, "Allah, onların misaklarını şunun için almıştır: Çünkü, kendisine kitap ve hikmet verilenlere böyle bir lütfun tahsis edilmiş olması, diğer peygamber ve nebîleri tasdik etmelerini gerektirir" denilmek istenmiştir.

Bu kırâate göre مَا mevsûle olur. Bu izahın tamamını, birinci izahta açıklamıştık.

Bu kelimenin şeddeyle لَمَّا şeklinde okunmasına gelince, **Keşşâf sahibi** bu hususta şu iki izahı yapmıştır:

a) Bunun mânası şöyledir: "Size bir kitap ve hikmet verdiğimde ve sonra size o kitabı tasdik eden bir peygamber geldiğinde, o peygambere inanıp yardım etmek size vâcibtir.

b) Bu âyetteki, لِمَا lafzının aslı لِمَنْ مَا dır. Üç mîm harfinin, yani iki mim ile مَا 'daki mîm'e idğâm edildiği için mim harfine çevrilmiş olan nûn'un bir arada bulunuşu ağır görülmüş ve bunlardan biri hazfedilmiştir. Böylece bu kelime, لَمَّا olmuştur. Bu, "Size verdiğim şeyden dolayı, ona imân edeceksiniz" mânâsındadır. Bu, mânâ bakımından **Hamza**'nın kıraatına yakındır.

İKİNCİ MESELE

Nâfi, tâ'zim için nûn ile آتَيْنَاكُمْ şeklinde, diğer kıraat imamları da tevhid için (müfred olarak) tâ ile, آتَيْتُكُمْ (Ben size verdim) şeklinde okumuşlardır. **Nafi**'nin delili, وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا *"Davud'a Zebûr verdik"* (Nisa, 163) آتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا *"Henüz çocuk iken ona hikmet verdik"* (Meryem, 13) ve آتَيْنَاهُمَا الْكِتَابَ الْمُسْتَبِينَ *"O ikisine, apaçık gösteren o kitabı verdik"* (Saffat, 117) âyetleridir. Bir de, bu kıraat Allah'ın azametini daha çok belirtmektedir. Binâenaleyh dinleyenlerin kalbinde daha fazla heybet uyandırır. Buraya bu mâna daha uygun düşer. Diğer kıraat imamlarının delili ise, هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلَى عَبْدِهِ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ *"O, kuluna apaçık âyetler indirmekte olandır"* (Hadid, 9) ve اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ *"O kitabı kulu (Muhammed'e) indiren Allah'a hamdolsun"* (Kehf, 1) ayetidir.

Bir de, bu okuyuş, âyetin hem öncesine hem de sonrasına daha uygun düşmektedir. Çünkü Cenâb-ı Allah bundan önce, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ *"Allah .. aldığı zaman"* ifâdesini, bundan sonra da إِصْرِي *"Bu ağır yükümü"* kelimesini getirmiştir. **Nafi**, diğer kıraat imamlarının bu görüşlerine, "Fesahat çeşitlerinden birisi de, ifâdeyi müfred iken cem'e veya cemî iken müfrede doğru değiştirmektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"O (kitabı) "Benden başka hiç kimseyi vekil tutmayın" diye İsrailoğulları için bir hidayet rehberi) kıldık"* (İsrâ, 2) buyurmuş, "KILDIK" dediği gibi (demekle beraber) "BİZDEN başka" dememiştir. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, peygamberleri gâib yoluyla zikretmiş, daha sonra da *"Size... verdim"* buyurmuştur ki bu bir hitaptır ve burada bir hazif vardır. Bunun takdiri, "Allah, peygamberlerden ahd alıp, onlara hitap ederek, "Ben size kitap ve hikmet verdim" demiştir" şeklindedir.

Kur'ân'da çok hazif vardır. Bazı âlimler, bu âyet hakkında başka bir takdir yapıp, yukarıda nahivcilerden naklettiğimiz külfetlerden kurtararak şöyle demişlerdir: "Allah, peygamberlerinden, "size verdiğim kitap ve hikmeti, insanlara tebliğ edin" diye ahd almıştı." Bu takdiri yapanlar şöyle demişlerdir: "Fakat burada, söz kendisine delâlet ettiği için "tebliğ edin" emri hazfedilmiştir. Çünkü kasem lâmı fiile gelebilir. Bu lâm, fiile delâlet edince, söz daha kısa olsun diye fiil hazfedilmiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, *"Nezdinizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir. Ona mutlaka iman ve yardım edeceksiniz"* buyurmuştur. Bu takdire göre, âyetin nazmı bozulmaz ve öyle zorlanılarak yapılan takdirlere de ihtiyaç duyulmaz. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyorsa, nazmın güzel ve açık bir şekil aldığı bir takdirin yapılması, o gibi zorlamalara girmekten daha evladır.

Buradan Bütün Peygamberlere Kitap Verildiği Anlaşılıyor, Oysa Böyle Değildir

DÖRDÜNCÜ MESELE

"Andolsun ki size kitap verdim" ifâdesinde bir müşkil vardır. O da şudur: Bu hitap, ya bütün peygamberlere veyahut da onların ümmetlerinedir. Eğer bütün peygamberler için yapılmış bir hitap ise, bütün peygamberlere kitap verilmiş olduğunu gösterir. Halbuki onların bazılarına kitap verilmiştir. Yok eğer bu hitap ümmetlerine ise, bu müşkil daha da büyür. Buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Bütün peygamberlere kitap verilmesi, her nekadar bazılarına kitap verilmese de, onların da diğer peygamberlere verilmiş olan kitaplarla doğruya ulaşmış ve o kitaplarla amel etmeye davet etmiş olmaları mânasındadır.

b) Peygamberlerin (a.s) en faziletlisi, kendilerine kitap verilenlerdir. Binâenaleyh onların hepsi de, bu âyette kitap verilmiş olma şerefi ile tavsif edilmişlerdir.

BEŞİNCİ MESELE

Kitap, indirilen ve okunan şey manasınadır. Hikmet ise, kitapta olmayan geniş mükellefiyetler yükleyen vahiy demektir.

ALTINCI MESELE

مِنْ كِتَابٍ ifâdesindeki مِنْ harf-i cerri, لَمَا daki مَا ism-i mevsûlünü beyân için gelmiştir. Bu senin şu sözün gibidir. مَا عِنْدِى مِنَ الْوَرَقِ دَانِقَانِ "Yanımda gümüşten, iki dânik (1/6 dirhem) vardır."

Cenâb-ı Allah'ın, ثُمَّ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ *"Sonra da size nezdinizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir"* âyeti ile ilgili bazı sorular vardır:

Birinci soru: Peygamber, peygamberlere değil, ümmetlere geldiği hâlde, bu ifâdede *"Sonra siz (peygamberlere) gelecektir"* buyurulmasının mânâsı nedir?

Cevap: Biz bu âyetteki, *"Allah, peygamberlerden... ahd aldığı zaman..."* ifâdesini, peygamberlerin kendilerinden değil de onların ümmetlerinden alınan ahid manasında anlarsak, böyle bir soru kendiliğinden kalkar. Eğer biz bu ifâdeyi, bizzat peygamberlerin kendilerinden alınan ahid manasında anlarsak, âyetteki o resul size gelirse ثُمَّ جَاءَكُمْ sözü, ثُمَّ جَاءَ فِى زَمَانِكُمْ (sizin zamanınızda o resul gelirse) demektir.

Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberleri Tasdikinin Mânası

İkinci soru: Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı, onların şeriatları ile aynı olmadığı halde, Hz. Muhammed onlarla birlikte olanı yani onların şeriatlarını ve ahkâmını nasıl tasdik etmiş olabilir?

Cevap: Biz deriz ki, bu ifâdeden maksat, tevhid, nübüvvet ve dinin asıllarında uygunluğun bulunmasıdır. Fakat dinin tafsilatında (ahkamında) bir farklılık olsa bile, bu gerçekte bir ihtilaf değildir. Çünkü bütün peygamberler, **Hz. Musa** (a.s) zamanında hak olan şeyin onun şeriatı; Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında hak olan şeyin O'nun şeriatı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu, her nekadar bir farklılık zannı uyandırsa bile, hakikatte bir uygunluk vardır. Yine âyetteki, *"Sonra da size nezdinizdeki (kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir"* buyruğundaki "bir peygamber"den maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, onların nezdindeki şeyi tasdik edici olmasından maksat ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in, vasıflarının ve çeşitli durumlarının **Tevrat** ve **İncil**'de zikredilmiş olmasıdır. Hz. Peygamber'in sıfatları ve halleri, o kitaplarda zikredilenlere uygun olarak tezahür edince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in bizzat gönderilişi, onların yanındaki bu kitapların bir tasdiki olmuştur. İşte Hz. Muhammed (s.a.s)'in, onların nezdindeki kitapları tasdik edici olmaşından maksad budur.

Peygamberlerden Alınan Mîsakın Mahiyeti

Üçüncü soru: Netice olarak, Allah Teâlâ, bütün peygamberlerden, nezdlerindeki kitabı tasdik edici olarak gelen her peygambere iman etmeleri hususunda söz almıştır. Binâenaleyh bu "misâk" ne demektir?

Cevap: Bu "mîsâk"ın, o peygamberlerin akıllarında, Allah'ın emrine inkiyad etmenin vâcib olduğuna delalet eden delillerin yer almış olması mânasına gelmesi muhtemeldir. Böyle bir peygamber geldiğinde, ancak kendisinin doğruluğunu gösteren mu'cizeler elinde zuhur ettiği zaman bir peygamber olmuş olur. O, diğer peygamberlere, Allah'ın, insanlara kendisine imân etmelerini emrettiğini haber verdiği zaman, onlar işte o esnada o peygambere de inanmanın vacib olduğunu anlamış olurlar. Binâenaleyh böyle delillerin o peygamberlerin aklında yer almış olması, onlardan "mîsâk" alma gibidir.

Yine bu "mîsâk"tan muradın şöyle olması da muhtemeldir: Allah Teâlâ, o peygamberin sıfatlarını, daha önceki peygamberlerin kitaplarında tafsilatıyla belirtmiştir. O peygamberin hâli, önceki kitaplarda yazılı olanlara aynen uyduğu zaman, O'na inanmak vâcib olur. Bundan dolayı âyetteki *"Sonra da size, nezdinizdeki (o kitap ve hikmeti) tasdik eden bir peygamber gelecektir"* ifâdesi her iki mânâya da delâlet eder. Birincisine, âyetteki "bir peygamber" lafzı, ikincisine de, *"Nezdinizdekini tasdik edin"* sözü delâlet eder.

Allah Teâlâ'nın, لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ *"Ona mutlaka imân ve yardım edeceksiniz"* ifâdesinin mânası açıktır. Çünkü Allah Teâlâ önce o peygambere inanmayı, ikinci olarak da ona yardım etmeye gayreti emretmiştir. Bu ifâdenin başındaki lâm, kasem lâmıdır. Sanki, *"Allah'a yemin ederim ki, ona inanacaksınız..."* denilmiştir.

Sonra Hak Teâlâ, قَالَ ءَأَقْرَرْتُمْ *"(Allah) "İkrâr ettiniz mi?" dedi"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Allahu Teâlâ'nın, وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ ifâdesini, "Allah, peygamberlerden ahd aldı" mânâsında tefsir edersek, *"İkrâr ettiniz mi?"* ifâdesi, "Allah, peygamberlerine, "Ona iman etmeyi ve yardımda bulunmayı kabul ettiniz mi?" dedi" mânasında olur. Yok eğer bu ifâdeyi "Cenâb-ı Hak, peygamberlerinden, ümmetlerinden ahd almaları hususunda ahd-u mîsâk almıştır" mânâsında tefsir edersek *"İkrâr ettiniz mi?"* ifâdesinin mânası, "Her peygamber, ümmetine "İkrar ettiniz mi?" der" şeklinde olur. Çünkü Allah Teâlâ, her nekadar bu ahdi

peygamberler ümmetlerinden almışlar ise de, kendisine nisbet etmiştir. Bu ikrâr isteme peygamberlerden sudûr etmiş ise de, Allah Teâlâ onu kendisine nisbet etmiştir. Bundan maksat şudur: Peygamberler bu işi tahakkuk ettirme ve te'kîd etme hususunda büyük çaba sarfetmişler, sadece ümmetlerinden söz (ahd) alma ile yetinmemiş, onlardan sözlü ikrar da istemiş ve bu hususu şâhid tutarak te'kid etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

"İkrâr", if'al babında olup bunun aslı, "Birşey yerinde durup, orada karar kılarak, oradan ayrılmadığı zaman söylenilen قَرَّ الشَّيْءُ يَقِرُّ tabirinden alınmıştır. Birisi bir şeyi kendi aleyhine itiraf edip kabul ettiğinde ona mukırr denir.

Hak Teâlâ'nın, وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذٰلِكُمْ إِصْرِي *"Ve uhdenize bu ağır yükümü alıp kabul eylediniz mi?"* buyruğuna gelince, buradaki "alma", kabul etme manasınadır. Kur'ân-ı Kerim'de, birçok yerde أَخَذَ (aldı) kelimesi, kabul etti mânasında kullanılmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ondan bir fidye alınmaz"* (Bakara, 48) yani kabul edilmez, ve *"Sadakaları alır"* (Tevbe, 104) yani "kabul eder" buyurmuştur. Âyetteki "Isr", yaptığı bir işten dolayı insana gelen zorluk demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey Rabb'imiz, bizden evvelki (ümmetlere) yüklediğin gibi üstümüze bir ısr (yük) yükleme"* (Bakara, 286) buyurmuştur. Nitekim "ahd" da, bu ağırlık mânasından ötürü "Isr" diye ifâde edilmiştir. **Keşşaf sahibi** şöyle der: "Ahd, bağlanıp sağlama alınan şeylerden olduğu için "Isr" diye adlandırılmıştır. Pazubend'e de "Isâr" denilmesi, bu mânâdan dolayıdır. Âyetteki bu kelime, أَصْرِي şeklinde de okunmuştur. Bu kıraatin, إِصْرِي mânasında kullanılmış olması câizdir.

Şahitliğin Bu Âyetteki Mânası

Sonra Allah Teâlâ, قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا *"Onlar "İkrâr ettik" dediler"* buyurmuştur. Buradaki, *"Öyleyse şahit olun"* ifâdesinin çeşitli tefsirleri yapılmıştır:

1- "Öyleyse birbirinize ikrâr ile şahid olun. Ben de sizin ikrârınıza ve birbirinizi şâhid tutmanıza şahidlik edenlerdenim." Bu, bu işi onlara pekiştirmek ve onların Allah'ın şahâdeti ile birbirlerine şahid oluşlarını hatırlayıp bildiklerinde böyle bir şahâdetten rucû etmekten onları sakındırmak manasına gelir.

2- *"Öyleyse şâhid olun"* emri, meleklere yönelik bir hitabtır.

3- *"Öyleyse şâhid olun"* emri "Herkes kendisini, kendisi aleyhine bir şâhid

kılsın" mânâsındadır. Bunun bir benzeri de, *"Onları kendilerine şahid tutmuş ve "Ben, sizin Rabb'iniz değil miyim? (demişti.) Onlar da "Evet, (kendi aleyhimize) şahid olduk" demişlerdi"* (A'raf, 172) âyetidir. Bu, "mübâlağa" babındandır.

4- Bu, "Bilmeme hususunda hiçkimsenin ileri sürecek mazereti kalmasın diye bu mîsâkı, âlim câhil herkese açıklayınız" manasındadır. "Şâhid", dâvanın doğruluğunu ortaya koyan kimse demektir.

5- Bu ifâde, "Size ikrâr ettirdiğim bu mîsakı, iyice belleyin ve bu hususta bir şeyi görüp gözeten bir kimse gibi olun" mânâsındadır.

6- Biz, mîsâk'ın ümmetlerden alınmış olduğunu kabul edersek, bu durumda bu ifâde, peygamberlere, ümmetlerine şâhid olmalarını emreden bir hitab olmuş olur.

Hak Teâlâ'nın, وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ *"Ben de sizinle berâber şâhidlik edenlerdenim (dedi)"* buyruğu bir te'kid ve mecbur tuttuğu şeyi takviyedir. Bunun diğer bir faydası da şudur: Allah Teâlâ, her nekadar burada başkasını şahid tutmuş ise de, böyle bir şâhid tutmaya kendisinin ihtiyacı yoktur. Çünkü Allah Teâlâ'ya hiç birşey gizli kapaklı kalmaz. Ancak bir maslahattan ötürü onları birbirlerine şahid tutmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, sırları ve gizli şeylerin en gizlisini bilir.

Cenâb-ı Hak bunun peşisıra diğer te'kidli bir ifâde daha getirip فَمَنْ تَوَلَّى بَعْدَ ذٰلِكَ فَأُولٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ *"Artık kim bundan sonra yüz çevirirse, işte o gibiler fâsıkların taa kendileridir"* buyurmuştur. Yani, "Geçen bunca delilden sonra kim o peygambere iman ve yardım etmekten yüz çevirirse, fasıklardan olur" demektir. Fasıklar için olan ilâhî va'îdler malumdur. Âyetteki, *"Artık kim bundan sonra yüz çevirirse..."* ifâdesi, şart cümlesidir. Şart ve cezâ cümlesinde kullanılan mâzî fiiller, muzarî fiil manasındadırlar. Allah en iyi bilendir.

★ ★
★

İslâm Cansız Kâinatın Bile Tâbi Olduğu Dindir

أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ ۝

"Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir. Nihayet O'na döndürülecekler"

(Âl-i İmran, 83).

Bil ki Allah Teâlâ, bir önceki âyette, Hz. Muhammed'e iman etmeyi, geçmiş bütün peygamber ve ümmetlere gerekli ve meşrû kıldığı bir hükmü olduğunu beyân edince, bunu istemeyen ve kabul etmeyen herkesin Allah'ın dininden başka bir din istemiş olacağını açıklamış ve أَفَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ *"Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Âsım**'ın râvisi **Hafs**, bu âyetteki fiilleri, şu iki sebepten ötürü yâ harfi ile يَبْغُونَ ve يُرْجَعُونَ şeklinde okumuştur:

a) Bu fiillerin faillerinin, bir önceki âyette geçen "fasıklar" olduğunu göstermek için...

b) Allah Teâlâ, yahudi ve hristiyanların Hz. Muhammed'e imân etmelerinin gerekli olduğunu ortaya koymak için, bir önceki âyette mîsâk aldığını anlatmıştır. Yahudi ve hristiyanlar inkârlarında ısrar edince, onların bu hallerini yadırgayarak, *"Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar?"* buyurmuştur. **Ebû Amr**, yahudi ve diğer kâfirlere bir hitap olarak, ilk fiili تَبْغُونَ *"arıyor musunuz?"* şeklinde *"Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir"* ifâdesinde zikredilmiş olan bütün mahlukata râci olsun diye ikinci fiili de يُرْجَعُونَ şeklinde okumuştur.

Diğer kıraat imamları ise, bu iki fiili muhatab sigası ile تَبْغُونَ ve تُرْجَعُونَ "arıyor (musunuz?)" ve "döndürüleceksiniz" şeklinde okumuşlardır. Çünkü bu âyetten önce gelen *"İkrâr ettiniz mi?" "alıp kabul eylediniz mi?"* ifâdeleri,

muhatab sigasıyla gelmiştir. Ve yine müslüman, kâfir ve herkese, "Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin Allah'a teslim olduğunu ve sizin dönüşünüzün de O'na olacağını bilip dururken, Allah'ın dininden başkasını mı arayıp duruyorsunuz?" denilmesi de uzak bir ihtimal değildir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Karşınızda Allah'ın âyetleri okunup dururken ve O'nun peygamberi de içinizde iken, siz Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?"* (Âl-i İmran, 101) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdenin başındaki hemze, istifhâm içindir. Bu istifhamdan maksat, onların yaptıklarını yadırgamak (istifhâm-ı inkârî) veyahut da onların yaptıklarını sadece belirtmek (istifhâm-ı takrirî)dir. Bu istifhâm edâtının esasen yeri يَبْغُونَ lafzıdır. Bunun takdiri ise, أَيَبْغُونَ غَيْرَ دِينِ اللَّهِ "Allah'ın dininden başkasını isterler mi?" şeklindedir. Çünkü istifham ancak, fiil ve hadiseler hakkında olur. Ama ne var ki, Cenâb-ı Hak, mef'ûl olan غَيْرَ دِينِ اللَّهِ ifâdesini, fiili olan يَبْغُونَ kelimesinden önce getirmiştir. Çünkü bu, hemzenin mânâsı olan inkâr etme ve yadırgamanın, bâtıl bir mabûda yönelmiş olması itibariyle daha mühimdir. Bu ifâdenin başında bulunan fâ harfi ise, cümleyi cümleye atfetmek için getirilmiştir. Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Takdir, فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ فَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ يَبْغُونَ "İşte bunlar, fâsıkların ta kendileridirler; ve onlar yine, Allah'ın dininden başkasını isterler" şeklindedir. Bil ki, şayet أَوَغَيْرَ دِينِ اللَّهِ denilmiş olsaydı, yine caiz olurdu. Ancak ne var ki, fâ harfinin getirilmiş olmasında, bunun ifâde ettiğinden daha fazla bir mana vardır. Sanki şöyle denilmiştir: "Bu kadar beliğ te'kidlerle te'kid edilmiş olan bu mîsakın alınışından sonra mı, siz hâlâ Allah'ın dininden başka bir din arıyorsunuz?"

ÜÇÜNCÜ MESELE

Rivâyet edildiğine göre ehl-i kitaptan iki grup, **Hz. İbrahim** (a.s)'in dini hususunda ihtilâf edince, hükümleşmek üzere Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Bu iki gruptan her biri, **Hz. İbrahim**'in kendilerine daha yakın olduğunu iddia ediyorlardı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Her iki grup da, **Hz. İbrahim**'in dininden uzaktır" dedi. Buna karşılık onlar, "Biz senin hükmünü kabul etmiyor ve dinini de alıp benimsemiyoruz" deyince, işte bu âyet nazil oldu.

Bence, bu âyeti bu sebebe hamletmek uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu durumda âyetin, mâkabliyle (öncesiyle) ilgisi kalmaz. Halbuki, istifhâm-ı inkarî, bu cümlenin kendisinden öncesiyle irtibatlı olmasını gerektirir. Binaenaleyh, âyetin izah şekli şudur: Bu mîsak onların kitaplarında zikredilmiş olduğu için,

onlar da bunu bildikleri için , Hz. Peygamber'in peygamberlik davasında doğru ve sadık olduğunu da biliyorlardı. Binaenaleyh, inkârların yegâne sebebi olarak geriye, sadece düşmanlık ve haset kalmaktadır. Bundan dolayı onlar, hasedi kendisini inkâra götüren İblis gibi olmuşlardır. Allahu Teâlâ onlara, böyle oldukları zaman, Allah'ın dininden başka bir din, Allah'tan başka da bir mabud aramış olacaklarını bildirdi.. Sonra da, Allah'a karşı inatlaşmanın ve O'nun hükmünden yüz çevirmenin, akıllı kimselere yakışmayan şeylerden olduğunu beyân ederek, وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ *"Halbuki göklerde ve yerde ne varsa (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir. Nihayet O'na döndürülecekler"* buyurmuştur. Bu ifâdeyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"İslâm"ın Bu Âyetteki Mânası

İslâm, teslim olma, boyun eğme ve itaat etme anlamına gelir. Bunu anladığın zaman bil ki, göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların itâat etmesinin birçok izah şekli vardır:

1- Bu bence en sahih olan izahtır. Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıklar, zâtı bakımından mümkün varlıklardır. Zâtı bakımından mümkün olan her varlık, ancak Allah'ın var etmesiyle var, yok etmesiyle de yok olur. O zaman, Allah'ın dışında bulunan her şey, varlık ve yokluk taraflarından, Allah'ın celâline boyun eğmiş ve O'na itâat etmiştir. İşte, boyun eğip inkıyâd etmenin nihayeti de budur. Sonra, bu izahta başka bir incelik daha vardır ki, o da şudur: *"O'na boyun eğmiştir"* ifâdesi, bir hasr ifâde eder. Yani, "Göklerde ve yerde bulunan herşey ve herkes, başkasına değil, sadece ve sadece O'na boyun eğmiştir" demektir. Binâenaleyh bu âyet, vâcibu'l-vücûd'un tek olduğunu ve ister akıl, ister nefis, ister ruh, ister cisim, ister cevher, ister âraz, ister fâil, isterse fiil olsun, O'nun dışındaki herşeyin ancak Allah'ın var etmesiyle vücûd bulacağını ve O'nun yok etmesiyle de yok olacağını ifâde etmektedir. Bu mânaya delâlet etme hususunda, bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde ve yerde bulunan herkes, ister istemez Allah'a secde eder"* (Ra'd, 15) âyetiyle, *"Hiçbir şey hariç olmamak üzere, hepsi O'nu hamd ile tesbih eder"* (İsra, 44) âyetidir.

2- Allah'ın irade buyurduğu hususta, hiçkimsenin O'na karşı koyması mümkün değildir. Varlıklar, Allah'ın muradını ya isteyerek veyahut da istemedikleri halde, kabul etmek zorundadırlar. Meselâ sâlih müslümanlar, dine taalluk eden meselelerde Allah'a isteyerek; tabiatlarına ters düşen hastalık, fakirlik, ölüm ve benzeri şeyler hususunda da O'na istemeyerek (kerhen) inkiyâd ederler. Kâfirlere gelince onlar, her halükârda, Allah'a kerhen inkiyâd ederler. Çünkü onlar, din ile alâkalı olan hususlarda Allah'a boyun eğmezler;

dinî olmayan diğer hususlarda ise, O'na kerhen teslim olurlar. Çünkü onların, Allah'ın kazâ ve kaderini savuşturmaları mümkün değildir.

3- Müslümanlar, isteyerek; kâfirler ise, ölümleri esnâsında kerhen ve istemeyerek Allah'a boyun eğmişlerdir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Fakat, hışımımızı gördükleri zaman, imanları fayda verecek değildi"* (Mü'min, 85) buyurmuştur.

4- Bütün varlıklar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Andolsun ki onlara, gökleri ve yeri kimin yarattığını sorarsan, muhakkak ki, "Allah" derler"* (Lokman, 25) âyetinin delâletiyle, O'nun uluhiyyetine isteyerek; O'nun tekliflerine ve elem ve kederleri yaratıp vermesine de istemeyerek boyun eğmektedirler.

5- Bütün varlıkların boyun eğmesi, mîsak alındığı sırada meydana gelmiştir ki bu da Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani Rabb'in Âdemoğullarından, onların sırtlarından zürriyetlerini çıkarıp kendilerini nefslerine şahit tutmuş, "Ben sizin Rabb'iniz değil miyim?" demişti"* (A'râf, 172) âyetinin ifâde ettiği hususdur.

6- **Hasan el-Basrî,** "İsteyerek boyun eğmek, gökteki (meleklere) mahsustur. Yerdekilere gelince, bunların bir kısmı isteyerek, bir kısmı da kerhen inkiyâd ederler" demiştir. Ben de derim ki, Cenâb-ı Hak Subhânehu, bu hususu, gökleri ve yeri yaratması konusunda zikretmiştir ki, bu da, *"Sonra da ona ve yeryüzüne, "İkiniz de ister istemez gelin" buyurdu"* (Fussilet, 11) âyetinde bahsedilmiş olan hususdur. Bu konuda, insanı hayranlıklar içinde bırakan birçok sırlar bulunmaktadır.

Hak Teâlâ'nın, وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ *"Nihayet O'na döndürülecekler"* ifâdesine gelince, bundan maksad da şudur: "Dünyada Allah'a muhalefet eden herkesin dönüşü, Allah'a olacaktır." Bundan maksat, "Allah'dan başka hiç kimsenin bir zarar ve fayda veremeyeceği yere varacaktır..." demektir ki bu, hak dine muhâlefet eden kimselere karşı yapılmış büyük bir tehdittir.

İKİNCİ MESELE

Vahidî (r.h) şöyle demektedir: اَلطَّوْعُ kelimesi, inkiyâd etmek manasına gelir. Nitekim bir kimse bir başkasına boyun eğip inkiyâd ettiğinde طَاعَهُ يَطُوعُهُ-طَوْعًا bir kimse, başka birisinin emriyle çekip gittiği zaman فَقَدْ اَطَاعَهُ "Muhakkak ki onun emrini dinledi, O'na itâat etti" ve bir kimse birisine muvafakat edip uyduğunda da فَقَدْ طَاوَعَهُ "Muhakkak ki ona uydu, muvafakat etti" denilmektedir." **İbnu's-Sikkît** şöyle der: طَاعَ لَهُ وَاَطَاعَ denilir. Âyet-i kerimedeki طَوْعًا وَكَرْهًا ifâdeleri, hal mahallinde gelmiş olan birer mef'ûl-i mutlak oldukları için mansûb olmuşlardır. İfâdenin takdiri ise, طَائِعًا وَكَارِهًا şeklindedir. Bu, senin tıpkı اَتَانِى رَاكِضًا "Bana koşarak geldi" demen gibidir.

Halbuki, أَتَانِي كَلَامًا denilmez.. Ama, أَتَانِي مُتَكَلِّمًا "Bana konuşarak geldi" denilir. Çünkü, kelâmın kendisi gelmez... Allah en iyi bilendir.

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ ﴿٨٤﴾

"De ki: Allah'a iman ettik. Bize indilene, İbrahim'e İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a ve oğullarına indirilenlere, Musa'ya, İsa'ya ve peygamberlere Rab Taâlâ'dan verilenlere de (iman ettik). Onlardan hiç biri arasında fark gözetmeyiz. Biz O'na teslim olmuşlarız"

(Âl-i İmran, 84).

Bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyet-i kerimede, yanlarında olanı tasdik etme konusunda diğer peygamberlerden misak aldığını beyan edince, bu âyette de, Hz. Muhammed'in sıfatlarından birisinin, onların yanında bulunan **Tevrat**'ı tasdik etmesi olduğunu açıklamış ve, *"De ki: "Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e... indirilene iman ettik..."* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

قُلْ ifâdesindeki zamir müfred, آمَنَّا (iman ettik) ifâdesindeki zamir de cemidir. Bu hususta bazı izahlar bulunmaktadır:

a) Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'e hitab ettiği zaman, ancak tekil lafızlarla hitab etmiş ve O'na, kavmine hitab ettiğinde, hükümdarların ve büyük şahısların konuşması gibi, tazim ve ululuk ifâde eden bir üslûbla, cemi lafzını kullanarak hitab etmesini öğretmiştir.

b) Allahu Teâlâ önce söz, Allah'ın bu emirlerini insanlara tebliğ edecek olanın o peygamber olduğunu göstersin diye, ona müfred bir lafızla hitab etmiş, sonra, bu sözü söylediği zaman aşhabının ona muvafakat edeceğine bir dikkat çekmek üzere, آمَنَّا "iman ettik" tabirini kullanmıştır.

c) Allahu Teâlâ, bununla, Hz. Peygamber'in onların yanında olan kitab'ı tasdik edici olduğu zuhur etsin diye, قُلْ sözünün ifâde etmiş olduğu emri yerine getirme hususunda, O'nun şahsına hitab etmiştir. Sonra bu mükelleflyetin sadece O'na has olmayıp, bilakis bütün mü'minler için bir görev olduğuna dikkat çekmek için, آمَنَّا (iman ettik) tabirini kullanmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Mü'minler de, onların her biri de Allah'a, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine iman etti. "O'nun peygamberlerinden hiçbiri arasında ayırım yapmayız..."* (Bakara, 285) buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE Allah'a iman, peygamberlere imandan önce zikredilmiştir; çünkü Allah'a iman, peygamberliğe imanın aslıdır. İkinci mertebede, O'na indirilmiş olana iman zikredilmiştir. Çünkü diğer peygamberlere nazil olan kitapları onların ümmetleri tahrif ve tebdil etmiştir, bu kitapların durumlarını bilmek de, ancak Hz. Muhammed'e inzâl edilmiş olana iman etmekle mümkündür. Binaenaleyh, Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân, diğer peygamberlere indirilen için bir asıl olmuş olur. İşte bundan dolayı Hz. Muhammed'e indirileni diğerlerinden önce saymıştır. Üçüncü mertebede, ehl-i kitabın, varlıklarını kabul ve itiraf ettiği, ama nübüvvetleri hususunda ihtilaf etmiş olduğu bazı peygamberler zikredilmiştir. Âyetteki, الْأَسْبَاطُ (torunlar) kelimesiyle kastedilenler, Cenâb-ı Hakk'ın A'raf 160. âyetinde, oniki boyunu zikretmiş olduğu, **Yakub** (a.s)'un torunlarıdır.

Hz. Peygamber'in, Diğer Enbiyayı Tasdikindeki Hikmetler

Allahu Teâlâ, birçok sebeplerden dolayı, her peygamberin nübüvvetini kabul ve tasdik etmeyi vacib kılmıştır.

a) Hz. Peygamber'in, bütün peygamberleri doğrulayıcı olduğunu isbat etmek.. Çünkü bu şart, mîsakın alınmasında gözönünde bulundurulmuştu.

b) Ehl-i kitabın görüşlerinin birbirleriyle çeliştiğine dikkat çekmek.. Bu böyledir, çünkü onlar ancak, elinde bir mu'cize zuhur ettiği için tasdik ettikleri bir peygamberi doğruluyor ve tasdik ediyorlardı. Bu ise, elinde bir mu'cize zuhur eden herkesin bir peygamber olmasını iktizâ eder. Buna göre, elinde mu'cize zuhur etmiş olanların bir kısmını tasdik edip, bir kısmını yalanlamak bir çelişkidir. Bilâkis yapılması gereken gerçek şey, hepsini tasdik edip, hepsinin nübüvvetini kabul etmektir.

c) Cenâb-ı Hak bu âyetten önce, *"Şimdi onlar, Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki, göklerde ve yerde ne varsa, (hepsi) ister istemez O'na*

boyun eğmiştir'' (Âl-i İmran, 83) buyurmuştur. Bu, onların peygamberlerin bazısını yalanlamada ısrar etmelerinin, Allah'ın dininden yüz çevirmek ve Allah ile münazaaya girmek olduğuna dikkat çekmektir. İşte burada da, ehl-i kitabı nitelemiş olduğu, hüküm ve mükellefiyetlerde Allah ile münazaaya girme hâlinin O'ndan ve O'nun ümmetinden zâil olması için, bütün peygamberlerin nübüvvetine iman hususunu açıklamıştır.

d) Allahu Teâlâ birinci âyette, bütün peygamberlerden, kendilerinden,gelen her peygambere iman etsinler diye misak aldığını bildirmiştir. Bu âyette ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'den kendisinden önce geçmiş olan her peygamberi tasdik etsin diye ahid almıştır; ama kendisinden sonra gelecek peygamberleri (tasdik etmesi hususunda) bir misak almadığını zikretmiştir. Binâenaleyh bu âyet bu bakımdan, Hz. Peygamber'den sonra bir peygamber olmayacağı hususuna kesin olarak delâlet etmiş olur.

İmdi eğer,"اَنْزَلَ fiili bu âyette niçin isti'lâ ifâde eden عَلَى harf-i cerriyle, önceki âyette de bir intihâ ifâde eden اِلَى harf-i cerriyle müteaddi kılınmıştır?'' denilirse, biz deriz ki, her iki mânanın da bulunmasından dolayıdır. Çünkü vahiy yukardan aşağı iner ve peygamberlere ulaşır. İşte bundan dolayı, bazan bir mana ile, bazan da diğer mâna ile kullanılmıştır.

Yine şu da söylenilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında عَلَيْنَا (üzerimize) tabiri kullanılmıştır; çünkü vahiy, O'nun üzerine nazil olmaktadır. Ümmet hakkında اِلَيْنَا (bize...) kelimesi kullanılmıştır, çünkü vahiy, Hz. Peygamber'den nihâyet onlara varıp ulaşmaktadır''. Bu açıklama, bir zorlamadır. Şu âyetlere bakmıyor musun? بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْكَ *''Sana indirilene''* (Bakara, 4); اَنْزَلْنَا اِلَيْكَ الْكِتَابَ *''Sana kitabı indirdik''* (Nisa, 105) ve اٰمِنُوا بِالَّذِى اُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا *''İman edenlere indirilmiş olana iman ediniz...''* (Âl-i İmran, 72).

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, daha önce geçmiş ve şeriatları neshedilmiş olan bu peygamberlere imanın nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfın aslı şudur: Onların şeriatları neshedildiğine göre, peygamberlikleri de neshedilmiş olmaz mı? Buna, "Neshedilmiş olur'' diyenler şöyle derler: "Biz onların daha önce nebî ve resûl olduklarına inanırız, ama şu anda onların nebî ve resûl olduklarına inanmayız.'' "Onların şeriatlarının neshedilmiş olması, peygamberliklerinin de neshedilmiş olmasını gerektirmez'' diyenler ise, "Onların şu anda da nebî ve resûl olduklarına inanırız'' derler. Bu noktaya dikkat etmen gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Peygamberler Arasında Ayrım Yapmamak Gerekir

Âyet-i kerimedeki لاَ نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ *"Onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeyiz"* tabiri hakkında birkaç izah bulunmaktadır:

a) **Esamm** şöyle demiştir: Fark gözetme bazan, onları birbirinden üstün görmeyle; bazan da, Allah'a itâat hususunda aynı yol üzere olmadıklarını söylemek suretiyle olur. Bundan murad şudur: Biz onların hepsinin, Allah'a davet ve Allah'ın mükellefiyetlerine inkiyâd hususunda aynı din üzere olduklarını kabul ediyoruz.

b) Bazı âlimler şöyle demiştir: *"Onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeyiz"* ifâdesinden murad, yahudi ve hristiyanların farklı farklı inanmaları gibi, biz onların bir kısmını bırakıp, bir kısmına iman etmek sûretiyle, "onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeyiz" anlamıdır.

c) **Ebû Müslim,** bu ifâdeden muradın, "Biz onların üzerinde icmâ ve ittifâk ettikleri şeyleri parçalamayız, bölmeyiz" mânası olduğunu söylemiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılın, parçalanıp ayrılmayın..."* (Âl-i İmran, 103) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak bir kavmi kınayıp, parçalanıp ayrılmakla vasfetmiş ve şöyle buyurmuştur: *"Andolsun ki, aranızdaki bağlar parça parça olmuştur. (Fayda) umduklarınızın hepsi sizleri bırakıp gitmiştir"* (Enâm, 94).

Cenâb-ı Hakk'ın, وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ *"Biz O'na teslim olmuşlarız"* ifâdesine gelince, bunda birkaç izah şekli bulunmaktadır:

a) Bizim bu peygamberlerin nübüvvetini ikrâr ve kabul edişimiz ancak, Allahu Teâlâ'nın emrine inkiyâd ettiğimiz, O'nun emrine ve hükmüne teslim olduğumuz içindir. Bu ifâde de, O'nun durumunun, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerine, *"Şimdi onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Halbuki göklerde ve yerde ne varsa, (hepsi) ister istemez O'na boyun eğmiştir"* (Âl-i İmran, 83) ifâdesiyle hitabta bulunduğu kimselerin durumundan farklı olduğuna bir dikkat çekme vardır.

b) **Ebû Müslim** şöyle demiştir: وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ tabirinin mânası, "Allah'ın emrine razı olmak ve O'na muhalefet etmemek suretiyle O'nun emirlerine teslim olan, inkiyâd edenleriz" demektir ki, bu Allah'a iman eden kimselerin vasfıdır. Bunlar da barış ve teslimiyetten yana olan kimselerdir. Kâfirler ise, Allah'a harb ilan etmiş kimseler diye vasfedilirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah'a ve Resulüne harb açanların cezası..."* (Maide, 33) buyurmuştur.

c) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Biz O'na teslim olmuşlarız"* sözü hasr ifâde eder.

Buna göre ifâdenin takdiri, "riyâ, gösteriş ve mal talep etmek gibi başka bir maksadımız olmaksızın, sırf Allah rızası için biz teslim olduk, inkiyâd ettik.." şeklindedir. Bu ifâde, kâfirlerin hallerinin bunun aksi olduğuna dikkat çekmektedir. Çünkü onlar böyle yapmaz; aksine ancak gösteriş, riyâ ve mal elde etmek için bunları yapar ve bu sözü söylerler.. Allah en iyi bilendir.

وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ ۝

"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecek ve o kimse, âhirette en büyük zarara uğrayanlardan olacaktır"

(Âl-i İmran, 85).

Bil ki, Allahu Teâlâ önceki âyetin sonunda *"Biz O'na teslim olmuşlarız"* buyurmuş, bunun peşinden de bu âyette, dinin sadece İslâm dini olduğunu, İslâm'ın dışındaki hiçbir dinin Allah katında makbûl olmadığını, çünkü makbul olan amelin, Allahu Teâlâ'nın kendisinden ve fâilinden râzı olup, kendisine sevap verdiği amel olduğunu beyân etmiştir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, *"Allah ancak, müttakî olanlardan kabul buyurur"* (Mâide, 27) buyurmuştur. Daha sonra Hak Teâlâ, İslâm dininin dışındaki dinlere mensup hiç kimsenin dininin, Allah katında makbûl olmadığı gibi, aynı zamanda o kimsenin âhirette hüsrana uğrayanlardan olacağını açıklamıştır. Âhirette hüsrana uğramak, sevaptan mahrum, cezaya da duçar olmakla gerçekleşir. Bu hüsran ifâdesine kişinin dünyada iken yapamadığı salih amellere karşı duymuş olduğu üzüntü ve keder ile, yine dünyada iken kendi bâtıl dinini yerleştirme hususunda katlandığı çile ve meşakkatler de dâhildir. Bil ki bu âyetin zahiri, imanın İslâm olduğuna delâlet eder. Çünkü, eğer iman İslâm'dan ayrı olsaydı, Cenâb-ı Hak, *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecektir"* buyurduğu için, o imanın makbul olmaması gerekirdi. Ancak ne var ki, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bedeviler, "iman ettik" dediler; de ki, "siz iman etmediniz ama, İslâm olduk deyin..."* (Hucurat, 14) âyetinin zahiri İslâm'ın iman'dan başka bir şey olduğunu gösterir. Bu iki âyet, birinci âyeti örf-i şer'îye, ikinci âyeti de vaz-ı lûgavîye hamletmekle uzlaştırılabilir.

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِن بَعْدِ ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٨٩﴾

"Kendilerine apaçık deliller gelmiş, o peygamberin şüphesiz bir hak olduğuna şahitlik de etmişler iken, imanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir? Allah zâlim bir topluluğu hidâyete erdirmez. Muhakkak ki Allah'ın, meleklerin, bütün insanların lâneti onların üzerine olsun!.. İşte böylelerinin cezâsı.. Onlar, cehennemin içinde ebedî kalıcıdırlar. Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de onlara bir mühlet verilir.. Ancak bundan sonra tevbe edenler ve hallerini düzeltenler müstesnâ. Çünkü Allah çok affedici ve çok merhametlidir"

(Âl-i İmran, 86-89).

Bil ki Allah Teâlâ, İslâm ve iman işinin önemini *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bu ondan asla kabul edilmeyecek ve o kimse, âhirette en büyük zarara uğrayanlardan olacaktır"* buyruğu ile ortaya koyunca, bu önemi, İslâm dinine girmeyen kimselere vereceği cezâyı belirterek te'kid etmiş ve كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ *"İmanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidayete erdirir?"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا

Âyetinin Nüzul Sebebi

Bu âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1- **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Bu âyet, önce inanıp da sonra irtidâd ederek kaçıp Mekkelilere sığınarak, Hz. Peygamber'in başına zamanın belâlarının gelmesini beklemeye başlayan on kişilik bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Cenâb-ı Hak onlar hakkında, işte bu âyeti indirmiştir. Onların içinde

tevbe edenler bulunduğu için, bu tevbe etmiş olan kimseleri *"Bundan sonra tevbe edenler müstesnâ..."* ifâdesiyle istisnâ etmiştir.

2- Yine **İbn Abbas**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet, **Kurayza, Nadîr** ve onların dininde olan yahudiler hakkında nazil olmuştur ki, onlar, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce, ona inanıp, nübüvvetine şehadette bulunduktan sonra O'nu inkâr etmişlerdir. O, bizzat peygamber olarak gönderilip, onlara apaçık delil ve mu'cizeler getirince, sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, O'nu inkâr etmişlerdir."

3- Bu âyet, **Hars İbn Süveyd** hakkında nazil olmuştur. **Hars,** ensârdan bir kimse idi. Mürted olduğuna pişman olunca, kavmine "Benim tevbem kabûl olunur mu?" diye Hz. Peygamber'e sormaları için haber yollar.. Kardeşi ona, hakkında âyet nazil olduğunu bildirince, bunun üzerine o da kalkıp Medine'ye gelerek, Hz. Peygamber'in huzurunda tevbe eder. Hz. Peygamber de onun tevbesini kabul eder.

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Bu âyetler hakkında âlimler, şu iki görüşü beyân etmişlerdir: Bazıları, Hak Teâlâ'nın Âl-i İmran 85-90. âyetlerinin aynı olay hakkında nazil olduğunu; bazıları da, kıssanın başlangıcının Âl-i İmran 91. âyeti olduğunu söylemişlerdir. Sonra bu iki izaha göre de, burada şu iki görüş söz konusudur:

a) Bu âyetler, Ehl-i kitap hakkındadır.

b) Bu âyet, daha önce de açıkladığımız gibi, iman edip de, sonra İslâm'dan dönen bir topluluk hakkındadır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, كَيْفَ يَهْدِى اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ *"İmanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir?"* ifâdesinin tefsiri hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bu cümleden olarak Mu'tezile: "Çünkü bizim temel kaidelerimiz, Allahu Teâlâ'nın, bildirme, deliller koyma ve lütuf fiillerini ihsân etme mânasında olmak üzere, bütün insanları dine sevkettiğine şehâdette bulunmaktadır. Çünkü yukardaki hususlar herkesi içine almış olsaydı, kâfirle, sapmış olan kimseler mazur olurlardı. Sonra Cenâb-ı Hak, o kâfirleri hidâyete erdirmediğine dair hüküm vermiştir. Binâenaleyh, hidâyet lafzını, deliller getirip ortaya koyma manasının dışında başka bir biçimde tefsir etmek gerekir" demiş ve bu hususta şunları zikretmişlerdir:

a) Bu âyetten maksat, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlere imanlarına karşılık bir sevap olsun diye vermiş olduğu lütuf fiillerini ihsan etmemesidir. Nitekim

Cenâb-ı Hak, *"Bizim uğrumuzda mücahede edenleri, muhakkak ki yollarımıza hidâyet ederiz"* (Ankebut, 69); *"Allah, hidâyete ermiş olanların hidâyetini artırır"* (Meryem, 77); *"Hidâyete ermiş olanların hidayetini arttırmış...."* (Muhammed, 17) ve *"Allah, rızâsına tabi olanları, onunla selâmet yollarına ulaştırır"* (Maide, 16) buyurmuştur. İşte bütün bu âyetler, Allahu Teâlâ'nın, hidâyete ermiş olan kimselerin hidâyetlerini bazan arttırabileceğine delâlet etmektedir.

b) Bu ifâdeden maksadın, Allahu Teâlâ'nın, kâfirleri cennete iletmemesidir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Gerçekten, o inkâr edip kâfir olanlar ve zulmedenler (yok mu), Allah onları aslâ bağışlayacak değildir. Onları cehennemin yolundan başka bir yola da iletecek değildir"* (Nisâ, 168), ve *"(Fakat) iman edip salih amel işleyenleri, imanları sebebiyle, Rab Taâlâ, altlarından ırmaklar akan na'îm cennetlerine erdirir"* (Yunus, 9) buyurmuştur.

c) Bu âyetteki hidâyetten muradın, Allah'ın o kimselerde marifetullahı yaratmasının olması mümkün değildir. Çünkü bu takdirde de marifeti yaratmanın Allah'dan olması gerekir. Zira Hak Teâlâ, o kimsede marifetullahı (kendisini bilmeyi) yarattığında, o, mü'min olur ve hidayete ermiş olur. Allah, marifeti (bilgiyi) o kimsede yaratmadığı zaman ise, o kâfir ve sapık olmuş olur. Eğer küfrü Allah yaratmış olsaydı, onlar kâfir olduğu için onları kınaması doğru olmaz ve kâfirlerin inkârı kendilerine nisbet edilemezdi. Fakat âyet-i kerime, inkâr etmeleri ve küfürde bulunmuş olmaları sebebiyle onların kınandıklarını göstermektedir. Binâenaleyh Hak Teâlâ, *"İmanlarının peşinden küfre sapan bir kavmi Allah nasıl hidâyete erdirir"* buyurmuş, küfrü onlara nisbet ederek, bu inkârlarından dolayı onları kınamıştır.

İşte Mu'tezile'nin bu âyetle ilgili izahlarının tamamı bundan ibarettir.

Ehl-i sünnet âlimleri ise şöyle demişlerdir: "Bu âyetteki "hidâyet"ten maksad, Allah'ın insanda marifetullahı yaratmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ'nın, mükellefiyet yeri olan dünyadaki kanunu (sünnetullah) şu şekilde cereyan eder: Kul, birşey yapmaya niyetlenir, Allah Teâlâ da, kulun bu niyetinin peşisıra o şeyi yaratır. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak bu âyette sanki şöyle demektedir: "Allah, onlar kâfir olmaya niyetlenip, onu irâde etmişlerken, onlarda bu marifetullahı nasıl yaratır!" Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetteki, وَشَهِدُوا *"... şâhidlik de etmişlerken.."* ifâdesinin izahı konusunda iki görüş vardır:

1- Bu cümle, öncesine atıftır; takdiri ise "Onlar imân ettikten ve o peygamberin şüphesiz bir hak olduğuna şâhidlik ettikten sonra.."

şeklindedir. Çünkü fiilin, isim üzerine atfedilmesi câiz değildir. Bu, zâhiren her nekadar fiilin, isim üzerine atfı gibi görünüyor ise de, mâna itibarıyla fiilin fiile atfıdır.

2- Bu cümlenin başındaki "vâv", burada mahzuf bir قَدْ (Muhakkak ki) kelimesinin bulunması sebebiyle, vâv-ı haliyyedir. Buna göre mana, "Allah, peygamberin hak olduğuna şâhidlik etmiş oldukları halde, imandan sonra küfre sapan bir topluluğa nasıl hidâyet eder" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyetin takdiri şöyledir: "Allah, kendilerine apaçık deliller geldikten, peygamberin şüphesiz bir hak olduğuna şâhidlik ettikten ve böylece de imân ettikten sonra, kâfir olan bir topluluğu nasıl hidâyete erdirir" şeklindedir. Buna göre, "Peygamberin hak olduğuna şâhid oluşları", "Onların iman etmelerine" atfedilmiştir. Ma'tuf, ma'tufun aleyh'ten farklı birşeydir. Binâenaleyh peygamberin hak olduğuna şâhidlik etmek, imândan farklı birşey olmuş olur. Buna karşılık şöyle cevap verilebilir: Bizim mezhebimize göre, iman kalp ile tasdik etmek manasına gelir. Şehâdet ise, dil ile ikrâr etmektir. Bundan dolayı bu ikisi birbirinden farklıdır ve bu sebeple, âyet işte bu bakımdan imanın, dil ile ikrârdan başka birşey olup kalpte bulunan bir mâna olduğuna delâlet etmiş olur.

BEŞİNCİ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ, şu üç özellikten sonra meydana gelmiş olması bakımından yahudilerin küfrünün daha büyük olduğunu belirtip yadırgamıştır:

a) İmanlarından,

b) Hz. Peygamber'in hak peygamber oluşuna şâhidliklerinden ve,

c) Kendilerine apaçık delillerin gelmiş olmasından sonra..

Durum böyle olunca, bu küfür, iman basîretten ve şahâdeti izhardan sonraki bir salah [61] olmuş olur. Binâenaleyh onların bütün bu müsbet şeylerden sonra küfre sapmaları en çirkin bir şey olmuş olur. Çünkü bu, bir nevî inâdî ve inkârî küfürdür. Bu da, âlim insanın yanılmasının (zellesinin), câhillerin yanılmalarından daha çirkin olduğunu gösterir.

Hak Teâlâ'nın, وَاللَّهُ لاَ يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlim bir topluluğu hidâyete erdirmez"* buyruğu ile ilgili iki soru vardır:

(61) Matbû nüshada bu kelime, yazdığımız gibi صلاحا şeklindedir. Bu ise yerinde değildir. Muhtemelen, aslı ضلالا yani dalâl (sapma) olabilir (ç).

Birinci soru: Cenâb-ı Hak âyetin başında, *"Allah ... küfre sapan bir kavmi nasıl hidâyete erdirir"* buyurmuş; sonunda da *"Allah zâlim bir topluluğu hidayete erdirmez"* buyurmuştur ki bu, lüzumsuz bir tekrardır?

Cevap: Allah Teâlâ'nın önceki buyruğu, mürtedler hakkındadır. Hak Teâlâ, daha sonra bu hükmü hem mürtedlere, hem de zâten kâfir olanlara teşmil ederken, *"Allah zâlim bir topluluğu hidâyete erdirmez"* buyurmuştur.

İkinci soru: Allah, bu âyette kâfirleri niçin "zâlimler" diye adlandırmıştır?

Cevap: Cenâb-ı Hak, *"Muhakkak ki şirk en büyük zulümdür"* (Lokman, 13) buyurmuştur. Bunun sebebi şudur: Kâfir, küfrü sebebiyle kendisini belâ ve cezâ yerlerine sokunca, kendi kendine zulmetmiş olur.

Daha sonra Hak Teâlâ, أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَٰئِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ خَٰلِدِينَ فِيهَا *"Muhakkak ki Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerine olsun. İşte böylelerinin cezası..."* buyurmuştur. Bunun mânası şudur: Allah Teâlâ, imândan sonra yeniden inkâr eden kimseleri hidâyetinden men edeceğine dair bir hüküm vermiş, sonra da bu işin onları sadece hidâyetten mahrum etmeye mahsus olmadığını, bilâkis onları dünyada hidâyete erdirmeyeceği gibi, aynı zamanda onlara büyük bir lânet ile lânet edeceğini ve âhirette ebedî olarak onlara azâb edeceğini de beyân etmiştir.

Bil ki, Allah'ın lâneti, meleklerin lânetinden başkadır. Çünkü Allah'ın lâneti, kişiyi cennetinden uzaklaştırıp onun üzerine çeşitli cezâ ve azâbları indirmesiyle gerçekleşir. Meleklerin lâneti ise, sözlü olur. İnsanların lâneti de böyledir. Bütün bunlar, onların zâlim ve kâfir olmaları sebebiyle onlara müstehaktır. İşte bu sebeple, bunun bir ceza olması da sahih olur. Burada iki soru bulunmaktadır:

Kâfirler Kâfirlere Lânet Etmez İken, Bütün İnsanların Onlara Lanet Etmesi Ne Demektir?

Birinci soru: Zâlime ve kâfire muvafakat eden kimse onlara lânet etmediği halde, Cenâb-ı Hak niçin "bütün insanlar"ın zâlimlere lânet ettiğini bildirmiştir.

Biz deriz ki, bu hususta şu izahlar vardır:

a) **Ebû Müslim,** "Her ne kadar ona lânet etmese dahi, lânet etmesi gerekir" demiştir.

b) Âhirette birbirlerine lânet edecekler, demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Cehenneme) giren her ümmet kendi arkadaşına lanet edecek"* (Âraf, 38) ve *"Sonra kıyâmet gününde birbirinizi inkâr edip, birbirinize lânet edeceksiniz"*

(Ankebut, 25) buyurmuştur. Bu takdire göre, kâfirin kâfire lanet etmesi söz konusudur.

c) Âyetteki, اَلنَّاس "İnsanlar" sözünden maksat, sanki mü'minlerdir. Kâfirler ise, insan sayılmamış gibidir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu üç grubun lânetini zikredince, اَجْمَعِينَ "hepsinin..." buyurmuştur.

d) Buna göre en doğru olan da şudur ki, bütün mahlukat, bâtıldan yana olup inkârcı olan kimselere lanet eder. Ancak ne var ki kişi, kendisinin bâtıldan yana ve kâfir olmadığına inanmıştır. Buna göre kâfir lanet edince ve o da Allah katında gerçekten kâfir olunca, o bu durumu bilmese bile, kendi kendine lânet etmiş olur.

İkinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, خَالِدِينَ فِيهَا buyruğundaki هَا zamiri, "lânet" kelimesine râcidir. Yani, "Onlar lânetin içinde ebedî kalacakları halde.." demektir. Lânetin içinde ebedî kalmak ne demektir?

Deriz ki, bu hususta şu iki izah yapılmıştır:

a) Onların lânet içinde ebedî kalışlarının mânası şudur: Kıyamet gününde onlara melekler, mü'minler ve kendileriyle berâber ateşte bulunan kimseler lânet ederler. Onların hiçbir hâli, bu lânet eden varlıkların lânetinden kurtulamaz.

b) Lânet içinde ebedi kalmaktan maksat, lânetin cezâsının ebediliğidir. Çünkü lânet, cezâlandırılmayı gerektirir. Binâenaleyh, lânetin cezâsının ebediliği lânetin ebediliğiyle ifâde edilmiştir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim ondan yüz çevirirse, kıyamet günü şüphesiz ki ağır yük(günah) yüklenecektir"* (Tâ-hâ, 100) âyetidir.

c) **İbn Abbas,** "Cenâb-ı Hakk'ın, خَالِدِينَ فِيهَا tabirindeki هَا cehenneme râcidir. Buna göre, zamirin mercii zikredilmemiş demektir. Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın bu ifâdesi, kendisinden önceki, عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ "Allah'ın lâneti onların üzerine olsun" tabirinden hâl olduğu için, mansûbtur.

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابَ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ *"Onlardan ne azâb hafifletilir, ne de onlara bir mühlet verilir"* buyurmuştur. Bu âyetteki, يُنْظَرُونَ kelimesi, "mühlet verilir" mânasındadır. Allah Teâlâ, فَنَظِرَةٌ إِلَى مَيْسَرَةٍ *"Ona geniş bir zamana kadar mühlet (verin)"* (Bakara, 280) buyurmuştur. Binâenaleyh bu ifâdenin mânası şudur: "Onların azâbı hafifletilmez ve cezâları vaktinden başka bir vakte tehir edilmez. İşte mütekellimlerin "Kâfirlere ulaşan azab, menfaat şâibelerinden uzak,dâimî, kesilmeyen hâlis bir zarardır" şeklindeki sözlerinin mânası budur. Bu azabtan Allah'a sığınırız.

Sonra Cenâb-ı Allah, إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ *"Ancak bundan sonra tevbe edenler... müstesnâ..."* buyurmuştur. Sonra bu tevbenin tek başına yeterli olmadığını, ona amel-i salih'in eklenmesi gerektiğini beyân ederek, *"Ve hallerini düzeltenler müstesnâ"* buyurmuştur. Bu, "Hakka karşı bâtınlarını tefekkür ile; halka karşı da zâhirlerini ibâdetle ıslâh edip düzeltenler..." demektir. Bu, onların "Biz, daha önce bâtıl üzere idik" demeleriyle olur. Böylece onların önceki bâtıl yollarına aldanmış olanlar, ondan dönerler.

Sonra Cenâb-ı Hak, فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Çünkü Allah çok bağışlayan ve çok esirgeyendir"* buyurmuştur. Bununla ilgili olarak şu iki izah vardır:

a) Allah, dünyada iken yaptığınız kötülükleri örtmek suretiyle gâfûr; âhirette de affetmek suretiyle rahîm olandır.

b) O, cezâyı kaldırdığı için gâfûr, sevap verdiği için de rahîmdir. Bunun bir benzeri de, *"O inkâr edenlere, eğer vazgeçerlerse geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle"* (Enfal, 38) âyetidir. Bu ifâdenin başına, mahzuf şart cümlesinin cevabı olduğu için fâ harfi gelmiştir. Bunun takdiri, "Eğer onlar tevbe ederlerse, şüphesiz Allah onları bağışlar" şeklindedir.

İnkârın Artmasının Manası

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ ازْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ ﴿٩٠﴾

"Gerçekten İmanlarından sonra küfre girmiş, sonra da küfrünü artırmış olanların tevbeleri aslâ kabul olunmaz. İşte onlar sapıkların taa kendileridir"

(Âl-i İmran, 90).

Bu âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, küfrü artıran şey hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta prensip şudur: Mürted, irtidadında devam ve ısrar etmek sûretiyle küfrünü artırmış olur. Binâenaleyh ısrar küfür üzerine bir ziyade sayılmıştır. Bazan da,

küfrünü artıran kimse, o küfrüne, başka bir hususu da inkâr ederek yeni bir küfür katmış olur. Bu ikinci ihtimale göre âlimler şu değişik izahları yapmışlardır:

a) Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed (s.a.s) peygamber olarak gönderilmeden önce, O'na inanıyorlardı. O, peygamber olarak gönderilince, O'nu inkâr etmeye başlamışlar; daha sonra da her an O'nu ta'n etmeleri, sözlerinde durmamaları, mü'minleri fitne ve fesatla yoldan çıkartmaya çalışmaları ve gördükleri her mu'cizeyi inkâr etmeleri sebepleriyle küfürlerini artırmışlardır.

b) Yahudiler, **Hz. Musa** (a.s)'yı tasdik etmişler, sonra da **Hz. İsa**'yı ve **İncil**'i kabul etmeyerek kâfir olmuşlar, daha sonra Hz. Muhammed (s.a.s) ile Kur'ân-ı Kerim'i de inkâr ederek küfürlerini artırmışlardır.

c) Âyet, irtidâd edip, Mekke müşriklerine sığınanlar hakkında nazil olmuştur. Onların küfürlerini artırmaları, "Biz, Muhammed'in başına, zamanın çeşitli belâlarının gelmesini bekleyerek, Mekke'de duracağız" demiş olmalarıdır.

d) Bu ifâdeden maksad, irtidâd edip, daha sonra da -münâfıklık yaparak- İslâm'a döndüklerini söyleyen bir topluluktur. Allah Teâlâ, onların bu nifâkını "küfür" olarak ifâde etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Tevbenin Kabul Edilmemesi Meselesi

Allah Teâlâ, bir önceki âyette mürtedlerin tevbesini kabul edeceğini, bu âyette ise kabul etmeyeceğini bildirmiştir ki, bu, şiddetli bir tenâkuz gibidir. Yine delil ile sâbittir ki, tevbe, şartlarına uygun bir şekilde yapıldığında şüphesiz makbul olur. İşte bu sebepten dolayı müfessirler, *"(Onların) tevbeleri aslâ kabul olunmaz"* âyeti hususunda ihtilaf etmiş ve şu görüşleri belirtmişlerdir:

1- **Hasan el-Basrî, Katâde** ve **Atâ** şöyle demişlerdir: "Bunun sebebi, onların ancak ölürken tevbeye yönelmeleridir. Halbuki Cenâb-ı Hak, *"Kötülükleri yapıp yapıp da, kendilerine ölüm geldiği zaman, "Ben şimdi gerçekten tevbe ettim" diyenlerin tevbesi (makbul) değil"* (Nisa, 18) buyurmuştur.

2- Bu tabirin, onların, kalplerinde ihlâs olmadığı halde, dilleriyle tevbe etmeleriyle ilgili olması muhtemeldir.

3- **Kâdî, Kaffâl** ve **İbnu'l-Enbârî** şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ önce, imandan sonra inkâr edenlerden bahsedip, sonra da böyle kimselerin tevbe etmezlerse lânete müstehak kimseler olduklarını beyan buyurunca, bu âyette

de onların tevbelerinden sonra yeniden inkâr ederlerse, tevbelerinin makbul olmayıp âdetâ hiç yapılmamış sayılacağını açıklamıştır." Bu görüş, âyete diğerlerinden daha uygundur. Çünkü ifâde, "Tevbe edip, hallerini düzeltenler müstesnâ.... Çünkü Allah gâfur ve rahîmdir. Eğer onlar bu durumda olur da, sonra küfürlerini artırırlarsa, onların tevbeleri aslâ kabul olunmaz" mânâsındadır.

4- **Keşşaf sahibi** şöyle demektedir: *"Onların tevbeleri asla kabul olunmaz"* tabiri, onların küfür üzere ölmelerinden kinâyedir. Çünkü kâfirlerden tevbesi kabul edilmeyenler, küfrü üzere ölenlerdir. Binâenaleyh sanki şöyle denilmektedir: "Yapacaklarını yapmış olan yahudi ve mürtedler, küfür üzere ölen ve tevbeleri kabul olunmayanların sınıfına giren kimselerdir."

5- Belki de murad, onların sadece o ziyâde küfürden tevbe etmiş olmalarıdır. Çünkü aslından ötürü tevbe edilmemiş olduğu müddetçe, o ziyâdeden ötürü yapılmış olan tevbe makbul olmaz.

Ben derim ki bütün bu cevaplar, biz Cenâb-ı Hakk'ın, *"Gerçekten İmanlarından sonra küfre girmiş, sonra da küfrünü artırmış olanların..."* buyruğunu istiğraka değil de, geçmiş olan, mahud olan (bilinen) bir şeye hamlettiğimiz zaman söz konusu olur, geçerli olur. Aksi halde, teklif zamanında, irtidâdından ihlaslı olarak dosdoğru bir biçimde tevbe eden nice mürted vardır. **Kaffâl** ve **Kâdî**'den naklettiğimiz cevaba gelince, lafzı biz ister istiğrâka, isterse mahud ve bilinen bir şeye hamledelim, bu cevap daima aynı kalan, değişmeyen bir cevaptır.

Hak Teâlâ'nın, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ *"İşte onlar sapıkların ta kendileridir"* buyruğu hakkında iki soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Cenâb-ı Hakk'ın, *"İşte onlar sapıkların ta kendileridir"* buyruğu, onların dışında kalan kimselerin "sapık ve dâl" olmamalarını gerektirir. Halbuki durum böyle değildir. Çünkü, ister iman ettikten sonra, isterse aslında kâfir olsun, her kâfir bir dâl, bir sapıktır.

Cevap: Bu, onların sapıklık ve dalâletin zirvesinde ve en ileri derecesinde bulundukları mânasına hamledilmiştir.

İkinci soru: Allahu Teâlâ onları ilk önce, küfürlerinde devam etmek ve küfre iyice dalıp aşırı olmakla vasfetmiştir. Halbuki küfür, dalâlet çeşitlerinin en çirkini ve en ileri derecede olanıdır. Vasıf ise, mübalağa için yapılır. Mübalağa ise, bir şeyi, hal bakımından daha kuvvetli olan bir şeyle tavsif etmek suretiyle olur; yoksa hal bakımından daha zayıf olan bir şeyle tavsif etmekle değil!...

Cevap: Biz bundan muradın, onların sapıklık ve dalâletin zirvesinde ve en ileri derecesinde bulundukları mânası olduğunu daha önce zikretmiştik. Bu izaha göre de mübalağa tahakkuk etmiş olur.

Kâfir Kıyamet Günü Dünyadaki Bütün Malları Fidye Vermek İster

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ ۗ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٩١﴾

"Muhakkak ki, küfredenler ve kâfir olarak ölenler (yok mu?) Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu fidye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz. İşte bu kimseler yok mu, onlar için çok acı veren bir azâb vardır. Onların hiçbir yardımcısı da yoktur"
(Âl-i İmran, 91).

Şunu bil ki, kâfir üç kısımdır:

a) Küfründen sahih ve makbul bir biçimde tevbe edenler. Ki bu çeşit kâfiri Cenâb-ı Hak, *"Ancak bundan sonra tevbe edenler müstesnâ..."* (Âl-i İmran, 89) buyruğunda belirtmiştir.

b) Küfründen fasit bir biçimde tevbe eden kâfir ki, bunu da bir önceki âyette zikretmiş, onun tevbesinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini belirtmiştir (Âl-i İmran, 90).

c) Asla tevbe etmeyip, küfrü üzere ölen kâfirler ki bunları da Cenâb-ı Hak, bu âyette zikretmiştir.

Sonra Cenâb-ı Hak, bu kimseler hakkında şu üç tür tehdidin bulunduğunu haber vermiştir:

Birinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوِ افْتَدَىٰ بِهِ *"Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu fidye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz"* ifâdesidir. **Vahidî,** birşeyin dolusunun مِلْءُ الشَّيْءِ , o şeyi dolduracak miktar olduğunu söylemiştir. Âyet-i keri-

medeki ذَهَبًا kelimesi, tefsiriyye olarak mansûb kılınmıştır. Tefsiriyye şu demektir: Kelâmın hüküm bakımından tam olmasına rağmen, kendisinde bir kapalılığın bulunmasıdır. Meselâ Arapların, عِنْدِى عِشْرُونَ "Yanımda yirmi vardır" demesi gibidir. Buna göre burada sayının miktarı malûm, ama tadâd edilen, sayılan şeyler ise mübhemdir. Binâenaleyh sen دِرْهَمًا (bir dirhem) dediğin zaman, sayının neye ait olduğunu açıklamış olursun. Yine aynen bunun gibi هُوَ اَحْسَنُ النَّاسِ "O, insanların en güzelidir" dediğin zaman, o kimsenin güzel olduğunu bildirmiş, ama hangi hususta güzel olduğunu açıklamamış olursun. Ama, وَجْهًا (yüz itibariyle) veya فِعْلاً (iş bakımından) dediğin zaman, bu müphemi açmış olur ve bu kelimeyi de tefsiriyye olması sebebiyle mansûb okumuş olursun. Sen bu kelimeyi mansûb okuyorsun, çünkü o kelimeyi cer veya ref' eden herhangi bir sebep yoktur. Bu kelime, kendisini cer veya ref' edecek âmillerden hâlî olunca da mansûb kılınmış olur. Çünkü nasb, harekelerin en hafif olanıdır. Böylece de bu kelime, âmili olmayan bir kelime gibi kabul edilmiş olur. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "**A'meş**, bu âyette bulunan ذَهَبًا lafzını, aynı âyette yer alan, مِلْءُ kelimesinin bir açıklaması ve ondan bir bedel olarak, ref' ile ذَهَبٌ şeklinde okumuştur. Nitekim, عِنْدِى عِشْرُونَ نَفْسًا رِجَالٌ "Yanımda yirmi can, (kişi) vardır. Bunlar adamlardır" denilmiştir. Burada şu üç soru yöneltilmiştir:

Birinci soru: Bir önceki âyette, fâ harfi gelmeksizin لَنْ تُقْبَلَ "Asla kabul edilmeyecek" şeklinde; bu âyette ise, fâ harfiyle فَلَنْ يُقْبَلَ şeklinde niçin getirilmiştir?

Cevap: Fâ harfinin gelmesi, o kelâmın şart ve cezâdan geldiğini gösterir. Ama, fâ harfi getirilmezse, kelâmın şart ve cezâdan mürekkeb olduğu anlaşılmaz. Meselâ sen, اَلَّذِى جَاءَنِى لَهُ دِرْهَمٌ "Bana gelenin bir dirhemi vardır" dediğin zaman bu söz, dirhemin, o kimsenin gelmesi sebebiyle o kimseye verildiği manasını ifâde etmez. Ama, اَلَّذِى جَاءَنِى فَلَهُ دِرْهَمٌ "Bana kim gelirse, ona bir dirhem vardır, bir dirhem verilecektir" dediğinde bu söz, dirhemin, o kimsenin gelmesi sebebiyle ona verildiğini ifâde eder. Binâenaleyh işte bu âyette fâ harfinin فَلَنْ يُقْبَلَ getirilmesi, fidyenin kabul edilmemesinin, o kimsenin küfrü üzere ölmesi şartına bağlandığını ifâde eder.

İkinci soru: Hak Teâlâ'nın, وَلَوِ افْتَدَى بِهِ *"Ve onu fidye olarak verse..."* buyruğunun başındaki vâv'ın mânası nedir?

Cevap: Âlimler bu hususta şu izahları yapmışlardır:

a) **Zeccâc**, bu vâv'ın atf için olduğunu, buna göre takdirin ise şu şekilde olduğunu söylemiştir: "O kimse Allah'a, şayet yer dolusu altınla yaklaşmak istese, küfrüne karşılık bu ona hicbir fayda vermez. Yine o kimse, yer dolusu

altına mukabil, fidye verip Cenâb-ı Hakk'ın azâbından kurtulmak istese, bu fidye kabul edilmez." Bu, **İbnu'l-Enbârî**'nin de tercih ettiği görüştür. **İbnu'l-Enbarî** şöyle demiştir: "Bu, daha fazla şiddet ve katılık ifâde eder. Çünkü bu fidyenin, hiçbir sûrette kabul edilmeyeceğini açıkça ortaya koyan bir ifâdedir."

b) Vâv harfi, mücmel ifâdeden sonra, izahı tafsil etmek için getirilmiştir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa), onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz"* ifâdesi, birçok mânaya muhtemeldir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, kabul edilmeyişin fidye cihetinden olduğunu açıkça beyân etmiştir.

c) Benim hatırıma gelen şu izahtır: Kölelerinden birisine kızan kimseye, kızdığı o kölesi bir hediyye sunduğu zaman, kesinlikle efendisi o hediyyeyi kabul etmez.. Ama ne var ki, efendisi onun fidyesini (bir bedel) kabul eder, ama efendisi, onun fidyesini de kabul etmediği zaman bu, efendisinin son derece kızgın olduğunu gösterir. Mübalağa, ancak o şeyin zirvede bulunan bir derecesiyle yapılır. Böylece Allahu Teâlâ, "Velev ki bu, fidye yoluyla olmuş olsa dahi, onlardan yeryüzü dolusu altının kabûl edilmeyeceğine..." hükmetmiş olur. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, bu yolla o şeyin makbul olmadığına göre diğer yollarla o şeyin haydi haydi kabul edilmeyeceğine dikkat çekmesi sebebiyledir.

Kıyamette Altın Yoktur, Kâfir Bütün Dünya Altınına Sahip Olamaz İken, Niçin Bunu Fidye Vermesi Farzolunuyor?

Üçüncü soru: Kâfirin kıyamet gününde hiçbir şeye sahip ve mâlik olamıyacağı bilinen bir husustur. Yine kâfirin, bu kadar miktar altına mâlik olduğunun farzedilmesi durumunda bile, âhirette altının kat'î olarak hiçbir fayda veremeyeceği malumdur. O halde Cenâb-ı Hakk'ın, *"Yeryüzünü dolduracak miktardaki altını dahi (olsa) ve onu fidye olarak verse, onlardan hiçbirinin tevbesi makbul olmaz"* buyurmasının faydası nedir?

Cevap: Bu hususta da şu iki izah yapılmıştır:

a) Onlar küfür üzere ölünce, bu durumda onlar dünyada iken yeryüzü dolusu altın infâk etseler, Allahu Teâlâ onlardan bunu kabul etmeyecektir. Çünkü küfürle beraber yapılan tâat makbul değildir.

b) Söz, bir faraziye ve varsayım şeklinde vaki olmuştur. Buna göre altın, malların en değerlisinden bir kinâyedir. Buna göre âyetin mânası şöyledir: "Eğer kâfir kıyamet gününde en değerli şeye sâhip olsa, sonra da bol bol onu bezletmeye ve harcamaya da muktedir olsa yine de bununla kendisini Allah'ın azâbından kurtarmaktan âciz kalır."

Özet olarak bundan maksat, onların, kendilerini Allah'ın azâbından kurtarmaktan ümidi kesmiş olmalarıdır.

İkinci nev': Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ *"Onlar için çok acı veren bir azâb vardır"* ifâdesidir. Bil ki Cenâb-ı Hak, kâfirin kendisini Allah'ın azâbından kurtarmasının mümkün olmadığını beyân edince, bunun peşinden bu azâbın vasfını zikretmiş ve وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ buyurmuştu. Yani, مُؤْلِمٌ "acıtıcı, acı verici.."

Üçüncü nev': Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ *"Onların hiçbir yardımcısı da yoktur"* ifâdesidir. Bunun mânâsı şudur: Allahu Teâlâ, o kâfirler için fidye vasıtasıyla elîm bir azabtan kurtuluşun mümkün olmadığını beyan edince, yine yardım görme, şefâat ve muâvenet yoluyla da onlar için kurtuluşun söz konusu olamayacağını açıklamıştır. Âlimlerimiz bu âyeti, şefâatin bulunduğu hususuna bir hüccet getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ, kâfirler hakkında zikretmiş olduğu tehdit ve vaîdleri, onlar için hiçbir şefâat ve yardımın olmadığını beyân ederek bitirmiştir. Binâenaleyh, eğer bu mânâ kâfirden başkası hakkında söz konusu olsaydı, bu vaîdin küfür mânâsına tahsis edilmesi bâtıl olurdu... Allah, en iyi bilendir.

Sevdiği Şeyleri İnfak Etmenin Önemi

لَن تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِن شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ﴿٩٢﴾

"Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olamazsınız... Her ne infâk edersenîz de, Allah onu hakkıyla bilicidir"

(Âl-i İmran, 92).

Bil ki Hak Teâlâ, infâkın kesin olarak kâfire fayda vermeyeceğini beyan edince, mü'minlere, âhirette istifâde edecekleri infâkın nasıl olduğunu öğreterek, لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّىٰ تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ *"Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, iyiliğe ulaşmış olmazsınız"* buyurmuştur. Allahu Teâlâ bu âyette, en sevdiği şeylerden infâk eden kimselerin, iyiler (ebrâr) cümlesinden olduğunu beyân etmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak başka âyetlerde, *"Muhakkak ki iyiler, Naîm cennetindedirler"* (İnfitâr, 13); *"Şüphe yok ki iyiler, kâfûr katılmış dolu bir kadehten içerler"* (İnsan, 5); *"Şüphesiz ki o iyiler, nimet içindedirler. Tahtlar üzerinde temaşa ederler. Öyle ki sen o nimetin güzelliğini yüzlerinden anlarsın. Onlara, (kadehl)*

mühürlü, halis bir şarabtan içirilecek ki onun sonu bir misktir. O halde yarışmak isteyenler bunda yarışsınlar'' (Mutaffifin, 22-26) ve *''Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz iyilik değildir''* (Bakara, 177) buyurmuştur. Buna göre Cenâb-ı Hak, diğer âyetlerde iyilerin sevâbının nasıl olacağını tafsilatlı olarak beyân ettiği için, bu âyette, sevdiği malı infâk eden kimsenin birr'e, iyiliğe nail olacağını zikretmekle iktifa etmiştir.

Burada başka bir incelik daha vardır. O da şudur: Allahu Teâlâ, *''Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne döndürmeniz, iyilik değildir. Fakat iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitab'a ve peygamberlere imân eden, mala olan tutkusuna rağmen, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve, köle ve esirleri(i kurtarma) uğruna veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, ahidleştikleri zaman sözlerini yerine getiren; sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı anlarda sabreden kimsenin (yaptığıdır). İşte bunlar, sadık olanların ve takvâya nail olanların tâ kendileridir''* (Bakara, 177) buyurmuş ve bu âyette, hayır olan amellerin çoğunu sayıp, onları "birr" (iyilik) diye isimlendirmiştir. Bu âyette de, *''Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olmazsınız...''* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Siz bu âyette zikredilmiş olan bu hayırların tamamını yapmış olsanız dahi, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, birr'in,iyiliğin faziletine nâil olamazsınız." Bu, insan sevdiği şeyi infâk ettiği zaman, bunun onun tâatlarının en faziletlisi olduğuna delâlet etmektedir. Burada bir konu bulunmaktadır ki o da şudur: Bir kimse şöyle diyebilir: حَتّٰى kelimesi "intihâ-i gaye" ifâde etmektedir. Buna göre لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ ifâdesi, sevdiği şeyden infâk eden kimsenin, muhakkak olarak birr'e, iyiliğe nail olmasını gerektirir. Birr'e nâil olan kimse ise, iyiler için büyük bir sevâbın bulunduğuna delâlet eden âyetlerin kapsamına dahil olmuştur. Bu da, diğer tâatları yapmasa da, sevmiş olduğu şeyden infâk eden bir kimsenin büyük sevâba nail olmasını gerektirir. Bu ise, bâtıl ve yanlıştır..." Bu müşkile şöyle cevap verilir: İnsan sevdiği bir şeyi, ancak ondan daha değerli olan bir mahbuba vesile olması için harcar. Buna göre, bu insanın dünyayı dünyada infâk etmesi, ancak âhiret saadetine kesin bir şekilde inandığı zaman mümkündür. Onun âhiret saadetini kabul ve itiraf etmesi ise ancak, âlim ve kâdir bir yaratıcının varlığına iman edip, teklifleri, emirleri ve nehiyleri hususunda O'na itâat ve inkiyâd etmenin kendisine vâcib olduğunu kabul etmesiyle mümkündür. Sen iyice düşündüğünde, insanın dünya malını dünyada infâk etmesinin ancak, o güzel nitelik ve hasletleri dünyada kendisinde topladığı zaman mümkün olabileceğini anlarsın... Şimdi, tekrâr tefsire dönüyor ve diyoruz ki, âyette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Selef-i Salihîn Hoşlandıkları Mallarını İnfâk Ederlerdi

Selef bir şeyi sevdiklerinde, onu Allah için fedâ ederlerdi. Rivâyet edildiğine göre bu âyet-i kerime nazil olduğu zaman, **Ebu Talha** "Ya Resûlallah, Medine'de benim duvarla çevrili (bir hurmalığım) var. Mallarım içinde en çok hoşuma giden odur. Onu Allah yolunda tasadduk edeyim mi?" deyince, Allah'ın Resûlü, "Çok güzel, çok güzel! Bu, getir getiren bir maldır; sen onu akraban arasında taksim edersen bence daha iyi olur" buyurdular. Bunun üzerine **Ebu Talha** "Ya Resûlallah böyle yapacağım" dedi ve onu akrabaları arasında taksim etti. Yine rivâyet olunduğuna göre **Ebû Talha** bu bahçesini **Hassan İbn Sâbit** ile **Ubey İbn Ka'b** arasında taksim etmiştir.

Yine rivâyete göre **Zeyd İbn Hârise** (r.a), bu âyet inince, çok sevdiği bir atı Hz. Muhammed (s.a.s)'e getirmiş ve onu Allah yoluna vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.s), bu atın üzerine (onun oğlu) **Usâme** (r.a)'yi bindirdi. **Zeyd İbn Hârise**, içinde birşeyler hissedip üzülünce, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Şüphesiz Allah onu kabul etti"* buyurdu.

Yine **İbn Ömer** (r.a) hoşuna giden bir câriye satın alıp azâd etmişti. Kendisine "Ona dokunmadan niçin onu azâd ettin?" denildiğinde O, *"Siz, sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, aslâ iyiliğe ulaşmış olmazsınız..."* âyetini okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Birr Tabiri Hakkında

Müfessirler âyette geçen "birr" kelimesinin ne mânaya geldiği hususunda şu iki açıklamayı yapmışlardır:

a) İnsanların, kendisi ile "ebrâr" (iyi kimseler) olacakları, böylece de Cenâb-ı Hakk'ın *"Şüphesiz ebrâr, naîm cennetindedirler"* (Mutaffifin, 22) âyetinin hükmüne dâhil olacakları şeydir. Buna göre "birr"den murad, insanların yaptığı makbul amellerdir.

b) Bu kelimeden maksad, mükafaat ve cennettir. Buna göre Hak Teâlâ sanki, "Siz bu makama, ancak böyle infâk ederek ulaşabilirsiniz" demek istemiştir.

Birinci görüşü benimseyenlerden bazıları "birr'in takvâ mânasına geldiğini söylemişlerdir. Bunun takva mânasına olduğunu söyleyenler, Hak Teâlâ'nın, *"Fakat birr, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitab'a ve peygambere îmân eden; mala olan sevgisine rağmen malını akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmış kimselere, dilenenlere, köle ve esirleri kurtarmaya veren, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, âhidleştikleri zaman*

sözlerinde duran, sıkıntıda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabır ve metânet gösteren (kimselerin birr'idir.) İşte onlardır sadık olanlar ve işte onlardır müttakîler'' (Bakara, 177) **âyetini delil getirmişlerdir. Ebû Zerr** (r.a), birr kelimesinin "hayır" mânasında olduğunu söylemiştir ki, bu öncekine yakın bir mânadır.

"Birr"in cennet ve mükâfaat mânasına geldiğini söyleyenlerden bazıları, âyetteki, لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ tabirinin, "Birre, yani birrin mükâfaatına nâil olamazsınız" demek olduğunu; bazıları da bundan muradın, "Allah'ın dostlarına yaptığı iyilik, ikram ve ihsanı olduğunu söylemişlerdir. Ki bu, Arapların, بَرَّنِي فُلَانٌ بِكَذَا "Falanca bana şu iyiliği yaptı" ve بِرُّ فُلَانٍ لَا يَنْقَطِعُ عَنِّي "Falancanın bana olan iyiliği hiç kesilmez" şeklindeki sözlerinden alınmıştır. Nitekim Cenâb-ı Hak da: *''Allah, sizinle din hususunda muharebe etmemiş ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten sizi men etmez..''* (Mümtehine, 8) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Müfessirler, âyetteki, *''Sevdiğiniz şeylerden''* tabiri hususunda ihtilâf etmişlerdir: Bazıları bunun, bizzat mal olduğunu söylemiş ve Cenâb-ı Hakk'ın, *''Gerçekten o (insan), hayırı (malı) çok sever''* (Âdiyât, 8) âyetini delil getirmişlerdir. Diğer bazıları bunun, "Hibe edilecek şeyin çok kıymetli olması" mânasına geldiğini söylemişler ve Cenâb-ı Hakk'ın, *''Kendinizin, ancak göz yumarak alabileceğiniz pek âdî ve bayağı şeyleri infâk etmeye yeltenmeyiniz''* (Bakara, 267) âyetini delil getirmişlerdir. Bazıları da bunun, kişinin kendisinin muhtaç olduğu şey mânasına geldiğini söylemişler ve buna Cenâb-ı Hakk'ın, *''Kendileri de sevdikleri (ve ona muhtaç oldukları) halde yemeğini yoksula, yetime ve esîre yedirirler...''* (İnsan, 8) âyetini delîl getirmişlerdir ki, bu âyette yer alan "sevdikleri" ifâdesinin tefsirlerinden birisi de, "Ona ihtiyaç hissettikleri halde..." şeklindeki tefsirdir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *''Onlar, kendilerinde, fakirlik ve ihtiyaç olsa bile, (o muhacirleri) öz canlarından daha üstün tutarlar''* (Haşr, 9) buyurmuş ve Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle demiştir:

أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ مَا تَصَدَّقْتَ بِهِ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْعَيْشَ وَتَخْشَى الْفَقْرَ

''Sadakaların en faziletlisi, sapasağlam, cimri, geçim derdine düşmüş ve fakirlikten korkar olduğun halde verdiğin sadakadır.'' (62) Bu hususta evlâ olan şöyle denilmesidir: Bütün bu ihtimaller, fazilet ve mükafaatın çok olması hususunda nazar-ı dikkate alınan şeylerdir.

(62) **Müslim Zekât, 93** (II/716).

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Âyetten Zekâtın Murad Olduğu Görüşü

Müfessirler, âyette bahsedilen infâk'ın zekât mı, yoksa zekâtın dışında başka bir infâk mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunlardan olarak **İbn Abbas** (r.a), Cenâb-ı Hakk'ın bu kelime ile zekâtı kastettiğini, yani "Mallarınızın zekâtını vermedikçe, aslâ iyiliğe ulaşmış olamazsınız" demek istediğini; **Hasan el-Basrî** de, müslümanın, Allah'ın rızasını kazanmak gayesiyle malından verdiği herşeyin, hatta bir tek hurmanın bile, *"Siz, sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe, asla iyiliğe ulaşmış olmazsınız"* âyeti ile kastedilen şeylere dâhil olduğunu söylemiştir. **Kâdî** birinci görüşü tercih etmiş ve bu hususta şöyle bir istidlâlde bulunmuştur: Cenâb-ı Hak, mükellefin ebrardan olmasını ve cenneti kazanmasını bu infâka bağlamıştır. Bu yapılmadıkça, kul bu makamlara ulaşamaz. Bu ise ancak, farz olan infâk (zekat) için söylenebilir. Ben derim ki, âyeti zekatın dışındaki bir infâk mânasına tahsis edersek daha iyi olur; çünkü âyet en sevgili olan şeyin verilmesi hususuna tahsis edilmiştir. Halbuki, farz olan zekatta, en sevimli olan şeyi zekât olarak verme hükmü yoktur. Zira zekât veren kimseye malının en kıymetlisini ve en şereflisini vermek vâcib değildir. İşte bu sebeple doğru olan, bu âyetin, malı nafile olarak vermeye mahsus olmasıdır.

BEŞİNCİ MESELE

Vahidî, Mücahid ve **Kelbî**'den bu âyetin zekât âyetiyle mensûh olduğunu nakletmiştir ki bu, son derece uzak bir ihtimaldir. Çünkü zekâtı vâcib kılmak Allah rızası için sevimli olanı harcama hususundaki teşvike nasıl ters düşer?

ALTINCI MESELE

Bazıları مِمَّا تُحِبُّونَ tabirindeki مِنْ edatının, teb'îz (kısmîlik) mânasına geldiğini söylemişler ve "**Abdullah İbn Mes'ud** (r.a) bu âyeti حَتَّى تُنْفِقُوا بَعْضَ مَا تُحِبُّونَ "Sevdiklerinizin bazısını infâk etmedikçe..." şeklinde okumuştur. Bunda, malın hepsini infâk etmenin câiz olmadığına bir işâret vardır. Hem sonra Cenâb-ı Allah, *"Onlar, İnfâk ettikleri zaman ne israf eder, ne de sıkılık yaparlar, İkisi arası orta bir yol tutarlar"* (Furkan, 67) buyurmuştur" demişlerdir. Diğer âlimler ise bu مِنْ edatının beyâniyye olduğunu söylemişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ *"Her ne infâk edersenîz Allah onu hakkıyla bilicidir"* ifâdesi ile ilgili şöyle bir soru vardır: Allah Teâlâ her zaman zaten bilici olduğu halde, niçin şart cümlesinin cevabı olarak, *"Allah onu hakkıyla bilicidir"* buyurulmuştur?

Buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Bu tabirde cezâ (karşılık verme) mânası vardır. Buna göre âyetin takdiri, "Her ne infâk ederseniz -ister az olsun ister çok olsun- o infâkınızdan dolay Allah size mükafaat verir. Çünkü Allah onu bilir ve o Allah'a gizli kalmaz. Böylece Cenâb-ı Allah'ın o infakı bilmesi, "ona sevab vermesi" mânasında bir kinaye kılınmıştır. Bu gibi yerlerde, ta'riz (üstü kapalı anlatmak), açıkça ifâde etmekten daha beliğdir.

2- "Allah Teâlâ, ne gaye ile infâk ettiğinizi bilir. Yine Allah, sizi infâka sevkeden şeyin ihlas mı yoksa riyâ mı olduğunu ve sizin malınızın en iyisi ile en güzelini mi, yoksa en âdîsi ile en kötüsünü mü infâk ettiğinizi bilir."

Bil ki, *"Siz ne hayır yaparsanız, Allah onu bilir"* (Bakara, 197), ve *"Allah, ne infâk ettiniz ise veya ne adadınız ise onu bilir"* (Bakara, 270) âyetleri de bunun benzeridir. **Keşşaf sahibi,** âyetteki مِنْ شَيْءٍ tabirindeki مِنْ edatının, onların infâk ettiği şeyi beyân etmek için getirildiğini ve bunun mânasının "Allah, sevdiğiniz güzel şeylerden mi, yoksa hoşlanmadığınız kötü şeylerden mi infâk ettiğinizi bilir ve ona göre size karşılık verir" şeklinde olduğunu söylemiştir.

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلًّا لِّبَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَٰٓءِيلُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ مِن قَبْلِ أَن تُنَزَّلَ
ٱلتَّوْرَىٰةُ ۗ قُلْ فَأْتُوا۟ بِٱلتَّوْرَىٰةِ فَٱتْلُوهَآ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنِ ٱفْتَرَىٰ عَلَى ٱللَّهِ
ٱلْكَذِبَ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ ٱللَّهُ ۗ فَٱتَّبِعُوا۟ مِلَّةَ
إِبْرَٰهِيمَ حَنِيفًا ۖ وَمَا كَانَ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

"Tevrat indirilmezden evvel, -İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında-, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları için helâl idi. De ki: "Eğer sâdık kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin ve onu okuyun." Artık kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa, işte onlar zâlimlerin tâa kendileridir. De ki: "Allah doğru söylemiştir. Bundan dolayı hanif olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi"

(Âl-i İmran, 93-95).

Bil ki, bu âyete kadar olan önceki âyetler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetine delâlet eden delillerin ortaya konulması ile, bu konuda ehl-i kitabın aleyhine olan susturucu bürhanların getirilmesi ile ilgili idi. Fakat bu âyet, şüphelerine karşı onlara verilen cevapları bildirmektedir. Çünkü âyetin zahiri Hz. Muhammed (s.a.s)'in, İsrailoğullarına her türlü yiyeceğin helâl olduğunu, daha sonra bazı yiyeceklerin haram kılındığını iddia ediyor; yahudiler ise, bu hususta Hz. Muhammed ile mücâdele ederek, şu anda haram olan şeylerin kendilerine baştan beri haram olduğunu iddia ediyorlardı.

Bu Âyetin Meshe ve Nübüvvete Delâleti

Bu hususu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyet, şu mânalara da gelebilir:

1- Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatını kabul etmeme hususunda, neshi inkâr etme esâsına dayanıyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, onların bu iddialarını, *"İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında, yiyeceğin her türlüsü İsrâiloğulları için helâl idi"* buyurarak çürütmüştür. **İsrail (Yâkub** (a.s)'in, kendisine haram kıldığı o şeyler, önceden helâl idi. Sonra onlar hem kendisine, hem de soyuna haram kılınmıştır. Böylece bir "nesh" hadisesi meydana gelmiştir. Binâenaleyh "nesh" câiz değildir" şeklindeki sözünüz asılsız olmuş olur. Sonra yahudiler, bu soru kendilerine yöneltilince, **İsrail (Yakub)**'in kendisine haram kılmış olması sebebiyle Cenâb-ı Hakk'ın haram kılmış olduğu o yiyeceğin haram olduğunu inkâr etmişler, aksine bunun tâ **Hz. Adem**'den bu zamana kadar haram olduğunu iddiâ etmişlerdir. İşte tam bu sırada Hz. Peygamber onlardan **Tevrat**'ı getirmelerini istemiş, çünkü **Tevrât**'ın bazı yiyeceklerin İsrâil **(Yakub)**'in, kendisine haram kılmış olması sebebiyle haram olduğunu göstereceğini söylemiştir. Böylece onlar rezil ve kepâze olmaktan korkmuş ve **Tevrat**'ı getirmekten kaçınmışlardır.

Bu durumda, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin delillerini güçlendirecek pekçok şey ortaya çıkmıştır.

a) Bu soru, onlara neshi inkâr etmeleri hususunda yöneltilmiştir ki, böyle bir soru gerekli ve kaçınılmazdır;

b) Onların yalan söylediği, **Tevrât**'ta olmayan şeyleri bazan **Tevrat**'a nisbet ettikleri, bazan da **Tevrat**'ta olan şeyleri ikrâr etmekten kaçındıkları herkese malûm olmuş, ortaya çıkmıştır.

c) Hz. Peygamber okuma yazma bilmeyen ümmî bir zât idi. Binâenaleyh O'nun, semadan inen bir haber olmaksızın, **Tevrat**'ın ilimlerinden olup kapalı

bulunan bu meseleyi bilmesi imkânsızdır. İşte bu, âyetin tefsiri ve nazmın açıklanması hususunda ilmî ve güzel bir izahtır.

2- Yahudiler Hz. Muhammed'e "Sen, **Hz. İbrahim**'in dininde olduğunu iddia ediyorsun. Eğer durum böyle olsaydı, bu husus **Hz. İbrahim**'in dininde haram olduğu halde, sen devenin etini ve sütünü nasıl yiyebilirsin?" demişler ve bu cümleyi, O'nun peygamberlik iddiâsının doğruluğuna zarar veren bir şüphe addetmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, onların bu şüphelerine, bunun **Hz. İbrahim, İsmail, İshak** ve **Yakub** (a.s)'a helâl olduğunu, ancak ne var ki **Yakub**'un herhangi bir sebepten dolayı onu kendisine haram kıldığını ve bu haramın **Yakub**'un soyu için de devam ettiğini söyleyerek cevap vermiş, yahudiler bunu kabul etmeyince de onlara **Tevrat**'ı getirmelerini emretmiş ve onlardan, devenin etinin ve sütünün **Hz. İbrahim**'e haram kılınmış olduğuna delâlet eden bir âyeti **Tevrât**'tan bulup çıkarmalarını istemişti; onlar da bundan âciz kalarak rezil ve kepâze olmuşlardır. İşte bu durumda, onların bu tür şeylerin **Hz. İbrahim**'e haram oduğunu iddiâ etmeleri hususunda yalan söyledikleri ortaya çıkmış oldu.

3- Allahu Teâlâ, *"Biz yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik. Sığır ve koyunun iç yağlarını da üzerlerine haram kıldık. Bunların sırtlarına ve bağırsaklarına yapışan, yahud kemiğe karışan (yağları) müstesna... Bunu onlara, zulümlerinden dolayı, cezâ olarak yaptık. Biz muhakkak ki doğru söyleyenleriz"* (Enâm, 146) âyetini indirip, *"Yahudilerden sadır olan bir zulüm sebebiyle, kendilerine helâl kılınmış olan temiz ve güzel şeyleri onlara haram ettik..."* (Nisa, 160) buyurunca, bu âyet Allahu Teâlâ'nın, yahudilere bu şeyleri, onların zulümlerine, haddi aşmalarına ve kötü fiillerine karşı verilmiş bir cezâ olduğuna ve **İsrail**'in kendisine haram kıldığı tek bir yiyeceğin dışında hiçbir yiyeceğin haram olmadığına delâlet etmiştir.

Böylece bu durum, şu iki bakımdan yahudilere zor gelmiştir:

a) Bu, o şeylerin, mübah iken haram kılınmış olduklarını gösterir ki bu, neshin bulunmasını gerektirir. Halbuki yahudiler "nesh"i kabul etmemektedirler.

b) Bu, onların kötü fiillerle vasfedilmiş olduklarına delâlet eder. Binâenaleyh bu, işte şu iki bakımdan onların aleyhine tahakkuk edince onlar, bu şeylerin yeni haram kılınmış olduğunu kabul etmeyip, aslında bu şeylerin eskiden beri haram kılınmış olduğunu iddia etmişlerdir. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), onlardan, **Tevrât**'tan sözlerinin doğruluğuna delâlet eden bir âyet getirmelerini istemiş, onlar ise böyle bir âyet getiremiyerek böylece

rezil-ü rüsvay olmuşlardır. İşte bu âyetin tefsiri hususunda söylenebilecek en güzel söz budur. Bütün bunlar güzel ve doğrudur. Biz tekrâr lafızların tefsirine dönelim...

Cenâb-ı Hakk'ın, كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حِلاًّ لِبَنِي إِسْرَآئِيلَ *"Yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları için helâl idi"* buyruğuna gelince, bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi, كُلُّ الطَّعَامِ sözünü "yenilecek her şey veya yiyeceklerin her çeşidi" mânasına almıştır. Ben de derim ki: Âlimler, başında elif-lâm bulunan müfred lafızların umûm ifâde edip etmeyecekleri hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Bir kısım fakîh ve edebiyatçı, başında elif-lâm bulunan müfred lafzın umûm ifâde edeceği görüşünde olup, bu görüşlerine delil olarak da şunları zikretmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ bu âyetteki طَعَام lafzının başına كُلُّ lafzını getirmiştir Eğer, طَعَامٌ lafzı اَلْمَطْعُومَاتِ (yiyecek şeyler) lafzının yerine geçmeseydi, bu caiz olmazdı.

b) Allahu Teâlâ bu ifâdeden, **İsrail**'in kendisine haram kıldığı şeyi istisnâ etmiştir. İstisnâ ise, istisna edilmemesi halinde sözün muhtevasına girecek şeyleri sözün hükmünün dışında bırakmak için yapılır. Eğer bütün yiyecekler, "ta'am" lafzına dahil olmasaydı, bu istisnâ doğru olmazdı. Onlar bu görüşlerini, *"Andolsun asra ki, muhakkak insan kat'î bir ziyandadır. Ancak iman edenler... müstesnâ"* (Asr, 1-3) âyetiyle de te'kid etmişlerdir.

c) Allahu Teâlâ müfred lafzı, cemi lafızları vasıfladığı şeylerle vasfetmiş ve وَالنَّخْلَ بَاسِقَاتٍ لَهَا طَلْعٌ نَضِيدٌ رِزْقًا لِلْعِبَادِ *"Ve tomurcukları birbiri üstüne binmiş uzun boylu hurma ağaçları (yetiştirdik), kullara bir rızık olmak üzere"* (Kaf, 10-11) buyurmuştur. İşte bundan dolayı bu görüşte olanlar, **Keşşaf sahibi**'nin yapmış olduğu takdiri yapmaya gerek duymazlar, ihtiyaç hissetmezler. Ama, başında elif-lâm bulunan müfred isim umûm ifâde etmez diyenler, **Keşşaf sahibi**'nin yapmış olduğu takdiri yapmaya mecbur kalırlar ki biz bu meseleyi usûl-ü fıkıhta incelemiştik.

İKİNCİ MESELE

"Taam" Kelimesinin Manası

Ta'âm kelimesi, yenilen içilen her şeye verilen bir isimdir. **Ebû Hanife** (r.h)'nin görüşünde olan bazı kimseler bu lafzın, sadece buğdaya isim olarak verildiğini iddia etmişlerdir ki, tefsirini yaptığımız âyet bu görüşün zayıf olduğunu göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, burada geçen "ta'âm" lafzından, **İsrail**'in

kendisine haram kıldığı şeyi istisnâ etmiştir. Müfessirler de, **İsrail**'in kendisine haram kıldığı o şeyin buğdaydan ve ondan elde edilen şeylerden başka birşey olduğu hususunda müttefiktirler. Bu hususu, Cenâb-ı Hakk'ın su hakkında buyurmuş olduğu, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"Onu her kim tatmazsa, o bendendir"* (Bakara, 249) âyeti de te'kîd etmektedir. Yine Cenâb-ı Hak, *"Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği sizin için helâl olduğu gibi, sizin yiyeceğiniz de onlar için helâldir"* (Maide, 5) buyurmuş, buradaki "ta'âm" sözüyle, onların kestiği şeyleri kastetmiştir. **Hz. Aişe** (r.anha) de, hurma ile suyu kastederek, *"Bizim için şu iki "esvedân" (iki siyâh veya koyu yeşil)dan başka bir taâm yoktur"* demiştir.

Bunu iyice kavradığına göre biz deriz ki, âyetin zahiri, bütün yiyeceklerin İsrailoğullarına helâl olduğunu göstermektedir. Sonra **Kaffâl** şöyle demiştir: "Meyte (lâşe) bir yiyecek olduğu halde, bize meytenin onlara helâl olduğu şeklinde bir haber ulaşmamıştır. Domuz hakkındaki hüküm de böyledir." **Kaffâl** sözünü şöyle sürdürmüştür: "Bunun, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zamanında yahudilerin, **Hz. İbrahim**'e vaktiyle haram olduğunu iddia ettikleri yiyeceklere hamledilmesi de muhtemeldir." Bu izaha göre "ta'âm" lafzındaki elif-lâm istiğrak için değil, daha önce geçmiş ve bilinen birşey, yani ahd için olur. Bu durumda da böyle bir müşkil ortadan kalkmış olur. Hak Teâlâ'nın, *"De ki: "Bana vahyolunanlar arasında yiyen bir kimsenin yiyeceği içinde, haram edilmiş şey olarak, sadece ölü, dökülen kan, domuz eti mi bulmaktayım..."* (En'âm, 145) âyeti de böyledir. Çünkü Cenâb-ı Hak bu âyeti, yahudilerin sordukları birtakım şeyler üzerine indirmiş, böylece de yahudiler kendilerine haram kılınanların, başka şeyler değil, şunlar şunlar olduğunu anlamışlardır. İşte bu âyette de durum böyledir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âyette geçen "hill" kelimesi masdardır. Nitekim حَلَّ الشَّيْءُ حِلاًّ "Birşey helâl oldu..." denilmektedir. Bu senin, ذَلَّتِ الدَّابَّةُ ذِلاًّ "Hayvan boyun eğdi, itaat etti" ve عَزَّ الرَّجُلُ عِزًّا "Adam çok aziz ve kıymetli oldu" demen gibidir. Bu sebepten dolayı, masdar ile vasıflanmada müzekker, müennes, müfred, cemi eşittir... Nitekim Cenâb-ı Hak, لاَ هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ *"O kadınlar da onlara helâl değildir"* (Mümtahine, 10) buyurmuştur. Bir şeyi masdar ile tavsif etmek, mübalağa ifâde eder. İşte burada da, حَلاَلٌ ve حِلٌّ اَلْمُحَلَّل aynı mânadadır (Yani helâl mânasındadır). **İbn Abbas** da, **zemzem** hakkında, "O, hill ve mübahtır" demiştir. Bunu **Süfyan İbn Uyeyne** rivâyet etmiştir. **Süfyan** ona "Hill nedir?" diye sorduğunda O, "helâl kılınan şey demektir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, إِلاَّ مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ *"İsrail'in kendisine haram kıldığı şeylerin dışında..."* istisnası hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimler **İsrail (Yakub)**'in kendisine neyi haram kılmış olduğu hususunda ihtilâf etmiş ve şunları söylemişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

إِنَّ يَعْقُوبَ مَرِضَ مَرَضًا شَدِيدًا فَنَذَرَ لَئِنْ عَافَاهُ اللَّهُ لَيُحَرِّمَنَّ أَحَبَّ الطَّعَامِ وَالشَّرَابِ عَلَيْهِ وَكَانَ أَحَبُّ الطَّعَامِ إِلَيْهِ لُحْمَانَ الْإِبِلِ وَأَحَبُّ الشَّرَابِ إِلَيْهِ أَلْبَانُهَا

"Yakub (a.s) çok şiddetli bir hastalığa tutuldu. Bundan dolayı da Allah'ın kendisine âfiyet vermesi halinde, en sevdiği yiyecek ve içecekleri haram kılmaya nezretti. En sevdiği yiyecek deve eti, en sevdiği içecek de deve sütü idi." (63) Bu, **Ebu'l-Âliye, Atâ** ve **Mukâtil**'in görüşüdür.

b) **Hz. Yakub** (a.s)'da siyâtik vardı. Bundan dolayı o, Allah'ın kendisine şifâ vermesi halinde, etin damarlarını yememeye nezretti.

c) Bazı rivâyetlerde, **Yakub** (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyin, hayvanın sırtındaki yağlar hariç, iç yağı ve böbrek yağı olduğu belirtilmiştir. **Kaffâl** (r.a) **Tevrat**'ın tercümesinden şunu nakletmiştir: **Yakub** (a.s) **Harran**'dan çıkıp **Kenân** beldesine gelince, Sâir beldesinde bulunan kardeşi **İsû**'ya bir haberci gönderdi. Haberci geri döndü ve şöyle dedi: "**İsû**, dörtyüz kişiyle seni karşılayacak." Bunun üzerine **Yakub** (a.s) korktu ve çok üzüldü; namaz kılıp duâ etti ve kardeşine hediyeler takdim etti.. Hâdiseyi, meleğin kendisini bir adam sûretinde karşılamasına kadar olan kısmını anlattı... Bunun üzerine adam sûretindeki o melek **Yakub**'a yaklaştı ve parmağını siyatik olan yere koydu. Böylece de o hastalık iyileşti, sinir de kurudu. İşte bu sebeple İsrailoğulları, etin damarlarını yememektedirler.

İKİNCİ MESELE

Hz. Allah'dan Başkasının Haram Kılma Yetkisi Olur mu?

Âyetin zahiri, **İsrail**'in bunu kendisine haram kıldığına delâlet eder. Burada hatıra şöyle bir soru gelmektedir: Helâl-harâm kılma, ancak Allah'ın emriyle sâbit olur. Binâenaleyh, daha nasıl **Hz. Yakub**'un haram kılması, böyle bir haramlığın meydana gelmesine sebep olabilir? Müfessirler buna şu şekilde cevap vermişlerdir:

1- İnsanın bir şeyi kendisine haram kılmasından dolayı, Allah'ın da o şeyi o kimseye haram kılmış olması uzak bir ihtimal değildir. Bakmaz mısın; insan hanımını talâk vermek suretiyle; câriyesini de, azâd etmek suretiyle kendisine

(63) **Ahmed İbn Hanbel**, I/273, 278

haram kılıyor. Tıpkı bunun gibi Cenâb-ı Hakk'ın, "Sen bir şeyi kendine haram kılarsan, ben de onu sana haram kılarım!" demiş olması câizdir.

2- **Yakub** (a.s)'un, içtihâdda bulunup, içtihadının onu o şeyin haram olduğu neticesine götürmüş olması, böylece de o şeyin haram olduğuna hükmetmiş olması caizdir. Biz, şu sebeplerden dolayı peygamberlerin içtihad etmelerinin câiz olacağını söylüyoruz:

Peygamberler de İçtihad Ederler

a) Hak Teâlâ'nın, *"Ey akıl sahipleri, siz ibret alın"* (Hasr, 2) âyetidir. Peygamberlerin, "akıl sahipleri'nin en başında bulundukları hususunda herhangi bir şüphe yoktur.

b) Cenâb-ı Hak, *"Hüküm çıkaranlar bunu bilirdi"* (Nisa, 83) buyurmuş, böylece de hüküm istinbât edenleri methetmiştir. Peygamberler bu medhe ve övgüye daha layıktırlar..

c) Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'e *"Allah seni bağışlasın, niçin onlara izin verdin?..."* (Tevbe, 43) demiştir. Eğer peygamberin bu izni bir nassa, âyete dayanmış olsaydı, Cenâb-ı Hak, *"Niçin onlara izin verdin?"* demezdi. Böylece bu durum, bu şeyin içtihadla meydana gelmiş olduğuna delâlet etmiş olur.

d) Taat olan şeylerdeki en büyük pay ve hisse, peygamberlere aittir. Allahu Teâlâ'nın hükümlerini içtihad yoluyla istinbat edip ortaya koymak, hiç şüphe yok son derece büyük ve meşakkatli olan bir tâattir. Binâenaleyh, içtihad hususunda peygamberlerin bir payının bulunması gerekir. Özellikle onların bilgileri daha fazla, akılları daha aydınlık, zihinleri daha berrak ve keskin, Allah'ın onlara tevfik ve inâyeti daha çoktur.. Sonra onlar içtihadlarına dayanarak bir hüküm verdiklerinde, bu hüküm hususunda ümmetlerinin onlara muhalefet etmesi haram olur. Nitekim icmâ, içtihâda dayandığında ona muhalefet etmek de haramdır.

En açık ve belli olan husus şudur ki, **İsrail** (a.s), bu şeyi kendisine, içtihadıyla haram kılmıştır. Çünkü, eğer bu haramlık nass ile olmuş olsaydı, o zaman, *"Allah'ın İsrail'e haram kıldığı şeylerin dışında..."* demesi gerekirdi... Cenâb-ı Hak bu haram kılmayı, **İsrail**'in bizzat kendisine nisbet edince bu, mezkur haramlığın onun içtihadıyla meydana gelmiş olduğuna delâlet eder. Bu durum tıpkı "İçtihâdı onu, bu neticeye götürdü" mânasında olmak üzere, "**Şâfiî** at etini helâl addediyor; **Ebu Hanife** ise onu, haram addediyor" denilmesi gibidir. İşte burada da böyledir.

3- **Hz. Yakub**'un şeriatına göre haram kılmanın, bizim şeriatımızdaki nezr,

adakta bulunmak gibi olması da muhtemeldir. Nezri yerine getirmemiz vâcib olduğu gibi, **Yakub** (a.s)'un şeriatında da tahrîmi (yani kendi kendisine haram kılmayı) yerine getirmek vâcib olmuştur. Bil ki, eğer bu olmuşsa, bu sadece onun şeriatına tahsis edilmiştir. Ama bizim şeriatımızda böyle bir şey sabit değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ey peygamber, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin haram kılıyorsun..."* (Tahrim, 1) buyurmuştur.

4- **Esâmm** şöyle demiştir: "Belki de **Yakûb** (a.s)'un nefsi, o tür şeyleri yemeye meyyâl idi. İşte bunun üzerine pekçok zâhidin yaptığı gibi, nefsini ezmek ve Allah rızasını elde etmek amacıyla bu şeyleri yemekten imtinâ etmiştir. Böylece bu imtina hali, "tahrim" (haram kılma) ifâdesiyle belirtilmiştir.

5- Kelâmcılardan bir grup, Allah'ın, kuluna "Hükmet, çünkü sen ancak doğru hüküm verirsin" demiş olabileceği kanâatindedir. Belki de bu hadise, böyle bir şeydir. Kelâmcılar bu meselede çok münakaşa etmişlerdir. Biz, bu münâkaşaları Usûl-ü Fıkıh kitabımızda zikrettik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyetin zâhiri, **Yakub** (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyi, Allah'ın İsrailoğullarına da haram kıldığını göstermektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, *"Yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları için helâl idi"* buyurmuş ve her türlü yiyeceğin İsrailoğullarına helâl olduğuna hükmetmiş, sonra da bu hükümden **Yakub** (a.s)'un kendisine haram kıldığı şeyi istisnâ etmiştir. Binâenaleyh istisnânın ifâde ettiği hüküm sebebiyle bu şeyin İsrailoğullarına da haram kılınmış olması gerekir. En iyisini Allah bilir.

Hak Teâlâ'nın, مِنْ قَبْلِ اَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرٰيةُ *"Tevrat indirilmeden evvel..."* ifâdesinin mânası, "**Tevrat**'ın nâzil olmasından önce, **İsrail**'in (**Yakub** (a.s)'un) kendisine haram kılmış olduğu şeyin dışındaki bütün yiyecek çeşitleri İsrailoğullarına helâl idi. **Tevrat**'tan sonra ise böyle bir durum kalmamıştır. Bilâkis Hak Teâlâ onlara, birçok yiyeceği haram kılmıştır" şeklindedir. Rivâyete göre İsrailoğulları büyük bir günah işlediklerinde, Allah Teâlâ onlara ya bir çeşit yiyeceği haram kılıyordu veyahut da onları helâk etmek ve onlara zarar vermek için bir şeyi musallat ediyordu. Bunun delili, Hak Teâlâ'nın, *"Yahudilerden (sâdır olan) bir zulüm sebebiyle biz, (evvelce) kendileri için helâl kılınan temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık"* (Nisa, 160) âyetidir.

Allahu Teâlâ sonra, قُلْ فَاْتُوا بِالتَّوْرٰيةِ فَاتْلُوهَا اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"De ki: "Eğer samimî kimseler iseniz, Tevrat'ı getirin ve onu okuyun"* buyurmuştur. Bu, yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.s) ile münazâa ettiklerine delâlet etmektedir. Bu ya onların bu tür şeylerin **Hz. Âdem**'den Hz. Peygamber'in zamanına kadar

haram kılınmış olduğunu iddia etmeleri, bu sebeple de Hz. Peygamber (s.a.s)'in onları yalanlaması sebebiyledir, veyahut da Hz. Peygamber (s.a.s)'in bu yiyeceklerin eskiden beri mübah ve helâl olduğunu, bunun, **İsrail**'in kendi nefsine haram kılmış olması sebebiyle haram kılınmış olduğunu iddia etmesi, bunun üzerine de onların, bu hususta Hz. Peygamber'le mücâdele ve münakaşalarını sürdürmeleri; müteâkiben de Hz. Peygamber'in ehl-i kitap'tan müslüman olanları, resûlün sözüne uygun olan bir âyeti **Tevrat**'tan bulup çıkarmaları için **Tevrat**'ı getirmelerini talep etmiş olması sebebiyledir. Bu iki izaha göre de, âyet-i kerimenin tefsiri açıktır. Kıyası kabul etmeyenler bu âyete tutunmuştur. Bu böyledir, çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) yahudilerden iddiâ ettikleri hususta Allah'ın kitabı olan (**Tevrat**'ı) getirmelerini istemiştir. Eğer kıyas bir delil olsaydı, Hz. Peygamber'in onlara, "Bu hükmün **Tevrat**'ta bulunmamasından, o hükmün hiç olmaması gerekmez. Çünkü biz onu kıyas ile de isbât ederiz" demiş olurdu. Bunların bu hüccetlerine şu şekilde cevap vermek mümkündür: Münakaşa ancak, bu hükmün **Hz. İbrahim** ve diğer peygamberler zamanında olup olmadığı hususunda vukû bulmuştur. Bu gibi meseleler de ancak nass ile ortaya konulabilir. İşte bu sebepten dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) onlardan **Tevrat**'ın bu konudaki nassını istemiştir.

Sonra Hak Teâlâ, فَمَنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ *"Kim bundan sonra Allah'a karşı yalan uydurursa"* buyurmuştur. "İftirâ," yalan uydurmaktır. Bu kelimenin kökü olan اَلْفِرْيَةُ yalan söylemek ve iftirâ etmek demektir. Bu kelimenin aslı, Arapların فَرَى الْأَدِيمَ ifâdesine dayanır ki, bu da deriyi kesip parçalamak demektir. Binâenaleyh yalan için "iftira" kelimesi de kullanılmıştır. Çünkü yalan söyleyen kimse de, yalanıyla bir şeyin doğru olup olmadığını araştırmaksızın, o şey hakkında konuşarak kat'î ve kesin bir hüküm verir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ buyurmuştur. Yani, "Bu haram kılmanın **Hz. Yakub** tarafından olduğuna ve ondan önce haram kılınmış olmadığına dair bir hüccet ortaya çıktıktan sonra kim Allah hakkında iftira atarsa, işte onlar Allah'ın azabına müstehak olmuş kimselerdir. Çünkü onların küfrü, hem kendileri, hem de dinden saptırdıkları kimseler için bir zulûmdür" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, قُلْ صَدَقَ اللَّهُ *"De ki: "Allah doğru söylemiştir"* buyurmuştur. Bu ifâde şu mânalara muhtemeldir:

a) "De ki habibim, Allah, bu çeşit taamın, daha önce kendilerine helâl iken daha sonra **İsrail**'e ve onun soyuna haram kılındığı hususunda doğru söyler." Böylece de, neshin mevcûdiyeti hakkında hüküm doğru, yahudilerin şüpheleri de bâtıl olmuş olur.

b) "De ki Allah, devenin eti ve sütünün **Hz. İbrahim**'e helâl olduğu; **Yakub** onu kendine haram kıldığı için İsrailoğullarına da haram olduğu hususunda doğruyu söylemektedir." Böylece Hz. Muhammed (s.a.s), devenin etl ve sütünün helâl olduğu hususunda fetvâ verince, O'nun böylece **Hz. İbrahim**'in dinine göre fetvâ vermiş olduğu sabit olur.

c) De ki: "Allah, diğer yiyeceklerin İsrailoğullarına helâl olduğu, bunların ise, onların kötü fiillerine bir cezâ olmak üzere, yahudilere haram olduğu hususunda doğru söylemektedir."

Cenâb-ı Hak sonra, فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا *"Bundan dolayı, Hanif olarak İbrahim'in dinine uyun"* buyurmuştur. Bu, "Hz. Muhammed'in sizi uymaya çağırdığı **İbrahim**'in dinine tâbî olunuz" demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ حَنِيفًا veya مِلَّةَ إِبْرٰهِيمُ الْحَنِيفَ demesi farketmez. Çünkü hal ile sıfat aynı manaya gelir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ *"O, müşriklerden değildi"* buyurmuştur. Yani, "**İbrahim**|onların bazısının güneşe ve aya, Arapların putlara tapmaları; yahudilerin **Üzeyr** (a.s)'in Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri ve hristiyanların, **Hz. İsâ**'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri gibi, Allah'a şirk koşmamış ve O'ndan başkasına ibâdet etmemiştir" demektir. Bundan maksad ise, Hz. Muhammed (s.a.s)'in inanç ve ahkâm bakımından **Hz. İbrahim**'in dini üzere olduğunu beyân etmektir. Ahkâm bakımından onun dini üzere oluşu şöyledir: Hz. Muhammed (s.a.s), o bahsedilen şeyin helâl olduğu hükmünü bildirince, **Hz. İbrahim** de onun helâl olduğuna hükmetmiş olur. Usûl (inanç) bakımından onun dini üzere olmasına gelince, Hz. Muhammed (s.a.s) sadece tevhîde ve Allah'tan başka hertürlü ma'buddan uzak kalmaya davet eder. **Hz. İbrahim** de işte bu inanç üzere olmuştur.

Yeryüzünde Bina Edilen İlk Mabed Mekke'dedir

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ۚ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ إِبْرٰهِيمَ

"Şüphesiz insanlar için konulan ve âlemler için mübârek ve hidâyet olan ilk ev, elbette Mekke'de olandır. Orada apaçık alâmetler, (ve) İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse emin olur"

(Âl-i İmran, 96-97).

Bu âyetle, önceki âyetler arasındaki alâka hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Bundan murad, yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkârları hususundaki diğer bir şüpheye cevap vermektir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), kıblesini Ka'be'ye çevirince, yahudiler onun nübüvveti hususunda ileri geri konuşmuş ve şöyle demişlerdir: "Beyt-i Makdis Ka'be'den daha faziletli ve kıble yapılmaya daha layıktır. Çünkü orası, Ka'be'den önce yapılmıştır, Mahşer'in olacağı yerdir ve bütün peygamberlerin de kıblesidir. Durum böyle olunca, kıblenin Beyt-i Makdis'den Ka'be'ye çevrilmesi bâtıldır." İşte Cenâb-ı Hak, yahudilerin bu iddiasına, *"Şüphesiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* diye cevap vermiş ve Ka'be'nin, Beyt-i Makdis'den daha faziletli ve şerefli olduğunu beyân etmiştir. Binâenaleyh Ka'be'yi kıble edinmek daha evlâdır.

b) Bir önceki âyetin gayesi, neshin câiz olup olmadığını açıklamaktır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), neshin câiz olduğuna, bütün yiyeceklerin İsrailoğullarına mübah iken, daha sonra Allah'ın onlardan bazısını haram kıldığını söyleyerek delil getirmiştir. Yahudiler ise, bu hususta Hz. Peygamber ile münâkaşa etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, neshedildiğini ortaya koyduğu hükümlerin en önemlisi kıble meselesidir. İşte bu sebepten ötürü Hak Teâlâ, bu âyette niçin kıble olarak Ka'be'ye dönüldüğünü açıklamıştır. Bu sebep de, Ka'be'nin, kendisinin dışındaki her yerden daha faziletli olmasıdır.

c) Allah Teâlâ, bir önceki âyette, *"Bundan dolayı Hanîf olarak İbrahim'in dinine uyun. O, müşriklerden değildi"* buyurduğu ve **Hz. İbrahim** (a.s)'in dininin en büyük şiârı hacc ibâdeti olduğu için, bu âyette haccın vâcib oluşunu kendisine dayandırmak için, Beytullah'ın fazîletini beyân etmiştir.

d) Yahudi ve hristiyanlardan her biri, kendilerinin **İbrahim** (a.s)'in dini üzere olduklarını iddia etmişlerdir. Bu hususun izahı, daha önceki âyetlerde yapılmıştır. İşte bu sebepten ötürü, Allah Teâlâ Kâ'be'ye haccın **Hz. İbrahim**'in dininden olduğunu söylemek suretiyle onların yalancı olduklarını beyân etmiştir. Çünkü yahudi ve hristiyanlar haccetmemekte idiler. İşte bu, onların iddialarında yalancı olduklarına delâlet eder. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Evvel (ilk) Tabirinden Maksat

Muhakkik âlimler, âyetteki "evvel (ilk)" kelimesinin, "sebkat eden, önce olan fert, yani ilk" mânasında olduğunu söylemişlerdir. Buna göre birisi, "Aldığım ilk köle hürdür" der ve ilk olarak iki köleyi birden satın almış olur ise, ikisi de âzâd edilmiş olmaz. Çünkü ilk olan şey, tek bir şey olmalıdır. Sonra bu adam, ikinci defâda tek bir köle satın almış olsa, bu sözle o da âzâd edilmiş olmaz. Çünkü "ilk" olma şartı, O'nun önceden olmuş olmasıdır. Böylece "evvel"in, ilk olan tek şey olduğu sâbit olmuş olur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, *"Şüphesiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* buyruğu Ka'be'nin Allah'ın yarattığı ilk ev veya yeryüzünde ortaya çıkan ilk ev olduğuna delâlet etmez. Aksine âyetin zâhiri, Kâ'be'nin "insanlar için yapılan" ilk ev olduğuna delâlet eder. O evin "insanlar için yapılmış" olması, bütün insanlar arasında ortak olmasını gerektirir. Diğer evlere gelince, onlardan her biri bir insana âittir. Dolayısı ile, evlerden hiçbiri bütün insanlar için konulmuş olmaz. Beytullah'ın, bütün insanlar arasında müşterek olması, ancak taat ve ibâdetler için yapılmış olması ve insanların kıblesi olması bakımından olabilir. Böylece, *"Şüphesiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* âyeti, bu evi Allah Teâlâ'nın tâat, hayır ve ibâdetler için koyduğuna delâlet eder. Binâenaleyh bu hükme, Kâ'be'nin, namazların kıblesi, hacc yeri ve ibâdetlerin sevaplarının arttığı bir mahal olması hükmü de girer.

Eğer, "Bu sıfatta Kâ'be'nin ilk oluşu, bir ikincisinin olmasını ifâde eder. Bu da, Beyt-i Makdis'in -orayı ziyaretin vâcib olması gibi- bazı sıfatlar hususunda Beytullah gibi olmasını gerektirir. Halbuki durumun böyle olmadığı bilinmektedir?" denilirse, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1- Arapça'da "evvel" (ilk) lafzı, ilk meydana gelen şeyi ifâde eden bir isimdir. O'nun peşinden, onun gibi bir başka şeyin meydana gelip gelmemesi farketmez. Nitekim "Bu, benim Mekke'ye ilk gelişimdir" ve "Bu, benim ilk kazancımdır" denilir. Yine birisi "sahip olduğum ilk köle hürdür" dese ve daha sonra bir köleye sahip olsa, bundan sonra başka köleye sahip olmasa bile, o ilk kölesi âzâd edilmiş sayılır. İşte burada da böyledir.

2- Âyetteki, *"İlk ev"*den murad, insanların ibâdet ve tâatları için yapılmış ilk evdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in,

لاَ تُشَدُّ الرِّحَالُ اِلاَّ اِلَى ثَلاَثِ مَسَاجِدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْمَسْجِدِ الْاَقْصٰى وَمَسْجِدِى هٰذَا

"Ancak şu üç mescide gitmek için yük bağlanır (yolculuğa çıkılır): Mescid-i Haram, Mescid-i Aksâ ve benim şu mescidim" (64) hadis-i şerifinin de delâlet ettiği gibi, ibadet ve taat için yapılmış olma hususunda Beytu'l-Makdis de Kâ'be ile müşterektir. İşte Kâ'be'nin insanlar için konulan ilk beyt (ev) olduğunun doğruluğuna, bu kadar şey yeter. Fakat Beyt-i Makdis'in, her bakımdan -hatta orayı ziyaret etmenin farz olması bakımından- mutlaka Kâ'be gibi olması gerekmez. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Kâ'be'nin İlk Bina Edilişi

Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz insanlar için konulan ve âlemler için mübarek ve hidâyet olan ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* buyruğundan murad, Beytullah'ın inşâ edilme bakımından ilk oluşu olabileceği gibi, mübarek ve hidâyet vesilesi olması bakımından ilk oluşu da olabilir. Binâenaleyh müfessirler bu âyetin tefsiri hususunda şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

1- "Kâ'be, yapılış ve inşâ ediliş bakımından ilktir." Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:

a) **Vahidî** (r.a) "el-Basît" adlı eserinde, **Mücâhid**'den senedli olarak şunu rivâyet etmiştir: "Allah Teâlâ bu evi yeryüzünde herşeyden önce yaratmıştır." Bir başka rivâyette de "Allah Teâlâ, yeryüzünü yaratmadan ikibin yıl önce bu beytin (Kâ'be'nin) yerini yaratmıştır ki onun temeli en altta bulunan yerin yedinci tabakasına kadar uzanır" denilmiştir. Yine **Muhammed İbn Ali İbn Hüseyin İbn Ali İbn Ebî Tâlib**'in, babasından, onun dedesinden, onun da Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى بَعَثَ مَلاَئِكَتَهُ فَقَالَ اِبْنُوا لِي فِي الْأَرْضِ بَيْتًا عَلَى مِثَالِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَأَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى مَنْ فِي الْأَرْضِ أَنْ يَطُوفُوا بِهِ كَمَا يَطُوفُ أَهْلُ السَّمَاءِ بِالْبَيْتِ الْمَعْمُورِ وَهَذَا كَانَ قَبْلَ خَلْقِ آدَمَ

"Allah Teâlâ meleklerini gönderip, onlara "Yeryüzünde benim için, Beyt-i Ma'mur gibi bir ev yapın" dedi. Allah Teâlâ, gökteki (meleklerin) Beyt-i Ma'mûr'u tavaf etmeleri gibi, yeryüzündeki herkesin de o evi (Kâ'be'yi) tavaf etmelerini emretti. Bu iş, Hz. Âdem'in yaratılmasından önce idi."

Yine diğer tefsir kitaplarında **Abdullah İbn Ömer** (r.a), **Mücâhid** ve **Süddî**'den şu rivâyet edilmiştir: "Beytullah, yer ve gök yaratılırken su üzerinde yaratılan ilk evdir. Allah Teâlâ onu, yeryüzünü yaratmazdan ikibin yıl önce

(64) **Buhârî**, Savm, 67.

yaratmıştır. Beytullah, suyun yüzünde bembeyaz bir köpük idi. Sonra yeryüzü o köpüğün altından yayılıp meydana geldi." **Kaffâl,** Tefsir'inde şöyle demektedir: "**Hubeyb İbn Sâbit, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "Makam-ı İbrahim'de ve Makam-ı İbrahim'in altında bulunan bir kitabede şöyle yazılı olduğu görülmüştür: *"Ben, Mekke'nin sahibi olan Allah'ım. Mekke'yi, güneşi ve ayı yarattığım gün yarattım ve şu iki taşı koyduğum gün onu da harem bölge kıldım. Onu, yedi melâike ile çevreledim."*

b) **Hz. Âdem** (a.s), yeryüzüne indirilince yalnızlıktan şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona, Kâ'be'yi yapıp, onu tavaf etmesini emretti. **Hz. Âdem**'in yapmış olduğu bu yapı, **Hz. Nuh** (a.s) zamanına kadar ayakta kaldı. Cenâb-ı Hak, Tufân'ı gönderince, Beytullah aynı yerinin hizasında olmak üzere, yedinci semâya kaldırıldı ve melekler, onun yanında ibâdet etmeye -ve hergün bir giren bir daha girmemek üzere-, ona yetmişbin melek girmeye başladı. Nûh tufânından sonra Kâ'be'nin yeri belirsiz oldu. Bu durum, Allah Teâlâ'nın **Hz. Cebrail**'i **Hz. İbrahim**'e gönderip, onun yerini ona gösterip, ona o Beytullah'ı yeniden yapmasını emredinceye kadar devam etti. Binâenaleyh onun mühendisi Cebrâil (a.s), ustası **İbrahim** (a.s), çırağı da **Hz. İsmail** (a.s) olmuştur.

Bil ki her iki görüş de, Kâ'be'nin **Hz. Âdem** (a.s) zamanında mevcud olduğunu ifâde etmektedir. Bu, en doğru görüştür. Bunun, en doğru görüş olduğuna şu hususlar delâlet etmektedir:

1- Hak Teâlâ'nın, *"İşte bunlar, Allah'ın kendilerine nimet verdikleri peygamberlerden, Âdem'in zürriyetinden, Nûh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızdan, İbrahim ile İsmail'in neslinden hidâyete erdirdiğimiz ve seçtiğimiz kimselerdendir. Onlara Rahman olan Allah'ın âyetleri okunduğu zaman, ağlayarak secdeye kapanırlardı"* (Meryem, 59) âyetinin delâletiyle, bütün peygamberlerin dininde namaz farz idi. Binâenaleyh bu âyet, bütün peygamberlerin secde ettiklerine delâlet etmektedir. Secde yapmak içinse, bir kıblenin bulunması gerekir. Eğer **Şît, İdris** ve **Nûh** (a.s)'un kıblesi, Kâ'be'den başka bir şey olmuş olsaydı, bu durumda Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüpheiz insanlar için konulan... ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* sözü yanlış olurdu. Öyleyse, önceki peygamberlerin kıblesinin de Kâ'be olduğunu söylemek icab eder. Bu da, bu cihetin ebedî olarak şerefli ve mükerrem olduğunu gösterir.

2- Allahu Teâlâ Mekke'yi "Ümmü'l-Kurâ" (beldelerin anası, (ana kent) diye isimlendirmiştir. Bu ifâdenin zâhiri, Mekke'nin, var olduğu andan itibaren fazilet ve şeref bakımından diğer yerlerden önde gelmesini gerektirir.

3- Rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber Mekke'nin fethi günü îrad ettiği

hutbede şunu söylemiştir: *"İyi bilin ki, Allah Mekke'yi, gökleri ve yeri, güneşi ve ayı yarattığı gün harem kılmıştır..."* Mekke'nin harem bir belde kılınması ise, ancak Mekke var olduktan sonra mümkün olabilir.

4- Sahâbe ve Tâbiûndan naklettmiş olduğumuz haberler, Mekke'nin, **Hz. İbrahim** zamanından önce mevcut olduğuna delâlet etmektedir.

Kâ'be'nin İlk Bina Edilişini Kabul Etmeyenler

Şunu bil ki, bunu inkâr eden kimseler, şunlarla istidlâl etmişlerdir:

a) Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّی حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ كَمَا حَرَّمَ اِبْرٰهِيمُ مَكَّةَ

"Allahım, nasıl İbrahim Mekke'yi haram bir belde kılmışsa, ben de Medine'yi haram bir belde kılıyorum." Bu ifâdenin zâhiri, Mekke'yi **Hz. İbrahim**'in inşâ etmiş olmasını gerektirir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Kâ'be'nin **Hz. İbrahim**'den önce mevcut olduğunu, ama harâm bir belde olmayıp, **Hz. İbrahim** tarafından harâm bir belde kılındığını söylemek de uzak bir ihtimal değildir."

b) Bu görüşte olanlar Cenâb-ı Hakk'ın, *"Hani İbrahim, o beytin temellerini İsmail ile birlikte yükseltiyorlardı"* (Bakara, 127) âyetine tutunmuşlardır. Bir kimse, "Belki de Beytullah bundan önce mevcut idi; ama sonra yıkıldı. Sonra Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'e, beytin temellerini yükseltmesini emretti" diyebilir. Nitekim bu durum, birçok haberde bildirilmiştir.

c) **Kâdî** şöyle demiştir: "Kâ'be, tufan zamanında semâya yükseltilmişti" şeklinde söylenilen söz uzak bir ihtimaldir. Çünkü şerefli olan, bu belli cihettir. Cihetin ise, semâya kaldırılması mümkün değildir. Baksana, Kâ'be -Allah korusun- yıkılmış, taşları, kerestesi ve toprağı başka bir yere taşınmış olsaydı, bu şeylerin kesinlikle bir şerefi olmaz; o cihetin şerefi, Kâ'be yıkıldıktan sonra da devâm ederdi. Her müslümanın da, yine bu cihete doğru teveccüh ederek namaz kılması gerekirdi. Durum böyle olunca, bu duvarların semâya yükseltilmesinde bir fayda söz konusu değildir."Bir kimse şöyle diyebilir:"Bu cisimler, Allahu Teâlâ'nın onların semâya nakledilmesini emredecek kadar bir izzet ve şerefe ulaşınca, ve de, bu cisimlerdeki bu şeref de, onların bu cihette bulunmaları sebebiyle olunca, onların semâya nakledilmeleri, bu cihetin son derece tazim ve teşrif edildiğine dair delillerin en büyüklerinden olur. İşte bu görüş hakkında söylenecek şeylerin hepsi budur.

2- Bu öncelikten murad bu beytin Kâ'be'nin mübarek olup insanlar için

bir hidayet vesilesi, rehber olması bakımından ilk beyt oluşudur. Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber'e, insanlar için kurulmuş ilk mescid sorulduğu zaman O, *"Mescid-i Haram, sonra da Beytu'l-Makdis"* demiştir. Aralarında kaç senelik bir zaman bulunduğu sorulunca da, "Kırk sene" demiştir. **Hz. Ali** (r.a)'den rivâyet edildiğine göre, bir adam ona, "Kâ'be, ilk ev midir? diye sorunca o, "Hayır; şüphesiz ondan önce başka evler var idi... Fakat Kâ'be, insanlar için konulmuş, mübarek olan, kendisinde hidâyet, rahmet ve bereket bulunan ilk evdir. O'nu ilk inşâ eden **İbrahim**'dir. Daha sonra onu, Cürhüm kabilesinden bir grup Arap yeniden inşa etmiştir. Sonra o yıkılmış, bunun üzerine onu, **'İmlîk İbn Sâm İbn Nûh**'un soyundan gelme krallar olan **Amalika** tâifesi inşa etmişlerdir. Sonra Kâ'be yine yıkılmış, bu sefer de onu Kureyşliler inşa etmişlerdir" demiştir.

Bil ki âyetin, Kâ'be'nin fazilet ve şeref bakımından ilk oluşuna delâlet etmesi, şüphe edilmeyecek bir husustur. Çünkü, bu öncelikten bahsetmenin asıl maksadı, onun faziletini beyân etmektir. Zira bunun gayesi, onun Beytü'l-Makdis'ten üstün olduğunu göstermektir. Bu ise, ancak fazilet ve şeref bakımından önce olmakla tamamlanır. Yapılış bakımından önceliğin, bu gayenin tahakkukunda bir tesiri yoktur. Fakat, fazilet bakımından önceliğin sabit olması, yapılış bakımından önceliğin sübûtuna ters değildir. Biz bu hususun da sâbit olduğu hususunda da deliller zikretmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kâ'be'nin Efdal Olmasının Sebepleri

Bu öncelikten muradın fazilet ve şeref bakımından üstünlük olduğu kesinleşince, biz burada Beytullah'ın faziletli oluşunun çeşitli sebeplerini zikredeceğiz:

Birinci fazilet: Ümmetler, bu beytin ilk banisinin Halilullâh **Hz. İbrahim;** Beytu'l-Makdis'in banisinin ise, **Hz. Süleyman** (a.s) olduğunda ittifak etmişlerdir. **Hz. İbrahim** (a.s)'in **Hz. Süleyman**'dan derece bakımından daha büyük, fazilet bakımından daha üstün olduğunda şüphe yoktur. Bu bakımdan Kâ'be'nin Beytu'l-Makdis'ten daha şerefli olması gerekir. Bil ki, Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim** (a.s)'e Beyti tamir etmesini emretti ve, *"Hatırla o zamanı ki biz Beyt'in yerini İbrahim'e: "Bana hiçbir şeyi ortak koşma, beytimi tavâf edenler, kıyam edenler, rükû ve secde edenler için iyice temizle" diye merci yapmıştık"* (Hacc, 26) buyurdu. Bu teklifi tebliğ eden, Cibril (a.s)'dir. İşte bu sebepten dolayı, "Âlemde Kâ'be'den daha şerefli bir bina yoktur. Çünkü onun yapılmasını emreden Cenâb-ı Hak; plânını çizen Cibril; mimarı **Halilullah,** onun çırağı da **İsmail** (a.s)'dir" denilmiştir.

İkinci fazilet: Makam-ı İbrahim'dir ki burası, **Hz. İbrahim**'in, ayağını üzerine bastığı ve böylece de Allahu Teâlâ'nın, diğer kısımları değil de, **Hz.**

İbrahim'in ayağını bastığı kısmı bir çamur gibi yaptığı, böylece de **İbrahim** (a.s)'in ayağının içine gömüldüğü taştır. Bu ise, Allah'tan başka hiç kimsenin yapamıyacağı ve sadece peygamberleri için izhâr edeceği şeyler, mu'cizeler cümlesindendir. Sonra **Hz. İbrahim** ayağını kaldırınca, Cenâb-ı Hak taşta, tekrar katılaşma ve taş olma özelliğini yaratmıştır. Allahu Teâlâ bu taşı, daima muhafaza etmiştir ki, bu da akıllara hayranlık veren ve Allahu Teâlâ'nın o taşta ızhâr etmiş olduğu apaçık mu'cizelerdendir.

Üçüncü fazilet: Şeytanın taşlanmış olduğu yerde birikmiş olan taşların daima az olmasıdır. Çünkü binlerce seneden beri, her sene taş atanların sayısı yaklaşık olarak altıyüzbine ulaşmasına ve her bir kişi de yetmiş taş atmasına rağmen, oraya atılmış olan taşlar bir araya getirilmiş olsa, bir sene zarfında atılmış olan taşlar kadar bile olmaz!.. Halbuki şeytanın taşlanmış olduğu bölge ne bir sel yatağı, ne de şiddetli rüzgârların estiği bir yerdir.. Haberde de, "Haccı makbûl olan kimselerin attığı taşlar semâya yükseltilir" şeklinde varid olmuştur.

Dördüncü fazilet: Kuşların, havada uçarlarken Kâ'be'nin üzerinden geçmeyip, bilâkis Kâ'be'nin üzerine yaklaştıklarında oradan sapmalarıdır.

Beşinci fazilet: Kâ'be'nin civarında, köpek ve ceylân gibi yabani bazı hayvanların, birbirine eziyet etmeksizin ve de birbirlerini avlamaksızın bir arada bulunmalarıdır. Bu, son derece şaşırtıcı bir durumdur. Yine Mekke'de ikâmet eden herkesin yağma ve baskından emin olmalarıdır ki, bu da **Hz. İbrahim**'in duâsının bereketi sebebiyledir. Çünkü **Hz. İbrahim,** *"Ya Rabbi, burasını emîn bir belde yap!"* (Bakara, 126) şeklinde duâ etmişti. Cenâb-ı Hak da Mekke'yi emniyetle tavsif ederken, *"Onlar, çevrelerinde insanlar zorla kapılıp götürülürken, orayı emin bir yer yaptığımızı görmediler mi?"* (Ankebût, 67) ve, *"Onlar, kendilerini açlıktan koruyup doyuran, korkudan emin kılan şu Beyt'in Rabb'ine ibâdet etsinler"* (Kureyş, 3-4) buyurmuştur. Bir zâlimin Kâ'be'yi tamamen yerle bir edip, Mekke'yi de harap ettiği kesinlikle nakledilmemiştir. Beytu'l-Makdis'e gelince orayı **Buhtunnasr** temelinden yıkmıştır.

Altıncı fazilet: Fillerden ordu kurmuş olan **Ebrehe el-Eşrem,** Kâ'be'yi tahrib etmek için ordularını ve fillerini Mekke'ye yöneltip, Kureyş de bu orduya karşı koymaktan âciz olup, Mekke'den ayrılarak onu Kâ'be ile başbaşa bırakınca, Allahu Teâlâ **Ebrehe** ve ordusunun üzerine bölük bölük kuşlar salıverdi. "Ebâbîl", kuşlar topluluğu demektir. Bunlar, taş taşıyıp, bu taşları **Ebrehe** ve ordusu üzerine atan küçük küçük kuşlar idi. Böylece gerek **Ebrehe,** gerekse askeri, o kadar küçük olmasına rağmen o taşlarla helâk olmuşlardı. Böylece bu, Kâ'be'nin şerefine delâlet eden bir mu'cize, Hz. Muhammed'in nübüvvetine bir irhas (müjdeci) olmuştur.

İmdi eğer bir kimse, "Bütün bunların, oraya yerleştirilmiş olan ve hiç kimsenin bilemediği bir büyü sebebiyle meydana geldiğinin söylenmesi niçin caiz olmasın? Çünkü, büyünün nasıl yapıldığı hususu malûm ve meşhurdur" derse, biz deriz ki:

Eğer bu, büyü kabilinden bir şey olmuş olsaydı, hiç şüphesiz bu diğer büyülerden farklı bir büyü olmuş olurdu. Çünkü bu kadar uzun bir müddet içinde, Kâ'be'nin dışındaki hiçbir şey için, bu kadar uzun bir süre beka (devam etme) mümkün olmamıştır. Binâenaleyh bu gibi şeyler bir mû'cizedir, peygamberlerden başka hiç kimse de bunu başaramaz.

Kâ'be'nin Tarıma Müsait Olmayan Yerde Kurulmasının Hikmeti

Yedinci fazilet: Muhakkak ki Allahu Teâlâ Kâ'be'yi, ziraata elverişli olmayan bir vadiye yerleştirmişti. Bunun sebep ve hikmetleriyse şunlardır:

a) Allahu Teâlâ böylece Harem'inde ikâmet edip Beyt'ine hizmet edenlerin, sadece kendisine tevekkül etsinler diye, kendisinin dışındaki şeylere karşı besledikleri ümidi kesmiştir.

b) Orada hiç zâlim ve zorba ikamet etmemiştir. Çünkü onlar, sadece dünyanın güzelliklerini ve nimetlerini arzularlar. Onlar, dünya nimetlerini orada bulamadıkları için de, orasını terkederler. Bundan maksat ise, o bölgeyi, dünyaya düşkün olanların pisliğinden temiz tutmaktır.

c) Allah, hiç kimse oraya ticâret amacıyla yönelmesin, bilâkis bu yöneliş sadece ibâdet ve ziyâret amacıyla olsun diye, bu bölgeyi böyle yapmıştır.

d) Allahu Teâlâ, böylece "fakr"ın, fakirliğin şerefini izhar etmiştir. Çünkü, evlerin en şereflisini, dünyadan çok az nasibi olan bir bölgeye yerleştirmiş ve sanki şöyle demek istemiştir: "Ben, fakirleri, dünyada emin belde'nin sakin ve mukimleri kıldım... İşte bunun gibi, onları, ahirette de emin makamların ehli yapacağım. Dünyada, onlar için emniyetli bir beyt, âhirette de emniyetli bir yurt vardır."

e) Sanki, Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Kâ'be'yi, bütün dünya nimetlerinden uzak olan bir bölgeye yerleştirince, aynen bunun gibi marifetullah Kâ'be'sini de dünya muhabbetinden hâlî bir kalbde yaratırım." İşte Kâ'be'nin fazileti hakkında söylenebilecek olan hususlar bunlardır. Böylece de bu beytin, çeşitli fazilet ve menkîbeler hususunda insanlar için kurulmuş ilk beyt (ev) olduğu ortaya çıkar. Bunun böyle olduğu zahir olunca da, yahudilerin, "Beytu'l-Makdis, Kâbe'den daha kıymetli ve şereflidir" şeklindeki sözleri geçersiz olur. Allah en iyi bilendir.

"Bekke" Kelimesinin Mânası

Cenâb-ı Hak daha sonra, لَلَّذِى بِبَكَّةَ *"Elbette Mekke'de olandır"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyette bulunan بَكَّةَ lafzından murad, şüphe yok ki, Mekke'dir. Daha sonra âlimler bu hususta ihtilâf etmiş, bazıları şöyle demiştir: "Bekke" ve "Mekke" lafızları, aynı şeyin iki ismidirler. Çünkü **bâ** harfiyle **mîm** harfi, mahreç bakımından birbirine yakın olan iki harftirler. Bu sebeple bu harflerden herbiri, diğerinin yerine kullanılmıştır. Meselâ, هٰذِهِ ضَرْبَةُ لَازِمٍ "Bu, yapılması gereken bir vuruştur" denildiği gibi; هٰذِهِ ضَرْبَةُ لَازِبٍ، هٰذَا دَائِمٌ "Bu, devamlıdır, daimdir" denildiği gibi, هٰذَا رَاتِبٌ، هٰذَا رَاتِبٌ "Bu devamlıdır" denildiği gibi, هٰذَا رَاتِمٌ ve سَمَدَ رَأْسَهُ "Başını dikti, yükseltti" denildiği gibi, سَبَدَهُ da denilmektedir.

بَكَّةَ kelimesinin hangi kelimeden iştikâk ettiği hususunda iki izah bulunmaktadır:

a) Bu kelime, birbirini savuşturmak, defetmek anlamına gelen اَلْبَكُّ kelimesinden türemiştir. Nitekim bir kimse bir başkasını sıkıştırıp uzaklaştırdığında, بَكَّهُ – يَبُكُّهُ – بَكًّا ; insanlar birbirine girip sıkışıklık olduğu zaman تَبَاكَّ الْقَوْمُ denilir. İşte bu sebepten ötürü **Saîd İbn Cübeyr,** insanlar tavâfta birbirini sıkıştırarak izdihama sebebiyet verdikleri için, "Mekke'ye, Bekke denilmiştir" demiştir. Bu aynı zamanda, **Muhammed İbn Ali el- Bâkır, Mücâhid,** ve **Katâde**'nin de görüşüdür. Bu zâtlardan birisi şöyle demiştir: "**Muhammed İbn Ali el- Bakır**'ı namaz kılarken gördüm. Derken, önünden bir kadın geçiverdi. Kendisini engellemeye çalıştığında, **Muhammed İbn Ali el-Bakır:** "Onu bırak; çünkü Mekke'nin, Bekke diye adlandırılmasının sebebi, orada insanların birbirlerini sıkıştırmalarıdır. Orada erkek namaz kılarken, kadın onun önünden; kadın namaz kılarken ise erkek onun önünden geçebilir.. Burada, bunun bir mahzuru yoktur!" dedi."

Mekke'ye Bekke denilmiştir. Çünkü Mekke, bütün zalimlerin boynunu kırar. Herhangi bir zalim orada bir kötülük düşünürse, onun boynu unufak olur. **Kutrub** şöyle demiştir: "Bir kimse bir kimseyi kınayıp onun gururunu kırdığı zaman, Araplar, بَكَكْتُ عُنُقَهُ – اَبُكُّهُ – بَكًّا derler."

Mekke Kelimesinin Mânası

"Mekke" kelimesinin iştikâkı hususunda da şu açıklamalar yapılmıştır:

a) Bu şehre, günahları mekk ettiği, yani tamamını giderdiği için Mekke adı verilmiştir.

Bu senin, memede olan sütü iyice emip bitiren süt çocuğu hakkında söylemiş oluğun اِمْتَكَّ الْفَصِيلُ ضِرْعَ أُمِّهِ "Süt yavrusu, anasının memesini iyice emdi" ifâdesinden alınmadır.

b) Orası, dünyanın dört bir tarafından insan cezbettiği için bu adı almıştır. Nitekim, memedeki sütü iyice, sonuna kadar emdiğinde, اِمْتَكَّ الْفَصِيلِ denilir. Yine, kemikte olan ilikleri iyice emip yediğinde, تَمَكَّكْتُ الْعَظْمَ denilmektedir.

c) Mekke, suyu az olduğu için, böyle isimlendirilmiştir. Çünkü orasının suyu âdetâ çekilmiş gibidir.

Mekke, yeryüzünün göbeğinde yer alır. Kaynaklar ve gözeler Mekke'nin altından kaynar. Binâenaleyh yeryüzünün tamamı, Mekke'nin altındaki kaynaktan suyunu çeker.

Bazı âlimler "Mekke" ile "Bekke" kelimelerinın arasında fark olduğunu ileri sürerek bir kısmı şöyle demişlerdir: "Bekke, sadece Mescid-i Haram; Mekke ise bütün Harem bölgesine verilen addır. Bunun delili şudur: Bekke, kalabalık ve itişme manasından türetilmiştir. Bu ise, başka yerlerde değil ancak tavaf esnasında Mescid-i Haram'da olur." Bunların ekserisi ise, "Mekke"nin, hem Kâ'be'nin hem de tavaf edilebilen yerlerin adı olduğunu; "Bekke"nin ise bu bölgenin adı olduğunu söylemiş ve şunu delil getirmişlerdir: Hak Teâlâ'nın, *"Bekke'de olan (ev)"* ifâdesi, o Beyt'in Bekke'nin içinde bulunduğuna delâlet eder. Eğer "Bekke", Kâ'be manasında olsaydı, Kâ'be'nin Bekke'nin içinde olması imkansız olurdu. Fakat Bekke'yi bu beldenin ismi olarak alırsak, bu söz doğru olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Mekke'nin Diğer İsimleri

Mekke'nin birçok ismi vardır. **Kaffâl** (r.h), Tefsir'inde şu isimlerini saymıştır: Mekke, Bekke, Ümmü Rahm, Küveysâ, Beşâşe, Hâtime (kendisini hafife alanları kırıp döken), Ümmü'l-Kurâ. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Ümmü'l-Kura'yı ve onun etrafındakileri inzâr edesin..."* (Şûrâ, 7) buyurmuştur. Mekke, bütün beldelerin kökü olduğu ve yeryüzü onun altından yayıldığı için Ümmü'l-Kurâ (Beldelerin anası) diye adlandırılmıştır. İşte bundan dolayı orası, yeryüzünün dörtbir köşesinden gelenler tarafından ziyaret edilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Kâ'be'nin Diğer İsimleri

Kâ'be'nin de birçok isimleri vardır:

1- **Kâ'be:** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Allah Kâ'be'yi o Beyt-i Haram'ı, insanlar için (ibâdetlerini) yerine getirme (mahalli) kıldı"* (Mâide, 97) buyurmuştur. Kâ'be'nin bu ismi alışının sebebi, bu ismin yükseklik ve şerefe delâlet etmesidir. Topuğa, ayak bileği üzerinde bir çıkıntı gibi olup, yükseldiği için "kâb" denilmiştir. Memeleri yeni tomurcuklanan kadına da, memeleri yükseldiği için "Kâ'ib" denilmiştir. Beytullah da, yeryüzünün en şerefli, en eski ve en faziletli yeri olduğu için bu ismi almıştır.

2- **Beyt-i Atîk** (Eski ev). Cenâb-ı Hak, *"Sonra o (kurbanların) varacakları son yer Beyt-i Atîk'dir"* (Hacc, 3) ve *"O, Beyt-i Atîk'i tavaf etsinler"* (Hacc, 29) buyurmuştur. Beytullah'a bu ismin veriliş sebebi hususunda şu izahlar yapılmıştır:

a) Atîk, eski demektir. Biz, Beytullah'ın yeryüzünün evlerinin en eskisi olduğunu, hatta bazılarına göre Allah'ın onu, gökleri ve yeri yaratmazdan önce var ettiğini açıklamıştık.

b) Allah Teâlâ, **Nuh Tufanı** esnasında onu semâya kaldırarak, sular altında kalmaktan i'tâk (âzâd edip kurtarmıştır).

c) Bu kelime, yuvasında güçlenip kuvvetlendiği zaman kuş için söylenen عَتَقَ الطَّائِرُ ifâdesinden alınmıştır. Kâ'be de orayı tahrib etmeye niyetlenen herkesi Allah'ın helâk edeceği bir güce ulaştığı için, "Atîk" diye isimlendirilmiştir.

d) Allahu Teâlâ onu, beyti herhangi bir kimsenin mülkü olmaktan âzâd etmiştir.

e) Allah, kendisini ziyâret eden herkesi ateşten âzâd eder, mânasında o, Atîk'dir.

3- **el-Mescidu'l-Haram...** Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar götüren Allah'ın şanı çok yücedir"* (İsrâ, 1) buyurmuştur. O'nun "Harâm" olmasından ne kastedildiğinin tefsiri, İnşa-Allah o âyetin (İsrâ, 1) tefsirinde gelecektir.

Buna eğer bir kimse, "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Şüphesiz insanlar için konulan ilk ev, elbette Mekke'de olandır"* buyruğu ile, *"Beytimi tavaf edenler için iyice temizle"* (Hacc, 26) buyruğu nasıl birleştirilebilir? Çünkü Cenâb-ı Hak Kâ'be'yi, bir keresinde kendisine, başka bir kere de insanlara nisbet etmiştir" derse, buna şöyle cevap verilir: Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Ev benimdir; ancak

onu, kendi menfaatim için kurmadım! Çünkü benim hiçbir şeye ihtiyacım yoktur. Ama ben onu, senin duan için bir kıble olsun diye vaz ettim." Allah en iyisini bilendir.

Mübarek Kelimesinin Delâleti

Daha sonra Cenâb-ı Hak, مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ *"Âlemler için mübarek olup hidayet vesilesi rehber olmak üzere..."* buyurmuştur. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hak bu beyti muhtelif faziletlerle vasfetmiştir:

Birincisi: Burası, insanlar için (ibâdet amacıyla) kurulmuş ilk evdir. Bunun, fazilet bakımından ilk olmak manasına geldiğini daha önce söylemiştik. Biz buna, şu izahları da ilâve edebiliriz:

a) **Ali** (r.a) "O, "bereket" sıfatı kendisine tahsis edilmiş ve kendisine giren herkesin emin kılınmış olduğu ilk evdir" demiştir.

b) **Hasan el-Basrî,** "O, yeryüzünün, içinde Allah'a ibâdet edilen ilk mescididir" demiştir.

c) **Kutrûb** ise, "O, kıble kılınan ilk evdir" demiştir.

İkincisi: Allah Teâlâ Kâ'be'yi *"Mübarek"* olmakla vasıflandırmıştır. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Mübarek" kelimesi, hal olduğu için mansub gelmiştir. Buna göre ifâdenin takdiri, "O, mübarek olduğu halde Mekke'de yerleşmiş olan evdir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

"Bereket"in iki manası vardır:

a) Artmak ve çoğalmak;

b) Devamlı olmak... Allah Teâlâ devamlı, ezelî ve ebedî olduğu için "Tebârekellah" denilir. Bereket, içinde su bulunan havuza benzer. Deve, göğsünü yere koyup çöktüğünde بَرَكَ الْبَعِيرُ denilir.

Eğer biz "bereket"i, artma ve çoğalma manasına alır isek, Beytullah şu bakımlardan mübarek olmuş olur:

1- Taatlar orada yapıldığında, sevapları daha fazla olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s): فَضْلُ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ عَلَى مَسْجِدِي كَفَضْلِ مَسْجِدِي عَلَى سَائِرِ الْمَسَاجِدِ *"Mescid-i Haram'ın, mescidime üstünlüğü, mescidimin diğer mescidlere üstünlüğü gibidir"* buyurmuştur. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s):

صَلاَةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا اَفْضَلُ مِنْ اَلْفِ صَلاَةٍ فِيمَا سِوَاهُ *"Şu mescidimde kılınan tek namaz, başkalarında kılınan bin namazdan daha fazîletlidir"* (65) buyurmuştur. Bu, namaz hakkında böyledir. Hacca gelince, Hz. Muhammed (s.a.s): مَنْ حَجَّ وَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ اُمُّهُ *"Kim, çirkin söz söylemeden ve günah işlemeden haccını tamamlarsa, anasının onu doğurduğu gün gibi, günahlarından sıyrılmış olur"* (66) buyurmuştur. Diğer bir hadiste ise, اَلْحَجُّ الْمَبْرُورِ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ اِلاَّ الْجَنَّةُ *"Kabul edilmiş haccın mükafaatı ancak cennettir"* (67) buyurmuştur. Mağfiret ve rahmeti elde etmekten daha bereketli bir şeyin olmayacağı malumdur.

2- **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu bereketin, *"Herşeyin mahsulleri orada toplanır..."* (Kasas, 57) âyetinde zikredilen hususun olması da caizdir. Böylece bu, *"Etrafına bereket verdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya..."* (İsrâ, 1) âyetinde ifâde edilen husus gibi olur."

3- Akıllı olanın, zihninde Kâ'be'nin bir nokta gibi, namazlarda ona yönelen insanların saflarının da merkezi kuşatan dâireler gibi olduğunu düşünmesi ve namaz kılarken bu noktayı kuşatan safların ne kadar çok olduğunu tasavvur etmesi gerekir. Böylece hiç şüphesiz, o namaz kılanlar içinde, yüce ruhlu, kutsî kalbli, nurânî sırlara sahip ve gönülleri rabbanî şahıslar bulunur. Sonra o saf ruhlar, marifetullah Kâ'be'sine yönelip, bedenleri de şu maddî Kâ'be'ye yöneldiği zaman, o esnada Mescid-i Haram'da bulunan kimseler ruhunun nuru ile, Kâ'be'ye böylece yönelmiş olan kimselerin ruhlarının nurlarıyla birleşirler de o ilâhî nurlar, o kimsenin kalbinde artar ve o ruhânî ışıkların parıltıları, onun gönlünde büyür. İşte bu çok büyük bir derya ve şerefli bir makam olup senin dikkatini, Kâ'be'nin mübarek olduğu hususuna çeker.

Fakat biz bu bereketi, "devamlı olma" manasında tefsir edersek, durum yine aynıdır. Çünkü Kâ'be'de, tavaf edenler, ziyaretciler ve namaz kılanlar eksik olmaz. Yeryüzü küre şeklindedir. Yeryüzü böyle olunca, her saatin, bir kavim için sabah vakti; diğer bir kavim için öğle; üçüncü bir kavim için ikindi; dördüncü bir kavim için akşam; beşinci bir kavim için de yatsı vakti olduğunu düşünmek mümkündür. Durum böyle olunca, Kâ'be, farz namazlarını edâ etmek için, dünyanın her tarafından kimselerin bulunmasından asla ayrı kalmaz. İşte bu bakımdan, bir devamlılık söz konusudur. Yine Kâ'be binlerce yıldır aynı hal üzere devam etmiştir. Binâenaleyh Kâ'be'nin bu iki bakımdan da "mübarek" olduğu sâbit olmaktadır.

(65) Benzeri bir hadis için bkz. Keşfü'l-Hafâ, 2/27.
(66) Benzeri, **Buhârî**, Muhtasar, 9-10; **Nesâî**, Hacc, 4 (5/114).
(67) **Nesâî**, Hacc, 3 (5/112).

Üçüncüsü: Beytullah'ın üçüncü vasfı, هُدًى لِّلْعَالَمِينَ *"Alemler için hidayet rehberi"* olmasıdır. Bununla ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bunun şu manalarda olduğu söylenmiştir:

a) "O, bütün âlemlerin namazlarında kendisine yöneldikleri kıblesidir."

b) "Kâ'be, kendisinde bulunan zikrettiğimiz deliller ve anlattığımız harikulâde halleri sebebi ile, irâde sahibi bir yaratıcının varlığına ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna bir delildir. Çünkü Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâlet eden herşey, aynı zamanda bir yaratıcının varlığına, ilmine, hikmetine, kudretine, herşeyden müstağni oluşuna ve bütün sıfatlarına delâlet eder."

c) Kâ'be, bütün âlemi cennete hidayet edip götürür. Çünkü farz namazlarını edâ eden herkes cennete girmeye hak kazanır.

İKİNCİ MESELE

Zeccâc, bunun "Alemler için hidayet sahibi (vesilesi)" manasına geldiğini söylemiştir. Yine o, bu ifâdenin وَهُوَ هُدًى "O, Alemler için bir hidayettir" mânasında, mahallen merfu olabileceğini de söylemiştir.

Kâ'be'de Bulunan Âşikâr Deliller

Cenâb-ı Allah'ın, فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ *"Orada apaçık alâmetler vardır"* beyânı ile ilgili şu iki görüş vardır:

a) Bundan murad, bizim onda bulunduğunu söylediğimiz âyetlerdir. Onlar da, korkan kimsenin kendisini orda emniyette hissetmesi, o kadar taş atılmasına rağmen, taşların yok olup gitmesi, kuşların onun üzerinden uçmaması, hastanın orada şifâ bulması, ona saygısızlık edenin peşinen cezalandırılması ve orayı harab etmeye niyet eden fil ordusunun helâk edilmesi gibi hususlardır. İşte buradaki "alâmetler" (âyetler), bu manadadır. Âyette, "âyât" (alâmetler) kelimesinin beyânı yer almamıştır.

"Âyetteki, مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ *"İbrahim'in makamı (vardır)* tabirinin, *"apaçık alâmetler"* tabiriyle bir ilgisi yoktur. Buna göre sanki Cenâb-ı Hak şöyle demiştir: "Orada apaçık âyetler vardır. Bununla beraber orası, **Hz. İbrahim**'in makamı, mekânı, seçtiği yer ve Allah'a ibâdet ettiği mahallidir. Çünkü bütün bunlar, kendisi ile şeref ve saygı kazanılan özelliklerdendir.

Buradaki ikinci bir görüşe göre âyette geçen *"âyât (alâmetler)"* lafzının beyânı yer almıştır ve bu da *"Makam-ı İbrahim"* tabiridir. Yani, "O âyetler, makam-ı İbrahim'dir" demektir.

İmdi şayet "Buradaki "âyât" lafzı cemîdir, onun tek bir şeyle tefsir edilmesi doğru olmaz" denilir ise, buna âlimler şu şekilde cevap verirler:

a) Makam-ı İbrahim, birçok âyet yerini tutar. Çünkü Allah'ın Resûlü (s.a.s) için mu'cize olan herşey, yaratıcının varlığına, ilmine, kudretine, irâdesine, hayat sahibi oluşuna ve sonradan olan varlıklara benzemekten münezzeh, mukaddes ve müstağni olduğuna delâlet eder. Binâenaleyh, "Makam-ı İbrahim", hernekadar tek bir şeyse de, onda saydığımız bunca deliller mecvut olduğu için, birçok deliller mesâbesinde kabul edilmiştir. Bu, tıpkı, *"Hakikaten İbrahim (başlı başına) bir ümmet idi, Allah'a itaatkârdı"* (Nahl, 120) âyeti gibidir.

b) **Makam-ı İbrahim,** birçok âyetleri ihtiva eder. Çünkü sert bir kayada ayağının iz bırakması bir âyet, ayağının ona topuğuna kadar gömülmesi bir başka âyet, o kayanın bir kısmı yumuşarken diğer kısımlarının sertliğini muhafaza etmesi bir diğer âyettir. Çünkü o taşın, sadece **Hz. İbrahim**'in ayaklarını koyduğu yeri yumuşamıştır. Diğer peygamberlerin mû'cizelerinin değil de, yahudi, hristiyan, müşrik ve mülhidlerden binlerce yıl bu kadar düşmanlık görmesine rağmen, **Makam-ı İbrahim**'in **Hz. İbrahim**'e has bir yer olarak muhafaza edilmiş olması diğer bir âyettir. Böylece Makam-ı İbrahim'in pek çok âyeti ihtiva ettiği sabit olmuştur.

c) **Zeccâc** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim oraya girerse emin olur"* buyruğu, alâmetler (âyetler)in tefsirinin bir parçasıdır. Buna göre sanki orada, apaçık âyetler (alâmetler) olarak, Makam-ı İbrahim ile oraya girenlerin emin olmaları özelliği mevcuttur. Cemî sigası bazan iki şey için kullanılabilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا *"Eğer her ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz (ne âlâ. Fakat) sizin kalpleriniz kaymıştır"* (Tahrim, 4) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَلْإِثْنَانِ فَمَا فَوْقَهُمَا جَمَاعَةٌ *"İki ve daha yukarısı cemâattir (cemî sayılır)"* (68) buyurmuştur. Bazı âlimler, bu alametleri şöyle deyip üçe tamamlamışlardır: "Bunlar, **İbrahim**'in makamı, oraya girenlerin emin oluşu ve insanların Allah rızası için oraya hacc yapmalarıdır. Bu âyetin devamındaki وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ buyruğunun başında, (o ifâdenin buraya atfını gerektiren) أَنْ lafzı kısalık olsun diye hazfedilmiştir. Nitekim, قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ *"De ki: Rabb'im adâleti emretti"* (A'râf, 29) âyetinde de böyledir. Bu, أَمَرَ رَبِّي بِأَنْ تُقْسِطُوا "Rabb'im, adaletli olmanızı emretti" mânasındadır.

(68) **Buhârî,** ezân, 35; **İbn Mâce,** ikâme, 44 (1/312)

d) Bu iki âyetin zikredilip, âyetlerin daha çok olduğuna delâlet etmesi için, diğer âyetlerin zikredilmemiş olması da câizdir. Sanki şöyle denilmiştir: "Onda apaçık birçok âyet vardır: Makam-ı İbrahim, ona girenin emin oluşu ve bunların dışında daha birçok âyet."

e) **İbn Abbas, Mücahid** ve **Ebû Cafer el-Medenî Kuteybe**'nin rivâyetine göre, bu kelimeyi müfred olarak آيَةٌ بَيِّنَةٌ (bir âyet) şeklinde okumuşlardır.

f) **Müberred,** "Makâm" kelimesi masdar olduğu için, وَعَلَى سَمْعِهِمْ *"ve kulakları üzerine..."* (Bakara, 7) âyetinde de olduğu gibi, cemî olarak getirilmemiştir. Bundan murad, Makâmât-ı İbrahim (İbrahim'in makamları)'dır. Bunlar ise, **Hz. İbrahim** (a.s)'in yapmış olduğu hacc menâsiki ve kurban ile ilgili işlerdir. Şüphe yok ki bunların sayısı çoktur" demiştir. Buna göre, âyetler (alâmetler)den murad, *"Kim Allah'ın şeâirini büyük tanırsa..."* (Hacc, 32) âyetinde de buyurulduğu gibi, haccın menâsikidir.

Makam-ı İbrahim Hakkında

Cenâb-ı Hak daha sonra, مَقَامُ إِبْرَٰهِيمَ *"İbrahim'in makamı..."* buyurmuştur. Bunun hakkında birkaç görüş bulunmaktadır:

a) Kâ'be'nin inşası yükselip, **İbrahim** (a.s) de yukarıya kadar taş kaldırmaktan âciz kalınca, üzerine basıp çıktığı ve ayaklarının içine gömüldüğü taştır.

b) **Hz. İbrahim** (a.s) ziyaret için **Şam**'dan **Mekke**'ye gelmişti. O, (Şam'daki) hanımına dönünceye kadar, Mekke'de hayvanından inmemeye yemin etmişti. Mekke'ye vardığında O'na, **Hz. İsmâil** (a.s)'in annesi olan hanımı, "Hayvanından in de başını yıkayalım" dedi. Bunun üzerine **İsmail** (a.s)'in annesi o taşı getirdi ve onun sağ tarafına koydu. **Hz. İbrahim** (a.s), hanımı başının sağ tarafını yıkasın diye ayağını taşa bastı. Sonra hanımı bu taşı, onun başının diğer tarafını yıkamak için sol tarafına koydu. İşte böylece taşın üzerinde iki ayağının da izi kaldı.

c) Bu, **Hz. İbrahim** (a.s)'in insanları hacca çağırırken üzerine çıktığı taştır. **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "**İbrahim** (a.s)'in, bütün bu yerlerde aynı taşa basmış olması câizdir."

Harem'de İnsanların, Bilhassa Suçluların Emînliğinin Mânası

Hak Teâlâ sonra, وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ ءَامِنًا *"Kim oraya girerse emîn olur"* buyurmuştur. Bu âyetin birçok benzeri vardır: Meselâ, Cenâb-ı Hak, *"Hani biz Beyt'i insanlar için bir toplantı yeri yapmıştık"* (Bakara, 125) ve *"Onu emîn*

bir yer yaptığımızı onlar görmediler mi?'' (Ankebut, 67) buyurmuştur. **Hz. İbrahim** de, *''Hani İbrahim, ''Yâ Rabbi, burasını emîn bir belde yap'' demişti''* (Bakara, 126) demiştir. Yine Cenâb-ı Hak, *''Ki O, onları açlıktan kurtarıp doyurdu ve kendilerini korkudan emîn kıldı''* (Kureyş, 4) buyurmuştur. **Ebû Bekr er-Razi** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hakk'ın, *''Şüphesiz insanlar için vaz' olunan ilk ev...''* âyetinin peşi sıra zikredilen şu âyetler de bütün Harem hakkında söz konusu olup, sonra da Cenâb-ı Hak, *''Kim oraya girerse emîn olur''* buyurunca, Cenâb-ı Hakk'ın bu tabirden muradının bütün Harem bölgesi olması vâcib olur. Âlimler, Harem-i Şerif'te adam öldüren kimsenin, yine Harem'de kısas edilebileceği hususunda ittifâk etmişlerdir. Yine âlimler, Harem-i Şerif'in ancak nefse sataşma gibi hususlarda emân ifâde ettiği hususunda ittifâk etmişlerdir.

Âlimler arasındaki ihtilâf, Harem-i Şerif'in dışında kendisine kısas vâcib olan birisinin Harem'e sığınıp iltica etmesi durumunda, Harem'de kendisine kısas uygulanıp uygulanmıyacağı hakkındadır. **Şafiî** kısas yapılacağını söylerken, **Ebû Hanife** kısas yapılamayacağını; aksine oradan çıkıncaya kadar onun yeme, içme, alış-veriş ve konuşmadan men edileceğini; Harem'den çıkınca da kendisine kısas uygulanacağı içtihadındadır. Bu mesele hakkındaki sözümüz, Hak Teâlâ'nın, وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ (Bakara, 125) âyetinin tefsirinde geçmişti. **Ebû Hanife** (r.a), bu âyetle istidlâl ederek şöyle demiştir: "Âyetin zâhiri Harem'e giren kimsenin emîn olacağını haber vermektedir. Ancak âyeti zâhirine hamletmek mümkün değildir. Çünkü bazan insan orada emîn olamaz. Bu durumda da âyetin ifâde ettiği mânada bir mantıksızlık oluyor. Binâenaleyh bir haber cümlesi olan bu âyeti, emir manasında almak gerekir. Bu âyetle, adam öldürmenin dışındaki suçlar hakkında amel edilmemiştir. Çünkü suçlardaki zarar, adam öldürmedeki ve Harem-i Şerif'te işlediği cinayetten ötürü hakedilen zarardan daha hafiftir. Çünkü o kimse, Harem-i Şerif'in hürmetine saygısızlık etmiştir. Dolayısıyla bu, âyetin zâhirine göre ortaya çıkan ihtilafa dahil olmuş olur."

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın *''Emîn olur''* ifâdesi, oraya bu vasfı vermek içindir. Binâenaleyh bu âyetle amel etme hususunda, emniyetin sadece bazı bakımlardan bulunması kifâyet eder. Biz âyetin, bu mânaya geldiğine karar verdik. Bunu şu şekillerde izah ederiz:

Allah'a yaklaşmak için, ibâdet etmek maksadıyla Harem-i Şerif'e giren herkes, Kıyamet günü cehennemden emîn olmuş olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ بُعِثَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ آمِنًا *''İki Harem'den (Harem-i Şerif ile Mescid-i Nebî'nin hareminden) birinde ölen kimse, kıyamet günü emîn olarak diriltirilir;''* مَنْ صَبَرَ عَلَى حَرِّ مَكَّةَ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ تَبَاعَدَتْ عَنْهُ جَهَنَّمُ مَسِيرَةَ مِائَتَيْ عَامٍ

"Gündüz bir saat Mekke'nin sıcağına sabreden kimseden, cehennem ikiyüz yıllık mesâfe uzak olur." مَنْ حَجَّ وَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ *"Kim, çirkin söz söylemeden ve günah işlemeden haccını tamamlarsa, anasının onu doğurduğu gün gibi günahlardan sıyrılmış olur"* (69) buyurmuştur.

b) Bundan muradın, Allah Teâlâ'nın insanların kalbine, Mescid-i Haram'a iltica eden herkese karşı bir şefkat ve onlardan kötülükleri uzaklaştırma duygusu vermesi de olabilir.

Durum, genel olarak bu şekilde tahakkuk ettiği için, Cenâb-ı Hak mutlak olarak bunun böyle olacağını haber vermiştir. Yaptığımız bu izah, Hanefilerinkinden şu iki bakımdan daha evlâdır:

1- Biz bu izaha göre, haber cümlesini emir mânasında kılmamış olduk. Onlar ise, haber cümlesini emir manasında almışlardır.

2- Allah Teâlâ orasının emîn oluşunu, Beytullah'ın faziletini beyân etmek için zikretmiştir. Bunun, Beytullah'ın faziletine bir hüccet olabilmesi için, yahudilerce bilinen birşey olması gerekir. Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatında bildirdiği o hüküm, Kâ'be'nin faziletini isbat hususunda yahudi ve hristiyanlar için bir hüccet olmaz.

c) Âyetin mânası, "Kaza umresi yılında kim Hz. Peygamber (s.a.s) ile Mekke'ye girerse emîn olur" şeklinde olabilir. Çünkü Hak Teâlâ, *"İnşaallah (hepiniz), emniyet içinde mutlaka Mescid-i Haram'a gireceksiniz"* (Fetih, 27) buyurmuştur.

d) **Dahhâk** şöyle demiştir: "Kim bir hacc yaparsa, daha önce kazandığı günahlardan emîn olur."

Bil ki bütün bu cevaplarda sözlerin yolu birdir. O da, âyetteki "emîn olur" ifâdesinin, bir emniyetin bulunduğu hususunda bir hüküm bildirmesidir. Bu âyetle âmel etme hususunda emniyetin sadece bir cihetten bulunmuş olması kâfidir. Biz bu ifâdeyi, bu cihetlerden bir kısmına hamlettiğimizde, âyetin gereğine göre amel etmiş oluruz. Binâenaleyh geriye, Hanefilerin söylediği mânaya âyetin delâleti kalmaz. Bu görüşü kuvvetlendiren hususlardan biri de şudur: Âyeti bu cihete hamletmek, kısasın vücubuna delâlet eden nassları tahsis etmeye yol açmaz. Bu ifâdeyi Hanefilerin verdiği mânaya hamletmek ise, kısas âyetlerini tahsis etme neticesine götürür. Binâenaleyh bizim görüşümüz daha evlâdır. Allah en iyisini bilir.

---

(69) Benzeri bir hadis için bkz.: **Buhârî**, Muhtasar, 9-10; **Nesâî**, Hacc, 4 (5/114)

Haccetmenin Farz Olması

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا
وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

"Gitme imkânı bulanların, Beytullah'ı haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim küfrederse şüphesiz ki Allah âlemlerden ganîdir"

(Âl-i İmran, 97).

Bil ki Cenâb-ı Hak Beytullah'ın faziletlerini ve makamını zikredince, bunun peşinden haccın farz olduğunu belirtmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Hamza, Kisâî** ve **Âsım**'dan rivayetle **Hafs,** hâ harfinin kesresi ile حِجُّ الْبَيْتِ ; diğer kıraat imamları ise hâ'nın fethasıyla, حَجُّ الْبَيْتِ şeklinde okumuşlardır. "Hâ'nın fethasıyla okunuş Hicaz, kesresi ile okunuşu ise Necid lehçesine göredir ve her ikisi de aynı manayadır" denilmiştir. Bu iki okunuşun Arapça'da mutlak olarak câiz olduğu da söylenmiştir. Meselâ, رَطْل، رِطْل ve بَزّ، بِزّ kelimelerinde olduğu gibi. Hâ harfinin kesresi ile olanın, yapılan işin ismi (yani hacc) mânasına; fetha ile olanın ise masdar (yani haccetmek) mânasına geldiği de söylenmiştir. **Sibeveyh,** kesre ile olanın da "zikr" ve "ilim" kelimeleri gibi masdar olabileceğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki, مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلاً *"Ona yol bulabilenlerin..."* tabiri hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) **Zeccâc,** bu tabirin başındaki مَنْ kelimesinin mahallinin, yine bu âyetteki اَلنَّاسِ kelimesinden bedel olarak, mecrur olduğunu, mânasının ise, "Ona bir yol bulabilen insanlara..." şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) **Ferrâ** ise, "Eğer, مَنْ kelimesini ve sonrasını müste'nef (yeni) bir cümle kabul edersen, bu cümle şart cümlesi olur ve cevabı, önceki kısım kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiş olur. Bunun takdiri, مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَى الْحَجِّ سَبِيلاً فَعَلَيْهِ الْحَجُّ "Onu haccetmeye bir yol bulursa, o kimseye Allah için Beytullah'ı haccetmesi gerekir" şeklindedir" demiştir.

c) **İbnu'l-Enbârî:** "Buradaki مَنْ kelimesinin, اَلنَّاسِ kelimesinin bir izahı

olarak ref' mahallinde olması da câizdir. Buna göre sanki "Kendilerine Beytullah'ı Allah için hacc vacib olan insanlar kimlerdir?" denilmiş ve "Onlar, ona bir yol bulabilenlerdir" diye cevap verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Haccın Farziyyeti İçin Binit ve Azık Bulunması Kâfi midir?

Ekseri âlimler, "istitâ'a" (güç yetirme)nin mevcut olması için, o insanın yiyecek ve bineceğinin bulunmasının şart olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Sahabe'den bir kısım zevat, Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Ona (yani hacca) yol bulabilme"* tabirini, "azık ve binit" diye tefsir ettiğini rivâyet etmişlerdir. **Kaffâl, Cüveybir** yoluyla, **Dahhâk**'ın şöyle dediğini nakletmiştir: "Bir insan genç ve sıhhatli olur, fakat haccedecek kadar parası bulunmaz ise, o kimsenin haccını yapacak para elde edinceye kadar amelelik yapması gerekir." Bunun üzerine birisi **Dahhâk**'a, "Allah, insanlara Beytullah'a yaya yürüyüp ziyaret etmelerini emreder mi?" deyince o, "Bir insanın Mekke'de alacağı bir miras olsa, onu orada bırakır mı?" dedi. Adam, "Hayır, diz üstü bile olsa oraya gider" dedi. Bunun üzerine **Dahhâk,** "İşte bunun gibi ona, Beytullah'ı haccetmesi farz olur" dedi.

İkrime'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "İstitâ'e" (haccedebilmek) beden sağlığı ile, binecek bir şey bulamadığı zaman, yürüyerek gidebilmektir." Bil ki, bedeni sıhhatli olan ve yürümeye gücü bulunan herkes hakkında, binecek birşey bulamadığı zaman, "O bu işi yapabilir" denilmesi uygundur. Binâenaleyh bu istitâ'a'yı azık ve binit bulabilmek mânasına almak, lafzın zâhirini terketmektir. Binâenaleyh, böyle bir tahsis için ayrı bir delile ihtiyaç vardır. Bu konuda rivâyet edilmekte olan haberlere dayanmak mümkün değildir. Çünkü ahâd hadislerden dolayı, Kitâb'ın, âyetin zâhiri terkedilemez. Hele **Muhammed İbn Cerir et-Taberî,** bu haberlerin ravilerini ta'n etmişken!... Bu haberler bir başka yönden daha ta'n edilmiştir, o da şudur: Azık ve binitin bulunmuş olması, hacca istitâa (güç) olması için yeterli değildir. Çünkü istita'a'nın bulunabilmesi için, beden sıhhatinê ve yolun emniyetli oluşuna da bakılmıştır. Bu hususta ki hadislerin zâhiri ise, bunlardan herhangi birinin nazar-ı dikkate alınmadığını gösterir. Binâenaleyh bu haberler, işte bu bakımdan da ta'n edilmişlerdir. Bu hususta Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Allah), dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi"* (Hacc, 78) ve *"Allah size kolaylık diler, size güçlük murad etmez"* (Bakara, 185) âyetlerinin zâhirî mânalarına dayanmak gerekir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kâfirlerin Fer'i Ahkâmla Mükellef Olup Olmadıkları

Bazı âlimler bu âyeti, kâfirlerin İslâm şeriâtının ahkâmına muhatab olduklarına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü *"Beytullah'ı haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."* âyetinin zâhiri, mü'minleri de kâfirleri de içine alır. İmânın olmaması, bu umûmî mânaya ters düşmez ve onu tahsis etmez (Yani mü'minlere has kılmaz). Hz. Muhammed (s.a.s)'e imânın sıhhatinin şartı olan Allah'a iman kendisinde bulunmadığı halde, bir dehrî de Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmekle mükelleftir. Yine namazın sıhhatinin şartı olan abdest kendisinde bulunmadığı halde, abdestsiz kimse de namaz kılmakla mükelleftir. Binâenaleyh şartın olmaması, o kimsenin şarta bağlı olan şeyle mükellef olmasına mânî değildir. İşte burada da böyledir." Allah en iyisini bilir.

BEŞİNCİ MESELE

İstita'a Kable'l-Fiil İddiası

Mu'tezile'nin ekserisi, bu âyeti, istitâ'anın (gücün), fiilden önce mevcut olduğuna delil getirmiş ve şöyle demişlerdir: "Eğer istita'a fiil ile birlikte (fiilin yapılış esnasında) olsaydı, haccetmeyen kimsenin de hacca istita'ası (gücü) olmuş olurdu. Hacca güç yetiremeyen kimseyi ise, bu âyette bahsedilen mükellefiyet içine almazdı. Böylece de haccetmeyen herkesin, bu âyet sebebiyle hacc yapma ile emredilmiş olmamaları gerekirdi ki bu ittifakla bâtıldır.

Âlimlerimiz Mu'tezile'nin bu görüşüne şöyle cevap vermiştir: "Bu sizin için de söz konusudur. Çünkü birşeye kâdir olan ya o fiili yapmaya sebep olan şeyler bulunmadan o fiili yapmakla emredilmiş olur, veyahut da o sebepler bulunduktan sonra o fiil ile emredilmiş olur. Sebepler yok iken o fiil ile emredilmiş olmak imkansızdır. Çünkü sebepler bulunmazdan önce fiilin bulunması imkansızdır. Binâenaleyh böyle bir şeyi teklif etmek, "teklîf-i mâlâ yutâk" olur. Fakat o fiilin sebepleri bulunduktan sonra fiil ister istemez meydana gelir. Bu durumda da onu emretmenin bir mânası olmaz. Her iki durumda da istita'a söz konusu olmayınca, bu âyetteki teklif'in hiç kimseye yönelik olmaması gerekir.

ALTINCI MESELE

Dinî Emirleri Sual İle Kurcalamamak

Rivâyet edildiğine göre, bu âyet nâzil olunca, "Ya Resûlallah, hacc bize her sene mi farzdır?" diye sorulduve bu soru üç defâ tekrar edildi. Hz. Peygamber (s.a.s) her üçünde de sükût etti ve dördüncüsünde:

لَوْ قُلْتُ نَعَمْ لَوَجَبَتْ وَلَوْ وَجَبَتْ مَاقُمْتُمْ بِهَا وَلَوْ لَمْ تَقُومُوا بِهَا لَكَفَرْتُمْ اَلاَ فَوَادِعُونِى

مَا وَدَعْتُكُمْ وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ أَمْرٍ فَانْتَهُوا عَنْهُ فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ اخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ

"Eğer "evet" deseydim, (hacc size her sene) vacib olurdu. Eğer böyle vacib olsaydı, yerine getiremezdiniz. Yerine getirmeyince de kâfir olurdunuz. Dikkat edin, ben sizi bıraktığım sürece, siz de beni bırakın (Bana birşey sormayın). Size birşey emrettiğimde ise, onu elinizden geldiği kadar yapın. Size birşeyi nehyettiğimde de ondan vazgeçin. Çünkü sizden önceki ümmetler, peygamberlerine çok karşı geldikleri ve ona muhalefet ettikleri için helâk olmuşlardır" (70) diye cevap vermiştir.

Sonra âlimler bu hadisle istidlâl ederek, emirlerin şu iki sebepten ötürü tekrar (yani o emri tekrar tekrar yerine getirmeyi) ifâde etmeyeceğini söylemişlerdir:

a) Bu emir hacc hakkında gelmiştir ama tekrarı ifâde etmemiştir.

b) Sahabe bu emrin tekrarı ifâde edip etmediğini sormuşlardır. Eğer emir sigası tekrarı ifâde etmiş olsaydı Arapça'yı bilen bu sahabelerin soru sormaması gerekirdi.

YEDİNCİ MESELE

Bir şeye yol bulabilmek, o şeye ulaşmaya imkân bulma mânâsındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَهَلْ إِلَى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ *"Fakat bir çıkış yolu var mı?"* (Mü'min, 11) هَلْ إِلَى مَرَدٍّ مِنْ سَبِيلٍ *"Geri dönmeye bir yol var mı?"* (Şurâ, 44) ve *"İyilik edenlere karşı bir yol yoktur"* (Tevbe, 91) buyurmuştur. Binâenaleyh bu imkanın bulunmasında, beden sağlığı; yırtıcı hayvanlardan, düşmanlardan ve yiyecek içecek bulamamaktan ötürü telef olma korkusunun bulunmamasına, azık ve biniti karşılayabilecek, bütün borçları ödeyip, bütün emânetleri geri vermeye yetecek bir paraya sahip olmaya itibar edilir. Eğer o insanın bakmakla yükümlü olduğu birisi varsa, o, haccederken onlara yetecek kadar şey bırakamadığı müddetçe ona hacc farz olmaz. Bu meselenin teferruatı fıkıh kitaplarında anlatılmıştır. Allah en iyisini bilir.

Hacc Farz Olup da Haccetmeyenin Hükmü

Sonra Cenâb-ı Allah, وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ *"Kim inkâr ederse, şüphesiz ki Allah âlemlerden ganîdir"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı meseleler vardır:

---

(70) İbn Mâce, Menâsik, 9 (II/969).

BİRİNCİ MESELE

Bu âyet hakkında iki görüş vardır:

1- Bu, tek başına müstakil bir cümledir ve Allah'ı inkâr eden bütün kâfirler hakkında umûmî bir va'îddir. Bu cümlenin, öncesiyle ilgisi yoktur.

2- "Bu cümle, öncesi ile ilgilidir." Bu görüşte olanlardan bazıları bunun haccı terkeden (yerine getirmeyen) kimselerle ilgili olduğunu, bazıları da haccın farz olduğuna inanmayan kimselerle ilgili olduğunu söylemişlerdir. Bunun haccı yerine getirmeyen kimselerle ilgili olduğunu söyleyenler, bu görüşlerinde âyetin zâhirine dayanmışlardır. Çünkü bundan önce hacc emri geçmiş ve onun peşisıra *"Kim inkâr ederse..."* tabiri getirilmiştir. Bundan bu küfrün ancak, daha önce emredilmiş olan şeyi terketmek olduğu anlaşılır. Sonra, bu görüşte olanlar bu görüşlerini bazı haberlerle te'kid etmişlerdir. Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: مَنْ مَاتَ وَلَمْ يُحِجَّ فَلْيَمُتْ اِنْ شَاءَ يَهُودِيًّا وَاِنْ شَاءَ نَصْرَانِيًّا *"Kim haccetmeden ölürse, o kimse isterse yahudî olarak ölsün, isterse hristiyan!... (İslâm'la alakası yoktur.)"*

Ebû Ümâme'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Hz. Peygamber şöyle buyurdular:

مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ حَجَّةَ الْاِسْلَامِ وَلَمْ تَمْنَعْهُ حَاجَةٌ ظَاهِرَةٌ أَوْ مَرَضٌ حَابِسٌ اَوْ سُلْطَانٌ جَائِرٌ فَلْيَمُتْ عَلَى اَىِّ حَالٍ شَاءَ يَهُودِيًّا اَوْ نَصْرَانِيًّا

"Kim kendisini açık bir ihtiyaç veya alıkoyan bir hastalık yahut da zâlim bir hükümdar men etmeksizin, İslâm'ın emrettiği haccı ifâ etmeden ölürse, o kimse dilediği bir hal üzere, ister yahudi isterse hristiyan olarak ölsün!" (71)

Said İbn Cübeyr'den rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "İmkânı olduğu halde haccetmemiş olan bir komşum ölse, ben onun namazını kılmam!"

Eğer, "Haccı terketmesi sebebiyle o kişi hakkında küfre hükmetmek nasıl caiz olabilir?" denilirse, **Kaffâl** (r.h) bu soruya şöyle cevap vermiştir:

"Bundan murad, meselenin önemine dikkat çekmektir. Yani, "küfre girmesi ve haccı inkâr eden kimsenin yaptığı şeyi yapması yakındır!" demektir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ *"Yürekler gırtlaklara dayanmıştı"* (Ahzab, 10) âyetidir. Yani, كَادَتْ تَبْلُغُ "Nerdeyse... dayanmıştı, dayanmak üzereydi" demektir. Bunun bir başka benzeri ise, Hz. Peygamberin, مَنْ تَرَكَ صَلَاةً مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ *"Kim, kasıtlı olarak bir namazı terkederse,*

(71) **Darimî**, Menâsik, 2 (II/29).

(neredeyse) küfre girmiştir'' [72] ve مَنْ اَتَى امْرَاةً حَائِضًا اَوْ فِى دُبُرِهَا فَقَدْ كَفَرَ *''Kim hayız halinde veya ''dübür''ünden kadın(ına) yaklaşırsa, cimâ ederse, (nerdeyse) küfre girmiştir''* [73] hadisleridir. Çoğunluğa gelince bunlar, bu tehdidi, haccın farziyetine inanmayan kimselere hamledenlerdir. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Hacc âyeti nazil olduğu zaman, Hz. Peygamber altı dinin müntesibini; müslümanları, hristiyanları, yahudileri, sâbîîleri, mecusîleri ve müşrikleri topladı ve onlara bir nutuk irad ederek şöyle dedi: *''Muhakka ki Allah, haccı size farz kılmıştır; binâenaleyh, haccediniz...''* Bunun üzerine, müslümanlar buna iman etti; diğer beş inanç mensupları ise, bunu inkâr ederek: "Biz ona inanmıyoruz.. (Kâ'be'ye) doğru yönelerek namaz kılmayız; onu hacc da etmeyiz..." dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *''Kim küfrederse, şüphesiz ki Allah, âlemlerden müstağnidir''* âyetini inzâl etti."

İKİNCİ MESELE

Bil ki, ibâdetler konusunda şeriâtın teklifleri iki kısımdır: Bir kısmı mâkul olduğu halde bunların tafsilâtları anlaşılamaz. Meselâ namaz.. Çünkü namazın aslı mâkuldür, anlaşilmaktadır; yani o, Allah'ı ta'zim etmek ve ululamaktır. Ama namazın nasıllığına gelince, bu anlaşılamamaktadır. Zekât da bunun gibidir; onun esâsı, fakirin ihtiyacını karşılamaktır, ama nasıllığına gelince, bu da anlaşılamamaktadır. Orucun aslı da anlaşılmakta, kavranılmaktadır ki bu da, nefsi terbiye etmektir. Ama nasıllığı ise anlaşılamamaktadır. Aynı şekilde hacc da, bilinen keyfiyetlerde muayyen bir yere yapılan seferdir. Bu ibâdetlerin keyfiyyetlerinin hikmeti bilinememekte, asılları anlaşılamamaktadır.

Sen bunu iyice anlayınca deriz ki: Muhakkik âlimler şöyle demişlerdir: "Muhakkak ki bu tür ibâdetleri yapmak, kulluğun, boyun eğmenin ve inkiyâdın kemâline birinci nev' ibâdetlerden daha fazla delâlet etmektedirler. Bu böyledir, çünkü birinci nev' ibâdeti yapmış olan kişinin bu ibâdeti, aklıyla ondaki faydalanma şekillerini bildiği için yapmış olması muhtemeldir. Ama ikinci nev' ibâdeti yapan kimse ise bu ibâdeti ancak, sırf inkıyâd, itâat ve kulluk gayesiyle yapmıştır. İşte bu anlamdan dolayı, bu âyetteki hacc emri çok çeşitli te'kîd şekillerini ihtiva etmiştir.

a) Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ tabiri. Bunun mânası şudur: Hak subhanehu İlâh, Rabb olduğu için kullarına bu tâati yapmayı vacib kılmıştır. Bundan dolayı kulların, -ondaki hikmeti bilsinler veya bilmesinler- bu emre boyun eğmeleri vâcibtir.

---

(72) Müsned, VI / 421 (*''Allah'ın ve Resûlünün emânı ondan uzaklaşmıştır''* şeklinde...).
(73) **Tirmizî**, Taharet, 102 (I / 243).

b) Cenâb-ı Hak önce, "insanlar" kelimesini zikretmiş, daha sonra da, *"Ona bir yol bulabilen"* ifâdesini ondan bedel yapmıştır. Bunda iki çeşit te'kîd bulunmaktadır:

1- Bir şeyden bedel getirmek, muradı ikilemek ve tekrarlamaktır. Bu ise, o şeye gösterilen ilginin fazlalığına delâlet etmektedir.

2- İfâde önce mücmel (genel hatlarıyla) getirilmiş, sonra da açıklanmıştır (tafsîl). Bu ise, meseleye gösterilen ihtimâmın fazlalığını ortaya koymaktadır.

3- Cenâb-ı Hak bu vücûbiyyeti iki ibâre ile ifâde buyurmuştur. Birincisi وَلِلّٰهِ ifâdesindeki mülkiyyet lâmıdır. İkincisi ise, عَلَى harf-i cerridir ki, bu harf وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ tabirinde vücûbiyyet ifâde etmektedir.

4- Lafzın zâhiri, Cenâb-ı Hakk'ın hacc ibadetini, ona gücü yeten herkese vacib kılmış olmasını iktizâ eder. Binâenaleyh, tekîfin teşmil ve tamîm edilmesi, o şeye ne kadar çok ihtimam gösterildiğine delâlet eder.

5- Cenâb-ı Hak, وَمَنْ لَمْ يَحُجَّ "Kim haccetmezse..." yerine, وَمَنْ كَفَرَ *"Kim inkâr ederse..."* buyurmuştur. Bu da, haccı terkeden kimse hakkında şiddetli bir sakındırma ifâde etmektedir.

6- Cenâb-ı Hak, kendisinin bütün âlemlerden müstağni olduğunu zikretmiştir ki bu da, ilahî gazaba, kızgınlığa ve kulu yardımsız bırakmaya delâlet eden hususlardandır.

7- Cenâb-ı Hak, عَنِ الْعَالَمِينَ *"âlemlerden..."* buyurmuş, عَنْهُ "o kâfirden" buyurmamıştır. Çünkü bütün âlemlerden müstağni olanın, bu tek insandan ve onun tâatından müstağni olması daha evlâdır. Binâenaleyh bu, Allah'ın gazabına daha çok delâlet etmektedir.

8- Allahu Teâlâ âyetin başında وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ *"Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkı vardır"* buyurmuş; böylece bu vâcib kılmanın, sırf ulûhiyyetin izzeti ve rubûbiyyetin kibriyasından dolayı olduğunu, herhangi bir fayda temini veya bir zararı def etmek için olmadığını beyân etmiştir. Sonra da bunu, âyetin sonunda, *"Muhakkak ki Allah, âlemlerden müstağnidir"* ifâdesiyle te'kîd etmiştir. Haccın emredildiğinin te'kîd edildiğine delâlet eden haberlerden bazıları şunlardır: Hz. Peygamber (s.a.s): حُجُّوا قَبْلَ اَنْ لاَ تَحُجُّوا فَاِنَّهُ قَدْ هُدِمَ الْبَيْتُ مَرَّتَيْنِ وَيُرْفَعُ فِي الثَّالِثِ *"Haccedemezden önce haccediniz; çünkü Beyt iki kere yıkılmıştır; üçüncüde ise (göğe) kaldırılacaktır"* (74) buyurmuştur. Yine Hz. Peygamber'in, حُجُّوا قَبْلَ اَنْ لاَ تَحُجُّوا حُجُّوا قَبْلَ اَنْ يَمْنَعَ الْبَرُّ جَانِبَهُ *"Haccedemezden*

(74) Keşfu'l-Hafa, 1/350.

önce haccediniz; yeryüzü onun tarafına gitmenizi (haccetmenizi) engellemeden önce haccediniz'' (75) buyurduğu rivâyet edilmiştir. Bunun mânası şudur: "Emniyet bulunmadığı için veya başka bir sebeple, Mekke toprağında sefer etmeniz size imkânsızlaşmadan önce haccediniz..." **İbn Mesûd**'dan da şu rivâyet edilmiştir:

حُجُّوا هٰذَا الْبَيْتَ قَبْلَ اَنْ تَنْبُتَ فِى الْبَادِيَةِ شَجَرَةٌ لاَ تَأْكُلُ مِنْهَا دَابَّةٌ اِلاَّ هَلَكَتْ

''Çölde, yiyen her hayvanın mutlaka helâk olacağı bir bitki bitmeden önce, bu Beyt'i haccediniz.'' (76)

قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ وَٱللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ ﴿٩٨﴾ قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ مَنْ ءَامَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنتُمْ شُهَدَآءُ ۗ وَمَا ٱللَّهُ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٩٩﴾

''De ki: ''Ey Ehl-i Kitap, Allah yaptığınız her şeye şahid olduğu halde, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz? ''De ki: ''Ey Ehl-i Kitap, kendiniz de şahid olduğunuz halde, niçin iman edenleri Allah'ın yolundan, onda bir eğrilik aramaya yeltenerek, döndürmeye çalışıyorsunuz? Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gafil değildir''

(Âl-i İmran, 98-99).

Bil ki âyetin, öncesiyle irtibatı hakkında iki izah bulunmaktadır:

1- En uygun izaha göre Allahu Teâlâ, Hz. Muhammed'in nübüvvetine, Tevrat ve İncil'de O'nun geleceğini müjdeleyen âyetlerden deliller getirince, bunun peşinden ehl-i kitab'ın şüphelerini zikretmiştir. **Birinci şüphe,** neshi inkâr etmekle ilgili olan şüphedir. Allah Teâlâ buna, *''Yakub'un kendisine haram kıldığı şeylerden başka, yiyeceğin her türlüsü İsrailoğulları için haram idi''* (Âl-i İmran, 93) âyetiyle cevap vermiştir. **İkinci şüphe,** Kâ'be, namazda Kâ'be'ye yönelmenin gerekliliği ve onu haccetmenin farziyyeti ile ilgili olan şüphelerdir. Allah Teâlâ buna da, *''Muhakkak ki insanlar için kurulmuş ilk*

(75) "Mesâfeler kat edip gelen..." Keşfu'l-Hafa, 1/350.
(76) Keşfu'l-Hafa, I / 350.

ev..'' (Âl-i İmran, 96) âyetiyle cevap vermiştir. Böylece, delil getirme işi tamamlanmış, dalâlet sahiplerinin şüphelerine cevap verme işi tam ve mükemmel olmuştur. İşte Cenâb-ı Hak bunun peşisıra onlara yumuşak bir sözle hitab ederek, Bu apaçık deliller ortaya çıkıp, şüpheleriniz de yok olduktan sonra, niçin hâlâ Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?'' demiştir. İşte bu, sözün tertibi ve nazmının güzelliği bakımından son derece mükemmeldir.

2- Allahu Teâlâ, Kâ'be'nin faziletlerini ve onu haccetmenin vâcib olduğunu beyân edince ve ehl-i kitap da, bunun gerçek din ve sahih inanç olduğunu biliyorlarken onlara, "Bunun hak ve gerçek olduğunu bildikten sonra, ''Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?'' demiştir. Bil ki, bâtıldan yana olan kimse, ya sadece kendisi sapıktır, veyahut da sapık olmasının yanısıra başkalarını da saptırıcıdır. Yahudiler ise, her iki sıfatla da mevsûf idiler. Bundan dolayı Allahu Teâlâ önce yumuşaklık ve rıfk yoluyla onların birinci sıfatını reddetmiştir. Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ *''Ey Kitap ehli, Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?''* ifâdesindeki "ehl-i kitap''tan kimin kastedildiği hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. **Hasan el-Basrî,** "Onlar, ehl-i kitabın, Hz. Peygamberin nübüvvetinin sıhhat ve doğruluğunu bilen âlimleridir'' demiş, buna da âyetteki, *''Kendiniz de şahid olduğunuz halde''* sözünü delil getirmiştir. Bazı âlimler de şöyle demiştir: "Bilâkis bundan murad, ehl-i kitabın tamamıdır. Çünkü onlar, bunu bilmiyor idiyseler de, hüccet onların aleyhlerinedir. Buna göre sanki onlar, istidlâli terkedip taklide yöneldikleri için, bilip de sonra inkâr eden kimse gibi kabul edilmişlerdir.''

Eğer, "Niçin diğer kâfirler değil de özellikle ehl-i kitap zikredilmiştir?'' denilirse, deriz ki: Bu, iki sebepten dolayıdır:

1- Biz, Allah Teâlâ'nın, ehl-i kitaba karşı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğu hususunda Tevrat ve İncil'den deliller getirdiğini sonra da onların bu konudaki şüphelerine cevap verdiğini açıklamıştık. Bu iş tamamlanınca Hak Teâlâ onlara, *''Ey Ehl-i Kitap...''* diye hitab etmiştir. İşte doğru tertip de budur.

2- Onların, Allah'ın âyetlerini bilmeleri, tevhidi ve nübüvvetin aslını itiraf ettikleri ve kitaplarında Hz. Peygamber (s.a.s)'in doğruluğunun şâhidler ile onun nübüvvetini müjdeleyen delilleri bildikleri için daha kuvvetlidir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile, Allah Teâlâ'nın "Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?" sözünde, küfrün onlar tarafından meydana getirildiğine bir delâlet bulunduğunu, bu azarlamanın yerinde olması için böyle olması gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim insanların boylarının uzunluğu veya kısalığından, sağlıklı ve hasta oluşlarından dolayı kınanmaları da doğru değildir. Mu'tezile'nin bu görüşüne, ilim ve sebep meseleleriyle cevap verilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki "Allah'ın âyetleri"nden murad, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliği hususunda göstermiş olduğu âyetlerdir. Ehl-i kitabın bunları inkârlarından murad ise, bu âyetlerin Hz. Peygamber'in nübüvvetine delâletini inkâr etmeleridir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَى مَا تَعْمَلُونَ *"Allah yaptığınız her şeye şâhid olduğu halde"* buyurmuştur. Bunun başındaki vâv, vâv-ı hâliyyedir ve bunun mânası şu şekildedir: "Allah Teâlâ sizin yaptıklarınıza şâhid olduğu halde ve bundan dolayı sizleri cezalandıracağı halde, siz niçin, Hz. Muhammed'in doğruluğunu gösteren Allah âyetlerini inkâr ediyorsunuz. Bu durum, Allah'ın âyetlerini inkâra cür'et göstermemenizi gerektirir."

Sonra Cenâb-ı Hak, onların bu sapıklıklarını yadırgayınca, bunun peşinden zayıf müslümanları saptırma gayretlerini yadırgadığını göstererek, قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ *"De ki: "Ey Ehl-i Kitab, niçin îmân edenleri Allah'ın yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz?"* buyurmuştur. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Arapçada (aynı manada olarak), صَدَدْتُهُ صَدًّا، أَصُدُّهُ ve أَصْدَدْتُهُ إِصْدَادًا (Onu menettim) fiilleri kullanılır." **Hasan el- Basrî** de, buradaki fiili, أَصَدَّ babından olmak üzere te harfinin zammesiyle تُصِدُّونَ şeklinde okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: "Ehl-i Kitap'ın, inananları Allah yolundan saptırmak istemeleri, zayıf müslümanların kalplerine şek ve şüphe sokmak sûretiyle oluyordu ve onlar Hz. Muhammed (s.a.s)'in sıfatlarının kendi kitaplarında anlatıldığını da inkâr ediyorlardı."

Cenâb-ı Hak, daha sonra تَبْغُونَهَا عِوَجًا *"Onda bir eğrilik aramaya yeltenerek"* buyurmuştur. Aynı harfin kesresiyle, اَلْعِوَجُ kelimesi, din, söz ve benzeri şeyler gibi gözle görülmeyen herşey hakkında doğrudan sapma manasında kullanılır. Görülen varlıklardaki eğrilikler için, ayn harfinin fethası ile اَلْعَوَجُ kelimesi kullanılır. Meselâ duvar,kanal ve tahta vb. şeylerin eğrilikleri için... **İbnû'l-Enbârî,** بَغَى fiili lâm harf-i cerri ile kullanılmadığı zaman tek mef'ul alır. Meselâ بَغَيْتُ الْمَالَ وَالْأَجْرَ وَالثَّوَابَ "Mal, ücret ve sevap istedim" denilir.

Âyette ise, تَبْغُونَ لَهَا عِوَجًا "O yol için bir eğrilik arayarak..." denilmek istenmiştir. Sonra, lâm harf-i cerri düşmüştür. Nitekim Araplar, وَهَبْتُكَ دِرْهَمًا "Sana bir dirhem bağışladım" derler. Bu, وَهَبْتُ لَكَ دِرْهَمًا "Senin için bir dirhem bağışladım" demektir. Bunun bir benzeri de, صِدْتُ لَكَ ظَبْيًا "Senin için bir ceylan avladım" ifâdesidir. Şâir de şöyle demiştir:

فَتَوَلَّى غُلَامُهُمْ ثُمَّ نَادَى / أَظَلِيمًا أَصِيدُكُمْ أَمْ حِمَارًا

"Onların uşakları yönelip geldi ve şöyle bağırdı: Size bir erkek deve kuşu mu, yoksa bir eşek mi avlayayım" yani, أَصِيدُ لَكُمْ "Sizin için... avlayayım" demek istemiştir. Âyetteki تَبْغُونَهَا tabirindeki هَا zamiri "yol" "sebil"kelimesine âittir. Çünkü "sebil", kelimesi, hem müennes, hem müzekkerdir. اَلْعِوَجُ kelimesi ile, eğrilik ve tahrif mânası kastedilir. Buna göre bu ifâdenin mânası, "Nesh, Bedâ"ya [77] delâlet eder" yahut "Tevrat'ta **Musâ**'nın şeriâtının kıyamete kadar bâkî olduğu zikredilmiştir" şeklindeki sözlerinizle, zayıf müslümanlara karşı ileri sürdüğünüz şüpheler ile, Allah'ın yolunu eğriltmek ve tahrif etmek mi istiyorsunuz" şeklindedir. Âyetin bir başka izahı daha vardır: O da, عِوَجًا kelimesinin hâl sayılmasıdır. Buna göre mâna, تَبْغُونَهَا ضَالِّينَ "Sizler, sapık olarak bunu istiyorsunuz" şeklinde olur. Buna göre sanki onlar, kendilerinin Allah'ın dini ve yolu üzere olduklarını iddia ediyorlardı da Hak Teâlâ onlara, "Muhakkak ki sizler, sapıtmış olduğunuz halde Allah'ın yolunda olma peşindesiniz" demiştir. Bu izaha göre تَبْغُونَهَا tabirinde bir lâm harf-i cerri takdir etmeye gerek kalmaz.

Ehl-i Kitabın Şâhid Olmasının Mânâsı

Cenâb-ı Hak sonra, وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ *"Kendiniz de şâhid olduğunuz halde.."* buyurmuştur. Bu ifâdenin birkaç türlü izahı vardır:

a) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "Yani, sizler Tevrat'ta, ondan başkasının kabul edilmeyeceği Allah dininin ancak İslâm dini olduğuna şahid olduğunuz halde..." demektir."

b) "Sizler, Hz. Muhammed'in peygamberliğine delâlet eden mû'cizelerin zuhûr ettiğine şâhid olduğunuz halde..."

c) "Sizler, Allah yolundan saptırmanın doğru olmadığını bildiğiniz halde..."

(77) Allah'ın -hâşâ- önceden bilmediği birşeyi sonradan anlaması demektir. Yahudiler neshi, bir "bedâ" olduğunu ileri sürerek, kabul etmemişlerdir. (ç).

d) "Sizler, dininizde olanlarınız arasında sözüne güvenilir ve önemli meselelerde şâhidliklerine itimâd edilir, âdil ve şâhidler olduğunuz halde..." Bunlar da yahudilerin âlimleridir. Buna göre mana şöyle olur: "Böyle olan bir kimseye, bâtıl ve yalan; sapıklık ve saptırmada ısrar etme nasıl yakışır?"

Hak Teâlâ daha sonra, وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *"Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gâfil değildir"* buyurmuştur. Bu ifâdeden murad, vâ'îddir. Bu, bir insanın, gidişâtını beğenmediği kölesine, "Senin ne durumda olduğun bana gizli değil. Bilmediğimi zannetme!" demesi gibidir. Allah Teâlâ bir önceki âyeti, *"Allah yaptığınız her şeye şâhiddir"* tabiriyle; bu âyeti de, *"Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gâfil değildir"* tabiriyle bitirmiştir. Çünkü, onlar Hz. Peygamber'in nübüvvetini açıkça inkâr ediyorlar, ama müslümanların kalplerine şüphe atma işini açıkça yapmıyorlar, aksine bu hususta çok çeşitli hilelere başvuruyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, açıkça yaptıkları işler hususunda "Allah şâhiddir"; gizli yaptıkları şeyler hususunda ise, *"Allah, yaptığınız hiçbir şeyden gâfil değildir"* buyurmuştur. Hak Teâlâ, her iki âyette de, *"De ki: Ey Ehl-i Kitap!.."* hitabını tekrar etmiştir. Çünkü gaye, onları en güzel bir şekilde kınamaktır. Bundan dolayı, bu hoş hitabın tekrar etmesi, onları sapma ve saptırma hususundaki yollarından çevirme konusunda yumuşak davranma gayesine daha uygundur ve din hususunda onlara nasihat edip sakındırmaya daha güzel delâlet etmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تُطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ
إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ
وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾

"Ey iman edenler, eğer kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız, onlar sizi bu imanınızdan sonra döndürüp kâfir yaparlar. Karşınızda Allah'ın âyetleri okunup dururken ve O'nun peygamberi içinizde iken, Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, muhakkak ki o sırat-ı müstakime (dosdoğru yola) hidayet edilmiştir"

(Âl-i İmran, 100-101).

Bil ki Allah Teâlâ, birinci âyette, ehl-i kitabın bir zümresini, saptırmak ve azdırmaktan sakındırınca, bu âyette de mü'minleri, ehl-i kitabın saptırma ve azdırmalarına karşı sakındırmış ve onları ehl-i kitabın sözlerine iltifat etmekten menetmiştir. Rivâyet edildiğine göre, yahudi olan **Şâs İbn Kays,** ileri derecede bir kâfir, müslümanlara son derece kızgın olan ve hased eden birisi idi. Bir gün, **Evs** ve **Hazrec**lilerin karışık bulunduğu bir ensar grubuna rastladı. Onları meclislerinde sohbet ederlerken ve câhiliyye dönemindeki düşmanlıklarının İslâm'ın bereketi ile tamamen ortadan kalkmış olduğunu gördü. Bu durum o yahudinin zoruna gitti. Hemen onların yanına oturarak onlara, daha önce aralarında cereyan etmiş olan harbleri hatırlattı ve bu harbler hakkında söylenmiş olan bazı şiirleri tekrarladı. Bunun üzerine ensar topluluğu aralarında tartışmaya, birbirleriyle atışmaya başladılar ve "Silahlarınıza davranın, silahlarınıza" dediler. Durum Hz. Peygamber (s.a.s)'e ulaşınca, O, berâberinde muhacir ve ensardan bir grup müslümanla onların yanına geldi ve onlara şöyle didi: "Ben sizin içinizde olduğum ve de Allah sizlere, İslâm ile ikramda bulunup kalblerinizi uzlaştırmış (yakınlaştırmış) olduğu halde, sizler câhiliyye hallerine tekrar dönmek mi istiyorsunuz?" dedi. Bunun üzerine onlar, bunun şeytanın bir işi ve o yahudinin bir hilesi olduğunu anladılar. Silahlarını atarak birbirleriyle kucaklaştılar ve sonra Allah'ın Resûlü ile birlikte oradan gittiler. İşte, başlangıcı bundan daha kötü, sonu da bundan daha güzel başka bir gün olmamıştır. Allah Teâlâ, bu hadise üzerine bu âyeti indirdi. Âyetteki, *"Eğer kendilerine kitab verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız..."* buyruğundan muradın, bu hadise olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın yahudilerin gayret gösterdikleri hertürlü saptırmanın olması da muhtemeldir. Böylece Hak Teâlâ, mü'minler eğer onların sözleri karşısında yumuşar ve onların sözlerini kabul edecek olurlar ise, bunun onları yavaş yavaş küfre düşüreceğini beyân etmiştir. Küfür ise, hem dünya hem de din bakımından helâk olmayı ifâde eder. Dünyada helâk olma, düşmanlıkların ve kızgınlıkların meydana gelmesi, fitnelerin çoğalması ve kan dökmeye varan savaşların çıkması sebebiyledir. Din hususunda helâk olma ise meydandadır.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ *"Karşınızda Allah'ın âyetleri okunup dururken ve O'nun peygamberi içinizde iken, Allah'ı nasıl inkâr edersiniz?"* buyurmuştur.

Taaccüb ve Hayret İfâdesinin Cenâb-ı Allah Hakkındaki Mânası

Buradaki كَيْفَ (Nasıl) kelimesi hayret ifâde eder. Hayret ise ancak, o şeyin sebebini bilmeyen kimse için söz konusudur ve bu Allah hakkında imkânsızdır.

Öyle ise bundan kastedilen, menetme ve tehdid etme mânasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), onların arasında hertürlü şüpheyi izâle edip, hertürlü delili göstermesi ve onlara peşpeşe Allah'ın âyetlerinin okunması, âdetâ onların küfre düşmesini engelleyen bir mânia gibi olmuştur. Binâenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında bulunanlardan küfrün sadır olması, bu bakımdan daha uzak bir ihtimaldir. Buna göre, *"Eğer kendilerine kitab verilenlerden herhangi bir zümreye itaat edecek olursanız, onlar sizi bu imanınızdan sonra döndürüp kâfir yaparlar"* âyeti, yahudi ve münâfıkların en büyük gayelerinin müslümanları İslâm'dan döndürmek olduğuna dikkat çekmektedir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, müslümanları irşâd ederek, onlara vâcib olanın, bu gibi kimselerin sözlerine iltifat etmemeleri, aksine bu yahudilerden duydukları her şüpheye karşılık onu giderip, onun gerçeğini ortaya koyması için Allah'ın peygamberine dönmeleri olduğunu beyân etmiştir.

Cenâb-ı Allah daha sonra da, وَمَنْ يَعْتَصِمْ بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Kim Allah'a sımsıkı tutunursa, muhakkak ki, sırât-ı müstakîme hidayet edilmiştir"* buyurmuştur. Bundan maksad şudur: Allah Teâlâ önce bir va'îd zikredince, bunun peşinden bu va'îd-i ilâhisini getirmiştir. *"Kim Allah'a sımsıkı tutunursa.."* tabiri وَمَنْ يَتَمَسَّكْ بِدِينِ اللَّهِ "Kim Allah'ın dinine sımsıkı tutunursa" mânasındadır. Bu ifâdenin, mü'minleri, kâfirlerin kötülüklerini savuşturma hususunda Allah'a iltiçâ etmeye bir teşvik mânasında olması da câizdir. الْاِعْتِصَامُ kelimesi, Arapça'da birşeye iyice tutunmak mânasına gelir ve bunun aslı "ismet" masdarıdır. "İsmet", Arapça'da korumak ve muhafaza etmek mânasına gelir. "**Âsım**"da, koruyan ve meneden mânasına gelir. Bir kimse kendisini, bir belâya düşmekten korumak için bir şeye tutunduğunda اِعْتَصَمَ فُلَانٌ بِالشَّيْءِ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, Zeliha'nın lisanından naklettiği *"And ederim ki, o (Yusuf'un) nefsinden murad istedim de o (kendisini koruyup) namuskârlık gösterdi"* (Yusuf, 32) âyeti de bu manadadır. **Katâde** şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, âyette küfre engel olan iki şey zikretmiştir:

1- Allah'ın âyetleri'nin okunması...

2- Hz. Peygamber (s.a.s)'in onların arasında bulunması... Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın rahmetine kavuşmuştur. Kitab'ın âyetleri ise ebediyyen bakidir."

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Muhakkak ki o, sırat-ı müstakîme hidayet edilmiştir"* buyruğuna gelince, âlimlerimiz bu âyeti, kulun fiillerinin Allah tarafından yaratıldığına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Çünkü onların Allah'a tutunmaları, Allah'tan olan bir hidayet kabul edilmiştir. Bu tutunma onların fiili ve Allah'tan bir hidayet olunca, bizim görüşümüz tahakkuk eder ve sâbit olur."

Mu'tezile ise bununla ilgili bazı izahlar yapmışlardır:

1- Bu hidâyetten murad, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah, o (Kitap) ile, rızasına uyanları selâmet yollarına hidayet eder"* (Mâide, 16) âyetinde de buyurduğu gibi, tâatların yapılmasına bağlı olan lütûf ve ihsanları artırmadır. **Kaffâl** (r.h)'in tercih ettiği görüş de budur.

2- Bu ifâdenin takdiri şöyledir: "Kim Allah'a sımsıkı sarılır ise, çok güzel bir şey yapmış olur. Çünkü o bunu yapmak suretiyle, dosdoğru bir yola hidayet edilmiştir."

3- "Kim Allah'a sımsıkı sarılırsa, o cennetin yoluna hidâyet edilmiş demektir."

4- **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: *"Muhakkak ki... hidâyet edilmiştir..."* tabiri "Hidayet onun için, kaçınılmaz bir şekilde hasıl olmuştur." (Allah'a sarıldı mı, işi tamamdır, artık kurtulmuş demektir!) mânasındadır. Nitekim sen, "Sen falancaya geldiğinde, muhakkak ki kurtuldun demektir!" dersin. Sanki hidâyet meydana gelmiş de Cenâb-ı Allah bunu, olmuş olarak haber vermektedir. Çünkü Allah'a sımsıkı sarılan kimse, hidâyete ermeyi umar. Nitekim cömert (kerim) bir kimsenin yanına giden kimse, onun yanında felâha ermeyi umar.

Kulun Allah'dan Korkmasının Lüzumu

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَٱعْتَصِمُواْ
بِحَبْلِ ٱللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُواْ وَٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنتُمْ أَعْدَآءً فَأَلَّفَ بَيْنَ
قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُم بِنِعْمَتِهِۦٓ إِخْوَٰنًا وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ ٱلنَّارِ فَأَنقَذَكُم
مِّنْهَا كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ ٱللَّهُ لَكُمْ ءَايَٰتِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

"Ey iman edenler, Allah'tan nasıl ittikâ etmek (korkmak) lâzımsa öyle korkun. Siz, ancak müslüman olarak can veriniz. Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılınız ve parçalanmayınız. Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız. Hani siz düşman idiniz de, O, kalblerinizi birleştirmişti. İşte

O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan sizi O kurtardı. İşte Allah, hidâyete eresiniz diye âyetlerini size beyân ediyor''

(Âl-i İmran, 102-103).

Bil ki Allah Teâlâ bundan önceki âyette, mü'minleri, kâfirlerin saptırmalarına ve desiselerine karşı uyarınca, bu âyette de onlara, hertürlü taatın ve bütün hayırların toplanıp birleştiği şeyleri emretmiştir. Onlara önce *''Allah'tan... ittikâ edin..''* sözüyle takvayı; *''Allah'ın ipine sarılınız''* sözüyle Allah'ın dinine sımsıkı sarılmayı ve üçüncü olarak da, *''Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız''* sözüyle de, Allah'ın nimetlerini anmayı emretmiştir. Bu tertibin hikmeti şudur: İnsanın fiilleri mutlaka ya korku veyahut bir arzuya bağlıdır. Korku unsuru, arzu (istek) unsurundan daha önce gelir. Çünkü bir zararı savuşturmak, bir menfaati elde etmekten daha önce ve önemlidir. Binâenaleyh, *''Allah'tan nasıl ittikâ etmek lâzımsa, öyle korkun''* âyeti, Allah'ın ikâbından korkutmaya bir işarettir. Sonra Cenâb-ı Hak bu korkuyu, Allah'ın dinine sarılıp sımsıkı tutunma emrine bir vesile saymıştır. Daha sonra arzu unsurunu getirmiştir ki bu, "Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın..." âyetinin ifâde ettiği hususdur. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demektedir: "Allah'ın cezasından korkmak şunu gerektirir, nimetlerinin çokluğu da bunu gerektirir. Binâenaleyh, Allah'ın emrine inkıyâd edip, O'nun hükmüne itaat etmenizi gerektirecek olan herşey mevcuttur." Böylece zikrettiğimiz bu açıklamalarla, âyette geçen üç hususun çok uygun bir şekilde sıralandığı meydana çıkmıştır. Biz tekrar âyetin tefsirine dönelim:

"Allah'tan Gereği Gibi Korkun" Emrinin Mensuh Olduğu İddiası

Cenâb-ı Hakk'ın, اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ *''Allah'tan nasıl ittikâ etmek (korkmak) lâzımsa öyle korkun..''* buyruğuyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bazı âlimler bu âyetin mensuh olduğunu söylemişlerdir. Bunun sebebi şudur: **İbn Abbas** (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bu âyet nâzil olduğu zaman, müslümanlara zor geldi. Çünkü *''Nasıl ittikâ etmek lazımsa öyle korkun''* âyeti, "Allah'a mutlak manada itaat edip, bir an bile olsa, isyân etmemeyi; daima şükredip nankörlük etmemeyi ve dâima O'nu anıp, hiç unutmamayı" ifâde eder. İnsanların ise buna gücü yetmez. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, bu âyetten sonra *''O halde gücünüz yettiği kadar Allah'tan ittikâ edin (korkun)''* (Tegabün, 16) âyetini indirmiştir. Böylece o âyet, bu âyetin başını

neshetmiş fakat, *"Siz, ancak müslüman olarak can veriniz"* kısmını neshetmemiştir."

Muhakkik âlimlerin çoğu ise, bu âyetin mensun olduğu görüşünün yanlış olduğunu söylemişler[78] ve buna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1- **Mu'az** (r.a)'dan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ona *"Allah'ın kulları üzerindeki hakkının ne olduğunu biliyor musun?"* deyince, **Mu'az** (r.a), "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s): هُوَ اَنْ يَعْبُدُوهُ وَلاَ يُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا *"Bu, onların Allah'a ibâdet edip, O'na hiçbirşeyi ortak koşmamalarıdır"* [79] buyurdu. Bu hükmün neshedilmesi câiz değildir.

حَقَّ تُقَاتِهِ 'deki Mef'ul-ü Mutlak'ın Mânası

2- اِتَّقُوا اللّٰهَ حَقَّ تُقَاتِهِ âyetinin mânası, "Nasıl ittikâ edilmesi gerekiyor ise, Allah'tan öyle ittikâ edin" şeklindedir. Bu ise, hertürlü günahtan uzaklaşmak suretiyle olur. Böyle birşeyin neshedilmesi ise câiz değildir. Çünkü böyle bir nesih, bazı günahları mübah kılmak demektir. Durum böyle olunca, bu âyet ile *"Allah'dan gücünüz yettiğince ittika edin"* (Tegabün, 16) âyeti aynı mânaya gelir. Çünkü Allah'tan gücü yettiğince sakınan kimse, O'ndan ittikâ edilmesi gerektiği şekilde ittikâ etmiş sayılır. حَقَّ تُقَاتِهِ ifâdesinden muradın, güç yetirilemeyecek olan bir takva olması câiz değildir. Çünkü Allah Sübhânehu, insana ancak gücünün yetebileceği şeyleri yüklediğini bildirmiştir. Kaldı ki insanın vüs'atı (gücü), takatının altındadır. Bu âyetin bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah uğrunda hakkıyla cihâd edin"* (Hacc, 78) âyetidir.

Eğer, "Allah Teâlâ, *"Onlar, Allah'ı hakkıyla takdir edemediler"* (En'âm, 91) buyurmamış mıdır?" denilir ise deriz ki: O âyetin tefsirinde de açıklayacağımız gibi, bu ifâde Kur'ân'da üç yerde (En'âm, 91; Hacc, 74 ve Zümer, 67) gelmiştir ve hepsi de mü'minler hakkında olmayıp kâfirlerin sıfatı ile ilgilidir.

"Bundan murad, Allah'a itaat edilmesidir, isyân edilmesi değil.." diyenlerin görüşü doğrudur. İnsandan unutma ve yanılma yoluyla sâdır olan kusurlara gelince, bunlar bu esâsı zedelemez. Çünkü bu gibi durumlardan mükellef olma hali insandan kaldırılmıştır. Allah'a dâima şükredip, hiç nankörlük etmemek de böyledir. Çünkü bu, insana, Allah'ın nimetlerini hatırladığı zaman vâcibtir, unuttuğu zaman ise bu vâcib değildir. Dâima Allah'ı anıp hiç unutmama da

(78) **Buhârî**, İmân, 37.

(79) Reddedilen nesh, Selef-i Salihîn devrinden sonraki ıstılahdaki mânası ile olan neshtir. **İbn Abbas** hazretlerinin ifadesinde ise nesh bu mânada olmayıp -lugattaki nakletme anlamına gelmekte. Umumî mânanın tahsisine gidilip daraltıldığını ifade etmektedir (ç).

böyledir. Çünkü bu ancak dua ve ibâdet esnasında vacibtir. Bütün bunlara ise tâkat getirilebilir. Binâenaleyh onların zannettiği gibi bu âyetin mensuh olduğunu söylemenin bir mânası yoktur.

Musannif (Râzî) (Allah ondan razı olsun) şöyle demiştir: Ben diyorum ki, öncekilerin, görüşlerini iki bakımdan anlatmaları mümkündür:

1- Ulûhiyyetin künhü, kullara malum değildir. Binâenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın kahrının, kudretinin ve izzetinin kemâlini insanlar bilemez. Bu hususta tam bir ilim söz konusu olmayınca, bu ilme uygun bir korku da meydana gelemez. Bu sebeple de, Allah'ın şanına yaraşan bir ittikâ da meydana gelmez.

2- Onlar, aynı anda hem şiddetli hem de hafifletilmiş bir ittikâ ile emrolunmuşlar, şiddetli olanı neshedilmiş, hafif olanı kalmıştır.

Şöyle de denilmiştir: Bu görüş yanlıştır. Çünkü insana vâcib olan, gücü yettiğince Allah'tan korkmasıdır. Nesh ise ancak vâcib olan şeyler hakkında olup, nefy hakkında değildir. Çünkü nefyin neshedilmesi, insanın men edilmiş olması gereken şeyden, bu men edilme halinin kaldırılmasını gerektirir ki, bu câiz değildir.

İKİNCİ MESELE

حَقَّ تُقَاتِهِ tabirinin anlamı, "nasıl ittikâ edilmesi gerekiyor ise.." şeklindedir. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, حَقُّ الْيَقِينِ *"Kat'î bilgi veren hakikat..."* (Vâkıa, 95) âyeti de delâlet eder. Meselâ Arapça'da هُوَ الرَّجُلُ حَقًّا "O, gerçekten erkek!." denilir. Hz. Peygamber'in, أَنَا النَّبِيُّ لاَ كَذِبْ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ *"Ben peygamberim, bunda yalan yok; Abdulmuttalib'in torunuyum ben!"* hadisi de bu kabildendir. Hz. Alî (r.a)'nin de, أَنَا عَلِيٌّ لاَ كَذِبْ، أَنَا ابْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبْ "Ben, Ali'yim, bunda yalan yok; Abdulmuttalib'in torunuyum ben!" dediği rivâyet edilmiştir. التُّقَى kelimesi, اَلْهُدَى kelimesinin اهْتَدَى fiilinin masdarı olması gibi, اِتَّقَى kelimesinin masdarıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَمُوتُنَّ اِلاَّ وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ *"Siz, ancak müslümanlar olarak can veriniz"* buyruğuna gelince; buradaki nehy ölüm hakkında varid olmuştur. Ama bundan maksat, İslâm üzere yaşamayı emretmektir. Çünkü, ölüm onlara gelinceye kadar İslâm üzerinde sebât edebilirler ve de İslâm üzere oldukları halde ölürlerse, bu durumda İslâm üzere ölmek, onların ellerinde olan bir şey gibi olmuş olur. Bu hususdaki izahımız, Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰى لَكُمُ الدِّينَ فَلاَ تَمُوتُنَّ اِلاَّ وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (Bakara, 132) âyetinin tefsirinde geçmişti.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللّٰهِ جَمِيعًا *"Hepiniz, toptan sımsıkı Allah'ın ipine sarılınız"* buyurmuştur.

Bil ki Allahu Teâlâ müslümanlara, yasaklanmış şeylerden ittika edip sakınmalarını emredince, bütün tâat ve hayırların aslı durumunda olan şeyi, yani Allah'ın ipine sımsıkı sarılmayı emretmiştir. Bil ki, ince bir yol üzerinde yürüyen herkesin, ayağının kaymasından korkulur. Fakat o kimse bu yolun iki tarafında iki ucundan güzel ve sıkı şekilde bağlanmış olan bir ipe sıkıca tutunduğunda, korkudan emin olur. Şüphe yok ki Hak yolu, ince bir yoldur. Birçok insanın bu yolda ayağı kaymıştır. Ama, Allah'ın delillerine ve apaçık beyânlarına sımsıkı tutunan kimseler, bundan emin olmuşlardır. Binâenaleyh buradaki "ip" kelimesinden murad, din yolunda hakka, hakikata o vasıta ile ulaşılması mümkün olan her şeydir. Bunun pekçok çeşidi vardır. Müfessirlerden her biri de, bunlardan birisini zikretmişlerdir. Meselâ **İbn Abbas** (r.a), "Burada Allah'ın ipinden murad, *"Ahdimi yerine getirin, ben de size karşı olan ahdimi yerine getireyim"* (Bakara, 40) âyetinde bahsedilen "ahd"dir. Nitekim Cenâb-ı Hak, إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ *"Allah'ın ipine ve insanların ipine, yani ahdine sığınma durumu müstesna"* (Âl-i İmrân, 112) buyurmuştur. İşte Cenâb-ı Hak bu âyette "ahd"i اَلْحَبْلُ (ip) diye isimlendirmiştir. Çünkü ahd, dilediği herhangi biryere giderken, duyacağı korkuyu izâle eder ve böylece, kendisine tutunan kimseden korkunun zâil olup gittiği bir ip gibi olmuş olur" demiştir. Bunun, Kur'ân olduğu da söylenmiştir. **Hz. Ali**'nin Hz. Peygamber'den rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber, *"İyi bilin ki, yakında fitne çıkacak"* demiştir. Bunun üzerine. "Ondan nasıl kurtulunur?" denilince, O,

كِتَابُ اللَّهِ فِيهِ نَبَأُ مَنْ قَبْلَكُمْ وَخَبَرُ مَنْ بَعْدَكُمْ وَحُكْمُ مَا بَيْنَكُمْ وَهُوَ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِينُ

"Çıkış yolu, Allah'ın Kitabıdır. O'nda, sizden öncekilerin kıssası; sizden sonrakilerin haberi ve aranızdaki meselelerin hükmü ve çözümü mevcuttur. O, Allah'ın sağlam ipidir"[80] buyurmuştur. **İbn Mesûd** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, هٰذَا الْقُرْآنُ حَبْلُ اللَّهِ *"Bu Kur'ân, Allah'ın ipidir"* buyurduğunu rivâyet etmiştir. Yine **Ebu Saîd el-Hudrî** (r.a), Hz. Peygamber'in,

إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمُ الثَّقَلَيْنِ= كِتَابُ اللَّهِ حَبْلٌ مَمْدُودٌ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَعِتْرَتِي أَهْلُ بَيْتِي

'Size önemli iki şey bırakıyorum. Bunlardan birisi, Semâ'dan yeryüzüne uzatılmış bir ip olan, Allah'ın Kitâbı ve benim neslim, yani Ehl-i Beytim.."[81] buyurduğu rivâyet edilmiştir. Yine bundan muradın, "Allah'ın dini"; "Allah'a tâat"; "Tevbe'de ihlâs" ve Cenâb-ı Hak bu ifâdenin peşinden, *"Ve parçalanmayınız"* buyurduğu için de, "cemâat" olduğu da söylenmiştir. Bütün bu görüşler birbirine yakındır. Meselenin tahkiki, daha önce zikrettiğimiz gibidir.

(80) **Tirmizî**, Fezâilü'l-Kur'ân, 14 (5/172); **Dârimî**, 2/435.
(81) **Tirmizî**, Menâkib, 32 (5/663).

Kuyuya inen bir kimse, kuyuya düşmemek için nasıl bir ipe sıkıca tutunuyorsa, bunun gibi, Allah'ın Kitâbı, O'nun ahdi, dini, tâati ve mü'minlerin cemâatine sıkıca tutunma da, kişiyi cehennemin dibine yuvarlanmaktan koruduğu için, işte bu Allah'ın ipi gibi addedilmiş ve mü'minlere sımsıkı buna sarılmaları emredilmiştir.

Birlik Olup Tefrikadan Sakınma Emri

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلاَ تَفَرَّقُوا *"Ve parçalanmayınız"* buyurmuştur. Bunda iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ifâdenin açıklanması hususunda birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Cenâb-ı Hak, din hususunda ihtilâf etmekten nehyetmiştir. Bu böyledir, çünkü hak ancak tektir. O'nun dışındakiler ise, cehâlet ve sapıklıktır. Durum böyle olunca, buradaki nehyin din konusunda ihtilâf hususunda olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Artık hakdan sonra, sapıklıktan başka ne kalır?"* (Yunus, 32) sözüyle de buna işaret etmiştir.

b) Cenâb-ı Hak birbirine düşmanlık ve muhâsamadan nehyetmiştir. Çünkü Araplar câhiliyye döneminde sürekli harb ediyorlar ve birbirleriyle çekişiyorlardı. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları bundan nehyetmiştir.

c) Cenâb-ı Hak ayrılığa sebebiyet verip, aradaki yakınlık ve muhabbeti yok eden her şeyden nehyetmiştir.

Bil ki, Hz. Peygamber'den rivâyet edildiğine göre O, şöyle demiştir:

سَتَفْتَرِقُ أُمَّتِي عَلَى نَيِّفٍ وَسَبْعِينَ فِرْقَةً اَلنَّاجِي مِنْهُمْ وَاحِدٌ وَالْبَاقِي فِي النَّارِ. فَقِيلَ: وَمَنْ هُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ الْجَمَاعَةَ

"Ümmetim yetmiş küsur fırkaya ayrılacaktır. Bunlardan birisi kurtulacak, geriye kalan ise, ateşte olacaktır." Bunun üzerine, "Bu kurtulacak olanlar kimlerdir Yâ Resûlallâh?" denilince, O, "(İslâm'ın) cemâati"[82] buyurdular. Yine bir başka rivâyette اَلسَّوَادُ الْأَعْظَمُ *"en büyük topluluk"*[83]; bir başka rivâyette de مَا أَنَا عَلَيْهِ وَأَصْحَابِي *"Ben ve ashâbımın üzerinde bulunduğu (yolda yürüyenler)"* şeklinde gelmiştir. Bu hususta mâkûl olan izah şu şekildedir: İhtilâftan nehyedip ittifâkın emredilmesi, hakkın ancak tek olduğuna delâlet

(82) Müsned, 3/145; Dârimi, 2/241 (Benzeri bir hadis.)
(83) İbn Mâce, fiten, 8 (2/1303).

etmektedir: Durum böyle olunca da, kurtulacak olanların tek (fırka) olması gerekir.

İKİNCİ MESELE

Kıyası kabul etmeyenler bu âyet ile istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Cenâb-ı Hak şer'î hükümler hakkında ya yakınî ve kesin deliller getirmiştir denilebilir, veyahut da zannî deliller.. Eğer birinci şıkkı kabul edersek, bu hükümler hakkında zan ifâde eden kıyâs ile yetinmemiz imkânsız olur. Çünkü, yakîn ve kat'îlik gerektiren bir hususta zannî delil ile yetinilemez. Eğer ikinci ihtimal söz konusu olursa, bu durumda bu zannî olan delillere müracaat etmeyi emretmek, ihtilâf ve anlaşmazlıkların vukû bulmasını da tazammun eder. Böylece de, ayrılığa düşme ve anlaşmazlığın nehyedilmemiş olması gerekir. Ancak ne var ki bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın, *"ve parçalanmayınız"* ve *"Birbirinizle çekişmeyiniz.."* (Enfâl, 46) buyruklarıyla nehyedilmişlerdir. Bir kimse şöyle diyebilir: "Kıyâs ile amel etmeye delâlet eden deliller, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Ve parçalanmayınız"* nehyinin umûmiliği ile, *"Birbirinizle çekişmeyiniz"* (Enfâl, 46) buyruğunun umûmîliğini tahsis etmektedir" Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayınız"* buyurmuştur. Şunu bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın kulları üzerindeki nimetleri ya dünyevîdir, ya da uhrevî... Cenâb-ı Hak bu âyette her ikisini de zikretmiştir. Dünyevî nimetlerle ilgili olan ifâdeye gelince bu, إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا *"Hani siz düşmanlar idiniz de, O, kalblerinizi birleştirmişti. İşte O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz"* sözüdür. Bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mü'minlerin Kardeşliği

Denildiğine göre, bu yahudi **Evs** ve **Hazreçliler** arasına fitne atıp bu iki kabileye mensup olanlardan her biri arkadaşıyla savaşmayı düşününce, Hz. Peygamber onların yanına gelir ve, aralarındaki fitne sükûnete kavuşuncaya kadar onları yumuşatmaya çalışır. **Evs** ve **Hazreç** aynı ana-babadan olan iki kardeş idiler. Ama aralarına bir düşmanlık girdi.. Cenâb-ı Hak onu İslâm ile söndürünceye kadar, aralarındaki savaşlar yüzyirmi sene sürdü... İşte bu âyet-i kerime onlara ve onların hallerine işâret etmektedir. Çünkü onlar, İslâm'dan önce birbirleriyle savaşıyorlar ve birbirlerine buğzediyorlardı. Cenâb-ı Hak onlara İslâm ile ikrâmda bulununca, birbirlerine merhamet eden, birbirleri hakkında iyi düşünen kardeşler haline geldiler, Allah rızası için kardeş oldular. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sen yeryüzünde olan her şeyi toptan harcamış olsan, yine de onların kalblerini*

birleştiremezdin. Fakat Allah onların aralarını bulup kaynaştırdı'' (Enfâl, 63) âyetidir.

Bil ki, yüzü dünyaya dönük olan kimse, insanların pekçoğuna düşman kesilir. Yüzü, Allah'ın hizmetine dönük olan kimse de, hiç kimseye düşman olmaz. Bunun sebebi ise şudur: O kimse, Hak'tan halka bakar, herkesin, Allah'ın kaza ve kader kabzasında esir olduğunu görür, bundan dolayı da hiç kimseye düşmanlık beslemez. İşte bu sebepten dolayı, "Ârif kişi, emrettiği zaman rıfk ile emreder; nasihat eder; ama sert davranmaz ve ayıplamaz.. O, Allah'ın kaderdeki sırrını görür" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE
Kardeş (Eh) Kelimesinin Mânası

Zeccâc şöyle demiştir: اَلْأَخُ (kardeş) kelimesinin aslı اَلْوَخْي kelimesi olup, bu kelimenin anlamı da talep etmektir. Buna "kardeş", maksadı, kardeşinin maksadıyla aynı olan kimsedir. اَلصَّدِيقُ (dost, arkadaş) kelimesi ise, iki arkadaştan her birinin, diğerinin kalbinde olanı doğrulayıp tasdik etmesi ve ondan hiçbirşeyi gizlememesi mânasından alınmıştır." **Ebû Hatim** ise şöyle demiştir: "Basralılar, اَلْأَخُ kelimesinin çoğulu olan اَلْإِخْوَةُ kelimesini neseb bakımından "kardeşler"; yine bu kelimenin çoğulu olan اَلْإِخْوَان kelimesini de dostluk ve sadâkat bakımından "kardeşler" hakkında kullanırlar." **Ebû Hatim**, bunun yanlış olduğunu söyler. Çünkü Cenâb-ı Hak, إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ *''Muhakkak ki mü'minler ancak kardeştirler''* (Hucurât, 10) buyurmuş, bununla da neseb kardeşliğini kasdetmemiş; öte yandan da أَوْ بُيُوتِ إِخْوَانِكُمْ *''Veyahut kardeşlerinizin evlerinde''* (Nur, 61) buyurmuş, bununla da neseb kardeşliğini kastetmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın *''İşte O'nun nimeti sayesinde kardeşler oldunuz''* buyruğu, onlar arasında İslâm'dan sonra carî olan bütün güzel davranış ve muâmelelerin Allah'ın lütfuyla meydana geldiğine delâlet etmektedir. Çünkü onların kalbinde bu vesileyi yaratan Cenâb-ı Hak'tır. Bu sebep ise, Allah'tan meydana gelen ve iyi fiilin meydana gelmesine sebep olan bir nitettir. Bu da, fiillerin yaratılması konusundaki, Mu'tezile'nin görüşünü iptâl eder. **Ka'bî** şöyle demiştir: "Bu, hidâyet, beyân, sakındırma, marifet ve lütuflar ile meydana gelir..."

Deriz ki: Bütün bunların hepsi, muharebeler ve savaşların bulunduğu, meydana geldiği zamanda meydana gelmişti. Binâenaleyh, ülfet ve muhabbetin meydana gelmesini iki zamandan birisine tahsis etmek, sizin de zikrettiğiniz gibi, ilâve başka bir sebepten dolayı olmuş olur.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا *"Yine siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken, oradan sizi kurtardı"* buyurmuştur.

Bil ki Cenâb-ı Hak dünyevî nimetten bahsedip onları açıklayınca, bunun peşinden uhrevî nimetlerden bahsetmiştir ki, bu nimetler de O'nun bu âyetin sonunda beyân etmiş olduğu nimetlerdir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu tabirin mânası, "Siz nerdeyse, küfrünüz sebebiyle cehennemin eşiğine gelmiştiniz" şeklindedir. Çünkü cehennem, içinde ateşin bulunduğu bir çukura benzetilmiştir. Böylece, onların, küfürleri sebebiyle cehenneme müstehak olmaları, nerdeyse cehenneme düşmeleri ve cehennemin çukuruna girmeleri gibi kabul edilmiştir. Böylece Cenâb-ı Hak, "Onlar oraya düşmek üzereyken, onları o çukurdan kurtardığını beyân etmiştir."

Mu'tezile şöyle demiştir: Bunun mânası şudur: Allahu Teâlâ, onlar iman etsinler diye, onlara Resûlü ve diğer ihsanlar ile lütufta bulunmuştur. Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Bütün lütuf fiilleri, mü'min ile kâfir arasında müşterektir. Binâenaleyh, şayet imanın fâili ve mucidi kul olmuş olsaydı, o zaman kendisini ateşten kurtarmış olan da, kul olmuş olurdu. Halbuki Cenâb-ı Hak, onları ateşten kurtaranın kendisi olduğu hükmünü vermiştir. Böylece bu kulların fiillerini yaratanın Allah (c.c) olduğuna delâlet etmiş olur.

"Uçurum Kenarı" Teşbihi Hakkında

İKİNCİ MESELE شَفَا الشَّيْءِ tabiri birşeyin kenârı mânasına gelip, شَفَا kelimesinin sonundaki elif, elif-i maksûredir. Meselâ "Kuyunun kenarı" mânasında, شَفَا الْبِئْرِ denilir. Bu kelimenin çoğulu, اَلْأَشْفَاءُ (kuyular) şeklinde gelir. Yine bir kimse, bir şeyin tâ ucuna, kenarına kadar vardığında, أَشْفَى عَلَى الشَّيْءِ denilir. Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا buyruğuna gelince, **Ezherî** şöyle der: "Onu halâsa erdirip kurtardım" mânasında olmak üzere, اِسْتَنْقَذْتُهُ – اَنْقَذْتُهُ – نَقَذْتُهُ denilir.

Hak Teâlâ'nın, *"Oradan sizi O kurtardı"* ifâdesi hakkında bir soru vardır. bu soru şudur: Allahu Teâlâ onları içinde bulundukları yerden kurtarmıştır. Onlar ise, uçurumun tam kenârında idiler. Uçurumun kenârı tabiri yani ..شَفَا müzekkerdir. Binâenaleyh, daha niçin Cenâb-ı Hak, مِنْهَا diyerek zamiri müennes getirmiştir? Âlimlerimiz bu hususa şu şekillerde cevap vermişlerdir:

a) Zamir, اَلْحُفْرَةُ (çukur) kelimesine râcidir. Cenâb-ı Hak onları çukurdan

kurtarınca, sanki onları çukurun kenarından kurtarmış olur. Çünkü çukurun kenârı da, çukurdan addedilir.

b) Zamir, اَلنَّار (ateş) kelimesine râcidir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın maksadı onları uçurumun kenarından değil, ateşten kurtarmaktır. Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür.

c) Hem شَفَا الْحُفْرَةِ hem de شَفَةُ الْحُفْرَةِ tabirleri çukurun kenârı mânasına gelir. Binâenaleyh, bu kelime hem müzekker, hem de müennes zamirle ifâde edilebilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şayet onlar küfürleri üzere ölmüş olsalardı, muhakkak ki onlar cehenneme düşerlerdi. İşte böylece, kendisinden sonra ateşe düşmeleri beklenen o hayatları, çukurun tam kenarında oturmaya benzetilmiştir. Bu ifâdede, (ne kadar uzun olursa olsun), hayat müddetinin pek önemli olmadığına dikkat çekmek söz konusudur. Çünkü hayat ile, o çukura düşmeyi gerektiren ölüm arasında, bir şey ile o şeyin kenarı arasındaki mesafe kadar bir mesafe vardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ *"İşte Allah, hidayete eresiniz diye âyetlerini size beyân ediyor"* buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki kâf harfi mahallen mansûbtur. Yani, مَثَلَ الْبَيَانِ الْمَذْكُورِ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمْ سَائِرَ الْآيَاتِ "Allah, yukarda yapmış olduğu beyânlar gibi, kendileriyle hidayete eresiniz diye, size diğer âyetlerini de açıklıyor" demektir. **Cübbaî**, "Ayet, Cenâb-ı Hakk'ın, onlardan hidâyete ermelerini istediğine delâlet eder" demiştir. **Vahidî**, "**Basit**" adlı eserinde buna şu şekilde cevap vermiştir: Bilâkis mâna, "Bir hidâyet ümidi üzere olasınız diye..." şeklindedir.

Ben derim ki, bu cevap zayıftır. Çünkü bu cevaba göre, Allahu Teâlâ'nın onlardan böyle bir ümit irade etmiş, murad etmiş olması gerekir. Halbuki bizim mezhebimize, anlayışımıza göre, Cenâb-ı Hakk'ın bu ümidi de irâde etmediği malum olan bir husustur. Bu hususta doğru cevap, şöyle denilmesidir: لَعَلَّ kelimesi, "teraccî" (ümid etmek, dilemek, ummak) içindir. Buna göre mâna, "Biz, ümid eden kimsenin fiiline (ummasına) benzeyen bir fiil yaptık..." şeklindedir. Allah, en iyi bilendir.

★ ★
★

Emr-i Maruf, Nehy-i Münker'in Lüzûmu

وَلْتَكُنْ مِّنْكُمْ أُمَّةٌ يَّدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ
هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ
وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ
وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ
وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ ۖ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾ تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ۗ
وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۗ وَإِلَى اللَّهِ
تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

"Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar. İşte bunlar, kurtuluşa erenlerin tâ kendileridir. Siz, kendilerine apaçık deliller, âyetler geldikten sonra parçalanıp ayrılanlar, ihtilâfa düşenler gibi olmayın! İşte bu kimseler yok mu? onlara büyük bir azâb vardır. O günde nice yüzler vardır, bembeyaz olacak, nice yüzler de kapkara kesilecek. Yüzleri simsiyah olanlara gelince, (onlara), "İmanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi? İşte, küfretmenize mukabil, tadın azabı!" denilir. Yüzleri bembeyaz olanlar ise, Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedî kalıcıdırlar. Bunlar, hak olarak sana okuyageldiğimiz Allah'ın âyetleridir. Allah hiç kimseye hiçbir haksızlık etmek istemez. Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"

(Âl-i İmran, 104-109).

Şunu bil ki Cenâb-ı Hak, önceki âyetlerde ehl-i kitabı iki şey ile kınamıştır:

a) Onları küfürlerinden dolayı kınayarak, *"Ey ehl-i kitap, Allah'ın kitaplarını niçin inkâr ediyorsunuz?"* (Âl-i İmran, 98) buyurmuş, daha sonra da onların, başkalarını küfre düşürme konusunda faaliyette bulunmalarını tenkid etmiş ve, *"Ey Ehl-i Kitap, niçin Allah yolundan saptırıyorsunuz?.."* (Âl-i İmran, 99)

buyurmuştur. Binâenaleyh Cenâb-ı Hak, bu hitabtan, mü'minlere hitab etmeye geçip onlara ilk önce takva ve imanı emrederek, *"Ey iman edenler, Allah'tan, nasıl korkulması gerekiyorsa öylece korkun ve, ancak müslüman olarak can verin... Toptan Allah'ın ipine sarılın"* (Âl-i İmran, 102-103) buyurmuş, sonra da onlara başkalarını iman ve tâata teşvik etmek etme hususunda sa'y-ü gayret göstermelerini emretmiş ve, *"Sizden öyle bir cemâat bulunmalıdır ki, hayra çağırsınlar, iyiliği emretsinler..."* buyurmuştur. İşte bu, akla muvafık çok güzel bir tertiptir. Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْكُمْ ifâdesinin tefsiri hakkında iki görüş vardır:

a) Buradaki مِنْ harf-i cerri, şu iki delilden dolayı teb'îz (kısmîlik) ifâde etmez. Birinci delil: Allahu Teâlâ, *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız"* (Âl-i İmran, 110) âyetinde, bütün ümmete iyiliği emretmeyi, kötülükten sakındırmayı vacib kılmıştır. İkinci delil: Her mükellefe ister eli, ister dili, isterse kalbiyle olsun, iyiliği emredip kötülükten nehyetmesi vacibtir. Ve yine herkese, kendisinden zararı savuşturması vacibtir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, âyet-i kerime'nin mânası şudur: "Siz hayra davet eden, iyiliği emr, kötülüğü nehyeden bir topluluk olunuz." Buradaki مِنْ harf-i cerri, فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ *"O halde murdardan, yani putlardan kaçının"* (Hacc, 30) âyetinde olduğu gibi, tebyin (açıklama) içindir, teb'iz (kısmen) manasına değildir. Yine bir insanın bazıları değil, bütün çocukları ve köleleri kastedilerek, لِفُلَانٍ مِنْ أَوْلَادِهِ جُنْدٌ وَلِلْأَمِيرِ مِنْ غِلْمَانِهِ عَسْكَرٌ "Falancanın, bir ordu evladı var. Padişahın, bir ordu kölesi var" denilir.

Sonra âlimler, emr-i ma'ruf ve nehy-i münkerin her nekadar bütün ümmet-i Muhammed'e vacib ise de, ümmet içinde bunu yerine getiren bir kısım bulunduğu zaman, bu mükellefiyetin diğerlerinden düşeceğini belirtmişlerdir. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Allah'ın, *"Gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak elbirlik (savaşa) çıkın"* (Tevbe, 41) âyeti ile *"Eğer elbirlik çıkmazsanız, (Allah) sizi pek acıklı bir azaba düçar eder"* (Tevbe, 39) âyetidir. Buna göre, buradaki emirler umumidir. Sonra bu işe yetecek bir grup mevcut olduğu zaman, bu mükellefiyet diğer mü'minlerden düşer.

b) "Âyetteki مِنْ , teb'îz (kısmen) manasınadır." Bu görüşte olanlar da şu iki şekilde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bu âyette, مِنْ harf-i cerri'nin getirilmesinin faydası, bir toplum içinde, kadınlar, hastalar ve âcizler gibi, tebliğ yapmaya ve ma'rufu emredip

münkerden nehye gücü yetmeyen kimselerin bulunacağını göstermektir.

2- Bu mükellefiyet, din âlimleri içindir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet eder:

Birincisi: Bu âyet, üç emri ihtiva etmektedir: Hayra davet, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma.. Hayra davetin, hayrın, ma'rufun ve münkerin ne olduğunu bilme şartına bağlı olduğu herkesçe malumdur. Çünkü cahil kişi, çoğu kez insanları bâtıla davet eder, münkeri emrederken, ma'ruf (iyi) olanı yasaklar. Yine çoğu kez o, kendi mezhebindeki hükmü bilir ama başkasının mezhebindeki hükmü bilmez. Böylece de başkasını, mezhebinde münker olmayan şeyden yasaklamış olur. Yine cahil bazan yumuşak davranması gereken yerde sert, sert davranması gereken yerde yumuşak olur ve bazan günahta devamını artıracak kimselere nehy-i münker yapar. Böylece bu mükellefiyetin din âlimleri için olduğu kesinleşir. Âlimlerin, ümmetin bir kısmını teşkil ettiklerinde şüphe yoktur. Bunun bir benzeri de *"O (mü'minlerin) her kısmından, din hususunda iyice ilim sahibi olmaları için bir takımın bulunması gerekmez miydi..."* (Tevbe, 122) âyetidir.

İkincisi: Biz bazı insanların bu mükellefiyeti yerine getirmesi halinde, diğer mü'minlerden düşeceği mânasında, bir farz-ı kifâye olduğunda ittifak ettik. Durum böyle olunca mana, "Bazınız bu işi yerine getirsin..." şeklinde olur. Böylece de bu, hakikatte herkese olmayıp, bazı müslümanlara farz olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Bu hususta bir üçüncü fikir daha olup o da **Dehhâk**'e ait şu görüştür: Bu âyette kastedilenler, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıdır. Çünkü onlar Hz. Peygamber'den öğreniyor ve diğer insanlara öğretiyorlardı. Buna göre âyetin mânası, "Resulullah'ın sünnetini muhafaza ve dini öğrenme üzerinde ittifak etmiş bir ümmet olunuz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Bu âyet, şu üç mükellefiyeti ihtiva eder; hayra davet, ma'rufu (iyiyi) emretme ve münkeri (kötüyü) nehyetme... Bu üç şeyin, aralarında olan atıf vâvlarından ötürü, birbirlerinden farklı şeyler olması gerekir. Binâenaleyh biz şöyle deriz: Hayra davetin en faziletlisi, Allah'ın zâtını ve sıfatlarını bildirip O'nun mümkin varlıklara benzemekten münezzeh olduğuna inanmaya davettir. Biz, Hakk'a davetin, işte bu mânaya geldiğini söylüyoruz. Çünkü Cenâb-ı Allah, *"Rabb'inin yoluna hikmet ile davet et..."* (Nahl, 125) ve *"De ki: "İşte bu benim yolumdur. Ben ve bana tâbi olanlar, Allah'a bir basîret (ilim) üzere davet ediyoruz. (Körü körüne değil...)"* (Yusuf, 108) buyurmuştur.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "Hayra davet, altında şu iki türün bulunduğu bir cinstir:

a) Uygun olan şeyi yapmaya teşviktir ki bu, emr-i ma'ruftur.

b) Uygun olmayanı bırakmaya bir teşviktir ki bu da nehy-i münkerdir. Böylece Cenâb-ı Allah, daha fazla izâh etmek için, önce cinsi, sonra onun iki türünü zikretmiştir. Emr-i ma'ruf ve nehy-i münker'in şartları kelâm kitaplarında sayılmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ *"İşte bunlar, kurtuluşa erenlerin taâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu tabirin izahı daha önce geçmişti. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Söylediğini Yapmayan Kimsenin Emr-i Ma'ruf Yapması

Bazı âlimler, fâsık (günahkâr) kimsenin emr-i ma'ruf nehy-i münker yapamayacağına bu âyeti delil getirere, "Çünkü âyet, bu işi yapanların kurtuluşa erenlerden olduğunu göstermektedir. Halbuki fâsıklar, felâha erenlerden değildir. Binâenaleyh bilhassa emr-i ma'ruf yapan kimsenin fâsık olmaması gerekir" demişlerdir. Bunlara şöyle cevap verilmiştir: "Bu ifâde, tağlib (ekseriyeti nazar-ı itibare alma) yoluyla getirilmiştir. Çünkü genelde zâhire göre, bu işi yapan kimse, ancak kendi hallerini düzelttikten sonra bu işe başlar. Zira akıllı insan, kendi işlerini, başkasının işlerinden önce yapar." Sonra fâsıkın bu işi yapamayacağını söyleyenler, görüşlerini şu âyetlerle de desteklemişlerdir: *"Siz insanlara iyiliği emreder de kendinizi unutur musunuz?"* (Bakara, 44); *"Ey îmân edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir buğzu gerektirir"* (Saf, 2-3). Bir de, eğer bu câiz olsaydı, bir kadınla zinâ eden kimsenin, o kadına "niçin yüzünü açıyorsun (tesettüre riayet etmiyorsun?)" diye emr-i ma'ruf yapması câiz olurdu. Halbuki bunun son derece çirkin olduğu malumdur. Âlimler, fâsıkın emr-i ma'ruf yapabileceğini söylemişlerdir. Çünkü ona hem yaptığı kötü işi bırakmak, hem de başkalarını o kötü işten uzaklaştırmaya çalışmak vacibtir. Onun, bu vaciblerden bir tarafı yapmaması yüzünden, diğerini de yapmaması gerekmez. Yine seleften, "Yapmasanız da, hayrı emredin" diye tavsiyeler gelmiştir. **Hasan el- Basrî**'den, **Mutarraf İbn Abdullah**'ın şöyle dediğini duyduğu rivayet edilmiştir: O, "Ben, yapmayacağım şeyi söylemem" dedi. Bunun üzerine **Hasan el-Basrî** "Hangimiz dediğini yapıyor ki... Şeytan bu söz ile, hiçbirimizin ma'rufu emretmeyip münker'den sakındırmamamıza sebep olmayı arzu eder" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: مَنْ اَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ كَانَ خَلِيفَةَ اللّٰهِ فِي اَرْضِهِ وَخَلِيفَةَ رَسُولِهِ وَخَلِيفَةَ كِتَابِهِ *"Emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapan herkes, yeryüzünde Allah'ın, Peygamberin ve Kur'ân'ın halifesi (vekili) olmuş olur."* **Hz. Ali** (r.a) de, "Cihâdın en üstünü, emr-i ma'ruf ve nehy-i münkerdir" ve "Kalbi ile bir ma'rufu tanıyamayan ve münkerden nehyetmeyen, tepesi üstü gider, alt üst olur" buyurmuştur. **Hasan el-Basrî, Hz. Ebû Bekir** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey insanlar, ma'ruf (iyi) olanı tutun ve münker (kötü) olandan kaçının ki hayır üzere yaşamış olasınız." **Sevrî**'nin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Bir insan komşularınca sevilir ve kardeşleri (dostları) tarafından övülür ise, bil ki o dalkavuktur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah, *"Eğer mü'minlerden iki zümre, birbiriyle döğüşürlerse aralarını (bulup) barıştırın. Eğer onlardan biri diğerine karşı saldırmaya devam ederse Allah'ın emrine dönünceye kadar o saldırganla savaşın"* (Hucurat, 9) buyurmuş, arabulmayı (sulhü), savaştan öne almıştır ki işte bu husus, kişinin emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yaparken, en yumuşak olan üslûptan başlayıp, sonra derece derece daha katı ifâdelere doğru çıkmasını gerektirir. Hak Teâlâ'nın, *"(O itaatsiz kadınlarınızı) yataklarında yalnız bırakın. (Yine kâr etmezse) onları dövün..."* (Nisâ, 34) âyeti de buna delâlet etmektedir. Sonra katı ve sert ifâdelerden netice alınmadığında, insana o kötülüğü eliyle, olmazsa diliyle ortadan kaldırması, o da olmaz ise, kalbiyle o işten hoşlanmaması gerekir. Bu hususta insanlar farklı farklıdır.

Daha sonra Allahu Teâlâ: وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Siz, kendilerine apaçık deliller, âyetler geldikten sonra, parçalanıp ayrılanlar ve ihtilâfa düşenler gibi olmayın"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Tefrikadan Sakının

Bu âyetin, öncesi ile münâsebeti hakkında şu iki izah yapılmıştır:

1- Allah Teâlâ önceki âyetlerde, kendisinin, Tevrât ve İncil'de İslâm dininin ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in nübüvvetinin doğruluğuna delâlet eden şeyleri beyân ettiğini zikretmiş, daha sonra da Ehl-i kitabın Hz. Muhammed (s.a.s)'e haset ettiklerini ve apaçık olan o nasslara çeşitli şekk ve şüpheler atma hususunda hileler yaptıklarını belirtmiş, sonra da mü'minlere, kendisine iman etmelerini ve kendisine davet etmelerini emretmiş, daha sonra bunu, nasslar hususunda çeşitli şüpheler atmak ve o

nassların delâletini ortadan kaldıracak fâsit te'viller yapmak demek olan ehl-i kitabın yapmış olduğu bu tür fiilleri yapmaktan mü'minleri sakındırarak hitâma erdirmiş ve, "Ey mü'minler, bu beyyineleri dinlediğiniz zaman, kendilerine Tevrat ve İncil'de o apaçık âyetlerin gelmesinden sonra ihtilaf edip ayrılığa düşen ehl-i kitap gibi olmayın" buyurmuştur. Bu izaha göre, âyet-i kerime, daha önceki âyetlerin bir tamamlayıcısı olmuştur.

2- Cenâb-ı Hak, emr-i bil ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker yapmayı emredince, bu ancak iyiliği emredenin bu teklifi zalimlere ve azgınlara karşı yerine getirebilecek bir güçte olmasıyla tamam olur. Buna güç yetirebilmek ise, ancak hak ve din bağlıları arasında ülfet ve muhabbetin olması ile mümkün olur. İşte bu işi yerine getirmekten âciz kalmalarına bir sebep olmaması için, Allah Teâlâ mü'minleri ayrılık ve ihtilaftan kesin olarak menetmiştir. Bu izaha göre de âyet, sadece önceki âyetin bir tamamlayıcısı olur.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, *"Parçalanıp ayrılanlar ve ihtilafa düşenler.."* tavsifinin birkaç izah şekli vardır:

a) Bunun mânası, "parçalanıp ayrılanlar, hevâlarına uyup nefislerine itaat edenler ve hasedleri yüzünden ihtilafa düşenler gibi olmayın.." şeklindedir. Nitekim iblis, **Hz. Adem**'e hasedinden dolayı, Allah Teâlâ'nın emrini terketmişti.

b) Bunun mânası, "Parçalanıp ihtilafa düşerek, herbir grubun peygamberlerden birkısmını tasdik ederken, diğerlerini tasdik etmeyen, böylece de düşmanlık ve tefrika içine düşen kimseler gibi olmayın" demektir.

c) "Müşebbihe, Kaderiyye ve Haşviyye gibi, fırkalar halinde bölünmeyin" demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bazı âlimler, bu iki kelimenin (ihtilaf ve tefrika kelimelerinin) mânasının aynı olduğunu, Allah'ın bu ikisini, birbirini te'kid için getirdiğini söylemişlerdir. Bu iki kelimenin farklı mânalarda geldiğini söyleyenler de vardır. Bu görüşte olanlar, şunları söylemişlerdir:

a) Sizler, düşmanlık yapmak suretiyle parçalanmayın ve dinî konularda ihtilaf etmeyin.

b) Nasslardan yanlış manalar çıkararak parçalanıp, sonra herbiriniz kendi görüş ve mezhebinin te'yidi için çaba sarfederek ihtilaf etmeyiniz.

c) Âlimlerden herbiri bir beldede reis olduğu için, bedenleri bakımından

ayrı oldukları gibi, herbiri kendisinin hak, başkalarının bâtıl üzere olduğunu iddia etmeleri sebebiyle ihtilafa düşmeyiniz. Ben derim ki: Sen insaflıca düşündüğünde, zamanımız âlimlerinden pek çoğunun, bu hal üzere olduğunu görürsün. Ne diyelim, Allah taksiratımızı bağışlayıp bize merhamet buyursun..

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Hak, bu âyette مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ buyurup جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ demedi. Çünkü müennes fâilin fiili, fâilden önce geldiğinde te'nis alametinin hazfedilmesi mümkündür.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ *"İşte bu kimseler yok mu, onlara büyük bir azab vardır"* buyurmuştur. Yani, "Bölünüp parçalananlara, bu tefrikaları sebebiyle âhirette çok büyük azâp var." Böylece, bu ifâde, mü'minleri bölünüp parçalanmaktan menetmiş olur.

Daha sonra Allah Teâlâ, يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ *"O günde nice yüzler vardır, ağaracak; nice yüzler de kapkara kesilecek"* buyurmuştur. Bil ki Allah Teâlâ, yahudilere bazı şeyleri emredip, bazı şeyleri de yasaklayınca ve daha sonra da müslümanlara bazı şeyleri emredip, bazı şeyleri yasaklayınca, bu emirleri te'kid için, peşisıra âhiret hallerini zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır. Şöyle ki:

BİRİNCİ MESELE

يَوْمَ kelimesinin mansub olması hakkında iki izah şekli vardır:

a) Bu kelime zarf olduğu için (mefûlün fîh) mansûbtur. Kelamın takdiri ise, "Bu günde onlar için büyük bir azâb vardır" şeklindedir. Böyle bir takdirin şu iki faydası vardır:

1- Yani, "İşte o azab, bu gündedir."

2- O günde, bazı yüzlerin ak, bazılarının da kara olması, bu günün hallerindendir.

b) Bu kelime, mukadder bir اُذْكُرْ "an, hatırla" kelimesiyle mansûbtur.

İKİNCİ MESELE

Kıyamette Yüzleri Ak Veya Kara Çıkanlar

Bu âyetin benzeri, pekçok âyet vardır. Meselâ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّةٌ *"Yalan söyleyenlerin kıyamet günü yüzlerinin kapkara olduğunu göreceksin"* (Zümer, 60); *"Onların (iyi iş yapanların) yüzlerine ne bir toz bulaşır, ne de bir horluk kaplar"* (Yunus, 26); *"O gün yüzler vardır; parıl parıl parlayıcıdır. Gülücüdür, sevinicidir. O gün bazı yüzler de vardır*

ki, üzerlerini toz toprak bürümüştür'' (Abese, 38-40); *''Bazı yüzler vardır, o zaman parlaktır. Rablerine bakacaktır. Bazı yüzler de vardır ki, asıktır; onlar ki başına, bel kemiklerini kıracak büyük bir belâ gelecek''* (Kıyame, 22-25); *''Öyle ki sen, o nimetin güzelliğini yüzlerinde görürsün''* (Mutaffifin, 24) ve *''Günahkârlar simalarıyla tanınacak...''* (Rahman, 41) **âyetleri gibi.**

Sen bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki, bu âyetlerde bahsedilen aklık, karalık, toz, toprak ve parlaklık, ter-ü tazelik gibi tabirler hakkında müfessirlerin şu iki görüşü vardır:

a) Aklık, ferah ve sürurdan; siyahlık da gam ve kederden mecâzdır. Bu, çokça kullanılan bir mecâzdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, *''Onlardan birine kız çocuğu müjdesi verilince, kendisi pek öfkeli olarak, yüzü mosmor (simsiyah) kesilir''* (Nahl, 58) buyurmuştur. Yine لِفُلَانٍ عِنْدِى يَدٌ بَيْضَاءُ denilir. Yani ''bana göre falancanın eli açıktır, cömerttir..'' **Hasan İbn Ali** (r.a), halifeliği **Muâviye**'ye teslim edince, ona bazıları, ''Ey mü'minlerin yüzünü karartan'' demişlerdir. Bir şâirin, ak saçları hakkında şu beyitleri var:

يَا بَيَاضَ الْقُرُونِ سَوَّدْتَ وَجْهِى ... عِنْدَ بِيْضِ الْوُجُوهِ سُودِ الْقُرُونِ
فَلَعَمْرِى لَأُخْفِيَنَّكَ جَهْدِى ... عَنْ عِيَانِى وَعَنْ عِيَانِ الْعُيُونِ
بِسَوَادٍ فِيهِ بَيَاضٌ لِوَجْهِى ... وَسَوَادٌ لِوَجْهِكَ الْمَلْعُونِ

''Ey saçlarımın beyazlığı; yüzleri ak ve saçları siyah olanlar yanında benim yüzümü kara çıkarttın! Ömrüme yemin ederim ki, gücümün yettiğince, içinde benim yüzümün aklığı; senin o lanet olasıca yüzünün de siyahlığı bulunan bir karalıkla, seni gözlerimden ve başka gözlerin görmesinden saklayacağım...''

Araplar, arzusuna ulaşan ve gayesini elde eden kimse hakkında اِبْيَضَّ وَجْهُهُ (yüzü ağardı) derler. Bunun mânası, sevinme ve neşelenmedir. Yine onlar, bir sürûru tebrik ederlerken ''Yüzünü ağartan Allah'a hamdolsun'' derler. Başına bir kötülük gelen kimseye de, اِرْبَدَّ وَجْهُهُ وَاغْبَرَّ لَوْنُهُ وَتَبَدَّلَتْ صُورَتُهُ ''Yüzü tozlandı, rengi kaçtı ve şekli değişti'' denilir. Buna göre âyetin manası şöyle olur: ''Mü'minler Kıyamet gününde, yaptıkları amellerinin üzerine gelir. Eğer amelleri, hasenât ise, yüzü ağarır, yani Allah'ın nimetlerine ve fazlına sevinir. Eğer amelleri bunun aksine olur da o kâfir kötü amellerinin tek tek tesbit edilmiş olduğunu görünce yüzü kararır, yani alabildiğine hüzün ve keder duyar. Bu, **Ebû Müslim el-İsfehânî**'nin görüşüdür.

b) Bu aklık ve karalık, mü'min ve kâfirlerin yüzlerinde bizzat bulunur. Çünkü bu kelimeler, burada hakiki manalarında kullanılmışlardır. Bu kelimelerin hakiki manalarında alınmasına mani bir delil de yoktur. Binâenaleyh bunları

hakîkî manalarında almak gerekir. Ben derim ki: **Ebû Müslim** şöyle diyebilirdi: "Bizim verdiğimiz manaya delâlet eden bir delil vardır. Çünkü Cenâb-ı Hak: *"O gün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır, mütebessim ve sevinçlidir. O gün yine yüzler vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür), onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır."* (Abese, 38-41) buyurmuş ve "toz toprak ve karanlık" kelimelerini, gülme ve sevinç mukabili olarak zikretmiştir. Eğer bu kelimelerden, söylediğimiz mecazi manalar kastedilmemiş olsaydı, bu kelimelerin gülme ve sevinç mukâbili zikredilmeleri doğru olmazdı. Bundan dolayı biz bu kelimelerden maksadın, gam ve keder olduğunu anlıyoruz. Böylece bu kelimeler, gülme ve sevincin mukabili olabilmişlerdir. Sonra bu ikinci görüşte olanlar, bunun sebebinin şöyle olduğunu söylemişlerdir: Mahşer halkı, bir insanın yüzünün ak olduğunu gördüklerinde, onun cennetliklerden olduğunu anlarlar ve ona daha fazla saygı duyarlar. Bunun neticesi olarak, o kimse için, şu iki bakımdan sevinç meydana gelir:

1- **Said** (cennetlik) kimseler, kendisinin saadet ehlinden olduğunu kavminin bilmesi ile sevinirler. Nitekim Cenâb-ı Hak, bu durumu şu şekilde haber vermiştir: *"(Ona): "Gir cennete" denildi. (O da) "Keşke, kavmim, Rabb'imin beni bağışladığını ve ikram edilenlerden kıldığını bilselerdi" (dedi)"* (Yasin, 26-27).

2- Onlar bunu bildikleri zaman, ona daha fazla saygı gösterirler. Böylece mükellefin yüzünde aklığın gerçek manada meydana gelmesinin, âhirette daha fazla sevinmesine sebep olacağı ortaya çıkmış olur. İşte aynı yolla, kâfirin yüzünde siyahlık bizzat bulunduğu zaman, bu, onun âhirette daha fazla kederlenmesine sebep olur. Âhiretteki aklığın ve karalığın hikmeti budur. Fakat dünyadaki hikmetine gelince, mükellef dünyada iken, âhirette böyle birşeyin olacağını bilirse, âhirette yüzleri ağaranlardan olup, kara çıkanlardan olmamak için, bu, onun taatlara daha fazla rağbet gösterip, haramları bırakmasına sebep olur. İşte iki görüşün izahı da budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyeti, mükelleflerin ya mü'min ya kâfir olacağı ve Mû'tezile'nin iddia ettiği gibi bu ikisi arasında bir yerin (menzile beyne'lmenzileteyn) bulunmayacağına delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, kıyamet ehlini iki kısma ayırmıştır. Onlardan bir kısmının yüzü aktır ve bunlar mü'minlerdir. Bir kısmının da yüzü kara olup bunlar kâfirlerdir. Cenâb-ı Hak, üçüncü bir kısmı zikretmemiştir. Eğer orada üçüncü bir kısım bulunsaydı, Allahu Teâlâ onu zikrederdi." Âlimlerimiz daha sonra, "Bu, Cenâb-ı Hakk'ın: *"O gün yüzler vardır, parıl parıl parlayıcıdır, güleçtir, sevinçlidir. O gün yine yüzler vardır, üzerlerini toz toprak (bürümüştür), onu bir karanlık ve siyahlık kaplayacaktır.*

İşte bunlar kâfir ve fâcirlerin tâ kendileridir" (Abese, 38-42) âyetiyle de te'kid edilmektedir" demişlerdir. **Kâdî,** buna şöyle cevap vermiştir: "Üçüncü bir kısmın zikredilmemesi, onun bulunmadığına delâlet etmez. "O, bu sözünü şöyle açıklar: Cenâb-ı Hak burada, يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ *"O gün nice yüzler vardır, ağaracak, nice yüzlerde kapkara kesilecek"* buyurmuş ve "vücûh" (yüzler) kelimesini nekire olarak zikretmiştir. Bu, umûm ifâde etmez, yani bütün yüzleri içine almaz. Yine âyet-i kerimede zikredilenler, mü'minler ile, imandan sonra küfre dönenlerdir. Şüphe yok ki, her iki kısma dahil olmayan asıl kâfirler cehennem ehlidirler. Fâsıklar (günahkârlar) hakkındaki söz de böyledir.

Şunu bil ki biz, bu âyet-i kerimeyle şu şekilde istidlâl ederek deriz ki: "Önceki âyetler, ancak tevhid ve nübüvvete imana teşvik ve bunları inkârdan menetme hakkındadır. Cenâb-ı Hak o âyetlerin peşisıra bu âyeti getirmiştir. Buna göre, âyetin zâhiri, yüzün ak olmasının tevhid ile nübüvvete imân edenlerin; yüzün kara olmasının da bunları inkâr edenlerin nasibi olduğunu gösterir. Sonra, bu âyetin peşine gelen tabirler yüzleri ak olanların cennetlik, kara olanların ise cehennemlik olduğuna delâlet etmektedir. Binâenaleyh iki menzil arasında üçüncü bir menzilin bulunmaması gerekir.

Kâdî'nin, "Bu, asîl kâfirin durumu ile bir müşkillik arzeder" iddiasına gelince, buna iki şekilde cevap veririz:

1- Bizim, "Bundan muradın, insan zürriyeti **Hz. Âdem**'in sulbünden çıkarılıp (ahid alındığı zaman), bütün müslüman olanlar olması niçin câiz olmasın?" şeklinde cevap vermemizdir. Durum böyle olunca, herkes bu hükme dahil olmuş olur.

2- Allah Teâlâ, bu âyetin sonunda, *"İşte küfretmenize mukâbil tadın azabı..."* buyurmuş ve böylece, azabın sebebi olarak imandan sonra olması itibarıyla küfrü değil, sırf küfür olması itibarıyla küfrü göstermiştir. Azaba mâruz kalmanın sebebi olarak küfür mutlak surette zikredilince, ister imandan sonra kâfir olsun, ister asîl kâfir olsun, her kâfir bu hükme dahil olmuş olur. Allah en iyi bilendir.

Sonra Cenâb-ı Allah, فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ *"Yüzleri mosmor (kapkara) olanlara gelince, (onlara), "İmanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?" (denilir)"* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Allah Teâlâ önce, iki kısmı zikrederek, *"O gün nice yüzler vardır, ağaracak; nice yüzler de kapkara kesilecek"* buyurmuş ve böylece yüzlerin aklığını, karalığından önce zikretmişti. Sonra bu iki kısım insana âit

hükmü belirtirken, önce yüzleri kapkara kesilenlerle ilgili hükmü zikretmiştir. Halbuki önceki sıraya göre, yüzleri beyaz olanlarla ilgili hüküm önce zikredilmeliydi?

Buna birkaç bakımdan cevap verebiliriz:

a) Buradaki vâv harfi bir sıralama ifâde etmeyip, mutlak mânada bir arada oluşu ifâde eder.

b) Yaratmaktan maksad, rahmet ulaştırmaktır, azabı ulaştırmak değil. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) Cenâb-ı Hak'tan naklederek şöyle buyurmuştur: خَلَقْتُهُمْ لِيَرْبَحُوا عَلَيَّ لاَ لِأَرْبَحَ عَلَيْهِمْ *"Ben insanları, benden kâr elde etsinler diye yarattım, ben onlardan kâr elde edeyim diye değil..."* Hal böyle olunca, Cenâb-ı Hak sevaba nail olmuş yüzleri ak kimseleri önce zikretmiştir. Çünkü daha şerefli olanı, kıymetsiz olandan önce zikretmek daha uygundur. Sonra Cenâb-ı Hak, rahmeti murad edişinin, gazabı murad edişinden daha fazla olduğuna dikkat çekmek için yüzleri ak olanları zikrederek âyeti bitirmiştir. Nitekim, سَبَقَتْ رَحْمَتِي غَضَبِي *"Rahmetim gazabımı geçmiştir"* hadis-i kutsisinde de buna işaret edilmektedir.

c) Edîb olan kimseler, "Sözün başlangıcının ve sonunun, gönüle sürûr, kalbe ferâh verecek bir şekilde olması gerekir" demişlerdir. Şüphe yok ki Allah'ın rahmetinin önce zikredilmesi de böyledir. Binâenaleyh önce sevâba nail olanların zikredilmesi ve yine onların anlatılmasıyla sözün bitirilmesi gerekmiştir.

İkinci soru: Âyetteki, أَمَّا (gelince) kelimesinin cevabı nerededir?

Cevap: Onun cevabı mahzuftur. Buna göre kelamın takdiri şöyledir: "Onlara, "İmanınızdan sonra küfre girdiniz hâ!" denilir. Söz delâlet ettiği için bu hazif güzel olmuştur. Bu nev'i ifâdeler Kur'ân'da pek çoktur. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"Melekler de her bir kapıdan onların yanına sokulacaklar, "sizlere selâm.." (diyecekler)"* (Ra'd, 23-24); *"Hani İbrahim o Beytin temellerini İsmâil ile birlikte yükseltiyordu (ve) "Ey Rabb'imiz, bizden kabul buyur.." (diyorlardı)"* (Bakara, 127) ve *"Günahkârlar, Rab Taala'nın huzurunda, "Ey Rabb'imiz...' (derlerken) başlarını eğdikleri zaman sen onları bir görsen!.."* (Secde, 12) buyurmuştur.

İmandan Sonra

Üçüncü soru: İmanlarından sonra küfre giren bu kimselerden murad kimlerdir?

Cevap: Müfessirlerin bu hususta birkaç görüşü vardır:

1- **Übey İbn Kâ'b** (r.a) şöyle demiştir: "Bütün insanlar, Cenâb-ı Hakk'ın kendilerini **Hz. Âdem**'in sulbünden çıkardığı zaman iman etmişlerdir. Binâenaleyh dünyada iken inkâr eden herkes, imanından sonra küfre girmiş olur." **Vahidî, el-Basît** isimli kitabında bu sözü, Hz. Peygamber (s.a.s)'e varan bir senetle rivayet etmiştir.

2- Bundan murad şudur: "İman etmenizi gerektiren şeyler size ayân beyân olduktan sonra inkâr mı ettiniz!" Bu şeyler de, Cenâb-ı Hakk'ın tevhidine ve Hz. Peygamberin nübüvvetine ait getirdiği delillerdir. Bu tefsirin sıhhatinin delili ise, bu âyetten önce gelen, *"Ey ehl-i kitap, kendiniz (Tevrat ve İncil'de) görüp dururken Allah'ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz"* (Âl-i İmran, 70) âyetidir. Böylece Cenâb-ı Allah, onları bunca açık âyet ve mu'cizelerden sonra inkâr etmelerinden dolayı kınamış ve mü'minlere, *"Siz, kendilerine apaçık delilller, âyetler geldikten sonra parçalanıp ayrılanlar ve ihtilafa düşenler gibi olmayın"* (Âl-i İmran, 105) buyurmuştur.

Daha sonra Hak Teâlâ burada, *"İmanınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?" (denilir)"* buyurmuştur. Bunun, mâkablinin bir izahı olabilmesi için, bizim söylediğimiz mânaya hamledilmesi gerekir. Yapılan iki izaha göre de, âyet bütün kâfirler hakkında umûmî bir ifâde olur.

Âyetin, kâfirlerin bazılarıyla ilgili (husus) olduğunu söyleyenler ise şu izahları yapmışlardır:

a) **İkrime, Esamm** ve **Zeccâc,** bundan muradın ehl-i kitap olduğunu; çünkü onların, Hz. Peygamber (s.a.s), peygamber olarak gönderilmezden önce, O'na inandıklarını, peygamber olarak gönderilince de O'nu inkâr ettiklerini söylemişlerdir.

b) **Kâtâde,** bundan muradın, iman ettikten sonra irtidad eden kâfirler olduğunu söyler.

c) **Hasan el-Basrî** ise, bunların, iman ettikten sonra, nifakları sebebiyle kâfir olanlar olduğunu söylemiştir.

d) Bunların, ümmet-i Muhammed'in bid'at ve hevâ ehli olanları olduğu söylenmiştir.

e) Bunların, Hâricîler olduğu söylenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) onlar hakkında إِنَّهُمْ يَمْرُقُونَ مِنَ الدِّينِ كَمَا يَمْرُقُ السَّهْمُ مِنَ الرَّمِيَّةِ *"Onlar, okun*

hedefini delip geçmesi gibi, dinden çıkarlar'' (84) buyurmuştur. Bu son iki izah, son derece uzak ihtimaldir. Çünkü bunlar, bu âyetten önceki âyetlere uygun düşmezler. Bir de, bu bir delile dayanmadan tahsis yapmadır. Bir diğer husus da, halifeye isyân etme, küfrü gerektirmez.

Dördüncü soru: Hak Teâlâ'nın, أَكَفَرْتُمْ *(İnkâr mı ettiniz!)* ifâdesinin başındaki istifham hemzesinin faydası nedir?

Cevap: Bu, inkârî bir istifham olup, daha önce geçen, *''De ki, ''Ey ehl-i kitap, Allah ne yaparsanız hepsine hakkıyla şâhid iken, niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?'' De ki: ''Ey ehl-i kitap, niçin îmân edenleri, Allah yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz?''* (Âl-i İmran, 98-99) âyetlerinin mânasını te'kid etmektedir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ *''İşte küfretmenize mukâbil tadın azabı..''* buyurmuştur. Bu tabirde şu incelikler vardır:

a) Cenâb-ı Hak şayet bu ifâdeyi getirmeseydi, bu ilâhî va'îd iman ettikten sonra kâfir olanlara has olurdu. Fakat bu tabir kullanılınca, va'îdin hem imân ettikten sonra kâfir olanlar, hem de aslî kâfirler (hiç imân etmemiş olanlar) için söz konusu olduğu sâbit olur.

b) **Kâdî** şöyle der: ''Âyetteki, *''İmânınızdan sonra küfre girdiniz öyle mi?''* ifâdesi, küfrün Allah'tan değil, kuldan olduğuna delâlet eder. Âyetteki, *''İşte küfretmenize mukâbil tadın azabı...''* ifâdesi de böyledir.

c) **Mürcie** şöyle demektedir: ''Âyet, her türlü azabın, inkârın olması şartına bağlı olduğunu gösterir ki bu durum, kâfir olmayan (günahkârlar) için, bir azabın olmayacağını gösterir.''

Cenâb-ı Allah sonra, وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *''Yüzleri ağaracak olanlar ise, Allah'ın rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedî kalıcıdırlar''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili bazı sorular vardır:

Birinci soru: Âyetteki ''Allah'ın rahmeti'' ile ne murad edilmiştir?

Cevap: İbn Abbas (r.a), bundan maksadın cennet olduğunu söylerken, bazı muhakkik alimlerimiz, bunun kulun taati ne kadar çok olsa da, cennete ancak Allah'ın rahmetiyle girebileceğine bir işaret olduğunu söylemişlerdir. Biz, nasıl böyle söylemeyiz ki, kulu birşeyi yapmaya veya yapmamaya götürecek sebepler denk olduğu müddetçe, o kuldan bir fiilin çıkması imkansız

(84) **Buhârî**, Enbiya, 6; **Tirmizî**, Fiten, 24 (4/481); **Müslim**, Zekât, 142-144 (2/740-742).

olur. Bu durumda da, onu itaata götürecek sebep ağır basmadığı müddetçe, ondan herhangi bir taatın sâdır olması imkansız olur. Bu üstünlük ise, ancak Allah'ın o sebebi yaratmasıyla olur. Binâenaleyh kuldan bir tâatin sâdır olması, o kul için Allah'tan gelen bir nimet olmuş olur. Bu durumda, böyle bir taat, Allah'a bir mükâfaat vermesini nasıl gerekli kılabilir? Böylece cennete girmenin, bizim hak etmemiz sebebiyle değil, ancak Allah'ın lûtfu, rahmeti ve keremiyle olduğu ortaya çıkmış olur.

İkinci soru: Âyetteki, *"Allah'ın rahmeti içindedirler"* buyruğunun peşisıra, *"Onlar bunun içinde ebedî kalıcıdırlar"* sözünün getirilmesinin ne mânası vardır?

Cevap: Sanki "Onlar orada nasıl olacaklar?" diye sorulmuş da, "Onlar orada ebedî kalacaklar, oradan ayrılmayacaklar ve göçmeyecekler.." diye cevap verilmiştir.

Üçüncü soru: Mü'minler cennette ebedî kalacakları gibi, kâfirler de cehennemde ebedîdirler. Durum böyle iken, Cenâb-ı Allah, cennetliklerin orada ebedî kalacaklarını açıkca belirttiği halde, cehennemliklerin, cehennemde ebedî kalacağını belirtmemiştir. Bunun sebebi nedir?

Cevap: Bütün bunlar, Hak Teâlâ'nın rahmetinin gazabından daha fazla olduğunu ihsâs ettiren hususlardır. Çünkü Cenâb-ı Hak âyete, rahmetine nâil olanlardan bahsederek başlamış ve yine bunlardan bahsederek sona erdirmiştir. Cenâb-ı Hak, *"Allah'ın rahmeti içindedirler"* buyurarak, rahmeti kendisine nisbet ettiği halde, azabı kendisine nisbet etmemiş ve *"tadın azabı..."* buyurmuştur. Yine Allâhu Teâlâ, sevâbın ebedî olduğunu açıkça belirtirken, azabın ebedî olduğunu burada açıkça belirtmemiştir. Yine O, azabtan bahsedince, bunun sebebi olarak onların fiillerini göstermiş ve *"İşte, küfretmenize mukabil, tadın azâbı..."* buyurmuş; fakat sevaptan bahsederken, onun sebebi olarak kendi rahmetini göstermiş ve *"(Onlar) Allah'ın rahmeti içindedirler.."* buyurmuştur. Âyetin sonunda da, *"Allah hiç kimseye hiçbir haksızlık etmek istemez"* buyurmuştur ki, işte bu ifâde, neden ikâbı ile tehdîd etmediğini gösteren bir ifâdedir. Bütün bunlar, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin gazabından daha fazla olacağını göstermektedir. Ya Erhamer-Râhimîn, (merhametlilerin en merhametlisi) rahmetinin serinliğinden, gufrân ve ihsanın cömertliğinden bizi mahrum etme.

Sonra Hak Teâlâ, تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ *"Bunlar, hak olarak sana okuyageldiğimiz Allah'ın âyetleridir"* buyurmuştur. Bu ifâdenin başındaki, تِلْكَ (Bunlar) kelimesi hakkında iki izâh vardır:

1- Bundan murad, "Saydığımız bu âyetler, Allah'ın delilleridir" mânasıdır. Burada تِلْكَ (Onlar) ifâdesinin هٰذِهِ (bunlar) kelimesi yerine getirilmesi câiz olmuştur. Çünkü zikredilen bu âyetler, zikredildikten sonra bitmiş ve böylece onlar sanki uzaklaşmışlar da kendilerine, (uzak varlığı işaret edilen) تِلْكَ kelimesiyle işâret edilmiştir.

2- Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, İslâm dini hususunda gerekli olan herşeyi içine olan bir kitap indirmeyi va'adetmiştir. Binâenaleyh, Hak Teâlâ, bu âyetleri indirince, "va'adedilen o âyetler, hak olarak sana okuyageldiğimiz bu âyetlerdir" demiştir. Bu mesele hakkında geniş izahımız Bakara sûresindeki ذٰلِكَ الْكِتَابُ (Bakara, 2) âyetinin tefsirinde geçmişti. Buradaki بِالْحَقِّ *"hak ile"* ifâdesi hakkında da şu iki açıklama yapılmıştır:

a) "İyilikte bulunana ve kötülükte bulunana müstehak oldukları karşılığı verme hususunda, hak ve adaletle içiçe olduğu halde..."

b) Bu, "Hak mana ile.." demektir. Çünkü okunan şeylerin manaları da hak ve gerçektir.

Allah Hiç Kimseye Zulmetmek İstemez

Sonra Hak Teâlâ, وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعَالَمِينَ *"Allah hiç kimseye, hiçbir haksızlık (zulüm) etmek istemez"* buyurmuştur ki bu hususta birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın bu âyette "zulüm" kelimesini kullanması, yerinde olmuştur. Çünkü, daha önce şiddetli bir azabtan bahsedilmiştir. Halbuki Cenâb-ı Hak, Ekremu'l-ekremîn (kerimlerin en kerimi)dir. Buna göre sanki O, bu hususta bir özür beyân ederek, şöyle demiştir: "Onlar bu azaba, kendi kötü fiilleri sebebiyle düşmüşlerdir. Çünkü bütün âlemin nizamı, ancak suçluları cezalandırmakla devam eder. Bu tehdid yapılınca, yalancı çıkmamak için, gereğini yapmak gerekir. Binâenaleyh Cenâb-ı Hakk'ın bu şekilde, bir özür beyân etmesi, rahmet-i İlâhiyye tarafının daha galib olduğuna en kuvvetli delillerin başında gelir. Bunun bir benzeri ifâde de, kâfirler için söz konusu olan ilâhî tehdidin zikrinden sonra, Nebe' sûresindeki *"Çünkü onlar hiçbir hesab beklemiyorlardı ve bizim âyetlerimizi alabildiğine yalan sayıyorlardı"* (Nebe', 27-28) âyetleridir. Yani, bu şiddetli ilâhî tehdid, onların kötü fiilleri yüzünden yapılmıştır.

İKİNCİ MESELE

Allah'ın Zulmetmediği Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü ve Onlara Verilen Cevap

Cübbâî şöyle der: "Bu, âyet-i kerime, Cenâb-ı Hakk'ın, ne kendi fiili olarak, ne de kullarının fiili olarak kabîh (kötü ve çirkin) bir fiilin çıkmasını irâde etmediğine ve böyle bir fiil yapmadığına delalet etmektedir. Bunu şu şekilde açabiliriz: Zulmün, Allah'tan veya kuldan sudûr ettiğini farzedelim. Bunun kuldan sudûr etmesi durumunda, kul ya kendi nefsine zulmetmiş olur ki bu günah işlemesi sebebiyle olur; ya da başkasına zulmetmiş olur. İşte zulmün kısımları bu üç şeydir. Hak Teâlâ'nın, *"Allah hiç kimseye, hiçbir haksızlık (zulüm) etmek istemez"* buyruğundaki "zulüm" kelimesi, menfi cümlede nekire olarak bulunan bir kelimedir. Binâenaleyh, ister Allah'ın kendisinden, ister başkasından sudûr edecek olsun, Cenâb-ı Hakk'ın hiçbir zulmü murad etmemiş olması gerekir. Böylece bu âyetin, Allah Teâlâ'nın zulmün her üç çeşidini de murad etmediğine delâlet ettiği sabit olmuş olur. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, Allah'ın zulmün bu üç çeşidinden hiçbirinin fâili olmaması gerekir. Yine bundan, Allah'ın asla zulüm işlememesi ve kullarının fiillerinin fâili olmaması gerekir. Çünkü kulların, gerek kendilerine, gerekse, birbirlerine yaptıkları zulümleri de, kulların amelleri cümlesindendir. Biz âyetin, Allah Teâlâ'nın asla zulmün fâili olmadığına delâlet ettiğini söyledik. Çünkü âyet, Allah'ın zulüm olacak hiçbir şeyi dilemediğine delâlet etmektedir. Eğer Hak Teâlâ, zulmün kısımlarından birinin fâili olsaydı, onu irâde etmiş olurdu. Halbuki bunun böyle olması batıldır."

Mu'tezile devamla şöyle demiştir: "Bu âyetle, Cenâb-ı Hakk'ın, zulmün ve kulların fiillerinin yaratıcısı olmadığı ve kulların kötü fiillerini irâde etmediği sâbit olmuş olur. Çünkü Cenâb-ı Allah, zulmü irade etmemekle kendisini övmüştür. Övünme ise, kendisinden o fiilin çıkması ve onu irâde etmesi mümkün olduğu zaman yerinde olur. Binâenaleyh bu âyet, Allah Teâlâ'nın zulme kâdir olduğuna delâlet eder." O zaman sevinerek şöyle dediler: "İşte bu tek bir âyet bile, **Mu'tezile**'nin "adâlet"le ilgili meselelerdeki bütün kaidelerini eksiksiz ortaya koyup izah etmektedir." **Mu'tezile** sözüne devamla şöyle demiştir: "Cenâb-ı Hak, zulmü murad etmediğini ve zulüm yapmayacağını belirtince, bunun peşinden, *"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"* buyurmuştur. Cenâb-ı Hak bu âyeti, şu iki sebepten dolayı önceki âyetlerin peşinden getirmiştir:

a) Allahu Teâlâ, zulmü ve çirkin fiilleri murad etmediğini zikredince, buna, "Çirkin fiilin faili, o fiili ya cehlinden, veya âcizliğinden veyahut da ona duymuş olduğu ihtiyaçtan dolayı yapmıştır. Bütün bunlar ise, Allah hakkında muhâldir. Çünkü O, göklerde ve yerde bulunan herşeyin mâlikidir. Bu mâlikiyyet de cehle,

acziyyete ve ihtiyaca ters düşer" buyurarak istidlâl etmiştir. Bu sıfatların Allah hakkında düşünülmesi imkânsız olduğuna göre, Allah'ın kabîh bir fiilin fâili olması da imkânsızdır.

b) Allah Teâlâ, zulmü hiçbir şekilde murad etmediğini söyleyince, birisi, "Biz, âlemde zulmün olduğunu görüyoruz. O'nun meydana gelişi Allah'ın irâdesi ile değil ise, O'nun irâdesi hilâfınadır. Bu ise Allah'ın zayıf, âciz ve mağlup olmasını gerektirir. Halbuki bunlar imkânsızdır" diyebilir. Bundan dolayı Allah Teâlâ buna, وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* diye cevap vermiştir. Bu, "Allah, zâlimleri zorla ve kahren zulümlerinden alıkoymaya kâdirdir. Allah buna kâdir olunca, âciz ve zayıf sayılamaz" manasınadır. Yoksa, Allah Teâlâ, onlar böylece sevâba müstehak olsunlar diye, onların kendi istek ve ihtiyarlarıyla günahı bırakmalarını irâde etmemiştir. Eğer Allah, insanları günahı bırakmaya zorlamış olsaydı, bu mana bâtıl olurdu, ortada kalmazdı."

İşte **Mu'tezile**'nin bu âyet hakkındaki söylediklerinin özeti budur. Onlar, bu manadaki sözlerini diğer bir şekilde şöyle ifâde ederler: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Allah hiç kimseye, hiçbir haksızlık (zulüm) etmek istemez"* buyruğundan maksadı, ya kendisinin onlara zulmü irâde etmemesi, veyahut da onların birbirlerine zulmünü murad etmemesidir. Eğer birinci mânaya alırsanız, bu sizin görüşünüze göre de doğru olmaz. Çünkü sizin mezhebinize göre, Allah Teâlâ, günahsız bir kimseye de en şiddetli bir şekilde azab etse, zulüm yapmış olmaz, adalet yapmış olur. Çünkü zulüm (sizce) başkasının mülkünde tasarruf etmek demektir. Allah Teâlâ ise, başkasının değil kendi mülkünde tasarruf etmiş olur. Binâenaleyh Allah'ın zâlim olması imkansız olur. Bu böyle olunca, âyeti "Allah, mahlûkata zulmetmeyi irâde etmez" manasında almak mümkün olmaz. Yok eğer, âyeti ikinci mânaya, yani "O, kulların birbirlerine zulmünü murad etmez" mânasında alırsanız, yine sizin görüşünüze göre bu ifâde tam olmamış olur. Çünkü sizce bütün bu gibi zulümler, Allah'ın irâde ve yaratmasıyla olmaktadır. Binâenaleyh sizin mezhebinize göre, âyetin doğru bir manaya hamledilmesinin mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur.

Râzî'nin Mu'tezile'ye Karşı Cevabı

Buna şöyle cevap verilir: Bu âyetten muradın, "Allah Teâlâ'nın kullarından hiçbirine zulmü murad etmemesi manası olması niçin caiz olmasın?" Hasmımızın, "Sizin mezhebinize göre, Allah'ın zulmetmesi imkansızdır. Dolayısıyla, zulmetmiyor olmakla övünmesi de imkansızdır" iddiasına karşı biz deriz ki ona karşı, şu iki şekilde cevap veririz:

a) Allah Teâlâ, *"Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku...."* (Bakara, 255) ve *"O, yediriyor, kendisi yedirilmiyor"* (En'âm, 14) buyurarak kendisini övmüş, fakat bu ifâdelerden O'nun uyuyabileceği ve yiyebileceği mânası çıkmamıştır. İşte, burada da böyledir.

b) Allah Teâlâ, eğer azaba müstehak olmayan kimselere azab ederse, bu her ne kadar O'nun için bir zulüm sayılmasa da zulme benzer. Bazan, birbirine benzeyen şeylerin isimleri, birbiri yerine kullanılabilir. Bu tıpkı, *"Kötülüğün cezası ona denk bir kötülüktür"* (Şura, 40) âyetinde olduğu gibidir. Bunun benzerleri Kur'ân-ı Kerim'de pek çoktur. Bu münazaradaki bütün söz, işte bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz, *"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır"* âyetini, Cenâb-ı Allah'ın insanların fiillerinin yaratıcısı olduğuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: "Şüphe yok ki kulların fiilleri de göklerde ve yerde bulunan şeylerdendir. Göklerde ve yerde olan herşeyin Allah'ın olması, bu fiillerin de Allah'a ait olmasını gerektirir. Bizim, "O fiiller eğer O'nun mahlûku iseler, O'na aittir" sözümüz doğrudur. Böylece bu âyet, Allahu Teâlâ'nın, kulların fiillerinin yaratıcısı olduğuna delâlet eder."

Cübbaî buna, "Hak Teâlâ'nın لِلّٰه ifâdesindeki nisbet, fiil nisbeti değil, mülkiyyet nisbetidir. Baksana! Araplar, onun yaptığı şey olduğu manasını değil de onun mülkü ve memlûkü olduğunu murad ederek هٰذَا الْبِنَاءُ لِفُلَانٍ "Bu bina, falancanındır" derler. Yine âyetten maksat, Allah'ın kendisini ululaması ve uluhiyyetini medhetmesidir. O'nun, çirkin ve fena şeyleri kendisine nisbet ederek övünmesi câiz değildir. Yine O'nun, *"Göklerde ve yerde bulunanlar"* buyruğu göklerin ve yerin içinde bulunanlara şâmildir. Bunlar ise, cisimlerin sıfatlarından olup, ârâz olan fiillerin sıfatlarından değildir" diyerek cevap vermiştir.

Âlimlerimiz buna, çirkini ve güzeli yapmaya kâdir olan kimsenin, güzeli çirkine ancak, kalbinde onu o güzel fiili yapmaya davet edecek bir şey bulunduğu zaman tercih edeceği delâletiyle, bu nisbetin fiil nisbeti olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir. Buna göre bu sebep de, teselsülü önlemek için Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir. Kulun fiilinin meydana gelmesi hususunda müessir olan şey, kudret ve sebebin mecmûu yani (toplamı) olduğu ve, kudret ve sebep toplamının da, Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği sabit olunca, kulun fiilinin yaratma ve meydana getirme bakımından sebep fiili

vasıtasıyla Allah'a dayandığı sabit olmuş olur. Bu münazara hususundaki sözün tamamı, işte budur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır"* buyruğuna dayanarak felsefeciler şunu iddia etmişlerdir: Allahu Teâlâ bu âyette, gökte olanları yerde olanlardan önce zikretmiştir. Çünkü gökte olan varlıkların halleri, yerde olanların durumlarının birer sebebidir. Böylece Cenâb-ı Hak sebebi, sonuçtan önce zikretmiştir. Bu da, yerdekilerin bütün durumlarının, göktekilerin durumlarına istinâd ettiğine delâlet eder. Göktekilerin durumunun da Allah'ın yaratma ve tekvinine dayandığı hususunda herhangi bir şüphe yoktur. İşte bu bakımdan da bir cebr lâzım gelir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, *"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"* buyurmuş, bu iki kelâmın başında da "Allah" lafzını tekrarlamıştır. Bundan gaye ise, Cenâb-ı Hakk'ı ululamayı te'kiddir. Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı ise, mahlûkatın başlangıcının kendisinden olduğu gibi, sonunun da kendisine döneceğini beyân etmektir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Göklerde ve yerde ne varsa, hepsi Allah'ındır"* buyruğu O'nun el-Evvel olduğuna; *"Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"* buyruğu ise, O'nun el-Âhir olduğuna işarettir. Bu da, O'nun hüküm, tasarruf ve tedbirinin, insanlarının başlangıcını ve sonunu ihata ettiğine ve, bütün sebeplerin kendisine nisbet edilip, bütün ihtiyaçların O'nun katında sona erdiğine delalet eder.

ALTINCI MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ *"Bütün işler, ancak Allah'a döndürülür"* buyruğundaki إِلَى "e, a" edatı, Cenâb-ı Hakk'ın bir mekanda ve bir cihette bulunduğuna delâlet etmez. Bilâkis bundan murad, varlıkların, ancak O'nun hükmünün nâfiz olduğu ve sadece O'nun yargısının hükümran olacağı bir yere varacağı hususudur.

★ ★
★

İyiyi Emr, Kötüyü Men Eden En Hayırlı Ümmet

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ
وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ
الْفَاسِقُونَ ﴿١١٠﴾ لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلَّا أَذًى وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ
يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ﴿١١١﴾

"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız, Allah'a inanırsınız. Eğer, ehl-i kitâb da iman etseydi, kendileri için elbette hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler vardır. Ama onların çoğu, fasıktırlar. Onlar size, ezâdan başka asla hiçbir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez"

(Âl-i İmrân, 110-111).

Âyetin, kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hakkında iki izah şekli vardır:

1- Allahu Teâlâ mü'minlere bazı şeyleri emredip, bazı şeylerden nehyederek, onları diretme ve isyân hususunda ehl-i kitab gibi olmaktan sakındırıp, bunun peşinden de mü'minlere mükâfaat vereceğini, kâfirleri ise cezâlandıracağını zikredince, işte bütün bu âyetlerden maksat, mükellef mü'minleri Allah'a inkiyâd ve itâata sevketmek ve, onları kendisine isyan etmekten ve diretmekten men etmek olmuştur. Sonra Allahu Teâlâ, bunun peşinden, mü'minleri kendisine inkiyâd ve itaata sevketmeyi iktiza eden bir başka tabir kullanarak, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ *"Sizler en hayırlı bir ümmetsiniz"* buyurmuştur. Buna göre mâna, "Sizler, Levh-i Mahfuz'da ümmetlerin en hayırlısı ve en faziletlisi oldunuz. Buna yakışan da, sizin bu fazileti zayi etmemeniz, kendinizdeki bu güzel hasletleri yok etmemeniz ve size yöneltilen bütün teklifler hususunda inkiyâd ve itaat içinde olmanızdır" şeklinde olur.

2- Allah Teâlâ, günahkârların ne kadar çok bedbaht olduklarını, *"Yüzleri simsiyah olanlara gelince..."* âyetiyle; saîd kimselerin de ne kadar mesût ve mutlu olduklarını da, *"Yüzleri ağaranlara gelince..."* ifâdesiyle belirtince, günahkâr ve bedbaht kimselere verilecek cezânın sebebine, *"Allah hiç kimseye hiçbir haksızlık etmek istemez"* buyruğuyla dikkat çekip, onların bu

cezâya kendi kötü fiilleriyle müstehak olduklarını belirtince, bu âyette de, saîd kimselere verilecek mükâfaatın sebebine, *"Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* sözüyle dikkat çekmiştir. Yani, "bu saâdetleri, bu mükemmellikleri ve bu şerefleri onlar ahirette elde edeceklerdir. Çünkü onlar dünyada iken, *"İnsanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet idiler."* Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Kâne (كَانَ) Fiili Hakkında

كَانَ lafzı, nahivde de izah edildiği gibi, bazan tam bir fiil, bazan nakıs bazan da zâid olur. Müfessirler, Cenâb-ı Hakk'ın, كُنْتُمْ *"idiniz"* buyruğunun tefsirinde ihtilâf ederek, şu izahları yapmışlardır:

1- Buradaki كَانَ fiili, وَقَعَ (vâki oldu) ve حَدَثَ (meydana geldi) manasında olmak üzere, tam fiildir. Dolayısıyla bu fiil, bir habere muhtaç değildir. Buna göre manâ ise, "siz en hayırlı ümmet olarak meydana geldiniz, ortaya çıktınız, yaratıldınız" şeklindedir. Bu takdirde خَيْرَ أُمَّةٍ ifâdesi, hâl olur. Bu, bir grup müfessirin görüşüdür.

2- Buradaki, كَانَ fiili, nakıs bir fiildir. Bu hususta bir soru vardır. O da şudur: كَانَ 'nin nâkıs kabul edilmesi durumu, onların bu sıfatla mevsûf olduklarını ve onların şu anda bu sıfatlarla muttasıf olmadıklarını gösterir.

Cevap: Cenâb-ı Hakk'ın, كَانَ sözü, müphem bırakılarak, bir şeyin geçmiş zamanda meydana geldiğini haber vermeden ibârettir. Bu Hak Teâlâ'nın, *"Rabb'inizden mağfiret dileyin. Çünkü O, çok bağışlayıcıdır"* (Nûh, 10) ve *"Allah çok affeden ve çok merhamet edendir"* (Nisa, 152) âyetlerinin delâletiyle, ârızî bir inkıtaya delâlet etmez.

Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, كَانَ 'nin nâkıs kabul edilmesi halinde müfessirler şu izahlarda bulunmuşlardır:

a) "Sizler, Allah'ın ilminde en hayırlı ümmet idiniz."

b) "Sizler, sizden önce gelmiş geçmiş ümmetler içinde, en hayırlı ümmet olarak anılıyor idiniz." Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, *"Onlar, kâfirlere karşı çetin ve sert, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları, rükû ediciler ve secde ediciler olarak görürsün. Onlar Allah'tan lütuf ve rızâ taleb ederler. Secde izinden olan nişanları, yüzlerindedir. İşte onların Tevrat'taki vasıfları budur"* (Fetih, 29) âyetinde ifâde ettiği gibidir. Buna göre onların kâfirlere karşı şiddetli ve sert olmaları, marûfu emrederek, münker olan fiillerden nehyetmiş olmalarıdır.

c) "Sizler, Levh-i Mahfuz'da en hayırlı ümmet olarak tavsif edilmiştiniz."

d) "Sizler, iman ettiğiniz sürece, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet olursunuz."

e) **Ebû Müslim,** Cenâb-ı Hakk'ın, *"Sizler en hayırlı bir ümmetsiniz"* buyruğunun, O'nun *"yüzleri ağaracaklara gelince..."* buyruğu ile ilgili olduğunu söylemiş, buna göre ifâdenin takdirinin ise şu şekilde olduğunu belirtmiştir: "Onlara, cennete girdiklerinde, sizler dünya hayatınızda, en hayırlı ümmet oldunuz. Binâenaleyh şu anda, bu sebeple, içinde bulunduğunuz merhamete ve yüzlerinizin ak çıkmasına müstehak ve lâyık oldunuz.." denilir. Kıssanın başı ile sonu arasına fasılaların girmesi hali, Kur'ân'ın üslûbunda daima olageten bir haldir.

f) Bazı kimseler de, "Eğer Allahu Teâlâ isteseydi, أَنْتُمْ "sizler..." derdi ve böylece de bu teşrif, hepimize şâmil olurdu. Ama, Cenâb-ı Hakk'ın, كُنْتُمْ buyurması, Resûlullah'ın ashâbından muayyen bir topluluğa tahsis edilmiştir ki, bunlar da İslâm'da ilk dereceyi alan muhacir ve ensâr ile, onların davrandıkları gibi davranan kimselerdir.

g) "Siz, iman ettiğinizden beri, en hayırlı bir ümmetsiniz..." Bu, onların, var olduklarından bu yana bu sıfat ile mevsûf olduklarına dikkat çekmek içindir.

3- كَانَ 'nin zâid olmasıdır. Bazı âlimler, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Siz en hayırlı bir ümmetsiniz"* buyruğunun, O'nun tıpkı, وَاذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَكَثَّرَكُمْ *"Hatırlayın, (Düşünün): Vaktiyle siz pek az idiniz de, Allah sizi çoğalttı"* (A'râf, 86) buyurması; başka yerde ise, (كُنْتُمْ "idiniz.." yerine أَنْتُمْ "sizler" buyurarak), وَاذْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ *"Hatırlayın: Hâni vaktiyle sizler yeryüzünde azlıkdınız, güçsüz bırakılmış idiniz..."* (Enfâl, 26) buyurması gibi olduğunu söylemişlerdir. Buna göre كَانَ fiilini getirip getirmeme durumu, müsâvidir; ama ne var ki كَانَ zikredildiği zaman, durumu tekid eder ve o işin mutlaka meydana gelebileceğini belirtir. **İbnu'l-Enbarî,** "Bu görüş, sakat bir görüştür. Çünkü, كَانَ mamûlleri arasına girip veya mamûllerinden sonra geldiğinde amel etmez; ama mamûllerinden önce geldiğinde mutlaka amel eder. Meselâ Araplar, عَبْدُ اللَّهِ كَانَ قَائِمٌ "Abdullah ayaktadır" ve عَبْدُ اللَّهِ قَائِمٌ كَانَ "Abdullah ayaktadır" derler.. Bu iki misâlde de, كَانَ fiilini amel ettirmemişlerdir. Ama onlar, كَانَ'yi amel ettirmeyerek كَانَ عَبْدُ اللَّهِ قَائِمٌ demezler. Çünkü söze, itinâ gösterilecek şeyle başlamak, onların usullerindendir. Amel ettirilmemiş şey ise, itinâ ve özen mevkiinde bulunamaz. Yine, haberini nasbettiği için, mevzûbahis âyetteki كَانَ'nin amel ettirilmemesi caiz değildir. Bu fiil haberinde amel edip, onu nasbettiğine göre, amel ettirilmemiş kabul edilemez.

d) Bir başka ihtimal de, كَانَ 'nin صَارَ "oldu, dönüştü, haline geldi..." manasında olmasıdır. Buna göre, bu ifâdenin takdiri, صِرْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ şeklinde olur. Yani, "Marûfu emredip, münkerden nehyeden ve Allah'a iman edenler olmanız hasebiyle siz, en hayırlı ümmet haline geldiniz, dönüştünüz" demektir.

Sonra Cenâb-ı Hak, وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"Eğer, ehl-i kitab da iman etseydi, kendileri için elbette hayırlı olurdu"* buyurmuştur. Yani, "Bu hasletleriniz sebebiyle en hayırlı ümmet olma vasfını kazandığınız gibi, Ehl-i Kitâb da iman etmiş olsaydı, bu en hayırlı olma vasfı, onlar için de söz konusu olurdu" demektir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Bu Âyetin İcmâ-ı Ümmet Hakkında Delil Olması

Âlimlerimiz, icmâ-ı ümmetin bir delil olduğuna bu âyeti delil getirmişlerdir. Bu iki şekilde izah edilebilir:

a) Hak Teâlâ, *"Musa'nın kavminden bir cemâat vardır ki, hakka irşâd ederler ve onunla adâleti ifâ ederler"* (A'râf, 159) buyurmuş; daha sonra bu âyette de, *"Sizler, en hayırlı ümmetsiniz..."* demiştir. Binâenaleyh bu âyetin hükmü gereğince bu ümmetin, **Hz. Musa**'nın kavminden hakka irşâd eden o cemâatten daha üstün olması gerekir. Bu ümmet onlardan daha üstün olunca, bu ümmetin ancak hak ile hükmetmeleri gerekir. Çünkü bu ümmet hakkında, hak olmayan şeye hükmetmeleri caiz olsaydı, bu ümmetin hakka hidâyet eden o ümmetten daha üstün olması imkânsız olurdu. Çünkü bâtıla hükmedenin, hakka hükmedenden daha hayırlı olması imkânsızdır. Böylece bu ümmetin, ancak hak ile hükmettiği sabit olur. Durum böyle olunca da, onların icmâları bir hüccet ve delil olmuş olur.

b) Âyette geçen el-ma'rûf ve el-münker kelimelerinin başındaki elif-lâm istiğrâk ifâde etmektedir. Bu da onların, ma'rûf olan herşeyi emredip münker olan herşeyden sakındırmalarını iktiza eder. Onlar bu şekilde oldukları müddetçe, şüphesiz onların icmaları da hak ve gerçek olur. Binâenaleyh onların icmâları hüccet olur. Bu hususlaki uzun izahı, Usul-ü Fıkıh kitabımızda zikretmiştik.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Burada Hitap Has, Hüküm İse Umumidir

Zeccâc şöyle demiştir: *"Siz.. en hayırlı bir ümmetsiniz"* âyetinin zâhiri, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabına bir hitaptır, fakat bütün ümmet-i Muhammed hakkında umûmî bir ifâdedir. Bunun bir benzeri de, *"Sizin üzerinize oruç yazıldı"* (Bakara, 183) ve *"Sizin üzerinize kısas yazıldı"*

(Bakara, 178) âyetleridir. Bütün bunlar, lâfızları bakımından o zamanda mevcut olan müslümanlara bir hitaptır. Fakat bunlar, aynı zamanda, bütün müslümanlar hakkında umûmî bir hitaptır. Bu âyette de böyledir."

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ümmet Kelimesi Hakkında

Kaffâl (r.h) şöyle demiştir: "Ümmet" kelimesinin asıl manası, "aynı şey üzerinde ittifak etmiş bir cemaat" demektir. Buna göre ümmet-i Muhammed, Allah'a imân etmek ve Hz. Peygamber'in nübüvvetini ikrâr etmekle tavsif edilmiş bir cemaattir. Bir kimsenin davetinin topladığı herkese, "Onlar O'nun ümmetidir" denilir. Ancak ümmet kelimesi tek başına zikredildiğinde, birinci mana anlaşılır. Baksana, "Ümmet, şunun üzerinde ittifak etmiştir" denildiğinde, bundan ümmet-i Muhammed anlaşılır. Hz. Peygamber (s.a.s): أُمَّتِي لاَ تَجْتَمِعُ عَلَى ضَلاَلَةٍ *"Ümmetim, dalâlet üzere toplanmaz (dalâlet olan birşeyde ittifâk etmez)"* (85) demiştir. Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in, Kıyâmet gününde, *"Ümmetim, ümmetim..."* diyeceği rivayet edilmiştir. Binâenaleyh bu gibi yerlerde geçen "ümmet" kelimesinden, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul eden kimseler anlaşılır. Fakat O'nun davet ve tebliğinin muhatabı olan diğer insanlar için, "Onlar, ümmet-i davettir" denilir. Onlara, ancak bu şekilde "ümmet" ismi verilebilir.

Cenâb-ı Allah'ın, أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"İnsanlar için çıkarılmış"* tabirinin iki izahı vardır:

a) Bu, "Siz, bütün zamanlar boyunca insanlar için çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısısınız" manasındadır. Buna göre, *"İnsanlar için çıkarılmış"* tabiri "İnsanlar için ortaya çıkarılmış, temeyyüz edip bilinmiş ve onunla başka ümmetlerin arası iyice tefrik edilmiş bir ümmet.." manasındadır.

b) Âyetteki *"İnsanlar için.."* ifâdesi, كُنْتُمْ (idiniz) kelimesine bağlıdır. Bunun takdiri, كُنْتُمْ لِلنَّاسِ خَيْرَ أُمَّةٍ "Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmet idiniz" şeklindedir. Bazı insanlar da, أُخْرِجَتْ "çıkarılmış" kelimesi, bir başka kelimeye bağlıdır ve âyetin takdiri, كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ لِلنَّاسِ "Siz, insanlar için en hayırlı bir ümmetsiniz" şeklindedir.

En Hayırlı Ümmet Olmanın Sebebi

Sonra Cenâb-ı Hak, تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ *"İyiliği emreder, kötülükten vazgeçirmeye çalışırsınız ve Allah'a inanırsınız"* buyurmuştur.

---

(85) **Keşfu'l-Hafâ**, 2/350 (Müsned, Taberânî, **İbn Mâce, Tirmizi** vb. kitaplardan...)

Bil ki bu ifâde, müste'nef (başlıbaşına) bir cümledir. Bunun maksadı ise, o hayırlı oluşun sebebini izahtır. Nitekim sen, "Zeyd cömert bir insandır. İnsanlara yedirir, giydirir ve onların iyiliğine çalışır" dersin. Sözün özü şudur: Usul-ü Fıkıhta, "Bir hükmün, ona uygun bir vasıfla birlikte zikredilmesi, o hükmün o vasfa bağlandığına delâlet eder" kâidesi vardır. İşte burada da Cenâb-ı Hak, bu ümmetin en hayırlı bir ümmet olduğu hükmünü vermiş, bunun peşinden de o taatları yani, emr-i ma'ruf, nehy-i münkeri (iyiliği yayma, kötülükten sakındırma) ve imanı zikretmiştir. Binâenaleyh hayırlı ümmet oluş, bu ibâdetlerin bulunmasına bağlanmıştır.

Burada birkaç soru vardır:

Emr-i Maruf ve Cihadın Önemi

Birinci Soru: Bu üç sıfat diğer ümmetlerde de bulunduğu halde, emr-i ma'ruf, nehy-i münker yapıp, Allah'a imân etmelerinin, bu ümmetin en hayırlı oluşunu gerektirişinin sebebi nedir?

Cevap: Kaffâl şöyle demiştir: "Ümmet-i Muhammed'in, önceki ümmetlerden daha üstün olması, emr-i ma'ruf nehy-i münkeri en sağlam bir şekilde yapmalarından, yani bu uğurda savaşmalarından dolayıdır. Çünkü ma'rufu emretmek, bazan kalb ile, bazan dil ile, bazan da el ile olur ki, bunların en kuvvetlisi el ile, yani savaşma sûretiyle olandır. Çünkü bu, insanın kendisini ölüme atmasıdır. Ma'ruf olan şeylerin en ma'rufu, hak din ile Allah'ın birliğini ve Hz. Peygamber'in peygamberliğini tasdik etmektir. En münker olan şey ise, Allah'ı inkâr etmektir. Binâenaleyh din uğrunda cihâd etmek, başka insanları en büyük menfaat ve ma'rufa ulaştırmak, ve zararların en büyüğünden kurtarmak için, insanın kendisinin en büyük zararı, yani bu uğurda ölmeyi göze almasıdır. Bundan dolayı cihâdın, en büyük ibâdet olması gerekir. Bizim dinimizde cihâd meselesi, diğer şeriatlardaki cihâd meselesinden daha güçlü ve önemli olduğu için, bu, Ümmet-i Muhammed'in diğer ümmetlerden faziletli olmasını gerektiren birşey olmuştur. İşte **İbn Abbas** (r.a)'dan, bu âyetin tefsiri hakkında rivayet edilen şu haberin mânası da budur: "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. İnsanlara, "Lâilâhe illallah" (Allah'tan başka tanrı yoktur diye şahâdet etmelerini ve Allah'ın indirdiği şeyleri ikrâr edip kabul etmelerini emreder ve bu uğurda onlarla savaşırsınız." Kelime-i tevhid, ma'rufların en büyüğü; Allah'ı inkâr ise, münkerlerin en çirkinidir."

Kaffâl sözüne şöyle devâm etmiştir: "Din için savaşmanın faydasını insaflı olan hiçbir insan inkâr edemez. Çünkü insanların pek çoğu, alışkanlıkları ve

âdetleri sebebiyle kendi dinlerini sever, onlara sunduğun deliller üzerinde düşünmeye yanaşmazlar. Fakat onlar ölümle korkutularak, hak dine girmeye zorlanırlarsa, ona girerler. Zamanla onların kalplerinde, bâtıl dinleri için olan sevgileri zayıflar ve hak dine olan sevgi artar, kuvvetlenir. Nihayet bâtıl dininden hak dine; ebedi azaba müstahak olmaktan da ebedî mükâfaat ve nimete müstahak olmaya geçer.

Allah'a İman Vasfının Sonra Getirilmesinin Hikmeti

İkinci Soru: Allah'a iman, mutlaka bütün taatlardan önce bulunması gerekirken, âyet-i kerîmede niçin emr-i ma'ruf ve nehy-i münker ondan önce zikredilmiştir?

Cevap: Allah'a iman, Allah'ı kabul eden bütün ümmetlerin müşterek sıfatıdır. Allah Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i, Allah'ın varlığına inanan diğer ümmetlerden üstün kıldığını belirtmiştir. Binâenaleyh bu "en hayırlı bir ümmet" oluşun meydana gelmesinde etkili olan hususun, bütün ümmetlerde müşterek olan "Allah'a imân" özelliğinin olması imkânsızdır. Bundan dolayı bu hayırlılığın meydana gelmesinde müessir olan husus, ümmet-i Muhammed'in emr-i ma'ruf ve nehy-i münker hususunda diğer ümmetlerden daha ileri olmasıdır. Bu durumda, bu hayırlı oluşun bulunmasında müessir olan hususiyet, emr-i ma'rûf ve nehy-i münker yapmalarıdır. Allah'a iman hususiyeti ise, bu hayırlılıkta müessir olan hususiyetin müessir olabilmesinin şartıdır. Çünkü Allah'a iman bulunmadıkça, hiçbir taat "hayırlı" olmada bir tesire sâhib olmaz. Böylece, bu en hayırlı oluşu gerektiren husûsiyetin, Muhammed ümmetinin ma'rufu emredici ve münkeri nehyedici olma hususiyetleri olduğu kesinleşmiştir. Onların Allah'a imanları bu hususiyetlerinin hayırlı oluşta müessiriyetinin şartıdır. Müessir, esere (neticeye), tesir etme şartından daha yakın (ve önemlidir). İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, âyette emr-i ma'ruf ve nehy-i münker yapmayı, imandan önce zikretmiştir.

Üçüncü Soru: Burada, niçin sadece Allah'a iman zikredilmekle yetinilmiş, gerekli olduğu halde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine imân zikredilmemiştir?

Cevap: Allah'a iman, peygamber'e imanı gerektirir. Çünkü Allah'a iman etmek, ancak peygamberin doğru söylediğine inanmakla olur. Peygamberin doğru söylediğine iman ise, ancak iddiasına uygun mûcizeler getirdiği zaman yerinde olur. Çünkü mûcize, sözün doğruluğunu bildirip kabul etme yerine geçer. Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlik dâvasına uygun bir şekilde mûcizeler izhar ettiğini gördüğümüzde, O'na inanmak Allah'a imânın ayrılmaz

bir vasfı olmuş olur. İşte bu inceliğe dikkat çekmek için, âyette sadece Allah'a iman zikredilmiştir.

Sonra Allah Teâlâ: وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ *"Eğer ehl-i kitab da îmân etseydi, kendileri için elbette hayırlı olurdu"* buyurmuştur. Bunun iki izahı vardır:

1- "Eğer Ehl-i Kitab, bu hayırlılığın ümmet-i Muhammed için olmasına vesile teşkil eden o dine inanmış olsalardı, onlar için de bu hayırlılık söz konusu olurdu." Binâenaleyh bu sözün maksadı, ehl-i kitabı, İslâm'a girmeye teşviktir.

2- "Ehl-i Kitab, başkanlık sevgisinden ve avâmın kendilerine tâbî olmasından hoşlandıklarından dolayı, dinlerini İslâm dinine tercih etmişlerdir. Eğer onlar iman etseler, âhirette elde edecekleri büyük mükâfaatın yanısıra, dünyada iken de arzuladıkları riyâset (baş olma arzusu) da kendileri için bulunur ve böylece de bu, kendileri için yetindikleri o halden daha hayırlı olurdu."

Bil ki Alah Teâlâ, bu sözüne, atıf harfi kullanmadan, iki cümle-i ibtidâiyye (yeni başlayan cümle) ilâve etmiştir ki bunlardan birisi *"İçlerinde îman edenler vardır. Ama onların çoğu fâsıktırlar"* cümlesi; ikincisi ise, *"Onlar size, ezâdan başka aslâ hiçbir zarar veremezler"* cümlesidir. **Keşşaf sahibi**: "Bu iki cümle, ehl-i kitaptan bahsedilirken, istidrâd olarak zikredilmiştir. Meselâ bir insan, "Falancadan bahsetmek gerekir. Çünkü, onun durumu şöyle şöyledir.." der. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ *"Ondan îman edenler vardır"* ifâdesini atıfsız zikretmiştir.*

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ *"İçlerinden îman edenler vardır. Ama onların çoğu fâsıktırlar"* sözü hakkında da şu iki soru vardır:

Birinci Soru: الْمُؤْمِنُونَ (mü'minler) kelimesindeki elîf-lâm, istiğrak mı ifâde eder, yoksa (ahd) yani daha önce geçmiş olan ve bilinen kimseleri mi?

Cevap: Bu elîf-lâm ahd için olup, bilinen kimseleri ifâde eder. Buna göre kasdedilenler, yahudilerden **Abdullah İbn Selâm** ile onun etbâı; hristiyanlardan da **Necaşî** ile O'na tâbi olanlardır.

İkinci Soru: Sıfat, mübalağa ve te'kîd için getirilir. Binâenaleyh, kâfiri fâsık olarak zikretmede söz konusu olan mübalağa nedir?

Cevap: Kâfir, dini hususunda bazan âdil, bazan da fasık olur. Bundan ötürü o, hiçbir topluluk tarafından kabul edilmez. Müslümanlar onu, kâfir olduğu için kabul etmezken; kâfirler de kendi aralarında fasık olduğu için, onu kabul etmezler. Buna göre sanki, "Ehl-i kitâb iki kısımdır. Onlardan bir kısmı iman

eden, bir kısmı da iman etmeyip, dinlerinde fasık olanlardır" denilmiştir. Binâenaleyh onlar, hiçbir kimsenin nezdinde, kendilerine tâbi olunması gereken kimselerden değildirler.

Ehl-i Kitaptan Müslümanlara Gelen Sıkıntı ve Eziyetler

Cenâb-ı Hakk'ın: لَنْ يَضُرُّوكُمْ إِلاَّ أَذًى *"Onlar size, ezâdan başka hiçbir zarar veremezler"* buyruğuna gelince: Bil ki Allah Teâlâ, mü'minleri imânlarında sağlam olmaya ve kâfirlerin sözleri ile fiillerine iltifat etmemeye *"Siz, ... en hayırlı bir ümmetsiniz"* sözü ile teşvik edince, onları bu hususta bir başka şekilde daha teşvik etmiştir. O da ehl-i kitab'ın, nazar-ı itibara alınmayacak kadar söz ile yapacakları azıcık eziyetleri dışında, müslümanlara zarar vermeye kâdir olamamalarıdır. Eğer onlar müslümanlara karşı savaşsalar, bozguna uğrar, ve yardımsız kalırlardı. Durum böyle olunca, onların söz ve fiillerine iltifat etmemek gerekir. Bütün bunlar, *"Eğer ehl-i kitabtan herhangi bir zümreye boyun eğecek olursanız..."* (Âl-i İmran, 100) âyetini izah için getirilmiştir. İşte bu âyetin, yukarısı ile münâsebeti de budur.

Hak Teâlâ'nın, *"Onlar size, ezâdan başka hiçbir zarar veremezler"* buyruğu, "Ehl-i kitabın, müslümanlara hiçbir zararı olamaz. Onların yapabilecekleri en ileri şey, ya Hz. Peygamber (s.a.s)'e ta'n etmek veyahut "**Üzeyir**, Allah'ın oğludur. **Hz. İsa,** Allah'ın oğludur. Allah, üçün üçüncüsüdür" gibi inkâr ifâde eden sözler söylemek, sizlere dilleriyle eziyet vermek, veyahut da zayıf durumdaki müslümanları korkutmak sûretiyledir" mânasındadır. Bazı âlimler, إِلاَّ أَذًى sözünün, bir istisna-i munkatı' olduğunu söylemişlerdir ki bu uzak bir ihtimaldir. Çünkü zikredilen bütün bu hususlar, müslümanların kalblerine bir kederin düşmesine sebebiyet verir. Keder de bir zarardır. Binâenaleyh âyetin takdiri, "Onlar size, eziyetten başka bir zarar veremezler" şeklinde olur ki, bir istisnâ-ı muttasıldır. Bunun mânası, "Onlar size ancak pek ehemmiyetsiz bir zarar verebilirler" şeklinde olur. Âyette "ezâ" kelimesi, "zarar" manasında kullanılmıştır. Ezâ ise, آذَيْتُ الشَّيْءَ أَذًى "O şeye biraz eza verdim" tabirinden masdardır.

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لاَ يُنصَرُونَ *"Eğer sizinle savaşırlarsa, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra kendilerine yardım da edilmez"* buyurmuştur. Bu, onların, müslümanlara karşı savaşmaları halinde hezimete ve hüsrana uğrayacaklarını; hezimetlerinden sonra da kesinlikle bir güç ve kuvvetleri olmayacağını haber vermektedir. Bunun bir benzeri de *"Eğer onlar savaşa tutuşurlarsa, bu (münafıklar) kendilerine yardım da etmezler. Yardım etseler bile, mutlaka arkalarını dönerler. Sonra kendilerine de yardım*

olunmaz'' (Haşr, 12); *''Kâfirlere de ki: ''Yakında mağlub olacaksınız ve cehenneme sürüleceksiniz...''* (Âl-i İmran, 12) ve *''Yoksa onlar, ''Biz, intikam almaya kâdir bir topluluğuz'' mu diyorlar. Yakında o topluluk bozulacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır''* (Kamer, 44-45) âyetleridir. Bütün bunlar birer fetih, nusret ve zafer va'adidir.

Bil ki bu âyet, birçok gaybî haberleri ihtiva etmektedir. Meselâ mü'minlerin, ehl-i kitabın zararlarından emin olmaları; mü'minlerle savaşmaları halinde bozguna uğrayacakları ve bozguna uğradıktan sonra kuvvet ve saltanatlarının kalmayacağı hususları gibi... Bütün bu hususlar, Allah'ın haber verdiği şekilde tahakkuk etmiştir. Çünkü yahudiler, yaptıkları her savaşta, neticede bozguna uğramışlardır. Yine onlar, savaşa ve başkanlık elde etmeye her uğraşmalarında, başarısız kalmışlardır. Bütün bunlar, gaybtan haber vermedir ve binâenaleyh birer mûcizedir.

Burada birkaç soru hatıra gelmektedir:

Birinci soru: Farzet ki yahudiler böyledirler. Fakat hristiyanlar böyle değildirler. Hristiyanların böyle olmamaları, âyetlerin doğruluğuna zarar verir? Buna karşı biz deriz ki: Bu âyetler, yahudiler hakkındadır ve bunların sebeb-i nüzûlleri de böyledir. Binâenaleyh bu müşkillik ortadan kalkmaktadır.

İkinci soru: Âyetteki, لَا يُنْصَرُونَ fiili, meczûm olmalı değil miydi? Buna karşı biz deriz ki: Sözün başlangıcında, cezâ cümlesi hükmünden, haber cümlesine dönülerek, sanki "Size, onların yardım olunmayacaklarını haber veriyorum" denilmek istenmiştir. Bunun faydası şudur: Şayet Hak Teâlâ bu ifâdeyi (şartın cevabı olarak) meczûm getirmiş olsaydı, yardım olunmama hali, onların "dönüp kaçmaları" gibi, müslümanlara karşı savaşmaları şartına bağlanmış olurdu. Fakat bu ifâde cezmedilmeyince, yardım olunmamaları mutlak bir va'îd olmuş olur. Buna göre sanki Allahu Teâlâ şöyle demiştir: *''Size haber vereceğim ve müjdeleyeceğim, onların gerisin geriye kaçmalarından sonraki durum ve kıssaları, onların artık hiçbir yardım bulamayıp devamlı zillet ve meskenet içinde kalacaklarıdır.''*

Üçüncü soru: Hak Teâlâ'nın, ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ ifâdesi, ne üzerine atfedilmiştir?

Cevap: Bunun atfedildiği şey, şart ve cezâ cümlesidir. Sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Size, onların sizinle savaşmaları halinde bozguna uğrayacaklarını haber veriyorum. Sonra size, onların yardım olunmayacaklarını da haber veriyorum." Bu cümlenin başındaki ثُمَّ (sonra) lâfzı, sıralamada sonra oluşu ifâde etmek için getirilmiştir. Çünkü onların yardımsız bırakılacağının haber verilişi, onların dönüp kaçacaklarını haber vermekten daha önemlidir.

★ ★

Yahudilere Zillet ve Meskenet Damgası Vurulması

ضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذِّلَّةُ أَيْنَ مَا ثُقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِّنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِّنَ النَّاسِ وَبَاءُو
بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ
بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوا
وَّكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿١١٢﴾

"Onlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar, üzerlerine zillet (damgası) vurulmuştur. Ancak Allah'ın ipine ve insanların ipine (ahdine) tutunmaları müstesnâ... Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar. Üzerlerine de bir miskinlik vuruldu. Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir. (Yine) bu, isyan etmeleri ve haddi aşmış olmaları sebebiyledir"

(Âl-i İmran, 112).

Bil ki Hak Teâlâ, onların müslümanlara karşı savaşmaları halinde yardımsız kalacaklarını ve bozguna uğrayacaklarını beyan edince, aynı zamanda onlara bir zillet ve meskenetin vurulacağını da zikretmiştir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Biz, bu lâfızların ne mânaya geldiklerini Bakara sûresinde (61. âyetin tefsirinde) anlatmıştık. Buna göre mana, "zillet, birşeyin birşey üzerine basılıp, onun üzerinde iz bırakması gibi, o yahudiler üzerine âdeta basılmış ve üzerlerinde iz bırakmıştır" şeklindedir. Arapların, "Bu, üzerime vurulmuş, benden ayrılmaz birşey (darbe-i lâzib) değildir" şeklindeki sözleri ve, haraca "darîbe" demeleri de bu manadan dolayıdır.

İKİNCİ MESELE Zillet, zül (değersizlik) demektir. Âyetteki "zillet"ten ne kastedildiği hususunda bazı tefsirler vardır:

a) Bu, en kuvvetli görüştür. Buna göre, zilletten murad, onlarla savaşılması, öldürülmeleri, mallarının ganîmet olarak alınıp, çoluk çocuklarının esir edilmesi ve topraklarına el konulmasıdır. Bu tıpkı, *"Onları, nerede yakalarsanız öldürün"* (Bakara, 191) âyetinde ifâde edildiği gibidir.

Sonra Cenâb-ı Hak, إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ *"Ancak Allah'ın ipine... tutunmaları müstesnâ..."* buyurmuştur ki, Allah'ın ipinden murad, Allah'ın ahdi, koruması ve Allah ile mü'minlerden olan bir teminattır. Çünkü, böyle bir durumda hükümler ortadan kalkar ve böylece de öldürülmeleri, mallarının ganimet olarak alınması ve çoluk-çocuklarının esir edilmesi hükümleri uygulanmaz.

b) Zillet, cizye mükellefiyeti manasınadır. Çünkü onlara cizye vermeyi mecbur etmek, hakâreti ve değersizliği ifâde eder.

c) Bundan murad şudur: "Sen onların içinde, güçlü bir hükümdar ve değer verilen bir başkan göremezsin. Aksine onlar her yerde küçümsenen, zelil ve değersiz kimselerdir."

Bil ki âyet-i kerîmedeki zilletten muradın, sadece cizye veya sadece değersizlik mânası olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü âyetteki *"Ancak Allah'ın ipine... tutunmaları müstesnâ..."* istisnası, Allah'ın ipinin mevcud olması halinde, bu zilletin söz konusu olmayacağını gösterir. Halbuki cizye, küçük görülme, ve değer verilmeme gibi hususlardan hiçbirisi, Allah'ın ipi onlar için mevcut olduğunda da zâil olmaz. Binâenaleyh zilleti, sadece cizye verme mecburiyeti manasında almak imkansızdır. Bu görüşü destekleyenlerden birisi, bu meseleye şöyle cevap vermiştir: "Bu istisnâ, istisna-ı munkatî'dir." Bu, **Muhammed ibn Cerir et-Taberî**'nin görüşüdür. O sözünü şöyle sürdürmüştür: "Yahudiler üzerine zillet damgası vurulmuştu. Binâenaleyh Allah'tan bir ahid üzere bulunsalar da bulunmasalar da, onlar bu istisnâ ile, zillet halinden izzet haline geçemezler. Buna göre إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ ifâdesinin takdiri şöyledir: "Fakat onlar bazan Allah'ın ipine (ahdine), bazan da insanların ipine sımsıkı tutunurlar." Bil ki bu, zayıftır. Çünkü, إِلَّا istisnâ edatını, "fakat" manasına hamletmek zâhirin hilafınadır. Yine biz sözü, bundan muradın, "Fakat onlar bazan Allah'ın ipine (ahdine), bazan da insanların ipine sımsıkı tutunurlar" olduğuna hamletsek bile, bu durumda da sözün mânası tam olmamaktadır. Bundan ötürü de, kendisinden sakınmak için, bu şeylere sımsıkı sarılmalarını gerektiren bir başka şeyin takdir edilmesi gerekir. Takdir etmek ise, aslın hilâfınadır. Binâenaleyh bu şeylere ancak zarûret olduğu zaman müracaat edilir. Burada bu şeylere müracaat için bir zaruret olmadığına göre, bunlara başvurmak câiz değildir. Bilâkis burada bir başka izah şekli bulunmaktadır. Bu da "zillet" kelimesini, bütün bu manaların hepsine birden, yani öldürülme, esir edilme, nesillerin köleleştirilmesi, mallarının alınması, hor ve hâkir hale getirme ve aşağılanma manalarının hepsine birden hamledilmesidir. Buradaki istisnâ'nın mânası, bu hükümlerin tamamının

kalmamasıdır. Bu, bazı hükümlerin kalmasına mâni değildir. İstisnâi durumda geriye kalacak olan bir kısım hüküm (haller) de, onların mallarından "cizye" ismi ile az bir kısmın alınması, hor, hakîr ve aşağılık hallerinin devam etmesidir. İşte bu mevzuda söylenecek olan söz budur.

Cenâb-ı Hakk'ın, أَيْنَ مَا ثُقِفُوا ifâdesinin manası, *"nerede ele geçirilir ve nerede rastlanılırsa..."* demektir. Nitekim, "Onu yakaladım" manasında, ثَقِفْتُ فُلَانًا فِي الْحَرْبِ "Falancayı harbte yakaladım" denilir. Bu ifâdenin izahı, daha önce حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ (Bakara, 191) âyetinin tefsirinde geçmişti.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Yahudilerin Tutunacağı "Allah'ın İpi"nin İzahı

Cenâb-ı Hakk'ın, إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ buyruğunun tefsiri hakkında birkaç görüş vardır:

1- **Ferrâ,** "Bu kelamın takdiri, إِلَّا أَنْ يَعْتَصِمُوا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ "Allah'tan olan bir ipe (ahde) sımsıkı sarılırlarsa müstesna..." şeklindedir" demiş ve bu hususta şu şiiri okumuştur:

رَأَتْنِي بِحَبْلِهَا فَصَدَّتْ مَخَافَةً / وَفِي الْحَبْلِ رَوْعَاءُ الْفُؤَادِ فَرُوقُ

"Beni ipine (tutunmuş) olarak görünce, korkarak yüz çevirdi.. O'nun ipine tutunmuş olan zeki ve akıllı gönüller, bir korkak (haline gelir)."

Başkaları bu izaha itiraz ederek şöyle demişlerdir: "Mevsûlün hazfedilip sılasının bırakılması câiz değildir. Çünkü aslolan mevsuldür. Sıla ise ikinci derecededir. Binâenaleyh, asıl kendisine delâlet ettiği için, ikinci derecede olanın hazfedilmesi câizdir. Aslın hazfedilip, ikinci derecede olanın hazfedilmesi ise câiz değildir.

2- Bu istisnâ, mana yoluyla meydana gelmiştir. Çünkü "zillet damgasının" vurulmasının manası, zilleti onlara, onlardan hiç ayrılmayacak ve uzaklaşmayacak biçimde, en kuvvetli bir şekilde yapıştırmaktır. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Zillet onlardan aslâ ayrılmaz, onlar ancak Allah'tan ve insanlardan olan bir ip (ahd) sayesinde kurtulabilirler.

3- بِحَبْلٍ (ip ile) sözündeki bâ harf-i cerrinin, مَعَ (beraber) manasına olması... Nitekim Arapların şu sözünde de böyledir: اُخْرُجْ بِنَا نَفْعَلْ كَذَا "Bizimle beraber çık, şunu yapalım." Buna göre ifâdenin takdiri, إِلَّا مَعَ حَبْلٍ مِنَ اللَّهِ "Ancak, Allah'tan olan bir ip (ahid) ile beraber olursa müstesna..." şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Allah'ın ipinden murad, Allah'ın ahdidir. Biz yukarıda, ahdin "ip" diye isimlendirildiğini, çünkü insanın ahid almazdan önce korktuğunu; bu korkunun onun matlûbuna ulaşmasına mâni olduğunu; bu ahd tahakkuk ettiğinde, ahid ile

matlûbuna ulaşacağını açıklamıştık. Böylece bu, kendisine tutunan kimsenin zarara uğrama endişesinden kurtulacağı bir "ip"e benzemiş olur.

Eğer, "Allah Teâlâ, Allah'ın ipine, insanların ipini atfetmiştir. Bu ise, başkalığı ve muğayereti gerektirir. Bu başkalık nasıl olur?" denilirse, deriz ki: Âlimlerden bir kısmı, Allah'ın ipinden muradın, İslâm; insanların ipinden muradın ise, ahd ve misak, zimmet olduğunu söylemişlerdir. Bu, uzak bir ihtimaldir, Çünkü eğer bundan murad bunlar olsaydı, o zaman Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ حَبْلٍ مِنَ النَّاسِ "(Veyahut da, insanlardan bir ipe...)" demesi gerekirdi. Bazı kimseler de, buradaki bu iki ipten muradın, ahd, zimmet ve emân olduğunu söylemişlerdir. Cenâb-ı Hak bu iki ipten bahsetmiştir, çünkü mü'minlerden alınan emân, Allah'ın izniyle alınan emân demektir. Bu da bana göre zayıf bir ihtimaldir.

Bu hususta benim görüşüm şudur: Zımmînin emânı iki kısımdır:

a) Allah'ın, hakkında nass getirmiş olduğu emândır ki, bu cizye almaktır.

b) Halifenin re'yine bırakmış olduğu emân... Buna göre halife, bu hususta içtihada dayanarak, bu emânı ağırlaştırabilir, hafifletebilir. İşte buna göre birinci emân şekli, "Allah'ın ipi"; ikincisi de, "mü'minlerin ipi" diye adlandırılmışlardır. Allah en iyi bilendir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَبَآءُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ *"Onlar döne dolaşa Allah'ın gazabına uğradılar"* buyurmuştur. Biz bunun mânasının, onların, Allah'ın gazabı içinde kalakaldıklarını, kalmaya devam ettiklerini ve de devamlı kalacakları şeklinde olduğunu söylemiştik. بَاءُ kelimesinin aslı, mekân manasına olan اَلْبَوْءُ (Bir yere dönmek, avdet etmek) kelimesinden alınmıştır. تَبَوَّأَ فُلَانٌ مَنْزِلَ كَذَا "Falanca, şu yere döndü, yerleşti" ve بَوَّأْتُهُ إِيَّاهُ "Onu, falanca yere yerleştirdim" tabirleri de bu mânadadır. Buna göre mâna, "Onlar, Allah'ın gazabı içinde kalıp, orada konaklayıverdiler" demektir. Senin, حَلَّ بِهِمُ الْغَضَبُ وَحَلُّوا بِهِ "Onların başına gazab indi; onlar o gazaba konakladılar" şeklindeki sözlerin de, eş anlamdadır.

Cenâb-ı Hak sonra, وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةُ *"Üzerlerine de bir miskinlik vuruldu"* buyurmuştur. Ekseri âlimler, buradaki "meskenet"i cizye mânasına hamletmişlerdir. Bu, **Hasan el-Basrî**'nin görüşüdür ki, o şöyle demiştir: "Çünkü Allahu Teâlâ meskeneti, istisnâ dışı bırakmıştır. Bu da, bu meskenetin onların üzerinde devamlı kaldığına ve onlardan hiç ayrılmadığına delâlet eder. Onlardan hiç ayrılmayan şey, cizye'den başka bir şey değildir." Diğer âlimler de, buradaki meskenet'ten muradın, zengin dahi olsalar, yahudilerin daima fakîr durumunda olacakları olduğunu söylemişlerdir. Diğer bazı âlimler de,

bunun, Allah Teâlâ'nın, yahudilerin mallarını müslümanlara birer rızık kılacağını; böylece de yahudilerin yoksul ve miskin hale geleceklerini haber vermesi olduğunu söylemişlerdir.

Yahudiler, Cedlerinin Yaptıkları Suçlardan Sorumlu Olabilir mi?

Daha sonra Cenâb-ı Hak, bu ilahî tehdit çeşitlerini zikredince, ذٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ *"Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir"* buyurmuştur. Bunun manası şudur: "Allahu Teâlâ, yahudilere, hoşlarına gitmeyecek olan şu üç çeşit cezâyı onlara âdeta yapıştırmış ve onların ayrılmaz bir vasfı haline getirmiştir:

a) Zillet,

b) Gazab-ı ilahî,

c) Meskenet... Daha sonra bu âyette Cenâb-ı Hak, hoşlarına gitmeyen bu üç şeyin, niçin onların ayrılmaz bir vasfı olduğunu da, *"Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri ve peygamberlerini haksız yere öldürmeleri sebebiyledir"* diye beyân buyurmuştur. Burada hatıra gelebilecek birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci soru: Bu zillet ve meskenet, İslâm devletinin kuruluşundan sonra yahudilerin ayrılmaz vasfı olmuştur. Halbuki, haksız yere peygamberleri öldüren kimseler, Hz. Muhammed (s.a.s)'den asırlar ve devirler önce yaşamış olan kimselerdir. Binâenaleyh, buna göre, peygamberleri öldürmek sebebinin (illetinin) bulunduğu zamanda, bu illetin neticesi ve cezâsı olan zillet ve meskenet; bu netice ve cezânın bulunduğu zamanda da illet tahakkuk etmemişti... İşte, bu bakımdan burada bir müşkillik bulunmaktadır.

Buna şu şekilde cevap verilir: Hz. Peygamber zamanındaki yahudilerden, her ne kadar peygamberleri öldürme fiili sudûr etmemiş ise de, ancak ne var ki bu yahudiler atalarının yapmış olduğu o fiilleri tasvip edip razı olmuşlardı. Çünkü onların ataları, peygamberleri öldürmüş; bunlar da atalarının o fiillerine razı olmuşlardı. Böylece bu fiil, bu çirkin fiil onların ecdadının fiili olduğu ve, bunlar da bu çirkin fiiller konusunda atalarını tasvip ettikleri için onlara nisbet edilmiştir.

İkinci soru: Cenâb-ı Hak niçin, ذٰلِكَ بِمَا عَصَوْا *"Bu, isyan etmeleri sebebiyledir"* buyruğunu tekrarlamıştır? Bunun tekrar edilmesindeki hikmet nedir? Bu tekrârın te'kid için yapıldığını söylemek caiz değildir. Çünkü te'kîdin, müekked (te'kîd olunan)den daha kuvvetli bir şeyle yapılmış olması gerekir. Halbuki "isyân", derece bakımından küfürden daha aşağıdır. Binaenaleyh, küfrü isyan ile te'kid etmek caiz değildir.

Buna şu iki şekilde **cevap** verebiliriz:

a) Zillet, gazab ve meskenetin illeti, inkârları ve peygamberleri öldürmeleridir. İnkârın ve peygamberleri öldürmenin illeti ise, masiyettir. Bu böyledir, çünkü onlar isyânlara ve günahlara dalınca, böylece isyân zulmetleri derece derece artmaya, çoğalmaya; iman nûru da derece derece azalmaya başlamıştır. Bu durum, aynı şekilde, iman nûrunun sönmesi, (ortalığı) küfür zulmetinin kaplamasına kadar devam etmiştir. İşte bu duruma da Cenâb-ı Hak, *"Hayır, bilâkis onların kazanmakta oldukları şeyler onların kalblerini istîla etmiştir"* (Mutaffifin, 14) buyruğu ile işâret etmiştir. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, isyân etmeleri sebebiyledir"* ifâdesi, "illetin illeti" ve işâret olmuş olur.

İşte bundan dolayı muâmelât erbâbı (fakîhler, kanun adamları) şöyle demişlerdir: "Mendûb olan şeyleri terketme hastalığına tutulan kimseler, sünnetleri terketme; sünnetleri terketme hastalığına tutulan kimseler, farzları terketme; farzları terketme hastalığına tutulan kimseler, şeriatı hakir görme hastalığına; şeriatı hakir görme hastalığına tutulan kimseler de, küfre düşerler."

b) Cenâb-ı Hakk'ın, *"Bu, Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri... sebebiyledir"* buyurmakla, önceki yahudileri; *"Bu, isyân etmeleri sebebiyledir"* buyruğu ise, Hz. Muhammed (s.a.s) zamanındaki yahudileri kastetmiş olması da muhtemeldir. Böyle bir izaha göre de, bir tekrâr olmuş olmaz. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki, öncekilerin cezâsının sebebini beyân etmiş, sonra da, sonradan gelenler öncekilere uydukları için, Cenâb-ı Hakk'ın her iki gürûha da vermiş olduğu belâ ve sıkıntıların ancak, O'nun adâleti ve hikmeti babından olduğunu insanlar anlasın diye, bu sonradan gelenlerin isyân ve düşmanlığının öncekilere verilmiş olan cezânın aynısını gerektireceğini beyân etmiştir.

★ ★
★

İÇİNDEKİLER

BAKARA 275. ÂYETİN TEFSİRİ 5
Riba (Faiz) Hakkında Hüküm 5
Riba Hakkında Yemek Tabirinin Delâleti 6
Riba (Faiz) İle İlgili Bazı Meseleler 6
Ribanın Çeşitleri 7
Ribanın (Faizin) Haram Kılınmasının Hikmetleri 10
Şeytan Çarpmasının Buradaki Manası 11
Ayetin Tefsirinde Bazı Müfessirlerin Başlıca Görüşleri 14
Riba Haram, Alış-Veriş İse Mübahtır 17
BAKARA 276. ÂYETİN TEFSİRİ 22
Allah Faizin Neticesini Akim Bırakır 22
Ribanın Dünyada Noksanlık Getirmesi 22
Ribanın Ahirette Getireceği Noksanlık 23
Allah Sadakaları Hem Dünyada, Hem Ahirette Bereketlendirir 23
BAKARA 277. ÂYETİN TEFSİRİ 25
BAKARA 278-281 ÂYETLERİN TEFSİRİ 28
Ribayı Terketmeyenin Cezası 30
Borçlunun Eli Dar İse Ona İmkân Tanınır 32
"Kâne" Hakkında Dil Yönünde Geniş İzahat 32
Ayetin Nüzûl Sebebi 36
İsâr (Eli Dar Olma) Nedir? 37
Alacağını Bağışlamanın Fazileti 38
İnsanın Allaha Döndürülmesinin Manası 40
BAKARA 282. ÂYETİN TEFSİRİ 42
ÜÇÜNCÜ HÜKÜM: Borçlanma 42
Ayetin, Önceki Ayetle Münasebeti 43
Borç Akdinin Nev'ileri 45
Ayetle İlgili Sualler ve Bazı Cevaplar 46
Borcu Yazmanın Manası ve Faydası 48
Borç Ödemede Adalet Şartı 50
Borç Akdinin Yazılması İle İlgili Şartlar 50
Şahidde Bulunacak Şartlar 54
Gerektiğinde Şahitlik Etmenin Lüzumu 57
BAKARA 283. ÂYETİN TEFSİRİ 65
Sefer (Yolculuk) Kelimesi Hakkında 65
Rehin Kelimesi Hakkında 66
Kalbin Fiilleri ve Mes'uliyeti 70

BAKARA 284. ÂYETİN TEFSİRİ 71
İradî Olmaksızın Kalbden Geçen Şeyler 74
BAKARA 285. ÂYETİN TEFSİRİ 77
Bu Âyete Göre İmanın Mertebeleri 81
Canlıların İhtiyârî Fiillerini Yaratan da Allah'dır 83
Allah'ın Hükümlerine İnanmak Nasıl Olur? 84
Melekler, Mahiyetleri, Vasıfları, Vazifeleri 85
Allah'ın Kitapları, Mahiyetleri, Hükümleri 86
Peygamberlere İman 86
Peygamberler, Vasıfları ve Faziletleri 87
İlmin Amelden Önce Gelmesi 90
BAKARA 286. ÂYETİN TEFSİRİ 96
Teklif-i Mâlâ Yutâk (Takat Dışında Yük) Var mıdır? 97
Tâkat Getirilemeyecek Yük Hakkında 110
Af, Mağfiret ve Rahmet Arasındaki Fark 114

ÂL-İ İMRAN SURESİ

ÂL-İ İMRAN 1-2. ÂYETLERİN TEFSİRİ 119
Elif-Lâm-Mim ile İlgili Kıraat Vecihleri 119
Surenin Nüzûl Sebebi 121
Bu Sûrenin Baş Tarafındaki Harika Tertip 125
ÂL-İ İMRAN 3. ÂYETİN TEFSİRİ 128
Kur'an'ın Önceki Semavî Kitatpları Tasdik Etmesinin Manası 129
Tevrat ve İncil İsimleri Hakkında Bilgi 130
Etimolojinin Bazan Tutarsız Olduğu 132
ÂL-İ İMRAN 4-6. ÂYETLERİN TEFSİRİ 133
"Furkan" Kelimesinin İzahı 134
Allah'ın Kayyûmiyetine Varlığın Delil Olması 137
Hz. İsa'yı Tanrılaştıran Hristiyanların Bahaneleri 138
Hristiyanların Delillerinin Çürütülmesi 139
Hz.İsa'nın "Allah'ın Kelimesi ve Ruhu Olması"nın Manası 140
ÂL-İ İMRAN 7. ÂYETİN TEFSİRİ 143
Muhkem Âyetler 144
Müteşabih Âyetler 145
Muhkem ve Müteşabih Hakkında Görüşler 149
Müteşabihlerin Bulunmasındaki Faydalar 151
Kitabın Esası Muhkem Âyetlerdir 153
Kalblerinde Eğrilik Bulunanlar 154
Müteşabihlerin Manasını Yalnız Allah Bilir 159
"Râsih" Derin Alimler 162
ÂL-İ İMRAN 8. ÂYETİN TEFSİRİ 163
Hidayet ve Dalâlet 163
ÂL-İ İMRAN 9. ÂYETİN TEFSİRİ 168
Allah Teâlâ'nın Vâîdinden (Azabtan) Geçmesi 170
ÂL-İ İMRAN 10. ÂYETİN TEFSİRİ 172
ÂL-İ İMRAN 11. ÂYETİN TEFSİRİ 174
ÂL-İ İMRAN 12. ÂYETİN TEFSİRİ 177
Müşriklerin Yenileceğini Bildiren Âyetler ve İniş Sebebi 177
Âyetin Nüzûl Sebebi 178
İslâm'ın Zaferinin Önceden Haber Verilmesi 178
ÂL-İ İMRAN 13. ÂYETİN TEFSİRİ 179
Bedir Savaşındaki Mucizeler 180
Müşriklerin, Mü'minleri İki Misli Fazla Görmeleri ve Öteki İhtimaller 182
ÂL-İ İMRAN 14. ÂYETİN TEFSİRİ 187
Nefsin İstekleri 187
Âyetin Önceki Âyetlerle Münasebeti 187
Bu Tezyin (Süsleme) İşini Yapan Kimdir? 188
Nefsin İstekleri (Şehevât) 190

ÂL-İ İMRAN 15. ÂYETİN TEFSİRİ 196
Âyetin Önceki Âyetlerle Münasebeti 197
Allah'ın Rızası En Büyük Mükâfaattır 199
ÂL-İ İMRAN 16. ÂYETİN TEFSİRİ 200
ÂL-İ İMRAN 17. ÂYETİN TEFSİRİ 201
ÂL-İ İMRAN 18. ÂYETİN TEFSİRİ 205
Allah'ın Meleklerinin ve İlim Ehlinin Tevhide Şehadet Etmeleri 205
Allah Teâlâ'nın Şehadeti 205
Adaleti Kaim Kılmak 208
Allah Teâlâ'nın Adaleti 209
ÂL-İ İMRAN 19. ÂYETİN TEFSİRİ 211
Allah Katında Geçerli Din İslâm'dır 211
İslâm'ın Manası, İman ve İslâm 212
Ehl-i Kitabın, Aralarında İhtilâfa Düşmeleri 214
ÂL-İ İMRAN 20. ÂYETİN TEFSİRİ 216
Ehl-i Kitap Karşısındaki Tutum 216
Allah'a Teslim Olmanın Manası 219
"Ümmî" Kelimesinin Manası 220
ÂL-İ İMRAN 21-22. ÂYETLERİN TEFSİRİ 222
Allah Yolundan Yüz Çevirenlerin Başlıca Sıfatları 222
ÂL-İ İMRAN 23-25. ÂYETLERİN TEFSİRİ 226
Kitabın Hükmünden Yüz Çevirenler Hakkında Âyetin Nüzûl Sebebi 227
Ahirette Hiç Kimseye Zulmedilmez 232
ÂL-İ İMRAN 26-27. ÂYETLERİN TEFSİRİ 233
"Allahümme" Lafzı Hakkında Bilgi 234
Âyetin Nüzûl Sebebi 236
Mülkün Sahibi Olan Allah'ın Tasarrufu 237
Mülkten Nübüvvet Kastolunmaktadır 238
Mülkten Makam ve Mal Çokluğu Kastolunmuştur 239
Gece ve Gündüzün Uzayıp Kısalması 245
Allah, Ölüden Diri, Diriden Ölü Çıkarır 246
ÂL-İ İMRAN 28. ÂYETİN TEFSİRİ 248
Mü'minlerden Başkasını Dost Edinmenin Tehlikesi 248
Âyetin Nüzul Sebebi 248
Mü'min, Kâfirlerle Nasıl Dost Olur? 249
ÂL-İ İMRAN 29. ÂYETİN TEFSİRİ 254
ÂL-İ İMRAN 30. ÂYETİN TEFSİRİ 256
Yapılan İyi ve Kötü Amellerin Ahirette Hazır Bulunması 257
ÂL-İ İMRAN 31. ÂYETİN TEFSİRİ 259
Allah'ı Seven, Resulullah'a Tabi Olur 259
Muhabbetin Mahiyeti 260
ÂL-İ İMRAN 32. ÂYETİN TEFSİRİ 261
ÂL-İ İMRAN 33-34. ÂYETLERİN TEFSİRİ 262
Yüce Allah'ın Peygamberleri Mümtaz Kılması 262
Mahlukların Bazı Nevileri ve Hangisinin Daha Üstün Olduğu 263
Melekler 263
Şeytanlar 263
Cinler 264
İnsanlar 264
İnsanların Meleklerden Üstünlüğü 264
"İstifâ" Kelimesi Hakkında Bilgi 265
Peygambere Mahsus Sıfatlar 266
Âl-i İbrahim ile Âl-i İmran 269
ÂL-İ İMRAN 35-37. AYETLERİN TEFSİRİ 271
Hz. Meryem İle Annesi Hanne (a.s)'nin Kıssası 271
Hz. Meryem'in Annesinin Adağının Mahiyeti 273
"Muharrer"Kelimesi Hakkında Bilgi 273
"Erkek, Kız Gibi Değildir" Sözünün İzahı 276
Meryem İsmi Verilmesi Hakkında 276
Allah'ın Güzelce Kabûlü'nün Manası 278

Hz. Meryem'in Nebat Gibi Büyütülmesi ... 280
Hz. Meryem'in Hz. Zekeriyya (a.s)'ın Uhdesine Verilmesi ... 280
Hz. Meryem'e Mihrabda Rızık Verilmesi ... 281
Bu Ayet Evliyanın Kerametinin Delillerindendir ... 282
ÂL-İ İMRAN 38. ÂYETİN TEFSİRİ ... 285
Hz. Zekeriyya (a.s)'nın Kıssası ... 285
Peygamberin Her Duası Kabul Edilir mi? ... 287
ÂL-İ İMRAN 39-40. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 289
Hz.İsa'ya "Allah'ın Kelimesi" Denilmesinin Manası ... 291
Hz.Yahya'nın "Hasûr" Vasfının İzahı ... 293
Hz. Zekeriyya, Allah'ın Kendisine Çocuk Vermesini Neden İmkansız Gördü? ... 295
ÂL-İ İMRAN 41. ÂYETİN TEFSİRİ ... 299
Hz. Zekeriyya'nın İşaretle Konuşması ... 301
Zikir Konusunda Buradan Alınacak Ders ... 302
"Aşiyy" ve "İbkâr" Kelimelerinin Manası ... 302
ÂL-İ İMRAN 42-43. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 303
Hz. Meryem'in Tertemiz Oluşu ... 303
Hz. Meryem'in Istıfa Edilmesinin Manası ... 304
Hz. Meryem'in Secde ve Rükû ile Mükellefiyeti Hakkında ... 306
ÂL-İ İMRAN 44. ÂYETİN TEFSİRİ ... 308
Bu Gaybî Hâdiseleri Bildirmek Hz.Peygamberin Nübûvvetinin Delilidir ... 308
Hz.Meryem'e Kimin Bakacağı Hususunda Kur'a Çekmeleri ... 309
ÂL-İ İMRAN 45-48. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 311
Meleklerin, Meryem'i İsa ile Müjdelemeleri ... 311
Hz. İsa'ya "Kelime" Denilmesi Hangi Manaya Gelir? ... 312
Hz. İsa'nın Babasız Yaratılmasının İzahı ... 313
"Mesîh" Lafzının Manası ... 315
Hz. İsa İle İlgili Bazı Sorular ve Cevaplar ... 316
Hz. İsa Dünyada da Ahirette de İtibarlıdır ... 317
Hz. İsa'nın Beşikte ve Olgunluk Çağında Konuşması ... 319
"Kehl" Tabirinin Manası ... 320
Hz. İsa'nın Bebek İken Konuşmasına Hristiyanların İtirazı ... 321
ÂL-İ İMRAN 47-49. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 322
Kitap, Hikmet, Tevrat ve İncil'in Sıralanmasındaki Sır ... 323
Hz. İsa'nın İsrailoğullarına Resûl Gönderilmesi ... 324
Hz. İsa'nın Mucizelerinden Birinci Nev'i Çamurdan Kuş ... 325
Halk (Yaratma), Burada "Ölçmek, Takdir" Manasındadır ... 326
Allah'a "Hâlık" İsmi Verilmesine İtiraz Edenlere Cevap ... 327
Hz.İsa'nın Nefesi (Üflemesi) ... 329
ÂL-İ İMRAN 50-51. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 332
Hz. İsa'nın Tevrat'ı Tasdik Etmesinin Manası ... 332
Hz.İsa'nın Şeriatının Bazı Haramları Helâl Kılması ... 333
ÂL-İ İMRAN 52-54. ÂYETLERİN TEFSİRİ ... 335
Hz. İsa'nın Yahudilerde İnkâr Alâmetleri Görmesi ... 335
"Havari" Kelimesinin Manası ... 339
Havarilerin Gördüğü Bazı Mucizeler ... 341
Yahudilerin Hz. İsa'ya Tuzak Hazırlamaları ... 34
Allah Teâlâ'nın Mekr'inin Manası ... 345
ÂL-İ İMRAN 55. ÂYETİN TEFSİRİ ... 347
Hz. İsa Yerine, Başkasının Asılması ve Bundaki Problemler ... 352
ÂL-İ İMRAN 56. ÂYETİN TEFSİRİ ... 354
Kâfire Dünya Hayatında Verilen Azab Hakkında ... 355
ÂL-İ İMRAN 57. ÂYETİN TEFSİRİ ... 356
ÂL-İ İMRAN 58. ÂYETİN TEFSİRİ ... 357
"Hakîm" Kelimesinin Manası ... 358
ÂL-İ İMRAN 59. ÂYETİN TEFSİRİ ... 359
Hz. Adem ile Hz.İsa Arasındaki Benzerlik ... 359
Hz. Adem'in Topraktan Yaratılması ve Bunun Hikmetleri ... 360
ÂL-İ İMRAN 60. ÂYETİN TEFSİRİ ... 364
"Sakın Şüphe Etme" Demenin Manası ... 365

ÂL-İ İMRAN 61. ÂYETİN TEFSİRİ 366
Hristiyanlara Mübahele Teklifi 366
Râzî'nin Bir Hristiyan Bilgin İle Münakaşası 367
Bazı Şiilerin Hz.Ali'yi Enbiyadan Üstün Saymasının Reddi 372
"İbtihal" Kelimesinin Manası 373
İndirilen Azabta Çocukların İmhasının İzahı 374
Bu Hadisenin Nübüvvete Delâleti 374
ÂL-İ İMRAN 62-63. ÂYETLERİN TEFSİRİ 376
ÂL-İ İMRAN 64. ÂYETİN TEFSİRİ 379
Ehl-i Kitap ile Diyalog 379
Hristiyanların Müşrik Sayılmalarına Sebep 381
Rabb Edinmenin Manası Nedir? 382
ÂL-İ İMRAN 65. ÂYETİN TEFSİRİ 383
Hz. İbrahim (a.s)'nin Yahudi ve Hristiyanlıkla Münasebeti 383
ÂL-İ İMRAN 66-68. ÂYETLERİN TEFSİRİ 384
ÂL-İ İMRAN 69. ÂYETİN TEFSİRİ 387
Ehl-i Kitap, Müslümanları Saptırmak İster 387
ÂL-İ İMRAN 70. ÂYETİN TEFSİRİ 389
Ehl-i Kitap, Hz.Peygamberi Bile Bile İnkâr Ediyor 389
ÂL-İ İMRAN 71. ÂYETİN TEFSİRİ 391
ÂL-İ İMRAN 72. ÂYETİN TEFSİRİ 393
Yahudi Taktiklerinden Önce İnanıp Sonra İslâm'dan Caymak 393
ÂL-İ İMRAN 73-74. ÂYETLERİN TEFSİRİ 396
"Fadl" Kelimesinin Manası 402
ÂL-İ İMRAN 75-76. ÂYETLERİN TEFSİRİ 404
Yahudilerin Emanete Hiyanet Etmeleri 404
"Gıntar" Kelimesinin Manası 405
Yahudilerin, Yahudi Olmayanların Mallarını Mübah Saymaları 408
ÂL-İ İMRAN 77. ÂYETİN TEFSİRİ 411
Âl-i İmran 77. Âyetin İniş Sebebi 412
Allah'a Verdikleri Ahdi Bozanları Bekleyen Beş Nevi Ceza 413
Allah Teâlâ'nın Mücrimlerle Konuşmaması ve Onların Yüzlerine Bakmaması 414
ÂL-İ İMRAN 78. ÂYETİN TEFSİRİ 416
Bazı Yahudilerin Dillerini Eğip Bükerek Sözlerini Tahrif Etmeleri 416
ÂL-İ İMRAN 79-80. ÂYETLERİN TEFSİRİ 420
Âl-i İmran 79. Ayetin Nüzûl Sebebi 421
Kitap ve Nübüvvet Verilen Peygamber, İnsanları Kul Edinmez 422
"Rabbani" Tabirinin Manası 424
ÂL-İ İMRAN 81-82. ÂYETLERİN TEFSİRİ 429
Diğer Peygamberlerin Hz. Muhammed'in Nübüvvetini İkrar Etmeleri 429
Ahidden Maksad, Enbiyanın Hz. Muhammed'in Geleceğini Bildirmeleridir 431
Buradan Bütün Peygamberlere Kitap Verildiği Anlaşılıyor, Oysa Böyle Değildir 437
Hz. Muhammed'in Önceki Peygamberleri Tasdikinin Manası 438
Peygamberlerden Alınan Misakın Mahiyeti 439
Şahitliğin Bu Âyetteki Manası 440
ÂL-İ İMRAN 83. ÂYETİN TEFSİRİ 442
İslam, Cansız Kâinatın Bile Tâbî Olduğu Dindir 442
ÂL- İ İMRAN 84. ÂYETİN TEFSİRİ 446
Hz.Peygamberin Diğer Enbiyayı Tasdikindeki Hikmetler 447
Peygamberler Arasında Ayırım Yapmamak Gerekir 449
ÂL-İ İMRAN 85. ÂYETİN TEFSİRİ 450
ÂL-İ İMRAN 86-89. ÂYETLERİN TEFSİRİ 451
Kâfirler, Kâfirlere Lânet Etmez İken Bütün İnsanların Onlara Lânet Etmesi Ne Demektir? 455
ÂL-İ İMRAN 90. ÂYETİN TEFSİRİ 457
İnkârın Artmasının Manası 457
Tevbenin Kabul Edilmemesi Meselesi 458
ÂL-İ İMRAN 91. ÂYETİN TEFSİRİ 460
Kâfir Kıyamet Günü Dünyadaki Bütün Malları Fidye Vermek İster 460

ÂL-İ İMRAN 92. ÂYETİN TEFSİRİ 463
Sevdiği Şeyleri İnfak Etmenin Önemi 463
Selef-i Salihin, Hoşlandıkları Mallarını İnfak Ederlerdi 465
Birr Tabiri Hakkında 465
Bu Âyetten Zekâtın Murad Olduğu Görüşü 467
ÂL-İ İMRAN 93-95. ÂYETLERİN TEFSİRİ 468
Bu Âyetin Meshe ve Nübüvvete Delâleti 469
"Taam" Kelimesinin Manası 471
Hz. Allah'tan Başkasının Haram Kılma Yetkisi Olur mu? 473
Peygamberler de İçtihad Ederler 474
ÂL-İ İMRAN 96-97. ÂYETLERİN TEFSİRİ 477
Yeryüzünde Bina Edilen İlk Mabet Mekke'dedir 477
Evvel (İlk) Tabirinden Maksad 479
Kâbe'nin İlk Bina Edilişi 480
Kâbe'nin İlk Bina Edilişini Kabul Etmeyenler 482
Kâbe'nin Efdal Olmasının Sebepleri 483
Kâbe'nin Tarıma Müsait Olmayan Yerde Kurulmasının Hikmeti 485
"Bekke" Kelimesinin Manası 486
"Mekke" Kelimesinin Manası 486
Mekke'nin Diğer İsimleri 487
Kâbe'nin Diğer İsimleri 488
"Mübarek" Kelimesinin Delâleti 489
Kâbe'de Bulunan Aşikâr Deliller 491
Makam-ı İbrahim Hakkında 493
ÂL-İ İMRAN 97. ÂYETİN TEFSİRİ 496
Haccetmenin Farz Olması 496
Haccın Farziyyeti İçin Binit ve Azık Bulunması Kâfi midir? 497
Kâfirlerin Fer'î Ahkâmla Mükellef Olup Olmadıkları 498
Dini Emirleri Sual İle Kurcalamamak 498
Hacc Farz Olup da Haccetmeyenin Hükmü 499
ÂL-İ İMRÂN 98. ÂYETİN TEFSİRİ 501
ÂL-İ İMRÂN 99. ÂYETİN TEFSİRİ 502
Ehl-i Kitabın Şahit Olmasının Manası 506
ÂL-İ İMRAN 100-101. ÂYETLERİN TEFSİRİ 507
Taaccüp ve Hayret İfadesinin Cenab-ı Allah Hakkındaki Manası 508
ÂL-İ İMRAN 102-103. ÂYETLERİN TEFSİRİ 510
Kulun Allah'tan Korkmasının Lüzumu 510
"Allah'tan Gereği Gibi Korkun" Emrinin Mensuh Olduğu İddiası 511
Birlik Olup Tefrikadan Sakınma Emri 515
Mü'minlerin Kardeşliği 516
"Uçurum Kenarı" Teşbihi Hakkında 518
ÂL-İ İMRAN 104-109. ÂYETLERİN TEFSİRİ 520
Emr-i Ma'ruf, Nehy-i Münker'in Lüzumu 520
Söylediğini Yapmayan Kimsenin Emr-i Ma'ruf Yapması 523
"Tefrikadan Sakının" 524
Kıyamette Yüzleri Ak Veya Kara Çıkanlar 526
Allah Hiç Kimseye Zulmetmek İstemez 534
Allah'ın Zulmetmediği Hakkında Mu'tezile'nin Görüşü ve Onlara Verilen Cevap 535
Râzî'nin Mu'tezile'ye Cevabı 536
ÂL-İ İMRAN 110-111. ÂYETLERİN TEFSİRİ 539
İyiyi Emr, Kötüyü Men Eden En Hayırlı Ümmet 539
Bu Âyetin İcma-i Ümmet Hakkında Delil Olması 542
En Hayırlı Ümmet Olmasının Sebebi 543
Emr-i Ma'ruf ve Cihadın Önemi 544
Allah'a İman Vasfının Sonra Getirilmesinin Hikmeti 545
Ehl-i Kitap'tan Müslümanlara Gelen Sıkıntı ve Eziyetler 547
ÂL-İ İMRAN 112. ÂYETİN TEFSİRİ 549
Yahudilere Zillet ve Meskenet Damgası Vurulması 549
Yahudilerin Tutunacağı "Allah'ın İpi"nin İzahı 551
Yahudiler Cedlerinin Yaptıkları Suçlardan Sorumlu Olabilir mi? 553
İÇİNDEKİLER 555

